

EBÛ HANÎFE ED-DİNEVERÎ

İslam Klasikleri

7

el-Ahbâru't-Tivâl

Eskilerin Haberleri

EBÛ HANİFE AHMED ED-DİNEVERİ

Adı Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend ed-Dineverî'dir. Hicri üçüncü asrın başlarında doğduğu tahmin edilmektedir. Dinever şehrinde doğmuş, büyümüştür. İslam tarihi kaynaklarında ve bibliyografik eserlerde Dineverî'nin nesebi hakkında kesin bir kanaat ve yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Dinever, Ahmed b. Dâvûd'un doğduğu ve oraya nispet edildiği köydür. Burası Irak'ın Fars bölgesindeki bir yerleşim alanıdır. Dineverî, temel eğitimi Dinever'de aldıktan sonra, botanik bilgisini geliştirmek için Arap Yarımadası'nda yaşayan bedeviler arasında ve İran, Irak, Filistin, Suriye, Afganistan, Belucistan, Horasan gibi bölgelerde dolaşarak bitkiler hususunda zengin bilgiler toplamıştır. Lügat ilimlerini öğrenmek için Basra ve Kûfe'de kalmış; Medine'ye gitmiş uzun bir müddet Arap Körfezi'nde kalmış, 235/850 tarihinde İsfahan'a gitmiş, orada rasat ve rasat neticeleriyle ilgilenmiş, birbirinden tamamiyle farklı olan tefsir, edebiyat, botanik, tarih, astronomi ve matematik gibi ilimlerle uğraşmış, asıl şöhretini botanik ve tarih alanlarında kazanmıştır. Birbirinden farklı olan ilimlerle ilgili 25'ten fazla eser yazmıştır. Hayatının birçok yönüyle ilgili bilgiler günümüze ulaşmadığı gibi eserlerinin de çoğu günümüze ulaşmamıştır. Yazmış olduğu eserlerin birçoğunun sadece isimleri günümüze ulaşabilmiştir. Dineverî'nin botanikle ilgili yazdığı *Kitâbu'n-Nebat* ve tarih alanındaki *Kitâbu'l-Ahbârî't-Tivâl* adlı eserlerinden, kendisinden sonra gelen birçok âlim faydalanmıştır. (283/895) tarihinde Dinever'de vefat etmiştir.

Zekeriya AKMAN

1971 Şanlıurfa doğumludur. İlkokulu Şanlıurfa'da, orta ve lise tahsilini ise Gaziantep Nizip İmam Hatip Lisesinde tamamladı. 1994 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. İstanbul'da özel bir kolejde öğretmenlik yaptı. 1995-2001 yıllarında Milli Eğitim Bakanlığı bünyesindeki çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. 1998 yılında *Ebû Hanîfe ed-Dineverî'nin Hayatı ve Ahbârü't-Tivâl Adlı Eseri* isimli teziyle Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde İslam tarihi alanında yüksek lisans yaptı. 2000 yılında askerlik görevini kısa dönem erbaş olarak Erzurum'da yaptı. 2001 yılında, İnönü Üniversitesine araştırma görevlisi olarak atandı. Aynı yıl, YÖK tarafından doktora yapmak üzere geçici görevle Ankara Üniversitesine gönderildi. 2002-2005 yıllarında Başbakanlık Osmanlı Arşivinde araştırmalar yaptı. 2002-2006 yıllarında, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde araştırma görevlisi olarak çalıştı. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Osmanlı tarihi üzerine doktora yaptı. 2006 yılında Osmanlı Kurumlar Tarihi alanında yazmış olduğu tez, 2009 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından *Osmanlı'nın Son Döneminde Bir Üst Kurul Dâru'l Hikmeti'l-İslâmiye* adıyla yayımlandı. Üniversitelerdeki görevlerinden sonra çeşitli Bakanlıklarda uzman, yönetici ve müşavir olarak görev yaptı. İslam tarihi ve Osmanlı tarihi üzerine yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır. 2014 yılında doçent oldu.

Ankara Okulu Yayınları: 244
İslam Klasikleri: 7

© Ankara Okulu Basım Yay. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Editör: Mehmet Azimli
Son Okuma: Kasım Gezen
Dizgi, kapak: Ankara Dizgi Evi
Baskı, cilt, kapak baskısı: TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
Birinci basım: Ağustos 2017

ISBN: 978-605-9281-52-2

Ankara Okulu Yayınları
Şehit Mehmet Baydar Sokak 2/A Maltepe/ANKARA
Tel: (0312) 341 06 90 Faks: (0312) 341 06 95
web: www.ankaraokulu.com
e-mail: ankaraokulu@ankaraokulu.com

el-Ahbâru't-Tivâl

Eskilerin Haberleri

EBÛ HANÎFE ED-DİNEVERÎ

(282/895)

Çevirenler

Zekeriya AKMAN

Hüseyin Siyabend AYTEMÛR

Ankara Okulu Yayınları

Ankara 2017

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN.....	9
----------------	---

ÖNSÖZ.....	11
------------	----

EBÛ HANÎFE AHMED DİNEVERİ

HAYATI, TAHSİLİ ve İLMÎ KİŞİLİĞİ	13
Nesebi	13
Doğumu ve Çocukluğu	14
Seyahatleri.....	17
Tahsil Hayatı ve Hocaları.....	17
İlgilendiği İlim Dalları.....	19
İlmî Kişiliği	20
Dineverî'ye Yöneltilen Bazı İddialar.....	22
Vefatı	23
Eserleri.....	24
Günümüze Ulaşmayan Eserleri	25
Günümüze Ulaşan Eserleri.....	30
el-Ahbârü't-Tıvâl'ın Muhtevası.....	36
Tarih Metodu	37
Eserin Kaynakları.....	41
Eserin Tarihî Açıdan Değeri ve Yöneltilen Eleştiriler	46

I. BÖLÜM

(İSLAMİ FETİHLERE KADAR)	49
Hz. Âdem ve Evlatları	49
Hz. Nûh ve Evlatları	49
Dillerin Çeşitliliği	51
Sâmiler	52
Hz. Hûd.....	54
Kahtân	56
Semûd	57
Hz. İbrahim	57
Cürhûm	58
Nemrûd'un Soyı	59
Hz. İsmail.....	59
Kahtân Oğulları	60
Keykubâd	62
Ebrehe	62
Keykâvus	64

Keyhusrev ve İfrîkîs.....	65
Tasm.....	66
Rebîa Kabilesi.....	67
Hız. Dâvûd	69
Hız. Süleyman	72
Kudûs'ün Yıkılışı	75
Fars ve Yemen Kralı.....	76
Zerdüş'tün Daveti	77
Yemen Kralı	78
Behmen	79
Dârâ.....	80
Tübba'	81
Dâryûş	82
İskender.....	82
Hız. İsa	95
Erdeşîr.....	95
Cercîs	98
Melkîkerib	99
Tübba'lar	99
Sâbûr	100
Mânî	100
Hürmüz ve Çocukları	100
Sâbûr ve Halifeleri.....	101
Yezdecerd b. Sâbûr.....	105
Amr b. Tübba'.....	106
Rebîa el-Lahmî	108
Behrâm Gûr	110
Yezdecerd b. Behrâm.....	112
Feyrûz.....	113
Zû Nûvâs	115
Seyf b. Zû Yezen	117
Yemen'deki Farslar	118
Bâzân	118
Kubâz	118
Mazdek ve Mazdekilik.....	119
Enûşirvan	121
Hız. Peygamber'in Gönderilmesi.....	128
Hürmüz	129
Yültekin	137
Ebrevîz	140
Bistâm	160
Şîrûveyh	165
Şîrzâd.....	169

II. BÖLÜM

(DÖRT HALİFE DÖNEMİ)	171
ARAPLARLA ACEMLER ARASINDAKİ SAVAŞLAR	171
Hz. Ömer'in Fütuhâtı.....	172
Kâdisiye Savaşı	180
Celûlâ	189
Tüster	191
Nihâvend	195
Hz. Osmân'ın Hilafeti.....	201
Hz. Ali'ye Biat	203
Cemel Vakası.....	207
Sıffîn Vakası	218
Tahkim Vesikası	260
Hariciler.....	268
Nehrevân.....	277
Hz. Ali'nin Katledilmesi	281

III. BÖLÜM

(EMEVİLER DÖNEMİ)	287
Yezîd'e Biat	295
Kerbelâ.....	298
Abdullah b. ez-Zübeyr.....	328
Hariciler (Ezârika)	334
Mervân b. el-Hakem	350
Abdumelik b. Mervân	351
Muhtâr es-Sekâfî	354
Haccâc	377
İbnü'l-Eş'as.....	380
Velîd b. Abdumelik.....	387
Süleymân b. Abdumelik.....	390
Ömer b. Abdülazîz.....	392
Yezîd b. Abdumelik.....	393
Hişâm b. Abdumelik.....	396
Ebû Müslim el-Horasanî	398
Zeyd b. Ali	404
Velîd b. Yezîd.....	406
Yezîd b. el-Velîd.....	408
İbrâhîm b. el-Velîd.....	409
Mervân b. Muhammed	410
Abbasi Zaferi.....	418
Emevilerin Sonu.....	424

IV. BÖLÜM

(ABBASİLER DÖNEMİ)	429
Ebü'l-Abbâs	429
Ebû Ca'fer el-Mansûr	436
Ebû Müslim'in Öldürülüşü	438
Bağdat'ın Kuruluşu	440
Râvendiyye	441
Muhammed el-Mehdî	443
Mûsâ el-Hâdî	444
Hârûn er-Reşîd	444
Muhammed el-Emîn	449
Abdullah el-Me'mûn	457
Muhammed el-Mu'tasım	457

DİZİN	463
--------------------	------------

EDİTÖRDEN

Ankara Okulu Yayınları “İslam-Klasikleri” projesi üst başlığı kapsamında yayımlanan serinin yedinci kitabı olarak, klasik kronolojik bir tarih kitabıyla karşınızdayız. Eser, âdeta bir İran tarihi özelliği yansıtıyor. İslam öncesi İran tarihi hakkında verdiği kıymetli bilgiler yanında İslam sonrası da ağırlıklı olarak İran bölgesiyle ilgili haberlere yoğunlaşmış bir kitap özelliğini gösteriyor.

Ebû Hanîfe ed-Dineverî'nin yayımladığımız *el-Ahbâr-ru't-Tivâl* adlı eseri bu özelliğiyle klasik İslam tarihi kaynakları arasında farkındalığını hissettiriyor.

Eser, eski çağ İran tarihini olabildiğince detaylı aktarımlar yanında Hz. Ömer dönemi fetihlerinden başlayarak müellifin kendi devrine yakın Mu'tasım dönemine kadar anlatımlar sunuyor. Aktardığı kimi rivayetler çok ilginç sonuçlar verecek niteliktedir. Bu yönüyle araştırmacılar için değerli malzemeler sunmaktadır.

İlk dönemi güzellikleriyle, olumsuzluklarıyla olduğu gibi önünüze sermeye devam ediyoruz. İlk döneme panoramik olarak yolculuk yapmak üzere sizi Ebû Hanîfe ed-Dineverî'nin *el-Ahbâr-ru't-Tivâl* adlı eseriyle baş başa bırakıyoruz....

Hayırlara vesile olması dileğiyle....

Mehmet Azimli*

Çorum-2017

ÖNSÖZ

İslam'ın tarihî seyri içerisinde, Kur'an ve sünnetten sonra pek çok âlim ve İslam bilgini, yaşadıkları dönemin ihtiyaçlarına göre fikir üretmiş ve eserler meydana getirmişlerdir. Bu fikir ve eserlerin oluşmasında Kur'an ve Peygamber'in sünnetinden yararlandıkları gibi yaşadıkları dönemin fikrî, siyasi ve sosyal gündeminden de etkilenmişlerdir.

İşte bu İslam âlimlerinin duygu dünyalarını, yaşayışlarını, yetişme şartlarını, çevrelerini, ilmî faaliyetlerini, eserlerinin özellikleri yanında ahlak ve dinî yaşantılarını inceleyip günümüze taşımak, bize düşen bir görevdir.

İnsanların içinde bulundukları dönemi doğru bir şekilde algılamaları ve faydalı bir şekilde yaşamaları için geçmişî iyi bilmeleri, tarihte meydana gelen olayları iyi tahlil edip bunlardan dersler çıkartmaları gerekir. Bu sebeple eğer yaşanan dönemde başarılı olunmak isteniliyorsa tarihi iyi ve doğru bir şekilde bilip kavramak gerekir. Bu bağlamda Müslümanlar için İslam tarihini bilmek bir zarurettir. Hz. Peygamber'in dönemini ve ondan sonraki dönemler hakkında bilgi edinmenin yolu, İslam tarihi kaynaklarını incelemekten geçer. İslam tarihinin daha iyi anlaşılması için, İslam tarihi kaynaklarının ve İslam tarihçilerinin hayatının ve eserlerinin ilmî bir çerçevede incelenmesi önem arz etmektedir.

Ele aldığı dönemler ve bilgi verdiği konular itibarıyla İslam tarihi açısından önem arz eden eserlerden birisi olan *Kitâbu'l-Ahbârî't-Tivâl*'ın ve onun yazarı Ebû Hanîfe ed-Dineverî'nin hayatı ve kişiliğinin bilinmesi de aynı şekilde önem arz etmektedir.

Ebû Hanîfe ed-Dineverî, Fars veya Kürt asıllı bir aileden gelip Dinever şehrinde doğmuş ve yine bu şehirde büyümüştür. Kaynaklarda ilmî kişiliği ve çalışmaları çokça övülmüş olan Dineverî, birbirinden farklı olan ilimlerle ilgili 25'ten fazla

eser yazmıştır. Hayatının birçok yönüyle ilgili bilgiler günümüze ulaşmadığı gibi eserlerinin de çoğu günümüze ulaşmamıştır. Eserlerinin çoğunun sadece isimleri günümüze ulaşabilmiştir.

Dineverî'nin tarihe dair olan *Kitâbü'l-Ahbâri't-Tivâl* eseri ise uzun süre İslam âleminin dikkatinden uzak kalmıştır. Bu eser, ele aldığı konular itibarıyla tarihî açıdan büyük önem taşımaktadır. Genel tarih kitabı niteliğindeki *Kitâbü'l-Ahbâri't-Tivâl*'da, Dineverî bütün tarihî konulara değinmeye çalışmıştır. *Kitâbü'l-Ahbâri't-Tivâl* özellikle İran tarihi, Haricîler, Türk tarihi ve İslam'ın ilk dönemleri açısından önem arz eden bir eserdir.

Kitabın, İslam tarihi kaynaklarının ilk dönem eserlerinden olması ve bu dönemden sonra gelen çok sayıda müellifin Dineverî'den ve onun eserinden yararlanmış olması eserinin önemini daha da arttırmaktadır. Bu nedenle Ebû Hanîfe'nin hayatı, ilmî kişiliği ve *Kitâbü'l-Ahbâri't-Tivâl* adlı eseri üzerinde çalışmayı ve okuyucuların dikkatine sunmayı uygun gördük. Çalışmamızda, Ebû Hanîfe ed-Dineverî'nin hayatını ve ilmî kişiliğini çeşitli kaynaklardan yararlanarak tanıtmaya, *Kitâbü'l-Ahbâri't-Tivâl*'ın çevirisinde ise Dr. Ömer et-Tebbâh'ın tahkikiyle Beyrut'ta yayımlanan baskısını esas alarak okuyucuların dikkatine sunmaya çalıştık.* Kitabın basılmasında yardımlarından dolayı Hüseyin Siyabend Aytemür Bey'e teşekkür ederim.

ANKARA 2016

Zekeriya AKMAN

* Okuyucuya kolaylık sağlamak, konu bütünlüğünü ortaya çıkarmak için başlıkların oluşturulmasında Abdülmünim Âmir'in tahkik ettiği nüshadan da faydalanılarak iki nüsha arasındaki başlık farklılıkları göz önüne alınmış ve bazı başlıkların kaldırılması veya eklenmesinde tasarruflar yapılarak bölümlemelere gidilmiştir. Tercümemizin sayfa kenarlarındaki numaralar, Ömer et-Tebbâh'ın neşrinin sayfa numaralarıdır. (Ed.)

EBÛ HANÎFE AHMED DİNEVERÎ HAYATI, TAHSİLİ ve İLMÎ KİŞİLİĞİ¹

Nesebi

Asıl adı Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend ed-Dineverî'dir. İslam tarihi kaynaklarında ve bibliyografik eserlerde Dineverî'nin nesebi hakkında kesin bir kanaat ve yeterli bir bilgi bulunmamaktadır.

Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend'in dedesinin ismine binaen Fars asıllı olduğu iddia edilmektedir.² Muhammed Hamidullah'a göre, Dineverî'nin büyük babası olan Venend aslen İranlı olup muhtemelen İslamiyet'i kabul etmemiştir.³ Dineverî'nin Farsî olduğu iddiasına kaynak teşkil eden yegâne delil, dedesinin ismi olan Venend'dir. *Venend* kelimesi şu anlamlara gelmektedir: 1. Kazanan; 2. *Ahbâru't-Tivâl*'da geçtiğine göre yıldız (*necm*) anlamındadır veya yıldızı ifade eden ilahın adıdır. 3. İranlı dil bilimci Pardâvûd'un görüşüne göre *venend*, hem yıldızları hem de yıldızlara mahsus ilahlar anlamındadır. *Avesta*'da bu isim yıldız ismiyle zikredilmiş ve "ta" ile "venent" şeklinde yazılmıştır. Pehleviceye nakledildiğinde "venend" diye kullanılmıştır. Ayrıca bazılarına göre de akrebin kalbi diye isimlendirilmiştir. Bu konudaki genel görüş ise yıldızları kastettiğidir.⁴ *Mu'cemü'l-Üdebâ* adlı eserinde Yâkût, *venend*'i "ta" ile "venent" olarak kullanmıştır.⁵

Seyyid Takiyuddîn Seyyid eserinde; Ebû'l-Berekât'ın, Ebû Hanîfe'nin babasının adını Sikkit şeklinde verdiğini ve bunun yanlış olduğunu ifade etmiştir. Zira Sikkit onun hocası olup babası değildir. Ebû Hanîfe, ilminin çoğunu İbn Sikkit'ten al-

- 1 Bu bölüm Zekeriyya Akman tarafından hazırlanmıştır. (Ed.)
- 2 Carl Brockelmann, *Târihü'l-Edebi'l-Arabî*, çev. Abdulhalim Neccar, Mısır 1962, II. 230.
- 3 Muhammed Hamidullah, "Dîneverî", *DİA*, IX. 356.
- 4 Mustafa eş-Şihâbî, "Ebû Hanîfe ed-Dîneverî", *Mecelletü'l-Mecma'i'l-İlmi'l-Arabî*, Dimeşk 1951, XXVI. 348.
- 5 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, Kahire 1980, III. 27.

miştir. Bu nedenle Ebü'l-Berekât, İbn Sikkit'in onun manevi yönden babası olduğunu kastetmiş olabilir.⁶

Kaynaklarda onun Fars asıllı olduğuna dair kesin deliller bulunmamasına rağmen, Fars asıllı olduğu iddia edilmesinin nedeni, Arap olmadığının vurgulanmak istenmesinden kaynaklanmaktadır. O dönemde Dineverî'nin yaşadığı bölgelerdeki toplumlar genellikle Fars kökenli olarak değerlendirilmiştir. Onun yaşamış olduğu bölgede Farslıların çoğunlukta bulunması ve dedesinin isminden dolayı Fars asıllı bir aileden geldiği kuvvetli ihtimal olarak görülmüştür.

Ebü Hanîfe'nin kökeniyle ilgili bir diğer iddia ise Kürt olduğu yönündedir. Doğmuş olduğu bölgede Kürtlerin de yaşaması, Kürtlerin nesebi konusunda *Ensâb el-Ekrât* adında bir kitap yazması, *Kitâbü'n-Nebât* adlı eserinde birçok bitki ismini Kürtçe olarak vermesi bu iddiayı destekler niteliktedir.⁷ İran kaynaklarında ve çağdaş kaynaklarda Ebü Hanîfe'nin Kürt kökenli olduğuna dair iddialar da bulunmaktadır.⁸

Doğumu ve Çocukluğu

Bibliyografik eserlerde Dineverî'nin hayatıyla ilgili tatmin edici bir bilgi bulunmadığı gibi, yaptığımız çalışmada onun doğum tarihiyle ilgili kesin bir tarih ve net bir kanaat taşıyan herhangi bir görüşe rastlayamadık. Kaynaklarda Ebü Hanîfe'nin doğduğu yıl hakkında sadece bazı tahminler bulunmaktadır.

İbnü'n-Nedîm'in kaydettiğine göre Dineverî, III/IX. asrın başlarında doğmuştur.⁹ Brockelmann *el-Mevsu'atü'l-İslâmiyye* adlı eserinde Ebü Hanîfe'nin doğum tarihinin III/IX. asrın ilk 10'unda olduğunu tahmin etmektedir. Ahmed Emîn'in gö-

6 Seyyid Takiyuddîn Seyyid, *Ebü Hanîfe ed-Dineverî*, Kahire 1989, s. 9.

7 Mehrdad R. İzady, "Sunuş", *İslam Tarihi*, Ebü Hanîfe Dineverî, İstanbul 2007, s. 16-20.

8 Baba Merduh Rûhânî, *Târîh-i Meşahir Kürt*, Tahran 1382, I. 9; R. İzady, "Sunuş" s. 16-20; Muhammed Ali Soyurki, *İslam Tarihinde ve Yeni Çağda; Kürdistan'da ve Dünyada Kürt Şahsiyetler Sözlüğü*, "Dinewerli Ebü Hanîfe" mad., Süleymaniye 2006.

9 İbnü'n-Nedîm, *el Fihrist*, Mısır, ty., s. 116.

rüşüne göre Ebû Hanîfe, III/IX. asrın ilk 20'sinde doğmuştur. Zikrettiğimiz iki araştırmacı da bu kanaate nasıl vardıklarını açıklamamışlardır.¹⁰ Fuat Sezgin, Dineverî'nin III/IX. asrın rebiülevvel ayında doğduğunun tercih edilen görüş olduğunu belirtmektedir; ancak ayı zikrettiği hâlde doğduğu yılı belirtmemiştir.¹¹ Bibliyografik kitaplarda, Ebû Hanîfe'nin doğum yılı ve çocukluğunun nasıl geçtiği hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Fakat kesin olan kanaat onun Dinever'de doğduğudur.¹²

Dinever, Ahmed b. Dâvûd'un doğduğu ve oraya nispet edildiği köydür. Burası Irak'ın Fars bölgesindeki bir yerleşim alanıdır.¹³ Batı İran'da bulunan Dinever, güneydoğusundaki Kengaver'e 45 km, güneybatısındaki Kirmanşah'a 48 km mesafededir.¹⁴ Coğrafi konum itibarıyla 47 doğu, 34 batı paralelinde bulunan Dinever, Hemezân'a da 20 fersah yakındır. Onunla Şehrezûr arasında 4 merhale vardır. Şehrin sınırları Hulvan'ın batısından Hemedan'ın doğusuna kadar devam eder. Kuzeyinde Azerbaycan, güneyinde de Sebzan vardır.¹⁵ Dinever'in yanında Âb-ı Dinever denilen nehir geçmektedir. Bu nehir sarp Teng-i Dinever Boğazı'nı geçtikten sonra Bisutun kayalığı yanında Karasu'nun bir kolu olan Gemes-Âb ile birleşmektedir.¹⁶ Dinever'in kuruluşu MÖ 305 ve daha öncelerine dayanmakta olup Süryaniler döneminde kurulmuştur. Eski Süryani kaynaklarında şehrin ismi Dinhever olarak geçmektedir. Dinever'in inşası Cahiliye dönemine rastlar. Hz. Ömer döneminde ise imar edildiği bilinmektedir. Dinever, Nihâvend Savaşı'ndan hemen sonra İslam topraklarına dâhil olmuştur. Emeviler döneminde Dinever'e "Mâhül-Kûfe" denilmiştir. Bu dönemde Kûfe şehri Dinever'in ziraatından yararlandığı için

10 Mustafa eş-Şihâbî, agm., s. 384.

11 Fuat Sezgin, *Târîhu't-Turasi'l-Arabî*, Suud 1988, VIII. 302.

12 Ali Abdullah ed-Defaa, *İshamu'l-Ulemâi'l-Arabî ve'l-Muslimîn fî İlmi'l-Heyvân*, Beyrut 1986, s. 388; Adil Füveyhid, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, Beyrut, 1983, I. 36; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Dımeşk 1957, I. 219.

13 Mustafa eş-Şihâbî, agm., s. 348.

14 Tahsin Yazıcı "Dinever", *DİA*, IX. 356.

15 Ömer Fârûk et-Tebbâh, "Mukaddime", *Ahbâru't-Tivâl*, Beyrut, ty., s. 3.

16 Tahsin Yazıcı, agmd., IX. 356.

bu ad verilmiştir.¹⁷ Emeviler ve Abbasiler döneminde çok gelişmiş bir şehir olarak bilinen Dinever'in Hemedan'ın üçte biri kadar olduğu bilinmektedir. İyi düzenlenmiş çarşıları, verimli meyve bahçeleri ve zengin tahıl ürünleriyle ünlenmiştir.¹⁸ Şehrin sakinleri Araplar, Farslar ve Kürtlerden oluşmaktaydı.¹⁹

Dinever, Abbasi halifesi Muktedir-Billâh döneminde (295/319-908/932) çıkan karışıklıklardan etkilenmiştir. Asi kumandan Gilanlı Merdâvîc b. Ziyâr, halifenin gönderdiği kuvvetleri yenip Dinever'i ele geçirince (318/931) şehir halkından pek çok kişiyi öldürmüştür. Bu olay sırasında rivayete göre 7.000, diğer bir rivayete göre 2.500 kişi öldürülmüştür.²⁰ Daha sonra Dinever, Kürt emîrlerinden Hasanveyh b. Hüseyin Berzikânî tarafından ele geçirilmiştir. Hasanveyh; Hemedan, Nihâvend gibi şehirleri de ele geçirip Dinever'i, kurduğu devletin başşehri yapmıştır. Hasanveyh, Dinever'i 368/979'da ölünceye kadar elli yıl elinde tutarak orada hâkimiyetini sürdürmüştür. Timur'un istilasına kadar imarlı durumu devam eden Dinever, onun askerleri tarafından harabeye çevrilmiş ve şehir bir daha eski durumuna kavuşmamıştır. Ünlü seyyah Strauss, Dinever'in harabelerinden bahsedip orayı sonradan ziyaret ettiğinde sadece kalıntıların bulunduğunu söylemektedir.²¹ Dinever şehrinde yetişen meşhur simalar arasında şunlar bulunmaktadır:

1) Ebû Hanîfe ed-Dineverî (282/895) meşhur botanikçi, tarihçi ve lügat âlimi, 2) İbn Kuteybe ed-Dineverî,²² 3)

17 Tahsin Yazıcı, agmd., IX. 356; Ömer Fârûk et-Tebbâh, *age.*, s. 3.

18 Tahsin Yazıcı, agmd. IX. 356.

19 Bkz. Abdulmu'nim Âmir, "Mukaddime", *Ahbârü't- Tivâl*, Tahran, ty.

20 Tahsin Yazıcı, agmd., IX. 356.

21 Bkz. Abdulmu'nim Âmir, *age.*

22 Asıl ismi Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî'dir. Lügat ve nahiv konusunda çok sayıda eseri vardır. Birçok ilimle ilgili eserler yazan İbn Kuteybe'nin eserlerinden bazıları şunlardır: *Kitâbü'l-Me'ârif*, *Edebü'l-Kâtib*, *Kitâbu Müşkili'l-Kur'an ve'l-Hadîs*, *Garibu'l-Kur'an ve'l-Hadîs*, *Uyûnu'l-Ahbâr*, *İslâhu'l-Galât*, *Kitâbü'l-Envâr*, *Kitâbu'l-Meysir*, 213/828 tarihinde doğan İbn Kuteybe 270/884'te vefat etmiştir. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Kahire 1992, VI. 52; Ebû Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekir b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-Ayân ve Enbâu Ebnai'z-Zemân*, thk. Hasan Abbâs, Beyrut, ty., III. 42-43.

Ebû'l-Abbâs ed-Dineverî (340/951) mutasavvıf, 4) Nasr b. Ya'kûb ed-Dineverî (410/1020), 5) Ahmed b. Mervân ed-Dineverî kadı ve muhaddis, 6) Abdullah b. Muhammed ed-Dineverî, 7) Vehb b. Bişr b. Sâlih b. Hemdân ed-Dineverî, 8) Ebû Ali el- Hüseyin b. Ali, 9) Ebû Bişr b. el-Câbî ed-Dineverî, 10) Yûsuf b. Kâsım el-Miyânecî ed-Dineverî sayılabilir.²³

Seyahatleri

Dineverî'nin hayatıyla ilgili kaynaklarda geniş bilgiler bulunmadığı gibi, onun seyahatleriyle ilgili de yeterli bilgi bulunmamaktadır. Dineverî, ilgilendiği geniş ilimler nedeniyle çeşitli seyahatler yapmıştır. Özellikle botanik konusunda yazdığı *Kitâbü'n-Nebât*'taki bilgiler, onun bitkileri tanıma hususunda uzman olduğunu ve bu sebeple pek çok bölgeyi dolaşmış olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir.

Dineverî temel eğitimini Dinever'de aldıktan sonra, botanik bilgisini geliştirmek için Arap Yarımadası'nda yaşayan bedeviler arasında ve İran, Irak, Filistin, Suriye, Afganistan, Belucistan, Horasan gibi bölgelerde dolaşarak bitkiler hususunda zengin bilgiler toplamıştır.²⁴ Dineverî, lügat ilimlerini öğrenmek için Basra ve Kûfe'de kalmış; Medine'ye gitmiş uzun bir müddet Arap Körfezi'nde kalmıştır. Dineverî 235/850 tarihinde İsfahân'a gitmiş, orada rasat ve rasat neticeleriyle ilgilenmiştir.²⁵

Ebû Hanîfe ed-Dineverî, gençliğinde yaptığı seyahatlerden sonra, doğum yeri olan Dinever'e dönmüş, evinin çatısına kurduğu bir düzenekle hayatının geri kalan kısmını rasatla uğraşarak geçirmiştir.²⁶

Tahsil Hayatı ve Hocaları

Çok sayıda ilimle uğraşan ve pek çok konuda kitap yazan Ebû Hanîfe'nin tahsil hayatının nasıl geçtiği ve hangi hocalardan ders aldığı konusunda kaynaklarımızda yeterli bilgiye

23 Ömer Fârûk et-Tebbâh, *age.*, s. 6; Tahsin Yazıcı, *agmd.*, IX. 356.

24 Muhammed Hamidullah, *agmd.*, IX. 356.

25 Mustafa eş-Şihâbî, *agm.*, 351.

26 Seyyid Takiyuddîn Seyyid, *age.*, s. 23.

rastlayamadık. Bununla beraber onun özellikle lügat ve botanik konularındaki bilgisini hiçbir araştırmacı inkâr etmemektedir.

Basra ve Kûfe ekolünden olan Dineverî'nin bilinen hocası yine aynı ekolden olan İbn Sikkî'tir.²⁷ Dineverî, özellikle Arap dili ve nahiv konusundaki bilgilerinin temelini İbn Sikkî'ten almıştır.²⁸ Dineverî'nin bilinen diğer hocası İbn Sikkî'in babası nahivci İshâk'tır.²⁹

İlgilenmiş olduğu çok sayıdaki ilim dalı ve geniş bilgisi onun birçok kişiden ilim tahsil ettiği kanaatini güçlendirmesine rağmen hiçbir kaynakta ona ders vermiş başka bir hocanın ismine rastlayamadık. Bilinen iki hocası İbn Sikkî³⁰ ve babası İshâk'tır.³¹

III/IX. asrın en büyük âlimlerinden olan Dineverî'nin kendi dönemindeki çok sayıda âlimle diyalogu olduğu ve bu âlimlerle ilmî sohbetler yaptığı anlaşılmaktadır. Câhiz,³² Ebû Zeyd

27 İbnü'n-Nedîm, *age.*, s. 116.

28 Carl Brockelmann, *age.*, II. 230; *Kâmâsu'l-İslâmî*, Kahire 1966, II. 426.

29 Sezgin, *age.*, VIII. 302.

30 İshâk b. Murar Ebû Ya'kûb el-Bağdâdî, Kûfe'den gelip Bağdat'a yerleşmiştir. Nahiv, lügat ve hadis ilimleriyle ilgilenmiştir. Eserlerinden bazıları *Garîbü'l-Kur'an*, *Kitâbü'l-İbil*, *Kitâbü'l-Hurûf*, *Kitâbü'n-Nahli ve'l-Asel*, *Kitâbü'n-Nevadiri'l-Kebîr*'dir. 213/828' de vefat etmiştir. Bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifin*, Beyrut 1990, V. 167.

31 Asıl ismi Ya'kûb b. İshâk İbn Sikkî'tir. III/IX. yüzyılın en ünlü nahivcilerindendir. İlmini Basra ve Kûfelilerden; Ferrâ, Ebû Amr eş-Şeybânî gibi âlimlerden almıştır. Asmaî ve Ebû Ubeyde'den rivayetlerde bulunmuştur. Hayatının büyük bir kısmını Bağdat'ta geçirmiştir, Abbasi Halifesi Mutevekkil'in çocuklarına bir müddet ders vermiştir. Denilir ki İbn Sikkî, bir gün Mutevekkil ile otururken, Mutevekkil'in çocukları Mu'tez ve Müeyyed yanlarına gelirler. Mutevekkil, İbn Sikkî'e, "Söyle bakalım benim bu iki çocuğumu mu, yoksa Hasan ve Hüseyin'i mi daha çok seviyorsun?" İbn Sikkî, Hasan ve Hüseyin'i övünce Mutevekkil, Türklerle İbn Sikkî'in karnısını tekmelemelerini emreder. Bu olaydan sonra ancak iki gün yaşayan İbn Sikkî, 244/857 tarihinde vefat etmiştir. Ölüm haberi Mutevekkil'e ulaşınca ailesine on bin dirhem gönderdi. Çok sayıda eser yazan İbn Sikkî için denilir ki ondan sonra onun gibisi gelmemiştir. Bkz. Ahmed Emîn, *Zuhru'l-İslâm*, Beyrut, ty., I. 42; Muhammed Abdülazîz en-Neccâr, *Diya'u's-Salik ila Evdeh'l-Mesalik*, Medine 1991, I. 238.

32 Ünlü lügat âlimi ve edebiyatçıdır. Meşhur Mutezile kalamcısı Câhiz (255/869) tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Ramazan Şeşen, "Câhiz", *DİA*, VII. 20.

Ahmed b. Sehl el-Belhî³³ ile diyalogları kaynaklarda zikredilmektedir. Fakat bunlar onun hocaları değil, ilim sohbetlerinde tartıştığı muasırı olan âlimlerdir.³⁴

İlgilendiği İlim Dalları

Hayatının büyük bir kısmını Dinever'de geçiren Ebû Hanîfe birçok ilim dalıyla ilgilenmiştir. Ebû Hanîfe'nin farklı ilimlere ilgisi sadece öğrenme ve öğretme düzeyinde kalmamış, aynı zamanda birbirinden farklı ilimler hakkında eserler telif etmiştir.

Ebû Hanîfe çok farklı ilimlerle uğraştığı için Câhiz ve Ebû Zeyd el-Belhî ile birlikte zikredilmiş ve uğraştığı her sahada öncülük ettiği kabul edilmektedir.³⁵ İlimlerdeki bu mahareti nedeniyle Ebû Hayyân (400/1009) onun için, "O, felsefedeki hikmeti Arapların beyanı ile birleştiren kişidir," ifadesini kullanmıştır.³⁶ Kaynaklarda Ebû Hanîfe'nin, lügat, botanik, hesap, hendese, tarih, coğrafya, rasat ilmi, edebiyat, cebir, tefsir, arıcılık ilimleriyle uğraştığı zikredilmektedir.³⁷

Farklı ilimlerle uğraşan Dineverî ilim tarihinde, özellikle botanik konusundaki *Kitâbü'n-Nebât* adlı eseriyle meşhur olmuştur. Dineverî bu eserinde yalnız nebatatla ilgilenmemiş aynı zamanda bitki coğrafyasıyla ilgili bilgileri de eserine almıştır. Onun bu eseri, sadece İslam âlimlerinin değil, bütün botanikçilerin müracaat ettiği önemli bir kaynaktır. Dineverî, arılar ve küçük haşerelerle ilgili bir gözlemevi oluşturarak bunların çeşitleri ve özellikleriyle de ilgilenmiştir.³⁸

Dineverî'nin hayatının son dönemlerinde uğraştığı ilim dalı ise yıldız ilimleri ve rasatçılıktır. Abdurrahmân Ebû Hü-

33 Asıl adı Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî'dir. Saman oğulları zamanında yaşamıştır. Ebû Zeyd, Belh'te çıkan dört büyük belagat âliminden birisidir. 322/934 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. İlhan Kutluer, "Belhî, Ebû Zeyd", *DİA*, V. 412.

34 Mustafa eş-Şihâbî, agm., 351.

35 Fuat Sezgin, *age.*, VIII. 302

36 Ömer Rıza Kehhale, *age.*, I. 219.

37 Carl Brockelmann, *age.*, II. 230; *Kâmûsu'l-İslâmî*, II. 426; İbnü'n-Nedîm, *age.*, 116; Adil Füveyhid, *age.*, I. 36; Ömer Rıza Kehhale, *age.*, I. 219; Zirikli, *el-A'lam*, Kahire, ty., I. 119.

38 Ali Abdullah Deffa', *age.*, s. 388.

seyin es-Sûfî, 376/987'de Dinever'e gittiğinde Ebû Hanîfe'nin yaşadığı evi ziyaret etmiş ve evin üzerinde rasathane kalıntı-larını gördüğünü ifade etmiştir.³⁹ Kaynaklarda geçen yaygın kanaat, Dineverî'nin iyi bir mühendis, lügat âlimi, tarihçi, mü-ellif ve zamanının ender şahsiyetlerinden olduğudur.⁴⁰

İlmî Kişiliği

Kaynaklarımızda ilmî kişiliği ve çalışmaları çokça övülmüş olan Dineverî'nin ailesi, hayatı, öğrenciliği, hocaları, yolculuk-ları, dönemindeki edipler ve idarecilerle ilişkileri, geçimini nasıl sağladığı konularında yeterli bilgi verilmemiştir.⁴¹

Hayatının çoğunu ilim talebiyle geçirmiş olan Ebû Hanî-fe'nin Hanefi mezhebine mensup olduğu rivayet edilmiştir. Ebü'l-Vefâ (387/998)⁴² *Târîhü'l-Kebîr fî Esmâ'il-Muhaddisîn* adlı eserde, Ebü'l-Kâsım Mesleme el-Endülüsî'den rivayetle Dineverî'nin Hanefi fakihi olduğunu belirtmektedir.⁴³

Matematik, tarih, botanik, belagat gibi birbirinden tama-men farklı ilimlerle uğraşmış olan Dineverî hakkında edipler, "Belagatlı birisi, anlatma üslubu kolay, geniş ufuklu, çok muh-telif kültürlerle sahip, kendi zamanındaki âlimlerin en zekisi, Arap dili ve edebiyatının öncüsü" gibi övgü dolu ifadeler kul-lanmışlardır.⁴⁴

Botanik ilminde Doğu ve Batı âlimleri arasında büyük üne sahip olan Dineverî hakkında Batılı âlimlerin de övgü dolu ifadeleri vardır. Alman Silbelberg'in onun için, "O botanik ko-nusunda kendisinden sonra gelenlere öncülük etmiştir," gibi övgü dolu ifadeleri onun ilmî kariyerini anlatmak için yeter-lidir.⁴⁵

Ebû Hayyân'ın görüşüne göre, Dineverî'nin hocası İbn Sık-kit'le olduğu gibi, muasırı olan Câhiz'le ilmî hususlarda ihtilaf-

39 Mustafa eş-Şihâbî, agm., s. 349-350.

40 Ömer Rıza Kehhale, age., I. 219.

41 Mustafa eş-Şihâbî, agm., s. 350-351.

42 Ahmed Emîn, age., I. 232.

43 Ali Abdullah Deffa', age., s. 388.

44 Ali Abdullah Deffa', age., s. 388.

45 Mustafa eş-Şihâbî, agm., s. 352.

ları bulunmaktaydı. Bu üçlü arasında zaman zaman fikrî sohbetlerin, ilmî tartışmaların olduğunu, bu tartışmaların onun ufkunun genişlemesine ve farklı ilimlerle uğraşmasına neden olduğunu ifade etmektedir. Ebû Hanîfe'nin kitaplarının isimlerinden anlaşılmaktadır ki o, ilimleri tasnif ederken, ilimleri birbirine karıştırmaktan uzak durmuştur. İlgilendiği ilimlerin hepsini bir kitapta toplamayıp her birisiyle ilgili ayrı eserler yazmıştır. Dineverî'nin bir diğer özelliği ise farklı ilimlerle uğraşmasına rağmen, araştırdığı mevzulara vâkîf olmaya çalışmış, rivayet ve nakillerle yetinmeyip bazı konuları, deney ve gözlem yapmak suretiyle açıklamaya çalışmıştır.⁴⁶ Kaynaklar, Dineverî'nin, rivayetlerinde sika olduğunu, tespitlerinde tarafsız olduğunu, ayrıca cesaretli ve zühd ehli olduğunu belirtmektedir. Bütün bunlar, onun yüksek bir ahlaki yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Yâkût, *Mu'cemü'l-Üdebâ* adlı eserinde Ebû Hayyân'ın *Takrîzü'l-Câhiz* eserinden rivayetle, Dineverî'nin kendi muasırları arasına önde gelen ilk üç kişiden birisi olduğunu belirterek şunu naklediyor: "Eğer güvenilir adamlar toplanıp bu üç kişinin methini, faziletlerini, ahlaklarını, ilimlerini ve tasniflerini anlatırlarsa Allah'ın dünyada onlara verdiği ömür biter, onların hak ettiği değeri anlatmayı bitiremezler. Bu üç kişi, Dineverî, el-Câhiz, Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî'dir."

Yâkût, yine *Takrîzü'l-Câhiz*'den şunları naklediyor: Ebû Saîd es-Seyrâfî'nin evinde âlimler arasında şu konuda ihtilaf çıktı. Câhiz mi daha belagatli, yoksa Ebû Hanîfe mi? Aralarında ihtilaf çıktığından, bir kişiyi hakem tayin ettiler. Hakem dedi ki: "Ebû Hanîfe daha nedaretli, Ebû Osmân daha tatlıdır. Bunun anlamı, Ebû Osmân'ın (Câhiz) ibareleri nefse daha hoş, kulağa daha kolay gelir. Ebû Hanîfe'nin ibareleri ise daha zor, daha sanatsal, Arapça kurallarına daha bağlıdır."⁴⁷

Bazı âlimlerin Dineverî ile ilgili yapmış oldukları bir hata ise onu *Kitâbü'l-Hiyel*'in yazarı Ebû Muhammed Abdullah b. Müs-

46 Mustafa eş-Şihâbî, agm., s. 352.

47 Yâkût el-Hamevî, *age.*, III. 28; Mustafa eş-Şihâbî, agm., s. 351-352.

lim b. Kuteybe ed-Dineverî (276/890) ile çoğu zaman karıştırmış olmalarıdır. İkisinin aynı kişi oldukları zannedilmiştir.⁴⁸

Dineverî'ye Yöneltilen Bazı İddialar

Dineverî'ye yöneltilen eleştirilerden birisi onun Fars milliyetçisi olduğudur. Yaptığımız çalışmada Dineverî'nin ırkçı manada bir Fars milliyetçisi olduğunu ispat edecek bir bilgiyle karşılaşmadık. Ona bu eleştirinin yapılmasının nedeni, eserinde İran tarihi ve Fars bölgesi olaylarına fazlaca yer vermesinden kaynaklanmaktadır. Eserinde ele aldığı konular ve çeşitli rivayetlerle İran'ın tarihiyle ilgilendiğini açıkça ortaya koymaktadır.⁴⁹ Bununla birlikte Dineverî, yazdığı bütün eserlerini Arapça yazmıştır. Dineverî'nin eserinde Fars tarihine geniş yer vermesi onun bir Fars milliyetçisi olduğu iddiasına delil teşkil edebilir. Fakat onun milliyetçiliğini ılımlı bir milliyetçilik olarak değerlendirmek daha doğrudur. Çünkü eserinde onun ırkçı manada bir milliyetçi olduğunu iddia edebileceğimiz herhangi bir delil bulunmamaktadır.

Dineverî'ye yöneltilen diğer bir eleştiri de onun Şii olduğu yönündeki iddiadır. Dineverî eserinde olayları anlatırken kesinlikle mezhep taassubuna kapılmamıştır.⁵⁰ *el-Ahbârü't-Tivâl*'da Hz. Ali ve onun katıldığı savaşlara, onun çocuklarının haberlerine geniş yer veren Dineverî'nin siyasi manada Şii olması muhtemeldir. Ancak, günümüzde bilinen anlamda bir Şii olduğunu ispat etmek mümkün değildir. Onun yaşadığı dönemdeki Şiilik, daha çok siyasi manada bir Şiilikti. Kendisi siyasi Şiiliğin yaygın olduğu bir bölgede yaşamış ve İbn Sikkit gibi Şii ekole mensup hocalardan ders almıştır.⁵¹ Bu nedenlerle Dineverî'nin Hz. Ali ve Ehl-i Beytin taraftarı olması muhtemeldir. Fakat o taassup manasındaki Şiiliği, anlattığı olaylara ve eserine yansıtmamıştır.

Dineverî'nin kitabında Mu'tasım-Billâh'ın (227/842) vefatına kadar olan bölümü alması ve kendi yaşadığı dönemi

48 Ali Abdullah Deffa', *age.*, s. 389.

49 Ethem Ruhi Fiğlalı, "el-Ahbârü't-Tivâl", *DİA*, I. 494.

50 Ethem Ruhi Fiğlalı, *agm.*, I. 494.

51 Şemseddin Günaltay, *age.*, s. 54; Hüseyin Algül, *age.*, I. 23.

(227/282-842/895) almaması eleştirilmesine neden olmuştur. Dineverî'nin ihmal ettiği bu dönemde siyasi yönetim ilim adamlarına baskı yapabilmekteydi, toplumsal ve siyasi konularda yazılan eserler sahibine vebal getirebilirdi. Nitekim İbnü'l-Mukaffa' *Kelile ve Dimne* adlı eserinden dolayı katledilmişti. Ebû Hanîfe bu dönemi yazmakla kendisine zarar gelebileceğinden endişelenmiş olabilir.⁵²

Bu dönemi yazmamasının diğer bir sebebi de siyasi iktidarın mezhebî ihtilaflara taraf olması ve aleyhte görüş belirtenlere hayat hakkı tanımamasından kaynaklanabilir. Dineverî'nin de siyasi iktidarın bu tutumunu benimsemeyip protesto mahiyetinde bu dönemi yazmamış olması muhtemeldir.

Dineverî'nin bu dönemi ihmal etmesinin diğer bir sebebi ise o dönemde kendisinin de yaşamış olması ve olayların tarihî olaylardan ziyade güncel olaylar olma özelliği taşımasından kaynaklanıyor olabilir. Yaptığımız araştırmada Dineverî'nin bu dönemi yazmamasına sebep olan herhangi bir açıklamasına rastlayamadık.

Vefatı

Doğumu ve hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmayan Dineverî'nin vefatıyla ilgili bilgi bulunmasına rağmen, vefat tarihi hakkında da görüş birliği bulunmamaktadır. Kaynaklarda onun vefat tarihinin 281/894, 282/895, 286/899, 290/903 yıllarından birisi olduğuna dair farklı görüşler mevcuttur.

1. Yâkût, *Mu'cemu'l-Üdebâ* adlı eserinde Dineverî'nin 282/895 yılının cemâziyelevvel ayında vefat ettiğini belirtmektedir. Yâkût, bu tarihi, *Kitâbü'n-Nebât'ta* ve *Kitâbü'l-Atîk'te* gördüğünü, ayrıca İbn Müsebbih'in hattıyla yazılan *Kitâbü'n-Nebât'ta* Dineverî'nin cemâziyelevvel ayının son pazartesi günü vefat ettiğini gördüğünü belirtmektedir.⁵³ Yâkût'un gördüğü bu nüsha günümüze gelmediği için bu görüşün teyit edilmesi mümkün değildir. İbnü'l-Esîr *el-Kâmil'de*,

52 Seyyid Takiyuddîn Seyyid, *age.*, s. 148-149.

53 Yâkût el-Hamevî, *age.*, III. 27.

Ebû'l-Fidâ *el-Muhtasar*'ında, Bağdâdî *Hizânetü'l-Edeb*'de Dineverî'nin 282/895'te vefat ettiğini belirtmektedirler.⁵⁴ Diğer bazı eserlere göre o, 282/895 tarihinde vefat etmiştir.⁵⁵

2. Abdullah Muhammed b. Süfyân b. Hârûn b. Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-Vefayât*'ta Dineverî'nin 281/894 tarihinde vefat ettiğini belirtmektedir. Suyûtî, *Buğyetü'l-Vi'âye* de Dineverî'nin vefat tarihini 281/894, 282/895, 290/903 yıllarından birisinin cemâziyelevvel ayında olduğunu belirtmektedir. Son dönem kaynakların bazılarında ise onun 281/894 tarihinde vefat ettiği belirtilmiştir.⁵⁶

Ebû Hanîfe'nin vefat tarihi hakkında farklı görüşler bulunmasına rağmen en çok tercih edilen görüş onun 282/895 tarihinde vefat ettiğidir. Yaptığımız çalışmada onun vefat tarihi konusunda tespit ettiğimiz ve kaynaklarda en makbul görüş diye ifade edilen tarih 26 Cemâziyelevvel 282/895'dir. Dineverî'nin kaç yaşında, hangi sebeple ve nerede vefat ettiğine dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Eserleri

Ebû Hanîfe ed-Dineverî hayatı boyunca farklı ilimlere ilgi duymuş ve ilgi duyduğu bu ilimler hakkında eserler yazmıştır. Kendisinden sonraki araştırmacıların genel kanaati onun çok sayıda eser telif ettiğidir. Dineverî'nin hayatının birçok yönü günümüzde bilinmediği gibi, eserlerinin çoğu günümüze gelmemiştir. Çok az sayıda kitabı günümüze ulaşan Dineverî'nin bazı kitaplarının sadece isimleri günümüze gelmiştir. Hatta kaynaklarda ismi geçen bazı eserlerin ona ait olup olmadığı kesinlik kazanmamıştır. Bazılarının isimlerinde, bazılarının ise ona nispetinde ihtilaf bulunmaktadır. Yaptığımız çalışma-

54 Mustafa eş-Şihâbî, agm., 349.

55 Sergisî, *Mu'cemu'l-Matbuatu'l-Arabiye*, Mısır 1928, s. 907; Kratehkovsky, *Târîhü'l-Edebi'l-Coğrafi*, çev. Selahaddin Osman Haşim, Moskova 1957, s. 110; Carl Brockelmann, *age.*, II. 231; Zirikli, *age.*, I. 119; *Kâmûsu'l-İslâmî*, Kahire 1966, II. 426.

56 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, Beyrut 1982, I. 43; Bağdatlı İsmail Paşa, *age.*, I. 52.

da bazı eserleriyle ilgili bilgi edinebilmemize rağmen, bazılarının sadece ismini tespit edebildik.

İlk dönem müelliflerinin ve çağdaş müelliflerin eserlerinde Dineverî'ye ait olduğu belirtilen eserler şunlardır:

Günümüze Ulaşmayan Eserleri

1. *Tefsîrü'l-Kur'an*: Ebû Hanîfe'nin telif ettiği bu eser, bir Kur'an tefsiridir. Bu eserin varlığını ve Dineverî'ye ait olduğunu bazı ilk dönem müellifleriyle birlikte, bazı çağdaş müellifler de zikretmişlerdir. On üç ciltten meydana geldiği rivayet edilen⁵⁷ bu eser günümüze ulaşmamıştır. Bu eserle ilgili Ebû Hayyân, "Bana denildi ki Ebû Hanîfe'nin on üç ciltlik bir tefsiri vardır; fakat ben bunu görmedim,"⁵⁸ demiştir. Ebû Hanîfe'nin bu eserinin varlığını zikreden müellifler, aynı zamanda bu eseri görmediklerini de belirtmişlerdir. Dineverî'nin diğer eserlerinde Kur'an'dan bazı ayetlerin açıklamalarını yaptığını görmekteyiz. Bu nedenle onun Kur'an tefsiri yazmasını makul görmek gerekmektedir. Diğer kitaplarında ayetlerden örnekler verip açıklamış ve özellikle ayetlerin lügat yönü üzerinde durmuştur. Özellikle nebatlarla ilgili ayetleri açıklamaya çalışmış, *Kitâbü'n-Nebât*'ta ele aldığı bir benzerini de tefsiri-ne almış olabilir.⁵⁹

2. *Kitâbü'l-Kible ve'z-Zevâl*: Astronomi alanında yazılmış bir eser olduğu tahmin edilmektedir. Eserin varlığı az sayıda müellif tarafından belirtilmiş olup eser günümüze ulaşmamıştır.⁶⁰

3. *Kitâbü'l-Hisabi'd-Devr*: Bu eserin ismi bazı kaynaklarda *Kitâbü'l-Bahsi ve'l-Hisabu'd-Devr* olarak da geçmektedir. Bu kitabın, tereke ve onun taksimiyle ilgili olduğu tahmin edilmektedir.⁶¹ Eser, kişinin ölümünden sonra vârisleri ve mirasın dağılımını anlatmaktadır. Kâtib Çelebi, bu eseri zikretmesine

57 Zirikli, *age.*, I. 119; Adil Füveyhid, *age.*, I. 37.

58 Mustafa eş-Şihâbî, *agm.*, s. 354.

59 Seyyid Takiyuddîn Seyyid, *age.*, s. 81.

60 İbnü'n-Nedîm, *age.*, s. 116; Fuat Sezgin, *age.*, VIII. 304; Bağdatlı İsmail Paşa, *age.*, I. 52.

61 Mustafa eş-Şihâbî, *agm.*, s. 354.

rağmen kime ait olduğunu belirtmemiştir.⁶² İlk dönem müelliflerle birlikte bazı çağdaş müellifler de Dineverî'nin böyle bir eser yazmış olduğunu belirtmişlerdir.⁶³

4. *Kitâbü'r-Redd alâ Rasadî'l-İsfahânî*: Âlimlerin bazılarına göre bu eser, muhtasar bir çalışmadır. Ebû Hanîfe ile aynı dönemde yaşayan İsfahânî arasında rasat konusunda tartışma bulunmaktaydı. Dineverî, İsfahânî'ye cevaben bu eseri yazmış olmalıdır. *Keşfu'z-Zünûn*'da böyle bir kitabın varlığının muhtemel olduğu belirtilmektedir.⁶⁴ Dineverî'nin günümüze ulaşmayan böyle bir eserin varlığı ilk dönem müelliflerle birlikte bazı çağdaş müellifler tarafından da belirtilmiştir.⁶⁵

5. *Kitâbü'l-Fesaha*: Muhtemelen lügatle ilgili bir kitaptır ve belagat ilmiyle ilgili konuları ihtiva etmektedir. Çok sayıda âlim, bu eserin varlığından ve Dineverî'ye nispetinden bahsetmişlerdir.⁶⁶ Dineverî'nin ismi en çok zikredilen eserlerinden biri olan *Kitâbü'l-Fesaha*, çok sayıda müellif tarafından varlığı zikredilmesine rağmen içeriği hakkında bilgi verilmemiştir. Eser günümüze ulaşmamıştır.

6. *Kitâbü'l-Bahs fî Hisabî'l-Hind*: Kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgi verilmeyen bu eserin matematik dalında yazılmış olduğu tahmin edilmektedir.⁶⁷ İlk dönem müellifleri Dineverî'nin bu isimde bir eserin varlığını belirtmelerine rağmen içeriği hakkında bir bilgi vermemişlerdir.⁶⁸

7. *Kitâbü'l-Büldân*: Coğrafyayla ilgili olduğu tahmin edilen bu eserin varlığından ve Dineverî'ye nispetinden az sayıda müellif bahsetmiştir.⁶⁹ Mes'ûdî'ye göre İbn Kuteybe bu kitabın kendisine ait olduğunu iddia etmiştir.⁷⁰

62 Kâtib Çelebi, *age.*, II. 1412.

63 İbnü'n-Nedîm, *age.*, s. 116; Fuat Sezgin, *age.*, VIII. 304; Bağdatlı İsmail Paşa, *age.*, I. 52.

64 Kâtib Çelebi, *age.*, I. 907.

65 Kâtib Çelebi, *age.*, I. 907; İbnü'n-Nedîm, *age.*, s. 116; Fuat Sezgin, *age.*, VIII. 304; Bağdatlı İsmail Paşa, *age.*, I. 52; Mustafa eş-Şihâbî, *agm.*, s. 355.

66 Kâtib Çelebi, *age.*, II. 1446; Fuat Sezgin, *age.*, VIII. 304; Sergisî, *age.*, s. 907.

67 Mustafa eş-Şihâbî, *agm.*, s. 355.

68 İbnü'n-Nedîm, *age.*, s. 116; Fuat Sezgin, *age.*, VIII. 304; Zirikli, *age.*, I. 119.

69 Zirikli, *age.*, I. 119; İbnü'n-Nedîm, *age.*, s. 116.

70 Bkz. Abdulmu'nim Âmir, *age.* s. mim.

8. Kitâbü'l-Cem' ve't-Tefrîk: Bazı kitaplarda bu eserin ismi *Islâhu'l-Cem' ve't-Tefrîk* diye geçmektedir.⁷¹ Bu kitabın bir cüzü belagat ilmiyle ilgilidir.⁷² Bazı kaynaklara göre ise spor ilmiyle ilgilidir.⁷³ Kaynaklarda eserin varlığı zikredilmesine rağmen içeriğiyle ilgili bilgi verilmemiş olup eser günümüze gelmemiştir.⁷⁴

9. Kitâbü'l-Cebr ve'l-Mukabele: İlk dönem müellifleri ve çağdaş müelliflerin çoğunluğu bu kitabın ismini ve Ebû Hanîfe'nin tasniflerinden birisi olduğunu zikretmişler; fakat eserle ilgili bilgi vermemişlerdir.⁷⁵ Hangi konuyla ilgili olduğu bilinmeyen bu eser günümüze ulaşmamıştır.

10. Kitâbü'l-Vesâyâ: Bu kitapta İslam şariatındaki veraset konuları anlatılmıştır.⁷⁶ Eserin Ebû Hanîfe'ye ait olduğu hakkında kaynaklarda herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır.⁷⁷

11. Kitâbü'n-Nevâdiri'l-Cebr: Çoğu müellif bu eserle ilgili herhangi bir bilgi zikretmemişlerdir.⁷⁸ Ebû Hanîfe'nin bu isimde bir eserin olduğu çok sayıda müellif tarafından zikredilmesine rağmen, eserin içeriği hakkında bilgi verilmeyen bu eser günümüze ulaşmamıştır.⁷⁹

12. Kitâbü's-Şî'r ve's-Su'arâ: İbn Kuteybe'nin aynı adla yazdığı bir eserin varlığı nedeniyle, bazıları tarafından bu iki eser karıştırılmıştır. Lügat ve belagatle ilgili olan bu eserin varlığından ilk dönem müelliflerin çoğu bahsetmektedir.⁸⁰

71 Bağdatlı İsmail Paşa, *age.*, I. 5.

72 Seyyid Takiyuddîn Seyyid, *age.*, s. 86.

73 Mustafa eş-Şihâbî, *agm.*, s. 355.

74 İbnü'n-Nedîm, *age.*, s. 116; Fuat Sezgin, *age.*, VIII. 305.

75 İbnü'n-Nedîm, *age.*, s. 116; Kâtib Çelebi, *age.*, II. 1407; Ömer Rıza Kehhale, *age.*, I. 219; Fuat Sezgin, *age.*, VIII. 305; Bağdatlı İsmail Paşa, *age.*, I. 52; Sergisî, *age.*, s. 907.

76 Bkz. Abdulmu'nim Âmir, *age.*

77 İbnü'n-Nedîm, *age.*, s. 116; Kâtib Çelebi, *age.*, II. 1470; Fuat Sezgin, *age.*, VIII. 305; Bağdatlı İsmail Paşa, *age.*, I. 52.

78 Seyyid Takiyuddîn Seyyid, *age.*, s. 86.

79 İbnü'n-Nedîm, *age.*, s. 116; Fuat Sezgin, *age.*, VIII. 304; Bağdatlı İsmail Paşa, *age.*, I. 52.

80 İbnü'n-Nedîm, *age.*, s. 116; Bağdatlı İsmail Paşa, *age.*, I. 52; Sergisî, *age.*, s. 907; Ömer Rıza Kehhale, I. 219.

13. Kitâbü'l-Kebîr: Dineverî'nin böyle bir eserinin varlığından İbnü'n-Nedîm bahsetmiştir.⁸¹ İbnü'n-Nedîm *Kitâbü'l-Büldân* ile *Kitâbü'l-Kebîr*'i ayrı ayrı zikretmiştir. Bazı çağdaş müelliflere göre Dineverî'ye izafe edilen bu iki eser aynı kitaptır.⁸²

14. Kitâbu ma Yelhinu fîhi'l-Amme: Kaftî'ye göre bu eserin adı, *Kitâbü'l-Lahni'l-Amme*'dir.⁸³ Lügat ilmiyle ilgili olan bu eserde, Dineverî, insanlar arasında konuşma esnasında yapılan lügat hatalarını tespit ederek, bu konuyla ilgili doğruları dile getirmiştir.⁸⁴ Kaynaklarda eserin Dineverî'ye nispetinde bir ihtilaf bulunmamaktadır.⁸⁵

15. İslâhu'l-Mantık: İbnü'n-Nedîm, Ebû Hanîfe'nin bu isimde bir eserinin varlığından bahsetmemiştir. Felsefe ve mantık kurallarını içeren bu kitabın varlığından ve Dineverî'ye nispetinden çok sayıda müellif bahsetmiştir.⁸⁶ Bu kitabın İbn Sikkî'e ait olduğu ve Ebû Hanîfe'nin bunu rivayet etmiş olabileceği veya Ebû Ali Ahmed b. Ca'fer ed-Dineverî'nin bu isimde bir eserinin var olduğu, bunların isim benzerliği sebebiyle Ebû Hanîfe'ye yanlışlıkla nispet edildiği iddiaları bazı müsteşrikler tarafından ileri sürülmüştür.⁸⁷ Fakat çoğu ilk dönem müelliflerin belirttikleri gibi eserin Ebû Hanîfe'ye nispeti daha mantıklıdır.⁸⁸

16. Kitâbü'l-Bah: el-Fihrist'te ismi geçmeyen bu eserin VII/XIII. asırda Haleb'de bir kütüphanede bulunduğundan bahsedilir.⁸⁹ Tıp ilmiyle ilgili olduğu tahmin edilen bu eserin adını, Bağdâdî *Kitâbü'l-Beât* olarak zikretmiştir.⁹⁰ Ebû Hanîfe'nin şöhret bulmamış bu eserinden az sayıda müellif bahsetmiş olup eser günümüze gelmemiştir.⁹¹

81 İbnü'n-Nedîm, *age.*, s. 116.

82 Abdulmu'nim Âmir, *age.*

83 Fuat Sezgin, *age.*, VIII. 303.

84 Seyyid Takiyuddîn Seyyid, *age.*, s. 88.

85 İbnü'n-Nedîm, *age.*, s. 116; Zirikli, *age.*, I. 119; Ömer Rıza Kehhale, *age.*, I. 219; Mustafa eş-Şihâbî, *agm.*, s. 354.

86 Yâkût el-Hamevî, *age.*, III. 28; Zirikli, *age.*, I. 119; Sergisî, *age.*, s. 907; Ali Abdullah ed-Defaa, *age.*, s. 388.

87 Fuat Sezgin, *age.*, VIII. 303.

88 Abdulmu'nim Âmir, *age.*

89 Fuat Sezgin, *age.*, VIII. 305.

90 Mustafa eş-Şihâbî, *agm.*, s. 355.

91 Yâkût el-Hamevî, *age.*, III. 30; Sergisî, *age.*, s. 907.

17. Kitâbü'l-Kusûf: Astronomiyle ilgili olan bu eserin varlığından bazı ilk dönem ve çağdaş müellifler bahsetmiş ancak eserin içeriği hakkında bilgi vermemişlerdir.⁹² Müsteşrik Kratehkovsky, bu eserin *Kitâbü'r-Rasad* ile aynı kitap olduğunu iddia etmiştir.⁹³

18. ez-Zic: Astronomiyle ilgili olduğu tahmin edilen bu eserin ismini az sayıda müellif zikretmiştir.⁹⁴ Eser hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

19. Kitâbü'l-Cevâhiri'l-İlim: Ebû Hanîfe'nin bu isimde bir eserinin olduğunu bazı müellifler belirtmiştir.⁹⁵ İlmî konularda öz ve dakik olmayı anlatan bir eserdir.⁹⁶

20. Risâle fî't-Tıb: Küçük bir risaledir. Dineverî'nin meşhur olmamış bir çalışması olup günümüze ulaşmamıştır.⁹⁷

21. Kitâbü'l-Envâ: Dineverî'nin astronomiyle ilgili telif etmiş olduğu bu eserin varlığından çok sayıda müellif bahsetmiştir.⁹⁸ Ebû Hayyân, bu eserin astronomi ve yıldızlarla ilgili çok makbul görüşler ihtiva ettiğini söylemiştir. *Envâ* yıldız anlamına gelmektedir.⁹⁹ Dineverî'nin *Kitâbü'n-Nebât*'tan sonraki en şöhretli eseridir. Yâkût, "Dineverî'nin *Envâ*'daki sözleri, onun yıldızlar, felekler ve gökyüzü hakkında çok bilgi sahibi olduğuna delalet eder,"¹⁰⁰ diyor. Bunun tekidi olarak da Kâtib Çelebi bu eseri överek içeriğinde çok sayıda ilimlere yer verildiğini belirtmiş ve Arapların yanında gök cisimlerini, ayın konumunu anlatan çok kitap bulunmasına rağmen Dineverî'ninki onların arasında en mükemmelidir. Ünlü astronom Bîrûnî de bu kitaba büyük önem vermiş ve çoğu görüşlerini iktibas etmiştir.¹⁰¹

92 Ali Abdullah ed-Defaa, *age.*, s. 388; Sergisî, *age.*, s. 907; Fuat Sezgin, *age.*, VIII. 304; Mustafa eş-Şihâbî, *agm.*, XXVI. 355.

93 Seyyid Takiyuddîn Seyyid, *age.*, s. 83.

94 Kâtib Çelebi, *age.*, II. 965; Fuat Sezgin, *age.*, VIII. 304; Bağdatlı İsmail Paşa, *age.*, I. 52.

95 Mustafa eş-Şihâbî, *agm.*, s. 355.

96 Abdulmu'nim Âmir, *age.*

97 Abdulmu'nim Âmir, *age.*, s. I.

98 İbnü'n-Nedîm, *age.*, s. 116; Fuat Sezgin, *age.*, VIII. 303-304; Bağdatlı İsmail Paşa, *age.*, I. 52, Zirikli, *age.*, I. 119, Sergisî, *age.*, s. 907.

99 Mustafa eş-Şihâbî, *agm.*, s. 354.

100 Yâkût el-Hamevî, *age.*, III. 29.

101 Kâtib Çelebi, *age.*, II. 1399; Abdulmu'nim Âmir, *age.*, s. I.

Dineverî'nin *Kitâbü'l-Envâ*'daki görüşlerinin çoğunu İbn Sîde'nin *Muhassas* adlı eserinden öğrenmekteyiz. Çünkü İbn Sîde, bu eserinde Dineverî'den çok miktarda alıntıda bulunmuştur.¹⁰² Kaynaklarda astronomi dalında güvenilir bir eser ve büyük bir kitap olduğu belirtilen bu eser maalesef günümüze ulaşmamıştır.

22. *Ensâb el-Ekrâd*: Kürtlerin kökeninin anlatıldığı bu eserde Dineverî'nin günümüze intikal etmeyen kitaplarından birisidir.¹⁰³

Günümüze Ulaşan Eserleri

1. *Kitâbü'l-Asel ve'n-Nahl*: Dineverî'nin bu eseri yanlışlıkla Ebû Ömer Zâhid'in (345/956) eseri olarak zikredilmiştir. Bu eserin içeriği *Kitâbü'n-Nebât*'taki "Fukarat" ve "Münazarat" bölümüyle muhteva olarak aynıdır. Bu eserin yazma nüshası Escorial Kütüphanesinde bulunmaktadır.¹⁰⁴

2. *Kitâbü'l-Beyân*: Hacı Halîfe bu eserin varlığını zikretmiştir. Alimü'l-Gazirî, İspanya'daki Escorial Kütüphanesindeki yazmaları açıklarken bu eseri orada gördüğünü ve Ebû Hanîfe'ye ait olduğunu belirtmiştir. Kratehkovsky bu eserin Ebû Hanîfe'ye ait olmadığını, eserin *Cevâhirü'l-Mudiye*'nin yazarı Abdulkâdir Cürcânî'ye (ö. 816/1413)¹⁰⁵ ait olduğunu söylemiştir.¹⁰⁶

3. *Kitâbü'n-Nebât*: Botanik tarihinin en ünlü kaynaklarından birisi olan *Kitâbü'n-Nebât*, Ebû Hanîfe'nin en çok tanınan eseridir. Bitki ve hayvanlarla ilgili kıymetli bilgileri ihtiva eden bu eser, bir botanik ansiklopedisi olup altı ciltten oluşmaktadır.¹⁰⁷ Dineverî'nin bu büyük eserinin ancak 3 ve 5. ciltleri günümüze ulaşmıştır. İki bölümden oluşan eserde birinci bölüm, konulara göre bablar şeklinde düzenlenmişken bunun yaklaşık üçte biri hacmindeki ikinci bölümü alfabetik olarak

102 Seyyid Takiyuddîn Seyyid, *age.*, s. 125.

103 Mehradad R. İzady, "Sunuş", s. 16-20.

104 Fuat Sezgin, *age.*, VIII. 303-304.

105 Sadreddin Gümüş, *Seyyid Şerif Cürcânî*, İstanbul 1984, s. 93.

106 Seyyid Takiyuddîn Seyyid, *age.*, s. 86; Bağdatlı İsmail Paşa, *age.*, I. 52.

107 Ömer Rıza Kehhale, *age.*, I. 219.

düzenlenmiş bir botanik sözlüğünden ibarettir. Dineverî'nin, bu eserinde sadece kısa bilgiler vermekle yetinmediği, bitkilerin çimlenmelerinden itibaren olgunluk dönemlerine kadar her aşamadaki durumlarını, morfolojik yapılarını, fizyolojilerini, tıp ve besin değeri açısından taşıdıkları önemi titiz ve ayrıntılı bir şekilde izah ettiği görülür. Bunu yaparken bitkilerin gelişip büyümesinde başlıca etken olan toprak, su, yağmur ve ekolojik şartların oynadıkları rol üzerinde durur ve bitkileri özelliklerine göre sınıflandırır. Dineverî, türleri tanıtırken yer yer çeşitli meyveler hakkında faydalı bilgiler vermesi, bitkilerden elde edilen kokular ve boyalar üzerinde durması, ayrıca nefit ve zift hakkında açıklamalarda bulunması, eserin önemli özellikleri arasındadır.¹⁰⁸

Kitâbü'n-Nebât botanik tarihinde sahip olduğu önem kadar tıp konusunda da büyük önem taşımaktadır. İbnü'l-Baytâr¹⁰⁹ ve Ahmed b. Muhammed el-Gâfikî¹¹⁰ gibi müellifler tıbbi bilgiler verirken ondan çok alıntı yapmışlardır.¹¹¹

Nebat denilince akla gelen ilk eser olmasına rağmen eski şairlerin tetkiklerinden meydana gelen bu eserdeki bilgiler lügatçe en fasih şekilde verildiğinden, Arap dili açısından da önem arz etmektedir.¹¹²

Ezherî'nin *Tehzîbu'l-Luğâ'sı*, İbn Sîde'nin *el-Muhkem* ile *el-Muhassas*'ı, İbn Manzûr'un *Lisânu'l-Arab*'ı, Sâgânî'nin *el-Ubâbu'z-Zâhir*'i ve Zebîdî'nin *Tâcü'l-Arûs*'unda bulunan *Kitâbü'n-Nebât*'tan yapılmış alıntılar bir araya toplandığında tamamının mükerrerler hariç 1.500 sayfa tuttuğu görülür ki bu da *Kitâbü'n-Nebât*'ın yarısı kadar hacim demektir. Bu durum eserin mevcut kısmına kıyasla elde edilen bir sonuç olup

108 Muhammed Hamidullah, agmd., IX. 357.

109 Asıl adı Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed Ziyaeddîn el-Baytâr'dır. Nebatât ilminde ve tıbbi nebatlar hakkında derin bilgisiyle meşhur olan İbnü'l-Baytâr, 646/1248'de Şam'da vefat etmiştir. Bkz. Gsarton, "İbnü'l-Baytâr", *İA*, MEB Yayınları, V-II. 845-6.

110 Endülüslü botanik âlimi, hekim ve eczacı olup 560/1165 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Arslan Terzioğlu, "Ahmed b. Muhammed el-Gâfikî" *DİA*, XIII. 281.

111 Muhammed Hamidullah, "Efkâr-ı Ebî Hanîfe", *Mecelletü'l Mecmai'l-İlmi'l-Arabî*, Dîmeşk 1951, XXXI. 409-410.

112 Mustafa eş-Şihâbî, agm., s. 353.

eski dönem müelliflerin, öncekilerin eserlerinden yaptıkları alıntılarda ne kadar titiz ve dürüst davrandıklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Kitâbü'n-Nebât'ın bir diğer özelliği ise Dineverî'nin Arapçalaştırılmış kelimelere iltifat etmeyip kendi özgün terimlerini kullanmasıdır. Kendisinden sonra gelen Arap âlimleri de ondan yaptıkları alıntılarda onun hiçbir sözünü değiştirme ihtiyacı hissetmemişlerdir. Dineverî eserinde çeşitli bitkiler hakkında bilgi verirken o bilgilerin şiire nasıl yansıdığını göstermek için binlerce mısra ve beyit nakletmesi, eserini Arap edebiyatı alanında da önemli kılmıştır. Ancak, *Kitâbü'n-Nebât*'taki bazı edebî bilgilerle ilgili eleştiriler de yapılmıştır. Ali b. Hamza el-Basrî'nin *et-Tenbihât alâ Ağlâtî'r-Ru'ât* adlı sekiz bölümden oluşan eserinin üçüncü bölümü "et-Tenbihât alâ ma fî Kitâbi'n-Nebât li'd-Dineverî" başlığını taşımakta ve eserin dörtte birini oluşturmaktadır. Fakat yapılan itirazların çok azı doğru ve yerindedir. Dineverî'nin nebatat konusundaki kaynakları, daha önce yazılan eserler, birçok bölgeyi dolması sonucunda zengin malzeme ve bizzat kendi deney ve gözlemleridir.¹¹³ Dineverî'nin bunların yanında önemli kaynağı da Arap şairlerinin şiirleridir. Bu şiirlerde geçen bitki isimlerini detaylı bir şekilde incelemiştir.¹¹⁴

Dineverî'nin kendilerinden yararlandığı ve sıkça onlara atıfta bulunduğu müellifler, Ebû Amr eş-Şeybânî, Ebû Ziyâd el-Kelbî,¹¹⁵ Asmaî,¹¹⁶ Ebû Abdullah İbnü'l-Arabî, Ebû Nasr Ahmed b. Hâtim el-Belhî ve hocası İbn Sıkkî'ten oluşmaktadır. Başlıca kaynağı da hocasının *Kitâbü'n-Nebât ve's-Şecer* adlı eseridir.¹¹⁷ Ebû Hanîfe'nin eseri, bitki denilince ilk akla gelen

113 Muhammed Hamidullah, agmd., IX. 357.

114 Mustafa eş-Şihâbî, agm., XXVI. 354.

115 Bedevi Araplardan olan Ebû Ziyâd el-Kelbî, Mehdî'nin döneminde açık yüzünden Bağdat'a gelerek kırk yıl Bağdat'ta kalmış bir Arap lügatçisidir. Bkz. İbn Hacer Şihabuddîn el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Beyrut 1996, IV. 524.

116 Asıl adı Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb b. el-Asmaî el-Basrî'dir. Lügat ve nahiv âlimlerinden olan Asmaî'nin eserlerinden bazıları şunlardır: *Kitâbü'l-Usûl, en-Nevâdir, el-Kalb ve'l-İbdal, Garîbü'l-Kur'ân*. Asmaî 125/728 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Muhammed Abdü'lazîz en-Neccâr, *age.*, II. 159.

117 Muhammed Hamidullah, agmd., IX. 357.

eserdir, birçok botanikçi onun görüşlerine son derece güvenmişlerdir. Alman Silberberg, Ahmed b. Îsâ el-Mısırî, Emîr Mustafa Şihâbî el-Sûrî ondan övgüyle bahsetmişlerdir.¹¹⁸

Alman Silberberg doktora tezinde *Kitâbü'n-Nebât*'ı Theophrastos'un (MÖ ö. 287) botanik tarihi alanında, tamamı ele geçmemiş ve adı tespit edilmemiş olan ünlü eseriyle karşılaştırarak mahiyet ve muhteva açısından aralarında büyük farklar bulunduğunu, özellikle Theophrastos'un sadece önemli gördüğü bitkileri inceleyip bunlarla ilgili bilgiler verdiğini, dikkatini çekmeyenleri ihmal ettiğini, Dineverî'nin ise bütün bitki çeşitlerini anlattığını belirtmektedir. Ayrıca Dioskorides'in (MÖ ö. I. yy.) *Materia Medica* adlı eseri sadece tıbbi ve eczacılığı ilgilendiren bitkileri ihtiva ettiği için bu eserle kıyaslanamayacağını göstermiş ve Dineverî'nin eserinin eski Grek botanikçilerinin eserlerine göre daha kapsamlı ve daha orijinal olduğunu ortaya koymuştur.¹¹⁹

Kitâbü'n-Nebât Arap ilim tarihinde aynı konuda yazılan Ebû Ziyâd el-Kelbî ve Asmaî'nin eserlerine göre de daha kapsamlıdır. Dineverî, Arabistan'da yetişen bitkileri ele almakla birlikte, yabancı memleketlerden getirilip yetiştirilen bitkileri de ihmal etmemiştir. Eserde asıl bakımdan nebatlar üçe ayrılmıştır:¹²⁰ a) Ekilen gıda bitkileri, b) Yabani bitkiler ve c) Meyveleri yenilen bitkiler.

Dineverî hayvanlarla ilgili önemli bilgileri de kitabına almıştır. Özellikle haşereler ve haşerelerin özelliklerine dair geniş bilgiler vermiştir.¹²¹

Dineverî Arap asıllı olmamasına rağmen Arap dilindeki mahareti, kendisinden sonra gelen âlimlerin beğenisini kazanmış, İbn Seyyide ve İbnü'l-Baytâr gibi çok sayıda âlim ondan iktibaslar yapmıştır.¹²²

118 Muhammed Hamidullah, agm., XXXI. 409-410.

119 Muhammed Hamidullah, agmd., IX. 357.

120 Carl Brockelmann, "Kitâbü'n-Nebât", İA, MEB Yayınları, III. 594.

121 Ali Abdullah ed-Defaa, age., s. 388.

122 Bkz. Abdulmu'nim Âmir, age.

Kitâbü'n-Nebât üzerinde ilk ilmî çalışma, Bruno Silberberg tarafından Breslau Üniversitesinde, doktora tezi olarak hazırlanmıştır: *Das Pflanzenbuch des Abû Hanîfa Ahmed b. Dâwûd ad-Dînawarî, ein Beitrag zur Geschishte der Botanik bei den Arabern*. Daha sonra Bernard Levin eserin önce İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan 5. cildinin elif-zay harflerini kapsayan sözlük kısmını *Kit'âtün mine'l-Cüz'î'l-Hâmis min Kitâbi'n-Nebât* (Uppsala 1953), sonra bu cildin kalan baş tarafı ile Yale Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan 5. ciltle aynı istinsah tarihini taşıyan, aynı şahıs tarafından 3. cildini birlikte neşretmiştir: *Kitâbü'n-Nebât: el-Cüz'ü's-Sâlis ve'n-Nisf'ü'l-evvel mine'l Cüz'î'l-Hâmis* (Weisbaden 1974). Eserin Medine Arif Hikmet Bey Kütüphanesinde bir mecmua içinde Muhammed Hamidullah tarafından tespit edilen parçası da 3. cilde aittir.¹²³

Kitâbü'n-Nebât'ın tamamı günümüze ulaşmadığı için, bazı ilim adamları sonraki kaynaklarda mevcut olan iktibaslardan metni derlemeye çalışmışlarsa da bu girişimleri sonuçlanmamıştır. Gâfîkî ve Ali b. Hamza el-Basrî'nin eserleriyle İbn Manzûr'un *Lisânü'l-Arab*, Zebîdî'nin *Tâcû'l-Arûs*, İbnü'l-Baytâr'ın *Müfredât*, Sâgânî'nin *el-Ubâb*, Bîrûnî'nin *es-Saydele'si* ve bu arada diğer bazı eserler Muhammed Hamidullah tarafından taranarak metin tesisine çalışılmıştır. İki bin sayfa kadar tutan bu derlemenin asıl eserde 6. cilde tekabül eden 637 maddeyi kapsayan sin-yâ harfleri arasındaki bölümü bir cilt hâlinde neşredilmiştir: *Kitâbü'n-Nebât: el-Kismü's-Sânî mine'l-Kâmûsi'n-Nebâtî hurûf sin-yâ, mültekatâtü mâ nûsibe ileyhi 'inde'l-müteahhirîn* (Kahire 1973).¹²⁴

İlim tarihi bakımından büyükehemmiyeti olan *Kitâbü'n-Nebât*'ın bütün iktibasları ve bulunabilen bütün bölümleri üzerinde toplu bir çalışma yapılmamıştır.

4. el-Ahbârü't-Tivâl: Tarihle ilgili olan bu eser Dineverî'nin günümüze tam olarak ulaşmış tek eseridir.

123 Muhammed Hamidullah, agmd., IX. 358.

124 Muhammed Hamidullah, agmd., IX. 358.

***el-Ahbârü't-Tivâl*'ın Yazma ve Matbu Nüshaları**

İslam topraklarında çeşitli zamanlarda meydana gelen savaşlar ve istilalar bazı kütüphanelerin yok olmasına, bazı kitapların da ilim âleminin dikkatinden uzun süre uzak kalmasına neden olmuştur.¹²⁵

Dineverî'nin *el-Ahbârü't-Tivâl* adlı eseri de uzun süre ilim âleminin dikkatinden uzak kalmıştır. İlk defa V. Rosen tarafından Leningrad'da St. Petersburg yazmaları arasında bulunmuştur. Leningrad Kütüphanesinde 822 numarada kayıtlı nüsha, *Bugyetü't-Taleb fî Târîhi'l-Haleb*'in müellifi İbnü'l-Adîm tarafından 665/1257 tarihinde istinsah edilmiştir. Rus bilgin Vladimir Guirgass bu nüshayı herhangi bir mukaddime ve açıklama koymaksızın Arapça metin olarak yayımlamıştır: *el-Ahbârü't-Tivâl* (Leiden 1888).¹²⁶

el-Ahbârü't-Tivâl'ın Leningrad'da St. Petersburg yazmaları 822'de kayıtlı nüshası 250 varaktır. Sahifeler 160x235 mm olup her sayfa ortalama 14 satırdır. Nüshanın hepsi aynı yazıyla yazılmıştır. Fakat bu nüsha eserin ilk yazması değildir.¹²⁷

Daha sonraki yıllarda eserin Leiden'de iki nüshası daha bulunmuştur. Bunlardan 1122 numarada kayıtlı nüsha 219 varak olup 1000/1592 tarihinde istinsah edilmiştir. 2436 numarada kayıtlı diğer nüsha ise 1061/1651 tarihli olup önceki nüshadan istinsah edilmiştir.¹²⁸

Eserin en eski yazması olan nüsha 1957 tarihinde Rifâa Râfi' et-Tahtâvî Kütüphanesinde bulunmuştur. O güne kadar bilinen üç nüshaya göre daha eski olan 579/1183-84 tarihli bu nüsha 181 varaktır. Sayfaları 198x236 mm, her sayfası 21 satır, siyah mürekkep ve tek kalemle yazılmıştır. Bu nüshanın son sayfasında belirtildiğine göre, nüsha Mufaddal b. Ca'fer b. Tâhir tarafından istinsah edilmiştir.¹²⁹

125 Bkz. Ömer Fârûk et-Tabbâh, *age.*

126 Ethem Ruhi Fırlalı, *agmd.*, I. 494.

127 Bkz. Abdulmu'nim Âmir, *age.*

128 Ethem Ruhi Fırlalı, *agmd.*, I. 494.

129 Bkz. Abdulmu'nim Âmir, *age.*

Vladimir Guirgass'ın 1888 tarihinde Leiden'de Brill Basımevinde yayımladığı nüshadan sonra Kratchkovsky, Leningrad nüshasını esas alarak içindekileri tetkik etmiş mükemmel bir indeks düzenlemiş ve değerli bir mukaddime yazarak 1912 yılında Leiden'de yayımlamıştır. Yine aynı yıl Muhammed el-Hudârî, Muhammed Saîd er-Râfî'in tashihini yaparak neşre hazırladığı eseri, bölümlerine başlık koyarak (*el-Ahbârü't-Tivâl*, Mısır 1912) neşretmiştir. Daha sonra Abdulmu'nim Âmir eserin Mısır'da bulunan en eski nüshasını esas alarak bir mukaddimeyle eseri yeniden neşretmiştir (*Kitâbü'l-Ahbârî't-Tivâl*, Kahire 1960).¹³⁰

Eser son olarak Ömer Fârûk et-Tabbâh tarafından Abdulmu'nim Âmir'in tahkikiyle yayımlanmış nüsha esas alınarak Beyrut'ta yayımlanmıştır.

***el-Ahbârü't-Tivâl*'in Muhtevası**

Dineverî, genel tarih niteliğindeki *el-Ahbârü't-Tivâl*'da bütün tarihî konulara değinmeye çalışmıştır. Eserde bazı tarihî olaylar detaylı bir şekilde ele alınmasına rağmen, bazı olaylardan sadece ismen bahsedilmiş, bazılarıyla ilgili de kısa bilgiler verilmiştir.

Eserde genellikle Orta Doğu eksenli olup İran, Arap Yarımadası, Suriye, Filistin ve bir kısım Afrika bölgelerinde cereyan etmiş olan olaylar anlatılmıştır.

el-Ahbârü't-Tivâl hassaten İslam tarihini anlatan bir eser değildir. Eserde başta İran tarihi olmak üzere çevre bölgelerde meydana gelmiş olaylar anlatılmıştır. Nitekim İslam tarihi olaylarından Farislerle ilgili olanları konu edinmiştir. Bu bağlamda eseri İslam tarihiyle ilgili diğer eserlerle kıyaslamak yanlışır.

el-Ahbârü't-Tivâl içerik olarak üç ana bölümden oluşmaktadır.

130 Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihi Kaynakları Tarih ve Müverrihleri*, Haz. Yüksel Kanar, İstanbul 1991, s. 53; Ethem Ruhi Fiğlalı, agmd., I. 494.

a. Hz. Âdem'le başlayıp ondan sonraki peygamberler, eski Araplar, Âd, Semûd, Habeş Melikleri, Hz. Dâvûd, Arus, Belkis memleketi, Hz. Süleyman ve Benî İsrail'i anlatan bir bölümdür. Dineverî bilhassa bu bölümdeki olaylara kısaca değinip Fars tarihiyle ilgili bağlantılar kurmaya çalışmıştır.

b. Özellikle Fars tarihiyle ilgili olan bir bölümdür. İskender'in tarihiyle başlayıp İskender'in doğu ve batı savaşlarıyla ilgili bilgiler verir. Fars beldesini ve krallarını birbiri ardına sayarak onların tarihini edebî bir üslupla kapsamlı bir şekilde anlatmaktadır.

c. Bu bölümde Arap-Fars savaşlarını, Ömer b. el-Hattâb zamanındaki İslami fütuhatları ve ondan sonraki krallar dönemindeki fetihleri, onların dönemindeki meşhur savaşları, olayları, sözlerini geniş bir izahatla anlatır, kitabın bu bölümü Mu'tasım-Billâh döneminin sonuna kadarki olayları ihtiva eder. Bu bölüm kitabın en önemli ve en hacimli bölümüdür.

Tarih Metodu

Ebû Hanîfe'nin telif ettiği eserlerden günümüze tam olarak ulaşan tek eseri *el-Ahbârü't-Tivâl*'dır. İlk tarih kaynaklarının en önemlilerinden birisi olan *el-Ahbârü't-Tivâl*'ı genel bir tarih kitabı olarak değerlendirmek mümkündür. *el-Ahbârü't-Tivâl*, hikâyeci bir metotla yazılmış ve rivayet zincirine pek dikkat edilmemiştir. İlk dönemlerde İslam tarihi alanında yazılmış eserlerden bazıları fetihleri, bazıları şehirleri, bazıları savaşları, bazıları Peygamberimizin hayatını konu ediniyordu. Dineverî, *el-Ahbârü't-Tivâl*'da kısaca değinmiş olsa da bütün konuları anlatmaya çalışmıştır. Genel bir tarih kitabı olarak değerlendirilebilecek *el-Ahbârü't-Tivâl*'da bazı konulara daha fazla önem verilerek detaylı bilgiler verilmişken bazı konular hakkında ise kısa bilgiler verilmiştir.

Dineverî, eserinde İslam öncesi dönemlere ait bilgileri kısa ve çoğu zaman kaynak belirtmeden vermesine rağmen, İslam'ın zuhurundan sonraki olayları Arap devletlerini, Mu'tasım-Billâh'ın döneminin sonuna kadar olan olayları dikkatli bir şekilde ortaya çıkartıp anlatmıştır.

İslami Arap idaresinin Çin'den Atlas Okyanusu'na kadar hâkim olduğu bir dönemde, Arap diliyle olayların mükemmel bir şekilde ele alınıp anlatıldığı bir eser olan *el-Ahbârû't-Tivâl*'ın diğer bir özelliği de, müellifin ele aldığı bazı olaylara yakın dönemde yaşamış olması, yani anlattığı olayları gören kişilerden işitmiş olmasıdır.

Ebû Hanîfe eserinde yer verdiği konuları bablara ayırarak olayları birbirine karıştırmamaya özen göstermiştir. Eserde konular bablara ayrılmasına rağmen özellikle İslam öncesi dönemler anlatılırken kronolojik bir sıra takip edilmemiştir.

Dineverî, eserinde tarihî olayları anlatırken şöyle bir metot takip etmiştir:

1. Tarihî olayları anlatırken genellikle olaylara doğrudan girip kimden aldığını, söylenenleri kimin söylediğini belirtmeden "Kâlû" diyerek konulara girmiştir.

2. Dineverî, genel olarak tespit edilen bütün eserlerinde olduğu gibi *el-Ahbârû't-Tivâl*'da da ravileri zikretmemektedir. Bazı kıssaları anlatırken Kur'an'daki kıssalarla bağlantılar kurmuştur. Mesela, Hûd'dan bahsederken Kur'an'daki kıssayla bağlantı kurmuştur.¹³¹ Yine Semûd kavmini anlatırken Neml suresinin 44-52. ayetleriyle bağlantı kurarak anlatmıştır.¹³²

3. Dineverî, kendilerinden nakiller yaptığı kişilerin isimlerini de zaman zaman vermiştir. Fakat ravi ismi vererek yaptığı nakiller çok azdır.

4. Dineverî olayları anlatırken açık bir şekilde kendi mantığını yansıtmayıp tarafsız bir anlatımı tercih etmiştir. Hatta kelimelerini seçerken çok dikkatli davranmış, özellikle seçtiği kelimelerle eserini okuyan kişilerin hataya düşmesini engellemiştir.

5. Ebû Hanîfe, özellikle İslam öncesi dönemleri anlatırken mitolojik olaylara yer vermiştir ki ilk tarihî dönemleri yazan

131 Ebû Hanîfe ed-Dineverî, *age.*, s. 11.

132 Ebû Hanîfe ed-Dineverî, *age.*, s. 13.

çoğu tarihçi bunu yapmıştır.¹³³ Dineverî'ye bazen mitolojik olaylar kaynaklık etmiştir. Fakat o, tarih ile masalın arasını birleştirerek vermiş, hangisi hikâye, hangisi tarihî vaka diye ayırmadan olayları sıralamıştır.

Kaynaklarının hikâye ve masallara dayandığı düşünüle-
bilecek özellikle İslam döneminden önceki olaylar *el-Ahbâr-
rû't-Tivâl*'da yer almıştır. Şöyle ki "Yemen Meliki Hedhâd b. Şü-
rahbîl'in cinlerin melikin kızıyla evlenip bu evlilikten Belkıs
adında bir kızı olduğu" anlatılmıştır. Diğer bir olayda, "Ebrehe
Sudan topraklarını istila edip geçtikten sonra bir kavme ye-
tişti, öyle bir kavim ki onların gözleri ve ağızları göğüslerinde
idi. Denilir ki bu kavim Âdem'in çocuklarından, Allah bun-
lara kızıp bu hâle getirmiştir."¹³⁴ Yine "Ebrehe bir ümmetin
yanından geçmiştir ki bunlara en-Nesnâs denilir. Onlar yarım
kafalı, yüzlerinin yarısı olmayan, tek gözlü, tek ayaklı, tek elli,
yarım bedenden oluşan, çok süratlı ve atılğan olan bu kavim
Yemen topraklarında Âlic denilen bölgenin arka taraflarında-
ki denize yakın ormanlarda yaşıyorlardı. Denilir ki bunlar Ve-
b'îr b. İrem b. Sâm b. Nûh'un çocuklarıdır."¹³⁵ Dineverî Yemen
meliklerini açıkladığı bölümlerde anlattığı Şemir b. İfrîkîs b.
Ebrehe b. Râiş'in kıssası¹³⁶ ve Zerdüşt ve onun daveti konu-
sunda¹³⁷ kaynak belirtmeden anlattığı olaylar akli ölçülerle
değerlendirildiğinde masal kaynaklı oldukları söylenebilir.

6. Dineverî, özellikle kitabının birinci bölümünde krono-
lojik bir sıra takip etmediği gibi zaman zaman konu bütün-
lüğünü de gözetmemiştir. Mesela; İlyâ (Kudüs) beldesinin
yıkılışını anlatırken olayı bitirmeden konuyu terk edip "Me-
liki'l-Acem ve'l-Yemen" başlığına geçip oradan da Zerdüşt ve
davetine geçerek kronolojik silsileyi dikkate almamıştır.¹³⁸

7. Dineverî, milattan önceki tarihî olayları kısa bir şekil-
de anlatmasına rağmen, özellikle İran Kisralarının olaylarını

133 Ömer Fârûk Tabbâh, "Mukaddime", *el-Ahbârû't-Tivâl*, Beyrut, ty., s. 13.

134 Ebû Hanîfe ed-Dineverî, *age.*, s. 17.

135 Ebû Hanîfe ed-Dineverî, *age.*, s. 17-18.

136 Ebû Hanîfe ed-Dineverî, *age.*, s. 27.

137 Ebû Hanîfe ed-Dineverî, *age.*, s. 28.

138 Ebû Hanîfe ed-Dineverî, *age.*, s. 26-28.

tarafsız ve teferruatlı bir şekilde anlatmıştır. Orta Doğu kralarının birbirleriyle yaptıkları savaşları ve aralarında geçen diyalogları detaylı bir şekilde ve güzel bir üslupla vermiştir.

8. Ebû Hanîfe eserinde olayların tarihini genellikle vermemiştir. Sadece bazen anlattığı bir olayla aynı tarihte meydana gelmiş diğer bir olay arasında bağlantı kurarak aynı tarihte meydana geldiklerini belirtmiştir. İran Meliki Şireveyh'in babası Ebreveyz'in öldürülmesini anlatırken, bu yılda Hz. Peygamber'in vefat ettiğini ve Hz. Ebû Bekir'in halife olduğunu belirtmiştir.¹³⁹

Dineverî az sayıda da olsa bazı olayların tarihini vermiştir. Nihâvend Savaşı'nı anlatırken hicri 21 tarihinde olduğunu zikretmiştir.¹⁴⁰

9. Dineverî, tarihî olayları anlatırken tarafsız kalmış, olaylara bir tarihçi yaklaşımıyla bakıp kendi yorumunu katmamıştır. Eserinde, bazı bölgelerde meydana gelmiş olaylara daha fazla değinmesi ve özellikle İran tarihine daha çok yer vermesi onun taraflı olduğunun delili sayılmamaktadır. Ancak, kitap dikkatlice incelendiğinde onun taraflı bir üslup kullanmadığı ve olayları anlatırken hiçbir tarafa ayrıcalık tanımadığı görülmektedir. Onun İran tarihine daha çok yer vermesi, kendisinin Fars asıllı olmasından ve bu bölgede yaşayıp bu bölgenin olaylarına daha çok muttali olmasından kaynaklanabilir.

Dineverî, Hz. Peygamber'in hayatına çok kısa yer vermesine rağmen İslam devletinin Irak ve Fars topraklarına girdiği dönemdeki olaylara geniş yer vermiştir. Hulefâ-yi Raşidîn döneminde Farslarla yapılan savaşları anlatırken Fars yanlısı hiçbir ifade kullanmamıştır. Hatta bazen İslam yanlısı olarak değerlendirilebilecek ifadeler kullanmıştır. Fars komutanı Mihrân'ın İslam ordusu tarafından öldürülmesini anlatırken "Allah onu helak edince" ifadesini kullanmıştır.¹⁴¹

139 Ebû Hanîfe ed-Dineverî, *age.*, s. 103.

140 Ebû Hanîfe ed-Dineverî, *age.*, s. 126.

141 Ebû Hanîfe ed-Dineverî, *age.*, s. 111.

10. Dineverî, Hz. Ali dönemindeki olayları anlatırken tarafsız bir anlatım sergilemiştir. Cemel ve Sıffîn olaylarını ve Sıffîn'deki diyalogu, Hz. Ali ile Muâviye arasındaki mektuplaşmaları olduğu gibi vererek yorum yapmaktan kaçınmıştır.¹⁴²

11. Dineverî, eserinde zaman zaman verdiği bazı isimlerin ne anlama geldiğini veya niçin böyle isimlendirildiklerini açıklamıştır. Mesela, Zu'l-İz'âr'ın ismini açıklarken, insanları çok korkuttuğu için kendisine bu ismin verildiğini belirtmiştir.¹⁴³

12. Dineverî bazen eserinde ismi geçen şehirlerin karşılaştırmasını yapmıştır. Mesela, Hacr ve Yemâme'yi karşılaştırması gibi.¹⁴⁴

Eserin Kaynakları

Eserinde genellikle kaynak vermeyen ve kimden rivayette bulunduğunu belirtmeyen Dineverî'nin rivayette bulunduğu kitapların çoğunluğu günümüze ulaşmamıştır. Onun o zaman gördüğü bazı ravi ve âlimlerle ilgili bilgi de günümüzde mevcut değildir.¹⁴⁵

Dineverî'nin eserinde verdiği kaynaklar ve rivayet çeşitleri şunlardır:

1. En çok müracaat ettiği rivayet türü, "bu konuda şöyle denildi veya şöyle dediler" diyerek ravilerin ismini vermeden olayları anlatmıştır. *el-Ahbârü't-Tivâl*'da yer alan hemen hemen her konuda bu tür rivayetler mevcuttur.

2. Dineverî, bazı olayları anlatırken, "İlim ehli bu konuyu şöyle anlatıyor," diyerek başlamış ve yine isim vermemiştir. Yine "İlim ehlinin öncekilerle ilgili yazdıklarında şöyle buldum,"¹⁴⁶ diyerek bazı konuları anlatmış ve ravi isimlerini zikretmemiştir. Bu ifadelerden anlaşılmaktadır ki Dineverî yazılı kaynaklar kullanmıştır. Fakat hangi kaynaklardan istifade ettiğini ve bu kaynakların isimlerini belirtmemiştir.

142 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 160-170.

143 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 21.

144 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 21.

145 Seyyid Takiyuddîn Seyyid, *age.*, s. 147.

146 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 7.

3. Dineverî, bazen anlattığı olayların yaygın bir rivayet olduğunu ve ravilerin bundan çokça bahsettiğini söyleyerek olayları ravi ismi vermeden anlatmıştır. Mesela, el-Hedhâd b. Şürahbîl bahsinde el-Hedhâd'ın cinlerle evlenmesini anlatırken ravilerin bundan çokça bahsettiğini söylemiştir.¹⁴⁷

4. Dineverî, az da olsa şahıslardan rivayetler yapmıştır. İsim vererek rivayette bulunduğu şahıslar şunlardır:

a) Kahtân b. Âd bahsini anlatırken İbnü'l-Keyyisi'l-Nümeyrî'nin rivayetini nakletmiştir.¹⁴⁸

b) Kahtân bahsinde *Kitâbü'l-Mülûk ve'l-Ahbâri'l-Mâdî*'nin yazarı tarihçi İbnü's-Şerîyye'nin rivayetini nakletmiştir.¹⁴⁹ Dineverî'nin rivayetini naklettiği İbnü's-Şerîyye'nin asıl adı Ubeyd b. Şerîyye el-Cürhümî'dir. Peygamber Efendimiz dönemine ulaşmıştır. *Kitâbü'l-Emsâl, Kitâbü'l-Mülûk ve'l-Ahbârî'l-Mâdî*'nin yazarıdır. Muâviye döneminde elçilik yapmıştır. Abdülmelik b. Mervân'ın hilafeti döneminde vefat etmiştir.¹⁵⁰

c) Tâlût bahsinde Abdullah b. Sâmit'in rivayetini nakletmiştir.¹⁵¹

d) İskender'in Mağrib'i almasını anlatırken, İbn Abbâs'ın rivayetini nakletmiştir.¹⁵² Dineverî'nin rivayetini naklettiği İbn Abbâs, Hz. Ali döneminde Basra valiliği yapmıştır. 67/686'da Tâîf'te vefat etmiştir. Peygamber Efendimizin onun hakkındaki "Allah'ım onu dinde fakih kıl ve ona te'vili öğret," şeklinde duası vardır.¹⁵³ Dineverî, İbn Abbâs'dan nasıl istifade ettiğini belirtmemiş ve kendisiyle İbn Abbâs arasında olması gereken ravilerden bahsetmemiştir.

e) Yeryüzü Hükümdarı Âdem'den Melik Daryüs'e konusunda Mersed b. Şeddât'tan bahsederken İbnü'l-Mukaffa'ın

147 Ebû Hanîfe ed-Dineverî, *age.*, s. 23.

148 Ebû Hanîfe ed-Dineverî, *age.*, s. 12.

149 Ebû Hanîfe ed-Dineverî, *age.*, s. 13.

150 Bağdatlı İsmail Paşa, *age.*, V. 645.

151 Ebû Hanîfe ed-Dineverî, *age.*, s. 22.

152 Ebû Hanîfe ed-Dineverî, *age.*, s. 35.

153 Mennâ el-Kattân, *Mebahis fî Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut 1996, s. 382; İbn Hacer Şehabuddin el-Askalânî, *age.*, II. 364.

rivayetini nakletmiştir.¹⁵⁴ Dineverî'nin rivayetini naklettiği İbnü'l-Mukaffa', geniş kültürlü bir Fars âlimidir. Fars kültürünü fasih bir Arapçayla sunmuştur. *Edebü's-Sağîr ve Edebü'l-Kebîr* isimli eserlerindeki hikmetli sözleriyle meşhur olmuştur. Ayrıca Farslıların ahlaka işaret eden hikmetli sözlerini, hikâyelerini Arapçaya nakletmiştir, "*Kelile ve Dimne*'de olduğu gibi", 142/762 tarihinde vefat etmiştir.¹⁵⁵

f) Abdullah b. ez-Zübeyr bahsinde Ebü'l-Hârûn el-Abedî'nin rivayetini nakletmiştir.¹⁵⁶ Dineverî'nin rivayetini naklettiği el-Abedî'nin asıl adı Umâre b. Cuveyn Ebû Hârûn el-Abedî el-Basrîdir. Ebû Saîd el-Hudrî ve İbn Ömer'den hadis rivayet etmiştir. Bazı âlimler onu yalancılıkla itham etmişlerdir.¹⁵⁷

g) Hârûn er-Reşîd'den bahsederken Asmaî'nin rivayetini nakletmiştir.¹⁵⁸

h) İmam Hüseyin'in şehadetini anlatırken Hâmid b. Müslim'nin rivayetini nakletmiştir.¹⁵⁹

i) Süleymân b. Abdülmelik'in hilafetini anlatırken el-Kelbî'nin rivayetini nakletmiştir.¹⁶⁰ Dineverî'nin rivayetini naklettiği Kelbî'nin asıl adı Ebû Münzir Hişâm el-Kelbî'dir. Neseb âlimi olan el-Kelbî, babasının tarih sahasındaki araştırmalarına devam etmiştir. Arapların şecereleri üzerinde ilmi çalışmalar yapmıştır. Hadis âlimleri tarafından tenkit edilen el-Kelbî, hadisleri tahrif etmekle suçlanmıştır. Eserlerinden bazıları, *Kitâbü'n-Neseb el-Kebîr, el-Cemhere fi'n-Neseb*'dir. 204/819'da Kûfe'de vefat etmiştir. Dineverî, Süleymân b. Abdülmelik dönemini anlatırken ensab konusunda el-Kelbî'den yararlanmıştı.¹⁶¹

154 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 12.

155 Ahmed Emîn, *age.*, I. 44.

156 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 246.

157 İbn Hacer Şihabuddin el-Askalânî, *age.*, III. 207.

158 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 355.

159 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 239.

160 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 300.

161 Carl Brockelmann, "Kelbî", *İA*, MEB Yayınları, VI. 549.

j) Yine Süleymân b. Abdülmelik'in hilafetini anlatırken Recâ b. Hayve'nin rivayetini nakletmiştir.¹⁶² Dineverî'nin rivayetini naklettiği Recâ b. Hayve hadis âlimi olup birçok kişiden hadis rivayet etmiş ve birçok kişi de ondan hadis rivayet etmiştir. 112/730'da Filistin'de vefat etmiştir.¹⁶³

k) Zeyd b. Vehb'den de rivayet nakletmiştir.¹⁶⁴ Dineverî'nin rivayetini naklettiği Zeyd b. Vehb, Ebû Süleymân el-Kûfî, İbn Maîn, İbn Hirâş gibi muhaddislerin beyanlarına göre güvenilir ve sağlam bir muhaddistir. Aslen Kûfeli olup daha sonra Şam'a yerleşmiştir. Zeyd, Resulullah hayattayken Müslüman olmuş, Resulullah'ı görmek için hicret etmiş, fakat yetişemeden Resulullah vefat etmiştir. Zeyd b. Vehb 96/715'te vefat etmiştir.¹⁶⁵

l) Muhtâr es-Sekafî'yi anlatırken Ebû Amr eş-Şa'bî'nin rivayetini nakletmiştir.¹⁶⁶ Dineverî'nin rivayetini naklettiği Amr b. Şürahbîl b. Abd eş-Şa'bî el-Himyerî, Hemedan halkındandır. Birçok sahabe ve tâbiînden hadis rivayet etmiştir. 500 sahabeye ulaştığı rivayet edilir. Ömer b. Abdülazîz döneminde kadılık yapmıştır. İbn Hibbân, onun için "Tâbiînin en güvenilirlerinden olduğunu" söylemiştir. Fakih ve şair olan eş-Şa'bî 109/728 tarihinde vefat etmiştir.¹⁶⁷

m) Yine Muhtâr es-Sekafî'nin öldürülmesi bahsinde Abdullah b. Abdurrahmân'ın rivayetini nakletmiştir.¹⁶⁸

n) Ebû Müslim el-Horasânî'yi anlatırken Abdülkerim b. Selit'in rivayetini nakletmiştir.¹⁶⁹

o) Irak'ın Şam sultasına girmesi bahsinde Urve b. Mugîre'nin rivayetini nakletmiştir.¹⁷⁰ Dineverî'nin rivayetini naklettiği Urve b. Mugîre hadis ravisidir. Babası Mugîre b. Şu'be

162 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 300.

163 İbn Hacer Şehabuddin el-Askalânî, *age.*, I. 601.

164 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 169.

165 İbn Hacer Şehabuddin el-Askalânî, *age.*, I. 671.

166 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 265-266-267.

167 İbn Hacer Şehabuddin el-Askalânî, *age.*, II. 264.

168 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 281.

169 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 312-313..

170 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 284-285.

ve Hz. Âişe'den (ra.) rivayetleri vardır. Kûfeli olup tâbiînin güvenilir olanlarındanıdır.¹⁷¹

p) Hârûn er-Reşîd'in hilafetini anlatırken Ali b. Hamza el-Kisâî'nin rivayetini nakletmiştir.¹⁷² Dineverî'nin rivayetini naklettiği el-Kisâî'nin asıl adı Ali b. Hamza b. Abdullah b. Osmân Ebü'l-Hasan el-Kisâî'dir. Nahiv âlimi olan el-Kisâî'nin eserlerinden bazıları *Kitâbü'l-Aded*, *Kitâbü'l-Mesâdir*, *Kitâbü'l-Hurûf*, *Kitâbü'n-Nevâdiri'l-Asgar*, *Kitâbü'n-Nevâdiri'l-Evsat*, *Kitâbü'n-Nevâdiri'l-Ekber*'dir. el-Kisâî, 189/805 tarihinde vefat etmiştir.¹⁷³

r) Yezîd'in biat alması bahsinde Hz. Hüseyin'in durumunu açıklarken Ali b. Muhammed b. Bişr el-Hemdânî'nin rivayetini nakletmiştir.¹⁷⁴

s) Hâşim b. Utbe'nin öldürülmesini anlatırken Ka'kâ'a ez-Zaferî'nin rivayetini nakletmiştir.¹⁷⁵

t) Celûlâ'da İranlıların hezimetini anlatırken Mihnef b. Süleym'in rivayetini nakletmiştir.¹⁷⁶ Dineverî'nin rivayetini naklettiği Mihnef b. Süleym, Ali b. Ebî Tâlib zamanında İsfahân valiliği yapmıştır. Daha sonra Kûfe'ye yerleşmiş 62/682 tarihindeki Aynu'l-Verde Savaşı'nda vefat etmiştir.¹⁷⁷

u) Mervân b. Muhammed'in hilafetini anlatırken Heysem b. Adî'nin rivayetini nakletmiştir.¹⁷⁸ Yine "Abbasi Davasına Yardım" başlığı altında,¹⁷⁹ Ebü'l-Abbâs'ın hilafet için biat alması¹⁸⁰ ve Ebü'l-Abbâs'ın dönemini açıklarken Heysem'in rivayetini nakletmiştir.¹⁸¹

171 İbn Hacer Şehabuddin el-Askalânî, *age.*, III. 96

172 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 354.

173 Moh Ben Cheneb, "Kisâî", *İA*, MEB Yayınları, VI. 824.

174 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 204.

175 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 160.

176 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 122.

177 İbn Hacer Şihabuddin el-Askalânî, *age.*, IV. 43.

178 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 328.

179 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 334.

180 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 339.

181 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 340-343.

5. Dineverî, İslam öncesi kavimlerle ilgili bilgiler verirken Kur'an'dan bazı ayetleri kaynak göstermiştir.

Hız. Hûd'dan bahsederken Hûd suresini,¹⁸² Semûd kavmini anlatırken Neml suresinin 44-52. ayetlerini,¹⁸³ Hız. Musa ile Firavun mücadelesini anlatırken Kasas suresinin 23. ayet ve sonrasını,¹⁸⁴ Davud peygamberi anlatırken Bakara suresinin 246. ayetini,¹⁸⁵ Ye'cûc ve Me'cûc'u anlatırken Kehf suresinin 94. ayetini¹⁸⁶ kaynak olarak göstermiştir.

Ebû Hanîfe, Kur'an'dan kaynak verirken hangi ayetten kaynak aldığını belirtmeyip "Allah (c.c.) kutsal kitabında belirttiği gibi" ifadeler kullanmıştır.¹⁸⁷

Ebû Hanîfe, bazen kendi anlattıklarına Kur'an'dan deliller getirirken, bazen de İslami dönemleri anlatırken şahısların diyaloglarda kullandıkları ayetlere yer vermiştir. Mesela, Hız. Ali'nin Haricîlerle tartışırken Âl-i İmrân suresinin 191. ayetini delil olarak okuduğunu belirtip bu ayeti nakletmiştir.¹⁸⁸

6. *el-Ahbârü't-Tivâl*'ın bir diğer özelliği de çoğu konuda, konuyla ilgili şiirleri verilmiş olmasıdır. Dineverî'nin eserine aldığı şiirler, bazen olayların meydana geldiği zamanda söylenmiş, bazen de olay anında söylenmemiş fakat daha sonraları söz konusu olaylar için söylenmiş şiirlerdir. Eserde bazen bir şiirden küçük bir bölüm nakledilmesine rağmen, bazen de şiirin tamamı nakledilmiştir.

Dineverî, eserinde diğer kutsal kitaplardan isim vererek herhangi bir alıntı yapmamıştır.

Eserin Tarihi Açısından Değeri ve Yöneltilen Eleştiriler

Ebû Hanîfe'nin günümüze tam olarak ulaşan tek eseri *el-Ahbârü't-Tivâl*, ele aldığı konular ve bu konuları edebî bir şekilde anlatış tarzı bakımından büyük önem arz etmektedir.

182 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 11.

183 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 13.

184 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 17.

185 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 22.

186 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 37-38.

187 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 100.

188 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *age.*, s. 191.

İhtiva ettiği konular itibarıyla üç bölümde değerlendirilebilecek olan eserin birinci bölümünde müellif sağlam kaynaklara dayanmamakla beraber, Hz. Âdem'den başlayıp Âd ve Semûd kavimleri, Habeş, Fars ve Yemen Melikleri, Hz. Davud, Hz. Süleyman ve İsrailoğullarının tarihi hakkında genel hatlarıyla özet bilgiler vermiştir.

Eserin ikinci bölümü ise özellikle Fars tarihi açısından büyük önem arz etmektedir. Bir Fars tarihi olarak değerlendirilebilecek olan bu bölümde İran meliklerinin tarihleri, Sasani-ler ve onların komşularıyla münasebetleri detaylı bir şekilde verilmiştir.

Dineverî, eserin üçüncü bölümünde ise bilhassa İslam tarihi açısından büyük önem arz eden konuları ele almış Irak'ın Arapların eline geçmesi, Kâdisiye Savaşı, Hz. Ali ile Muâviye mücadelesi, Haricîler, Hz. Hüseyin'in şehadeti, Muhtâr'ın isyanı, İbnü'l-Eş'as'ın sebep olduğu karışıklıklar, Abbasi devletin kurulmasından önce yapılan propaganda ve Ebû Müslim'in öldürülmesi konularında verdiği bilgiler tarihî açıdan önem arz etmektedir.

el-Ahbârü't-Tivâl özellikle Türk tarihi bakımından da büyük önem arz etmektedir. Türklerin VI-IX. yüzyıllar arasındaki tarihi hakkında en eski ve en sağlam bilgi veren kaynaklardan birisidir. Gerek Sasanilerden bahsedilirken gerekse başka vesilelerle Göktürkler, Mâverâünnehir ve Horasan çevresindeki Türkler hakkında önemli bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler diğer kaynaklarla karşılaştırıldığı zaman birçok karanlık nokta Türk tarihi açısından aydınlanmaktadır.¹⁸⁹

Eser, Haricîlerin siyasi faaliyetleri, Hz. Ali dönemi ve sonrasındaki savaşlar hakkında önemli bilgiler vermektedir. Eserde Haricîlerin çeşitli fırkaları, siyasi nitelikleri, dinî taassupları, itikadi ve toplumsal görüşleri hakkında geniş bilgiler verilmiştir.¹⁹⁰

189 Şemseddin Günaltay, *age.*, s. 54.

190 Şemseddin Günaltay, *age.*, s. 53.

el-Ahbârü't-Tivâl'ı hassaten dinî bir tarih kitabı olarak değerlendirmek eser hakkında yanlış kanaate varmaya neden olur. Çünkü müellif, eserine İslam'ı ilgilendiren konulardan Ziyade Farısları ve Fars tarihini ilgilendiren konuları almıştır. Bu nedenle esere, ihtiva ettiği konular çerçevesinde bakıldığında daha sağlıklı bir değerlendirme yapılabileceği kanaatindeyiz.

el-Ahbârü't-Tivâl edebî, ilmî, tarihî değerine rağmen İslam dünyasının klâsik dönemlerinde fazla itibar görmemiştir. Bunun nedeni Dineverî'nin isnadlarında kopuklukların olması, rivayetleri çok sağlam vermeyip kendi edebî üslubuna uygun bir şekilde olayları anlatmasından kaynaklanmaktadır.¹⁹¹

Tarihî olayları edebî bir üslupla ele alan Dineverî, eserinde özellikle tarafsız olmaya çalışmıştır. Mezhep ve ırk tarafgirliği yapmadan olayları ele alması, onun verdiği bilgilerin değerini arttırmaktadır.

Ebû Hanîfe'nin Abbasiler döneminde yaşamış olması ve anlattığı çoğu tarihî olayların meydana geldiği bölgede yaşamış olması anlattığı bilgilerin değerini arttırmaktadır.

Esere yapılan bir diğer eleştiri de eserde konu bütünlüğü gözetilmemiş olmasıdır. Gerçekten Dineverî, eserinde zaman zaman konu bütünlüğüne uymayıp bir konuyu bitirmeden başka konulara geçmiştir. Mesela, Hz. Davud'dan bahsederken Rum melikine, oradan da Hz. Ebû Bekir ile ilgili olaylara geçmiştir.¹⁹² Fakat bu durum, daha çok, eserin birinci bölümü için geçerlidir. İslami dönemlerin anlatıldığı üçüncü bölümde geniş izahatlar verilmiş olup konu bütünlüğü gözetilmiştir.

Dineverî, anlattığı olaylara kendi yorumunu katmamış, olayları ve şahıslar arasında geçen diyalogları olduğu gibi vererek yorumu okuyucuya bırakmıştır.

Zekeriya AKMAN

191 Ethem Ruhi Fırlalı, agmd., I. 494.

192 Ebû Hanife ed-Dineverî, *age.*, s. 22.

I. BÖLÜM (İSLAMİ FETİHLERE KADAR)

Ebû Hanîfe Ahmed b. Dineverî –rahmetullahi aleyh– âlimlerin ilk dönem insanları hakkında yazdıklarında şu bilgileri bulduğunu söyledi. Şöyle ki:

H. Âdem ve Evlatları

H. Âdem'in (as.) yerleştiği yer Harem¹ (Mekke) idi. H. Âdem'in evlatları, Mehlâîl b. Kaynân b. Enûş b. Şîs b. Âdem zamanında çoğaldı. Mehlâîl, yaşadığı asırda, H. Âdem'in evlatlarının efendisiydi ve onların işlerine bakıyordu. Onun ataları da, H. Âdem'e kadar bu vasıfları taşımıştı. Bunlar, vatanları konusunda aralarında anlaşamadılar. Mehlâîl, onları dört rüzgârın estiği yönlere doğru dağıtarak birbirinden ayırdı. Şîs'in evlatlarınsa en güzel yeri verdi ve onları Irak'a² yerleştirdi.

H. Nûh³ ve Evlatları

Şîs'ten sonra ilk peygamber, İdris (as.)⁴ idi. H. İdris'in tam ismi Ahnûh (veya UhNûh) b. Yerd b. Mehlâîl'dir. Çok okuduğu

- 1 *Harem*: Mekke'dir. Haremeyn ise Mekke ve Medine'dir. Mekke haremine "Beytülharam", "Mescid-i Harâm" ve "Beled-i Harâm" da denilir. Mekke haremî beyaz dağlarla çevrilmiştir. Batıdan 3 mil, Irak yolundan 9 mil, Yemen yoluyla 7 mil, Tâif yolundan 20 mil, el-Ca'dde yolundan ise 10 mil uzakta beyaz dağlarla çevrilmiştir. (el-Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*)
- 2 *Irak*: el-Halîl'in de dediği üzere, deniz kıyısı anlamına gelir. Irak diye adlandırılmasının sebebi, Dicle ve Fırat kıyılarında bulunmasıdır. Bazıları da şöyle demiş: Irak, kırbanın ağzına benzetilmiştir. Burası, katlanan ve delinerek dikilen kısmıdır. Asmaî şöyle demiş: Irak, İran-şehr'in Arapçalaştırılmış şeklidir. Bazılarına göre bu kelimenin kökeni, ağacın damarlarından alınmıştır. el-Irak'ın ise ağaçların yeşerdiği yerlerden alındığı söylenir. Hicaz halkı ise denize yakın olan yerleri "Irak" diye isimlendirir.
- 3 *Nûh*: Sâm, Hâm ve Yâfes'in babasıdır. Kutsal kitaplarda belirtildiğine göre Nûh, ailesiyle birlikte Tufan'dan kurtulmuştur. Nûh, yeni insanlığın (ikinci) babası sayılır.
- 4 *İdris*: Bu isim, Kur'an-ı Kerim'de zikredilmiştir. Kendisi el-Bârr (iyilik yapan ve peygamber) olarak lakaplandırılmıştır. Araplara göre, ilham almış ve takva sahibi bir zattır. Allah, onu âlim kılmış ve ona çeşitli sanatlar ilham etmiştir. Yaklaşık 365 sene yaşadığı rivayet edilmiştir. İdris, İlyas ve Hızır için, aynı şahsın üç ismi olduğunu söyleyenler de vardır.

ve ders verdiği için İdris diye isimlendirildi. Hz. İdris'ten sonra Allah, Nûh'u (as.) kendi döneminde yaşayanlar için peygamber olarak gönderdi. Nûh'un (as.) da yerleştiği yer Irak idi. Hz. Nûh'un tam adı "Nûh b. Lemek b. Mettuşelâh"tır. Kavmi, Hz. [8] Nûh'u yalanladı, Allah da onları (tufanda) boğdu. Hz. Nûh ve gemide kendisiyle birlikte bulunanlar kurtuldu. Geminin demir attığı ve durduğu yer Cudi Dağı'nın tepesi idi. Cudi, Cizre⁵ bölgesindedir ve ayrıca bu topraklarda Bakardî ve Bâzebdî⁶ adında yerler vardır. Hz. Nûh vefat edince yerine oğlu Sâm'ı bıraktı. Sâm, hâkimiyeti tam olarak sağlayan ve yerleştiren ilk kraldır. Sâm'dan sonra hükümdarlığı, Cem b. Veyer Nechân b. Îrân devraldı. Cem'in tam adı Erfahşez b. Sâm b. Nûh idi. Hz. Nûh ile birlikte gemide kurtulanlardan hepsinin soyu kesilmişti; Nûh'un üç oğlu hariç. Bunların adları Sâm, Hâm ve Yâfes idi. Hz. Nûh'un dördüncü oğlunun adı da Yâm idi. O, Tufan'da boğuldu. Soyu devam etmedi. Diğer üçünün soyları ise devam etti.⁷

Hz. Nûh'tan sonra onun işlerine Sâm baktı. Sâm, kışı Cevhâ'da, yazı ise Musul'da⁸ geçirirdi. Sâm'ın gidiş ve dönüşteki güzergâhı, Dicle⁹ Nehri'nin doğu tarafına düşen kıyıları idi.

5 *el-Cezîre*: Dicle ve Fırat nehirlerinin arasındır. Bu iki nehir, Anadolu topraklarından akıp geçer. el-Cezîre (Cizre), Şam civarındadır. Muder bölgesi ve Diyarbakır'ı kapsar. Bu bölgede Ruhâ (Urfa), Harrân, Rakka, Nusaybin, Musul, Silvan ve Habur gibi çok kıymetli şehirler bulunur.

6 *Bakardî ve Bâzebdî*: Yukarıda adı geçen Cizre bölgesindeki iki yerleşim merkezinin isimleridir.

7 *Akame* "onu kısır yaptı" anlamında kullanılmıştır. Kısır adam, çocuğu olmayan adamdır. Kısır kadın da (rahmi) çocuğu kabul etmeyen ve doğuramayan kadındır. Çoğulu *akâim* gelir.

8 *Musul*: Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*'da Musul'la ilgili şu bilgileri vermiştir: Musul, Irak'ın kapısı ve Horasan'ın anahtarıdır. Buraya Musul denmesinin sebebi, el-Cezîre ve el-Irak'ı birbirine bağlaması yahut da Sancar ve el-Hadise'yi birbirine bağlamasından dolayıdır. Bazıları bu şehri kuran kralın adının Musul olduğunu söylemişler. Bu şehirde Corcî peygamberin mezarı bulunur. Siyer kitaplarında verilen bilgiye göre, Revând b. Bivâresf el-İzdihâk, Musul'u kuran ilk şahıstır. Fars İmparatorluğu zamanında Musul'un ismi "Nû Erdeşîr" idi.

9 *Dicle*: Türkiye'de Toros Dağlarının doğusunda çıkan bir nehirdir. Diyarbakır, Musul ve Bağdat güzergâhında akar. Dicle ve Fırat suları buluştuğunda Şattularab ismini alır. Büyük Zap, Küçük Zap ve Diyâlî nehirleri de Dicle Nehri'nin kollarındandır.

Bundan dolayı buraya Sâ'm Râh¹⁰ denildi. Arap olmayanlar buraya İran derlerdi. Sâ'm, bazen Irak'a yerleşiyordu. Sâ'm Râh'ı ise kendisi için seçti. Bundan dolayı oraya Îrân-şehr ismi verildi. Sâ'm'dan sonra hükümdarlığı oğlu Şâlih devraldı. Şâlih de ölmeden önce hükümdarlığı kardeşinin oğlu Cem b. Vayrencihân b. Erfahsez'e devretti. Cem, hükümdarlığın temellerini sağlamlaştırdı, kural ve ilkelerini yerleştirdi Nevruz¹¹ gününü bayram ilan etti.

Dillerin Çeşitliliği

Cem zamanında Bâbil'de¹² dillerin karıştığı söylenir. Söyle ki: Hz. Nûh'un evlatları Bâbil'de çoğaldılar ve Bâbil onlarla doldu. Burada bulunan herkesin dili Hz. Nûh'un dili olan Süryanice¹³ idi. İşte bunlar, bir sabah kalktıklarında dilleri karıştı, lafızları değişti ve birbirine karıştılar. Her grup, bugüne kadar soylarından gelen kimselerin konuştukları dille konuştular ve [9] bunlar Bâbil topraklarından çıktılar. Her grup bir yöne doğru ayrıldı. Aralarında, Bâbil'den ilk çıkan Yâfes b. Nûh'un evlatlarıydı. Onlar yedi kardeşti: et-Türk, el-Hazer, Saklâb, Târîs, Mensek, Kemârâ ve es-Sîn. Bunlar, kuzey ve doğu arasındaki yerlere yerleştiler. Onlardan sonra Hâm¹⁴ b. Nûh'un evlatları ayrıldı. Onlar da yedi kardeşti: es-Sind, el-Hind, ez-Zenc, el-Kıbt, Habeş, Nûbe ve Ken'ân. Bunlar da, güney ile "debûr"

10 *Sâ'm Râh*: Yani Sâ'm'ın yolu. Bu kelime Farsçada, "İran" a tekabül eder. Nitekim Farsçada *râh*, yol demektir.

11 *Nevruz*: Farslara göre Nevruz, güneş yılının ilk günüdür.

12 *Bâbil*: Yâkût el-Hamevî'nin, *Mu'cemü'l-Büldân* isimindeki eserinde belirttiğine göre Bâbil, zalim ve zorba Biyorasb'ın kurduğu bir şehirdir. Bu şehrin ismi, ilk Bâbil lehçesine göre "el-Müşterî" isminden türetilmiştir. Bu şehrin alanı 12x12 fersaktır. Eski zamanlarda bu şehrin kapısı Kûfe tarafında bulunurdu. Yine eski zamanlarda Fırat Nehri, Bâbil'in içinden akarak geçirdi. Bu şehrin surunu yıkabilir endişesiyle Buhtnassâr, bu nehrin yatağını değiştirdi. Bu şehirde ikamet eden ilk insan, Hz. Nûh'tur. Bu şehri ilk imâr eden de odur. Tufandan sonra Hz. Nûh bu şehre yerleşmiştir. (Bkz. *Mu'cemü'l-Büldân*, I. 367).

13 *es-Süryanîyye*: Süryanice, Sâmi dil grubundandır. Süryanicenin belli başlı kuralları vardır. En meşhur kitaplarından biri *Efriyâm es-Süryânî*'dir. Süryanice hâlâ Süryaniler, Keldaniler ve Moranilerde kilise ayinlerinde kullanılmaktadır.

14 *Hâm*: Söz konusu şahıs Hâm b. Nûh'tur. Siyah ırk veya Hâmler onun soyundandır.

(batı rüzgârları)¹⁵ arasında kalan bölgeye yerleştiler. Sâm b. Nûh'un evlatları ise dilleri değişmiş olarak Bâbil kralı olan amca oğulları Cem ile birlikte kaldılar.

Sâmiler

Sâm b. Nûh'un beş çocuğu vardı: İrem (ki yaşça en büyüklerydi), Erfahşez, Âlem, Elyefer ve el-Esver. Dillerin karıştığı dönemde, İrem'in evlatlarına Arap dili tahsis edildi. Bunlar da yedi kardeşti: Âd, Semûd, Suhâr, Tasın, Cüdeys, Câsim ve Vebâr. Böylece Âd, kendisine uyanlarla birlikte Yemen'e göç etti. Semûd b. İrem, Hicaz ile Şam arasına yerleşti. Tasın b. İrem, Umman ile Bahreyn'e yerleşti. Cüdeys b. İrem, Yemâme'ye yerleşti. Suhâr, Tâif ile Tay dağları arasına yerleşti. Câsim, Harem ile Sefevân vadisi¹⁶ arasına yerleşti. Vebâr b. İrem ise Vebâr diye bilinen Mâverâürremel beldelerine (Şaher ile San'a arası) yerleşti. Bunlar ilk Araplardı.¹⁷ Bunların tamamının soyları kesildi.

Derler ki: Bunlar çıktıktan sonra Nûh'un diğer evlatları da Bâbil'den çıkmak istediler. Bunun üzerine Horasân b. Âlem b. Sâm çıktı ve Horasan'ı vatan edindi (oraya yerleşti). Fâris b. el-Esver b. Sâm, Rûm b. el-Yefer b. Sâm, İrmin b. Nevrec b. Sâm (ki o Ermenistan'ın sahibiydi), Kermân b. Tareh b. Sâm, Heytal b. Âlem b. Sâm ve evlatları Belh Nehri'nin¹⁸ öte tarafına yerleştiler. (Buralara Heytalların ülkesi denilir.) Bunların her biri, evlatlarıyla birlikte kendi adlarıyla anılan ve kendilerine nispet edilen yerlere yerleştiler. Bâbil'de, Kral Cem'in yanında Erfahşez b. Sâm'ın evlatları dışında kimse kalmadı.

Denilmiştir ki: Âd kavmi Yemen'de çoğalınca, zulüm ve is-
[10] yan etti. Başlarında Şedîd b. İmlîk b. Âd b. İrem b. Sâm b. Nûh

15 *ed-Debûr*: Sabâ rüzgârının karşı tarafından, batıdan esen rüzgâr. Sabâ ise doğudan esen rüzgârdır.

16 *Sefevân*: Bedir'e yakın bir vadinin adı.

17 *İlk Araplar*: Dineverî'nin de belirttiği gibi, tamamen yok olan Araplar demektir. Onlar da şu yedi kardeşti: Âd, Semûd, Sahâr, Tam, Cedîs, Câsim ve Vebâr'dır.

18 *Belh Nehri*: Bu nehir, Ceyhun Nehri'dir. Belh, Horasan'da meşhur bir şehirdir. Bu şehri ilk kuranın Kral Lehrâsf olduğu söylenmiştir. Bazıları İskender'in bu şehri kurduğunu söylemişlerdir. Sayıları azımsanmayacak kadar âlim, Belh şehrine nispet edilir: Abdullah el-Belhî, el-Beykendî, Ebû Ali el-Belhî, el-Hasan b. Câbir ve diğer bazı âlimler.

bulunuyordu. Şedîd, kardeşi Sâm'ın evlatlarına ed-Dahhâk b. Ulvân b. İmlîk b. Âd'ı yönetici olarak gönderdi. Acemler, ona Beyverâsif (Beyvâr-esb) derler. O, Bâbil toprağına doğru ilerledi. Kral Cem, buradan kaçtı. Dahhâk, Cem'i yakalamak istedi ve onu yakaladı. Daha sonra Cem'i testereyle iki parçaya ayırdı ve onun saltanatına sahip oldu. Hâm b. Nûh'un evlatları üzerine, amca oğlu Velîd b. er-Reyyân b. Âd b. İrem'i gönderdi. O gün onların kralı, Mısır'a yerleşen Mısır b. el-Kıbt b. Hâm idi. Velîd b. er-Reyyân, Mısır'ın üzerine yürüdü ve nihayet onu öldürdü ve saltanatını ele geçirdi. Velîd b. er-Reyyân'ın evlatlarından Reyyân b. Velîd, Mısır'ın azizi ve Yûsuf'un (as.) efendisi idi. Aynı şekilde Velîd ve Reyyân'ın evlatlarından Velîd b. Mus'ab, Mûsâ (as.) dönemindeki firavun idi. Hz. Dâvûd'un öldürdüğü çok zalim kişi Câlût,¹⁹ Velîd b. Reyyân'ın evlatlarındandır.

Şedîd b. İmlîk'in, Yâfes b. Nûh'un evlatları üzerine gönderdiği kişi, yeğeni Gânim b. Ulvân olup ed-Dahhâk b. Ulvân'ın kardeşiydi. O gün Yâfes b. Nûh'un evlatlarının kralı, Ferâsiyâb b. Tûzil b. et-Türk b. Yâfes b. Nûh idi. Onun mülkünü de zorla elinden aldı ve arazisine hâkim oldu. Rivayete göre Büyük İskender'in²⁰ bir düelloda öldürdüğü Hint Kralı Fu'ren de, Gânim b. Ulvân'ın evlatlarındandır. Tarihçilerin dediklerine göre, güçlü ve kuvvetli Rüstem de Gânim'in evlatlarındandır.

Söylenenlere göre, Acemin Beyverâsif dediği Dahhâk, Kral Cem'i yenip onu öldürdüğünde ve mülküne sahip olduğunda, memleketinin en uzak yerlerinden sihirbazları kendi etrafında toplamaya başladı ve sihir üstadı oluncaya kadar onlar-

19 *Câlût*: Kutsal kitapta kendisiyle ilgili haber ve bilgilerin geçtiği Celyât (Goliath). Arap ve Müslüman tarihçilere göre onunla ilgili haberlerin İsrailoğullarının Medyen ve Filistinlilerle yaptıkları savaşlarla bağlantısı vardır.

20 *İskender*: O, Büyük İskender'dir (MÖ 356/324). Lakabı, Zülkarneyn'dir. Yunan filozofu Aristo'dan eğitim almıştır. Babası Filip'ten (Philip) sonra Makedonya'da krallığı üstlenmiştir. Fars İmparatorluğu'na saldırmış ve bu İmparatorluğu (İsûs'da) MÖ 334 yılında hezimete uğratmıştır. Fars kralı Dâriyos'un (Daryüs) öldürülmesinden sonra, Fars ülkesini istila ederek bu ülkenin topraklarını geçmiş ve Hint İmparatorluğu'nun sınırlarına kadar ilerlemiştir. İskender, Bâbil'de ölmüştür. O, eski dünyanın en büyük savaşçılarından biri olarak kabul edilir.

dan sihir öğrendi. Bâbil şehrini kurdu ve bu şehri 4x4 fersah (20x20 km) şeklinde kurdu. Burayı zorbalardan oluşan bir orduyla doldurdu ve bu şehre, "Hûb" adını verdi. Erfahşez'in evlatlarını zelil kıldı. Onun omuzlarında iki dev yılan gibi iki kis oluştu. Bu kisler, ona acı çektiriyordu. Bunlara, insanların beyinlerini yedirmeyinceye (sürdürmeyinceye) kadar sakinleşmiyorlardı. Tarihçilerin dediklerine göre her gün iri yarı dört adam getirilip kurban ediliyor, onların beyinleri alınıyor ve bu iki yılan (kis) bununla besleniyordu. Dahhâk'ın kendi kavminden bir veziri vardı. Erfahşez'in oğullarından olan Ermiyâyîl'i onun yerine vezir atadı. O, Dahhâk'a kurban edilmek üzere getirilen adamlardan ikisini diri bırakıp bunların yerine [11] iki koç kurban ediyordu. Ermiyâyîl, bu adamlara izlerinin bile görülemeyeceği bir yere gitmelerini söylüyordu. Bu adamlar, dağa çıkıyor, orada yaşıyorlardı.²¹ Köylere ve şehirlere yaklaşıyorlardı. Rivayete göre Kürtlerin aslı buradan gelmektedir.

Hız. Hûd

Şedîd b. İmlîk'ten sonra, kardeşi Şeddâd b. İmlîk b. Âd b. İrem kral oldu. Şeddâd da haddini aştı ve zorbalığa başvurdu. Bunun üzerine Yüce Allah, ona peygamber olarak Hûd'u²² (as.) gönderdi. Hûd, Şeddâd'ın kavminin eşrafından ve ileri gelenlerindendi. Hûd'un tam adı, Hûd b. Hâlid b. el-Hulûd b. el-Ays b. İmlîk b. Âd'dır. Yüce Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de buyurduğu gibi²³ -ki Kur'an en doğru sözdür- Şeddâd, Hız. Hûd'a inanmadı, Yüce Allah da onu ve Âd kavminden kendisi gibi inanmayanları helak etti.

Âbir b. Şâlih b. Erfahşez b. Sâm b. Nûh da o dönemde yetti. Âbir'in, Fâliğ adında bir çocuğu oldu. Fâliğ'den sonra da Kahtân adında bir oğlu oldu. O, doğduğunda kuraklık olup bu kuraklık cömertliği ve el açıklığını ortadan kaldırdığı için

21 Bu dağ, Bağdat'ın güneyinde 160 km mesafede bulunan el-Hille yakınındadır. Emûriler MÖ 2105 yılında burayı kurdular. Onların en büyük krallarından biri Hamurabbi'dir. MÖ 612 yılında burası (yani el-Hille) Nebu Haz Nasar'ın başkenti oldu. İskender, orayı imparatorluğunun doğu başkenti yaptı.

22 Hûd: O, Şeddâd b. İmlîk b. Âd'ın kardeşidir. Allah, onu peygamber olarak göndermiştir.

23 Bkz. Hûd, 11/50-60, ayrıca bkz. Ahkâf, 46/21-26.

kendisine bu ad verilmişti. Sonra Âbir'in Lâm adında bir oğlu oldu. Lâm, asrının en büyük abitlerinden biriydi ve Hz. Âdem, Hz. Şîs ve Hz. Nûh'un sahifeleri onun eline geçti. O bunları okudu ve başkalarına öğretti.

Sonra Dahhâk el-Beyverâsif, işkence ederek onu dininden saptırmak için yanına çağırdı. Bunun üzerine o, ailesi ve evlatlarıyla birlikte Bâbil'den Dahhâk'tan kaçarak Bizans topraklarından olan bir çöle girdi ve orada vefat etti. Rivayete göre kabri şimdi de bilinmektedir.

Yüce Allah (cc.), Âd kavmini Şeddâd ile birlikte helak edince, Dahhâk'ın saltanatı sarsıldı ve işleri kötüye gitti. Erfahşez b. Sâm'ın evlatları ona karşı çıkmaya başladılar. O sırada, Dahhâk'ın ordusunda ve ordusunda bulunan zorbalarda veba hastalığı baş gösterdi. Dahhâk, işlerinde yardım istemek üzere, Şedîd'in, Yâfes'in evlatlarının başına kral olarak atadığı sert ve katı mizaçlı kardeşi Gânim b. Ulvân'a doğru yola çıktı. Erfahşez b. Sâm'ın evlatları, Dahhâk'ın çıkmasını fırsat bildiler ve Kral Nemrûd b. Ken'ân b. Cem'e haber gönderdiler. Nemrûd ve babası, Dahhâk'ın hükümdarlığı boyunca Dünbâvend²⁴ Dağı'nda gizlenmişlerdi. Nemrûd, Erfahşez'in çocuklarının yanına geldi; onlar da onu kendilerine kral olarak adadılar. Bunun üzerine Nemrûd, Bâbil'de bulunan Dahhâk'ın [12] ailesine yöneldi ve onların tamamını öldürdü. Dahhâk'ın mülküne sahip oldu. Sonra Dahhâk bu olayı duyunca Nemrûd'a yöneldi. Nemrûd onu yakaladı ve demirden bir gürz ile onun başına vurdu ve onu fena hâlde dövdü. Sonra Dahhâk'ı zincire vurdu; onu alıp Dünbâvend Dağı'ndaki bir mağaraya götürdü ve mağaraya koyup üzerini kapattı. Daha sonra Nemrûd'un saltanatı güçlendi, iyice yerleşti ve işleri düzene girdi. İranlılar, bu krala (Nemrûd'a) Ferîdûn derler.

Denilmiştir ki: Hûd (as.), vefat ettiğinde yeryüzünün farklı bölgelerinde yaşayan İrem b. Sâm'ın evlatları bir araya gel-

24 *Dünbâvend veya Dûbavend*: Yâkût el-Hamevî demiş ki: Dünbâvend, Rey şehrinin yakınlarında dördüncü iklimde bulunur. Kirman'da bir dağın ismi olarak da geçer. Rey'de bulunduğu yolundaki görüş daha güvenilirdir. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II. 541.

diler ve Mersed b. Şeddâd'ı kral seçtiler. Bu olay, Nemrûd b. Ken'ân'ın hükümdarlığının ilk yıllarında gerçekleşti. Nemrûd, saltanatının son döneminde onlarla savaştı. Onların işleri kötüye gittiği (zayıfladığı) için, Nemrûd onlara güç yetirebildi.

Anlatılanlara göre Fâliğ ve Kahtân kardeş olup Âmir'in evlatlarıdır. Fâliğ, Hz. İbrahim'in dedesidir. Kahtân ise Yemen'in babasıdır. Rivayet edildiğine göre İbnü'l-Mukaffa', şöyle demiştir: "Acemin cahilleri ve ilmi olmayanlar, Kral Cem'in, Süleymân b. Dâvûd olduğunu zannediyorlar. Bu yanlış bir bilgidir. Çünkü Süleymân ile Cem arasında üç bin yıldan fazla zaman vardır." Tarihçilerin dediklerine göre Nemrûd b. Ken'ân, Cem'in evlatlarından olup İbrahim'in (as.) firavunudur. Aynı zamanda Hz. İbrahim'in babası Âzer b. Târeh'in amcasının oğludur. Hz. İbrahim'in tam adı: İbrahim b. Âzer b. Târeh b. Nâhûr b. Ergûvâ b. Şâlih b. Erfahşez'dir –bu zat, Acemin İrân dediği kişidir–. Arapların tamamı, Erfahşez'in evlatlarıdır –Erfahşez, tüm Arapların atasıdır–. Irak ve diğer ülke halklarından olan Acem sultanları ve ileri gelenleri de Erfahşez'in evlatlarıdır.

Kahtân

Anlatılanlara göre Âd kavminin, Yemen topraklarında nesli tükendiğinde –ki bu olay Nemrûd b. Ken'ân sırasında gerçekleşti– Nemrûd, Yemen'i amcası oğlu Kahtân b. Âbir'e tımar olarak verdi. Kahtân b. Âbir de evlatlarıyla birlikte Yemen'e yöneldi ve oraya yerleşti. Yemen'de Âd kavminden olup Hz. Hûd'a inanan az sayıda insan bulunuyordu. Kahtân, Yemen'de onlara komşu oldu. Çok kısa bir süre içinde az sayıdaki Âd kavminden de kimse kalmadı. Burası artık tamamen Kahtân'ın eline geçti.

İfade edilenlere göre babasının ölümünden sonra Yemen'e yönelen şahıs, Ya'rub b. Kahtân'dır. Ya'rub, Yemen'e kardeşleri ve onların evlatlarıyla birlikte yöneldi ve oraya yerleşti. Kardeşlerinin aksine, Ya'rub'un annesi, Âd kavmindendi. Ya'rub da annesinin diliyle konuşuyordu.

İbn Keyyis en-Nemerî'nin şöyle dediği rivayet edilir: Kahtân,
 [13] Amâlika kavminden bir kadınla evlendi ve bu kadından Ya'rub, Cürhüm, Ma'temer, Mütelemmis, Âsım, Menî', el-Kutâmî, Âsî

ve Himyer adlı evlatları oldu. Bunların tamamı, annelerinin dili olan Arapçayla konuştular. Kahtân, Nemrûd'un hâkimiyeti döneminde yaşadı. İbn Şerîyye'nin şöyle dediği rivayet edilir: "Evlatlarıyla birlikte Yemen'e doğru yola çıkan, Ya'rub b. Kah-tân idi. Ya'rub, kardeşlerinin yaşça en büyüğü, güç ve kuvvet bakımından en güçlüsü idi."

Semûd

Söylenmiştir: Allah'ı inkâr etme, haddi aşma ve büyükleme bakımından Semûd kavmi de, Âd kavminin yolunu takip etti. Bunun üzerine Yüce Allah, onlara Sâlih'i peygamber olarak gönderdi. Bu peygamber, makam yönünden onların en şerefli ve en asil soylusu idi. Sâlih, Semûd kavmini Allah'ın birliğini kabul etmeye davet etti. Fakat onlar kabul etmediler ve atalarının dininden dönmediler. Bunun üzerine Yüce Allah, kitabında da açıkça ifade ettiği üzere –ki Allah'ın sözü, sözlerin en doğrusudur– onları helak etti.²⁵ Rivayet edildiğine göre Âd kavminin helak oluşuyla Semûd kavminin helak oluşu arasında beş yüz yıllık bir zaman vardır. Bu olay, Hz. İbrahim'in asrında meydana geldi.

Hız. İbrahim

Saltanatının sonlarında Nemrûd –ki İranlılar Nemrûd'a 'Ferîdûn' der– zulüm ve zorbalığa başladı ve Hak'tan yüz çevirdi. Astrolojiye²⁶ merak saldı ve yeryüzünün farklı yerlerinden münecimler getirtti, onlara mükafat olarak çeşitli mallar verdi. Kendi ailesinden yedi kişiyi seçti. Bunlara *kevehbârîn* (seçilmişler) adını verdi ve onları devlet işlerinde görevlendirdi. Onların her birine sorumlu olacakları bir iş verdi.

İbrahim'in babası Âzer, Nemrûd'un seçtiği yedi şahıstan biriydi. Doğu ve batı (yani hâkimiyeti altındaki herkes) ona itaat etti. İbrahim'in (as.) doğumuyla ilgili hususta Kur'an ayetlerinde belirtilen olaylar meydana geldi. Hz. İbrahim'e ilk inanan, karısı Sâre idi. Sâre, zamanının en güzel kadınların-

25 Bkz. Neml, 27/44-53; Ahkâf, 46/ 21-26.

26 *İlmünnücûm*: Münecimlik ilmi. Bu ilim delillere dayanmıyor. Bilakis bu ilimle uğraşanlar, yıldızların hareketleriyle insanların şanslarını ve onların başına gelecek olayları bildiklerini iddia ediyorlar.

dan biriydi. Lût (as.), Hz. İbrahim'in kız kardeşinin oğluydu. Hz. İbrahim, babasıyla birlikte Allah'ın dilediği kadar yaşadı. Sonra babasından ayrılıp hicret etti. Sâre de onunla birlikte yolculuğa çıktı. Lût'un (as.) babası, Sedûm (Sodom)²⁷ şehri [14] halkındandı. Annesi ise Âzer'in kızıydı. Lût (as.), dedesi Âzer'i ziyaret etmek için Bâbil'e geldi. Burada Hz. İbrahim'e iman etti ve Bâbil'de Hz. İbrahim'e yardım etti. İbrahim (as.), vatanını terk ederek hicret ettiği zaman, Lût (as.) da onunla birlikte hicret etti. Hz. Lût, Sedûm, şehrinde babasına ve ailesine yetiştirdi. Sodom şehri, Ürdün ve Arap toprakları arasında yer alır. İbrahim (as.), Mısır'a kavuşuncaya kadar yürüdü.

Cürhüm²⁸

Öncekiler şöyle söylemiştir: Kahtân'ın evlatları Yemen topraklarında çoğalınca aralarına karşılıklı zulüm ve çekekmezlik girdi. Bunun üzerine Ya'rub b. Kahtân'ın evlatları, Cürhüm b. Kahtân ve el-Mu'temir b. Kahtân'ın evlatlarına karşı birleştiler ve onları Yemen'den sürdüler. Cürhüm, Hicaz'a doğru ilerledi. el-Mu'temir oğulları da Hicaz'a doğru ilerledi. Cürhüm'ün başkanı Mûsâs b. Ömer b. Abdullah b. Cürhüm b. Kahtân idi. Onlar Mekke'ye yerleşmek istedi. el-Amâlik, onların Harem'e yerleşmelerine engel oldu. Her iki taraf savaştılar. Cürhüm, onları yenerek Harem'i ele geçirdi ve onları o bölgeden sürdü. Böylece Cürhüm kabilesi, Harem'e yerleşti.

Cürhüm, Harem'e yerleşince, bu haber el-Mu'temir b. Kahtân oğullarına ulaştı. Bunun üzerine onlar da Hicaz'a²⁹ yönel-

27 *Sedûm (Sodom)*: İki şehirden birinin ismi. İkincisi Amûre'dir (Gomora). Bu şehir, Filistin'de Ölü Deniz'in güney tarafına yakın bir yerde bulunuyordu. Eski Ahit'te belirtildiğine göre Yüce Allah bu iki şehrin halkını helak etmiştir. Azgınlıkları nedeniyle bu iki şehri yok etmek için onların üzerine gökten ateş ve kibrit dökmüştür. Kimileri, bu iki şehrin yok olmasını, MÖ 1900 yılında gerçekleşen büyük bir zelzeleye bağlamaktadır.

28 *Cürhüm*: Arap bir kabile olup Mekke'ye yerleşmiştir. Âd ve Semûd kavmi helak olduğu gibi, onlar da helak olmuşlar. Cürhüm kabilesi halis Araplardandır.

29 *Hicaz*: Hicaz, bilinen bir ülkedir. Lügat âlimlerinin söylediklerine göre bu bölge, Gavr ve Şam bölgesini birbirinden ayırdığı için bu bölgeye Hicaz ismi verilmiştir veya Necd ve es-Serât veya Tihâme ile Necd'i birbirinden ayırdığı için bu ismi almıştır. Bazılarına göre bu bölgeye Hicaz denmesinin sebebi Hicaz'ın, bu bölgeyle Yukarı Necd'i birbirinden ayırmasıdır.

diler. Nihayet Harem'e geldiler. Cürhüm'den kendileriyle birlikte orada ikamet etmelerine izin vermelerini istediler. Cürhüm, bu isteklerini kabul etmedi. O sırada el-Mu'temir oğullarının başkanı es-Semeyda' b. Amr b. Kantûr b. el-Mu'temir b. Kahtân idi. Bunun üzerine iki grup savaşmak için birbirlerine karşılıklı meydan okudu. Aralarında meydana gelen bu savaş ile bazı yerlere Ku'aykîân, el-Metâbih, Ecyâd ve Fâdih isimleri verildi. Çünkü bu savaş ile el-Mu'temir oğulları rezil oldu, es-Semeyda' öldürüldü ve zafer Cürhüm'e nasip oldu.

Nemrûd'un Soyu

Denilmiştir ki: Nemrûd'un üç oğlu vardı. Bunlar, Eyerc, Selm ve Tûs idi. Nemrûd, hükümdarlığını oğlu Eyerc'e teslim etti. Selm'i Hâm oğullarına başkan, Tûs'u da Yâfes oğullarına başkan yaptı. Bunun üzerine kardeşleri Eyerc'i kıskandılar. Çünkü babaları Nemrûd, hükümdarlığı ona devretmiş, diğer iki kardeşine vermemişti. Hâlbuki o yaşça diğer iki kardeşinden daha küçüktü. Böylece iki kardeşi Eyerc'e karşı suikast düzenlediler ve onu öldürdüler. Böylece hükümdarlık Eyerc'in torunu Menûşih b. Eyerc'e geçti. Nemrûd, hükümdarlığı, iki oğlu Selm ve Tûs'a teslim etmedi. Sonra Nemrûd öldü. Böylece Menûşih b. Eyerc kral oldu. Menûşih'in hükümdarlığı döneminde Kahtânlıların sayısı Yemen'de çoğaldı. Bu şekilde onlar, Sebe' b. Yeşcûb'u kendilerine kral olarak tayin ettiler. Sebe'nin esas adı Abdüşşems'dir.

Hız. İsmail

Söylenmiştir: İşte o asırda Hz. İbrahim'in oğlu İsmail (as.) vefat etti ve geride üç oğlunu bıraktı. Bunlar, Kayzer, Nâbit (Bu zat, İbrahim'den sonra Mekke³⁰ ve Harem işlerini yönetmekle görevliydi) ve Medyen'dir.³¹ Bu zat, Medyen bölgesine gidip [15]

30 *Mekke* (veya Beytullâhilharam): Bazıları demişler ki Mekke şehrin ismidir. Bekke ise Beytullah'ın ismidir. el-Enbârî şöyle demiş: Bu şehre Mekke denmesinin sebebi şudur: Çünkü bu şehir zorbaların kibirlerini yok eder veya oradaki insanlar fazla ve kalabalık oldukları için bu ismi almıştır. Bu kelime, Arapçada "deve yavrusunun annesinin memesini şiddetli bir şekilde emmesinden" alınmıştır.

31 *Medyen*: Medyen, Mısır'daki bir şehrin ismi olup Kızıldeniz'in kıyısında bulunmaktadır. Hz. Musa'nın su içmek istediği kuyu bu şehirdedir. Ayrıca

oraya yerleşen şahıstır. Şuayb peygamber ve kendilerine peygamber olarak gönderildiği kavmi, Medyen'in sülalesindendir.

Denilmiştir ki: Hz. İsmail'in oğlu Nâbit ölünce Cürhüm kabilesi Beytullah'ı ve Harem'i ele geçirdiler. Bunun üzerine Kayzer b. İsmâîl, malı ve akrabalarıyla birlikte Kâzıme, Gamr zî Kinde ve eş-Şa'semeyn arasındaki yerleri ve bu civardaki toprakları izleyerek ilerledi. Nihayet onun soyundan gelen insanların sayısı çoğaldı. Onlar Tihâme, Hicaz ve Necd'in bütün topraklarına yayıldılar.

Kahtân Oğulları

Sebe' b. Yeşcûb b. Ya'rub b. Kahtân, Yemen topraklarının tamamını Minûşehr'in 120 yıllık hâkimiyeti boyunca ele geçirdi. Sonra öldü. Ölümünden sonra oğlu Himyer b. Sebe' hâkimiyeti ele geçirdi (kral oldu). Sebe', oğlu Kehlân'ı, Himyer'e³² vezir olarak tayin etti.

Denilmiştir ki: Minûşehr'in hükümdarlığı üzerinden yüz yirmi sene geçince, Efrâsyâb b. Fâyiş b. Nûzesef b. et-Türk b. Yâfes b. Nûh (ordusuyla) onun ülkesine doğru ilerledi. Bu olay, Himyer, Yemen topraklarını ele geçirince meydana geldi. O, gruplar hâlindeki Yâfes b. Nûh'un evlatlarıyla doğu bölgesinden batıya doğru ilerlemişti. Nihayet Efrâsyâb, Bâbil topraklarına ulaştı. Kral Minûşehr askerleriyle birlikte onun karşısına çıktı. Minuşehr'in askerleri, bozguna uğrayıp dağıldılar. Efrâsyâb, Minuşehr'i takip etti. Nihayet ona kavuştu ve onu öldürdü. Mülkünü ve saltanatını ele geçirip onun tahtına oturdu.

Erfahşez'in evlatlarını zelil ve perişan etti. Bâbil topraklarında bulunan bütün çeşmeleri toprakla kapattı, orada bulunan nehir yataklarını toprakla doldurdu. Onun hükümdarlığı döneminde insanlar, şiddetli bir kıtlığa maruz kaldılar. İrânşehr halkı, onun hükümdarlığı döneminde en büyük felaket ve belalara maruz kalmıştır.

Medyen bir kabilenin ismidir. Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-Büldân* ismindeki eserinde geçmektedir. Medyen, Şuayb peygamberin şehridir.

32 *Himyer*: Eski Yemen halklarından biridir. Bu halkın dili, Himyericedir. Kral II. Konstantin döneminde Himyer kabilesi Hristiyanlık dinini kabul etmiştir. Himyerice, Sâmi dillerindendir.

Efrâsyâb'ın hükümdarlığı üzerinden dokuz sene geçince, [16] Zâb b. Bûdekân b. Minûshehr b. Eyerc b. Nemrûd, Fars (İran) bölgesinde ortaya çıktı. O, Efrâsyâb'ı azletti ve kendisini kral olarak ilan etti. Sâm b. Nûh'un bütün evlatları, Efrâsyâb'ın hükümdarlığı döneminde çektikleri sıkıntıdan dolayı ona meylettiler. Zâb, Efrâsyâb'ın üzerine yürüdü ve onu ülkesinden sürgün etti. Efrâsyâb'ın yıktığı kale ve şehirlere yöneldi, onları yeniden inşa etti. Efrâsyâb'ın toprakla doldurduğu nehir ve su kanallarını kazdırdı (yeniden açtı) ve Efrâsyâb'ın tahrip ettiği her şeyi tamir edip düzelitti. Irak'ta *ez-zevâbî* (zablar) diye isimlendirdiği büyük nehirleri kazdırarak açtı. Bu nehirlerin ismi, Kral Zâb'ın isminden türemiştir. (Bu nehirler: Yukarı Zâb, Orta Zâb ve Aşağı Zâb nehirleridir.) el-Atîka şehrini inşa ettirerek bu şehre Taysefûn³³ ismini verdi. Sonra Efrâsyâb'ın izini takip etti. O toplulukları ve askerleriyle birlikte Horasan'da ikamet ediyordu. Efrâsyâb da ona doğru ilerledi ve birbiriyle savaştılar. Minûshehr'in insanlara ok atmayı öğretmekle görevlendirdiği Erasnâs, okuna bir kiriş taktı ve içine bir ok koyarak Efrâsyâb'a yöneldi. O Efrâsyâb'a yaklaştı. Fırsat bulunca ona öyle bir ok attı ki ok onun kalbine saplandı ve Efrâsyâb ölerək yere düştü. Yâfes oğullarının kralları öldürölünce onlar, kendi ülkelerine döndüler. Zâb da bu savaşta birçok yara almıştı. Efrâsyâb'ın ölümünden bir ay sonra Zâb da aldığı bu yaralardan öldü. O yıl içinde Himyer b. Sebe' de öldü.

Denilmiştir ki: Hz. Musa'nın (as.) döneminde yaşayan firavun³⁴ Velîd b. Mus'ab, Hâm oğullarının bütün ülkesini ele geçirmişti. Bu ülke Mısır b. Hâm'ın ülkesi olarak tanınırdı.

Denilmiştir ki: "Yûsuf b. Ya'kûb ve kardeşleri Mısır'da ölüklüklerinde, soyları orada kaldı. Onlar Mısır'da çoğaldılar. Hz. Musa zamanında onların (Hz. Ya'kûb'un evlatları) nüfusu altı yüz bin adama ulaşmıştı. Hz. Musa zamanında Yemen Kralı el-Miltât b. Amr b. Himyer b. Sebe' idi.

33 *Taysefûn*: Bu şehir, içinde Kisrâ'nın sarayı bulunan şehirdir. Bu şehir, Bağdat'tan 3 fersah (12 km) uzaktadır. Bu kelimenin aslı, *tûsefân*'dır. Daha sonra *taysefûn* ve *taysefûc* olarak Arapçalaştırıldı.

34 Musa'nın firavunundan maksat, Firavun ailesinin krallarından biri olan II. Ramses'in oğlu Minfitâh'tır.

Keykubâd

Bâbil bölgesinin kralı Keykubâd b. Zâb idi. (Yemen Kralı) el-Miltât, er-Râiş (rüşvet almada aracılık yapan) lakabıyla anılırdı. Çünkü o, kavminin rüşvet almasında aracılık ediyordu ve onları zengin etmişti. Yeryüzündeki bütün krallar, Keykubâd'a boyun eğmişlerdi ve kendisine haraç vermekle ondan korunuyorlardı. Onun üç oğlu vardı: Bunlardan biri babasından sonra kral olan Kâbûs'tur. İkincisi Keyâbinne'dir. O da Süleymân b. Dâvûd'dan sonra kral olan Lührâsef'in dedesidir. Üçüncüsü Kayûs'dur. O da et-Tevâif kralları zamanında Cebel bölgesinde hükümdarlık yapan Eşgânilerin dedesidir.

- [17] Onun saltanatı döneminde Mûsâ b. İmrân, Firavun'dan kaçarak Mısır'dan çıktı ve nihayet Medyen'e geldi ve Yüce Allah'ın Kur'an'da belirttiği gibi³⁵ Şuayb'ın³⁶ yanında konakladı. Musa (kızıyla evlenmek için) kendi nefsi için sekiz sene Hz. Şuayb'a kiraladı. Sonra bu süreyi bitirince Musa, Şuayb'ın yanından ayrıldı ve ailesiyle yola çıktı. Musa'nın durumu, Allah'ın kitabında bize anlattığı gibi kendisiyle konuşarak ve onu peygamber seçerek onu şereflendirmesi şeklinde gerçekleşti. Musa, Hz. Şuayb'ın yanına döndü ve ailesini onun yanına bıraktı ve Rabbinin mesajını tebliğ etmek üzere (Firavun'un) yanına gitti.³⁷ Bu asırda Şuayb, kavmine peygamber olarak gönderildi. Yüce Allah'ın kitabında bu konuda anlattıkları gerçekleşti.³⁸

Ebrehe

Denilmiştir ki: Ebrehe b. el-Meltât, Yemen ülkesinin kralı oldu. O, Zülmenâr ismiyle tanınan Ebrehe'dir. Onun bu lakapla anılmasının sebebi şudur: O, askerlerinin yollarını şaşırmamaları için, yolda işaretlerin (sütunların) yapılmasını

35 Şuarâ, 26/23.

36 Şuayb: Peygamberlerden biridir. Kur'an-ı Kerim'in Kasas suresinde 23 ve devamındaki ayetlerde onun hikâyesi anlatılmaktadır. Bu hikâyenin bir kısmı Musa'ya söylediği şu sözüdür: "Kızların babası (Şuayb); 'Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızımdan birini sana nikâhlamak istiyorum.'" (Kasas, 28/23).

37 Tâhâ, 20/12-98; Şuarâ, 26/176-190.

38 Şuarâ, 26/23.

ve geceleyin bu işaretler üzerinde ateş yakılmasını emrettiği için bu lakabı almıştır. Mûsâ b. İmrân vefat etti.³⁹ Ondan sonra İsrailoğullarının idaresini Yûşa' b. Nûn üstlendi. Yûşa' (as.), İsrailoğullarıyla Mısır topraklarından Şam topraklarına doğru yola çıktı ve İsrailoğullarını Filistin'e⁴⁰ yerleştirdi.

Denilmiştir ki: Ebrehe, yolculuk için hazırlık yaptı ve Mağrib topraklarına yönelmek üzere çok sayıda insanla beraber, o bölgeye doğru ilerledi. Kendi yerine oğlu İfrîkîs'i vekil olarak bıraktı. Böylece Sudan topraklarına daldı, Sudanlılar ona itaat ettiler. Sonra Sudan topraklarını geçti, gözleri ve ağızları göğüslerinde bulunan insanlardan bir milletle karşılaşınca kadar ilerledi. Rivayete göre bu insanlar, Hz. Nûh'un (as.) evlatlarından bir ümmettir. Allah onlara öfkelenmiş ve onların yaratılışlarını değiştirmiştir. Bu kavim de Ebrehe'ye itaat etti. Böylece Ebrehe geri döndü. Yolunda kendilerine en-Nesnâs denilen bir ümmetle karşılaştı. Onların erkek ve kadınları yarım başlı, yarım yüzlü, tek gözlü, yarım bedenli, tek eli ve tek ayaklı olarak yaratılmışlardı. Onlar, en süratli atlardan daha süratli bir şekilde zıplayarak yürüyorlardı. Onlar, Âlic⁴¹ [18] kumluğu arkasında bulunan deniz kıyısındaki ormanlar içinde şaşkın şaşkın dolaşıyorlardı. Yani Yemen ülkesindeki kum çölünde. Ebrehe, bunların kimler olduğunu sordu. Ona bu insanların Vebâr b. İrem b. Sâ'm b. Nûh'un evlatlarından oldukları bildirildi.

39 Buradan itibaren paragrafın sonuna kadar ilgisiz bir konudan bahsedilmektedir. (Ed.)

40 *Filistin*: Bu bölgeye nispet Filistiyûn şeklinde yapılır. Şair, el-A'sâ'nın bir beytinde dediği gibi:

'Sen onu tattığın zaman onun Filistin'e ait olduğunu söylersin.

Bacaklarının eti az ve çiğ olan, yaşamalarına rağmen'

Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-Büldân*'da belirttiği gibi Filistin; Mısır tarafında Şam bölgesinin son kısmıdır. En önemli şehri Beytûlmakdis'tir. Filistin bölgesinin başlangıcı, Mısır tarafından Refh'ten başlar ve el-Gavr tarafında el-Lücûn'da biter. Rivayete göre buraya Filistin denmesinin sebebi, Filistîn b. Sâ'm b. İrem b. Sâ'm b. Nûh'un ismiyle anılmasından dolayıdır. ez-Zeccâciye göre orası Fülân b. Nûh'un evladından olan Filistîn b. Kul-sûm'den bu ismi almıştır veya Hişâm b. Muhammed'in dediği gibi Filistin, Yâfes b. Nûh'un evladından Filişin b. Keslûhim ismiyle anılmıştır. Sonra bu isim Arapçalaştırılmıştır.

41 *Âlic*: Arabistan'da bilinen bir çöldür.

Keykâvus

Dediler ki: Ebrehe b. el-Meltât döneminde Acemin (Farsların) kralı, Keykâvus b. Keykubâd'dı. O, güçlü olup zorbalara karşı acımasız ve sert davranıyordu. Zayıflara ise merhamet ediyordu. O, zafer kazanan ve övülen bir kraldı. Nihayet ondan sapıklığına sebep olan tehlikeli bir iş meydana gelinceye kadar böyle devam etti. Çünkü o, göğse yükselmeyi kastetti. O tahta sandık ve akbabaların sahibidir. Keykâvus, oğlu Siyâvuş'a çok kızmıştı ve Siyâvuş'tan başka çocuğu yoktu. Onu öldürmek istediğinde, oğlu ondan kaçtı ve Türk hükümdarının himayesine sığındı. Türk hükümdarı onu tecrübe edip aklını, edebini, yiğitliğini ve cesaretini görünce ona çok değer verdi ve işlerini ona teslim etti. Kralın ailesi bunu görünce, onu kıskandılar. Hükümdarlığı zorla onlardan almasından korktular. Gizlice krala onun aleyhine düzenbazlık yaptılar. Neticede hükümdar ona yöneldi ve onu öldürdü. Kral, kızını onunla evlendirmişti. Kızı Siyâvuş'tan hamile kalmıştı. Kral, Siyâvuş'un karısının iki yanını deşerek cenini çıkarmak istedi. Veziri Berâyân, kızı ve karnındaki çocuğu konusunda, suçsuz olduklarından, onları öldürmemesi için ona yalvardı. Türk hükümdarı ona dedi ki: "Onu yanına al! O, doğurduğunda çocuğunu öldür." O kız, bir erkek çocuk doğuruncaya kadar vezir Berâyân'ın yanında kaldı. Bu çocuk, kraldan sonra kral olan Keyhusrev'dir. Vezir, onu şehirden çıkardı ve dağlarda yaşayan Kürtlerden çocuk için bir sütanne aradı. O çocuk, Kürtlerin içinde yetişti. Vezir padişaha: "Kızın bir kız doğurdu ve ben o kızı öldürdüm," dedi. Kral da onun bu sözüne inandı.

Keykâvus, açıkça zorbalık ve zulmedince ve Allah'a karşı isyana cesaret edince Farslar, Keykâvus'a karşı kin beslediler ve onu azletmek için komplo kurdular. Bu olayla ilgili haberler yayıldı. Nihayet bu haber çocuğun annesine ulaştı. O tarihte oğlu on yedi yaşındaydı. Kadın, gizlice Fars halkına bir elçi gönderdi, onlara Siyâvuş'un öldürüldüğünü ve çocuğun durumunu bildirdi. Farslar, ileri gelenlerinden "Zev" isminde birini seçtiler. Çocuğu karşılamak üzere onu vezir Ebriyân'ın yanına gönderdiler. Zev, vezirin yanına geldi ve Fars halkının

toplucu verdikleri kararı ona bildirdi. Vezir, çocuğu ona teslim etti. Zev, çocuğun babası Siyâvuş'a ait ata bindi, geldiği ata da çocuğu bindirerek onu Irak'tan götürdü. Zev, gündüz gizleniyor ve gece yürüyordu. Nihayet Ceyhun⁴² Nehri'ne ulaştı. Ceyhun, Hârezm⁴³ tarafında bulunan Belh Nehri'dir. Zev, atı üzerinde yüzerek nehri geçti ve çocuğu kralın evine getirdi. Böylece Farslar, Keykâvus'u azlettiler ve o çocuğu kral yaptılar. Ona Keyhusrev ismini verdiler ve ona itaat ettiler. O, dedesinin hapsedilmesini emretti. Dedesi, (Keykâvus) ölünceye [18] kadar hapisanede kaldı.

Keyhusrev ve İfrîkîs

Denilmiştir ki: Kral Keyhusrev ve Kral İfrîkîs b. Ebrehe bir asırda yaşamışlar. Kral İfrîkîs, Mağrib ülkesine yönelmek üzere hazırlıklarını yaptı. Nihayet, Tanca ve Endülüs topraklarının içlerine ilerledi. Mağrib'de arazisi geniş ülkeler buldu ve orada bir şehir kurdu. Bu şehre, kendi adından türeyen İfrîkiyye ismini verdi ve o şehre yerleştirmek üzere oraya (halkını) taşıdı. Şehir, bugün bu ülkenin (Tunus) kralının ve ileri gelenlerin ikamet ettikleri şehirdir. Sonra o (İfrîkiyye) ülkesine geri döndü. İşte o asırda Ma'd b. Adnân yetişti ve o asırda bütün Arap topraklarında İrem evlatlarının tamamının soyu tükendi. Ancak bazıları Tasm ve Cedîs'te kaldılar. Onlar Umman, Bahreyn ve Yemâme'de yerleştiler.

İfrîkîs b. Ebrehe ölünce, oğlu Zû Ceyşân b. İfrîkîs kral oldu. Fars hükümdarı Keyhusrev ile savaşmak üzere hazırlıklarını yaptı. Askerlerini topladı ve Nocrân'a⁴⁴ ulaşip oraya yerleşinceye kadar ilerlemeye devam etti.

42 *Ceyhun Nehri*: Bu nehir günümüzde "Amuderya" ismiyle anılır. Orta Asya'da bulunan Pamir Dağlarından çıkan ve Aral Denizi'ne dökülen bir nehirdir. Bu nehir, neredeyse Afganistan ve Rusya'yı birbirinden ayırır. Uzunluğu 2.412 km'dir. Nehrin büyüklüğünden ve suyunun bolluğundan dolayı Dineverî, onu denize benzeterek Ceyhun Denizi demiştir.

43 *Hârezm*: Asya'daki Beşinci İklim'in eyalet veya illerinden biridir. Bugün Özbekistan olarak bilinir. Büyük astronomi ve matematik bilgini, *el-Cebir ve'l-Mükabele* kitabının sahibi el-Hârizmî bu şehre nispet edilir.

44 *Nocrân*: Arap Yarımadası'nın güneyinde bulunan geniş bir vahadır. Sarp bir bölgedir. Miladî beşinci asırda Nocrân, Hristiyanlığın en önemli merkezlerinden biriydi.

Tasm

İrem b. Sâm'ın iki oğlu Tasm ve Cedîs'in soyundan çok sayıda insan Umman, Bahreyn ve Yemâme'de bulunuyordu. Bunlar, asıl Araplardandı. Onların hükümdarı, Tasm kabilesinden bir adamdı. Onun adı İmlîk idi. O, zorba ve zalimdi. Zorbalığı öyle bir sınıra ulaşmıştı ki Cedîs kabilesinden kim evlenirse evlenecek gelinle önce hükümdarın zifafa gireceğine dair bir emir çıkarmıştı. Onlar, uzun süre bu şekilde kaldılar.

Cedîs kabilesinden bir adam, Cedîs'in büyüğü ve efendisi olan el-Esved b. Gifâr'ın kız kardeşi Ufeyra bint Gifâr ile evlendi. O kızı, damada sunmak istediklerinde, önce hükümdara götürüldü. Hükümdar, onunla zifafa girdi, sonra onu serbest bıraktı. Ufeyra, avreti üzerindeki elbiselerini kaldırarak kanlarıyla kavminin içine çıktı ve şöyle dedi:

*Genç kızlarınızın başına gelen uygun mudur?
Hâlbuki siz arı sayısı kadar asker ve kahraman adamlarsınız
Şayet sizin yerinize biz erkek olsaydık, siz de kadın olsaydınız
Biz asla bu zilleti kabul etmezdik
Hamiyeti (şerefî) olmayan bir erkeğe yazıklar olsun
O, erkek adam gibi yürüyerek gururlanır*

[20] Cedîs kabilesi, buna çok kızdı ve ardından İmlîk'e saldırıp onu gafil anında öldürdüler. Önderleri el-Esved b. Gifâr olup recez bahrinde şiir söylüyor ve şöyle diyordu:

*Ey gece, nedir evlilik gecesi,
O donu kana bulanmış bir şekilde geldi.
Ey Tasm, bu Cedîs'ten karşılaştığın
Gecelerinden birisidir, haydi haydi (yok ol!)*

Onlar, Tasın kabilesinin kökünü kazıdılar. Tasm kabilesinden Riyâh b. Mürre denilen bir adamdan başkası kurtulamamıştı. O da arkasına bakmadan kaçmış, nihayet askerleriyle beraber Nocrân'da kamp kurmuş olan Zû Ceyşân'ın yanına gelmişti. Riyâh, onun önünde diz çöküp şöyle dedi:

*Sen Cedîs kabilesinin tuzakla Tasm'ı helak ettiği gün gibi
Hiçbir günü ne işittin ne de gördün
Onlara, örtülerimiz ve çarıklarımızla
Üzerimizde kırmızı çarşaf ve yeşil fistanlar varken geldik*

Daha sonra açık havada düşmanlık kurdunun ve kaplanın Kendisi için çarpıştığı çırılçıplak etler ve lokma hâline geldik Bırak o topluluğu onların içinde Allah'ın hükümleri uygulanmaz Onların Allah'tan utanmaları da sakınmaları da yoktur

[21]

Hükümdar: "Bizimle onlar arasında ne kadar mesafe var?" dedi. Adam: "Üç gün üç gecelik mesafe var," diye cevap verdi. Orada hazır olanlardan birisi: "Yalan söylüyor, ey Hükümdar! Seninle bu topluluk arasında yirmi gecelik mesafe vardır," dedi. Hükümdar, askerlerine Yemâme'ye doğru gitmelerini emretti. Onların bu yolculuğunda Zerkâ'nın⁴⁵ hikâyesi yaşandı. Bundan çok uzun süre sonra şair el-A'sâ⁴⁶ şöyle demiştir:

*Dedi ki avucunda omzu olan bir adam görüyorum veya o çıkarık onarıyor
Hangisini yapıyorsa, ben ona üzülüyorum
Onun dediklerini yalanladılar
Zû âl-i Ceyşân onları sabahleyin karşıladı, ölümü ve yelkeni değer-siz kılarak
Gökyüzü ehlini meskenlerinden indirdiler
Yüksek binaları yıkıp yerle bir ettiler*

Hükümdar Zû Ceyşân, Cedîs kabilesinin üzerine yürüdü ve onların kökünü kazıdı. Ardından Keyhusrev'e gitmek üzere Irak tarafına yöneldi. Keyhusrev de ona karşı harekete geçti. İki taraf, karşılaştılar. Zû Ceyşân öldürüldü ve birlikleri dağıldı.

O Yemen'e, oğlu Zu'l-İz'âr'ı hükümdar yaptı. İnsanlar kendisinden çok korktuğu için o, Zu'l-İz'âr diye isimlendirilmişti. Onun, babasının öcünü almaktan başka bir gayesi yoktu.

Rebîa Kabilesi

Denilir ki: Cedîs'in öldürülmesinin ardından Yemâme ve Bahreyn bölgeleri, Rebîa kabilesi çoğalıp yayılınca ve bir-

45 *Zerkâ*: Yani Zerkâu'l-Yemâme, o Cedîs'ten bir kadındır. Denildiğine göre pek çok şeyi üç gün öteden görürmüş. Onun hakkında bir darbimesel söylenmiş ve denilmiştir ki: "Zerkâu'l-Yemâme'den daha iyi görür."

46 *A'sâ*: Cahiliye şairlerindendir. İslam'a yetişmiştir. Yanında Müslüman olmak üzere Hz. Peygamber'e gelmek için çalışmış Kureyşliler kendisini engellemiş ve ona: "İslam şarap içmeyi yasaklamışken sen nasıl Müslüman olabilirsin?" demişlerdir. el-A'sâ çok içki içenlerdendi (Bkz. *Divân-ı el-A'sâ*, *Dârü'l-Kalem*).

çok beldeye dağılana dek, kimsenin yönetmediği yerler olarak kaldılar. İtra b. Esed b. Rebîa, yağmur alan arazileri izleyerek ilerledi. Abduluzzâ b. Amr el-Anzî de bu bölgeye gelerek Yemâme'ye saldırdı. Burada geniş arazilerin, bol hurmanın ve sarayların olduğunu müşahade etmişti ki uzun bir hurma ağacının altında oturup recez şeklinde şiir inşaat eden yaşlı bir adam gördü. Bu adam şöyle diyordu:

*Fazla yorulma, toplayacağın (meyveleri) oturarak topla
Zira yükünün gittikçe arttığını görmekteyim*

Abduluzzâ ona: "Sen kimsin ey yaşlı adam?" dedi. Adam: "Ben Hizzân'danım, benzerlerine zarar veren aslanlardanım. İki ordu sahibi, yani Yemenli büyük hükümdar, bize karşı savaştı ve orada iki acıyı (hastalık ve yaşlılığı) yerleştirdi. Burada da benden başka kimse kalmadı. Ben de kesinlikle yok olacağım." Abduluzzâ: "Hizzân kimdir?" diye sordu. O adam ise "Hizzân b. Tasem, en-Nuhâ ve el-Hazm'in kardeşi ve yiğit adamın oğludur," diye cevap verdi.

Abduluzzâ, orada günlerce kaldı. Sonra bulunduğu yerden sıkıldı ve Bahreyn'e konaklayıncaya dek seferine devam etti. Orada Yemâme'den daha geniş araziler gördü. İrem selinden⁴⁷ kaçan Kehlân oğulları, buraya yerleşmişlerdi. Bir müddet onlarla birlikte kaldı. Hanîfe oğulları da yağmur alan arazileri takip ederek bu yöne gelmişlerdi. Önlerinde, reisleri olan Ubeyd b. Yerbû' bulunmaktaydı. Abduluzzâ da bu bölgeye yakın bir yere yerleşti. Bir gün Ubeyd'in bir oğlu Yemâme tarafına ilerledi ve oraya saldırdı. Bu bölgede bol hurma ve ziraat arazisi olduğunu görmüştü. Buradaki hurma ağaçlarından birinin dibine düşmüş hurmalardan bir kısmını alarak Ubeyd'e götürdü. O da bu hurmadan yediğinde: "Babanın hatırı için bu ne kadar güzel bir yiyecek," dedi. Bulunduğu bölgeyi aşarak Yemâme'ye ulaştı. Atını sürdü ve otuz evin ve otuz bahçenin bulunduğu yere indi. Bu yeri, "Hacr" diye isimlendirdi. Burası

47 İrem, şiddetli yağmurdur. İrem selinden maksat, Kur'an'daki "Biz onların üzerine İrem selini gönderdik," (Sebe', 34/16) ayetinde zikredilen seldir. Allah, o seli büyük nimet ve çok sayıda bahçeleri bulunan Sebe' kavmi üzerine gönderdi ve onları şımarıklıklarından dolayı helak etti.

bugün, bölgenin valilerinin karargâhı ve ticaret merkezi olan Yemâme kasabasıdır. Hanîfe oğulları, Ubeyd b. Yerbû'un elde ettiği nimetleri duydular ve Yemâme'ye gelip yerleştiler. Bu [22] güne dek soyları orada devam edegelmiştir.

Hz. Dâvûd

Dâvûd peygamber (Aleyhisselâm), Zu'l-İz'âr'ın zamanında yaşamıştı ve bu sırada İranlıların hükümdarı Keyhusrev b. Si-vâyuş'tu.

İsrailoğullarının saltanatı oldukça zayıflamıştı, çevrelerindeki diğer kavimler, kendilerine saldırıyor, onları öldürüyor ve esir ediyorlardı. Bunun üzerine peygamberleri Şuayb'a geldiler ve *"Bize Allah yolunda savaşabilmemiz için bir kral tayin et,"*⁴⁸ dediler. Hz. Şuayb, onlara Hz. Yûsuf'un torunlarından Tâlût'u⁴⁹ kral tayin etti. Krallık, bu sırada Yahûdâ'nın ailesinin elinde bulunmaktaydı. Aynı devirde Âd'ın soyundan gelen zorba Câlût da bulunmaktaydı. Câlût, ordularıyla birlikte İsrailoğullarının üzerine yürüdü. Bunun üzerine Tâlût'ta İsrailoğullarını topladı ve Câlût'a karşı koymak amacıyla yola koyuldu. Sonunda İsrailoğulları, Tâlût'un kendilerine suyunu içmeyi yasakladığı nehre uğradılar. Üç yüz on yedi kişi hariçinde hepsi nehrin suyundan içtiler. Hz. Peygamber'le beraber Bedir ashabının⁵⁰ sayısı da bu kadardı.

Bu sırada Hz. Dâvûd (as.), genç yaştaydı. İki grup karşı karşıya geldiklerinde Hz. Dâvûd (as.), bir kaya alıp bir sapana yerleştirdi, düzeneği gerdi ve kayayı fırlattı. Atılan bu kaya, Câlût'un tam iki gözünün ortasına isabet etti ve onun ölümüne sebep oldu, Câlût'un ordusu hezimete uğradı. İsrailoğulları, onların mallarını ganimet olarak aldılar ve Tâlût'un rızasıyla tahttan indirilip Hz. Dâvûd'un kral yapılması konusunda fikir birliğine vardılar. Hz. Dâvûd (as.), Yahûdâ b. Ya'kûb'un

48 Bakara, 2/246.

49 *Tâlût*: Kur'an'da kendisinden bahsedilmektedir. Yani, Tevrat'ta Kral Şâvel adıyla geçen zatın adıdır.

50 *Bedir Ashabı*: Müslümanlarla müşrik Mekke halkı arasında Medine-i Münnevver'e'nin güneybatısında bulunan bir bölgede cereyan eden savaşa katılan müminlerdir.

soyundandı. Ayrıca şöyle denilmiştir: Bu sırada Bizans Kralı, Ashâb-ı Kehf⁵¹ gençlerinin dostu "Dakyanûs" idi.

Abdullah b. es-Sâmit'ten rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Hz. Ebû Bekir (ra.), halife olarak seçildiği tarihte, kendilerini İslam'a davet etmem ve (eğer kabul etmezse savaşacağımızı haber vermem için) beni Bizans Kralı'na göndermişti. Kostantiniye'ye geldiğimizde Bizans Kralı bize izin verdi, huzuruna girdik ve oturduk, selam vermemiştik. Sonra kral, bize İslam hakkında bazı sorular sordu ve o gün için huzurundan ayrıldık. Diğer bir gün bizi tekrar çağırdı. Yanına vardığımızda bir hizmetçisini çağırarak kendisine bir şeyler söyledi. Hizmetçi, ayrıldı ve çok geçmeden üzerinde birçok ev (bölme) bulunan bir sandık getirdi. Her bölmenin birçok [23] kapısı (kapağı) vardı. Kapaklardan birini açtı ve oradan siyah bir kumaş parçası çıkardı. Bu kumaşın üzerinde ayın on beşindeki ay ışığı kadar beyaz ve bir insanın sahip olabileceği en güzel yüze sahip bir adamın resmi vardı. Kral: "Bunun kim olduğunu biliyor musunuz?" diye sordu. Biz: "Bilmiyoruz," dedik. O: "Bu, atamız Âdem aleyhisselamdır," dedi ve onu yerine geri koydu. Başka bir kapağı açtı ve oradan da siyah bir örtü çıkardı. Bunun üzerinde çehresinde dertli ve tasalı birini andıran, bir üzüntü bulunan güzel yüzlü bir ihtiyarın beyaz bir resmi vardı. "Ya bunun kim olduğunu biliyor musunuz?" diye sordu. Biz ise "Bilmiyoruz," dedik. "Nûh aleyhisselamdır," diye cevap verdi. Ardından başka bir kapağı açtı ve üzerinde Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (sav.) resmi bulunan başka bir kumaş parçası çıkardı. Onun suretine bakınca ağladık. Bunun üzerine Kral: "Neyiniz var?" diye sordu. Biz de: "Bu, Peygamberimiz Hz. Muhammed'in resmidir," dedik. "Dininiz hakkı için bu, sizin Peygamberinizin resmi midir?" diye sordu. Biz de: "Evet, bu Peygamberimizin resmidir," diye cevap verdik. Onu hayattayken görüyor gibiydik. Daha sonra bu bez parçasını katladı ve "Bir de bu bölmelerin sonuncusu var ki bunu da gösterdikten sonra sizin bunlar hakkında bildikleri-

51 *Ashâb-ı Cündîsâbûr*: Kur'an-ı Kerim'de kendilerinden bahsedilen gençler (bkz. Kehf, 18/9-22).

nizi ben de bilmek isterim,” dedi. Ardından diğer kapağı açtı ve içinden üzerinde Peygamberimize çok benzeyen birinin resmi olan bir kumaş parçası daha çıkardı ve “Bu, Hz. İbrahim’dir” dedi. Sonra bir diğer kapağı açtı ve içinden üzerinde düşünceli ve kederli bir kişinin resmi olan bir tanesini daha çıkardı ve “Bu da Mûsâ b. İmrân’dır” dedi. Bir diğerini daha açtı ve yüzü ay hâlesi gibi olan ve (saçında) iki örgüsü olan bir adamın resmini çıkarttı ve “Bu ise Dâvûd’dur,” dedi. Sonra başka birini açtı ve iki kanatlı bir atın üstünde duran bir kişinin resmini çıkardı ve “Bu, Hz. Süleymân’dır ve onun altındaki de onu taşıyan rûzgârdır,” dedi. Bir diğerini açtı ve elinde asa, sırtında yünden bir hırka bulunan genç bir adama ait bir resim çıkardı ve “Bu, Allah’ın ruhu ve kelimesi Hz. İsa aleyhisselamdır,” dedi ve sonunda şunu ekledi: “Görmüş olduğunuz bu resimler İskender’in eline geçmiş, kendisinden sonraki krallar onları miras olarak almışlar ve sonunda da bana ulaşmıştır.”

Yine şöyle söylenmiştir: Zu’l-Ez’âr, İran üzerine sefere giden ve orada Keyhusrev’le savaşıp zafere kavuşmadan onun tarafından öldürülen babası Zû Ceyşân’ın öcünü almak amacıyla ordularıyla harekete geçti. Ancak, emeline ulaşmadan yolda öldü.

Yemen’e Zû Şerh diye lakaplandırılan el-Hedhâd b. Şürahbîl b. Amr b. Mâlik b. er-Râiş hükmetmekteydi. O, Zu’l-Ez’âr’ın naaşının getirilmesini emretti ve onu alıp halkıyla birlikte Yemen toprağına döndü. Emri üzerine Zu’l-Ez’âr San’a’daki Krallar Mezarlığına gömüldü. Yine şöyle söylenmiştir: el-Hedhâd, Yemen ülkesindeki cinlerin kralının kızıyla evlenmiş o da Belkis’i doğurmuştu. Bu, ravilerin aktardığı yaygın bir rivayettir.

Yine şöyle söylenmiştir: Bu olaylar üzerinden otuz yıl geçince el-Hedhâd’ın ölümü yaklaştı. O, Himyer’in önde gelenlerini topladı ve onlara: “Ey kavmim! Ben birçok insanı sınamdım, akıl ve hikmet sahiplerini yokladım, ama Belkis gibisini göremedim. Kardeşim Yâsir’in oğlu Yan’um b. Amr baliğ olana [24]

kadar, yönetim düzeninin bozulmaması için Belkis'ı işlerinize yönetici yaptım," dedi. Onlar da buna razı oldular ve böylece Belkis hükümdar oldu.

Hız. Süleyman

Belkis'in hükümdarlığının ilk yıllarında, Dâvûd (as.) vefat etti ve Hz. Süleyman, onun hükümdarlığına vâris oldu. Bütün bu olaylar Keyhusrev b. Siyâvûş'un hükümdarlığı zamanında meydana gelmiştir. Hz. Süleyman, kral olduğunda ailesi ve hazineleriyle birlikte Şam bölgesinden Irak ülkesine gitti ve oradan Horasan'a vardı ve buradaki Belh şehrinde konakladı. Önceden bu şehri inşa eden de kendisiydi. Ardından tekrar harekete geçti ve Irak'a giderek orada karargâh kurdu. Hz. Süleyman'ın Irak ülkesine yerleştiği ve kendisine nasip olan güç ve iktidarın büyüklüğüne dair haberler Keyhusrev'e ulaştığında, Keyhusrev bu durumdan korkuya kapıldı, çok üzüldü, bu haber onu yıprattı ve çok geçmeden öldü.

Hz. Süleyman ise Irak'tan Merv'e⁵² oradan da Belh'e⁵³ gitti. Daha sonra Belh'ten Türk beldelerine yöneldi ve oranın en içlerine kadar seferine devam etti ve sonunda Çin'e vardı. Ardından güneşin doğduğu yeri sağına alarak deniz kıyısına yönelerek Kandehar'a⁵⁴ ulaştı. Buradan Kesker'e⁵⁵ gitti. Sonunda Şam'a döndü ve yurdu olan Tedmür'e⁵⁶ gelerek oraya yerleşti.

Yine şöyle söylenmiştir: Kesker'deki bir kayanın üzerinde şu yazı bulunmuştur.

- 52 *Merv*: Türkistan şehirlerinden biridir. Araplar 651'de bu şehri fethetmişlerdir.
- 53 *Belh*: Horasan eyaletinin merkezidir. Daha sonra Taharistan'ın büyük başkenti olmuştur. Araplar, bu şehri 653'te fethetmişlerdir. Cengiz Han saldırıları sırasında bu şehri yıkarak harap etmiştir.
- 54 *Kandehar*: Afganistan'ın başkenti Kâbil'e yakın mesafede bulunan önemli ve stratejik bir şehirdir.
- 55 *Kesker*: Merkezi Vâsıt olan ve Kûfe ve Basra'ya yakın bir mesafede olan idari bir bölgedir.
- 56 *Tedmür*: Roma döneminden kalma tarihî eserlere sahip bir şehirdir. Başkent Şam'ın kuzey doğusuna düşer. Zenubya kraliçesinin başkentliğini yapmıştır. 272 yılında Roma İmparatoru şehri yerle bir etmiştir. Araplar, bu şehri 623 yılında fethetmişlerdir.

*Güneşin doğuşuyla beraber İran yurdundan geldik
Şimdi ise biz Kesker beldesinde ögle uykusuna dalyoruz
Biz ki –Rabbimizin kudretinden başka kudret yok–
Tedmür diyarındaki ülkelere gitmekteyiz*

Hız. Dâvûd, Beytûlmakdis'in inşasına başlamış ancak inşaat bitmeden vefat etmişti. Hız. Süleyman kral olmasının ardından binanın yapımını tamamladı. Hız. Süleyman, ayrıca babasının inşasına başladığı İlyâ⁵⁷ şehrinin kurulmasını da tamamlamış ve insanların daha önce benzerini görmedikleri bir mabet inşa etmişti. Bu öyle bir mabetti ki içerisine konan değerli taşların ve altının çokluğu nedeniyle zifiri karanlık gecede dahi kandil gibi parlamaktaydı. Hız. Süleyman, mabedin inşasını bitirdiği günü, senelik bayram kabul etmişti ki insanlar bundan daha şaşaalı, ondan daha önemli, kıymetli ve daha güzel bir [25] bayram görmemişlerdi. Bu mabet, Buhtunnasr'ın Beytûlmakdis'e saldırıp yerle bir etmesine kadar Hız. Süleyman'ın inşa ettiği şekilde kaldı. Ama sonunda Buhtunnasr, Beytûlmakdis'e saldırdı ve orayı yerle bir etti. Mabedi yıktı ve içindeki altın, gümüş ve değerli taşları alıp Irak'a götürdü.

Yine şöyle söylenmiştir: Hız. Süleyman, çok sayıda insanı doyuran, ikramsever bir kişiydi. Her sabah sarayının mut-faklarında 6.000 sığır 20.000 koyun kesilirdi. Yine şöyle söylenmiştir: Hız. Süleyman, İlyâ mabedinin inşasını bitirdiğinde Tihâme'ye⁵⁸ gitmek için hazırlandı. Beytullah'a gitmek istiyordu. Oraya vardığında, Kâbe'yi tavaf etti ve örtüsünü hazırlattı. Orada kurbanlar kesti. Bir hafta orada kaldıktan sonra San'a'ya gitti. Ordusundaki kuşları teftişe çıktı fakat Hüd-hüd'ü görememişti. Onunla Sebe' melikesi Belkıs⁵⁹ hakkında anlatılanlar Yüce Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de zikrettiği şekildedir.⁶⁰ Bu zikredilenler olduktan sonra Hız. Süleyman, Belkıs'la

57 *İlyâ*: Filistin'deki kutsal şehirdir. Beytûlmakdis veya Kudüs olarak da adlandırılmıştır.

58 *Tihâme*: Arap Yarımadası'nda kuzeyde Sînâ'dan güneyde Yemen'e kadar uzanan sahillerdeki dar ovadır. Bu bölgede Mekke, Cidde, Necrân ve San'a şehirleri bulunur. Tihâme halkı, gemicilik, inci avcılığı, ticaret ve ziraatle meşgul olurlar.

59 *Belkıs*: Hız. Süleyman'la bağlantı kuran Sebe' kraliçesinin adıdır.

60 Sebe', 34/20 vd.

evlenmişti. Yemen topraklarında insanların bir eşini görmedikleri üç kale inşa ettirdi. Bunlar: Selhîn, Yebnûn ve Gumdân kaleleridir. Ardından Hz. Süleyman, buradan ayrılarak Şam'a gitmişti. Her ay Belkıs'ı ziyaret ediyor ve onunla birlikte üç gün kalıyordu.

Hz. Süleyman, Mağrib beldelerine (Kuzey Afrika'ya), Endülüs, Tanca, Frence ve İfrîkiyye ve çevresinde bulunan Ken'ân b. Nûh oğullarının yurtlarının bazı bölgeleri üzerine sefere çıktı. Bu sırada onların başında otoriter, katı ve zorba bir kral bulunmaktaydı. Hz. Süleyman bu kralı, Allah'a imana ve O'na ortak koşulan her şeyi terk etmeye davet etti. Ancak kral, küfürü üzerinde inat etti ve iman etmedi. Hz. Süleyman, bu kralı öldürdü ve çok güzel olan kızını kendisine cariyeye edindi. Bu kız Hz. Süleyman nezdinde iyi bir konum kazanmıştı.

Nihayet, Hz. Süleyman, Şam'a döndü. Yanında getirdiği kız için bir köşk yapılmasını emretti ve kızı, sûtannesi ve hizmetçileriyle birlikte bu köşke kapattı. Süleyman, yanına her gelişinde, kızı hüznü ve ağlar bir hâlde buluyordu. Bu olay ona karşı olan sevgisini ve beğenisini azaltmıştı. Bu kadın yüzünden Hz. Süleyman'ın hükümdarlığı ve şanı bir süre elinden alınmıştı. Çünkü o kadın, babasının hükümdarlığı Hz. Süleyman tarafından ele geçirilince (babasına olan sevgisi gizliden gizliye devam etmiş) ve babasının bir heykelini yaptırarak Hz. Süleyman'dan gizlice ona tapınmaktaydı. Ancak, kadının bu heykeli edinmesi, Hz. Süleyman'ın bilgisi dâhilinde olmuştu. Hz. Süleyman, bu heykele bakarak sakinleşmesi ve teselli bulması için kendisine izin vermişti.

Yine şöyle söylenmiştir: Hz. Süleyman, Mağrib diyarının uzaklarında Endülüs çöllerinde bakırdan bir şehir inşa ettirmiş ve hazinelerinden bir kısmını buraya koymuştur. Abdulmelik b. Mervân, Mağrib diyarındaki valisi Mûsâ b. Nusayr'a⁶¹ (kendisi aslen Arap değildi ama Kays kabilesiyle velayet bağı [26] vardı) bu şehir hakkındaki haberin aslını öğrenmesi için ora-

61 Mûsâ b. Nusayr: Arap vali ve komutanlarından biridir. Târik b. Ziyâd ile birlikte Endülüs'ün fethine katılmıştır. Bkz. İbn Kûtiyye el-Kurtubî, *Kitâbu Târihi İftitâhi'l-Endülüs*.

ya gitmesini ve sonucu kendisine bildirmesini yazılı olarak emretmişti. Mûsâ b. Nusayr, oraya gitti, sonra oradan ayrılarak Kayrevân'a⁶² vardı. Abdulmelik'e bu şehri, oraya giderken karşılaştığı şeyleri ve orada gördüklerini anlattığı bir mektup yazdı.

Şöyle söylenmiştir: Hz. Süleyman, vefat ettikten sonra, hükümdarlığı oğlu Erhab'am üstlendi. Bu dönemde İsrailoğulları dağıldılar ve hükümdarın otoritesi zayıfladı. Bu durum, Buhtunnasr'ın (Acemler ona Buhtunesra da derler), Beytül-makdis'e gelerek burayı yerle bir etmesine dek böylece sürdü.

Şöyle söylenmiştir: Belkıs'tan sonra Yemen'e, Yâsir Yan'um b. Amr b. Şürahbîl b. Amr hükmetti. O, el-Hedhâd'ın kardeşinin oğluydu. Yâsir, halkına karşı iyilik ve ihsanından dolayı Yan'um diye isimlendirilmiştir. Denilmiştir ki: Yâsir Yan'um, Mağrib ülkesine yapacağı sefer için bir ordu hazırladı. Önceden kimsenin ulaşamadığı Reml Vadisi'ne kadar ulaştı. Orayı geçmek istedi, fakat hiçbir geçiş yolu bulamadı. Zira orası, dediklerine göre su gibi akan kumlardan oluşan kumluk bir yerd. Buranın kenarında karargâh kurdu ve bulunduğu yere bir put diktirip alını üzerine, "Önümde geçebileceğim bir yer bulunmamakta, bu sebeple geri dönmekteyim," diye yazdırdı ve ülkesine döndü.

Kudüs'ün Yıkılışı

Şöyle söylenmiştir: Süleymân b. Dâvûd vefat ettiğinde, Fars halkının önde gelenleri Keykubâd'ın soyundan birini hükümdar yapmak için bir araya geldiler. Lührâsef b. Keymîs b. Kiyâbine b. Keykubâd'ı seçip hükümdar yaptılar. Lührâsef, amcasının oğlu Buhtunnasr b. Kancâr b. Kiyâbine b. Keykubâd'a 12.000 atlı vererek Şam'a gitmesini ve Erhab'am b. Süleymân'la savaşmasını emretti. Buhtunnasr, Erhab'am'a karşı zafer kazanınca, İsrailoğullarından öldürebildiklerini öldürdü. İlyâ şehrini yıkıp viran etti. Sonra Buhtunnasr, Şam'a yöneldi ve oraya saldırılar düzenledi ve orada karışıklıklar

62 *Kayrevân*: Tunus şehirlerinden biridir. Bu şehri Ukbe b. Nâfi', 50/670 yılını da kurmuştur.

çıkardı. Böylece Şam kralları, büyük bir hezimete uğramış oldular. Erhab'am ise Beytûlmakdis'ten kaçtı, Filistin'e gitti ve orada öldü.

Buhtunnasr, bulunduğu mevkiden yola çıkarak Beytûlmakdis'e geldi. Şehre girdiğinde hiç kimse kendisine karşı koyacak durumda değildi. O, İsrailoğullarını kılıçtan geçirdi. Kralların ve önde gelenlerin çocuklarını esir aldı. İlyâ (Kudüs) şehrini yerle bir etti. Şehirde sağlam tek bir ev dahi bırakmadı. Mabedi yıktı ve içindeki altın, gümüş ve mücevher gibi değerli her şeyi ve Hz. Süleyman'ın tahtını aldı ve Irak'a döndü. Götürülen esirler arasında Hz. Danyâl (as.) da bulunmaktaydı. Sûs⁶³ şehrinde konaklamakta olan Kral Lührâsef'e gitti ve Hz. Danyâl da bu şehirde vefat etti.

[27] **Fars ve Yemen Kralı**

Anlatıldığına göre Lührâsef vefat etmeden önce oğlu Buştâsif'i krallığa atadı. Bu dönemde, Yemen Kralı Yâsir Yan'um ölmüş yerine Şemir b. İfrîkîs b. Ebrehe b. er-Râiş, hükümdarlığı üstlenmişti. İddia edildiğine göre bu kral, Çin'e gidip Semerkand'ı⁶⁴ yerle bir etmiştir. Söylendiğine göre Çin hükümdarının veziri, kendisine karşı tuzak kurmuştur. Bu olay şöyle meydana gelmiştir: Çin hükümdarı, vezirinin burnunun kesilmesini ve sonra Şemir'e gitmesine izin verilmesini istemişti. Çin hükümdarı, onun burnunu kestirince, vezir bu hâliyle Şemir'e gitmiş ve Çin hükümdarına nasihat ettiğini, Şemir'e itaat etmesini ve ona haraç vermesini tavsiye ettiğini, bunun üzerine hükümdarın kendisini bu hâle getirdiğini haber vermiş ve Şemir'den yardım istemişti. Çin hükümdarının kendisine yaptığı bu kötülüğün karşılığı olarak ülkesindeki gizli geçitleri bildirmek için kendisine geldiğini Şemir'e ifade etmişti. Şemir, vezirin bu sözlerine aldanarak onun yol hakkındaki görüşlerini sordu. Vezir: "Onunla aramızda üç günde geçilen bir

63 Sûs: Hûzistan veya Arabistan bölgesinde bir şehrin kalıntılarıdır. İran hükümdarı II. Sâbûr 309'da orayı ele geçirmiş, Araplar ise bu şehri 638'de fethetmişlerdir. Danyâl peygamberin kabri orada bulunmaktadır.

64 Semerkand: Şemir Ebû Kerib'in inşa ettirdiği bir şehirdir. Mâverâünnehir bölgesinde bulunmaktadır. Araplar bu şehre "Semerkand" adını vermişlerdir. Daha önce bu şehir, onu inşa ettiren kişinin adıyla anılmaktaydı.

çöl var, ona giden geçit, bu çöle çok yakındır, yanında üç günlük su taşı ve sana bu beldeyi yakından göstereceğim mevkiye kadar durmadan yolculuğa devam et. Bu sayede savaşa bile gerek kalmadan onun ülkesini, halkını ve mallarını teslim alacaksın.” Şemir, vezirin dediği gibi yaptı. Hiç bilinmeyen, gidilmeyen bir çöle girdi. Üç gün boyunca yürüdüler ve suları tükenmişti. Ama ne bir yere ne de suya ulaşmışlardı. Vezire: “Hani anlattıkların nerede?” diye sordular, vezir onları tuzağa düşürdüğünü söyledi. Artık öldürüleceğinin farkında olan vezirin canı pahasına halkını koruduğunu anlamışlardı. Vezir, Şemir’e şöyle dedi: “Seni helak ettim. Dilediğini yap, artık senin ve adamlarının yaşama umudu kalmadı.” Şemir, zırhını başının altına koydu, başının üzerinde ise güneşten korunduğu miğferi bulunuyordu.

Denilmiştir ki: Münecimler Şemir’e şöyle söylemişlerdi: “Sen demirden iki dağ arasında öleceksin.” Gerçekten de o, zırhıyla kalkarı arasında susuzluktan öldü. Ordusunun tamamı da helak oldu. Bu anlatıyı Şemir dışındakiler hakkında da işittik.

Zerdüş’tün Daveti

[28]

Yine şöyle söylenmiştir: Mecûsîlerin önderi Zerdüş,⁶⁵ Kral Buştâsif’e giderek: “Ben Allah’ın sana göndermiş olduğu elçisiyim,” demiş ve şu an Mecûsîlerin elinde bulunan kitabı (*Zend ve Âvestâ’yı*) ona vermişti. Bunun üzerine Kral Buştâsif, ona iman etti ve Mecûsîliğe girdi, halkını da bu dine girmeye zorladı. İnsanlar da ister istemez bu dini kabul ettiler.

Bu sırada güç ve otoritesiyle tanınan Rüstem,⁶⁶ Kral Buştâsif’in Sicistan ve Horasan’daki valisiydi. O, uzun boylu, güçlü, kuvvetli, iri yapılı bir kimseydi. Soyu da Kral Keykubâd’a dayanmaktaydı. Kral Buştâsif’in Mecûsîliğe girip babalarının dinini terk ettiği haberi Rüstem’e ulaşınca, çok kızdı ve şöy-

65 *Zerdüştlük*: Bu kelime, İran bilgelerinden, onların dinî hayatını ıslah eden Mecûsîliğin kurucusu Zerdüş’t’e nispet edilmektedir. Zerdüş MÖ 660-583 yılları arasında yaşamıştır.

66 *Rüstem*: İranlıların kahramanlarından biridir. Adı Firdevsî’nin *Şehnâme* ismindeki kitabında anlatılan savaşta geçmektedir.

le dedi: “Kral, sonradan gelen nesillerin öncekilerden miras aldığı atalarımızın dinini terk etti, sonradan ortaya çıkan şu dine meyletti.”

Ardından Rüstem, Sicistan⁶⁷ halkını topladı ve onları Kral Buştâsif’in tahttan indirilmesi fikrine ikna etti. Onlar da isyan ettiler. Bunun üzerine Kral Buştâsif, zamanın en güçlülerinden olan oğlu İsfendiyâz’ı çağırdı ve ona şöyle dedi: “Oğlum, saltanat sana geçmek üzeredir. Sen, bütün işleri ancak Rüstem’i öldürmekle istikrara kavuşturabilirsin. Sen, onun güç ve kuvvetini bilmektesin. Bu konuda ondan aşağı kalır yanın yok. İstedğin kadar asker seç ve onun üzerine yürü.”

İsfendiyâz, babasının ordusundan 12.000 Acem kahramanı seçti ve Rüstem’in üzerine yürüdü. Rüstem de ona doğru harekete geçti. İki ordu Sicistan’la Horasan arasında bir mev-
[29] kide karşı karşıya geldiler. İsfendiyâz, iki ordunun da savaştan uzak durmasını, ikisinin düelloda bulunmasını ve karşısındakini öldürenin onun askerlerine sahip olmasını teklif etti. Rüstem, buna razı oldu ve bu konuda anlaştılar ve karşılıklı yemin ettiler. Böylece iki ordu yerinde durdu. İki komutan, düello yapmak üzere ortaya çıktı. Onlar, iki saf arasında, çarpıştılar. Acemler, bu hadise hakkında çok şeyler söylemişlerdir. Ancak, çarpışmayı kazanan Rüstem oldu ve İsfendiyâz öldü. İsfendiyâz’ın askerleri, babası Buştâsif’e giderek oğlunun başına gelenleri, onun öldürüldüğünü haber verdiler. Kral, kendisini perişan eden büyük bir üzüntüye maruz kaldı. Bu üzüntüsü sebebiyle hastalandı ve çok geçmeden vefat etti. Hükümdarlık, İsfendiyâz’ın oğlu Behmen’e geçti.

Şöyle söylenmiştir: Rüstem, Sicistan’daki karargâhına döndü ve uzun zaman geçmeden o da öldü.

Yemen Kralı

Yine şöyle söylenmiştir: Şemir ve askerlerinin Çin’de helak olduğu haberi Yemen’e ulaşınca Yemen halkı bir araya gelip

67 *Sicistan*: İran ülkesinin eyaletlerinden biridir. Sicistan, zamanımızda İran ve Afganistan arasında bulunmaktadır. En büyük tarihî şahsiyetlerinden biri Ebû Hâtim es-Sicistânî’dir.

Şemir'in oğlu Ebû Mâlik'i kral olarak seçtiler. Şair el-A'şâ'nın şu şiirinde zikrettiği odur:

*Dünya nimeti Ebû Mâlik'e ihanet etmiştir.
Zaten hangi iyi kişi ihanete uğramamıştır!*

Rivayet edildiğine göre Şemir, kuzeye düşen karanlık bölgede⁶⁸ helak olmuş ve oraya defnedilmişti. Şöyle söylenmiştir: Zülkarneyn'in (Makedonyalı İskender), yolu oraya vardığında, oradan pek çok mücevher çıkartmıştır. Ebû Mâlik de bu bölgeye gitmek için hazırlık yaptı ve Rum beldesini aşarak karanlık bölgeye ulaştı. Oraya hücumda bulunmak için hazırlandı. Fakat o daha oraya girmeden vefat etti ve bulunduğu yere defnedildi. Beraberinde bulunanlar ise Yemen'e döndüler.

Behmen

İsfendiyâz'ın ardından oğlu Behmen tahta geçti. O, Buhunnasr'ın İsrailoğullarından aldığı esirlerden hayatta kalanların Şam'daki yurtlarına gönderilmelerini emretti. Saltanat kendine geçmeden önce, o Sâmâl b. Erhab'am b. Süleymân b. Dâvûd'un kızı İbrâht'la evlenmişti. Behmen, karısının erkek kardeşi Rubîl'i de Şam'a hükümdar yaptı. Esaret döneminden kalanları beraberinde götürmesini, İlyâ'yı yeniden inşa etmesini ve önceden olduğu gibi orayı mesken edinmelerini emretti. Ayrıca Hz. Süleyman'ın tahtını geri götürüp yerine koymasını istedi. Rubîl, esirlerle beraber çıktı, onlarla birlikte İlyâ'ya gitti ve şehri yeniden inşa etti, mabedi tekrar bina etti. Behmen ise Sicistan üzerine sefere çıktı. Rüstem'in soyundan ve ailesinden öldürebildiklerini öldürdü ve ülkesini tarumar etti.

Denilir ki: Behmen, İsrailoğullarının dinine girmiş. Sonra bu dinden yüz çevirip Mecûsîliğe dönmüştür. O, zamanının ^[30] en güzellerinden olan kızı "Hümânâ" ile evlenmişti. Hümânâ, kendisinden hamileyken Behmen öldü. O ölmeden önce tacın getirilmesini ve onun karnı üzere konulmasını emretmişti. Halkının önde gelenlerine çocuğu doğurana kadar Hümânâ'nın emirlerine boyun eğmelerini tavsiye etti. Çocuğun erkek olması hâlinde, büyüyene ve olgunlaşana kadar

68 Karadenizin kuzeyine düşen kutba yakın bölgeleri kastetmektedir.

saltanatı Hümânâ'nın elinde bırakmalarını, çocuk otuz yaşına vardığında saltanatı kendisine teslim etmelerini söyledi.

Yine şöyle söylenmiştir: Behmen'in oğlu Sâsân o tarihte yakışıklı, akıllı, edepli bir gençti. O, kistrâlardan olan Fars krallarının atasıdır. Bu sebeple onlara Sâsânîler denilmiştir. İnsanlar, saltanatın babasından sonra ona geçeceği konusunda şüpheye düşmemişlerdir, fakat babası saltanatı kızı Hümânâ'ya verdiğinde Sâsân, buna çok kızmış ve orayı terk etmişti. Koyun sürüleri edinmiş, dağda Kürtlerle beraber yaşamaya başlamıştı. O, işlerini bizzat kendisi yönetmekteydi. Babasının yaptığı hataya öfkelenildiği için, şehri terk etmişti. Yine şöyle söylenmiştir: Bundan dolayı Sâsân'ın soyundan gelenler, bugüne dek koyun çobanı diye ayıplanmışlardır ve kendisine de Kürt Sâsân veya Çoban Sâsân denmiştir.

Dârâ

Kral öldükten sonra, Hümânâ saltanatı devraldı. Hamileliği bittiğinde bir erkek çocuk dünyaya getirdi. Bu çocuk Behmen'in oğlu Dârâ'dır. Hümânâ, doğumun ardından Bizans diyarına bir sefer düzenledi ve Rum ülkesinin içlerine kadar ilerledi. Bizans Kralı, askerleriyle birlikte onun karşısına çıktı. İki ordu karşılaştı ve savaştılar, sonunda Hümânâ, zafer kazandı. Birçok Bizanslı'yı öldürdü ve esir aldı ve pek çok ganimet elde etti. Nihayet ülkesine döndü ve yanında Rum ustalarından bazılarını götürüp Fars ülkesinde kendisine üç saray inşa ettirdi. Bu saraylardan birisi Istahr⁶⁹ şehrinin ortasında, ikincisi Istahr'dan Horasan'a gidilen yol üzerinde, üçüncüsü Istahr'a iki fersah⁷⁰ uzaklıkta Dârâbcerd yolu üzerindeydi.

Hümânâ'nın oğlu Dârâ, otuz yaşına varınca, o ülkenin önde gelenlerini topladı. Oğlu Dârâ'yı çağırıp saltanat tahtına oturttu. Ona taç giydirdi ve hükümdarlığı kendisine verdi.

69 *Istahr*: İran'da bir şehir olup üçüncü bölgedendir. Bu şehri İran Kralı Tahmurs'un oğlu Istahr inşa ettirmiştir. Istahr'a nispet, Istahrî şeklindedir. Bu şehirde yaşamış Müslüman âlimlerden bazıları şunlardır: Ebû Saîd el-Hasan el-Istahrî el-Kâdî; Abdülkerim el-Istahrî ve Ebü'l-Abbâs ez-Zâhid el-Istahrî.

70 *Fersah*: Farsça bir kelimedir. 12.000 arşındır. 8 km olarak kabul edilir.

Tübba'

Şöyle söylenmiştir: Ebû Mâlik, karanlık bölgede ölünce, Yemen halkının önde gelenleri toplandılar ve başlarına onun oğlu Tübba' el-Akrân'ı geçirdiler. O, yardımsever olmasından ^[31] dolayı böyle isimlendirilmiştir. Bir görüşe göre denilmiştir ki: Onun adı Tübba' el-Akrân'dır. Bütün bunlar tarihî rivayetlerdir.

Tübba', kral olduğu zaman, babasının ve dedesinin öcünü almak için Çin'e sefer hazırlıklarına başladı ve oraya sefere çıktı. Yıkık hâlde bulunan Semerkand'a uğradı. Oranın tekrar inşa edilmesini emretti. Böylece Semerkand tekrar inşa edildi. Sonra orada bulunan çorak araziye geçerek Tibet⁷¹ ülkesine ulaştı. Otları ve suyu bol olan geniş bir yer gördü ve oraya bir şehir inşa ettirdi. Otuz bin adamını buraya yerleştirdi ki bunlar Tübba'lılardır. Bugün dahi elbiseleri Arap elbisesi, görünüşleri Araplar gibidir. Sonra Çin ülkesi üzerine sefere çıktı ve onlarla savaştı. Kralın şehrini yıktı. Bu şehir bugün hâlâ haraptır. Sonunda Yemen'e geri döndü. Onun hükümdarlığı, İskender zamanına kadar sürdü. Sonra hükümdarlık ondan el-Mukâvil'e geçti. Nadr b. Kinâne'nin bu dönemde yetiştigi söylenir.

Denilir ki: Dârâ b. Behmen hükümdar olduğunda, Bizans ülkesine sefer hazırlıklarında bulundu. Bizans topraklarının en iç kısımlarına varıncaya kadar ilerledi. Rum Kralı Philippus (Marcus Julius) ordusuyla birlikte onun karşısına çıktı ve savaştılar. Zafer, Dârâ'nın olmuştur. Philippus, Dârâ ile her sene, her biri 40 miskal⁷² olan 10.000 beyaz altın ödemek üzere haraç konusunda anlaştı. Dârâ, Bizans Kralı Philippus'un kızıyla evlendi ve Fars ülkesine döndü.

71 *Tibet*: Orta Asya'da bulunan Tibet beldeleri kastedilmektedir. Bu ülke, deniz seviyesinden 5.000 metre yükseklikte olan platolardan oluşur. Himalaya Dağları bölgeyi kuşatır. Tibet devleti dinine bağlı bir ülke olup Dalaylama bu ülkenin önderliğini yapmaktadır. Başkent Lahasa, Tibetlilerin kutsal şehirlerinden birisidir.

72 *Miskal*: Çoğulu *mesâkil* olup kendisiyle tartılan bir alet ismi. Bir şeyin miskali onun ağırlığı demektir. Eski ağırlık ölçüsü birimine göre miskal $\frac{3}{4}$ dirhemdir.

Dâryûş

Dârâ, hükümdar olmasının üzerinden 12 sene geçmesinin ardından öldü. Ölmeden önce saltanatı İskender'le savaşan oğlu Dâryûş olarak tanınan Dârâ'ya vermişti. Hükümdarlık Dârâ b. Dârâ'ya geçince, yeni hükümdar ülkesini zorbalıkla yönetmeye başladı, dahası kibirlenmiş ve işi azgınlığa vardırmıştı. Valilerine şöyle yazıyordu: "Halkını güneş gibi aydınlatan Dârâ b. Dârâ'dan falancaya." O, otorite sahibi ve askeri çok olan bir hükümdardı. Onun döneminde ona itaat etmeyen ve haraç vermeyi kabul etmeyen hiçbir kral kalmamıştı.

İskender

(Bu dönemde) İskender doğdu ve yetişti. Âlimler, onun nesebi hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. İran halkı, onu Philip-pus'un değil, kızının oğlu olduğuna, babasının da Dârâ b. Behmen olduğuna inanmaktadırlar.

- [32] Yine şöyle söylenmiştir: Dârâ b. Behmen, Bizans ülkesi üzerine seferinin ardından, Rum Kralı Philippus'un kendisine haraç vermesi konusunda anlaşmaya vardılar. Dârâ, Bizans Kralı'nın kızını istedi ve onunla evlenip kızı ülkesine götürdü. Kızla beraber olmak istediğinde, onda kötü bir koku hissetti ve bu kokudan tiksindi. Kızı, kadınlarının yöneticisine teslim etti ve bu kötü kokunun giderilmesini emretti. İdareci, kızı "sender" adı verilen bir bitkiyle tedavi etti ve o kokunun bir kısmı kayboldu. Dârâ, bunu haber alınca kızın yanına getirilmesini emretti. Bu sefer de kızın üzerinde ağır bir sender kokusu hissetti ve "Ne kadar da çok sender kokuyor?" anlamında "لَا رَدْنَ" dedi, ki لَا kelimesi, Farsçada aşırılık ifade etmek için kullanılan bir kelimedir. Dârâ, o kızla birlikte oldu ve kralın kızı hamile kaldı. Ancak Dârâ'nın gönlünde bu koku sebebiyle (kıza karşı) bir nefret meydana gelmişti. Dârâ kızı, babası Philippus'un yanına geri gönderdi. Kralın kızı, orada İskender'i doğurdu. Çocuğa tedavi olduğu bitki olan "sender" kelimesinden türemiş bir isim koydu. Kız, bu ismi Dârâ'nın kendisiyle birleştiği gece ondan duymuştu. İskender, akıllı, edepli ve zeki bir çocuk olarak yetişti. Dedesi Philippus, onun

yaptığı işlerdeki kararlılığını ve sağlamlığını görünce, bütün işlerini ona devretti. Ölümü yaklaştığında da hükümdarlığı ona vasiyet etti ve ülkesinin önde gelenlerine onun sözüne kulak vermelerini ve ona itaat etmelerini salık verdi.

İskender, tahta geçtiğinde tek gayesi, babası Dârâ b. Behmen'in hükümdarlığını ele geçirmektir. Bu sebeple kardeşi, Dârâ b. Dârâ üzerine yürüdü ve onunla hükümdarlık için savaştı. Bizans âlimleri ise zikredilen bu görüşü kabul etmemişler, İskender'in Philippus'un oğlu olduğunu kabul etmişlerdir. Onların görüşüne göre İskender, babası Philippus öldüğünde onun yerine geçti ve babasının Dârâ b. Dârâ'ya verdiği haracı vermeyi reddetti.

Bunun üzerine Dârâ b. Dârâ, ona bu vergiyi göndermesi gerektiğini ve babasıyla arasındaki anlaşmayı bildiren bir mektup yazdı. İskender onun bu mektubuna cevaben: "Artık yumurtlayan tavuk ölmüştür," yazdı. Dârâ, bu cevaba çok kızdı ve Bizans ülkesi üzerine hücum etmeye ve orayı tarumar etmeye yemin etti. İskender ise Dârâ'nın bu tehdidine hiç önem vermedi ve aldırış etmedi. Zira İskender, otoriter ve kendini beğenmiş biriydi. Krallığının ilk yıllarında çok serkeş, inatçıydı ve kibirlenmekteydi.

Bu sırada, Rum diyarında, iyi kimselerden hayatta kalan Aristoteles⁷³ adında hikmet sahibi bir filozof vardı. O, Allah'ın birliğini kabul eder, O'na iman eder ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmazdı. İskender'in kendini beğenmişliği ve zorbalığını ve kötü yaşayışını haber alınca, Rum diyarının uzak bölgelerinden yola çıkıp İskender'in şehrine geldi. Komutanları ve halkının önde gelenleri de İskender'in yanındayken onun huzuruna girdi. Aristoteles, İskender'in huzurunda korkusuzca durarak şöyle dedi: "Ey mağrur ve zorba kral, seni yaratan, sana şekil veren ve nimetini ihsan eden Rabbinden hiç kork-

73 *Aristoteles veya Aristo*: Yunan filozoflarının en büyüklerindendir. O, İskender'in eğitimcisi ve yetiştiricisiydi. Aristo'nun mantık, ilahiyat, felsefe ve ahlakla ilgili eserleri insan düşüncesinin en önemli eserlerinden sayılır. Bu eserler, günümüzde bile kültürel alandaki önemini korumaya devam etmektedir.

maz mısın? Kendinden önceki zorbalardan hiç ibret almaz mısın? Onlar Allah'a şükretmeyi azaltıp kibirlerini arttırdıklarında Allah onları nasıl helak etmiştir?!..." diyerek uzun bir nasihatte bulundu.

İskender bunları duyunca çok sinirlendi ve bu sözler onun çok gücüne gitti ve halkına ibret olması için onun hapse atılmasını emretti. Ancak daha sonra İskender, kendisiyle hesaplaştı ve Yüce Allah kendisi için hayır dileyince gönlüne, kalbini değiştirecek bir düşünce düştü. Aristoteles'i, yalnız başına dinlemek için çağırdı ve ona kulak verdi. Öğüdünü, hikmetlerini ve ibretli sözlerini dinledi ve sonunda filozofun söylediklerinin doğru olduğunu ve Allah'tan başka tapınılanların bâtıl olduğunu anladı. Hatasından yüz çevirdi ve doğru yolu kesinlikle buldu ve zühd sahibi filozofa şöyle dedi: "Benimle birlikte kalmanı diliyorum, ilminden faydalanmak, bilginin ışığından aydınlanmak istiyorum." Aristoteles: "Eğer bunu gerçekten istiyorsan, sana tâbi olanları (komutan ve bürokratlarını) şiddetli zulüm, eziyet ve günah işlemekten alıkoy," dedi.

Aristo, İskender'e bunları arz etti ve bu konuda kendisini uyardı. İskender, halkının önde gelenlerini ve komutanlarını topladı ve onlara şöyle dedi: "Bilin ki bugüne dek, bize faydası veya zararı dokunmayan putlara tapan bir topluluk idik. Size emrediyorum, emrimi asla geri çevirmeyiniz. Kendim için razı olduğum şey hakkında, sizin için de razı oldum. Bu da hiçbir ortağı olmayan Allah'a ibadet etmek ve ondan başka taptığımız ilahları bırakmaktır." Halkının tamamı, ona cevap: "Senin tüm dediklerini kabul ettik ve doğru olduğunu anladık. Senin ve bizim ilahımıza inandık," dediler.

İskender'in yakın çevresi, halis niyetlere sahip oldukları ve yollarının doğruluğu belli olduğunda, Hakk'ın halka duyurulması konusunda hemfikir oldular. İskender halka: "Sizin tapmakta olduğunuz putların kırılmasını emrettik. Onların fayda ve zarar verebileceklerine inanıyorsanız, başlarına gelen bu felakete engel olsunlar. Bilesiniz ki benim emrime ve hepimi-

zi yaratan ilaha ibadet etmeye karşı çıkan kimseye karşı müsamaham yoktur," diye ilan etti. Daha sonra insanların Allah'ı kabul veya reddetmelerine göre onlarla muamele etmek için, yeryüzünün doğusuna ve batısına mektuplar gönderilmesini emretti. Elçileri bu mektupları, ülkelerin krallarına götürdüler.

İskender'in mektubu Dârâ b. Dârâ'ya ulaşınca o buna çok [34] kızdı ve İskender'e şöyle bir cevap yazdı: "Ülkesini güneş gibi aydınlatan Dârâ b. Dârâ'dan İskender b. Philippus'a. Bizimle Philippus arasında haraç vermesine dayanan bir ateşkes antlaşması vardı. O, hayattayken bu vergiyi bize ödemekteydi. Bu mektubum, sana ulaştığı vakit, artık ağırdan almayacağım ve özüne hiç bakmadan yaptıklarının vebalini sana ödeteceğim, vesselam."

Dârâ'nın bu mektubu kendisine ulaşınca İskender, ordularını topladı ve Irak'a yönelerek sefere çıktı. Bu haber Dârâ b. Dârâ'ya⁷⁴ ulaşır ulaşmaz, o hazinelerini ve çocuklarını korumak amacıyla Hemedân kalesine yerleştirdi. Bu kale, onun yaptırdığı binalardandı. İskender'e çok hırslı ve dirençli bir şekilde karşı koydu. İskender de ona karşı pek çok hücumda bulundu. Ama İskender, bu sağlam kaleye girebilme ve içerisindikilere ulaşabilme konusundaki beklentilerini gerçekleştiremedi. Sonra İskender, Hemedân halkından iki kişiyle kendisine yardım etmeleri için, Dârâ'ya karşı gizlice bir tuzak kurdu. Bu iki adam, Dârâ'nın yakın çevresinde bulunan muhafızlarıydılar. İskender, (birtakım şeyler vererek) onları teşvik etti. Onlar da onun bu teklifini kabul ettiler ve Dârâ'ya ihanette bulundular. Dârâ'nın İskender'le savaşmak için ordusunda saf düzeni verdiği bir gün arkasından gelerek Dârâ'nın üzerine atıldılar ve onu yaraladılar. Dârâ'nın birliği bozuldu. İskender, ona doğru geldi ve yere yıkılan Dârâ'nın yanında durdu, eğildi ve onun başını koynuna aldı, ölmesine ramak kala ona acıyarak şöyle dedi: "Ah kardeşim, bu durumdan kurtulsay-

74 *Dârâ veya Dâryûş*: Üç eski İran krallarına verilen isimdir. Bunlardan birisi Büyük Dâryûş olup MÖ 485-521'de hüküm sürmüştür. O, Hestâyis'in oğludur ve Kambîz'den sonra hükümdar olmuştur. İskender'in yendiği Dâryûş ise Dâryûş Kurdûmân olup MÖ 330-326 yılları arasında hüküm sürmüştür.

dın, krallığını sana bıraktırdım. Şimdi dilediğini benden iste. Ben dilediğini senin için yapacağım.”

Dârâ şöyle cevap verdi: “Benden ibret al, bak dün nasıldım! Bugün ne hâldeyim. Kralların kendisinden çekindikleri, itaat edip boyun eğdikleri, haraç vererek sakındıkları kişi ben değil miydim? İşte ben bugün bunca ordu ve haşmetli bir saltanata sahip olmama rağmen, burada yalnız başıma yerde yatıyorum.”

İskender: “Şüphesiz, (alnımıza yazılan) kader, ne zenginliği için bir kraldan korkar, ne de yoksulluğu sebebiyle bir fakiri küçük görür. Ancak dünya zeval bulmak üzeredir ve hızla akıp geçmektedir,” dedi.

Dârâ: “Şunu kavradım ki her şey Allah’ın kaza ve kaderiyle olmakta ve ondan başka her şey fânidir. Geride kalan ailemi ve çocuklarımı sana emanet ediyorum ve kızım ‘Rûşenk’ ile evlenmeni istiyorum. O benim gözümün nuru, kalbimin meyvесidir,” dedi.

İskender: “(Şüphelen olmasın) bunu yapacağım. Sana bu ihaneti kimin yaptığını söyle de ondan intikamını alayım,” dedi. Ama Dârâ buna cevap vermeye güç yetiremeden dili bağlandı ve öldü. İskender, onu öldürenlerin huzuruna getirilmesini istedi ve onların Dârâ’nın kabri başında asılmalarını emretti. Adamlar: “Ey Kral, bizi orduda yüksek mevkilere getireceğini söylememiş miydin?” dediler. İskender: “İşte yaptım,” cevabını verdi.

Sonra her ikisinin de ölene kadar taşlanmalarını emretti. İskender, Dârâ’nın Hemedân şehrinde bulunan annesi ve karısına taziyelerini bildirdiği bir mektup yazdı. İskenderiye’de bulunan kendi annesine de Bâbil’e gelmesini ve Dârâ’nın kızı Rûşenk’i en güzel şekilde hazırlayarak Fars ülkesine göndermesini yazdı. O da bunları yaptı.

[35] Ardından İskender, Hind Kralı “For”a [Porus] gözlerini dikti. İkisi, Hint ülkesinin sınırlarında karşı karşıya geldiler. İki ordunun birbirlerini kırmamasını isteyen İskender, For’u mübareze (düelloya) davet etti. For da bu teklifi ganimet saydı.

Zira o, uzun boylu, iri yarı, güçlü kuvvetli bir adamdı. İskender'in ise ufak tefek, zayıf birisi olduğunu görmüştü. Onunla dövüştü. Sonunda For yenildi ve öldü. Orduları teslim oldu. İskender, onlarla barış yapmayı kabul etti.

Sonra İskender, fetihlerine devam etti. Sudan topraklarına vardı. Orada kargalar gibi çıplak ve yalın ayak insanlar gördü. Onlar, büyük ormanlarda gezen ve meyveleri toplayıp yemekle geçinen, kuraklık olunca birbirlerini de yemekten çekinmeyen kimselerdi. İskender, onları aştıktan sonra denize (Kızıldeniz'e) varana dek ilerlemeye devam etti. Yemen ülkesinden Aden'e kadar sahilde ilerledi. Yemen Kralı Tübbâ' el-Akrân onun huzuruna çıktı ve kendisine itaate razı oldu ve haraç vermeyi kabul etti. Sonra İskender'i San'a'ya götürdü ve onu orada bütün Yemen güzelliklerini sunarak misafir etti. İskender burada bir ay kaldı.

Ardından İskender, Tihâme üzerine yürüdü. Mekke sakinleri o günlerde Huzâa kabilesiydi. Onlar, Mekke'yi ele geçirmişlerdi. Nadr b. Kinâne İskender'in huzuruna girdi. İskender ona: "Bu mukaddes beldeye yerleşme konusunda Huzâa'nın ayrıcalığı nedir?" diye sordu. Sonra İskender, Huzâa'yı Mekke'den çıkarttı ve orasını Nadr'a verdi ve onun soyuna tahsis etti. İskender, kutsal Kâbe'yi haccetti. Harem bölgesinde oturan Ma'd b. Adnân oğullarına ihsanlar ve yardımlar dağıttı. Sonra Cidde'ye geçerek Mağrib ülkesine gitmek için denizi (Kızıl Denizi) aştı.

İbn Abbâs'tan şöyle rivayet edilmiştir: "Nûh (as.), yeryüzünü üç oğlu arasında taksim etmiştir. Sâ'm'a, beş nehrin yani Fırat, Dicle, Seyhân, Ceyhan, Kaysûn'un (Belh Nehri)⁷⁵ suladığı yeri, yani dünyanın orta kısmını; Hâm'a batı rüzgârlarının ^[36] geldiği yere kadar Nil'den ötesini, Yâfes'e ise doğu rüzgârının geldiği yere kadar Kaysûn Nehri'nin ötesini vermiştir.

Yine şöyle söylenmiştir: Yeryüzü, yirmi dört bin fersaktır. Türklerin yurdu üç bin fersah, Hazar bölgesi üç bin fersah, Çin

75 İlk dört nehir Küçük Asya'da, yani Türkiye'dedir. Beşincisi ise Asya'da olup Belh şehrinde geçer.

diyarı iki bin fersah; Hind, Sind, Habeş ve diğer Sudan arazisi altı bin fersah, Rum ülkesi üç bin fersah, Slavların⁷⁶ yurdu üç bin fersah; Ken'ân yurdu olan Mısır ve onun ötesi İfrîkiyye, Tanca, Frence ve Endülüs üç bin fersah, Arap Yarımadası ve etrafı bin fersaktır.

Yine şöyle söylenmiştir: Mağrib Kraliçesi Kindâka'nın durumu, ülkesinin genişliği, toprağının verimliliği, saltanatının büyüklüğü, şehrinin dört fersah olduğu, şehrinin surundaki bir taşın uzunluğunun altmış arşını bulduğu haberleri İskender'e ulaştı. Kindâka'nın bu durumu ve onun akıllı ve kararlı bir kraliçe olduğu kendisine bildirildiğinde İskender, ona şöyle bir mektup yazdı: "Yeryüzünün krallarını alt eden Philippus oğlu İskender'den Semûre Kraliçesi Kindâka'ya. Esas konuya gelince, Allah'ın bana lütfettiği ülkelerin miktarını ve bana ne kadar savaş aracı verdiğini ve yardım ettiğini bilirsin. Şayet kulak verir, boyun eğer, iman eder ve Allah'a ortak koştuğun şeyleri bırakır ve bana haraç vermeyi kabul edersen, ben de seni kabul eder, sana dokunmam ve ülkenden uzak dururum. Ancak, bu isteklerimi reddedersen üzerine hücum ederim. Asıl kuvvet sahibi ancak Allah'tır."

Kraliçe, ona şöyle bir cevap yazdı: "Seni böyle şeyler yazmaya sevk eden, aşırı zulmün ve kendini beğenmişliğinden başka bir şey değil. Bana saldırmak istiyorsan saldır ki benden başkasından tatmadığın mağlubiyetleri tadasın, vesselam."

Mektubunun cevabı gelince İskender, kendine bağlı olan Mısır Kralı'nı, kraliçeyi İskender'e boyun eğmeye davet etmek ve isyan etmesinin sonuçları konusunda kendisini uyarmak amacıyla ona gönderdi. Mısır Kralı da yakın çevresinden yüz adamla birlikte kraliçeye gitti. Fakat umduğunu elde edemedi. İskender'e döndü ve kraliçenin tutumunu ona bildirdi. İskender, saldırı için büyük bir ordu hazırladı ve Mısır'dan bir aylık mesafede olan Kayrevân şehrine sefer düzenledi. Bura-

76 *Slavlar*: Ural Dağları ve Adriyatik denizi arasındaki bölgede, yani Doğu ve Orta Avrupa'da yaşayan halklardır. Kuzey Slavları, Beyaz Ruslardır. Güney Slavları ise Yugoslav, Sırp ve Hırvatlardır.

yı mancinıklar kullanarak fethetti. Sonra Kindâka'nın üzerine yürüdü, her ikisi (İskender ve Kindâka) hakkında çok sayıda hikâye ve haber vardır. Ardından kendisiyle bu şehrin halkı, onunla yönetimi altına girmesi hâlinde barış ve sulh yapmak ve İskender'in onun ülkesine saldırmaması üzerine bir antlaşma yaptılar. Sonra İskender, kuzeydeki karanlık bölgeye doğru hareket etti. Nihayet o bölgeye girdi. Yüce Allah'ın dilediği kadar oradaki seferlerine devam etti. Ardından buradan ayrılarak Rum diyarı yakınlarına geldiğinde, birisine Kafoniyaya diğerine Sûriyye denilen iki şehir inşa ettirdi.

Sonra İskender, doğu topraklarına sefere çıkmaya niyetlendi. [37] Vezirleri kendisine şöyle dediler: "Güneşin doğduğu yere bu yönden ulaşman nasıl mümkün olabilir? Oranın önünde mavi deniz bulunur. Tamamen balçıklarla kaplı, gemilerin işlemediği ve kimsenin pis kokusuna dayanamadığı o denizi aşmadan oraya nasıl ulaşabilirsin?" İskender ise vezirlerine şöyle cevap verdi: "Mutlaka oraya doğru ilerlemeliyiz, tek başıma da olsam gideceğim," deyince vezirler: "Nereye gidersen git, biz seninle beraberiz," dediler. İskender ve askerleri yola koyuldular. Güneş doğduğunda Rum diyarını aştılar ve Slav diyarına geldiler. Slavlar, kendilerine boyun eğdiler. Oradan Hazar toprağına geldiler. Bu bölgedekiler de kendilerine itaat ettiler. Oradan Türk diyarına vardı. Onlar da ona boyun eğdiler. İskender, seferine devam etti ve sonunda Türklerle Çin diyarını ayıran bir çöle ulaştılar. İskender, bu çölde ilerledi ve Çin diyarına yaklaştığı zaman, "Feynâvus" ismindeki vezirini kendi yerine oturttu ve o vezirin, İskender diye çağırılmasını emretti. İskender de kendisine Feynâvus ismini taktı ve onun yerine geçti.

Feynâvus, Çin Kralı'na gitmek için yola çıktı ve sonunda ona ulaştı. Huzuruna girdiğinde Çin Kralı: "Sen kimsin?" diye sordu. O da: "Ben yeryüzünün krallarına boyun eğdiren İskender'in elçisiyim," diye cevap verdi. Kral: "Onu nerede bıraktın," diye sordu. O: "Senin ülkenin hemen sınırındadır," dedi. Kral: "İskender, seni hangi haberleri vermek için gönderdi?" dedi. O zaman elçi şöyle dedi: "Seni kendisine götür-

mem için beni gönderdi. İstersen seni ülkende bırakır ve sana bağışta bulunur, ancak ona itaat etmezsen, topraklarını yakıp yıkar. Söylediklerim hakkında bilgin yoksa İran Kralı Dârâ b. Dârâ'dan sor. Yeryüzünde ondan büyük hükümdarlığı, ondan daha çok askeri ve daha sağlam saltanatı olan kimse var mıydı? İskender nasıl onun üzerine saldırdı ve kendisini ele geçirip, krallığını ortadan kaldırdı. Veyahut Hint Kralı For'un akıbetinin ne olduğunu kendisine sor."

Çin Kralı, bunun üzerine: "Ey Feynâvus! Bu adamın yaptığı bunca işi, kendisine nasip olan zaferleri ve gücü ben de haber aldım. Zaten ben de ona kendisine itaatimi ve her sene vergi ödemem şartıyla ateşkes isteğimi ve ülkeme girmesine gerek olmadığını bildirecek bir heyet gönderecektim. Ona itaat ettiğimi ve her sene kendisine vergi ödeyeceğimi bildir. Topraklarıma girmesine gerek yoktur," dedi.

Sonra İskender'e tacını, ülkesinin en güzel eserlerinden hediyeler, samur kürkler, kakımlar en güzel cins Çin ipekleri, Hint kılıçları, Çin eyerleri, misk, amber, altın ve gümüş plakalar, zırhlar, bileklere takılan zırhlı kolluklar ve parlayan kılıçlar gönderdi. İskender, bunları aldı.

İskender, karargâhına dönmek üzere yürüdü. Çin topraklarına saldırmadan oradan ayrıldı ve Allah'ın kıssasını Kur'an'da zikrettiği millete gitti. "*Dediler ki: Ey Zülkarneyn, Ye'cûc ve Me'cûc yeryüzünde bozgunculuk yapmaktadırlar.*"⁷⁷ Buraya bir hendek yapması Yüce Allah'ın zikrettiği hadiselerdendir. Çevresindekilere bu kavimlerin cinslerini sordu. Onlar da: "Ancak yakınımızda bulunanları size haber verebiliriz. Bunun dışındakiler hakkında bir şey bilmemekteyiz. Onlar Ye'cûc ve Me'cûc, Tâvîl ve Târîs, Minsek ve Kumâra kavimleridir.

İskender, Ye'cûc ve Me'cûc'le bu kavimler arasına set inşa etme işini bitirdiği zaman, oradan ayrıldı. Kırmızı renkli, kızıl saçlı bir kavimle karşılaştı. Bu kavmin erkekleri üç gün hariç, tüm sene kadınlarından uzak duruyorlar. Sadece bu üç günde birlikte oluyorlardı. Evlenmek isteyen, sadece bu üç gün için-

de evlenebiliyordu. Kadın, erkek çocuk doğurmuşsa ve çocuğu sütten kesilecek yaşa getirmişse, bu üç gün içinde çocuğu babasına teslim ediyor, kız doğurmuşsa yanında alıkoyuyordu. İskender, buradan da ayrıldı ve Fergâna'ya⁷⁸ kadar yolculuğuna devam etti. Burada iri vücutlu, izzet, şeref ve güzellik sahibi bir kavim gördü. Onlar, İskender'e itaat ettiler. İskender, Fergâna'dan Semerkand'a gitti ve burada bir ay kaldı. Ardından yola çıktı ve nihayet Buhârâ'ya⁷⁹ ulaştı. Yoluna devam etti ve Buhârâ'dan büyük nehre ulaştı. Nehri gemilerle geçerek Âmû-veyh şehrine gitti. O şehir, Horasan'ın Âmül şehriydi. Burada ki çölü aştıktan sonra, arazisinin çoğu bataklık olan bir yere ulaştı. Bu bölge, tamamen çalılık ve makilerden oluşuyordu. Suyun kesilmesini emretti. Su kesilince, arazi kurudu ve bu araziye bir şehir kurarak buraya insanlar yerleştirdi. Şehrin etrafına köy ve kasabalar da kurdu ve kaleler inşa etti. Bu şehri, "Merhânûs" diye isimlendirdi ki bu şimdiki Merv⁸⁰ şehridir. Bu şehir, aynı şekilde Meylânûs diye de isimlendirilmektedir. Sonra buradan Nisâbûr'a, oradan da Tus'a geçti ve Rey'in⁸¹ bulunduğu bölgeye ulaştı. O günlerde Rey şehri yoktu. Zira bu şehir, daha sonra Feyrûz b. Yezdecerd b. Behrâm Gûr zamanında kurulmuştur. İskender, buradan dağları aşarak Hulvân⁸² bölgesine geldi ve nihayet Irak'a ulaştı. Taysefûn diye isimlendirilen eski şehirde konakladı ve burada bir yıl kadar kaldı. Sonra Şam bölgesine gitti ve Beytûlmakdis'e girdi.

78 *Fergâna*: İslami dönemin ilim ve kültür merkezi ve başkentlerinden birisidir. Türkistan'da bulunur.

79 *Buhârâ*: Asya'daki büyük şehirlerden biridir. İslami dönemdeki en önemli medeniyet merkezlerinden biridir. Araplar, Muâviye döneminde 55/674'te burayı fethetmişlerdir.

80 *Merv (veya Merhânûs ve Meylânûs)*: Nisâbûr'a yakın mesafede bulunan İran şehirlerinden biridir. Merv kelimesi, lügatte "çakmak taşı olarak kullanılan beyaz taş" anlamına gelmektedir.

81 *Rey*: Acem Irak'ı denilen en uzak kuzey bölgesinde yer alan İran şehirlerinden birisidir. Burası, bir süre Selçukluların başkentliğini yapmıştır. Müslümanlar, Rey şehrini Ömer b. el-Hattâb'ın halifelîği döneminde Urve b. Zeyd komutasındaki süvari birlikleriyle 20/639 yılında fethettiler. Rey şehri, çok sayıda meşhur âlim yetiştirmiştir.

82 *Hulvân*: Bağdat'ın kuzeyine düşen önemli bir şehirdir. Araplar, Ömer b. el-Hattâb'ın hilafeti döneminde Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs'ın komutasında oraya girmişlerdir. Bu beldeden pek çok edip ve hadisçi âlim yetişmiştir. Bir de aynı isimde Kâhire'ye bağlı bir bölge vardır.

[39] İskender bütün bu işleri bitirip kendini emniyet içinde hissedince, hocası Aristoteles'e: "Krallarını katletmem, ülkelerini ele geçirip mallarına el koymam sebebiyle bütün dünya insanların kinini kazandım. Ben öldükten sonra ülkemin halkına karşı yardımlaşmaları ve bana olan öfkelerinden dolayı onları öldürmelerinden ve yok etmelerinden korkmaktayım. Her şerefli ve önder kişiyi, ülkenin yöneticilerinden olan kimseleri, kralların çocukları üzerlerine ordular sevk ederek kılıçtan geçirmem gerektiğini düşünmekteyim," dedi.

Müeddibi (terbiye edicisi olan Aristo) ona şöyle cevap verdi: "Senin öne sürdüğün bu fikir, takva ve din ehlinin görüşü değildir. Ayrıca, kralları ve önde gelen yöneticileri öldürürsen, insanlar sana daha çok kin duyar ve ölümünden sonra senin memleketinin halkına karşı daha fazla kin duyarlar. Ancak, kralların oğullarını ve önde gelenleri çağırıp bir araya toplasan, onlara taç giydirip her birine bir toprak versen, onları bu işle ve hâkimiyet mücadelesiyle oyalamış olursun. Her biri arkadaşının elindekini almaya çalışır ve böylece ülkeni saldırmaya vakit bulamazlar. Böylece birbirlerine zarar vermelerini ve birbirleriyle uğraşmalarını sağla." İskender, hocasının bu teklifini kabul etti ve yerine getirdi. Bundan sonra onlara Taifelerin Kralları (*Mülûku't-Tavâif*) denildi.

Sonra İskender, Beytülmakdis'te öldü. O, otuz sene hüküm sürmüştü. Bu otuz senenin yirmi dördünde yeryüzünde dolaşmak ve fetihler yapmakla uğraşmış, fethe çıkmadan önce İskenderiye'de üç yıl geçirmiş, döndüğünde üç yıl da Şam'da geçirmişti. Öldüğünde altın bir tabuta kondu ve İskenderiye'ye götürüldü.

İskender, on iki şehir kurmuştu. Mısır'da İskenderiye, Arap diyarında Necrân, Horasan'da Merv, İsfahân'da Cey, deniz kıyısında Saydûdâ denen şehir ve Hindistan'da Cervîn denen şehir, Çin'de "Karaniye" denen şehir ve Bizans ülkesindeki başka şehirler.

Şöyle söylenmiştir: İskender öldükten sonra, her bir kral savaştan uzak durarak kendi devletinin sınırlarını korumak-

la meşgul oldu. Kimse bir diğerine zorbalıkla üstün gelmeye çalışmıyor, hikmet ve edebiyatla birbirlerine üstün gelmeye çalışıyorlardı. Önemli meseleler hakkında mektuplaşıyorlardı. Kendisine soru sorulan, cevapta isabet etseydi, soru soran ona hediyeler gönderirdi. İçlerinden birisi diğerine saldırıya veya sınırlarını çiğnese, hep birlikte saldırıya karşı geliyorlar, böyle davranmayı sürdürürse, onunla savaşıyorlardı. İşte bu krallar tavâif kralları diye isimlendirilmektedir.

Yine şöyle söylenmiştir: Hz. Peygamber'in kendilerine [40] ve kız kardeşleri Abza'a'ya lanet ettiği dört kral, Arapların Kâbe'ye değil de San'a'ya gelerek haccetmelerini sağlamak için Hacerülesved'i San'a'ya götürmeye karar verdiler. Bunun için Mekke'ye yöneldiler. Kinâne kabilesi, Fihri b. Mâlik b. Nadr'a katıldılar ve onlara karşı çıkıp savaştılar. Fihri'nin el-Hârise denilen oğlu öldüğünden geride evlat bırakmadı. Dört kraldan üçü öldürüldü. Dördüncüsü esir edildi ve ölene kadar Fihri b. Mâlik'in yanında esir kaldı.

Kendisine "Ankafır" de denilen kraliçe Anza'a ise kardeşlerinden sonra hüküm sürmeye başladı. Herkesin önünde utanmadan istediği adamı seçiyor ve beğendikleriyle düşüp kalkıyordu. Kimse kendisine karşı gelemiyordu. Anza'a bir gün Kayslı bir genç gördü ve onu çok beğendi. Genç, onunla birlikte oldu. Bu gençten ikiz çocukları oldu. Kraliçe, bu çocuklardan birine Sehl, diğerine Avf adını verdi. Bu konuda Kays kabilesinin şairlerinden birisi şöyle demiştir:

Kulağında küpe bulunan, saç bağı sahibi güzel ve parlak birisi olup özellikleri hayal edilmez.

Himyerli bir kraliçe onu gördüğünde, serkeşliğini bırakıp itaat ediyor ve onunla şakalaşiyor.

Denilir ki: Ans ve Yuhâyir kabilelerinin kralı Zü's-Şenâir idi. Onun, büyük bir saltanatı ve çok askeri vardı. Krallığı, Uman, Bahreyn, Yemâme ve (Kızıl) deniz kıyılarına dek uzanıyordu.

Denilir ki: Tavâif krallarından Acem diyarındaki hükümdarlar arasında Cebel bölgesi hükümdarı Erdevân b. Eşeh b.

[41] Eşgân'dan saltanatı daha büyük ve daha çok askeri olan kimse yoktu. Mâhân, Hemedân, Mâsebezân, Mihricân Kazek ve Hulvân gibi şehirler ona bağlıydı. Hâlbuki diğer krallar, ancak bir bölgeye ve bir şehre hükmetmekteydiler. Onlardan birisi öldüğü zaman, yerine oğlu veya samimi bir yakını geçmekteydi. Bütün tavâif kralları, faziletinden ve İskender'in kendisine daha çok arazi bahşetmesinden dolayı, onun Cebel bölgesindeki hükümdarlığını kabul ediyorlardı. Onun evi ve yönetim merkezi Nihâvend⁸³ şehrindeydi.

Anlatılır ki: Bu dönemde İsâ b. Meryem (as.) gönderilmiştir.

Yine şöyle söylenmiştir: Hz. Süleyman, Hz. Dâvûd'dan sonra kral olunca, Es'ad b. Amr b. Rebîa b. Mâlik b. Subh b. Abdullah b. Zeyd b. Yâsir Yan'um, büyüyüp yetiştikten ve Himyer Kralı Kehlân b. Sebe' b. Yaşcub b. Ya'rub'un soyunun hükmü altında olmalarından rahatsızlık duydu. Çünkü hükümdarlık, uzun müddetten beri onların elindeydi. Onların döneminde, Himyerliler ona katıldılar ve sonunda Himyer ülkesi onun oldu. Bu hadise, Yemen arazisinin el-Mukâvil tarafından zapt edilmesinden sonra meydana geldi. Onlar, yedi kral idiler ve hükümdarlığı iki yüz elli seneden beri ellerinde tutmaktaydılar. Es'ad b. Amr, önce Hemedân Kralı üzerine hücum etti, onunla savaştı ve kesin bir zafer kazanarak onu yakaladı. Ardından da Ans ve Yuhâyir Kralı'na saldırdı ve onu da mağlup etti. Kinde Kralı'nı da yendi ve sonunda bütün Yemen onun yönetimi altına girdi.

Es'ad, krallığı ve birçok yerin yönetimini ele geçirince amcasının oğlu el-Kaytûn b. Sa'd'ı Hicaz'a ve Tihâme'ye gönderdi ve onu bu bölgelerin kralı yaptı. Kaytûn da, Yesrib'e karargâh kurdu. Bir müddet sonra zulmetmeye ve zorbalıkla yönetmeye başladı. Onun bu zorbalık ve zulmü o dereceye varmıştı ki evlenmekte olan hiçbir kadının onunla birlikte olmadan kocasıyla birlikte olamayacağını ilan etmişti. Yaptığı bu uygulamada Tasm ve Cedîs Kralı İmlîk'in yolunu tutmuştu. Nihayet

83 *Nihâvend*: Hemedân'ın güney tarafındaki dağlık bölgede bulunan meşhur bir bölgedir.

Mâlik b. Aclân'ın sütkardeşi evlendirilinceye kadar bu durum böylece sürdü. Bu kızı Kaytûn'a götürmek istediklerinde, Mâlik b. Aclân da gizlice kızın beraberinde gitti. Kaytûn, kızla baş başa kalınca Mâlik ortaya çıkarak kılıcıyla üstüne atılarak onu öldürdü. Ayrıca Kaytûn'un ailesine saldırdı ve hepsini öldürdü. Bu olanlar, Kral Es'ad'ın kulağına gidince oraya hareket etti ve Medine'de Bî'rû'l-Melik (Kral Kuyusu) denen derede karargâh kurdu. Onun başından geçen meşhur olaylar meydana geldi. Biz onları başka bir yerde yazmıştık.

Hz. İsa

Şöyle söylenmiştir: Yüce Allah, Meryem oğlu İsa'yı (as.) gönderdiğinde, Yahudiler onu öldürmeye kalkıştılar. Bunun üzerine Allah, İsa'yı (as.) göğe kaldırdı. Yahudiler, Zekeriya oğlu Yahyâ'ya gelerek onu da öldürdüler. Allah da İsrailoğul- [42] larının başına I. Buhtunnasr'ın⁸⁴ çocuklarından bir kral mu-sallat etti. Bu kral, İsrailoğullarını kılıçtan geçirdi. *"Böylece onlara zillet ve aşağılık zinciri vurulmuş oldu."*⁸⁵

Erdeşîr

Söylenmiştir: Tavâifkrallarının üzerinden 266 sene geçmesinin ardından, Erdeşîr b. Bâbekân ortaya çıkmıştır. O, Erdeşîr b. Bâbek b. Sâsân el-Asgar b. Fâfik b. Mehrîs b. Sâsân el-Ekber b. Behmen el-Melik b. İsfendiyâz b. Buştâsif'tir. O, Istahr şehrinde ortaya çıkmıştı. Bütün Fars diyarını boyunduruğu altına almak için harekete geçti. İşleri uzun müddet yolunda gitti. O, bir kralı mağlup ediyor, diğerini öldürüp hükmettiği bütün yerleri eline geçirmeye devam ediyordu. Sonunda Cebel bölgesinin kralı Ferrahân'a geldi. O, Erdevân oğullarına mensup son kraldı. Erdeşîr, kendisine itaat etmesini emreden bir mektup yazdı. Ferrahân, mektubu alınca çok öfkелendi ve gelen elçilere şöyle dedi: "Çoban Sâsân'ın oğlu haddini aştı ve saçmalamaya başladı." Onu pek umursamadı. Şöyle bir cevap

84 *Buhtunnasr*: Bâbil Kralı (MÖ 604-561). O, Orşelim'i fethetti. İsrailoğullarını cezalandırdı. Mısır'a baskın yaptı. Buhtunnasr, Farsçada Buhtnars'tır. Bazıları bu kelimenin anlamının "çok ağlamak, feryat etmek" olduğunu söylemişlerdir.

85 Bakara, 2/61.

yazdı: “Aramızdaki çatışma zamanı ve yeri, Hürmüzdücân Çölü ve mihrimâh ayının (21 Eylül-21 Ekim arası) sonudur.” Belirlenen yere önce Erdeşîr geldi. Mihrimâh ayının sonunda Ferrahân da geldi. İki kral savaştılar, sonunda Erdeşîr galip gelerek Ferrahân’ı öldürdü. Hemen Nihâvend şehrine gidip Ferrahân’ın sarayında konakladı. Orada bir ay kadar kaldıktan sonra, önce Rey’e, ardından da Horasan’a gitti. Karşılaştığı her yerin kralı mutlaka ona boyun eğiyordu. Sonra Sicistan’a ardından da Kirman’a⁸⁶ gitti. Sonra İran’a gidip Istahr şehrine yerleşti ve burada bir yıl kadar kaldı. Daha sonra Irak yönüne sefere çıktı. Irak’taki tavâif kralları Ehvâz⁸⁷ bölgesinde onun karşısına çıktılar. Onlarla da savaştı ve hepsini öldürdü. Ardından seferine devam etti ve bugün Medâin dediğimiz yerde karargâh kurdu. Şehri planladı ve inşa etti. Yönetimi istikrara kavuşunca, Ferrahân’ın Nihâvend’deki sarayından esir aldığı kız kardeşini getirtti. O, güzel ve zeki bir kadındı. Daha önce o kadına yaklaşılmıştı, ona soyunu sordu. Kadın her şeyi söyledi. Erdeşîr kadına şöyle dedi: “Bana bunları söylemekle ne kötü yaptın. Beni Ferrahân’a karşı galip getirirse ailesinden kimseyi bırakmayacağıma dair Allah’a söz vermiştim.” Sonra veziri Ebrasâm’ı çağırdı ve ona: “Bu cariyeyi götür ve öldür,” dedi.

Ebrasâm, cariyenin elinden tuttu ve kendisine verilen emri yerine getirmek için dışarı çıkardı. Dışarı çıktıklarında kadın [43] Ebrasâm’a: “Birkaç aydır hamileyim,” dedi. Kadın böyle deyince Ebrasâm onu öldürmek yerine evine götürdü ve kendisine iyi davranılmasını emretti ve Erdeşîr’e: “Ben kadını öldürdüm,” dedi.

Rivayet edilir ki: Ebrasâm, kendisini hadım ettirmiş, husyelerini aldırılmış, tahtadan bir kaba koymuş ve kabı kapatarak mühürlemişti. Bu kabı Erdeşîr’e getirmiş ve bir gün buna ihtiyacı olacağından, güvendiği kişilere bu kabı korumalarını emretmesini istemişti. Erdeşîr de onun bu isteğini kabul etmiş, kabı getirmiş ve koruma altına almıştı.

86 *Kirman*: İran’ın büyük eyaletlerinden biridir.

87 *Ehvâz*: İran eyaletlerinden biri olup Hûzistan olarak tanınmaktadır.

Sonra cariyeye çok güzel bir erkek çocuk doğurdu. Bu, Erdeşîr'in kendisinden sonra hükümdarlık edecek olan oğlu Sâbûr'du. Erdeşîr, Irak'ta bir yıl kaldıktan sonra Musul'a hareket etti. Musul Kralı'nı öldürdü ve oradan ayrıldı. Seferine devam etti. Umman, Bahreyn ve Yemâme'ye saldırdı. Bahreyn Kralı "Sanatruk" ona karşı çıktı ve onunla savaştı. Erdeşîr onu da öldürdü ve şehrinin yerle bir edilmesini emretti.

Şöyle söylenmiştir: Ebrasâm, bir gün Erdeşîr'in huzuruna girdi. Bu sırada o tek başına, dertli ve düşüncelere dalmış bir hâldeydi. Ona şöyle dedi: "Ey Kral! Allah ömrünü uzun etsin. Seni neden böyle dertli ve üzgün görüyorum. Allah arzunu yerine getirdi. Atalarının mülkünü sana geri verdi. Artık 'Şahların Şahı'sın."

Erdeşîr şöyle cevap verdi: "Beni üzen şudur ki bunca top-rağı ele geçirdim, krallar bana boyun eğdiler. Ama uğrunda kendimi bitkin düşürdüğüm bu saltanatımın vârisi olacak bir çocuğum yok." Ebrasâm, bu sözleri işitince kendi kendine: "Eşgânlı kadının durumunu açıklamanın tam zamanı," dedi sonra Kral'a: "Ey Kral! Bana Eşgânlı kadını öldürmemi emrettiğin gün sana kapalı bir kutu emanet etmiştim. Şu an ona ihtiyacım var. Getirilmesini emret," dedi. Erdeşîr kutunun getirilmesini emretti. Kutu getirilince onu açtı ve onu Erdeşîr'e gösterdi. Orada husyeleri vardı. Kutunun içinde kurumuşlardı.

Erdeşîr: "Bu da nedir?" diye sordu. Veziri ona olanları anlattı ve çocuğun durumunu ona haber verdi. Erdeşîr buna çok sevindi. Sonra Ebrasâm'a şöyle dedi: "Çocuğu bana getir ve onu akranı olan yüz çocuğun arasına koy." Ebrasâm da bunu yaptı.

Ebrasâm, çocukları huzuruna getirdiğinde kral onları bir bir inceledi. Sâbûr'un yanına geldiğinde onunla arasındaki benzerliği fark etti ve kalbi bir anda ona ısıniverdi. Kendine hâkim oldu. Ama bununla yetinmedi. Bütün çocuklara kral asaları ve bir topun sahaya atılmasını emretti. Böylece çocukların balkonun önünde oynamalarının sağlanmasını emretti ve Ebrasâm'a "Topun balkonda benim (kralın) önünde durmasını sağla," dedi ve o da bunu yaptı.

[44] Top, kralın halısının üzerine düştü. Çocukların hepsi, balkonun kapısının önünde durdular. Hiçbiri girmeye cesaret edemiyordu. Sadece o çocuk önünden topu almaya cesaret edebildi. Aralarından sıyrılarak babasının önüne atıldı ve oradan topu aldı.

Erdeşîr, bunu görünce elini uzattı, çocuğu yanına aldı, onu bağrına bastı ve öptü. Çocuğun ve annesinin yanına getirilmelerini emretti. Bu genç, kendisinden sonra kral olacak olan Sâbûr'du. Kral, veziri Ebrasâm'a da bol bol ikramda bulundu ve kendisine birçok arazi bahşetti. Dirhemlerin ve halıların üzerine Ebrasâm'ın resminin yapılmasını emretti. Saltanat bitene kadar bu hâl üzere kaldılar.

Şöyle söylenmiştir: Erdeşîr'in krallığı sırasında Allah, Hz. İsa'yı göndermişti. Rivayet ettiklerine göre Hz. İsa, havarilerinden birini Erdeşîr'e göndermişti. Havari, Taysefûn şehrine gelerek Ebrasâm'a konuk olmuştu. Akşam olduğunda, kendisi için bir lamba yakılmasını istemiş (emretmiş), geceyi ibadet ederek ve İncil okuyarak geçirmişti. Ebrasâm onun bu yaptıklarını görünce, hikâyesini ve dinini sordu. Havari de Meryem oğlu İsa'nın elçisi olduğunu haber verdi. Bunun üzerine Ebrasâm, haberi Erdeşîr'e ilette. Erdeşîr, elçiyi çağırdı ve onun vakar ve sükûnetine baktı. Havari de ona Hz. İsa'nın ayetlerinden bazılarını bildirdi. Erdeşîr'in huzurundan uzaklaştırılmadı ve Kral kendisine hiçbir kötülükte bulunmadı.

Cercîs

Anlatılır ki: Tavâif kralları zamanında Kral Cercîs'in ve Musul krallığına geçişinin haberi anlatılır. Cercîs, putlara tapan ve insanları da buna zorlayan çok zalim ve zorba bir kraldı. Cercîs, el-Cezîre halkındandı. Kendisi ve krallığı hakkında pek çok haber gelmiştir.

Erdeşîr, kralların yönetim nizamlarını sağlam bir tarzda düzenleyen ve mertebelerini doğrulukla belirleyen bir kimseydi. O, mazbut bir yaşam sürmüştü. Önemli önemsiz her şeyi kontrol eder, gözetir ve bu sayede her şeyi yerli yerine koyardı. O, krallarla meşhur antlaşmasını yapmıştı. Onlar da

ona tâbi olur, bağlı kalır, korumasından ve muamelesinden faydalanırlar, uygulamalarını kendilerine örnek edinirlerdi. O, altı tane şehir inşa etmiştir. Fars diyarında Erdeşîr Hurra şehri, Râm Erdeşîr, Hürmüzdân Erdeşîr (ki Ahvâz kasabasıdır), Ustâd Erdeşîr (ki orası Kerh Meysân şehridir), Bahreyn'de bulunan Fûrân Erdeşîr ve Musul'da bulunan Hurrezâd Erdeşîr isimli şehir.

Melkîkerib

Şöyle söylenmiştir: Kâbe'yi örtülerle donatan, orada kurbanlar kesen ve Kâbe'yi tavaf edip ona tazimde bulunan Yemen Kralı Es'ad'dan sonra, amcasının oğlu Melkîkerib b. Amr b. Mâlik b. Zeyd b. Sehl b. Amr Zi'l-Ez'âr kral oldu. Bu kral, yirmi yıl boyunca sarayını terk etmeden yönetimde kaldı. Kan [45] akmasını önlemek amacıyla, kendinden önceki kralların yaptığı gibi hiç savaş yapmadı.

Tübba'lar⁸⁸

Kendisinden sonra oğlu Tübba' b. Melkîkerib hükümdar oldu. O sonuncu түбба' idi. Tübba'lar üç kişiydiler. Birincisi Çin'e saldıran, Semerkand şehrini yerle bir eden Şemir Ebû Kerb, ikincisi Kâbe'de kurbanlar kesip Kâbe'ye altın bir kapı yaptıran Es'ad, üçüncüsü ise Tübba' b. Melkîkerib'dir ki bunlardan başka hiçbir Yemen Kralı түбба' olarak anılmaz. Sonuncu түбба', Sâbûr b. Erdeşîr ve onun oğlu Hürmüz zamanında yaşamıştı. O azametli ve otoriter bir kimseydi. Hint ülkesine sefere çıkıp İskender'in öldürdüğü Kral For'un soyundan gelen bir Hint Kralı'nı öldürmüştü. Bu seferin ardından Yemen'e döndü ve Behrâm b. Hürmüz zamanında öldü.

Tübba'ın ardından oğlu Hassân b. Tübba' b. Melkîkerib kral oldu. Tarihçilerin iddia ettiklerine göre o, Fars ülkesine seferde bulundu. Rivayet ettiklerine göre pek çok sefer düzenlediği ve bu sebeple Yemen'de çok az kaldığı için Himyer krallı-

88 *Tübba'*: Bu kelime, Kur'an-ı Kerim'de zikredilen eski Yemen krallarının lakabıdır. Bunların ilki el-Hâris b. Kays b. Sayfî b. Sebe' el-Himyerî'dir. Tübba' kelimesi, tahrife uğramış olup aslı *butta*'dır. Bu da Hemedânî asil ve şerefli bir ailenin adıdır.

ğını sıkıntıya sokmuştu. Himyerliler, Amr b. Tübbâ'ı, kardeşi Hassân'ın krallığını ele geçirmesi için kandırdı. Zâruayn hariç, hepsi razı oldular. O ise böyle bir işe girişmeyi reddetti. Amr, kardeşi Hassân'a saldırdı ve onu öldürdü. Krallığı ele geçirdi ve Yemen'e döndüler. Allah başlarına uykusuzluk illetini mu-sallat etti.

Sâbûr

Sâbûr b. Erdeşîr, kral olduğunda Bizans üzerine bir sefer düzenledi. Kilikya ve Kapadokya bölgelerini ele geçirdi. Rum diyarında katliam yaptı. Buradan aldığı esirleri yerleştirmek amacıyla bir şehir kurmak için Ehvâz'a gitti ve Cündîsâbûr şehrini inşa etti. Buranın adı Hûz dilinde Nîlât'tı, ama bölge halkı Nîlâb demekteydiler. Sâbûr, Bizans Kralı'nın veliahtı "el-Yeryânûs"u esir aldı ve onu serbest bırakmak için Tüster Nehri'ne bir kemer yaptırılmasını istedi. Bizans Kralı, pek çok insan ve gerekli parayı gönderdi ve kemer inşa edildi. Kemerin inşası tamamlanınca veliaht serbest bırakıldı.

Mânî

Sâbûr döneminde, Zındık Mânî⁸⁹ ortaya çıktı ve insanları yoldan çıkartmaya başladı. Kral Sâbûr, onu ele geçiremeden öldü. Sâbûr, toplam otuz bir yıl hüküm sürmüştü.

[46] Hürmüz ve Çocukları

Sâbûr öldükten sonra, saltanat oğlu Hürmüz'e geçti. Hürmüz, başa geçer geçmez Mânî'yi yakaladı ve derisini yüzdürdü, içini samanla doldurup Cündîsâbûr şehrinin kapısına astı.

89 *Mânî*: Maniheizmin kurucusudur. Bu din, biri iyilik diğeri kötülük ilahı (yani nur ve zulmet ilahları) olmak üzere iki ilahın varlığına iman esası üzerine kurulmuştur. Maniheizmde, Hristiyanlık ve Zerdüştlükle ilgili bazı prensipler bulunmaktadır. Mânî, 215 yılında doğdu ve 276 yılında vefat etti. Maniheizmin, Yezîdî fırkasının ortaya çıkmasında kuvvetli bir etkisi vardır. Tarihçiler, Mânî'nin Fars resim sanatına Çinlilerin melek ve şeytan tasvir tarzlarını soktuğunu söylemişlerdir. Ona zındık lakabının verilmesine gelince –ki bu kelime *zendeka*'dan türemiştir– bu kelimenin anlamı zahiren mümin görünüp küfrü içinde saklamaktır. Zendeka, aslında Mânî'nin arkadaşlarına ve onun mezhebine inananlara isim olarak verilmiştir. Zındık kelimesi, Farsçada *Zend*'e tâbi olanlar anlamına gelir. *Zend* ise onların kutsal kitaplarıdır. (Konu hakkında bkz. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*; el-Bîrûnî, *el-Âsâru'l-Bâkiye*; Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*.)

Bu kapı o günden beri, zamanımıza kadar Mânî Kapısı diye anılır. Kral, Mânî'nin takipçileri ve dinine tâbi olanları izledi ve onları yakalayıp hepsini öldürdü. Hürmüz, toplam otuz sene hüküm sürdü.

Ondan sonra krallık Behrâm b. Hürmüz'e geçti. O da on yedi sene tahtta kalmıştır. Behrâm'ın ardından oğlu Behrâm tahta geçti. Sonra Nersî b. Behrâm b. Behrâm kral oldu. O da yedi sene hüküm sürdükten sonra vefat etti. Ondan sonra oğlu Hürmüzdân b. Nersî kral oldu. O da yedi sene hüküm sürdükten sonra öldü. Tahtının vârisi olacak bir oğlu yoktu. Ama karısı birkaç aylık hamileydi. Tacın getirilmesini emretti ve tacı karısının karnı üzerine koydu. Fars halkının önde gelenlerine çocuk doğuncaya kadar tahta sahip çıkmalarını, erkek olursa adını Sâbûr koymalarını ve tahta geçirmelerini vâsiyet etti. Çocuk, büyüyünceye ve olgunlaşınca dek, onu besleyip terbiye etmelerini ve vekaleten işleri yürütmelerini emretti. Kız olması hâlinde de hanedandan başka birisinin kral olmasını emretti. Karısı bir oğlan dünyaya getirdi. Ona Sâbûr⁹⁰ adını koydular. O, Omuzlar Sahibi (*Zülektâf*) lakabıyla anılan kraldır.

Sâbûr ve Halifeleri

[47]

Hürmüzdân ölünce, ülkenin dört bir yanında Fars ülkesinin kralsız kaldığı, beşikteki bir bebeğe kral olarak sığındıkları haberi yayıldı ve etraftaki kavimler Fars ülkesine göz dikmeye başladılar. Bahreyn ve Kâzime bölgesindeki pek çok bedevi topluluğu Ebreşehr'e ve Erdeşîr Hurra sahillerine gelerek oralara saldırılar düzenlediler. Ardından Gassânî⁹¹ emîrlerinden bazıları büyük topluluklarla el-Cezîre'ye geldiler ve Irak'taki

90 *Sâbûr*: O, Sâsân oğullarından bu isimle anılan üç hükümdardan biridir. Burada kastedilen, Zü'l-Ektâf (Omuzlar Sahibi) künyesiyle anılır. Kendisine bu unvanın verilmesinin sebebi, savaş esirlerinin kollarını omuzlarından kesip onları serbest bırakmasıydı. Kral Sâbûr, 328'de Bizans Kralıyla antlaşma yapan Araplarla savaştı.

91 *Gassânî Kralları*: Onlar, Yemen asıllı bir Arap sülalesinden olup İslâm'dan önce Ürdün'ün doğusu ve Hûran bölgesine yerleştiler. Rumlar, ülkelerinin sınırlarını bedevi Arapların baskınlarından korumak için onlardan yardım istediler. Gassânî krallarından el-Hâris b. Cebele el-Gassânî, meşhur oldu. O, 528'de Hîre Kralı el-Münzir'i yendi. Ayrıca Hîre şehrini fethettikten sonra yakan el-Münzir b. el-Hâris de Gassânîlerin meşhur krallarından bir diğeridir.

Sevâd arazisine hücumlarda bulundular. Fars beldesi, yönetim zaafından dolayı bir müddet düşmana karşı savunmasız kaldı.

Küçük kral biraz büyüdüğünde, yetenek ve zekâsının açık bir göstergesi olarak yaptığı işlerden biri de şuydu: Bir gece Taysefûn şehrindeki sarayındayken Dicle köprüsü üzerinde gidip gelen insanların izdihamından meydana gelen gürültüyle uyanmış ve “Bu gürültü de nedir?” diye sormuştu. Durum kendisine anlatılınca, o şöyle dedi: “Onlara ikinci bir köprü yapın, birisi gidenler, diğeri gelenler için olsun.” Bu söylediklerini yaptılar. İşte onun bu davranışı, küçük bir çocuk olması-na rağmen ne kadar akıllı olduğunun delillerindendi.

Fars Kralı, on beş yaşlarına geldiğinde, saltanatı sağlamlaştırmaya ve düşmanlarını ortadan kaldırmaya koyuldu. Hazırlıklarını tamamladı ve Ebreşehr’e doğru ilerledi. Oraya sonradan yerleşen bütün bedevileri kovdu ve kalanları çok feci bir şekilde öldürdü.

Aynısını el-Cezîre’de de yaptı. Dayzen el-Gassânî’ye doğru ilerledi. Rakka⁹² beldesinin yakınında Fırat Nehri kıyısındaki şehri de muhasara altına aldı. Rivayet ederler ki: Dayzen’in kızı “Müleyke” –veya annesi ki Sâbûr’un halası Nersî’nin kızı [48] Dehtenûs’tur ve Dayzen, onu Taysefûn şehrine baskın yaptığı-ğında esir almıştı– Sâbûr, babasını muhasara altına aldığı-nda, Sâbûr’un karargâhına gitti. Sâbûr’u görünce ona âşık oldu. Müleyke, kendisiyle evlenmesi karşılığında babasına ulaşabileceği gizli yerleri kendisine bildireceğini söyledi. Sâbûr da onunla evlenmeyi vaat etti. O da verdiği sözü yerine getirdi.

Müleyke, şehrin kapılarının birindeki nöbetçileri zaferanla sarhoş etti ve bekçiler uyudular. Yanındakilere kapıyı açmalarını emretti. Sâbûr ve askerleri içeri girdiler. Sâbûr, Dayzen’i yakaladı ve onu öldürdü. Dayzen’in çevresindekilerin kollarını omuzlarından koparttırıp onları serbest bıraktı. O, esir aldığı kişilere bu muameleyi uygulamaktaydı. Bu nedenle “Zü’l-Ektâf” diye isimlendirilmişti.

92 Rakka: el-Cezîre bölgesinde Fırat Nehri kıyısında bulunan bir şehirdir. Araplar 18/639 tarihinde bu şehri fethettiler. Bu şehir Mudar oğullarının üssüydü.

Kral Dayzen'in kızına verdiği sözü yerine getirdi. Onunla evlendi. Sonra o kızı şöyle öldürdü: Kızı iki at arasına bağladı ve atları ters istikamete yürüttü. Böylece kız iki parçaya ayrıldı. Sonra şöyle dedi: "Sen babana yaramadığın gibi, bana da yaramazsın."

Sâbûr'un emri üzerine Enbâr⁹³ şehri kuruldu ve Feyrûz-sâbûr diye isimlendirildi. Orayı bir eyalet hâline getirdi. Sûs'ta da bir şehir inşa ettirdi ki bu, kalenin yakınında bulunan şehirdir. Burası "Sâdânyâl" diye isimlendirilen kalenin yanı başındadır. Bu kelime Danyâl'ın (as.) cesedi anlamındadır.

Şöyle söylenmiştir: Bu dönemlerde Rum ülkesinin kralı "Manûs"tu. Zikrettiklerine göre o, kral olmadan önce, Hristiyanlık dinine inanmaktaydı. Ancak, tahta geçtiği zaman ilk dönemlerin Bizans ruhunu diriltti. İncil'in yakılmasını, manastırların yerle bir edilmesini ve din adamlarının öldürülmesini emretti. Sâbûr, Gassânî Kralı Dayzen'i öldürünce, buna çok kızdı ve Şam'da bulunan bütün Gassânîleri topladı ve yanına Bizans ordusunu da alarak Irak üzerine yürüdü.

Sâbûr, onunla ilgili haberler edinmek için casuslar yolladı. Casuslar, ona geri döndüler ve kendisine değişik haberler getirmeye başladılar. Sâbûr, bir gece Bizans karargâhını görmek için 30 atıyla birlikte yola koyuldu. Bunların 10 tanesini öncü olarak gönderdi. Ama Bizanslılar bu on süvariye yakalayıp esir aldılar ve onları, kralın amcasının oğlu ve halefi Jubyânûs'un yanına götürdüler. Jubyânûs, bu süvarileri sorguladı. Ne istediklerini ve ne aradıklarını sordu. Konuşmadıkları takdirde öldürüleceklerini bildirdi. İçlerinden birisi arkadaşlarından ayrılarak gizlice kalktı, onun yanına gitti ve "Sâbûr, sana çok yakın, bana bir süvari birliği ver ve onu hemen sana esir alayım," dedi.

Jubyânûs ile Sâbûr arasında bir sevgi ve arkadaşlık ilişkisi bulunuyordu. O, Sâbûr'a kendisini uyaran bir mektup yazdı. Sâbûr, bulunduğu mevkiden ayrılarak şehrine döndü. Bi- [49]

93 *Enbâr*: Irak'ın eski şehirlerindendir. Bugün bu şehirden sadece harabeler kalmıştır. Araplar bu şehri 13/634 tarihinde Hâlid b. Velîd komutasındaki bir orduyla fethettiler. Bağdat kuruluncaya kadar Enbâr, hilafet merkezi olarak kaldı.

zans Kralı, Taysefûn şehrinin kapılarına dayandı. Ordusuyla Sâbûr'un karşısına çıktı ve onu büyük bir hezimete uğrattı. Bizanslılar, Cazer köprüsüne kadar geldiler ve Taysefûn şehrini ele geçirdiler. Ancak sağlamlığından ve kaleyi savunanların dirençlerinden dolayı sarayı ele geçirememişlerdi. Bu arada halk da Sâbûr'a olan desteğini arttırdı. Bizans birliklerine doğru harekete geçtiler ve onları şehrin dışına attılar. Kral, şehrin kapısında karargâh kurdu. Bizans Kralı ile Sâbûr arasında mektuplaşmalar oldu. Tam bu sırada, etrafında komutanları olduğu hâlde çadırında oturmakta olan Bizans Kralı'na kimin attığı belli olmayan bir ok isabet etti ve ölümüne sebep oldu. Bizanslılar, içinde bulundukları yerden ve düşmanlarının kendilerini gözetlemelerinden dolayı ne yapacaklarını şaşırdılar. Bizanslılar Jubyânûs'tan kendilerine kral olmasını istediler. O, bu tekliflerini reddetti ve "Benim dinimden olmayan kimselere krallık edemem, çünkü ben Hristiyan'ım siz ise Romalıların eski dini üzeresiniz," dedi. O zaman komutanlar ve beraberinde bulunan ileri gelenler: "Sen hangi dinde isen biz de o dindeyiz. Kraldan korktuğumuz için bunu gizliyorduk," dediler. Böylece Jubyânûs, onların kralı oldu ve taç giydi.

Bizanslıların durumu Sâbûr'a ulaşınca onlara bir mektup yazdı: "Bugün elime ve yönetimim altına düştünüz. İstersem sizi olduğunuz yerde zayıflatarak açlıktan öldürürüm." Jubyânûs ise aralarındaki dostluk ve sevgiden dolayı Sâbûr'a giderek onunla konuşmaya karar vermişti. Komutanlar ve önde gelenler bunu reddetseler de Jubyânûs onların sözlerine alıdırış etmeksizin Sâbûr'un yanına gitti. Sâbûr, Jubyânûs'un o gece kendisini uyararak yardım ettiğini biliyordu. Aralarındaki görüşmeler sonunda Jubyânûs, Bizanslıların ülkesinde yaptıkları tahribe karşılık olarak Nusaybin⁹⁴ ve çevresini ona verdi ve bu konuda yazılı antlaşma yaptı.

Bu haber Nusaybin ahalisine ulaştığında, Hristiyanlığa olan bağlılıklarından ve Farısların kendilerini yönetmelerini

94 *Nusaybin*: Bu şehir Cefcağ Nehri'nin kıyısında bulunan Dicle ve Fırat arasındaki şehirlerden biridir. Eskiden bu şehir, oradaki eğitim müessesesi ve Süryani kültürüyle meşhurdur.

istemediklerinden, oradan ayrıldılar. Sâbûr, bu bölgeye İstahr'da bulunan hanedandan 12.000 kişiyi yerleştirdi. Bugüne dek orada kaldılar. Bizanslılar, memleketlerine döndüler. Böylece Sâbûr, 72 sene saltanat sürmüş olduğu hâlde öldü. Yerine Sâbûr b. Sâbûr'u geçirdiler.

Bu kralın saltanatı üzerinden de beş sene geçtikten sonra, o bir gün ava gitti. Bir yerde konakladı ve çadır kurdurdu. Gece bir grup suikastçı gelerek çadırının iplerini kopardılar ve kral çadırın altında kalarak öldü.

Kendisinden sonra oğlu Behrâm tahta geçti. O Kirman⁹⁵ hükümdarıydı. Babası öldürülünce, geldi ve hükümdarlığı aldı. Tahta geçmesinin ardından 13 sene olmuştu ki bir gün ava gitmiş, avda kendisine bir ok isabet etmişti. O, öleceğini [50] anladığında tahtı kendisinden yaşça küçük olan kardeşinin oğlu Yezdecerd b. Sâbûr b. Sâbûr'a bıraktı.

Yezdecerd b. Sâbûr

Sâbûr'dan sonra, Esîm (çok günahkâr) diye lakaplandırılan Yezdecerd hükümdarlığa geçti. O, çok öfkeli ve kötü huylu birisiydi. İyi bir işe karşılık mükafat vermezdi. Aynı zamanda yaptığı iyiliği başa kakardı. En ufak kusurları bile gözünden kaçırmaz, küçük bir suça büyük bir suç gibi ceza verirdi. Kabalığından ve çekilmezliğinden dolayı kimse onun sözüne tahammül edemezdi. Kendisinin böyle olmasına rağmen vezirleri, insaf sahibi, şefkatli ve yardımsever kimselerdi.

Yezdecerd'in de Behrâm Gûr denilen bir oğlu oldu. Çocuğu yetiştirmesi için, el-Münzir Ebî Nu'mân'a gönderdi. el-Münzir, Behrâm'ı –o dönemde yurt edindiği– Hîre'ye götürdü. el-Münzir, onun için en nadide sütanneleri seçti ve çocuğu çok güzel şekilde büyüttü. Terbiye yaşına gelince, babası İran'dan müeddipler gönderdi. el-Münzir ise Arap müeddipler getirdi. Behrâm Gûr, Arap ve Fars edebiyatlarının ikisini de çok iyi şekilde öğrendi ve güzel bir şekilde yetiştirdi. Edebiyat ve biniçilik konularında ustalaştı. Akıllı, yakışıklı, parlak ve zeki bir

95 *Kirman*: İran şehirlerinden biridir. Kirman eyaletinin merkezidir. Araplar, 19/640 tarihinde bu şehri fethetmişlerdir.

genç oldu. el-Münzir, kendisine rahat etmesi için gerekli her şeyi sağladı ve ona şarkıcı cariyeler hediye etti. O, arkalarına kendisini coşturmak için çingiraklar takılmış soylu develere binmekteydi. Bu durumda canavarları kovmaya girişiyordu. Onun bu yaşayışı, halk arasında yiğitlik ve gönül rahatlığı anlamında darbimesel hâline gelmişti.

[51] **Amr b. Tübbâ'**

Şöyle söylenmiştir: Amr b. Tübbâ', kardeşi Hassân b. Tübbâ'ı ve kavminin önde gelenlerini öldürdüğünde, Himyer krallığının gücü zayıflamıştı. Hanedana mensup olmayan Suhbân b. Zîharb isimli bir adam, Amr b. Tübbâ'ın üzerine atlayarak onu öldürdü ve krallığı ele geçirdi.

Denildi ki: Suhbân, Ma'd b. Adnân'ın çocuklarını öldürmek için Tihâme'ye sefer düzenlemişti. Bunun sebebi şudur: Ma'd güç kazanmaya başladığı zaman, azgınlığa ve halka zulmetmeye başladı. Zulme uğrayan halk, savaşın ortaya çıkmasından korktukları için zayıfı güçlüye karşı koruyacak bir kral göndermelerini ondan istediler. Suhbân da onlara el-Hâris b. Amr b. el-Kindî'yi gönderdi. Onu seçmesinin sebebi şuydu: "Ma'd kabilesi, onun dayıları oluyordu. Zira Hâris'in annesi, Benî Amr b. Sa'sa'a'dan bir kadındı. Hâris, ailesi ve çocuklarıyla birlikte onların yanına gitti; yanlarında yerleşince, şair İmriülkays'ın babası olan oğlu Hucr b. Amr'ı, Esed ve Kinâne kabilelerine, diğer oğlu Şürahbîl'i ise Kays ve Temîm kabilelerine vali yaptı. Eş'as b. Kays'ın dedesi olan diğer oğlu Ma'dîkerib'i ise Rebîa'ya vali yaptı.

Suhbân, bu valilerin her birini yerinde bıraktı ve Hâris b. Amr ölünceye dek böyle kaldılar. Sonra Benî Esed kralları, Hucr b. Amr'ın üzerine saldırıp öldürdüler. Bu haber Suhbân'a ulaşınca o, Mudar'ın üzerine Amr b. Nâbil el-Lahmî'yi, Rebîa'nın üzerine ise Lebîd b. Nu'mân el-Gassânî'yi gönderdi. Himyer kabilesinden Evfâ b. Unuki'l-Hayye denen bir adamı da Benî Esed'i en şiddetli şekilde ortadan kaldırması için üzerlerine gönderdi. Bu haber Esed ve Kinâne'ye ulaşınca hazırlığa başladılar. Bunu haber alan Evfâ, Suhbân'a döndü. Kays

ve Temîm kabileleri ise bir araya gelip kralları Amr b. Nâbil'i bölgelerinden çıkardılar. O da Suhbân'ın yanına geldi. Eş'as'ın dedesi Ma'dîkerib ise Rebîa kabilesinin kralı olarak kaldı. Mudarlıların valilerine yaptıklarını duyan Suhbân, onlarla bizzat savaşımaya yemin etti.

Bu haber Mudar kabilesine ulaşınca, kabilenin önde gelen- [52] leri bir araya geldiler ve durumları hakkında istişarede bulundular. Onlar, Rebîa kabilesinin kendileriyle antlaşma yapmaması hâlinde krala karşı güçlerinin yetmeyeceğinin farkındaydılar. Rebîa'ya heyetler ve elçiler gönderdiler. Bunlar arasında Avf b. el-Munkiz et-Temîmî, Süveyd b. Amr el-Esedî –ki o, Abîd b. el-Abras'ın dedesidir–, el-Ahvas b. Ca'fer el-Âmirî, Udes b. Zeyd el-Hanzalî de bulunmaktaydı ve heyetler Rebîa'ya vardılar. Rebîa kabilesinin o zamanki reisleri Küleyb b. Rebî'a et-Tağlibî idi. Ona Küleyb Vâil⁹⁶ de denilirdi. Rebîa kabilesi onlara yardım etmeye razı oldu. Bu işi yönetmesi için Küleyb'i tayin ettiler. Krallarının huzuruna giren Lebîd b. Nu'mân'ı da öldürdüler. Sonra bir araya geldiler ve ilerlediler. Kral, onları Sullân'da karşıladı. Savaştılar. Yemen'in birlikleri hezimete uğradı: Bu konuda şair Cerîr, el-Ferzdak'a şöyle demiştir:

*Vâil'in kızı Tağlib'in süvarileri olmasaydı,
Düşman senin üzerine her taraftan inerdi.*

Kral, ülkesine birlikleri hezimete uğramış bir hâlde döndü. Orada bir yıl kaldı. Tekrar savaşmak için hazırlıklara başladı ve sefere çıktı. Başında Küleyb olan Ma'd kabilesi toplandı ve Hazâzâ'ya⁹⁷ gittiler. Küleyb, Seffâh b. Amr'ı önden göndermiş ve ona aralarında bir işaret olması için, savaşacakları kavimle karşılaştıklarında ateş yakmasını emretmişti. Seffâh, gece ilerledi ve kralın Hazâzâ'daki karargâhına ulaştı ve önceden anlaştıkları gibi ateş yaktı. Küleyb, ateşe doğru gruplar hâlinde harekete geçti ve sabahleyin oraya vardı. Aralarında büyük

96 *Küleyb Vâil*: O, Küleyb b. Rebî'a et-Tağlibî'dir. el-Mühelhil'in kardeşidir. Öldürülüşü bir deve sebebiyle olmuştur. Ölümü, Tağlib ve Bekr kabileleri arasındaki Besûs Savaşı'nın çıkmasına neden olmuştur. Besûs Savaşı, Arapların Cahiliye dönemindeki en önemli savaşlarından biridir.

97 *Hazâzâ*: Hücumin başlayacağı sabah ateş yaktıkları dağın adıdır. Savaş burada cereyan ettiği için bu isimle anılmaktadır.

bir savaş oldu. Kral Suhbân öldürüldü. Birlikleri dağıldı. Bu konuda Amr b. Külsûm şöyle demiştir:

*Hazâzâ de sabahleyin ateş yakıldığı gün
Biz onlara herkesten çok el uzatmıştık.*

Suhbân öldürülünce ölümü Himyer'in zaaf ve güçsüzlüğünü perçinlemişti.

Rebîa el-Lahmî

Nu'mân b. Münzir'in dedesi Rebîa b. Nasr el-Lahmî, halkını [53] ve Kehlân b. Sebe' oğullarından kendisine tâbi olanları topladı. Himyer krallığını zorla ele geçirdi. Yemen topraklarını tek sancak altında topladı ve bir müddet orada hüküm sürdü. O, Rebîa b. Nasr b. el-Hâris b. Amr b. Lahm b. Adî b. Mürre b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe' b. Ya'rub b. Kahtân'dır. Yemen hükümdarlığı, Rebîa b. Nasr'ın eline geçtiğinde, kendisini korkutan bir rüya gördü. Gördüğü bu rüyadan etkilenerek Kâhin Şık ve Satîh'e gitti. Gördüklerini onlara anlattı. Kâhinler, rüyanın yorumunda, önce Şudanlıların ardından Farsların Yemen'i ele geçireceklerini, sonra peygamberliğin ortaya çıkacağını haber verdiler. Rebîa, bunu duyunca içine bir korku düştü. Oğlunun ve özellikle ailesinin Yemen'den çıkmasını istedi.

Rebîa, oğlu Amr'ı Yezdecerd b. Sâbûr'un yanına gönderdi. Denilir ki: Bu olay, Sâbûr Zül-Ektâf zamanında meydana gelmiştir. Sâbûr, onu Hîre'ye yerleştirdi. İşte o tarihte Hîre inşa edildi. Amr, kardeşlerini ve ailesini yanına aldı. İşte o tarihten itibaren Lahm oğulları Hîre'ye yerleştiler ve Pers hükümdarlarıyla bağlantı kurdular. Böylece Pers hükümdarları, Araplar üzerinde hâkimiyet kurma yetkisini Amr'a verdiler.

Amr ölünce, ondan sonra yerine oğlu Cezîme b. Amr hükümdar oldu. Cezîme, kız kardeşini amca oğlu Adî b. Rebîa b. Nasr ile evlendirmişti. Bu kız Adî'ye, Amr adında bir erkek [54] çocuğu doğurdu. Ama cinler onu kaçırdı. Bu konuda onunla ilgili bir haber vardır. Cezîme, Horenk'te⁹⁸ uzun süre krallık

98 *Horenk*: Burası, Necef yakınlarında Irak'taki bir yerin ismidir. Orada İyâd oğullarının evleri bulunuyordu. Miladî dördüncü asırda Lahmî krallarından biri olan en-Nu'mân, Perslerden Sasan oğulları için, Horenk sarayını

yapmaya devam etti. Nihayet Gassânîlerden olan Mâriye bint ez-Zebbâ ile evlenmek istedi. O, Sâbûr'un öldürdüğü amcası Dayzen'den sonra el-Cezîre kraliçesi olmuştu. Cezîme ve Mâriye arasında meşhur bir olay meydana gelmiştir. Mâriye, kocası Cezîme'yi öldürdü. Sonra kölesi Kusayr onu (Mâriye'yi) öldürdü.

Cezîme ölünce, kız kardeşinin ve amcazadesinin oğlu Amr b. Adî onun yerine hükümdar oldu. Bu şahıs, en-Nu'mân b. el-Münzir b. Amr b. Adî b. Rebîa'nın dedesidir. Denilir ki: Bu olay, Yazdecerd b. Sâbûr b. Behrâm Gûr zamanında meydana geldi.

Denilir ki: Bu asırda Abdumenâf b. Kusay vefat etti. Onun asil oğlu Hâşim b. Abdumenâf onun yerine geçti. Yine denilir ki: Günahkâr Yazdecerd, yirmi bir buçuk sene hükümdarlık yaptıktan sonra öldü. Yazdecerd ölürken oğlu Behrâm Gûr, Hîre'de Horenk'te el-Münzir'in yanındaydı. Farsların ileri gelenleri Yazdecerd'in oğullarından hiçbirini hükümdar yapmamak üzere anlaştılar. Çünkü onun kötü huyundan çok eziyet çekmişlerdi. Farsların ileri gelenlerinden bazıları şunlardır: Hizrâft rütbesiyle anılan Bistâm Esbuhbed es-Sevâd, Yazde Cüşnes Fâzûsfân ez-Zevâbî ve Mihrân rütbesiyle anılan Feyrek, ordu kâtibi Cûderz, vergi kâtibi Cüşnesâzerbîs, memleket sadakalarıyla görevli Fenâ Hüsrev ve şeref ve asalet sahibi diğerleri. Onlar toplantı yaptılar ve Erdeşîr b. Bâbekân'ın aşi retinden Hüsrev adında bir adamı seçtiler ve onu hükümdar yaptılar. Bu haber, Behrâm Gûr, el-Münzir'in yanındayken ona ulaştı. Bunun üzerine el-Münzir, Behrâm'a bu karara karşı çıkarak babasının mirasını geri istemesini emretti. Onunla birlikte oğlu en-Nu'mân'ı da gönderdi. Behrâm, yürüdü ve nihayet Taysefûn şehrine vardı. Şehre yakın bir yerde binalar, çadırlar ve kubbeler içinde konakladı. en-Nu'mân, Behrâm ile Farsların ileri gelenleri ve eşrafı arasında arabuluculuk yapmaya devam etti. Nihayet onlar, yaptıklarına pişman oldular ve Behrâm'ın hükümdarlığını kabul ettiler.

tamir etti. Sonra Abbasiler bu saraya önem verdiler ve onu genişlettiler. Fakat on dördüncü asırda bu saray harabeye dönüştü.

[55] **Behrâm Gûr**

Behrâm, Farsların emellerini genişletti. Onlara karşı adaletli ve güzel davranacağını şart koştu. Onlar da onu dinleyip onu hükümdar yaptılar ve ona itaat ederek emirlerini dinlediler. Behrâm, el-Münzir ve en-Nu'mân'a bağışlarda bulundu, onlara ikramda bulundu. Onu eliyle ödüllendirdi ve yanında terbiye etti; ona yardımda bulundu. Bütün Arap topraklarını, ona emanet etti ve onu esas memleketi olan Hîre'ye⁹⁹ geri gönderdi

Behrâm, mülkünde istikrarı sağlayınca eğlenceyi diğer işlere tercih etti. Ta ki halkı bu yüzden onu kınadı. Etrafındaki bazı krallar da onun memleketine göz diktiler. Buna ilk kalkışan Türk Hâkânı oldu. Bu Türk Hâkânı, adamlarıyla beraber Türk bölgelerine daldılar ve Horasan'a girip saldırılar yaptı. Bu haberler Behrâm'a ulaşınca Behrâm, içinde bulunduğu sefahati terk etti. Aklını başına alıp düşmanlarına yöneldi. Önce görünürde Azerbaycan'da avlanmak istediğini ve oraya gidip eğleneceğini gösterdi. Adamlarından yedi bin cesur yiğit seçti. Onlar, atları bırakıp develere bindiler. Behrâm yerine kardeşi Nesrâ'yı bıraktı. Sonra Azerbaycan tarafına doğru yöneldi. Seçtiği adamlarına yanlarına birer şahinle birer köpek almalarını emretti. Bundan maksadı düşmanlarına savaşa değil de ava gidiyor izlenimini vermektir. (Böylece saltanatını sağlama almış oluyordu.) Ancak insanlar, bu gidişin düşmanına karşı hezimet ve devleti teslimle sonuçlanacağından emindiler. Bu yüzden ileri gelenler ve eşraf bir araya gelerek aralarında müzakere yaptılar. Neticede Türk Hâkânına hediyeler takdim etmek üzere bir grup elçi göndermeye karar verdiler. Bununla Türk Hâkânının topraklarını talan edip halkı kılıçtan geçirmesini engellemek istemişlerdi.

Hâkân'a, Behrâm'ın kaçıp gittiğini halkının da ona biat etmek için beklediğini haber verdiler. Hâkân, buna kandı ve kendisinin ve topraklarının güvende olduğunu düşünerek kendisine hediyelerle gelecek olan elçileri beklemeye başladı.

99 *Hîre*: Eski bir şehir olup Menazir hükümdarları burayı mesken edinmişlerdi. Bazıları buraya Hîre denmesi güzelliği ve beyazlığından dolayıdır, derler.

Denilir ki: Behrâm, yedi bin öküzün kesilip derilerinin taşınmasını emretti ve yanlarında yedi bin tay bulunmasını emretti. Gece yürüyüp gündüz istirahat ediyorlardı. Behrâm, Taberistan'a doğru ilerledi. Sonra sahili takip ederek ve gizle- [56] nerek Cürcân'a ulaştılar. Sonra da "Nesâ" ve Merv'e ulaştılar.

Hâkân, Merv'de Küşmîhen¹⁰⁰ mevkiinde konaklamıştı. Behrâm, Merv'den geçerek mola yerine ulaştı. Hâkân'ın hiçbir şeyden haberi yoktu. Behrâm, derilerin içlerinin çakıl taşlarıyla doldurulup şişirilerek kurutulmasını ve tayların boyunlarına asılmasını emretti. Bu şekilde Hâkân'ın karargâhına yaklaştılar ve çöl tarafında bir yere konakladılar. Burası Merv'e altı fersah uzaklıkta bir yerdir. Gece bastırınca tayları üzerlerindeki çakıl dolu postlarla karargâha sürdüler ve arkalarından kovaladılar. Bu postlar, öyle bir ses çıkarıyordu ki dağların uğultusu ve gök gürültüsünden daha korkunçtu.

Mahiyetini bilemedikleri bu korkunç seslerin kendilerine doğru artarak yaklaştığını anlayan Türkler, ürktüler ve korkuya kapılıp karargâhlarını terk edip kaçmaya başladılar. Behrâm, Hâkân'ın peşine düştü. Onun bineği Hâkân'ı yere fırlatmıştı. Behrâm, onu yakalayıp öldürdü. Böylece askerleri ve malları ganimet olarak aldılar. Behrâm da Hâkân'ın karısı Hâtûn'u aldı.

Behrâm, gece gündüz Türklerin peşinden gitti. Onları öldürerek ve esir ederek Âmûveyh'e kadar vardı. Sonra da Türkleri kovalayarak Belh nehrini geçti. Bunu gören Türkler, Behrâm'a boyun eğip ondan kendileriyle arasında bir sınır koymasını ve bu sınırı aşmayacaklarını söylediler. Behrâm, aralarına bir sınır koydu ve kendi topraklarında bağımsız olduklarını söyledi. Oraya bir minare dikilmesini emretti ve bu minare sınır oldu.¹⁰¹ Sonra Behrâm, başkentine geri döndü ve o sene halktan vergi almadı. Türklerden aldığı ganimetleri ikiye ayırıp bir bölümünü fakir ve miskinler arasında dağıttı. Diğer bölümü ise kendisiyle savaşan askerlere dağıttı. Böylece memleketi sevinç ve huzur kapladı. İnsanları güldüren pal-

100 *Küşmîhen*: Merv şehri civarında bulunan bir köydür.

101 Kelimenin kökeninden de anlaşılacağı üzere sınırı belirleyen bir ateş kulesi olmalıdır. (Ed.)

yaço ve maskaraların günlük kazançları yirmi dirheme ulaştı. Reyhan otunun bağı, bir dirhem oldu.

Saltanatı, yirmi üçüncü senesine ulaştığında, Behrâm avlanmaya çıktı. Atıyla bir yaban geyiği sürüsünün peşine düştü. Derken bir uçurumun kenarından suya uçtu ve orada boğuldu.

Bunu duyan annesi oraya geldi ve cesedinin sudan çıkartılması için orayı kazdırdı. Oradan tepe boyu taşlar ve kum birikintileri çıkarttılar. Ama Behrâm'ın cesedine ulaşamadılar. Oranın su içinde bir yer olduğu söylenir ve oraya *Dây merg* = (Anne çayırı) denir. Oraya bu ismi Behrâm'ın annesi vermiştir. [57] Çünkü *dây*, Farsçada annedir. Orası bilinen bir otlaktır ve bu hikâye meşhur olup orada suyun içine açılan ve derinliği bilinmeyen bir çukur vardır. Orası, sık çalılık ve durgun suya yakın bir yerdir.

Yezdecerd b. Behrâm

Behrâm ölünce yerine oğlu Yezdecerd'i hükümdar olarak atadılar. O, babasının yolunu on yedi sene takip etti. Ölümü geldiğinde, iki oğlu vardı. Feyrûz ve Hürmüz. Feyrûz, Hürmüz'den yaşça daha büyüktü.

Hürmüz kardeşi Feyrûz'u bir kenara itip iktidara geçti. Bunun üzerine Feyrûz kardeşinden kaçıp Heyâtîle¹⁰² denilen savaşıların yaşadığı beldelere gitti. Burası Tahâristan,¹⁰³ Sağâniyân,¹⁰⁴ Kâbülistan¹⁰⁵ ve büyük nehrin Belh arazisine kadar olan civarının arkasındaki arazilerdir. Feyrûz, buraya sığınıp krala kardeşinin zulmünü ve hükümdarlığı yalnız başına almasını anlatarak şikâyetle bulundu. Yaşı küçük olduğu hâlde, nasıl

102 Türk veya Hint kökenli olup çok iyi savaşçıların bulunduğu bir bölge.

103 *Tahâristan*: Bu kelime "tı" harfiyle de telaffuz edilir. Tahâristan, Horasan beldelerinden biri olup Belh şehrine yakındır. Orada çok sayıda nehir ve orman bulunur.

104 *Sağâniyân*: Ceyhun Nehri'nin ötesinde bulunan büyük bir eyalettir. Bu eyalet, Ebü'l-Fazl künyesiyle anılan es-Sağânî, Rediyüddîn Hasan b. Muhammed gibi çok sayıda büyük âlim yetiştirdi. Bu eyalette binlerce köy bulunur. Burada verimli meralar, bol meyveli ağaçlar ve çok sayıda kuş türü bulunur. Modern coğrafyacılar derler ki bu eyalet günümüzde Türkistan toprakları içinde bulunur.

105 *Kâbülistan*: Afganistan'ın kuzey doğusuna düşen ve başkenti Kâbü'l olan beldelerdir.

iktidarı gasbettiğini anlatıp kendisine iktidarı geri almak üzere bir ordu vermek suretiyle yardım etmesini istedi. Kral, yaşının ondan daha büyük olduğuna dair yemin etmesini Feyrûz'dan istedi. Feyrûz, yemin etti ve kral ona otuz bin asker tahsis edip Tirmiz'e kadar gitmesini şart koştu. Feyrûz, orduyuyla yola çıktı. Tüm ülke halkı ona katıldı ve Hürmüz'ün kabalığından ve yaptığı zulüm ve acımasızlığından dolayı Feyrûz'un saltanata daha layık olduğu kanaatine vardılar. Feyrûz, kardeşiyle savaştı ve savaşı kazanarak kardeşinin hükümünü ortadan kaldırdı. Ama yaptığından ötürü kardeşini affetti ve onu cezalandırmadı.

Feyrûz

[58]

Denilmiştir ki: Feyrûz, beceriksiz bir hükümdardı. Sözlerinin ve yaptığı işlerin büyük bir kısmını, kendisi için faydalı olmayan şeylere tahsis etmişti. İnsanlar, onun hükümdarlığı döneminde art arda yedi sene kıtlık ve kuraklık çektiler. Nehirlerinin suyu çekildi, sular ve kaynaklar kurudu. Toprak, kıraç oldu. Ağaçlar kurudu. Hayvanlar, kuşlar ve evcil hayvanlar telef oldular. Dicle'nin Fırat'ın ve diğer nehirlerin suları azaldı.

Bunun üzerine Feyrûz, halkından vergiyi kaldırdı ve valilere kendi siyasetini takip etmelerini emretti. Onlara, halktan biri bölgesinde açlıktan ölürse bundan valiyi sorumlu tutacağını belirtti. İnsanlar bu siyaseti takip ettiler. Hiç kimse açlıktan ölmedi. Feyrûz, halkını yağmur duası için açık araziye çıkmaya davet etti. Bunun üzerine kadın, erkek, çoluk-çocuk hepsi açık araziye çıkarak duaya katıldılar. Yüce Allah, dualarını kabul edip yağmur yağdırdı. Yeryüzü, eski canlılığını tekrar kazandı. Nehirlerin suları arttı. Kaynaklardan sular fışkırmaya başladı. İnsanlar, huzura kavuştular; zenginlik ve bol nimetler içinde yaşamaya devam ettiler.

Feyrûz, Rey şehrini inşa ettirdi ve ona Râm-ı Feyrûz ismini verdi. Azerbaycan'da da Erdebil şehrini inşa ettirerek oraya da Bâz-ı Feyrûz ismini verdi. Sonra Türklerle savaşmak için hazırlıklara başladı. Mûbez ve diğer vezirlerini kendi yanına aldı. Kızı Feyrûzduht'u da yanından ayırmadı. Yanına hazine ve birçok mal alarak yola çıktı. Yerine, vezirlerinin büyükle-

rinden Şûhar adındaki bir adamı tayin etti. Bu vezirin mer-tebesi için, "Kârin" tabiri kullanılırdı. Babasının, Türklerle aralarındaki sınırı gösteren minareyi parçalayıp atarak Türk topraklarına girdi ve oraları istila etti.

O zaman Türk Hâkânı olan Uhşuvân, Feyrûz'a, sınırı geç-tiğini ve yaptığı zulmün kötü sonuçlarını bildirmek üzere bir elçi gönderdi. Feyrûz, bu uyarıya aldırmadı. Hâkân, savaşmak niyetinde olmadığını göstermek için, şehrin etrafına hendek-ler kazdırdı. Hendeklerin derinliği, yirmi arşın, genişliği de on arşındı. Sonra Hâkân, hendeğin üzerini kamış ve toprakla örterek hendeğin gizli olmasını sağladı. Sonra Feyrûz'la sa-vaşmak için çıktı. Feyrûz'la karşılaşan Hâkân, ancak bir saat dayanabildi ve yenildi.

Feyrûz, ordusuyla Hâkân'ın peşine düştü. Hâkân, taifesiyle beraber hendeğin olduğu tarafa yönelip bildiği yollardan hendeği geçtiler. Onları takip eden Feyrûz ve ordusu hendek-ten habersizdiler ve oraya düştüler. Hâkân Uhşuvân ve komu-tanları, onlara saldırdılar ve onları taşlarla öldürdüler. Hâkân Uhşuvân, Feyrûz'un ordugâhını ve yanına aldığı tüm mallarını ele geçirdi ve ailesini esir aldı. Ayrıca Mûbez ve Feyrûz'un kızı Feyrûzduht'u da esir aldılar. Ordudan geride kalan ve yenil-giye uğrayanlar, Şûhar'a gelip Feyrûz ve ordusunun başına gelenleri anlattılar. Şûhar, halkı Hâkân'dan hükümdarlarının öcünü alma hususunda kışkırtarak halkı Hâkân'ın üstüne sal-dı. Askerler ve belde halkından oluşan bütün insanlar, hemen onun bu çağrısına olumlu cevap verdiler. Şûhar, kalabalık top-luluklarla ilerledi ve Türk beldelerine daldı. Hâkân, Şûhar'ın büyük ve techizatlı bir orduyla üzerine geldiğini duyunca korktu. Hâkân, Şûhar'dan Mûbez, Feyrûzduht ve aldığı tüm [59] mallarını, hazinelerini, alet ve edevatlarını geri vermek üzere anlaşma yapmasını istedi. Şûhar, bu teklifi kabul etti. Bunları teslim alarak ülkesine geri döndü.

Feyrûz'dan sonra yerine oğlu Belâs geçti. O da dört yıl sal-tanattan sonra öldü. Bunun üzerine Şûhar, Belâs'ın kardeşi Kubâd b. Feyrûz'u tahta geçirdi. Denilmiştir ki: Kubâd'ın döne-minde Rebîa b. Nasr el-Lahmî öldü ve saltanat Himyer'e geçti.

Zû Nüvâs

[60]

Onlardan sonra hükümdarlığı Zû Nüvâs ele geçirdi. Onun asıl adı Zür'a b. Zeyd b. Ka'b Kehfu'z-Zulm b. Sehl b. Amr b. Kays b. Cüşem b. Vâil b. Abduşems b. el-Gavs b. Cidâr b. Katan b. Ureyb b. Râiş b. Himyer b. Sebe' b. Yeşcub b. Ya'rub b. Kah-tân'dır. Başından sarkan bir perçem saçtan ötürü, perçemli anlamında "Zû Nüvâs" olarak isimlendirilmiştir.

Denilir ki: Yemende Zû Nüvâs ve halkının taptıkları bir ateş vardı. Ateş, bazen alevlenir ve ondan boyu üç fersahı bulan bir boyun çıkıp uzardı. Sonra tekrar eski hâline dönerdi. Yemen'deki Yahudilerden bir grup, Zû Nüvâs'a: "Kralımız! Bu ateşe ibadetin bâtıldır. Eğer dinimize girersen, biz bu ateşi Allah'ın izniyle söndüreceğiz. Sende dininde nasıl bir yanlgı içinde olduğunu anlarsın," dediler. Zû Nüvâs da eğer ateşi söndürürlerse Yahudi olacağını söyledi. Ateş alevlenip ondan uzayan boyun çıktığı vakit, Yahudiler Tevrat'ı getirdiler. Açıp okumaya başladılar. Ateş(ten çıkan ve uzanan boyun) gittikçe geriliyordu. Nihayet ateş (boyun) çıktığı yere döndü. Onlar, Tevrat'ı okumayı aralıksız sürdürdüler. Sonunda ateş tamamen söndü. Bunun üzerine Zû Nüvâs, Yahudiliği kabul etti ve Yemen halkını Yahudiliğe davet etti. Bu davetini kabul etmeyenleri öldürdü.

Sonra Zû Nüvâs, Necrân'a gitti. O, oradaki Hristiyanları Yahudileştirmek istiyordu. Orada, İsa'nın (as.) tahrif olmamış dinine inanan bir halk vardı. Zû Nüvâs, onları dinlerini terkederek Yahudi olmaya çağırırdı. Onlar ise bu isteğini reddettiler. Zû Nüvâs, Necrân hükümdarını yakalattı. Onun adı, Abdullah b. Tâmir idi. Hükümdarın boynunu kılıçla vurdurup başını kesti. Gövdesini de şehrin surlarına götürerek orada astırdı. Zû Nüvâs, çukurlar kazdırıp halkı da bu çukurlarda yaktırdı. İşte bunlar, Yüce Allah'ın Kur'an'da anlattığı¹⁰⁶ Ashâbu'l-Uhdûd'dur.¹⁰⁷

[61]

106 "Kahrolası o hendek sahipleri. O yakıtlı ateşi (tutuşturanlar!) Hani onlar, ateşin başına oturmuşlar, Müminlere yaptıklarını seyrediyorlardı. Müminlerden nefret etmelerinin sebebi de her şeye galip ve övülmeye layık olan Allah'a iman etmeleri idi" (Burûc, 85/ 4-8).

107 Ashâbu'l-Uhdûd: Onlar, Yahudiliğe girmeyi kabul etmeyen Necrân Hristiyanlarıdır. Böylece Zû Nüvâs, çukurlar kazdırdı ve bu çukurlarda ateş yaktırdı ve onları bu çukurlara attı. Yüce Allah, Kur'an'da buna işaret etmiştir. Bkz. Burûc, 85/3-8.

Devs, Zû Sa'lebân, Necrân'dan kaçarak Bizans Kralı'na gitti. Ona Zû Nüvâs'ın dindaşlarına yaptıklarını, piskoposlarını öldürdüğünü, İncilleri yaktığını ve kiliseleri yıktığını anlattı. Roma Kralı, Habeş Necâşî'si'ne bir mektup yazdı. Necâşî, büyük bir orduyla Eryât'ı Yemen'e gönderdi. Eryât, deniz yolculuğuna çıkarak Aden sahiline çıktı. Zû Nüvâs, Eryât'ın üzerine saldırdı ve ikisi savaştılar. Zû Nüvâs öldürüldü. Eryât ise San'a'ya girdi. Şehrin ismi Zemâr idi. San'a, Habeşçe bir kelimedir. Yani güvende ve korunmuş demektir. Bu sebeple şehre San'a adı verilmiştir.

Eryât, içi rahat olup sükûnet bulunca, Yahudileri öldürüp Yemen'i zapt etti ve bütün gelirler kendisinde toplandı. O, gelirden sevdiği kimseleri yararlandırıyordu. Geri kalan Habeşliler, bu duruma sinirlenmişlerdi. Onlar, komutanlarından biri olan Ebû Yeksûm Ebrehe'ye gittiler. Eryât'ın yaptıklarından şikâyetle bulundular ve ona biat ettiler.

Habeşliler iki fırkaya ayrılarak geri döndüler. Bir taraf Eryât ile beraberdi diğer taraf ise Ebrehe ile beraberdi. Onlar, savaş için saf tuttular. Ebrehe, Eryât'a düello yapmayı teklif etti. Eryât, teklifi kabul etti. Eryât, mızrağını ona atınca, mızrak Ebrehe'nin yüzüne isabet edip burnunda yara açtı. Bu sebeple Ebrehe'ye burnu yarık anlamına gelen Eşrem denilmiştir. Ebrehe de kılıcıyla Eryât'ın başının ortasına vurdu ve onu öldürdü. Habeşliler, onun yanında birleştiler. O da onlara hükümdar oldu. Necâşî, onun Yemen'deki hükümrانlığını tanıdı. Ebrehe'nin bu iktidarı, kırk sene sürdü. Ebrehe, San'a'da kimsenin bir benzerini görmediği bir kilise yaptırdı. Bütün Yemen halkını, hac için bu kiliseye davet etti. Tüm Araplar bu daveti çirkin görerek ona tepki gösterdiler.

Bir gece Tihâme kabilesine mensup biri kiliseye girdi ve orada büyük abdestini bozdu. Sabahleyin halk kiliseye yapılan bu çirkin hareketi görünce, Ebrehe halka şöyle dedi: "Sizce bunu kim yaptı?" Onlar, bunu yapsa yapsa Mekke'deki Kâbe için, bu kiliseye hac yapılmasını emretmene kızan Mekkelilerden bir grup yapmıştır," dediler. Ebrehe buna çok fazla

sinirlendi ve Mekke'ye gitmek ve Kâbe'yi yıkmak üzere bir ordu donattı. Necâşî'ye de bir mektup gönderdi. Necâşî, ona [62] sağlam bir dağa benzeyen bir fil gönderdi. Bu filin ismi Mahmûd idi. Sonra Ebrehe, Mekke'ye yöneldi ve Yüce Allah'ın Fîl suresinde¹⁰⁸ bahsettiği hadise cereyan etti.

Denilmiştir ki: Yüce Allah, Ebrehe'yi helak edince, ona Yemen'de oğlu Yeksûm b. Ebrehe halef oldu. Onun, babasından daha şerli ve kötü bir yaşamı vardı. Yeksûm, Yemen'de on dokuz sene saltanat sürdü. Ondan sonra da kardeşi Mesrûk hükümdar oldu. O da kardeşinden daha şerli ve kötü bir yaşam sürdü.

Seyf b. Zû Yezen

Yemen'de bu haksızlık devam edince, Zû Nüvâs oğullarından Seyf b. Zû Yezen el-Himyerî ortaya çıktı ve Antakya'daki Kayser'e gitti. Yöneticilerin onları düşürdüğü kötü durumu haber verdi. Şikâyetle bulundu. Ondan kendilerine yardım etmesini, yöneticileri kovmasını ve Yemen hükümdarı olmasını istedi. Kayser: "Onlar, benim dinime mensup, sizler ise putperestsiniz. Onlara karşı, size yardım edemem," dedi.

Seyf b. Zû Yezen ondan ümidini kesince, Kistrâ'ya yöneldi. Çaresizce Hîre'ye, Nu'mân b. Münzir'e geldi. Durumunu ona şikâyet etti. Nu'mân ona şöyle dedi. "Dedemiz Rebîa b. Nasr'ın Yemen'den çıkarılıp bu topraklara yerleşmesinin sebebi bundan başka bir şey değildi. Bu yüzden sabredin. Ben her yıl Kistrâ b. Kubâd ile görüşürüm. Bu yılki görüşme zamanı yakın. Bu görüşme için çıktığımda seni de yanımda götüreceğim ve senin (onunla görüşmen) için izin isteyeceğim. Arzu ettiğin hususta aracı olacağım." Nu'mân, dediğini yaptı, izin istedi ve aracı oldu. Kistrâ, hapishane mahkûmlarından oluşan bir ordu gönderdi. Kendilerinden birini de onlara komutan tayin etti. Ona Vehriz b. el-Kâmeccâr deniyordu. O, yaşlı biriydi. Yüz yaşını aşmıştı. O, İran süvarilerinden biriydi ve onların kah-

108 Bu olay Yüce Allah'ın şu ayetinde anlatılmıştır: "Rabbinin fil sahiplerine neler yaptığını görmedin mi? Onların tuzaklarını boşa çıkarmadı mı? Onların üzerine, (sürü sürü) kuşlar gönderdi. O kuşlar, onların üzerlerine pişmiş çamurdan sert taşlar atıyorlardı. Nihayet onları, (kurt tarafından) yenilmiş ekin yaprağı gibi yaptı." (Fîl, 105/1-5).

ramanıydı. Onların soylu ve şerefliyelerindendi. Yolcuları tehdit ettiği için, Kistrâ onu hapsetmişti.

Yemen'deki Farslar

Vehriz, ordusuyla Übülle'ye¹⁰⁹ hareket etti. Oradan deniz yoluyla Aden sâhiline çıktı. Yanında Seyf b. Zû Yezzen de bulunuyordu. Haber Mesrûk'a ulaşmıştı. Mesrûk, onların üzerlerine gitti. Onlar, karşılaşp savaş vaziyetini almadılar. Savaşmak için beklediler. Vehriz, acele okuna sarıldı ve Mesrûk'a attı. Ok, iki kaşı arasından girip arkadan çıktı. Mesrûk ölü olarak yere yığıldı kaldı. Mesrûk'un ordusu dağıldı. Vehriz, San'a'ya girdi ve Yemen'i ele geçirdi. Fetih haberini Kistrâ'ya mektupla ulaştırdı. Kistrâ da ona Yemen'deki tüm zencileri öldürmesini, Seyf'in oraya hükümdar olarak bırakılmasını ve kendisinin yanına gelmesini istediğini yazdı. Vehriz, bunları aynen yerine getirdi. Seyf, bazı zencileri yanında bırakmış ve özel adamlarına katmıştı. Seyf, ata bindiği zaman onlar, onun önünde süratle koşuyorlardı. O zenciler bir gün Seyf alayın önündeyken, ona kılıçla saldırdılar. Onu mızraklarıyla dövdüler ve nihayet o öldü.

Bâzân

Kistrâ, Vehriz'i Yemen'e geri gönderdi. Orada hiçbir zenci-yi veya onların soyundan gelen hiç kimseyi bırakmamasını, hepsini öldürmesini emretti. Vehriz, orada beş yıl kaldı. Ölü-mü yaklaştığında ok ve yayını istedi ve şöyle dedi: "Beni duvara yaslayın." Sonra yayını aldı ve bir ok fırlatıp şöyle dedi: "Okumun nereye düştüğüne bakın. Oraya benim için bir lahit yaptırın ve beni oraya gömün," dedi. Ok bir kilisenin arkasına düştü. Bu mekân, günümüze kadar "Vehriz'in Kabri" diye anılmaktadır. Ondan sonra Kistrâ, Yemen'e Bâzân'ı gönderdi. O da İslam gelinceye kadar orada hükümdarlık yaptı.

Kubâz

Anlatılmıştır ki: Kubâd hükümdar olduğunda, on beş yaşlarındaydı. Ancak o bilgili, zeki, ileri görüşlü, kuvvetli ve derin

109 Übülle: Basra'ya yakın Dicle Nehri'nin kıyısında bulunan bir beldedir. Basra şehrine yakın Arap körfezi tarafına düşer (bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I. 98 vd.).

görüşlüydü. O, ülkenin işlerinden Şûhar'ı sorumlu kılmıştı. İnsanlar, Şûhar'ın şehrin işlerini ele almasından ötürü Kubâd'ı hafife aldılar ve onu küçümsediler. Kubâd, bu şekilde beş yıl hükmetmeye devam etti. Sonra bundan vazgeçti ve Mihrân el-Ekber oğullarından Sâbûr er-Râzî'ye bir mektup yazdı. Sâbûr, onun Bâbil ve Hutarniyye'deki valisiydi. Ondan, yanına bir ordu alarak gelmesini istedi. Sâbûr geldiğinde, Kubâd düşündüklerini ona anlattı. Şûhar'ı öldürmesini emretti. Ertesi gün Sâbûr, Kubâd'ın yanına geldiğinde, Şûhar'ı orada oturmuş buldu. Sâbûr, Şûhar'ı geçip Kubâd'ın yanına geldi. Şûhar, Sâbûr onu boğazından kementle yakalayınca kadar Sâbûr'u umursamamıştı. Ta ki Sâbûr, onu boynundan tutup sürükleyerek meclisten çıkardı. Zincire vurarak hapse attırdı. Sonra da Kubâd'ın emriyle Sâbûr öldürüldü.

Mazdek ve Mazdekilik¹¹⁰

Kubâd'ın hükümdarlığı üzerinden on yıl geçince, Istahr halkından bir adam ona geldi. Adı Mazdek idi. O, Kubâd'ı, Maz- [64] dekilik dinine çağırıyordu. Kubâd, buna gönüllüydü. İranlılar, bu işe çok kızdılar. Kubâd'ı öldürmek istediler. Bunun üzerine Kubâd özür diledi. Ancak onlar, özrünü kabul etmeyip onu iktidardan düşürdüler. Hapse atıp yerine vekil tayin ettiler. Kardeşi, Câmâsîf b. Feyrûz'u hükümdar tayin ettiler.

Kubâd'ın kız kardeşi, Kubâd için gizlenmişti. O, bir hileyle onu hapisten kurtardı. Ortalık duruluncaya kadar Kubâd gizlendi. Sonra güvendiği beş kişiyle çıktı. Onlar arasında Mâverâünnehir civarından Zermihr b. Şûhar vardı. O, Mâverâünnehir hükümdarlarından yardım istedi. Ehvâz yolunu tutup Urumşîr'e vardı. Ehvâz ve İsbahân sınırındaki bir köye gitti. Kılık değiştirerek oraya yerleşti. Orada dihkânın¹¹¹ yanında kalıyordu. Kubâd, orada kabile reisinin güzel kızını gördü ve

110 *Mazdekilik*: Mazdek'e nispet edilen bir kelimedir. Mazdek, kendi adıyla anılan mezhebin sahibidir. Mazdekilik mezhebinin özetle mahiyeti şöyledir: Malları ve kadınları insanlar arasında ortak bir hak hâlinde kabul eder. Mazdekilik, bu mezhebe giren Kubâd zamanında yaygınlaştı. Fakat onun öldürülmesinden sonra bu mezhep sönük bir hâle geldi.

111 *Dişkân*: Acemlerin nezdinde bölgenin reisi demektir. Kelime Farsça olup Arapçaya geçmiştir.

ona gönlünü kaptırdı. Kubâd, Zermihr b. Şûhar'a dedi ki: "Bu kızdan hoşlandım. Ona âşık oldum. Kabile reisine git ve onu bana iste!" O da istedi.

Kubâd, kıza yüzüğünü gönderdi. Bunu ona mehir kıldı. Kız hazırlandı ve ona getirildi. Kubâd onunla baş başa kaldı. O kızın hem akıllı, hem edepli hem de güzel olduğunu görünce daha da sevindi. Kubâd, kızın yanında üç gün kadar kaldı. Kıza kendisini korumasını emretti. Sonra oradan ayrılıp Huyâtîle reisinin evine gitti. Ona halkının kendisine yaptıklarını anlattı. Saltanatını geri almak için, ondan kendisini bir orduyla desteklemesini istedi. Reis, bunu kabul etti. Ancak Sağâniyân bölgesinin kendisine verilmesini şart koştu. Buna karşılık kendisine otuz bin asker verdi.

Kubâd, kardeşine karşı ayaklanmak üzere orduyla ülkesine doğru yöneldi. Başlangıçta geçtiği yolu takip ederek, o kadınla evlendiği köye geldi. Babasının yanına vardı ve eşini sordu. Babası, onun bir oğlan çocuğu doğurduğunu söyledi. Kubâd, kadını çocuğuyla birlikte yanına getirilmesini emretti. Yanında çocuk olduğu hâlde eşi geldi. Kubâd, çocuğa çok sevindi. Çocuğun melek gibi güzel bir yüzü olduğunu gördü ve ona Kısra adını verdi. Bu çocuk, kendinden sonra yerini alacak olan Kısra Enûşirvân'dır. Kubâd, Zermihr'e: "Çık ve bu kızın babasının şerefli bir geçmişi olup olmadığını benim için araştır," dedi. Zermihr, onun soyunu araştırdı ve onların Sultan Ferîdûn'un evlatlarından olduğunu öğrendi. Kubâd, buna çok sevindi. Çocuk ve annesinin yanına alınmasını emretti.

Kubâd, Taysefûn şehrine ulaşınca halk birbirini suçlamaya başladı. Onlar: "Kubâd, Mazdek dininden kendini kurtarmış, itham ettiğimiz şeyleri terk etmişti. Biz bunu kabul etmeyip ona nasıl zulüm ve haksızlık ettik," dediler. Hep birlikte onu karşılamak üzere çıktılar. Yanlarında kardeşi Câmâsif de vardı. Kendisinden özür dilediler. O da özürleri kabul etti. Kardeşi Câmâsif ve onların hatalarını bağışlayıp saltanat sarayına girdi. Beraberinde getirdiği orduyu serbest bırakıp onlara ikramda bulundu ve onları reislerine geri gönderdi. Onun emriyle kız da en iyi köşke yerleştirildi.

Kubâd, saltanatı devraldıktan sonra, bir ordu hazırlayıp Rum şehirlerine sefere çıktı. Âmid¹¹² ve Meyyâfârikîn¹¹³ şehirlerini fethedip halkını esir aldı. Onlar için, Fâris ile Ehvâz arasında bir şehir yapılmasını emretti. Onları oraya yerleştirdi. Şehre İbir Kubâd adını verdi. Bu en büyük şehirdir. Şehri dört mahalleye ayırdı. Enbâr Mahallesi; buna Hiytu ve Ânât beldeleri de dâhildir. Burayı Yezîd b. Muâviye, Arap Yarımadası'na dâhil etmiştir. Bâduriyye Mahallesi, Meskin Mahallesi, Orta ve Aşağı Bih Kubâd Mahalleleri de daire şeklinde çevrelenmiş olup bunlara bağlıydı. Ayrıca sekiz bölgeyi de bunlara kattı. Her kasaba, dört büyük mahalleden oluşmuştur. Onlar da büyük mahallelerden meydana gelmişlerdi. İsbahân kasabasını ise iki bölgeye ayırmıştı. Bunlar, Cey ve Teymere kasabalarıdır.

Kubâd'ın birçok çocuğu vardı. Kubâd, onlar içinde en fazla Kistrâ'yı tercih ediyordu. Çünkü o, bütün hasletleri kendisinde toplamıştı. Ancak onda bir paranoya hastalığı vardı. Suizan sahibiydi. Bu sebeple Kubâd ondaki bu huyu çok övmüyordu. Bir gün ona dedi ki: "Evladım! Sende bir sultanda olması gereken bütün hasletler olgunlaştı. Ancak, sen suizan ediyorsun. Bu ise yerinde olmadığı zaman, büyük sıkıntılara sebebiyet verir ve bütün amelleri yok eder." Bunun üzerine Kistrâ, kalbindeki bu hastalıktan ötürü babasından özür diledi ve onun yanında nefsinı terbiyeye çalıştı.

Enûşirvan

[66]

Melik Kubâd, kırk üç yaşına gelince öldü. O, saltanatı oğlu Enûşirvân'a bıraktı. Babasından sonra başa geçen Enûşirvân, insanlara günah işlemeyi güzel gösteren Mazdek b. Mâzeyâr'ın aranmasını emretti. Çünkü bu, alçak insanları kötülük yapmaya kıskırtmış, hırsızlar için hırsızlığı, zalimler için zul-

112 *Âmid*: Yani Diyarbakır. Bu şehir, Dicle Nehri'nin kenarında bulunur. Burada çok miktarda ipek, pamuk ve deri üretilir. Âmid, 19/640 tarihinde İyâz b. Genâm en-Nehrî komutasında fethedildi. Sonra Osmanlılar 1515'te Diyarbakır'ı fethetmişlerdir.

113 *Meyyâfârikîn*: el-Cezîre ve Ermeniye sınırları arasında bulunan Diyarbakır'ın Silvan ilçesidir.

mü kolaylaştırmıştı. O bulununcaya kadar arandı. Bulununca öldürülmesini emretti. Onun yolundan gidenleri de öldürttü.

Sonra Kistrâ, Enûşirvân'ın yurdunu dört bölgeye ayırdı ve her bölgeye güvendiği bir adamını vali tayin etti. Bölgelerden biri Horasan, Sicistan ve Kirman'dır. İkincisi İsbahân, Kum, Cebel, Azerbaycan ve Ermenistan'dır. Üçüncüsü Fâris ve Eh-vâz'dır; bu bölge, Bahreyn'e kadar uzanır. Dördüncü ise Rum ülkesi sınırına kadar el-İrak'tır. Bu dört kişiden her biri, şeref ve yüceliğin zirvesindeydiler.

Kistrâ, orduları Huyâtîle ülkelerine yönlendirdi ve Tahâristan, Zâbilistan, Kâbülistan ve Sağâniyân'ı fethetti. Türk hükümdarı Sincibû Hâkân ülkesinin insanlarını oraya topladı. Savaşa hazırlandı ve Horosan topraklarına doğru yürüdü ta ki Şâş,¹¹⁴ Fergâna,¹¹⁵ Semerkand,¹¹⁶ Keş¹¹⁷ ve Nesef'e¹¹⁸ hâkim oldu ve Buhârâ'da¹¹⁹ ilerlemesini durdurdu.

[67] Bu haberler Kistrâ'ya ulaştı. O, kendinden sonra hükümdar olacak olan oğlu Hürmüz'e kalabalık bir ordu hazırladı. Onu, Türk Hâkân'la savaşmak üzere onun üzerine gönderdi. Oğlu, ilerledi. Türk Hâkân'ın aldığı toprakları geri aldı ve Hâkân'ın ülkesine kadar ulaştı. Bunun üzerine Kistrâ, oğluna geri dönmelerini bildiren bir ferman yazdı.

Denilmiştir ki: Hâlid b. Cebele el-Gassânî, en-Nu'mân b. el-Münzir ile savaştı. Bu en son el-Münzir'dir. İki Nu'mân ve iki Münzir vardı. Birincisi; Behrâm Gûr'un emriyle hareket eden el-Münzir'dir. İkincisi; Kistrâ Enûşirvân zamanındaki el-Mün-

114 Şâş: Seyhûn kenarında bulunan şehirlerden biri olup Fergâna'ya yakındır.

115 Fergâna: Türkistan'daki bir bölgenin ismidir. Buranın merkezi, Fergâna ismini taşımaktadır. Ser Deryâ Nehri'nin kıyısında bulunur.

116 Semerkand: Fergâna tarafına düşen şehirlerden biridir. Tatar komutanı Cengiz Han'ın saldırısı esnasında bu şehir harap edildi. Sonra Timur Lenk burayı hükümetinin başkenti yaptı ve orada öldü.

117 Keş: Cürcân'dan birkaç günlük mesafede bulunan bir beldedir. Moğol lider Timur Lenk bu beldede doğdu.

118 Nesef: Ceyhun ve Semerkand'ın biraz uzağında bulunan büyük bir şehirdir.

119 Buhârâ: Özbekistan'da bulunan bir şehirdir. Bu şehir, Çin, Hindistan, Rusya ve İran yollarının kesiştiği bir yerde kurulmuştur. Bu şehir, halı imalatıyla şöhet bulmuştur.

zir'dir. Onlar, Kistrâ'nın Arap topraklarının sınır bölgelerinde ikamet eden görevlileriydiler. Hâlid b. Cebele, el-Münzir'in arkadaşlarından büyük bir çoğunluğu öldürdü ve el-Münzir'in develeriyle atlarını gasbetti. Bunun üzerine el-Münzir, Kistrâ Ebûşirvân'a Hâlid b. Cebele'nin kendisine neler yaptığını anlatan bir yazı yazdı.

Kistrâ, Kayser'e bir mektup yazdı. Hâlid'e, el-Münzir'i ve onun arkadaşlarından öldürdüklerinin diyetini vermesini emretmesini ve aldığı malları iade etmesini emretti. Kayser, Kistrâ'nın bu yazısını önemsemedi. Kistrâ, onunla savaşmak için hazırlıklarını yaptı. el-Cezîre beldelerine ulaşınca kadar ilerledi. Buralar, o tarihte, Rumların elindeydi. Dârâ,¹²⁰ er-Ruhâ,¹²¹ Kinnesrîn¹²² Menbic¹²³ ve Haleb şehirlerini ele geçirdi. Ta ki bu ilerlemesi, Antakya'da son buldu. Neticede orayı da fethetti. Antakya, el-Cezîre ve Şam'ın en büyük şehriydi. Kistrâ, Antakya halkını esir alıp onları Irak'a sürgün etti. Onlara Taysefûn şehrinin yanında bir şehir yapılmasını emretti. Antakya şehri stilinde, bir şehir inşa edildi. Bu şehir, sokakları, caddeleri ve evleriyle Antakya'dan hiçbir şeyi farklı olmayacak şekilde inşa edildi. Onu "Zeber Hüsrev" diye isimlendirdi. Bu şehir, Medâin şehrinin yakınında bulunuyordu. Bu şehir, er-Rûmiyye diye adlandırıldı. Sonra esirler orada serbest bırakıldı. Her insan, orada Antakya'daki evinin bir benzeri olan eve yerleşmeye koyuldu. Kistrâ, onların işlerini yürütmek için kendisine Yezedfenâ denilen Ehvâz Hristiyanlarından bir adamı tayin etti.

120 *Dârâ*: Bu şehir, Fars Kralı Dârâ'nın İskender'i yendikten sonra yaptırdığı şehirdir. Bu şehir, Mardin ve Nusaybin arasına düşer. Bizanslılar, bu şehir fethetti ve burayı İran bölgesine karşı üs olarak kullandılar. Arap gezgini İbn Batûta, bu şehirden bahsetmiştir.

121 *er-Ruhâ*: Bu şehir, Urfa olarak tanınıyor. Burası Türkiye'de Dicle ve Fırat nehirleri arasında bulunur. Miladî üçüncü ve beşinci asırlar arasında burası önemli bir ilim merkezi hâline gelmişti. Araplar, bu şehri 18/639 tarihinde fethettiler.

122 *Kinnesrîn*: Suriye'nin kuzeyinde bulunan bir şehirdir. Burası, Hâlid b. Velîd tarafından fethedilmiştir.

123 *Menbic*: Haleb'in uzağında bir mesafede bulunan bir şehirdir. Bu şehirde şair el-Buhturî doğmuştur. Seyfûddeve el-Hamedânî döneminde Ebû Firâs el-Hamdânî Rumların eline esir düşmeden önce bu şehrin şairliğini üstlendi.

Kayser, Kistrâ'ya barışı ve her sene düzenli vergi verilmesi karşılığında ele geçirdiği şehirleri geri vermesini istediğini yazdı. Kistrâ, aşırı gitmeyi uygun bulmadı ve elinden geleni yaparak onun barış teklifini kabul etti. Orayı elinde tutması ve [68] vergiyi her sene kendisine vermesi için Şervîn ed-Destebây'ı vekil tayin etti. Şervîn, oradaki Rum idareciyle beraber, kabiliyetli, meşhur mevlası (hizmetçisi) "Hurrîn"i atadı ki o cesur, kahraman ve lider bir şahsiyetti.

Kistrâ, Şam bölgesinden ayrılarak geri döndüğünde, çok şiddetli bir hastalığa yakalandı. Bu yüzden Humus şehrine yöneldi ve iyileşinceye kadar ordusuyla birlikte oraya yerleşti. Kayser de Kistrâ iyileşinceye kadar ordusuna yetecek kadar azığı oraya gönderdi.

Denilmiştir ki: Kistrâ Enûşirvân'ın, Enûsizâd adında bir oğlu vardı. Onun annesi Hristiyandı ve çok güzeldi. Kistrâ da ondan hoşlanıyordu. Hristiyanlığı terk edip Mecûsîliğe girmesi şartıyla Kistrâ onu istedi. Bu kadın, Kistrâ'nın bu isteğini reddetti. Hristiyanlık, ondan oğluna miras kaldı. O, din konusunda babasına muhalefet etti. Kistrâ, ona kızdı ve Cündîsâbûr şehrinde onun hapsedilmesini emretti.

Denilmiştir ki: Kistrâ, Şam ükesinde savaştığında onun hastalanıp Humus'a yerleştiği haberi Enûsizâd'a ulaştı. O hapishanedekilerin aklını çeldi ve elçilerini Cündîsâbûr Hristiyanlarına ve diğer Ehvâz kasabalarına gönderdi. Hapishaneyi yıkarak oradan çıktı. Oranın Hristiyanları, onun etrafında toplandılar. O, babasının görevlilerini Ehvâz'ın köylerinden kovdu ve mallarına el koydu. Babasının öldüğü haberini yayararak Irak tarafına sefer için hazırlıklara başladı. Kistrâ'nın Taysefûn şehrindeki halifesi, ona oğlunun hareketlerini bildiren bir mektup yazdı. Kistrâ ona şöyle yazdı: "Orduyu, ona doğru yönlendir. Onunla savaşmada azimli ol ve çabuk davran. Onu yakalamak için hileye başvurun. Şayet hüküm ona geçerse öldürür, kanlar heder olur, canlar zayi olur. Aklı başında olan bilir ki dünyanın refahı halis değildir, bağışlaması da daim değildir. Eğer bir şey kusursuz olsaydı, o zaman ölü toprağı

diriltten yağmur gibi olurdu. Uyuyan insanların üzerine gelip onları uyaran gündüz gibi olurdu. Kör olanlara gelip onları aydınlatan gündüz gibi olurdu. Bununla birlikte, yağmurdan nice eziyet görenler ve nice viran olan binalar vardır, onun se-
linden ve yıldırımından yok olan nice kimseler vardır. Öğlenin
sıcağında da nice zarar ve bozgunluklar vardır. O topraklarda
biten çıbanı, sana ayak bağı olanı, işine engel olanı, koparıp at
(yani onu öldür). Topluluğun kalabalık olması, seni korkut-
masın. Onların kalıcı bir cesaretleri yoktur. Hristiyanlar, nasıl
kalsın ki onların dininde, sağ yanağına tokat atan kimseye sol
yanağını çevirmek vardır. Eğer Enûşizâd ve arkadaşları teslim
olurlarsa onlardan hapiste olanları, hapislerine geri gönder.
Onların içinde bulundukları sıkıntılarını artırma (yani yeme
ve giyinme cezalarını artırma). Onlardan ele başı olanların
boynunu vur. Onlara karşı müsamahasız ol. Onlardan insan- [69]
ların en değersizleri ve hizmetkârları olanları serbest bırak,
onları engelleme. Senin, Enûşizâd'a açıkça küfredenlerin ve
annesine dil uzatanların cezası hakkında bana söylediklerini
anladım. Bil ki işte onlar, asıl gizli kini ve saklı düşmanlığı olan
kimselerdir. Onlar, bize sövmek için ve bizi kötülükle anmak
için Enûşizâd'a küfretmeyi basamak olarak kullandılar. Onları
terbiye etmen hususunda mutabakat sağlanmış durumdadır.
Onların yolundan gidene de fırsat verme. Vesselam."

Sonra Kistrâ, hastalığından iyileşti. Hemen ordusuyla sara-
yına döndü. Oğlu Enûşizâd, esir alınmış ve Kistrâ'nın emrettiği
gibi işi bitirilmişti.

Şöyle söylenmiştir: Acem hükümdarları, arazilerin ürün-
lerine, yarım, üçte bir, dörtte bir, beşte bir ve onda bire kadar
belirlenmiş ölçülerde, şehirlere olan yakınlıklarına göre ve ye-
tiştirip kazandıklarına göre bir vergi koyuyorlardı. Kubâd, bu
vergiyi indirmeye niyetlendi. Haraç vergisini de kaldırdı. Ancak
o, yerin ölçümünü tamamlamayı başaramadan ölmüştü. Kistrâ
Enûşirvân onun bitiremediği işin tamamlanmasını emretti.

Bunu bitirdiklerinde Kistrâ, kâtiplerine emretti ve onlar da
bu işin ayrıntılarını ona sundular. Bu arazileri vergiye bağla-

dılar ve bu konuyla ilgili kanunlar koydular. Cizyeyi de dört tabaka olarak düzenledi. Saraylıların, başkanların, önderlerin ve yazıcıların ve hükümdarın hizmetkârlarının ailelerini vergiden muaf tuttu. Yirmi yaşına gelmemiş ve ellisini geçmiş olanların hiçbirinden cizye almayı gerekli görmedi. Bu kanunlar, üç nüsha yazıldı. Bir nüshayı divanında bıraktı. Bir nüshayı haraç divanlarına gönderdi. Bir nüshası da kasabalardaki mahkemelere gönderdi –ki vergi tahsildarlarının onların belirledikleri ölçüleri geçmelerine engel olunabil-sin.– Kistrâ, haracın üç taksitte toplanmasını emretti. Haracın toplandığı mekâna da “Serâya Şemerra” adını verdi. Bunun anlamı, üç taksit evi demektir. Orası bugün “Şemmerac” diye bilinen yerdir. Onun manasının bundan farklı bir şey olduğu da söylenmiştir. Yani o “Hesap Evi”dir şeklinde de mana verilmiştir. Hesap da “Şemmera” demektir. Bu ise günümüze kadar Farsçada bilinen bir kelimedir. Onlar “haracı” hesap anlamında “şîn” harfiyle “şemare” şeklinde isimlendiriyorlardı. Kistrâ, [70] baş vergisini fakirlerden ve sakatlardan kaldırdı. Aynı şekilde mahsul vergisini de doğal afete uğrayanlardan kaldırdı. Bunların her birisi için adil, güvenilir, onu yerine getirebilecek insanları da adalete sevk edecek bir görevli topluluğu tayin etti.

Acem hükümdarları arasında ahlak ve felsefeyi Kistrâ’dan daha iyi bilen ve ilmi daha fazla öğrenmek isteyen başka bir hükümdar yoktu. O, ahlak ve hikmet ehline yakın duruyor ve onların değerlerini biliyordu. Onun asrının âlimlerinin en büyüğü Bozorcumihir b. el-Behtekân’dır. O, Acemlerin bilgisi ve akli başında olan kimselerindendi. Kistrâ, onu dönemin âlimlerinden ve kendi vezirlerinden üstün tutuyordu.

Kistrâ, kâtiplerinden zeki, akıllı ve yeteneğiyle bilinen ve kendisine Bâbek b. Nehrevân denilen bir adamı ordu yönetimine tayin etti. O, Kistrâ’ya dedi ki: “Ey Hükümdar! Sen bana yetki verdin. Bu işin düzenli bir şekilde yürümesi için bazı işlerde, sert ve disiplinli davranmama sabretmen gerekir. Bunlar: Her dört ayda bir orduyu teftiş etmek, her bölümü araç ve gereçlerine en iyi tarzda bakmakla yükümlü tutmak; eğitmenleri, binicilik ve atıcılık için aldıkları ücretleri konusunda

sorgulamak. Bu konuda onların eksikliklerini ve aşırılıklarını gözetmek vs. Şüphesiz bu, siyasetin yolunda gitmesine vesile olacaktır.”

Kisrâ da şöyle dedi: “Cevapların en makbulüyle söylenmiş söze ne denilebilir ki! Çünkü her ikisi de o cevabın üstünlüğünde aynı görüştedirler ve daha sonra yalnız cevap veren, rahat edecek ve huzur bulacaktır. Sözünü yerine getir.” Bâbek, emretti ve ona teftiş yerinde, yerden biraz yüksek bir bina yapıldı. Oraya şahane döşekler serildi. Sonra oturdu ve tellalı şöyle seslendi: “Savaşçılardan teftişe katılmayan kalmasın!” Onlar derhal toplandılar. Aralarında Kisrâ yoktu. Onlara emretti ve onlar geri döndüler. Bunu ikinci gün de yaptı. Kisrâ, yine orada değildi ve tekrar geri döndüler. Üçüncü gün de şöyle seslendi: “Ey insanlar! Savaşçılardan hiç kimse toplan-tıdan geri kalmasın! Kendisine taç ve taht verilenlerden de kimse geride kalmasın. Çünkü bu, hiçbir kimseye özel izin ve ayrıcalık olmayan bir teftiştir.”

Bu, Kisrâ'ya ulaşınca Kisrâ silahını kuşandı, atına bindi ve Bâbek'in huzuruna çıktı. Bir süvarinin kuşanması gerekli olan malzeme ve silahlar şunlardı: Koruyucu zırh, zırhlı yelek, miğfer, iki kolluk, iki bileklik, mızrak, kalkan, kemerine sıkıca bağladığı gürz, savaş baltası ve demir baston, içindeki iki yay ^[71] telleriyle birlikte otuz tane ok ve iki katlanmış tel –ki atlı o ikisini miğferinin dışına bağlar– bulunan ok kuburu. Kisrâ, tam silahlı bir şekilde Bâbek'in huzuruna çıktı. Ancak, kendisiyle gösteriş yapılan yayın iki teli yoktu. Bâbek, Kisrâ'nın adını işaretlemedi. Kisrâ'ya iki teli hatırlattı. O da onları miğferine astı. Kisrâ, tam silahlı bir şekilde, tekrar Bâbek'in huzuruna çıktı. O da onun ismine işaret koydu ve şöyle dedi: “Zırhlıların komutanına 4.001 dirhem vardır. Kendisine ücret verilenlere en fazla 4.000 dirhem vardır.” Kisrâ'ya bir dirhem fazla tayan etti. Bâbek, yerinden kalkıp Kisrâ'nın yanına geldi ve: “Ey Hükümdar! Kabalığımdan ötürü beni yerme. Ben bununla, sadece adalet ve hoşgörüyü denemek ve ayrıcalığı ortadan kaldırmak istedim,” dedi.

Kisrâ dedi ki: “Bizim eğriliğimizi düzeltmek veya hükümdarlığımızın iyiliğini kastetmek isteyen kimse, bize karşı kabalık etmiş sayılmaz. Şayet böyle yapan birisi olursa faydasını umduğu için acı ilacın acılığına dayanan adam gibi, biz de onun kabalığına tahammül ederiz.”

Denilir ki: Kesker, küçük bir eyaletti. Kisrâ Enûşîrvân, bu eyalete Behüresîr, Hürmüzd Hurre ve Meysân eyaletlerini katarak bu eyaleti genişletti ve orayı iki ayrı eyalet hâline getirdi. Bunlar, Cündîsâbûr ve Zendeverd eyaletleridir. Ayrıca Kisrâ, Cuhâ'da Hüsrev Mâh eyaletini kurdu ve orayı altı sancak hâline getirdi. Bunlar, Taysefûn –ki o Medâin'dir–, Kübâb Humeyd'in üç fersah aşağısında Dicle kenarında bulunan bir köydür. Nebâtî dilinde oraya Taysefûnec denilir. Câzir, Kelvâzî, Nehr Bûk, Celûlâ ve Nehrü'l-Melik sancaklarıdır.

[72] **Hz. Peygamber'in Gönderilmesi**

Resulullah (sav.), Enûşîrvân'ın hükümdarlığının sonlarında doğdu. Kırk yaşında peygamberlik kendisine verilene kadar Mekke'de ikamet etti. Bu müddetin yedi senesi Enûşîrvân'ın hükümdarlığı zamanında, on dokuz senesi Kisrâ Enûşîrvân'ın oğlu Hürmüz zamanındadır. Kisrâ Ebrevîz'in tahta çıkışının üzerinden on altı yıl geçtikten sonra Resulullah'a peygamberlik verilmiştir. O, peygamberliği zamanında aşireti yanında Mekke'de on üç sene kalmıştır. Kisrâ Ebrevîz'in hükümdarlığının yirmi dokuzuncu senesinde Medine'ye hicret etmiştir. Medine'de de on sene kalmıştır. Kisrâ Ebrevîz öldükten sonra, Resulullah (salat ve selam ona, âl ve ashabı üzerine olsun) altmış üç yaşındayken vefat etmiştir.

Enûşîrvân'ın hükümdarlığının son döneminde Irak'ta çakallar görünmeye başlamıştı. Bu hayvanlar, buraya Türklerin diyarından gelmişlerdi. İnsanlar, bu durumdan hiç hoşlanmamışlar ve hayrete düşmüşlerdi. Haber kendisine ulaşınca Kisrâ, Mûbez'e¹²⁴ şöyle dedi: “Ülkemize saldıran bu yırtıcı hayvanlar karşısında gittikçe daha çok şaşırırmaktayım.” Bunun üzerine Mûbez: “Sultanım, eskilerin haberlerinden rivayet

124 *Mûbez*: Farsça bir kelime olup “bilgin” anlamına gelmektedir.

edildiğine göre, bir ülkede zulüm ve zorbalık adalete üstün gelirse oraya yırtıcı hayvanlar akın edermiş,” şeklinde cevap verdi. Kistrâ, Mûbez’in söylediklerini işitince, memurlarının insanlara muamele şekilleri konusunda şüpheye düştü. En güvendiği adamlarından, kendisinden hiçbir şeyi saklamayan on üçünü gizlice krallığının her tarafına gönderdi. Bu görevliler, kimse tarafından tanınmıyorlardı. Kistrâ’nın yanından ayrıldılar ve görevli oldukları yere gittiler, sonunda kendisine onu üzen valilerinin (ondan gizli kalan) kötü yönetimlerini haber verdiler. Bu valilerden kötü davranışları anılan doksan tanesini çağırdı ve boyunlarını vurdu. Diğer valileri kendilerine çekidüzen verdiler ve adaletten ayrılmadılar.

Kistrâ Enûşîrvân’ın pek çok oğlu vardı. Kendisinden sonra tahta geçen oğlu Hürmüz dışındakiler, cariyelerden ve soylu olmayan kadınlardan olmuş çocuklardı. Hürmüz’ün annesi Türk Hâkânının kızıydı. Anneannesi de melike Hâtûn’du. Babası, kendisinden sonra onu hükümdar yapmaya karar vermiş ve onun davranışları hakkında haberleri kendisine getiren casuslar atamıştı. Her zaman Hürmüz’den duymak istediği haberler gelmekteydi. Oğluna bir ahitname yazdı ve din adamlarından birine bu ahdi emanet etti. Hükümdarlığının üzerinden kırk sekiz yıl geçince Kistrâ Enûşîrvân öldü.

Hürmüz

Enûşîrvân ölünce yerine oğlu Hürmüz kral oldu. Tahta geçtiği gün şöyle bir konuşma yapmıştı: “Yumuşak davranma, mülkün; akıl, dinin direğidir. Şefkat, işin; zekâ, fikrin esasıdır. Ey insanlar! Allah bize saltanatı vererek üstün kıldı, sizlere ise kulluğu nasip etti. Bizim saltanatımızı yücelterek sizi kulluktan kurtardı. Bize güç verdi, sizleri de bizim üstünlüğümüzle üstün kıldı. Sizin yönetilmenizi bizim boynumuza yükledi, sizleri de emrimize uymakla yükümlü kıldı. Siz, birisi güçlüler diğeri zayıflar olan iki fırkaya ayrıldınız. İçinizden güçlü olan kimse, zayıfın malını yemeye kalkmasın, zayıf olan da güçlüyü aldatmasın. Zengin ve güç sahibi olan hiç kimse, fakir ve güçsüz kimseye zarar vermeyi arzulamasın. Çünkü bunda salta-

natımıza zayıflık getirecek bir bela vardır. Zayıf olan kimse de zenginlerin kaynaklarını ele geçirmek istemesin. Çünkü bu da düzene girmesini istediğimiz memleketimizin dağılmasına, düzeltmeye çalıştığımız hususların yok olmasına ve ulaşmaya çalıştığımız hedeflerin kaybına yol açacaktır.

Ey insanlar! Biliniz ki durumu iyi olan güçlü kimselere şefkatle yaklaşmak, mertebelerini yükseltmek, zayıflara merhamet etmek, onların haklarını savunmak ve güçlülerin onlara zulmetmesini önlemek güdeceğimiz siyasetler arasındadır.

Ey insanlar! Biliniz ki bize olan ihtiyacınızla, bizim size olan ihtiyacımız arasında fark yoktur. Zira size olan ihtiyacımız, sizin bize olan ihtiyacınızı karşılayacaktır. Size ağır gelip de bize arz ettiğiniz meseleler bizim için hafiftir. Bizim size yüklediğimiz hafif bir şey, elimizdeki şeylere sahip olmadığınızdan, size ağır gelebilir. Yapmamanızı istediğimiz şeylerden sakınır, emirlerimizi yerine getirirseniz, size karşı olan güzel yönetimimizi ve iyi muamelemizi övgüyle anacaksınız.

Ey insanlar! Benzer şeyler arasında tercih yapınız. İbade-ti, riya; riyaı murakabe; kötülüğü cesaret, zulmü kararlılık, Allah'ın rahmetini ceza, elden çıkma korkusunu önemsizlik, yakınlarla iyi davranmayı dalkavukluk, ilişkileri kesmeyi kin, şüpheyi bir şeyden kurtulma isteği, insafı davranmayı zafi-
[74] yet, cömertliği acizlik, bıkkınlığı âdet, iyilik etmeyi zillet, edebi akıl, inatla ısrar etmeyi gaflet, hıyaneti zaruret, nezaketi kayıp, yapmacıklığı iffet, takvayı korku, sakınmayı korkaklık, açgözlülüğü çalışkanlık, cinayeti ganimet, tutumluluğu cimrilik, cimriliği tutumluluk, israfı genişlik, cömertliği israf, kendini beğenmeyi yüce gönüllülük, asaleti kibir, debdebeyi sabır, tamamen kısmayı hak üzere harcama, aşağılıkları yükseltmeyi doğru bir iş, hayâsızlığı zerafet, ileri gidilmesi gereken yerde geri kalmayı araştırma, sorgulamayı ahmaklık, dedikoduyu vesile, kovculuğu başarı, yumuşaklığı zafiyet, kabalığı insaf arayışı, boşboğazlığı belagat, belagati ağzı eğip bükme, kötülükleri arzulamaya teşekkür; dalkavukluğu nezaket, zulme yardımda bulunmayı muhafaza saymayın. Kendini beğenme-

yi mertlik, eğlenceyi gülünçlük, yanlış hükmü derin bir fikir ürünü, uzun uzun konuşmayı üstünlük, güzel zannı aşırılık, düşünmeden bir işe girişmeyi nasihat, hilekârlığı uyanıklık, riyayı şefkat, gevşekliği sabırlı olma, hayâyı korkaklık, aptallığı katı kalplilik, hainliği doğru yolda sebat, azgınlığı Allah'a sığınma, hasedi şifa, kendini beğenmişliği olgunluk, aldırma-dan günah işlemeyi hamiyet, kin beslemeyi iyi bir huy, sıkıntı vermeyi ihtiyat, karar vermede zulmetmeyi içine kapanma, aceleciliği uyanıklık, edebi kazanılan bir zanaat, cezalandırmayı fitne ve fesat, kadri büyük olmayı yücelik, takdir yollarını günah sebepleri olarak adlandırmayın. Olmayanı olmuş gibi, olanı olmamış gibi göstermeyin.

Ey insanlar! Bu şüpheli işlerin değersiz olanlarından kaçının, bizim katımızda iyilikleri elde edeceğiniz şeyleri yapmaya devam edin. Emirlerimizi yerine getirmeniz, öfkemize uğramaktan sizi kurtaracak bir vesile; bize karşı çıkmaktan sakınmanız, sizi cezamıza müstahak olmaktan uzaklaştıran bir yoldur. Ancak, bizim kendisine bağlı kalmak zorunda olduğumuz adaletle hep birlikte ıslah oluruz. Sizler, adaletle muamele konusunda nezdimizde eşitsiniz. Bunu kuvvetlileri, zayıflara zulmetmekten alıkoyduğumuzda ve ezilen kimsele-
rin hakkını savunmayı üstlendiğimizde göreceksiniz. Güçlüler-
ri, zayıflara karşı, onları da zulmettikleri kişiler gibi yaparak boyun eğdireceğiz. Zayıflardan da hak etmediği bir rütbeyi isteyen kimseyi de bize dokunan herhangi bir faydası veya gü- [75]
zel bir davranışı olduğunda bizden bir mükâfat olarak sadece şerefli kimselerin müstahak olduğu mevkilere eriştireceğiz.

Ey insanlar! Bilin ki biz kırbacımızla kılıcımızı birbirinden ayırdık. İkisini de usulüne uygun şekilde iyice düşündükten sonra kullanacağız. Artık her kim nimetimize nankörlük eder bize karşı çıkar ve yasaklarımızı çiğnemeye kalkışırsa, biz halkımızın yararına çalışmaya ve işlerimizi düzeltmeye devam edeceğiz. Çünkü ülkede düzeni sağlamaya çalışırız ve bunu da ancak bize karşı çıkanları, yolumuza dikilenleri, saltanatımızın bozulması için uğraşanları cezalandırmakla sağlayabiliriz. Kimse bu konuda bizden ruhsat alabileceğini veya yaptıkla-

rının görmezden gelineceğini ummasın. Biz, Allah'ın boynumuza yüklediği hak konusunda dalkavukluk yapamayız. İki özellikten birine sahip olun; ya sizin için hayırlı olan yol üzere dimdik durun ya da yok olmanıza sebep olan şeylerden korkun. Sizi düzeltmenin, katımızda saltanatımızın düzenlenmesi, otoritemizin korunması gibi iki geçerli delili vardır. Bizim uyarı ve tehditlerimizi küçümsemeyin, yapacaklarımızın laftan ibaret kalacağını da sanmayın. Size ruhsatlar ve kayırma gibi şeylerden kaçınma konusundaki görüşümüzü bildirmek istedik. Hataya düşmeden önce, özür dilemeyi kabul edeceğimizi ve halkı en adil ve uygun şekilde yönetme konusundaki kararlılığımızı ve bizimle ilişkilerinizi en uygun şekle sokacak olan itaati seçmeniz konusundaki isteğimizi bildirmek istedik. İşe başlarken verdiğimiz bu vaatlere güvenin. Açıkça dile getirdiğimiz tehditlerimizden korkun. Allah'tan sizi şeytanın aldatmaca ve hilesinden korumasını, Allah'a itaate ve rızasına ulaşmaya yaklaştıracak yola sevk etmesini dileriz. Selam üzerinize olsun.”

İnsanlar, bu konuşmayı duyduklarında zayıfları müjdelediler ve düşkünler buna sevindiler. Bu sözler sonucu, zengin ve güçlülerin içine korku düşmüştü ve bu sözler onları tasalandırmıştı. Bu hitapta zayıflardan uzun uzun bahsedildiği için, zorbalara zulmetmekten ve düşkünlere baskıda bulunmaktan kaçındılar.

Hürmüz, iyi yönetimde bulunmak için çok tedbirli davranan, halkının yararını gözeten, güçsüzlere karşı şefkatli, güçlülere karşı sert bir hükümdardı. Onun adaleti ve doğruyu arayışıyla ilgili şu haber nakledilmiştir: “O, her sene el-Mâheyn bölgesine¹²⁵ gider, yaz mevsimini orada geçirirdi. Oraya giderken tellallarına emreder ve askerlerine çiftçilere zarar vermekten kaçınmalarını duyururdu. Söz verdiği bu işi, en iyi şekilde yapmak ve bu konudaki emrine karşı çıkanları cezalandırmak için güvenilir adamlarından birisini vekil tayin ederdi.

125 Mâheyn kelimesi, مہ کی kelimesinin müsennası (ikili) olup Basra ve Kûfe suları veya Nihâvend ve Dinever şehirleri kastedilmektedir.

Hürmüz'ün oğlu, kendisinden sonra hükümdar olan ve Ebrevîz diye isimlendirilen Kistrâ idi. (Mâheyn) yolculuğunda o da beraberindeydi. Günün birisinde merkeplerinden birisi yolunu şaşırarak yol üzerindeki bir tarlaya girmiş, orada otlamış ve tarlayı tahrip etmişti. Tarla sahibi bu merkebi aldı ve [76] yol üzerindeki tarlaların güvenliğinden sorumlu vekile götürdü. Ancak, memur, Kistrâ'yı cezalandırmaya cesaret edemedi ve meseleyi babası Hürmüz'e taşıdı. Hürmüz, atın iki kulağının kesilmesini, kuyruğunun koparılmasını emretti ve oğlunu da atın tarlada yok ettiği ürünün yüz katını çiftçiye vermeye mahkûm etti.

Vekil, hükümdarın emrini yerine getirmek üzere huzurundan ayrıldı. Kistrâ, eşraftan ve süvarilerinin önde gelenlerinden bir grubu, kendisinden bu konuyu örtbas etmesini ve merkebinin zarar verdiği ekinlerin değerinin bin katını ödemelerini istemeleri için yol güvenliğinden sorumlu olan memura gönderdi. Çünkü bineğin burnunun kesilip kuyruğunun koparılmasında uğursuzluk olduğunu belirtti. Vekilse onlara olumlu bir cevap vermedi. Bineğe biçilen cezanın uygulanmasını emretti ve bineğin burnu kesildi, kuyruğu koparıldı. Kistrâ ise diğer insanların verdiği kadar cezayı, zarar gören tarla sahibine vermek durumundaydı. Hürmüz, tüm gücünü zayıfların yararına, onları güçlülerin zulmünden korumaya adanmış bir hükümdardı. Onun hükümdarlığı döneminde zayıfla güçlü eşitti.

Hürmüz her zaman zaferler elde eder, bir şeyi almak istediği zaman mutlaka onu alırdı. Onun hiçbir ordusu yenilmemiştir. Zamanının çoğunu ya es-Sevâd'da (karasal yerlerde) kışlayarak ya da suyu bol olan yerlerde yazlarını geçirerek Medâin'den uzak geçirmiştir.

Hükümdarlığının on birinci senesinde düşmanları her yönden kendisini kuşatmış, yayın iki tarafını telin sardığı gibi etrafı sarılmıştı. Doğu yönünden Türk Hâkânı Şâhinşâh yola çıkmış ve Herat'a ulaşıp Hürmüz'ün buradaki memurlarını kovmuştu. Batıdan da Bizans Kralı yola çıkmıştı. Âmid, Mey-

yâfârikîn, Silvan, Dârâ ve Nusaybin şehirlerini geri almak için Nusaybin¹²⁶ civarına gelmişti. Ermenistan yönünden ise Hazar hükümdarı yola çıkmış, Azerbaycan'ın iç bölgelerine kadar girmiş ve orada peş peşe akınlarda bulunmaktaydı.

Bütün bunların haberi Hürmüz'e ulaşınca Hürmüz, Bizans Kralı ile işe başladı. Babasının ondan zorla aldığı şehirleri kendisine iade ederek barış ve silah bırakma antlaşması yapmayı teklif etti. Bizans Kralı, bu teklifi kabul etti ve bölgeden ayrıldı. Bunun ardından Hürmüz, Ermenistan ve Azerbaycan'daki valilerine emirler göndererek onları Hazar Hükümdarına karşı topladı ve uzun süre direnç gösterdikten sonra onu topraklarından attılar.

Bütün bunlardan sonra tüm ilgisini Türk Hâkânına yöneltti. O, düşmanları içinde yenilmesi en güç olanıydı. Azerbaycan ve Erminiye¹²⁷ geçidindeki valisi Behrâm Şûbîn diye lakaplandırılan Behrâm b. Behrâm Cüşneş'e yanına gelmesini emrettiği bir mektup yazdı. Behrâm çok geçmeden geldi, kendisine izin verildi ve hükümdarın huzuruna girdi. Hürmüz, onun mevkiini yükseltti, kendisine ikramlarda bulundu. Yalnız başlarına kaldıklarında kendisi hakkında düşündüğü işin, onu Türk Hâkânı, Şâhinşâh'ın üzerine göndereceğini ona bildirdi.

Behrâm, hemen ona itaat etti ve emrini yerine getirdi. Hürmüz, Behrâm'ın devlet hazinesine ve silahları kullanma konusunda yetkili kılınmasını ve bizzat istediği kişileri seçebilmesi için ordu divanının (kayıtlarının) ona teslim edilmesini emretti. Behrâm, divanı getirdi. Komutanlar ve soylularla bir toplantı yaptı. Divandan on iki bin süvari seçti. Bunların arasında kırk yaşını geçmiş hiç kimse bulunmamaktaydı.

126 *Nusaybin*: İki nehir (Dicle ve Fırat) arasındaki şehirlerdendir. Tarihte burada bulunan Süryani okuluyla ve buranın çıkarttığı Nusaybin metropolitiği görevini üstlenen ve dil, tarih ve ilahiyat konularına dair pek çok Süryanice eser telif eden Elyâ en-Nusaybîni gibi âlimleriyle şöret bulmuştur.

127 *Erminiye*: Dağlar ve yüksek platolardan oluşan bir bölge, Ermeniye'deki en yüksek yer, Kafkasya'nın güneyinde bulunan Ararat Dağı'dır. Ermeniye, doğuda İran platoları, batıda Anadolu'ya sınır olup Kazvin (Hazar) Denizi ile Yukarı Fıratarasına düşmektedir. Ermeniye, eski zamanlarda istiklalini elde etmiş ve Büyük Segerât döneminde gücünün zirvesine ulaşmıştır.

Bu haber kendisine ulaşınca Hürmüz: “Üç yüz bin kişinin üzerine yürümek istediğin hâlde niçin sadece bu kadar adam seçtin?” diye sordu. Behrâm şöyle dedi: “Sultanım! Bilmez misiniz ki Kâbûs esir edilip Mâsefrî Kalesi’ne kapatıldığı zaman, Rüstem on iki bin adamla oraya saldırıp Kâbûs’u iki yüz bin kişinin elinden kurtarmıştı. İsfendiyâz, Ercâsif’ten öç almak için üzerine saldırdığında yanında sadece on iki bin kişi vardı. “Keyhusrev”, babası Siyâvuş’un kanını aramak için “Cevderz”i on iki bin kişiyle göndermemiş ve o da üç yüz bin kişiye karşı savaşıp onları yenmemiş miydi? On iki bin kişiyle yenilemeyen ordu, hiçbir şekilde yenilemez.”

Behrâm, Medâin’den ordusuyla birlikte ayrılırken, Hürmüz onu uğurlayarak şöyle dedi: “Zulümden sakın, çünkü o sahibinin akıbetini hazırlar; vefayı terk etme, çünkü onda vefalı davranan için kurtuluş bulunmaktadır. Hazırlıksız bir şekilde ilerlemekten de sakın. Karargâh kurduğunda, askerlerini bizzat teftiş et ve onları boş işlerle uğraştırmaktan ve bozgunculuktan alıkoy. İyice ölçüp biçmeden hiçbir işe kalkışma, nasihatte yetkili ve güvenilir kimselerle istişare etmeden sırf kendi görüşünle hareket etmekten de sakın.” Bu nasihatinden sonra Hürmüz oradan geri döndü. Behrâm da Ehvâz’a doğru harekete geçti.

Ordunun kendisiyle savaşmak üzere yola çıktığı haberi Türk hükümdarına ulaştı. Hükümdar Hürmüz, Hürmüz Curâbzîn diye isimlendirilen komutanlarından birini Türk hükümdarına göndermişti. Bu adam, Acemlerin en kurnazlarından, hile ve tuzak kurma konusunda en ustalarından birisiydi. Ona hükümdarın elçisi olduğunu ve barış antlaşması yapmak ve kendisine bağlılıklarını bildirmek amacıyla gönderildiğini söylemesini emretti. Hürmüz Curâbzîn, Türk [78] hükümdarına geldi ve tasarladıkları hileyi uyguladı ve onun Horasan’da yağma yapmasını engelledi. Daha sonra Hürmüz, Behrâm’ın Herat’a yaklaştığını duyunca geceleyin oradan çıktı ve Behrâm’a katıldı.

Türklerin hükümdarı ordunun geldiğini duyunca, koruma amirine şöyle dedi: “Git ve bu hilebaz süvariye bana getir.” Onu

getirmek istediler, fakat onun geceleyin kaçmış olduğunu gördüler.

Hâkân, Behrâm'la karşılaşmak için Herat şehrinden çıktı. Yanında öncü birlik olarak kırk bin kişi vardı. Karşı karşıya geldiklerinde Behrâm'a: "Eğer bana katılırsan, seni Îrân-şehr'e hükümdar yapar, insanlar içinde bana en yakını olmanı sağlarım," şeklinde bir haber gönderdi.

Behrâm ona şöyle cevap verdi: "Îrân-şehr'e beni nasıl hükümdar yapabilirsin, onun yönetimi Kısra hanedanına aitken onların aleyhine başkalarıyla anlaşmam mümkün olamaz. Böyle teklifleri bırak da savaşıalım."

Türk hükümdarı, onun bu cevabına çok kızdı. Emretti ve savaş davulları çalındı. İki taraf karşı karşıya geldiler. Türk hükümdarı, bir tepede altından yapılmış tahtında oturmuş, iki orduyu izlemekteydi.

Savaş bütün hızıyla devam etmekteyken Behrâm, askerlerinin en iyilerinden yüz süvariyle Türk Hâkânı'nın bulunduğu tepeye saldırdı. Türk Hâkânı'nın çevresinde bulunan muhafızlar, bu saldırı karşısında dağıldılar ve Hâkân olanları görünce bineğini çağırdı ve Behrâm'ın görüş alanına girdi. Behrâm, ona bir ok attı, Hâkân kendisine isabet eden ok sebebiyle yere kapaklandı ve öldü. Şâhinşâh, yerini oğlu Yültekin'e bırakmıştı. Yültekin, babasının ölüm haberini alınca, Türklerden kendisini askerle desteklemelerini istedi ve bütün Türk halklarından topladığı çok sayıda adamla yola koyuldu, yenilgiye uğrayan ordudan arta kalanları da askerlerine kattı.

Bu haber, Behrâm'a ulaştı. Horasan bölgesine elçiler gönderdi. Etrafında bir hayli insan toplanmıştı. Yültekin'e karşı harekete geçti. Tirmiz yakınlarındaki büyük nehrin kenarında karşı karşıya geldiler. İkisi de birbirinden korkmuşlardı. Aralarında barış yapmak için birçok elçi göndermişlerdi.

Behrâm, Yültekin'e bir mektup gönderdi: "Siz Hâkân boyu, hükümdarımız Feyrûz'u öldürdünüz, biz onun kanını heder ettik. Buna rağmen sizinle barış yapmayı kabul etmiştik. Artık siz de bize karşı böyle davranın. (Barış yapmayı kabul edin.)"

Yültekin

Yültekin, Behrâm'a Hükümdar Hürmüz'ün vereceği hüküm [79] üzere barış yapmayı kabul ettiğini bildirdi. İkisi de bulundukları yerde kalmaya devam ettiler.

Behrâm, Hürmüz'e bu konuyu ilettili. Hürmüz ona şöyle cevap yazdı: "Yültekin, en yakın dostlarından olan ülkesinin önde gelenleriyle ve ordu komutanlarıyla birlikte ikramına nail olmak üzere benim yanıma gelsin."

Bunun üzerine Yültekin, Irak'a yöneldi. Medâin'e yaklaştığında Hürmüz onu karşılamaya çıktı. Onlardan her biri dostuna doğru yürüyerek ilerledi. Hürmüz, Yültekin'i en iyi şekilde ağırladı. Beraberinde sarayına götürdü. Bundan sonra hayatları boyunca barış içinde kalacaklarına dair birbirlerinden sıkı sözler aldılar. Sonra Hükümdar Hürmüz, kendisine izin verdi. O da ayrılarak memleketine geri döndü.

Horasan'a girdiğinde, Behrâm ordusuyla kendisini karşıladı ve ülkesinin sınırına kadar ona eşlik etti. Sonra Behrâm oradan ayrıldı ve Belh şehrine gelerek orada konakladı. Şâhinşâh'ın ordusundan elde ettiği ganimeti Hürmüz'e gönderdi. Altın tahtı da göndermişti. Ona yolladığı ganimetlerin toplamı üç yüz deve yükü kadardı.

Ganimetler, Hürmüz'e ulaştığında, etrafında vezirleri ve önde gelen kimseler de varken ona sunuldu. Başveziri Yezdân Cüşnes şöyle dedi: "Hünkârım! Bu lokmanın alındığı sofraya ne kadar büyükmüş!" dedi. Bu söz, Hürmüz'ün kalbine şüphe kurdu düşürdü. Behrâm'ın güvenilirliği konusunda şüpheye düştü ve işin gerçekten de Yezdân Cüşnes'in dediği gibi olduğunu zannetti. Bak ve ibret al ki böyle bir söz nice musibet, felaket ve belaya sebep olmuştur.

Bu olaylardan dolayı Hürmüz'ün kalbi Behrâm'a karşı öyle bir kin ve öfkeyle dolmuştu ki ona karşı olan eski sevgisini tamamen unutmuştu. Hürmüz, Behrâm'a bir gerdanlık, kadın kemeri ve ip eğirme kirmeni göndermiş ve şöyle yazmıştı: "Ben kesin olarak öğrendim ki bana bu büyük ganimetin sa-

dece az bir kısmını gönderdin. Sana böylesine değer verdiğim için asıl suçlu benim. Sana bir gerdanlık gönderdim, al da boynuna tak, kadın kemerini de beline dola, ip eğirme kirmenini de elinden ayırma! Çünkü senin yaptığın gibi hıyanet ve nan-körlük kadınlara yaraşır şeylerdendir.”

Bu mektup Behrâm’a ulaştığında, Behrâm öfkesine sahip oldu ve bunun iftiracıların işi olduğunu anladı. Gerdanlığı boynuna taktı, kemeri beline bağladı, kirmeni eline aldı. Sonra önde gelen arkadaşlarının huzuruna gelmelerine izin verdi. Onlar da girdiler. Hükümdarın kendisine yazdığı mektubu onlara okudu. Arkadaşları, bunu duyduklarında hükümdarın [80] iyi niyeti konusunda ümitsizliğe düştüler. Yaptıkları bunca iyiliğe karşılık Hürmüz’ün onlara teşekkür etmediğini anladılar. Şöyle dediler: Bizden önce Erdeşîr’e karşı çıkanların söylediği sözü söylüyoruz: “Hükümdar, Yezdân değil.” Biz de diyoruz ki: “Ne Hürmüz hükümdardır, ne Yezdân Cüşnes vezirdir.”

Onlardan önce Erdeşîr’e isyan edenlerin hikâyesi şöyledir: “Havarilerden biri Erdeşîr, Bâbekân’ın yanına gelmiş, Erdeşîr de onu kabul etmiş, onun zamanında yaşayan Mesih’in (as.) dinine girmişti. Veziri Yezdân da bu konuda kendisini takip etmiş ve Hristiyanlığa girmişti. Acemler, buna kızdılar ve Erdeşîr’i tahttan indirmeye niyetlendiler. Sonunda Erdeşîr, onları fikrinden caydığına ve eski inancına döndüğüne ikna etti; ancak bundan sonra hükümdarlığını kabul ettiler.

Behrâm’ın dostları Behrâm’a: “Hürmüz’ü tahttan indirme ve ona isyan konusunda bize uyarsan tamam, ama bize karşı çıkarsan seni de başımızdan atar, başka birini başımıza getiririz.” Hepsi bu görüşü dile getirince Behrâm, istemeyerek ve üzülererek de olsa bu isteklerini kabul etmeye mecbur oldu.

Hürmüz Curâbzîn ve kâtip Yezdek geceleyin Behrâm’ın karargâhından çıkıp Medâin’e gittiler ve haberi Hürmüz’e ilettiler. Daha sonra Behrâm, ordusuyla birlikte Hürmüz’le savaşmak üzere Irak yoluna koyuldu. Rey şehrine vardığında orada karargâh kurdu. Üzerinde hükümdarın oğlu Kistrâ Ebrevîz’in resmi ve ismi bulunan dirhemler bastırmak için gümüş levha-

lar edildi ve on bin dirhem bastırıldı. Emri üzerine dirhemler gizlice Medâin'e götürüldü ve kısa zamanda halka dağıldı.

Bu haber Hükümdar Hürmüz'e ulaşınca, oğlu Kistrâ'nın hükümdarlıkta gözü olduğu ve bu dirhemlerin basılmasını onun emrettiği konusunda şüphe etmedi. Bu, tam da Behrâm'ın yapmak istediği şeydi. Hükümdar, oğlu Kistrâ'yı öldürmeye karar verdi. Kistrâ, geceleyin Medâin'den gizlice Azerbaycan'a kaçtı ve oraya yerleşti. Hükümdar Hürmüz, Bindeveyh ve Bistâm'ı çağırttı. O ikisi Kistrâ'nın dayıları idiler. Onlara Kistrâ'yı sordu. Onlar: "Onun hakkında hiçbir bilgimiz yok," dediler. Hürmüz, ikisinden de şüphelenerek, onları hapse attırdı.

Ardından Hükümdar, bütün müsteşarlarını topladı ve onlarla istişarede bulundu. Onlar dediler ki: "Ey Hükümdar! Behrâm konusunda aceleci davrandın. Hâlbuki biz, Behrâm'ın üzerine vezirin Yezdân Cüşnes'i göndermen gerektiğini düşünmekteydik. Behrâm da onu öldürmezdi elbette. Yezdân, Behrâm'ın yanına varınca ondan özür diler, ona karşı işlediği kusurdan dolayı af dilerdi. Böylece Behrâm'ın gönlünü de hoş etmiş, onun sana tekrar boyun eğmesini sağlamış ve kan dökmeyi ortadan kaldırmış olursun." Hükümdar bu teklifi kabul etti.

Vezir Yezdân Cüşnes'i göndermeye karar verdi. Yolculuk hazırlıkları sürerken işlediği bazı suçlardan dolayı kraliyet hapisanesinde olan bir amca oğlu ona haber gönderdi ve hükümdarın kendisini affetmesini ve onu da beraberinde götürmesini istedi. Çünkü amca oğlu zengindi ve bazı işlerinde ona yardımcı olabilirdi. Yezdân Cüşnes, bunu yaptı ve onu beraberinde götürdü.

Hemedân şehrine vardıklarında amca oğlundan şüphelendi ve hükümdara, bu adamın çok fitneci bir azgın olduğunu, onun öldürülmesini emreden veya hapsedmesi için geri göndereceğine dair bir mektup yazdı. Mektubu adama vererek şöyle dedi: "Bazı önemli konulara dair Hükümdara bir mektup yazdım. Hemen yola çık ve bunu ona götür ve hiç kimseye de gösterme."

Adam bu durumdan şüphelendi. Yezdân Cüşnes'in yanından ayrılınca mektubu açtı ve içinde kendi idam fermanının yazılı olduğunu okudu. Hemen Yezdân Cüşnes'in yanına döndü. Yezdân, o sırada yalnız başına bulunmaktaydı. Amca [81] oğlu onu bir vuruşta öldürdü. Başını kesip Rey'de bulunan Behrâm'a götürdü. Kelleyi onun önüne fırlattı ve şöyle dedi: "Bu sana iftira eden ve Hükümdarı sana karşı soğutan düşmanın Yezdân Cüşnes'in kellesi." Behrâm: "Ey fitneci, Yezdân Cüşnes'i şerefi ve fazileti için mi öldürdün? Hâlbuki o, benden özür dilemek ve Hükümdar ile aramı düzeltmek için bana gelmekteydi," şeklinde cevap verdi. Sonra emretti, bunun üzerine adamın boynu vurularak öldürüldü.

Hükümdarın etrafında bulunan soylular ve önde gelen eşrafa Yezdân Cüşnes'in ölüm haberi ulaştı. Yezdân'ın onlara göre itibarı büyüktü. Birbirlerine gidip gelmeye başladılar. Hükümdarı tahttan indirip yerine oğlu Kistrâ'yı geçirmeye karar verdiler. Bu kararı almalarını sağlayanlar, Kistrâ'nın dayıları "Bindeveyh ve Bistâm"dı. O sırada hapiste bulunmaktaydılar. Önde gelen yöneticilere: "Türk'ün oğlundan, yani annesi Türk olan Hükümdar Hürmüz'den kurtulun. O, en seçkinlerimizi katletti. En şereflilerimiz kökünü kazıdı," diye yazdılar. Gerçekten de Hürmüz, zayıflar üzerindeki zulümlerini azaltmak bahanesiyle, en üst düzeyde bulunanlarla uğraşmış, onlardan birçoğunu öldürmüştü. Onu tahttan indirmek üzere toplanacakları bir gün kararlaştırdılar. Sonra hep birlikte yola koyularak önce Bindeveyh ile Bistâm ve hapiste bulunan herkesi serbest bıraktılar.

Ebrevîz

Sonra Hükümdar Hürmüz'ün yanına gelerek onu tahtından indirdiler. Tacını, kemerini, kılıcını, pelerinini aldılar. Azerbaycan'da bulunan Kistrâ Ebrevîz'e haber gönderdiler.

Bu haber kendisine ulaşınca Kistrâ, yola koyuldu ve hemen Medâin'e geldi. Saltanat tahtının bulunduğu odaya girdi. Eşraf yanında toplanmıştı. Bir konuşma yapmak için kalktı. Söylediği şeylerden bazıları şunlardı: "İnsanın kaderine yazılanlar,

aklına gelmeyen şeyleri ona gösterir ve bazen olaylar insan isteğinin dışında da gelişebilir. Azgınlık, sahibinin kuyusunu kazar. Kaybeden, arzuları kendisini felakete sürükleyen kişidir. İhtiyatlı olan ise nasibine düşenle kanaat eden, gönlünü bundan fazlasına meylettirmeyendir. Ey insanlar! Sizleri bize yaklaştıracak olan itaatten ve tavsiyelerimizden ayrılmayın. Emrimize karşı çıkmaktan ve bize isyan etmekten sakının. Zira bizler, sizin için kulplar ve direkler mesabesindeyiz.”

Topluluk dağılınca saray odalarının birinde hapsedilmiş olan babasının yanına gitti. Ellerini, ayaklarını öpüp şöyle dedi: “Ey babacığım! Senin hayatında böyle bir şey istememiş ve dilememiştim. Ama onların isteklerini kabul etmeseydim. Bizden yüz çevirirlerdi ve saltanat da başkalarına geçerdi.”

Babası ona dedi: “Doğru söylüyorsun, ömrünü kabul ettim. İşine dikkat et ve onu yerine getir. Senden son bir şey isteyebilir miyim?”

Kisrâ: “Ey Babacığım! Benden ne istiyorsun?” dedi. [82]

Hürmüz: “Beni tahtımdan indiren, tacımı alan ve beni küçük görenleri takip et. Onlar falanca kişilerdir, onları hemen öldür ve babanın intikamını onlardan al,” dedi

Kisrâ: “Düşmanımız Behrâm’ı öldürmeden ve işimiz düzene girmeden bunu yapmam bugün için mümkün değil. O vakit onları nasıl öldürüp intikamını alacağımı göreceksin,” diye cevap verdi. Babası onun bu cevabına razı oldu ve Kisrâ onun yanından çıkıp hükümdarın tahtına oturdu.

Olup bitenler Rey şehrinde bulunan Behrâm’ın kulağına gidince önce Hürmüz’e çok kızdı. Ama sonra ona karşı merhamet hisleri kalbinde uyandı ve ona acıdı. Kini ortadan kalktı. Kisrâ’yı ve bu işi yapanları öldürmek, Hürmüz’ü tekrar tahta geçirmek için çok azimli bir şekilde ordusuyla beraber yola çıktı.

Kisrâ, Behrâm’ın Rey’den yola çıktığını ve yapmak istediklerini duyunca, bu haberi babasından sakladı ve Behrâm’ı karşılamak üzere ordusuyla ilerledi. Güvenilir adamlarından

birini çağırıp gizlice Behrâm'ın karargâhına gitmesini, yaptıklarını ve işin aslını öğrenmesini emretti.

Adam yola çıktı, askerlerine karargâh kurduran Behrâm'a Hemedân'da ulaştı ve ordusu içinde kalarak bütün durumunu öğrendi. Sonra oradan ayrılarak Kistrâ'nın yanına geldi ve ona şöyle dedi: "Behrâm ordusuyla yola çıktığı zaman, sağ tarafında Merdâmsîne er-Rüveydeştî, sol tarafında da Yezdecüşnes b. el-Hilbân bulunuyor. Askerlerinden hiçbirisi halkın malından en ufak bir şeyi bile gasbetmeye tamah etmiyorlar. Bir yerde karargâh kurduğu zaman *Kelîle ve Dimne* kitabını getirtiyor ve gün boyunca bu kitabı okumakla meşgul oluyor."

Kistrâ, dayıları Bistâm ve Bindeveyh'e şöyle dedi: "Behrâm'dan *Kelîle ve Dimne* kitabını okuduğunu haber aldığım şu anda korktuğum kadar, daha önce hiç korkmamıştım. Çünkü *Kelîle ve Dimne*, barındırdığı hikmet ve öğütlerle insanın ufkunu açar, kendisine daha güzel görüşler ve daha sağlam bir basiret verir."

Kistrâ ve Behrâm, Nehrevân'da durdular ve her biri, bir tarafta ordusuyla karargâh kurdu ve hendek kazarak kendini güvence altına aldı. Sonra Behrâm bir köprü yaptı ve köprüyü geçerek Kistrâ'nın üzerine yürüdü. İki ordu karşı karşıya geldiklerinde Behrâm ordu saflarının önüne çıkarak en yüksek sesiyle şöyle bağırdı: "Yazıklar olsun size ey Acem halkı! Hükümdarınızı yerinden ettiniz. Ey insanlar! Yaptığınız şeyden Rabbinize tövbe edin ve topluca bana katılın ki Allah cezasını başınıza indirmeden saltanatı hükümdarınıza iade edelim."

[83] Kistrâ taraftarları bunu işitince birbirlerine: "Allah'a and olsun, Behrâm gerçekten de doğru söylüyor, iş onun dediği gibi. Haydi, suçumuzu telafi edelim, işlediğimiz günahı Behrâm'ın sözünü kabul ederek düzeltelim."

Kistrâ'nın askerleri, hep birlikte Behrâm'ın tarafına geçip ona katıldılar. Kistrâ'nın yanında sadece dayıları Bindeveyh ve Bistâm ve Hürmüz Curâbzîn, en-Nuhâricân, Sâbûr b. Ebrekân, Ordu Kâtibi Yezdek, Bâd b. Feyrûz, Şervîn b. Kâmecâr, Behrâm Şûbîn'in baba ana bir kardeşi Kürdî b. Behrâm Cüşnes kalmıştı. Bunlar, Kistrâ'nın en güvendiği kimseler ve dostlarıydılar.

Bu kimseler Kistrâ'ya şöyle dediler: "Ey Hükümdarımız! Ne yapmaktasın? Herkesin senden ayrılıp düşmanın tarafına geçtiğini görmez misin?" Kistrâ, Medâin'e doğru yola devam etti. Sonunda "Cûzerz" Kemerî'ne vardı. Arkasına döndüğünde Behrâm'ın yalnız başına onu takip ettiğini gördü. Behrâm, yanındakileri geride bırakarak ona ve arkadaşlarına yaklaştı. Kistrâ kemerin diğer tarafında ona karşı durdu. Yayını gerdi, o zamanının iyi okçularındandı, yaya bir ok yerleştirdi. Zırhının sağlamlığından dolayı okun Behrâm'ı etkilemeyeceğinden endişe ettiği için onu hedef almadı. Yüzünü hedef almak istedi. Ama kalkıyla korunabileceğini veya yüzünü başka bir tarafa çevirebileceğini düşündü. Behrâm'ın atının alnına nişan aldı ve atın alnının ortasından vurdu. At, okun şiddetinden döndü ve düştü.

Behrâm, yaya kalmıştı. Kistrâ atını dörtmala sürerek Medâin'e geldi. Behrâm'ın hükümdarlığı kendisine geri vermeye çalıştığını bildirmeden Hürmüz'ün yanına gitti ve şöyle dedi: "Bütün taraftarlarım beni terk etti ve onun tarafına geçti. Ne yapmamı önerirsin?" Hürmüz: "Bizans Kralı'na gitmen gerek, o sana yardım edecektir ve mülkün geri dönene kadar seni destekleyecektir."

Kistrâ, babasının ellerini ayaklarını öptü ve dokuz kişi olan arkadaşlarıyla birlikte denize doğru yola çıktı. O, onuncuydu. Birbirlerine şöyle dediler: "Behrâm, Medâin'e bugün veya yarın ulaşır ve Hürmüz'ü tahta geçirir. O da eskisi gibi hükümdar olur. Sonra Hürmüz, Kayser'e bizi kendisine iade etmesini yazar ve hepimizi öldürür. Babası yaşadıkça Kistrâ gerçekten hükümdar olamayacak." Kistrâ'nın dayıları, Bistâm ve Bindeveyh: "Biz sizi bu durumdan kurtaracağız," dediler.

Bistâm ve Bindeveyh, elleri kılıçlarında korku içinde yanlarından ayrıldılar ve saraya girdiler. Hürmüz'ün bulunduğu [84] odaya daldılar. Maiyeti Kistrâ'nın Behrâm'dan kaçmasından dolayı feryat figan etmekle meşguldü. Hürmüz'ün boynuna bir kumaş parçasını doladılar ve onu boğarak öldürdüler.

Sonra Kistrâ'nın yanına geri geldiler. Yaptıkları şeyi ona haber vermediler. Yakalanma korkusuyla gün boyunca dörtmala

la yollarına devam ettiler. Ertesi gün Hît¹²⁸ şehrine vardılar, bir manastıra gittiler ve orada konakladılar. Kendilerine arpa ekmeği getirdiler. Onu suyla ıslatıp yediler. Sirke getirdiler, sirkeyi suyla karıştırıp içtiler. Kistrâ dayısı Bistâm'a dayandı ve çok yorgun olduğundan hemen uyuyuverdi. Onlar bu durumdayken rahip odasından seslendi ve "Ey topluluk! Atlılar gelmek üzereler. Ama şimdilik uzaktalar," dedi.

Behrâm, Medâin'e varınca, Hükümdar Hürmüz'ün öldürüldüğünü gördü. Kistrâ'ya karşı olan öfke ve kini daha da arttı. Behrâm b. Siyâvuşân'ı soylu atlara sahip bin süvariyle peşlerinden gönderdi. Kistrâ ve arkadaşları, atlılara baktıklarında, yaptıklarına pişman oldular ve hayattan ümitlerini kestiler. Bindeveyh, Kistrâ'ya şöyle dedi: "Kendi hayatımı tehlikeye atarak, hilemlle seni kurtaracağım."

Kistrâ ona şöyle dedi: "Dayıcığım! Sen beni korursan ya ölecek ya da sağ kalacaksın. Ama bu davranışın ebedî bir hatıra ve yüce bir şeref olarak sana yeter. Eresnâs da Menûşîhr için kendini tehlikeye atmıştı. Askerlerinin ortasında bulunan Türk Hükümdarı Ferâsiyâb'ın yakınına gelmişti. Bir ok atarak onu öldürmüştü. Kral Zâb'ı da ondan kurtarmıştı. O, Menûşîhr'in intikamını aldı ve öldürüldü. Onun hatırası, insanlar arasında yayıldıkça yayıldı ve hatırası yüceldi. Cûzerz de hükümdarlığın işlerini yoluna koymak ve hükümdarlığını sağlamlaştırmak istediğinde, Sâbûr Zi'l-Ektâf için kendini tehlikeye atmıştı. İnsanlar bu sebeple ona kin beslemeye başlamışlardı. Sâbûr olgunluk çağına erişince, Cûzerz'i bütün işlerinin başına tayin etmiş ve saltanatı ona devretmişti."

Bindeveyh ona şöyle dedi: "Kalk ve pelerinini, kemerini çıkar. Kılıcını çöz ve tacını bırak, arkadaşlarınla birlikte atlarınıza binin ve bu vadi boyunca, durmadan kaçarak ilerleyin. Beni burada onlarla birlikte bırakın."

Kistrâ, onun emrettiği şeyleri yerine getirdi. Vadinin içine doğru ilerlemeye başladılar. Kalan arkadaşlarıyla birlikte yola

128 *Hît*: Irak'ta bir bölge, oraya Delyem'de denir. Merkezi Hît şehridir. Söylenildiğine göre bu şehri inşa ettirenin isminden dolayı böyle adlandırılmıştır.

koyulmuşlardı. Bindeveyh, Kistrâ'nın pelerini alıp giydi. Kemeri bağladı, tacı başına taktı. Sonra rahiplere: "Siz dağa gidin. Bu topluluk ayrılana kadar orada durun. Yoksa sizin hepinizi öldürmemeleri konusunda güvence veremem," dedi. Onlar da hep beraber manastırı terk edip oradan ayrıldılar.

Bindeveyh, manastırın kapısını kapattı ve Kistrâ'nın elbi- [85] selerini giyerek manastırın çatısına çıktı. Dikilerek, tüm topluluğun kendisini gördüğüne emin olana kadar durdu. Sonra aşağı indi ve Kistrâ'nın elbiselerini çıkarıp kendi elbiselerini giyindi. Sonra etrafı atlılar tarafından kuşatılan manastırın tepesine tekrar çıkarak şöyle seslendi: "Ey topluluk! Komutanınız kimdir?" Behrâm b. Siyâvuşyân geldi ve şöyle dedi: "Komutanları benim. Ne istiyorsun Bindeveyh?"

Şöyle dedi: Hükümdar size selam veriyor ve diyor ki: "Daha yeni burada konakladık ve çok yorulduk. Artık senden kaçacak hâlimiz kalmadı. Akşama kadar bizi bırak da seninle birlikte gelelim. Beraber Behrâm'a gidelim de hakkımızda hükmünü versin."

Behrâm b. Siyâvuşân: "Bu onun hakkıdır. Seve seve kabul ederiz," diye cevap verdi.

Bindeveyh indi. Askerler manastırı kuşatmışlardı. Akşam olduğunda tekrar manastırın çatısına çıktı ve Behrâm b. Siyâvuşân'a şöyle dedi: "Hükümdar şöyle diyor: Bu akşam kanatlarımız yok ki uçalım. Manastırı kuşattınız. Bu gece bizi bırakın da dinlenelim. Bize bu fırsatı verip bize iyilik edin. Sabah olunca huzuruna çıkar, beraber gideriz."

Behrâm şöyle dedi: "Bu onun hakkıdır. Seve seve kabul ederiz." Sonra askerlerine iki gruba ayrılmalarını, bir grup uyurken diğlerinin nöbet tutmasını emretti.

Sabah olduğunda Bindeveyh kapıyı açtı ve askerlerin önüne çıktı ve şöyle dedi: "Kistrâ, dün bu zamanlar yanımdan ay- [86] rılmıştı. Rüzgâr gibi giden atlarınız bile olsa, ona yetişmeniz mümkün değil artık. Benden duyduklarınız ise bir tuzak ve hileden ibaretti." Önce ona inanmadılar. Manastıra girdiler.

Oda oda her yeri aradılar. Behrâm b. Siyâvuşân pişman oldu. Behrâm Şûbîn'e özürlerini nasıl sunacağını bilmiyordu. Bindeveyh'i yanında götürdü, geri döndü ve nihayet Behrâm Şûbîn'in huzuruna girdi ve Bindeveyh'in yaptığı hileyi ona anlattı. Behrâm onu çağırttı ve şöyle dedi: "Hükümdar Hürmüz'ü öldürmekle yetinmedin, bir de o günahkâr Kistrâ'yı kurtardın. Senin sayende elimden kaçtı."

Bindeveyh şöyle dedi: "Hürmüz'ü öldürmemden dolayı hiçbir özür dilemiyorum. Çünkü o hak ettiğini buldu. İsyan etti ve azgınlaştı, Acemlerin en şerefliilerini öldürdü. Aralarını bozdu. Kız kardeşimin oğlu Kistrâ'yı kurtarmama gelince bu konuda asla kınanamam. Çünkü o, benim çocuğumdur."

Behrâm şöyle dedi: "Seni hemen şuracıkta öldürmekten beni alıkoyan, sadece bu fâsık Kistrâ'ya karşı zaferimi görmeyi istememdir. Önce onu, ardından seni öldüreceğim." Sonra Behrâm b. Siyâvuşân'a: "Senden onu getirmeni isteyene kadar onu bağla ve hapset," dedi.

Sonra Behrâm, memleketin önde gelenlerini topladı ve şöyle dedi: "Kistrâ'nın babasını öldürerek işlediği büyük suçu biliyorsunuz ve o kaçtı, gitti. Şehriyâr b. Hürmüz büyüyene kadar hükümdarlık işlerini üstlenmeme razı olur musunuz? Sonra hükümdarlığı ona teslim edeceğim." Bir grup bu teklifini kabul ederken, diğer bir grup reddetti. Kabul etmeyenlerden birisi de Ebî Mûsîl el-Ermenî idi. O, önde gelen komutanlardandı. Behrâm'a şöyle dedi: "Ey komutan! Böyle bir şey yapmaya hakkın yok. Kistrâ ve saltanat sahipleri hayattalar." Behrâm şöyle cevap verdi: "Kim bu fikrime ve teklifime razı olmuyorsa, Medâin'i terk etsin, üç günden sonra Medâin'de kabul etmeyenlerden birine rastlarsam başı vurulacaktır."

Mûsîl el-Ermenî, kendisiyle aynı fikirde olan yaklaşık yirmi bin kişiyle birlikte Medâin'den yola çıktı. Önce Azerbaycan'a gittiler ve Bizans'tan dönene kadar Kistrâ'yı beklemek için oraya yerleştiler. Bindeveyh, hâlâ Behrâm b. Siyâvuşân'ın yanında hapisteydi. Behrâm, Kistrâ'nın döneceğine ve hükümdarlığın tekrar onun eline geçeceğine inandığından, kendisine yakın-

laşmak için en iyi yemek ve içecekleri ondan esirgemiyor ve ona çok iyi muamele ediyordu. Gece olduğunda onu hapsettiği yerden çıkartır ve onu sofrasına oturtur ve beraber içerlerdi. Bindeveyh, bir gece Behrâm'a şöyle dedi: "Ey Behrâm! Şu an içinde bulunduğunuz hükümdarlık sonunda zayıflayacak ve yıkılacak. Çünkü Behrâm Şûbîn zulmediyor ve başkasının hakkına tecavüz ediyor." Behrâm: "Ne dediğini çok iyi anlıyorum. Zaten ben de bir şey planlamaktayım," dedi. Bindeveyh: "Nedir?" diye sorunca o: "Yarın sabah Behrâm Şûbîn'i öldüreceğim ve insanları onun zulmünden kurtaracağım. Böylece hükümdarlık tekrar düzene ve sahibine dönecek," dedi. Bindeveyh: "Böyle düşünüyorsan beni serbest bırak, bineğimi ve silahımı geri ver," dedi. O da öyle yaptı.

Sabah olunca Behrâm b. Siyâvuşân, elbisesinin altına bir zırh giydi, kılıcını kuşandı. Ama bunu Behrâm Şûbîn'in kız kardeşinin kızı olan karısı görmüştü ve bu yaptıklarından şüphelenmiş ve dayısı Behrâm'a gördüklerini haber vermişti.

Behrâm Şûbîn, erkenden meydana çıktı. Arkadaşlarının her biri onun yanından geçtiğinde ona sopayla vuruyordu. Hiçbirinden zırh sesi duymamıştı. Sonunda Behrâm b. Siyâvuşân, onun yanına geldi ve sopayla onun da yan tarafına vurdu. Zırh sesini duyunca kılıcını çekti ve bir vuruşta onu öldürdü.

İnsanlar: "Behrâm meydanda öldürüldü," diye bağışmaktaydılar. Bindeveyh, Behrâm Şûbîn'in öldürüldüğünü zannetti. Bineğine atladı ve meydana doğru gitti. Öldürülenin arkadaşı olduğunu anlayınca, gizlice oradan ayrıldı ve geceleyin yola koyuldu. Gündüz gizlendi. Böylece Azerbaycan'a ulaştı. Mûsîl ve yandaşlarıyla birlikte burada ikamet etti. [87]

Kisrâ, manastırdan çıkınca bir gün bir gece yolculuğa devam etti. Ardından onlar, bir bedeviyle karşılaştılar ve yanında durdular. Kisrâ ona kim olduğunu sordu. O, Arapçayı güzel konuşmaktaydı. Bedevi, Tay kabilesinden olduğunu, isminin İyâs b. Kabîsa olduğunu söyledi. Kisrâ: "Meskenin nerede?" diye sorunca adam, "Yakında," dedi. Kisrâ: "Misafir kabul eder

misin? Oldukça acıktık,” dedi. Adam: “Elbette,” diye karşılık verdi. Adamın yaşadığı yere gittiler. Orada konakladılar. Atlarını otlamaları için bıraktılar ve o gün bedevinin yanında kaldılar. Bedevi de onlara karşı çok iyi bir misafirperverlik sergiledi. Yanlarına azık verdi. Akşam olunca yol göstermek için onlarla beraber çıktı. Fırat kenarında, üç konak yeri kadar onlara eşlik etti. Sonra geri döndü.

Kisrâ yoluna devam etti ve nihayet Yermük’e vardı. Hâlid b. Cebele el-Gassânî onu karşıladı ve misafir etti. Kayser’in yanına ulaşınca kadar kendisine eşlik etmeleri için yanına atlılar verdi. Kisrâ, Kayser’in huzuruna girdi. Başına gelenleri ve isteklerini ona anlattı. Nihayet Kayser’in kendisine yardımcı olacağı kanaati hâsıl oldu.

Vezirleri Kayser’e: “Ey Hünkârımız! Atalarının bu kimse-lerden dolayı İskender’in zamanından beri nelerle karşılaş-tıklarını biliyorsun. Onlarla en son karşılaşmamız, bu adamın dedesinin, bin yıldır atalarımızdan miras aldığımız Şam bel-desini elimizden alması şeklinde olmuştu. Piyade ve süvari birlikleriyle oraya gittiğinde, bu adamın babası oraları sana geri vermişti. Bırak onları da birbirleriyle uğraşsınlar. Zira düşmanın birbirleriyle savaşması, bizim için büyük bir fetihtir,” dediler.

Kayser, başrahibine: “Büyüğümüz, sen bu konuda ne dersin?” diye sordu.

O şöyle cevap verdi: “Şayet kendisine isyan edilmişse ve haksızlığa uğramışsa onu yüz üstü bırakman doğru olmaz. Sen ve o sağ kaldıkça, aranızda bir barış vesilesi olması için görüşüm ona yardım etmenden yanadır.”

Kayser şöyle dedi: “Hükümdarlardan yardım istenir de onların bunu geri çevirmesi uygun olur mu?”

Kisrâ’dan dostluğuna ve barışa dair ahitler ve sözler aldı. Onu kızı Meryem’le evlendirdi. Oğlu Theodus’un yanına ordusunun en iyi askerlerini verdi. En özel askerlerinden on tane-si de aralarında bulunuyordu. Onları mallar ve mühimmatla

güçlendirdi. Kistrâ ile birlikte gitmelerini emretti ve onlara üç gün refakat etti.

Kistrâ orduyla birlikte sefere devam etti. Ermeniyeye bölge- [88] sini aşarak Azerbaycan'a gelince dayısı Bideveyh ve Mûsîl el-Ermenî komutanlarıyla ve beraberlerinde bulunan Acem komutanları da ona katıldı.

Kistrâ'nın Azerbaycan'a geldiği haberi Behrâm Şûbîn'e ulaştı. O, ordusuyla birlikte yola koyuldu ve Azerbaycan'a geldi. Kistrâ'nın karargâhının bir fersah ötesine karargâh kurdu. Sonra karşı karşıya geldiler ve birbirlerine girdiler. Kistrâ ve Theodus için askerlerin çatıştığı alana bakan bir tepenin üstünde taht kurulmuştu. İki tarafın atlıları karşılaştığında Rum kahramanlarından birisi Kistrâ'nın yanına yaklaştı ve "Seni saltanatından eden adamı bana göster," dedi. Kistrâ, askerin kendisini böyle ayıplamasını ve küçük düşürmesini gururuna yediremedi ve öfkeye kapıldı. Ama yine de ona Behrâm Şûbîn'i gösterdi ve "Şu alacalı atın üstündeki kırmızı sarıklı adam, arkadaşlarının önünde durandır," dedi.

Bizanslı, Behrâm Şûbîn'e doğru harekete geçti. "Haydi, düello için karşıma çık," diye seslendi. Behrâm, onun karşısına çıktı. Birbirlerine vurdular fakat Bizanslı'nın kılıcı, zırhı güçlü olduğu için Behrâm'a işlemedi. Behrâm, Bizanslı'nın üzerinde zırhlı bir miğfer bulunan kafasına vurdu. Miğfer, ikiye ayrıldı. Kılıç adamın göğsüne kadar işledi ve adamı sağdan soldan iki parçaya ayırdı.

Kistrâ bunu görünce gülererek garipsedi. Theodus buna kızdı ve "Bin kişi değerinde bir adamım öldürüldü, sen gülüyorsun. Bir Bizanslı'nın öldürülmesinden mutlu olmuş gibisin," dedi. Kistrâ şöyle cevap verdi: "Gülmem askerin ölüşüne sevindiğim için değil. Ama senin de işittiğin üzere, o gururumu kırmıştı. Saltanatıma galip gelenin bu adam olduğunu görmesine sevindim. İşte bu adamdan size kaçtım. Onun darbesi böyledir."

İki topluluk iki gün boyunca savaştılar. Üçüncü gün Behrâm, Kistrâ'yı düello yapmaya davet etti. Kistrâ bunu yapmak istedi. Ama Theodus, onun gitmesine engel oldu. Kistrâ, dağa

doğru gitmeye başladı. Behrâm engellemeye çalıştı. Fakat Kistrâ ona kulak asmayarak Behrâm'ın karşısına çıktı. Bir saat birbirlerini kovaladılar.

Kistrâ, yenik bir hâlde kaçmaya çalıştı. Behrâm önünü kesi-
ti ve askerlerinin yanında elinde kılıç: "Ey bozguncu nereye
gidiyorsun?" diye bağırarak arkasından gidiyordu. Kistrâ ken-
dini topladı ve can havliyle dağa tırmanmaya çalıştı. Behrâm,
Kistrâ'nın dağın zirvesine ulaştığını görünce, mağlup olacağını
hissetti ve üzgün bir şekilde geri döndü. Kistrâ da dağın diğer
yamacından inerek askerlerinin yanına gitti. İki grup dördün-
cü gün de erkenden saf tuttular ve savaştılar. Zafer, Kistrâ'nın
oldu.

[89] Behrâm, ordusuyla birlikte hezimete uğramış bir şekilde
gerisin geri karargâhına döndü. Bindeveyh, Kistrâ'ya şöyle
dedi: "Ey Hükümdar! Behrâm'la beraber olan askerlere eman
verirsen, senin tarafına geçerler. Benim onlara senden eman
vermeme izin ver." Kistrâ da ona izin verdi.

Akşam olunca Bindeveyh Behrâm'ın karargâhına doğru
gitti. Karargâha bakan bir tepenin üstünde durdu ve yüksek
sesle şöyle seslendi: "Ey insanlar! Ben Bindeveyh b. Sâbûr'um.
Hükümdar Kistrâ size eman vermemi emretti. Bu gece bizim
tarafımıza geçen, canından, malından ve ailesinden emin ola-
caktır." Sonra oradan ayrıldı.

Behrâm'ın askerlerinin üzerine gecenin karanlığı çökünce
Behrâm'la birlikte kalmayı tercih eden dört bin adam dışında,
diğerleri oradan ayrılıp Kistrâ'nın karargâhına katıldılar.

Sabah olduğunda Behrâm, boşalan karargâhına baktı ve
şöyle dedi: "Şimdi bize kaçmak yaraşır." Kendisiyle birlikte
kalan askerleriyle yola çıktı. Onların arasında Acem kahra-
manlarından sayılan Merdânsîne ve Yezdecüşnes de bulun-
maktaydı.

Kistrâ, onun peşinden on bin süvariyle Sâbûr b. Ebrekân'ı
gönderdi. Onlar, Behrâm'a yetiştiler. Behrâm, adamlarıyla
birlikte onun üzerine saldırdı, savaştılar ve sonunda Sâbûr

hezimete uğradı. Behrâm yolculuğuna devam etti. Yolda bir köye uğradılar ve orada konaklamaya karar verdiler. Behrâm, Merdânsîne ve Yazdecüşnes, yaşlı bir kadının evinde kaldılar. Azıklarını çıkarıp akşam yemeğini yediler. Artan kısmıyla da ihtiyar kadını doyurdular. Sonra içecek çıkarttılar. Behrâm ihtiyar kadına: "İçine içeceklerimizi koyacağımız bir şeyin var mı?" dedi. Kadın: "Küçük bir kabım olacaktı," dedi ve kabı getirdi. Kabin ağzını kestiler ve ondan içmeye başladılar. Ardından yemiş getirdiler. İhtiyar kadına: "Yemişleri koyabileceğimiz bir şeyin var mı?" diye sordular. Kalbura benzeyen bir tas getirdi. Bunun içine de yemişlerini koydular. Behrâm'ın emri üzerine yaşlı kadına da içecek sundular. Sonra Behrâm: "Sen de ne gibi haberler var, ey yaşlı kadın?" diye sordu. Kadın: "Bizdeki haber, Kısra'nın Bizans'tan bir orduyla geri gelip Behrâm'la savaşıması, onu yenmesi ve hükümdarlığı ondan geri almasıdır," dedi. Behrâm: "Peki Behrâm hakkında ne dersin?" diye sordu. İhtiyar kadın: "Behrâm, cahil ve ahmak-tır. Hükümdar ailesinden olmadığı hâlde, hükümdarlık iddia etti," dedi.

Bunun üzerine Behrâm: "Bundan dolayı o, kırbaya benzeyen bir kaptan içmekte, kalbur gibi bir kapta yemek yemek-te," dedi. Onun bu sözü, Acemlerin kullandığı bir darbimesel olmuştur.

Behrâm, yolculuğuna devam etti ve nihayet Kûmis¹²⁹ top- [90] raklarına ulaştı. Burada Horasan, Kûmis ve Cürcân (Gurgân) bölgelerinin valisi olan, savaş ve vergi işlerinden sorumlu Kârin el-Cebelî en-Nehâvendî bulunmaktaydı. O, yüz yaşını aşmış bir ihtiyardı. O, Kısra Enûşirvân tarafından buraya atanmıştı. Hürmüz b. Kısra da onu yerinde bırakmıştı. Yönetim Behrâm'ın eline geçince, o da onun Acemler arasındaki değerini bildiğinden onu yerinde bırakmıştı.

Behrâm, topraklarına ulaşınca, Kârin, oğlunu on bin süvariyle birlikte onun üzerine gönderdi. Böylece onlar, Behrâm'ın o bölgeye giriş yolunu kapamış olacaktı. Behrâm, ona bir

129 Kûmis: Taberistan'a yakın bir bölgedir.

mektup gönderdi: “Seni yerinde bırakmışken, bana vereceğin karşılık bu mu olacaktı?” dedi. Kârin şöyle cevap verdi: “Hükümdar Kısra’nın ve atalarının üzerimdeki hakları, seninkinden çok daha fazladır. Aynı şekilde senin üzerinde de hakları vardır. Çünkü o, seni şereflendirmiş ve ödüllendirmişti. Sen ise ona itaati terk ettin, Acem yurdunda savaş ateşini tutuşturdun. İşte sonunda da kaybetmiş ve hüsrana uğramış bir hâle geldin ve bütün insanların diline destan oldun.”

Behrâm cevaben şöyle yazdı: “Keçi iki kez iki dirhem eder: Ya küçük bir oğlakken ya da kocayıp dişleri dökülünce sadece iki dirhem eder. Sen de ihtiyarlamış ve aklını kaybetmiş biri olarak böylesin.”

Bu mektup Kârin’e ulaşınca çok kızdı ve askerlerinden otuz bin süvari ve piyadeyle birlikte yola koyuldu. İki taraf savaşa hazırlandılar. Karşı karşıya geldiklerinde Kârin’in oğlu öldürüldü, ordusu yenilgiye uğradı. Sonunda Kûmis şehrine döndüler. Behrâm, Hârezm’e doğru yolculuğuna devam etti, nehri aştı ve kendisine sığınmak ve korunmak için Hâkân’ın yanına gitmek üzere bu yönden Türk beldelerine girdi.

Hâkân, Behrâm’ın geldiğini öğrenince, komutanlarına emretti ve onu karşıladılar. Behrâm, Hâkân’ın huzuruna girdi ve onu hükümdar selamıyla selamladı ve şöyle dedi: “Ey Hâkân! Kısra ve memleketinin halkından beni ve arkadaşlarımı korumanı istemek üzere geldim.” Hâkân: “Sen ve dostların için yanımızda her zaman himaye, komşuluk ve eşitlik vardır,” dedi.

Sonra onun için bir şehir inşa ettirdi. Bu şehrin ortasına bir de saray yaptırdı. Behrâm’ı ve yanındakileri buraya yerleştirdi. Onlar için divanlar tutturdu. İhsanlarda bulundu. Behrâm, her gün Hâkân’ın huzuruna girmekte, kardeşleri ve yakın akrabaları gibi meclisinde bulunmaktaydı.

Hâkân’ın Begâvîr isminde cesaret ve yiğitlik sahibi bir kardeşi vardı. Behrâm, Begâvîr’in Hâkân’ın huzurunda ondan hiç çekinmeden meclisin saygınlığına uymayacak şekilde ileri geri konuştuğunu gördü. Bir gün Hâkân’a şöyle dedi: “Kardeşin Begâvîr’in konuşmalarına dikkat etmediğini ve mecli-

sinde, sultanların meclislerinde uyulması gereken kuralları gözetmediğini görmekteyim. Bu konudaki köklü bilgimize göre, sultanların yanında kardeşleri veya çocukları kendilerine soru sorulmadan ve söz verilmeden konuşamazlar." Hâkân şöyle cevap verdi: "Begâvîr, savaşlarda cesaret ve kahramanlıklar göstermiştir. Onun böyle davranmakla başıma kötü şeyler getirmek için fırsat kolladığını ve kalbinde bana karşı kin beslediğini gösteriyor." Bunun üzerine Behrâm: "Seni ondan kurtarmamı ister misin?" diye sordu. Hâkân: "Nasıl?" diye sordu. Behrâm: "Onu öldürerek." Hâkân: "Evet, sonunda bana karşı kimsenin kınamada bulunamayacağı bir şekilde onu öldürebilersen, olur tabi ki," dedi. Behrâm: "Utanç veya ayıplanmayı gerektirmeyecek şekilde bu işi halledeceğim," dedi.

Ertesi sabah Behrâm, Hâkân'ın huzuruna girdi ve önceden de oturduğu yere oturdu. Ardından Begâvîr de gelip oturdu ve ileri geri konuşmaya başladı. Behrâm'la aralarında şöyle bir konuşma geçti:

Behrâm: "Ey kardeşim! Neden hükümdarın hakkını tam olarak vermiyor, insanların önünde onun azamet ve yüceliğini göstermiyorsun?"

Begâvîr: "Sen de kim oluyorsun vatanından kovulup sürülmüş serseri süvari parçası?"

Behrâm ona: "Beni asla geçemeyeceğin yiğitlik konusunda bana saldırıyorsun," dedi.

Begâvîr: "Sana kim olduğunu göstermem için, benimle düelloya var mısın?"

Behrâm: "Bunu istemem. Çünkü seni yenersem hükümdara olan yakınlığından dolayı seni öldüremem."

Begâvîr: "Ama ben seni yenersem öldürürüm. Haydi, vuruşmak için çöle çıkalım."

Behrâm: "Hükümdarımız da kabul ederse adaletli bir şekilde olsun ve seni öldürürsem kısasa tâbi olmayayım, hükümdar ve komutanlar da beni kınamasınlar."

Begâvîr: "Evet, kabul ediyorum," dedi.

Hakan, Begâvîr'e: "Bize sığınıp yardım isteyen bu adamdan ne istiyorsun?" dedi.

[92] Begâvîr: "Onu adilce bir vuruşmaya davet ediyorum," dedi.

Hakan: "Hangi insafî ve adilce dövüşten bahsediyorsun?" dedi.

Begâvîr: "Birbirimizden iki yüz arşın uzaklıkta duracağız. Oku bir ben ona atacağım bir o bana atacak. Kim diğerini öldürürse kınanmayacak ve sorumlu tutulmayacak," dedi.

Hakan ona: "Bekle! Annesiz kalasın!" dedi.

Begavir: "Vallahi ya o bu işi yapacak ya da onu gözlerinin önünde öldüreceğim," dedi.

Hakan: "Haydi öyleyse dilediğini yap," dedi.

Begâvîr, Behrâm ve onları izlemek için bir grup komutan (sahraya) çıktılar. Begâvîr, Behrâm'dan iki yüz arşın ileride durdu. Behrâm komutanlara: "Eğer onu öldürürsem beni kınamayın, zira sizin de gördüğünüz gibi bana haksızlık etti," dedi.

Onlar: "Sana karşı hiçbir kınama olmayacaktır," dediler.

Begâvîr, Behrâm'a bağırды: "Sen mi başlarsın, yoksa ben mi başlayayım?"

Behrâm ona şöyle seslendi: "Sen başla, önce sen at; çünkü haksızlık eden zalim sensin."

Begâvîr, yayını gerdi ve bir ok yerleştirdi. Sonuna kadar çekti ve oku fırlattı. Ok, Behrâm'ın göbeğinin altına, kemerinin tam ortasına isabet etti, kemeri, zırhı ve diğer elbiseleri geçen ok karnının dış derisine ulaştı ve onu deldi.

Behrâm, hemen oku çıkarttı. Kendisine isabet eden atışın şiddetinden eliyle yayına dokunmadan bir müddet durdu. Begâvîr, onu öldürdüğünü sanmış ve ona doğru koşmuştu. Behrâm: "Yerine dön ve benim durduğum gibi dur," diye bağırды. Begâvîr, yerine döndü ve durdu. Behrâm, yayını çıkardı. Kendisinden başkasının geremediği yayı gerdi ve bir ok yerleştirdi. Sonuna kadar çekti ve fırlattı. Ok, Begâvîr'e de tam

Behrâm'a isabet ettiği yerden kemerinin, zırhının ve diğer el-biselerinin ortasından isabet etti. Diğer taraftan çıktı. Okun tüylerinden ve arka kısmından hiçbir şey kaybolmamıştı. Begâvîr, ölü olarak yere yıkıldı.

Bu haber, Hâkân'a ulaşınca, "Allah başkasını yok etmesin. [93] Onu haksızlıktan alıkoymuştum, ama o sözümü dinlemedi," dedi ve sonra komutanlarına ve ailesine doğru ilerleyerek, "Hiçbirinizin Behrâm'a herhangi bir kötülük ve haksızlık yaptığını duymayayım," dedi.

Hâkân, Behrâm'la baş başa kalınca ona teşekkürlerini sundu ve "Hükümdarlığın soyumun elinden çıkması için ölümümü arzulayan bu adamdan beni kurtardın," dedi. Sonra ona olan iyiliklerini daha da artırdı ve makamını yükseltti. Böylece Türk ülkesinde Behrâm'ın kıymeti arttı. Behrâm, sarayının kapısının önünde bir meydan edinmişti. Hizmetçiler, şarkıcı cariyeler ve avcı kuşlar ve hayvanlar almıştı. O, insanlar içinde Hâkân'a en yakın olanlardandı.

Behrâm yenilgiye uğrayıp kaçınca Kistrâ, Theodus ve beraberindekilere ikramlarda bulundu. Kendilerine hediyeler ve mükâfatlar vererek ülkelerine geri gönderdi. Dayısı Bindeveyh'i, divanlarına ve hazinesinin başına atadı. Bütün ülkenin işini ona devretti. Diğer dayısı Bistâm'ı da Horasan, Kûmis, Cürçân ve Taberistan'a vali yaptı. Valilerini en uzak beldelere gönderdi. Halkın üzerindeki verginin yarısını almaktan vazgeçti.

Behrâm'ın, Hâkân'ın nezdindeki değeri ve Türk ülkesindeki itibarını öğrenince Kistrâ, Behrâm'ın asker toplayıp savaşmak için geri dönmesinden korktu. Antlaşmaları yenilemek için Hürmüzd Curâbzîn'e hediyeler vererek onu Hâkân'a gönderdi. Kalbini Behrâm'dan soğutmak için Hâkân'a saygı göstermesini emretti.

Hürmüzd Curâbzîn yola çıktı ve Kistrâ'nın mektubuyla Hâkân'ın huzuruna girdi ve ona Kistrâ'nın hediyelerini sundu. Hâkân, bu hediyeleri kabul etti. İhtiyaçlarının karşılanması için ona bir yer verilmesini emretti. Hürmüzd, Hâkân'ın hu-

zuruna heyetlerle birlikte girip onu hükümdarlık selamıyla selamlıyordu.

Bir gün Hâkân'ın huzuruna girdiğinde, Hâkân'ın oturduğunu gördü ve "Hâkânım, Behrâm'ı dost edindiğini ve gözündeki değerini yükselttiğini görüyorum. Ona böyle davranma artık, zira Hükümdarımız ona bundan çok daha iyi davranmıştı, ama karşılığı onu tahttan indirmesi oldu. Kanını dökmek istedi ve oğlu Kistrâ'nın üzerine yürüyerek onu memleketinden etmeye kalkıştı. Zannetmem ki senin akıbetin de ihanet ve ahdi bozma olmasın. Hâkânım dikkatli olun, bu adam hükümdarlığınızı ifsat etmesin," dedi.

[94] Hâkân, Hürmüzd'ün dediklerini duyunca çok kızdı ve şöyle dedi: "Sen bir elçi olmasaydın, kardeşim ve dostum hakkındaki sözlerindeki cahilliğinden ve kusurundan dolayı seni huzuruma bir daha almazdım. Bir daha asla böyle bir şey söyleme."

Hürmüzd Curâbzîn: "Hâkânım! Onun hakkındaki görüşünüz buysa kendisi hakkında söylediklerimi gizleyin, kulağına gitmesin, yoksa beni öldürür," diye ricada bulundu. Hâkân da bu ricayı kabul ederek, "Tamamdır," dedi.

Hürmüzd, ümidi kırılmış bir hâlde, Hâkân'ın huzurundan ayrıldı. Hâkân'ın eşi Hâtûn'u kandırmaya karar verdi. (Kadınlardan saçma hareketler ve nimeti inkâr gibi davranışlara çok rastlanmıştır.) Bir gün onun huzuruna girdi. Yanında kendisinden korkacağı kimseye rastlamadı. Ona şöyle dedi: "Hâtûn! Behrâm'ı seçkin bir yere getirdiniz. Onu değerinden daha yüksek bir mevkiye getirdiniz. Hükümdarımız Hürmüz'e yaptığı gibi sizin de saltanatınızı bozmamasından emin olamazsınız." Behrâm'ın yaptıklarını ona anlattı ve şöyle devam etti: "Ey Melike! Behrâm'ın amcan Şâhân Şâh'ı öldürdüğünü, tahtına ve hazinelerine el koyduğunu unuttun mu?" O, durmadan Hâtûn'a bunun gibi şeyleri hatırlatmaya devam etti ve sonunda kalbinde Behrâm'a karşı bir soğukluk, kocası ve çocuğu hakkında onda korku oluşmasını sağladı.

Hâtûn şöyle dedi: "Vay sana, Hâkân katında böyle bir mevki edinmişken ben ona ne yapabilirim?"

Hürmüz: “Benim görüşüm, onu öldürecek birini gizlice göndermen, kocanı ve çocuğunu böylece ondan korumandır.”

Hâtûn, cinayet ve atılğanlığıyla tanıdığı bir kölesini çağırdı ve “Hemen Behrâm’ın yanına git ve onu hileyle öldür ve bu işi bitirmeden benim yanıma dönme,” dedi.

Köle gitti ve Behrâm’ın yanına girmek için izin istedi. Belinde hançer vardı. Üzerini elbisesiyle örtmüştü. O gün, *ver-hâmruzdu*.¹³⁰

Şöyle söylenmiştir: Münecimler, Behrâm’ın doğumunda, ölümü *verhâmruzda* olacak demişlerdi. Behrâm da o gün evinden çıkmaz, sadece güvendiği kimselere ve yakın adamlarına girmelerine izin verirdi. Kapıdaki nöbetçi geldi ve Hâtûn’un elçisinin geldiğini bildirdi. Ona izin verdi ve elçi içeri girdi. Behrâm’a selam verdi ve “Hâtûn beni sana bir mektup iletmem için gönderdi. Yalnız başımıza konuşalım,” dedi.

Behrâm’ın yanındakiler dışarı çıktılar. Türk, bir sır verecekmiş gibi ona yaklaştı. Hançerini çekti ve karnına saplayıp çıkardı ve oradan çıktı. Bineğine atlayıp uzaklaştı.

Behrâm’ın arkadaşları içeri girdiler. Bu sırada Behrâm kan kaybediyor ve elindeki bir elbiseyle kanı durdurmaya çalışıyordu. Onlar, onu bu hâl üzere görünce şaşakaldılar ve şöyle [95] dediler: “Neden bize bağırmadın? Onu yakalardık.” Behrâm: “Kendisine bir şey emredilmiş bir köpekti sadece,” dedi ve ekledi: “Kader gelip çatınca tedbir fayda vermez. Size, lider olarak kardeşim Merdânsîne’yi bırakıyorum. Onun emrine uyun.”

Durumunu Hâkân’a bildirmek için bir adam gönderdi. Hâkân, çok üzgün bir hâlde oraya geldi ve Behrâm’ın öldüğünü gördü. Onu Hristiyan mezarlığına gömdü. Hâtûn’u öldürmeye karar verdi. Ama çocuğunun annesi katındaki itibarı sebebiyle bunu yapamadı.

Behrâm’ın arkadaşları, kendi durumları hakkında istişare yaptılar ve dediler ki: “Bunların yanında bizim için hayır kalmadı, onların ülkelerinden çıkmamız gerekir. Çünkü onlar,

130 *Verhâmruz*: İran tarihindeki meşhur günlerdendir. *Rûz* Farsçada gün demektir.

ahde vefa göstermeyen, iyiliğe kötülükle karşılık veren kimselerdir. Deylem¹³¹ ülkesine gitmemiz gerekiyor. Orası bizim ülkemize daha yakın ve bizi yurdumuzdan eden hükümdarlardan intikam almamız için daha elverişlidir.” Hâkân’dan ülkesinden ayrılmak üzere izin istediler. Onlara izin verildi. Hâkân onlara ihsanda bulundu, takviyeler yaptı ve ülkesinin sınırlarına kadar muhafızlarını onlarla birlikte gönderdi.

Acem kadınlarının en güzellerinden, en ahlaklılarından ve en kahramanlarından olan kız kardeşi “Kürdiyye” de Behrâm’la birlikteydi. Behrâm’ın taraftarları, önlerinde Behrâm’ın atına binmiş ve silah kuşanmış olan Kürdiyye ile birlikte yola çıktılar. Hârezm yakınlarındaki Ceyhun Nehri’ne vardılar. Orayı geçtiler. Hâkân’ın adamları, yanlarından ayrıldılar. Behrâm’ın askerleri nehir boyunca seferlerine devam ettiler. Sonra Cürcân’da¹³² konakladılar ve oradan Taberistan’a geçtiler. Ardında deniz kıyısını takip ederek Deylem ülkesine ulaştılar. Onlardan ülkelerinde oturma izni istediler. Deylemliler, bunu kabul ettiler. Aralarında bir antlaşma metni yazdılar: “Kimse-nin kimseye zarar vermemesi şartıyla...” Böylece onlar, güvenli bir şekilde buraya yerleştiler. Kendilerine geçim kaynakları, köyler ve tarım alanları edindiler. Onlar, her işte Deylemlilerle beraber hareket etmekteydiler.

Behrâm öldürülünce, Kısra artık yönetimin tamamen eline geçtiğine kanaat getirdi. Babası Hürmüzd’ün öcünü almaktan başka arzusu kalmamıştı. Bu işe, dayıları Bindeveyh ve Bistâm’la başlamak istedi. Bindeveyh’in kendisine yaptığı iyilikleri unutmuştu. Kısra, on yıl boyunca onlara karşı gizli kin beslemişti. Bahar günlerinde âdeti üzere çıkmış ve yazı geçirmek için dağa doğru yola koyulmuştu. Bindeveyh ile birlikte Hulvân’a gitmiş ve orada konaklamıştı. Top oynadıkları zaman askerlerini izlemesi için, meydanda kendisine bir kubbe inşa edilmesini emretmişti.

131 *Deylem*: Kazvin ülkesinin kuzeyinde bulunan Geylan beldesinin dağlık kısmıdır. Deylem halkının çoğu 301/913’te Müslüman oldu ve cihada katıldılar.

132 *Cürcân*: İran beldelerinden birisidir. Kazvin (Hazar) Denizi’nin güney tarafına düşer. Bu bölgeyi 98/716 yılında Yezid b. Mühelleb fethetmiştir.

Bir gün oyun oynanırken Kıs râ, bu kubbeli yere oturdu. Şirzâd b. el-Behbûzân'ın topa çok iyi vurduğunu gördü. Her vurduğunda çok güzel yapıyordu. Kıs râ ona: "Zih süvâr" [Ne güzel bir süvarisin] diyordu. Vekili bunu yüz defa söylediğini saydı.

Bindeveyh'e, Şirzâd b. el-Behbûzân'a dört yüz bin dirhem, -yani her bir sözü için dört bin dirhem- göndermesini emreden bir ferman gönderdi. Para talep edilen bu mektup Bindeveyh'e ulaşınca onu elinden attı ve "Devletin hazinesi böyle bir savurganlığı kaldıramaz," dedi.

Onun bu sözü Kıs râ'nın kulağına gitti. Kıs râ, Bindeveyh'e saldırmada bu sözü bir bahane olarak kullandı. Muhafız komutanına onu getirmesini ve ellerini ayaklarını kesmesini emretti. Muhafızlarının reisi Kıs râ'nın emrini yerine getirmek için yola çıktı. Meydana gitmekte olan Bindeveyh ile karşılaştı. Emretti ve bineğinden indirildi. Elleri ve ayakları kesildi. Kanlar içerisinde olduğu yere öylece bırakıldı.

Bindeveyh, Kıs râ'nın atalarına sövüp saymaya başladı. O, Sasan oğullarının hainliğini ve ahde vefasızlığını anlatıyordu. Bütün bunlar Kıs râ'ya söylendiğinde etrafında bulunan vezirlerine şöyle dedi: "Bindeveyh, Sasan oğullarının hain ve vefasız olduklarını söylüyor, ama kendisinin babamız hükümdara yaptığı hainliği unutuyor. Bana yakınlaşmak uğruna sanki babam değilmiş gibi, kardeşi Bistâm'la birlikte hükümdar Hürmüz'ün yanına girmiş, bir kumaş parçasıyla haksız yere ve düşmanca onu boğmuşlardı," dedi.

Sonra Hükümdar (Kıs râ), meydana gitmek üzere bineğine bindi ve yolun ortasına atılmış vaziyette olan Bindeveyh'in yanına geldi. İnsanlara onu taşlamalarını emretti. Ölene kadar onu taşıdılar. Kıs râ ona şöyle dedi: "Senin işin bitti. Şimdi sıra kardeşin Bistâm'a geldi." Bununla kardeşi Bistâm'ı da onun yanına göndermeyi kastediyordu. Sır kâtibine, Bistâm'a işlerini güvendiği birine bırakıp onunla bazı meseleleri konuşmak üzere gizlice yanına gelmesini yazmasını emretti. Bistâm, emri yerine getirmek üzere yola koyuldu. Kûmis sı-

nırlarına ulaşmıştı ki uzaktan kardeşi Bindeveyh'in fedailelerinden Merdânbeh ile karşılaştı. Merdânbeh uzaktan onu gördüğünde, feryat figan ederek haykırmaya başlamıştı. Bistâm: "Neyin var?" diye sordu. Kardeşinin öldürüldüğünü ona haber verdi. Bistâm'ın üzüntüsünden dünya başına yıkılmış, gidecek yer bulamamıştı. Sonra Behrâm'ın taraftarlarının yanına Deylem'e gitmeye karar verdi.

- [97] Behrâm'ın taraftarlarının reisliğini yapan Merdânsîne'ye, Bistâm'ın yanlarına geldiği haberi ulaştı. O, buna çok sevindi ve Bistâm'ın Acemler içindeki saygınlığı ve yerinden dolayı onu karşılamak için bütün arkadaşlarıyla beraber çıktılar. Bistâm'ı karşılayıp güzel bir eve yerleştirdiler. Ülkenin önde gelenleri de kendisini karşılamak için gelmişlerdi. Bistâm, onların yanında bir müddet güven içinde kaldıktan sonra Merdânsîne, Yezdecüşnes ve diğer beyler Bistâm'a şöyle dediler: "Kisrâ neden hükümdarlığa senden daha layık olsun? Sen ki Behmen b. İsfendiyâz'ın öz evladından olan Sâbûr b. Hürmüz-dâd'ın oğlusun. Sizler, Sasan oğullarının kardeşleri ve ortaklarısınız. Haydi, sana biat edelim, seni Behrâm'ın kız kardeşi Kürdiye ile evlendirelim. Yanımızda Behrâm'ın Medâin'den getirdiği altın taht da var. Ona otur ve insanları kendine itaate çağır. Dârâ b. Behmen'in çocukları olan ailen sana yardım etmek için her yerden buraya akın edeceklerdir. Ordun güçlenip askerlerinin sayısı arttığında, hain Kisrâ'nın üzerine yürü ve onunla savaşarak, hükümdarlığını ele geçirmeye çalış. Şayet istediklerine ulaşırsan, bu senin de bizim de istediğimiz şey olur. Ama öldürülürsen hükümdarlık yolunda savaşırken ölürsün ve bu da namının en uzaklara ulaşmasına ve adının her yerde yâd edilmesine vesile olur."

Bistâm

Bistâm, bu sözleri işitince onlara kulak verdi ve tekliflerini kabul etti. Onu Kürdiye ile evlendirdiler. Altın tahta oturtup başına taç giydirdiler ve hepsi kendisine biat edip onu hükümdar olarak kabul ettiler. Ülkenin önde gelenleri ona biat etmeye devam ettiler. Geylanlılar, Bebûr ve Taylasân bölgesi

halkları onun etrafında toplandılar. Irak tarafında bulunan sülalesinden ona ve kardeşine iştihak duyan herkes yanına geldi. Sonunda yüz bin kişiyi buldular.

Bistâm, askerleriyle birlikte Destebâ şehrine¹³³ gitti ve orada ikamet ettiler. O, Cebel bölgesine (Dağlık bölgeye) pek çok birlik gönderdi. Sonunda bu birlikler, Hulvân, Saymera ve Mâ-sebezân'a vardılar. Kistrâ'nın valileri oradan kaçmıştı. Önemli kimseleri de kalelerde ve dağların zirvelerinde kendilerini koruma altına almışlardı.

Bütün bu olanlar Kistrâ'nın kulağına gidince pişman oldu ve Bindeveyh'i öldürmekle iyi bir şey yapmadığını anladı. Hile yoluyla durumu düzeltmeye karar verdi. Bistâm'a şöyle bir mektup yazdı: "Behrâm'ın taraftarları olan şu günahkâr hainlerin yanına gittiğini duydum. Onlar, sana yaraşmayacak şeyleri güzel gösteriyor, seni ülkene karşı çıkmaya ve oradaki düzeni bozmaya ve fesada teşvik ediyorlarmış. Hâlbuki senin hakkında ne düşündüğümü, seni nelerle karşılayacağımı [98] bilmemektesin. İsyanı düşmekte ısrar etmeyi bırak da bana güvenlik içinde gel! Kardeşin Bindeveyh'in öldürülmesi seni korkuya düşürmesin."

Bistâm ona cevap olarak şöyle yazdı: "İçinde hileyi haber verdiğin ve tuzağını satırlara döktüğün mektubunu aldım. Kinle öl. İşlediğin günahların vebalini çek. Şunu iyi bil ki sen hükümdarlığa benden daha layık değilsin. Bilakis ben ona daha layığım. Çünkü ben İskender'le savaştan Dârâ'nın evladındanım. Ancak siz ey Sasan oğulları! Hakkımızı gasbedip bize zulmettiniz. Atanız Sâsân sadece bir davar çobanıydı. Babası Behmen, onda bir hayır görseydi hükümdarlığı onun elinden alıp kız kardeşi Humânâ'ya vermezdi."

Bistâm'ın mektubu Kistrâ'ya ulaştığında, Kistrâ onun hakkında hiç ümidinin kalmadığını anladı. Böylece onun üzerine üç orduyla beraber üç komutan gönderdi. Bu orduların her biri, on iki bin askerden oluşuyordu. Önce başında Sâbûr b.

133 *Destebâ*: Rey ve Hemedân arasında bölünmüş bir bölge, bazen Kazvin'e de dâhil edilmiştir. (bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemül-Büldân*, II. 517.)

Ebrekân'ın bulunduğu birinci orduyu gönderdi. Ardından başında en-Nuhâricân'ın bulunduğu ikinci orduyu yolladı ve arkasından da başında Hürmüzd Curâbzîn'in bulunduğu üçüncü orduyu gönderdi. Orduların üzerine geldiğini öğrenen Bistâm, yürüyüşe geçip Hemedân'a geldi ve oraya yerleşti. İnsanların giriş çıkışlarını engellemek için dağların zirvelerine piyadeler gönderdi.

Ordular, dağlarda değil de Kalûs denen bir yerde karargâh kurdular. Bu durumu Kistrâ'ya mektupla bildirdiler. Kistrâ bizzat elli bin süvariyle yola çıktı. Kalûs'ta karargâh kuran ordularına ulaştı. Dinlenmek için bir müddet orada kaldı. Şerrâh adlı bir kasabaya giderek oradan dağı ve geçidi olmayan bir yoldan Hemedân'a gitti ve Hemedân içlerine ulaşıp orada karargâh kurdu ve karargâhın etrafına hendekler kazdırdı.

Bistâm, ordularıyla birlikte Kistrâ'nın üzerine yürüdü. Üç gün boyunca çok şiddetli şekilde savaştılar. Her iki tarafta diğerine üstünlük sağlayamamıştı. Kistrâ, bu durumu görünce Behrâm Şûbîn'in ana baba bir kardeşi ve komutanlarının en samimisi, en sevdiği ve kendisine en çabuk itaat edeni olan Kürdî b. Behrâm Cüşnes'e şöyle dedi: "Savaşların şiddetinden dolayı içinde bulunduğumuz durumu görmektesin. Bu durumdan güzel bir çareyle kolayca kurtulmak istiyorum." Behrâm Cüşnes: "Ey hünkârım! Bu çare nedir?" dedi. Kistrâ: "Bistâm'ın karısı, kız kardeşin Kürdiye'nin, kesinlikle ailesine ve yurduna dönme arzusu içinde olduğu açıktır. Biliyorum ki o, Bistâm'ı öldürmek isterse –duyduğuma göre kendisine güveni, gücü ve cesareti sayesinde– bunu kolayca yapabilir. Eğer Bistâm'ı öldürürse Allah adına söz veririm ki onunla evlenecek ve onu en değerli ve itibarlı eşim yapacağım. Benden bir çocuğu olursa hükümdarlığı ona vereceğim. Bunları bizzat kendi elimle yazacağım. Ona birisini gönder ki bu mektubu ona götürsün ve cevabının ne olacağını öğrensın," dedi. Kürdî: "Ey Hükümdar! İçinizin rahat edeceği mektubu bizzat yaz ki doğru söylediğinize inansın. Ben de karımla mektubu göndereyim. Çünkü sır tutma konusunda ondan başkasına güvenilemem," dedi.

[99] lenecek ve onu en değerli ve itibarlı eşim yapacağım. Benden bir çocuğu olursa hükümdarlığı ona vereceğim. Bunları bizzat kendi elimle yazacağım. Ona birisini gönder ki bu mektubu ona götürsün ve cevabının ne olacağını öğrensın," dedi. Kürdî: "Ey Hükümdar! İçinizin rahat edeceği mektubu bizzat yaz ki doğru söylediğinize inansın. Ben de karımla mektubu göndereyim. Çünkü sır tutma konusunda ondan başkasına güvenilemem," dedi.

Kisrâ, bu konuyla ilgili mektubu kendi eliyle yazdı ve zarfı kapattı. Kürdî, mektubu aldı ve karısıyla Kürdiye'ye gönderdi. Bistâm, ona olan sevgisinden dolayı Kürdiye'yi de yanında savaşa götürmüştü.

Kürdiye, Kisrâ'nın mektubunu okuyunca ona güvenebileceğini anladı. Sırrını sûtannesine ve samimi dostlarına açtı. Onların yurtlarına olan özlemlerini artırmak için böyle bir iş yapmıştı. Bistâm, kadınların birbirleriyle iyi anlaştıklarını ve ziyaretleştiklerini bildiğinden, o kadının Kürdiye'ye gelmesinde herhangi bir mahzur görmemişti.

Bistâm, yorgunluğundan dolayı bir gece savaş meydanından ayrılarak içinde Kürdiye'nin bulunduğu çadırına geldi. Savaşın şiddetinden oldukça yorulmuştu. Yemek istedi ve hemen getirildi. Sonra içki istedi, Kürdiye, sarhoş olsun diye ona içine su katılmamış saf içki içiriyordu. Çok geçmeden Bistâm uykuya daldı. Kürdiye, onun kılıcını aldı. Kılıcın ucunu Bistâm'ın göğsüne yerleştirdi ve o kadar sert bir şekilde sapladı ki kılıç sırtından dışarı çıktı. Kürdiye, oradan hemen çıktı ve arkadaşları ve sûtanesiyle birlikte yola koyuldu. Kardeşi Kürdî, yolda atlarla kendisini bekliyordu. Yanına vardıklarında kız kardeşini aldı ve atının eğrine oturttu.

Sabah olunca Bistâm'ın askerleri, onun öldüğünü gördüler. Deylem ülkesine doğru kaçmaya başladılar. Kisrâ peşlelerinden on bin süvari ile Sâbûr b. Ebrekân'ı gönderdi ve ona Kazvin'de¹³⁴ karargâh kurmasını, orada silahlı bir güç oluşturmalarını ve Deylem topraklarından ülkeye girmek isteyen kimseye izin vermemesini emretti. Sonra Kisrâ, Kürdiye ile evlendi, onu da yanına alarak Medâin'e gitti. Kürdiye, Kisrâ'nın ona olan sevgisiyle kalbinde müstesna bir yer edindi. Kisrâ, ona kendisi için yaptıklarına şükran duyuyordu. Böylece Kisrâ, babasının katillerinden intikam aldığı için sıkıntısı da ortadan kalkmış oldu. Hükümdarlığı rahata erdi, sükûn ve istikrara kavuştu.

134 İran'da bir şehir.

[100] Şöyle denilmiştir: Bizans Kralı'nın oğlu, Kısra Ebrevîz'e geldi ve Bizans patrikleriyle soylularının babasına ve kardeşi Theodus'a suikast düzenleyip öldürdüklerini, içlerinden Kevkesân adında birini tahta geçirdiklerini haber verdi. Ebrevîz, bu adama (yani Kevkesân'a) çok kızdı. Kralın oğlunun yanına üç komutanını vererek onları gönderdi. Komutanlarının biri yirmi dört bin askerle birlikte harekete geçen Şâhîn'di. Şâhîn, Bizans topraklarına girmiş, orada baskınlar yaparak Kostantiniye Körfezi'ne (Haliç) varmış ve orada karargâh kurmuştu. Diğer komutan Bûbûz'du. O da Mısır topraklarına doğru harekete geçmiş, orayı yakıp yıkarak İskenderiye'ye kadar gelmiş ve burayı da zorla ele geçirmişti. İskenderiye'deki büyük kiliseye giderek, din adamlarını yakalamış ve onlara işkence etmişti. Sonunda rahip ona Mesih'in (as.) gerildiği çarmıhın yerini göstermişti. Çarmıh, üzerinde kokulu bitkilerin bulunduğu bir yere gömülü hâldeydi. Üçüncü komutan ise Şehriyâr'dı. O da ilerleyerek Şam bölgesine gitmiş, oranın halkını vahşice öldürmüş ve bütün bölgeyi zorla ele geçirerek her şeyi yağmalamıştı.

Bizans uluları, Kısra'nın başlarına açtığı işleri görünce kral yaptıkları adamı öldürdüler ve "Böyle birisi zaten kral olmaya layık değildir," dediler. Onun yerine, öldürülen kralın amcasının oğlu -Hirakle¹³⁵ şehrini inşa eden- Heraklius'u geçirdiler. Bu galibiyet, Yüce Allah'ın kitabında zikrettiği galibiyettir.¹³⁶

Bizanslıların kral yaptığı Heraklius, ülkesinin halkından asker topladı. Körfezde karargâh kuran komutanın üzerine yürüdü. Onunla savaşarak onu Bizans topraklarından çıkardı. Sonra Mısır'da bulunan İranlı komutanın üzerine yürüdü. Onu Mısır'dan çıkardı. Ardından da Şehriyâr'ın üzerine gitti ve onu da Şam'dan attı. Bütün askerler, el-Cezîre bölgesine

135 *Hirakle*: Anadolu'da bir şehir, bu şehri Heraklius inşa ettirmiştir. Günümüzde Ereğli olarak bilinen yer burası olabilir.

136 Yüce Allah'ın şu sözlerine işaret ediyor: "Elif Lâm Mîm. Rumlar, (İranlılara) yenildi. (Arapların bulunduğu bölgeye) en yakın bir yerde onlar, (bu) yenilgilerinin ardından galip geleceklerdir. Bu birkaç yıl (3-9) içinde (olacaktır. Eninde sonunda emir Allah'ındır. O gün müminler, sevineceklerdir" (Rûm, 30/1-4).

gittiler. Heraklius onları takip etti, onlarla savaştı ve onları yenilgiye uğrattı, hatta onları Musul'a kadar takip etti.

Bu haberler Kistrâ'ya ulaşınca o, ordularıyla birlikte Musul üzerine yürüdü. Üç komutanı da kendisine katıldılar. Böylece onlar, hep birlikte Heraklius'un üzerine hücum edip onunla savaştılar. Sonunda Farslar mağlup oldu. Kistrâ bu hezimetini görünce ordu komutanlarına kızdı ve onları idam ettirmek için hapse atılmalarını emretti.

Şirûveyh

Ülkenin önde gelenleri, bu durumu görünce mektuplaştılar ve Kistrâ'yı tahttan indirip yerine oğlu Şirûveyh'i geçirmeye karar verdiler. Böylece Kistrâ'yı tahttan indirdiler ve Şirûveyh'i hükümdar yaptılar. Kistrâ'yı da sarayın odalarından birisine kapattılar. Başına fedailerinin başı olan Haylûs'u koydular. Bu [101] hadiselerin meydana gelmesi Hz. Peygamber'in hicretinin dokuzuncu yılındadır.¹³⁷

Şirûveyh, babasının hükümdarlık sarayından götürülüp Hersefte adındaki komutanın evine kapatılmasını emretti. Kistrâ'nın yüzünü bir şeyle örtüp onu bir atla bu eve götürüp hapsettiler. Başına beş yüz özel askerle birlikte Halyûs konulmuştu.

Hanedanın önde gelenleri Şirûveyh'in yanına gelerek: "Başımızda iki hükümdarın bulunması doğru olmaz. Ya babanın öldürülmesini emredip tek başına hükümdar ol ya da seni tahttan indirip önceden olduğu gibi onu başımıza geçiririz," dediler.

Bu sözler, Şirûveyh'i sarstı ve "Bana bugün için izin verin," dedi.

Ardından Şirûveyh, mektup kâtiplerinin başkanı olan Yezdân Cüşnes'i emretti ve ona: "Şu mektubumu babama ilet," dedi ve mektubu yazdırmaya başladı: "Şüphe yok ki başına gelen bu musibet, Allah'tan bir ceza olup önceden yaptığın kötü işler buna sebep olmuştur. Bunlardan ilki, baban Hür-

müzd'e yaptıklarıdır. Diğer, biz çocuklarını mahrum bırakman, serbestçe gezmekten alıkoyma, bizi şefkat ve merhametten yoksun bir şekilde meclis gibi bir eve hapsedmendir. Bir diğer suçun, Bizans Kralı'nın bize karşı iyiliklerine ve sana yardımlarına nankörlük etmendir. Oğlu ve akrabaları senden komutanın Şâhîn'in İskenderiye'den gönderdiği ahşap çarmıhı istemeye geldiklerinde onlara verdiği sözde durmadın. Çarmıha ve ona el koymaya hiç ihtiyacın olmadığı hâlde onlara vermeyi reddettin. Bir diğer günahın ise Bizanslılara karşı yenilgiye sebep olduklarını düşündüğün için en iyi askerlerinden ve komutanlarından otuz bin kişinin öldürülmesini emretmendir. Bir diğer suçun da mal yığman ve halktan zulüm ve zorbalıkla topladığın malları hazinende biriktirmendir. Hâlbuki hükümdarlara yaraşan, halklarından ağır vergiler toplayarak değil, düşmanlarını süvari ve silah gücüyle alt edip onlardan elde ettiği ganimetler ve hazinelerle hazinelerini doldurmalarıdır. Bir diğer suçun, Nu'mân b. Münzir'i öldürmen, hükümdarlığını onun ve çocuklarının elinden alıp başkalarına, yani İyâs b. Kabîsa et-Tâî'ye¹³⁸ vermendir. Atalar^[102]ın onlara karşı korumuş olduğu hukuku korumadın. Bu iyi ilişkiyi, deden Behrâm Gûr'u yetiştirmeleri ve saltanat onun elinden alınınca tahtı tekrar ele geçirene kadar kendisine yardım etmeleri sebebiyle kurmuşlardı. Bütün bunlar, işlediğin günahlardır. Elbette Allah senden razı olmayacak ve seni bu suçların sebebiyle cezalandıracaktır."

Yezdân Cüşnes, onun yanından ayrıldı ve Şirûveyh'in mektubunu, bir harfini bile değiştirmeden Kistrâ'ya ilette. Kistrâ ona şöyle dedi: "Mektubu ilettiler, şimdi de mektubu getirdiğin gibi cevabını da götür." Mektubuna başladı: Ömrü kısa, hayrı az, akıllı kıt Şirûveyh'e şöyle söyle: "Bize göndermiş ol-

138 İyâs b. Kabîsa et-Tâî: Tay kabilesinin önde gelenlerinden, meşhur, fasih konuşanlarından ve süvarilerindendir. İyâs, Kistrâ Ebrevîz ile bağlantı kurmuş. Kistrâ da ona Fırat Nehri kıyısında otuz köy vermiş ve onu Aynu't-Temr'e ve ona bağlı olan Hîre'ye kadarki bölgeye vali yapmıştır. Kistrâ, Behrâm'ın Ebrevîz'e karşı yaptığı savaşta İyâs'ın gösterdiği kahramanlık ve başarısını takdir etmek için bu görevi ona vermişti. İyâs, 612 yılında vefat etmiştir.

duğun iftiraların hepsini cevaplandıracağız. Ama senden özür dilemek için değil, cehaletinin daha çok farkına varman için bunu yapacağız. Babama karşı işlenen suça razı olmamıza gelince, bunu yapan kimselerin onu öldürmeyi tasarladıklarını bilmiyordum. Saltanatım kuvvetlenince onu saltanattan düşüren ve ona karşı ayaklanan ve bu işe karışıp destek verenlerin hepsini öldürdüğümüzü bilmektesin. Bu işi, benim hükümdarlığıma bunca yardımları dokunduğu hâlde dayılarım Bindeveyh ve Bistâm'ı öldürerek bitirdim. Sizin üzerinizdeki baskıma gelince, oğullarım! Ben edep öğrenin diye sizi bu işlerden uzak tuttum, sizi ilgilendirmeyen meselelerle uğraşmanıza engel oldum. Buna rağmen yiyeceğiniz, içeceğiniz, giyiminiz, rahatınız hatta bineğiniz konusunda elimden geleni yaptım. Özellikle de sen, doğduğun zaman müneccimler, devletimizin senin elinde biteceğini, saltanatımızın son bulacağını söylemişlerdi de seni öldürmeyi emretmemiştik. Ayrıca Hint Kralı Karmisyâ'nın bize gönderdiği mektupta, belirttiğine göre, saltanatımızın otuz sekizinci senesinde son bulacağını ve bunun da senin sebebinle olacağını bildirmişti. Hükümdarlığın sana ancak helakimizle geçeceğini bildiğimiz hâlde, bu mektubu senden sakladık. Bu mektup, doğumunla ilgili hadiseyle birlikte arkadaşımız Şirin'de bulunuyor. İkisini de şaşkınlık ve perişanlığının artması için oku.

Kendilerine Hz. İsa'nın gerildiği ahşap çarmıhı vermeyerek Bizans Kralı ve evlatlarına nankörlük etmem konusuna gelince, ey akılsız, bu çarmıhtan çok daha fazlasını otuz milyon dirhemi benimle birlikte gelen Bizanslılara dağıtmıştım. Bizans Kralı'na hediye olarak bir milyon dirhem vermiştim. Aynı şekilde ülkesine dönünce oğlu Theodus'a ihsanlarda bulundum. Peki, onlara elli milyon dirhem verip para etmeyen bir ağaç parçasını esirgeyen ben onlara karşı çok cömert değil miyim? Çarmıhı da sadece bana itaat etmelerini teminat altına almak ve onların gözündeki değerinden dolayı istediklerimi elde etmek için vermedim. Ayrıca krala karşı yapılanlara kızgınlığım ve öcünü almak isteyişim sebebiyle sayısız Bizanslı asker öldürdüm.

Öldürmek istediğim komutanlara gelince, onlara otuz sene boyunca baktım. Bol ihsanlarda ve iyiliklerde bulundum, onları gözettim. Hayatım boyunca yenilgiye uğradıkları bugün dışında onlara hiç muhtaç olmadım. Ey akıllı kıt oğlum! Bu halkın bilgelerine sor, kim ülkenin zaferi konusunda âciz kalmış ve kimin düşmanlara karşı savaşmaktan korktuğunu söyle-
[103] sinler ve o bilgiler, onların affa ve merhamete layık olmadıklarını sana haber versinler.

Vergi toplama konusundaki sertliğime gelince, bu benim icat ettiğim bir şey değildir. Hükümdarlar benden önce de krallıklarına güç, saltanatlarına destek olsun diye halklarından vergi toplarlardı. Hint krallarından birisi, dedem Enûşirvân'a şöyle yazmıştı. "Ülke, sağlam duvarları ve geçit vermez bir kapısı olan mamur bir bahçe gibidir. Bu duvarlar yıkılıp kapılar kırıldığı zaman, bahçeye herhangi bir eşeğin veya ineğin girmesinden emin olamazsın. Ama Hint Kralı, bu duvarlarla askerleri ve kapılarla malları kastetmiştir. İşte ey akılsız oğlum! Topladığım bu vergileri koru. Çünkü onlar, hükümdarlığımız için bir kale, saltanatımız için bir dayanak, düşmanlarımıza karşı destek, diğer krallara karşı bize övünç kaynağıdır.

Nu'mân b. Münzir'i öldürüp hükümdarlığı Amr b. Adî ailesinden alıp İyâs b. Kabîsa'ya vermem iddiasına gelince, Nu'mân ve ailesi Arapları bana karşı birleştirdi ve Araplara, rahatlarının ancak saltanatı benim elimden almaları sayesinde olacağı fikrini onlara aşılamaaya çalıştı. Bu konuda onlara birçok mektup yazdı. Ben de onu öldürdüm. Hükümdarlığını da, böyle işleri akıl edemeyecek bir bedeviye verdim. Şirûveyh'in yanına git ve bütün bu söylediklerimi ona ilet." Bunun üzerine Yezdân Cüşnes, oradan ayrılıp bütün bu söylenenleri tek kelimesini bile değiştirmeden Şirûveyh'e bildirdi. Şirûveyh'in üzüntüsü biraz daha arttı.

Ertesi gün memleketin önde gelenleri toplandılar ve evvelki gün yaptıkları gibi Şirûveyh'in huzuruna girdiler. Şirûveyh ise can korkusuna düşmüştü. Babasını öldürmek için ardı ardına komutanlarını gönderiyordu. Ancak kimse gitmiyordu.

Sonunda kendisine Bâbil ve Hutarniyye bölge valisi, Yazdek b. Merdânşâh denilen bir genci gönderdi. Bu genç, Kistrâ'nın yanına girince Kistrâ: "Sen de kimsin?" diye sordu. Genç: "Ben Bâbil ve Hutarniyye bölge valisi Merdânşâh'ın oğluyum," diye cevap verdi. Bunun üzerine Kistrâ: "Gerçekten de sen beni öldüreceksin; çünkü senin babanı haksız yere öldürmüştüm," dedi. Genç ona vurdu ve onu öldürdü. Oradan ayrıldı ve Şirûveyh'in yanına gitti ve ona babasını öldürdüğünü haber verdi. Şirûveyh, üzülmüş gibi yüzünü tokatlamaya, saçını başını yolmaya başladı ve gencin hapse atılmasını emretti. Halkının ulularıyla birlikte babasının cenazesine katıldı ve onu kayalıkta açılan mezarına yerleştirdi ve oradan ayrıldı. Babasının katili olan bu genç, Şirûveyh'in emri üzerine hemen öldürüldü. Şirûveyh'in tahta geçtiği bu tarihte, Hz. Peygamber vefat etmiş, Hz. Ebû Bekir halife olmuştu.

Şirûveyh, hükümdar olunca, kardeşlerinin canına kastetti. Onlar, on beş kişiydiler. Hükümdarlığına zarar verirler korkusuyla, hepsinin boynunu vurdurdu. Bundan sonra ölene dek hastalık ve dertlerle uğraştı. Hükümdarlığı sekiz ay sürdü.

Şirzâd

Farslar, Şirûveyh'ten sonra onun henüz çocuk yaşta olan oğlu Şirzâd'ı tahta geçirdiler ve kendisini yetiştirecek ve büyüyene kadar devlet işlerini idare edecek bir mürebbi tayin [104] ettiler.

Bu sırada Anadolu'da bulunan Şehriyâr'a Kistrâ'nın ölüm haberi gelince ülkeyi zor kullanarak kontrol altına aldı ve Medâin'e girdi. O sırada Şirûveyh ölmüş ve oğlu Şirzâd tahta geçirilmişti. Şehriyâr, Kistrâ'nın tahttan indirilip öldürülmesine yardımcı olan herkesi ve Şirzâd ile mürebbisini öldürdü. Hükümdarlığı ele geçirdi ve kendisini hükümdar ilan etti. Bu olaylar, hicri 12 [632] tarihinde meydana gelmiştir.

Şehriyâr'ın tahtı ele geçirmesinin üzerinden bir sene geçince, ülkenin önde gelenleri, hükümdarlığın hanedandan olmayan birinin elinde bulunmasından hoşnutsuzluk duymaya başladılar. Bir gün üzerine atılıp onu öldürdüler. Yerine Kis-

râ'nın bebek denecek yaşta olan oğlu Cüvân Şîr'i geçirdiler. Annesi, Behrâm Şûbîn'in kız kardeşi Kürdiye idi. Cüvân Şîr de bir sene tahtta kaldıktan sonra vefat etti.

Ardından başlarına Kistrâ'nın kızı Borân'ı geçirdiler. Çünkü Şîrûveyh, küçük yaşta olan Cüvân Şîr dışındaki bütün erkek kardeşlerini öldürmüştü. Borân'ın İran hükümdarı olduğu dönemde, devletleri oldukça zayıfladı ve güçleri azaldı.

II. BÖLÜM

(DÖRT HALİFE DÖNEMİ)

ARAPLARLA ACEMLER ARASINDAKİ SAVAŞLAR

[107]

Söylenmiştir: Hükümdarlık, Kisrâ b. Hürmüz'ün kızı Borân'ın eline geçince her tarafta Fars ülkesinin bir hükümdarının olmadığı ve bir kadının kapısından medet umdukları haberleri yayılmaya başladı. Bekir b. Vâil kabilesinden, birisine el-Müsennâ b. Hârise eş-Şeybânî diğerine Süveyd b. Kutbe el-İclî denilen iki adam ortaya çıktı. Onlar, İran'a doğru hareket ettiler ve topladıkları adamlarla birlikte İran topraklarının yakınlarında karargâh kurdular. O ikisi, sınır bölgelerinde bulunan dihkânlara saldırılar düzenliyor ve toplayabildikleri kadar ganimet ele geçiriyorlardı. Bu iki şahıs takip edilince, ovaların içlerine doğru dalıp kaçıyorlar ve ele geçirilemiyorlardı. el-Müsennâ, Hîre tarafından, Süveyd ise el-Übülle¹ bölgesinden akınlar düzenliyordu. Bu hadise, Hz. Ebû Bekir'in hilafeti sırasında meydana gelmişti. el-Müsennâ, Hz. Ebû Bekir'e bir mektup yazarak İranlıların zayıf durumunu bildiğini bildirdi ve onların bu durumundan faydalanmak için bir orduyla kendisine yardım etmesini istedi.

el-Müsennâ'nın mektubu, Hz. Ebû Bekir'e (ra.) gelince o da bu sırada dinden dönenlerle savaşı bitirmiş olan Hâlid b. Velîd'e, Hîre'ye gidip İranlılarla savaşmasını ve el-Müsennâ'nın da beraberindeki adamlarla ona katılmasını emrettiği bir mektup yazdı. el-Müsennâ, Hâlid'in kendisine komutan olarak gönderilmesinden pek hoşlanmamıştı. O, Hz. Ebû Bekir'in savaşı yönetme vazifesini kendisine vereceğini umuyordu. Hâlid ve el-Müsennâ askerleriyle birlikte sefere devam ettiler. Sonunda halkı, kale gibi üç saraya sığınmış olan Hîre'ye vardılar.

Kaleden Amr b. Bukayla indi. Bu sırada Hâlid b. Velîd'le [108] konuşması ve zehirli bir bitki getirip ona sunması, Hâlid b.

1 *el-Übülle*: Basra'nın deniz tarafına yakın bir beldedir. Fars askerî birliklerinin merkeziydi.

Velîd'in de Allah'ın adını anarak bu bitkiyi hiç öğütmeden olduğu gibi yemesi ve hiçbir zarar görmemesi bilinen bir olaydır. Sonra bu üç kalede bulunan halk, Hâlid b. Velîd ile Müslümanlara her yıl yüz bin dirhem ödemek üzere antlaşma yapmışlardır. Bu hadiselerin ardından Abdurrahmân Cemîl el-Cümahî, Hâlid b. Velîd'e, Hz. Ebû Bekir'in mektubunu getirdi. Bu mektupta Hz. Ebû Bekir, ona Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ve beraberindeki Müslümanlara yardım etmek üzere Şam'a gitmesini emrediyordu. Hâlid b. Velîd yola koyuldu. O, Amr b. Hazm el-Ensârî'yi el-Müsennâ ile birlikte Hîre'de bırakmıştı. Önce Enbâr'a² gitti. İranlılara ait bir muhafız birliğinin bulunduğu Aynu't-Temr adlı yere uğradı. Buradaki İranlı askerlerden biri Amr b. Ziyâd b. Huzeyfe b. Hişâm b. el-Mugîre'yi okla vurdu. Amr orada vefat etti ve oraya defnedildi.

Hâlid b. Velîd, Aynu't-Temr halkını muhasara altına aldı ve sonunda eman vermeden orayı ele geçirdi. Savaşa katılanların boyunlarını vurdu. Geride kalan çocuk ve kadınları esir aldı. Bu esirler arasında Ebû Muhammed b. Sîrîn ve Osmân b. Affân'ın kölesi Humrân b. Ebân da vardı. Hâlid b. Velîd, orada Nemir b. Kâsıt oğullarından Hilâl b. Ukbe isminde bir Arap muhafızını da öldürmüş ve asmıştı. Ardından Benî Tağlib ve Benî Nemir kabilelerinin bulunduğu bölgeye hücum etti ve onlardan da bazı kimseleri öldürdü, pek çok ganimet elde etti. Sonunda Şam'a ulaştı. Amr b. Hazm ve el-Müsennâ b. Hârise, Irak (Sevâd) topraklarında akınlar düzenlemekteydiler. Bu sırada Hz. Ebû Bekir vefat etti.

H. Ömer'in Fütuhâtı

H. Ebû Bekir'in vefatından sonra hilafeti, H. Ömer üstlendi. H. Ömer'in hilafeti, hicri on üç yılında başlamıştı. H. Ömer, halife olunca hemen Irak'a süvari birlikleri göndermeye karar verdi. Asıl adı Ebü'l-Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekafî olan Ebû Ubeyd b. Mes'ûd'u çağırttı. Kendisinin emrine beş bin adam verdi ve Irak'a gitmesini emretti. el-Müsennâ b. Hârise'ye de yanındakilerle birlikte ona katılmasını yazdı. Ebû

2 *Enbâr*: Fırat kıyısında Irak'ın eski şehirlerinden birisi olup Araplar tarafından 83/634 yılında fethedilmiştir.

Ubeyd'le birlikte Ensardan Benî Neccâr'a mensup olan Selî b. Kays'ı da gönderdi. Hz. Ömer, Ebû Ubeyd'e: "Seninle birlikte Müslümanlığı senden daha iyi bir adam gönderiyorum. Ona danış." Selî'e: "Savaş konusunda aceleci biri olmasaydın, seni bu ordunun başına geçirirdim. Ama savaşlar, sadece serinkanlı komutanlarla kazanılabilir," dedi. Ebû Ubeyd, Hîre'ye doğru yola çıktı. O, her uğradığı kabileden adam alıyordu. Kabilelerden bazı gruplar ona katıldılar. Sonunda Kûfe yakınlarındaki Kussu'n-Nâtif isimli mevkie ulaştı. el-Müsennâ da yanındakiyle birlikte ona katıldı. [109]

İranlılar, Ebû Ubeyd'in üzerlerine geldiğini öğrendiler ve komutan Merdânşâh'ı dört bin süvariyle bölgeye gönderdiler. Ebû Ubeyd, nehrin üzerine bir köprü yapılmasını emretti. Ordunun karşıya geçebilmesi için bir köprü yapıldı. el-Müsennâ, ona: "Ey Emîr! Bu dipsiz kuyuya girme, kendini ve askerlerini İranlılara hedef yapma," dediyse de Ebû Ubeyd kabul etmedi ve ona şöyle dedi: "Yoksa korktun mu el-Müsennâ?" Yanındakiyle birlikte karşıya geçti. Amcasının oğlu Ebû Mihcen es-Sekaff'i süvarilerin başına komutan olarak atadı. Kendisi ordunun karargâhındaydı. İranlılar, onun üzerine hücum etmeye başladılar. İki taraf arasında çetin bir savaş başladı. İlk öldürülen Ebû Ubeyd olmuştu. Sancağı ondan kardeşi Hakem almış ama o da öldürülmüştü. Ondan da Ebû Mihcen'in kardeşi Kays b. Habîb aldı, o da şehit oldu. Selî b. Kays el-Ensârî de Ensardan bir toplulukla birlikte öldürüldü. Ardından sancağı el-Müsennâ devraldı. Müslümanlar yenilgiye uğramışlardı.

el-Müsennâ, Urve b. Zeyd el-Hayl et-Tâî'ye: "Köprüye git ve üzerinde dur, İranlıların köprüyü ele geçirmelerine engel ol!" dedi. el-Müsennâ, kalan askerlerinin kendi arkasından geçebilmeleri için onları koruyarak savaşmaya devam etti. Ebû Ubeyd Köprüsü günü diye bilinmektedir. el-Müsennâ, Müslümanlarla birlikte yola devam etti ve nihayet Sa'lebiyye'ye ulaştı. Orada karargâh kurdu ve Ömer b. el-Hattâb'a Urve b. Zeyd el-Hayl ile bir mektup gönderdi. Hz. Ömer mektubu alınca gözyaşlarını tutamadı ve Urve'ye: "Arkadaşlarının yanına dön, onlara oldukları yerde kalmalarını emret. Yardım süratle

kendilerine ulaşacaktır,” dedi. Bu hadise 13 [634] yılında ramazan ayında cumartesi günü cereyan etmişti.

[110] Ömer b. el-Hattâb, insanlardan Irak’a gitmek üzere orduya katılmalarını istedi. Birçokları orduya katılmak istemediler. Hz. Ömer, kabilelere asker talep ettiğini bildiren elçiler gönderdi. Mihnef b. Süleym el-Ezdî, kabilesinden yedi yüz kişiyle birlikte geldi. Ardından el-Husayn b. Ma’bed b. Zürâre, Temîm kabilesinden yaklaşık bin adamla birlikte geldi. Sonra Adî b. Hâtim, Tay kabilesinden bir toplulukla; Enes b. Hilâl, en-Nemir b. Kâsî kabilesinden bir grupla geldiler. Medine’deki asker sayısı artınca Hz. Ömer, başlarına Cerîr b. Abdullah el-Becelî’yi komutan olarak tayin etti. Cerîr, orduyla birlikte yola çıktı ve Sa’lebiyye’ye vardı. el-Müsennâ ve beraberindekiler de ona katıldılar. Hîre’ye doğru harekete geçtiler. Deyr-i Hind³ denen yerde karargâh kurdular ve Irak topraklarına saldırılar düzenlemeye başladılar.

Dihkânlar onun korkusundan kalelere sığınmışlardı. İran’ın önde gelenleri bir araya gelip Borân’a gittiler. O da en yiğit askerlerinden on iki bin kişinin seçilmesini emretti. Seçme askerlerden oluşturulan bu ordunun başına da Mihrân b. Mihreveyh el-Hemedânî’yi tayin etti. Mihrân ordusuyla birlikte harekete geçti ve Hîre’ye ulaştı. İki topluluk birbirine girdi. Savaşın şiddetinden dolayı çıkan sesler şimşek seslerini andırıyordu. el-Müsennâ, herkesten önce hamle yapmaktaydı. O, Cerîr’in sağ cenahında bulunuyordu. Onunla birlikte diğerleri de hamle yaptılar. Savaş meydanında toz yükseldi. Cerîr de diğer askerlerle birlikte sol kanattan ve karargâhtan bir akın başlattı. İranlılar da şiddetli bir şekilde savaştılar. Böylece Müslümanlar bir kere saldırıp geri çekilmişlerdi. el-Müsennâ, üzüntüsünden sakalını yoluyordu. “Ey insanlar! Bana gelin, bana gelin, ben el-Müsennâ’yım,” diye haykırıyordu. Müslümanlar, heyecana gelip tekrar saldırıda bulundular. el-Müsennâ’nın yanında Arap cengâverlerinden olan kardeşi Mes’ûd b. Hârîse de vardı. Mes’ûd, bu saldırıda öldürüldü. el-Müsennâ tekrar haykırdı:

3 *Deyr-i Hind*: Amr b. Hind’in annesinin Necef yolu üzerinde yaptırdığı manastırdır (bkz. *Mu’cemü'l-Büldân*, II. 612-613).

“Ey Müslümanlar! Burası en hayırlılarınızın öldürüldüğü bir savaş meydanı, sancaklarınızı yükseltin.” Adî b. Hâtim sol cenahı teşvik etti. Cerîr, karargâhı harekete geçirdi ve onları savaşa teşvik ederek: “Ey Becîle topluluğu! Bu düşmana, sizden önce saldıran olmasın. Çünkü sizin için bu ülkede –Allah fethini nasip ederse– hiçbir Araba nasip olmamış bir pay vardır. Haydi, İranlılarla iki saadetin biri uğruna savaşın,” diye bağırdı.

Müslümanlar, birbirlerine kenetlendiler ve birbirlerini teşvik ettiler. Hezimete uğramak üzere olanlar, kendilerine geldiler. Her topluluk kendi sancağının altında duruyordu. Sonra tekrar hücum ettiler. Müslümanlar, İranlılara –Yüce Allah’ı doğruladıkları– bir hamlede bulundular. Mihrân da bizzat savaşa katıldı. Çok gayretli bir şekilde savaştı. O, İranlıların en seçkin kahramanlarından biriydi. Savaş sırasında Mihrân öldürüldü. Onu el-Müsennâ’nın öldürdüğü söylenmiştir. İranlılar, Mihrân’ın öldürüldüğünü görünce hezimete uğradılar. Müslümanlar, onları takip ettiler. Başlarında Abdullah b. Süleym el-Ezdî bulunmaktaydı. Urve b. Zeyd el-Hayl da onların ardından gitti. Müslümanlar köprüye kadar geldiler. İranlıların bir kısmı burayı geçebildiler. Bir kısmı ise orada kaldılar. Kalanlar, Müslümanların eline esir düştüler. Diğerleri ise yollarına devam edip Medâin’e vardılar. Müslümanlar da karargâhlarına döndüler. Urve b. Zeyd el-Hayl bu savaş hakkında şöyle demiştir:

*Obadaki yurt Urve’nin hüzünlerini kabarttı,
Abdulkays’tan sonra Hemedân’a döndü.
Orayı bize, dağılan birliğimiz toplanmış bir hâldeyken göstermişti,
Nuhayle’de Mihrân’ın askerlerinin cesetlerini göstermişti.
O günlerde ki el-Müsennâ askerleriyle onlara,
Saldırıp yaya, süvari hepsini kılıçtan geçirmişti.
Mihrân’ın askerlerinin ve yoldaşlarının üzerine saldırıp
Onların birer ikişer kökünü kazıdı.
Şeybân oğullarından el-Müsennâ gibi
Bir emîrin Irak’tan geçtiğini görmemiştik.
O el-Müsennâ ki cesaret timsali bir emîrdir
–Yalan değil– savaşta Haffân’daki⁴ aslandan daha cesurdur.*

[111]

4 Haffân: Çok sayıda aslanın bulunduğu bir yer ismidir (bkz. İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, XIII. 141).

Şöyle söylenmiştir: Yüce Allah, Mihrân'ı ve yanındaki İran ulularını helak edince, Müslümanlar Irak arazisine hücum etme imkânı buldular. İranlıların askerî düzeni bozulmuş, birlik ve beraberlikleri dağılmıştı. Müslümanlar onlara karşı cesaret kazanmışlardı. Müslümanlar, Süvrâ,⁵ Kesker,⁶ es-Sarât'tan,⁷ el-Felâlic⁸ ve el-İstânât bölgelerine kadar olan arazilere saldırılar düzenledi. Hîreliler, el-Müsennâ'ya: "Yakınımızda büyük bir panayırlık olan bir şehir var. Bu panayırlık her ay bir kere kurulur. İran'ın, Ehvâz'ın ve diğer ülkelerin tacirleri oraya gelir. Bu panayıra saldırabilirsen, gerçekten çok mal elde edersin," dediler. Bu sözleriyle Bağdat panayırlığını kastediyorlardı. Bağdat, o zamanlar içerisinde her ay panayırlık kuran küçük bir kasabaydı.

el-Müsennâ, karadan sefere devam etti ve sonunda Enbâr'a vardı. Ordunun geldiğini duyan halk kalelere sığınmışlardı. el-Müsennâ, Enbâr valisi Besefferûh'a isteklerini bildirmek üzere yanına gelmesini bildiren bir elçi gönderdi ve ona eman verdi. Besefferûh da onun yanına geldi. el-Müsennâ, onunla tek başına kalınca, "Bağdat panayırlığına saldırmak istiyorum. Senden de bize yol gösterecek kılavuzlar vermeni ve Fırat'ı geçebilmemiz için köprüyü tamir etmeni istiyorum," dedi. Vali, onun bu isteklerini yerine getirdi. Arapların geçişini engellemek için köprüyü yıktırmıştı. Köprü onarıncı, el-Müsennâ ve adamları orayı geçtiler. Vali kendileriyle birlikte kılavuzlar gönderdi. el-Müsennâ, kuşluk vakti panayıra vardı. İnsanlar, mallarını bırakıp kaçtılar. Müslümanların eline bol miktarda altın, gümüş ve diğer değerli eşyalar geçmişti. Sonra Enbâr'a döndüler ve karargâhlarına ulaştılar.

Süveyd b. Kutbe el-İclî, el-Müsennâ b. Hârîse'nin yaptıklarını ve Mihrân günü kazandığı zaferi öğrenince, Ömer b. el-Hattâb'a, valisi olduğu bölgenin zayıflığını bildirdiği ve bir [112] orduyla kendisini desteklemesini istediği bir mektup yazdı.

5 *Süvrâ*: Fırat kasabalarından biri.

6 *Kesker*: Kûfe ile Basra arasında bir kasaba.

7 *es-Sarât*: Bağdat'ın Surat mahallesine yakın iki nehirdir.

8 *el-Felâlic*: Fars bölgesindeki bir vadidir.

H. Ömer, bu işle Nevfel b. Abdimenâf oğullarının müttefiki, H. Peygamber'in sahabisi olan Utbe b. Gazvân el-Mâzinî'yi görevlendirdi. Yanına iki bin Müslüman asker verdi ve Süveyd b. Kutbe'ye ona katılmasını emreden bir mektup yazdı.

Utbe yola çıkarken, H. Ömer onu uğurladı ve kendisine şöyle dedi: "Ey Utbe! Müslüman kardeşlerin Hîre ve çevresinde galip geldiler. Atları Fırat'ı aştı. Hârût ile Mârût'un, o kudretli kavmin şehri Bâbil'e girdiler. Onlar, atlarla saldırmaya devam ediyorlar, neredeyse Medâin'e ulaşacaklar. Seni bu orduyla gönderiyorum. Ehvâz halkının üzerine yürü ve onları oyala ki Irak'ta kardeşlerinle savaşmakta olan yandaşlarına yardım edemesinler. Daha sonra Übülle tarafındakilerle savaş."

Utbe b. Gazvân yola çıktı. Nihayet bugün Basra'nın bulunduğu yere geldi. Orası o zamanlar, harap evlerin bulunduğu bir harabeydi ve Arapların bu bölgeye girmesini engellemek için Kisrâ'nın koyduğu muhafız birlikleri vardı. Utbe b. Gazvân, bu bölgeye askerleriyle birlikte çadırlar ve otağ kurdu. Sonra yoluna devam etti ve tam da bugün Basra'nın bulunduğu yere ulaştı. Orası o zamanlar siyah taş ve kayalarla dolu bir yerdi.⁹ Zaten bu sebeple Basra diye adlandırılmıştır. Sonra oradan da ayrıldı ve Übülle üzerine yürüyerek bu bölgeyi zorla fethetti. H. Ömer'e şöyle bir mektup yazdı: "Allah'a hamd olsun ki bize Übülle'nin fethini nasip etti. Burası, Umman, Bahreyn, İran, Hindistan ve Çin'den gelen gemilerin uğrak yeridir. Onların altın ve gümüşlerini ve çocuklarını ganimet olarak aldık. Bunların detaylı açıklamasını Allah'ın izniyle size yazmaktayım."

Mektubu Nâfi' b. el-Hâris b. Kelede es-Sekâfi ile gönderdi. Nâfi', H. Ömer'in yanına varınca Müslümanlar, birbirlerine müjde verdiler. Daha sonra Nâfi' ayrılmak isteyince H. Ömer'e: "Ey Müminlerin Emîri! Basra'da bir arazi edinip orada ticaret yapmıştım. Utbe b. Gazvân'a bana bu konuda iyi davranmasını yaz," dedi.

Ömer b. el-Hattâb (ra.), Utbe'ye şöyle yazdı: "Nâfi' b. el-Hâ- [113] ris, Basra'da bir arazi edindiğini ve orayı yurt edinmek istedi-

ğini söyledi. Ona bu konuda iyi davran ve hakkını ver. vesse-lam...”

Utbe, Basra’da onun için bir yer belirledi. Böylece Nâfi’, Basra’da yerleşmek için yer hazırlayan, arsa çeviren ve orayı yurt edinen ilk kişi oldu. Utbe daha sonra el-Mezâr bölgesine hareket etti. Yüce Allah, düşmana karşı ona yardım etti. Oranın valisini ele geçirip boynunu vurdu. Valinin, kemerinde zümrüt ve yakutlar olan elbisesini aldı ve bunu Hz. Ömer’e göndererek, bölgenin fethedildiğini yazdı. Müslümanlar, bu haberle birbirlerini müjdelediler. Elçinin etrafını sarıp Basra’nın durumunu sordular. Elçi bu soranlara: “Müslümanlar orada altın ve gümüşü kum gibi döküyorlar,” diye cevap verdi. İnsanlar, akın akın Basra’ya gitmeye başladılar. Sonunda oradaki sayıları oldukça arttı ve güç kazandılar. Utbe, onlarla Basra’nın Fırat tarafına doğru harekete geçti. Orayı da ele geçirdiler. Sonra Destmîsân üzerine yürüdü ve orayı da fethetti. Şehrin valisi onun karşısına çıkmış ve iki topluluk hâlinde savaşmışlardı. Sonunda vali öldürülmüş, İranlılar yenilgiye uğramışlardı. Utbe, hiçbir direnişle karşılaşmadan şehre girdi. Orada bir adamını bırakarak Eberkûbâz üzerine yürüdü ve orayı da ele geçirdi. Sonra Basra’daki karargâhına geri döndü. Hz. Ömer’e Allah’ın fethini nasip ettiği bu şehir ve beldelere dair bir mektup yazdı. Mektubu, Enes b. eş-Şeyh b. en-Nu’mân ile gönderdi. Kabileler, art arda Basra’ya gelmeye devam ediyorlardı.

Daha sonra Utbe, yanına gitmek üzere Hz. Ömer’den izin istedi. Hz. Ömer kendisine izin verdi. Bunun üzerine Utbe, yerine Mugîre b. Şu’be’yi bıraktı ve yola çıkmadan önce uzun bir konuşma yaparak şöyle dedi: “Kendi gözümde büyük, insanların gözünde küçük olmaktan Allah’a sığınırım. Ben gidiyorum. Allah’tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur. Benden sonra da bazı emîrlere deneyecek ve göreceksiniz.” Kendisine bu söz hatırlatıldığında el-Hasan el-Basrî şöyle derdi: “Ondan sonra nice emîrlere gördük, ama o hepsinden üstündü.”

Hz. Ömer (ra.), Mugîre’nin Basra’nın başında yönetici olarak bulunmasına karar verdi. Mugîre, askerleriyle birlikte

Mîsân üzerine yürüdü. Mîsân valisi askerleriyle ona karşı çıktı. Yapılan savaşta, Yüce Allah Müslümanlara yardım etti ve bu bölgeyi de savaşla ele geçirmiş oldular. Mugîre, Hz. Ömer'e fetih haberini yazdı. Daha sonra Mugîre ile kendisine iftira edenler arasında yaşanan hadise meydana geldi.

Bu haberler Hz. Ömer'e ulaşınca o, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye Basra'ya gitmesini, oradaki bedevilere toprak vermesini ve her kabileyi bir mahalleye yerleştirmesini ve ev yapmalarını istemesini emretti ve insanlara büyük bir cami yapmasını, ^[114] Mugîre b. Şu'be'yi ona göndermesini talep etti. Ebû Mûsâ: "Ey Müminlerin Emîri! Benimle birlikte Ensardan bazı adamları da gönder; çünkü onlar, halk içinde yemeğin tuzu gibidirler," dedi. Hz. Ömer, onunla birlikte Ensardan on kişi gönderdi. Bunların arasında Enes b. Mâlik ve el-Berâ b. Mâlik de bulunmaktaydılar. Ebû Mûsâ, Basra'ya gitti ve Mugîre b. Şu'be ve aleyhine şahitlik eden kişileri Hz. Ömer'e gönderdi. Hz. Ömer, onlara durumu sordu. Fakat onlar, herhangi bir açıklamada bulunmadılar. Bunun üzerine bu kişilere sopa cezası verdi. Mugîre'ye de Basra'ya gitmesini ve işlerinde Ebû Mûsâ'ya yardımcı olmasını emretti. Ebû Mûsâ, Basra'da Sakîf kabilesinin kölesi Ziyâd b. Ubeyd'i gördü. Onun zekâsını ve aklını çok beğendi ve yanına kâtip olarak aldı. Onunla birlikte kaldı. Ondan önce Ziyâd, şehri Mugîre b. Şu'be ile birlikte yönetmekteydi.

Şöyle denilmiştir: İranlılar, Arapların kendilerini kuşattığını ve topraklarına akınlar düzenlemeye başladıklarını gördükleri için aralarında: "Bütün bunların başımıza gelmesi, kadınların bize yöneticilik yapmasından kaynaklandı," diyorlardı. Onlar, Yezdecerd b. Şehriyâr b. Kisrâ Ebrevîz'in etrafına toplandılar ve henüz on altı yaşında bir delikanlı olan Yezdecerd'i kendilerine kral seçtiler. Diğer bir grup ise Âzermîduht'u destekliyordu. Bu iki topluluk savaşılar. Zafer Yezdecerd'in oldu. Böylece Âzermîduht tahttan indirildi ve yerine Yezdecerd geçirildi. Yeni hükümdar, ülkenin dört bir yanından asker topladı. Başlarına da çok tecrübeli bir komutan olan Rüstem b. Hürmüz'ü koydu. Rüstem, Kâdisiye'ye doğru sefere çıktı.

Kâdisiye Savaşı

Rüstem'in harekete geçtiği haberi, Cerîr b. Abdullah ve el-Müsennâ b. Hârise'ye ulaştı. Onlar, Hz. Ömer'e durumu bildiren bir mektup yazdılar. Hz. Ömer birtakım insanları cihada davet edecek kişiler görevlendirdi. Çağrısı üzerine yaklaşık yirmi bin kişi toplanmıştı. Bu askerlerin başına Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı komutan atadı. Sa'd askerlerle yola çıktı ve Kâdisiye'ye ulaştı. Orada bulunan Müslümanlar da kendisine katıldılar. Bu arada el-Müsennâ b. Hârise de vefat etmişti. el-Müsennâ'nın karısının iddet müddeti geçince Sa'd b. Ebî Vakkâs onunla evlendi. Rüstem de askerleriyle birlikte yola çıkmış ve Deyrû'l-A'ver'de¹⁰ karargâh kurmuştu.

Sa'd, Arap süvarilerinden olan Tuleyha b. Huveylid el-Esedî'yi bir [keşif] grubuyla birlikte Rüstem'in ordusu hakkında bilgi edinmesi için gönderdi. Rüstem'in ordusunun bulunduğu yeri gördüklerinde, sayılarının çok fazla olduğunu anladılar. Yanında bulunanlar Tuleyha'ya: "Haydi dönelim," dediler. Tuleyha ise onlara: "Ben onların karargâhlarına girip haklarında iyice bilgi edinene kadar devam edeceğim," dedi. Onu suçlayarak ona dediler ki: "Onlara katılmak istediğini zannediyoruz. Zaten Ukkâşe b. Mihsan ve Sâbit b. Akram'ı öldürmeden sonra Allah seni hidayete erdirir mi?" Tuleyha onlara, "Sizin kalplerinizi korku kaplamış," dedi ve yoluna devam etti. O, geceleyin İranlıların karargâhına girdi ve gece boyunca orada bulunanlar hakkında bilgi topladı. Seher vakti gelince, bin süvariye eş sayılan bir süvarinin yanına gitti. Adam o sırada uyuyordu ve atı da bağlıydı. İndi, atın bağına çözdü ve yularını çekerek karargâhtan ayrıldı. Atın sahibi olan süvari uyandı. Arkadaşlarına seslendi ve atla onu takibe başladılar. Sabah aydınlığında ona yetiştiler. Atın sahibi onun üzerine atıldı. Tuleyha ona karşı durdu ve çarpıştılar. Sonunda Tuleyha adamı öldürdü. Onu diğer süvari izledi. Tuleyha onu

10 *Deyr*; aslında ibadethane anlamında bir kelimedir. Deyrû'l-A'ver, onu yapan el-A'ver el-İyâdî'nin ismiyle anılmaktadır. O, Ziyâd oğullarındandır. Deyrûla'ver, Kûfe'nin yakınlarına düşmektedir. Bu yer, 15/663 yılında inşa edilmiştir.

da öldürdü. Üçüncüsü de saldırdı. Onu da esir aldı ve bineğe yükleyip Müslümanların karargâhına götürdü. İnsanlar, onu bu hâlde görünce tekbir getirdiler. Tuleyha, Sa'd'ın huzuruna girdi ve düşman karargâhında gördüklerini ona anlattı.

Rüstem, Deyrûla'ver'de dört ay karargâh kurmuş vaziyette bekledi. Sıkıntıya düşmeleri için, Arapları oyalamak istiyordu. Müslümanlar ise azıkları ve hayvanlarına verdikleri yemleri tükendiğinde, atlarını çözüp bölgede ilerlemeye başlıyor, istedikleri yerlere hücum ediyor ve yemek, yem ve hayvan elde ederek geri dönüyorlardı.

Sonra Hz. Ömer (ra.), Ebû Mûsâ'ya Sa'd'ı süvarilerle desteklemesini emrettiği bir mektup yazdı ve Ebû Mûsâ da oraya Mugîre b. Şu'be'yi bin süvariyle birlikte gönderdi. Hz. Ömer, Şam bölgesinde Bizanslılarla savaşan Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'a da Sa'd'ı süvarilerle desteklemesini emrettiği bir mektup yazdı. O da Kays b. Hübeyre el-Murâdî'yi bin süvariyle birlikte Sa'd'a gönderdi. Bu topluluk içinde Yermük günü gözü çıkan Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs, Eş'as b. Kays, el-Eşter en-Nehaî de bulunmaktaydı. Onlar, yola çıktılar ve nihayet Sa'd'ın yanına Kâdisiye'ye vardılar.

Yezdecerd, Rüstem'e Araplara hücum emri verdiği bir mektup yazdı. Rüstem de bunun üzerine ordusu ve askerleriyle harekete geçti ve Kâdisiye'ye vardı. Müslümanların karargâhının bir mil yakınına karargâh kurdu. Onunla Sa'd arasında bir ay boyunca elçiler gidip geldiler. Sonunda Sa'd'a bir elçi aracılığıyla, "Kendisiyle konuşmam için bana anlayışlı, akıllı, ilim sahibi bir adamını gönder," şeklinde bir haber yolladı. Sa'd da ona Mugîre b. Şu'be'yi gönderdi. Mugîre yanına girince Rüstem şöyle dedi: "Allah, bizim saltanatımızı yüceltmiş, bizi diğer milletlere üstün kılmış, pek çok bölgeyi bize boyun eğdirmiş, yeryüzünün halkını bize itaat ettirmiştir. Bize göre yeryüzünde siz Araplardan daha küçük, daha değersiz bir millet yoktur. Çünkü siz, azlık ve mahrumiyet içerisindeyiz ve çorak bir toprakta ihtiyaç içerisinde yaşıyorsunuz. Peki, sizi bizim beldelerimize saldırmaya sevk eden nedir? Bu yaptığı-

nız başınıza gelen bir kuraklık sebebiyle ise biz sizin durumunuzu düzeltir ve size yardım ederiz. Beldelerinize dönün!”

[116] Mugîre, Rüstem’e şöyle cevap verdi: “Siz (İranlıların) sultanlığınızın büyüklüğü, hayatınızın rahatlığı, diğer milletlere üstün gelmeniz, size nasip olan üstünlüğü, biz bunların hepsini biliyoruz. Sana durumumuzu haber vereceğim: Yüce Allah’a hamd olsun bize suyu çok az olan çöllük bir arazi ve zor bir yaşam verdi. Kuvvetli olanımız, zayıfımızı yiyordu. Akrabalık ilişkilerini kesiyor, açlık korkusuyla çocuklarımızı öldürüyor ve putlara tapıyorduk. İşte biz böyle bir hâldeyken Allah bize içimizden şerefli bir soydan gelen bir peygamber gönderdi ve ona, insanları Allah’tan başka ilah olmadığına çağırma görevini verdi ve bizlere de onun indirdiği kitapla amel etmemizi emretti. Biz de ona inandık ve onu tasdik ettik. Peygamber, bize insanları Allah’ın emrettiği şeylere davet etmemizi emretti. Kim bu davetimizi kabul ederse bizim hak ve sorumluluklarımız onun için de geçerlidir. Kim de yüz çevirirse ondan cizye ister, cizye ödeme-yi reddedenlerle savaşırız. Ben seni de bu söylediklerime davet ediyorum. Eğer kabul etmezsen, kılıçlar konuşacaktır.” Bu sözü söylerken eliyle kılıcını işaret ederek vurdu.

Rüstem bu sözleri işitince karşılaştığı bu tutum, gururu-na dokundu. Bu sözlere çok sinirlendi ve “Güneşe (ve aya) and olsun, yarın (güneş) kuşluk vakti yükselmeden hepinizi öldürmüş olacağım,” dedi. Mugîre, oradan ayrılarak Sa’d’ın yanına geldi ve Rüstem’le aralarında geçenleri ona anlattı ve ona: “Savaş hazırlan,” dedi. Sa’d, askerlere hazırlanmalarını emretti. İki taraf, birliklerini hazırlıyor, askerlerin son savaş hazırlıklarını yapıyorlardı. Sabah olunca saflar dizildi ve herkes kendi sancaklarının altında dizildi. Sa’d’ın baldırında çı-ban çıktığından ata binememişti. Askerleri komuta etme işini Hâlid b. Urtufe devraldı. Kays b. Hübeyre orta cenahın, Şürah-bîl b. es-Sımt sağ cenahın, Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs sol cenahın ve Kays b. Hureym piyadelerin komutasını üstlendiler. Sa’d, Kâdisiye sarayında eş ve çocuklarla kalmıştı. Sarayda onunla birlikte Ebû Mihcen es-Sekafi de bulunuyordu. Fakat o, içki içmesi sebebiyle hapsedilmişti.

Sonra Sa'd, Amr b. Ma'dîkerib, Kays b. Hübeyre, Şurahbîl b. es-Sımt'ın önüne gelerek: "Siz Arapların şairleri, hatipleri ve cengâverlerisiniz. Kabileler ve sancaklar arasında gidip gelin ve insanları savaşa teşvik edin," dedi.

Denilir ki: Sonra iki topluluk birbirine doğru ilerlediler. İranlılar arka arkaya on üç saf olmuşlardı. Araplar ise üç saf hâlinde dizilmişlerdi. İranlılar, onları ok yağmuruna tuttular, yaralı sayısı arttı. Kays b. Hübeyre bunu görünce, başkomutan Hâlid b. Urtufe'ye: "Ey Emîr, bu kavmin oklarına hedef olduk. [117] Bütün askerlerle onların üzerine bir hamle yap. Askerler, bir müddet mızraklarla savaşsınlar sonra kılıçlara dönün," dedi.

Zeyd b. Abdullah en-Nehaî, birinci hamlenin sahibiydi. İlk öldürülen de o oldu. Sancağı kardeşi Ertât devraldı. O da öldürüldü. Sonra başında Cerîr b. Abdullah bulunan Becîle kabilesi hücum etti. Ardından Ezd¹¹ kabilesi hamle yaptı. Toz dumana karıştı. Savaş şiddetini iyice arttırmıştı. Sonunda İranlılar, yenilgiye uğradılar ve Müslümanlar Rüstem'in yanına kadar geldiler. Rüstem ve beraberinde bulunan komutan ve valiler yürüyerek hamle yaptılar. Müslümanlar, bir kere saldırıp geri çekildiler. Ebû Mihcen, Sa'd'ın ümmüvele-dine,¹² "Beni serbest bırak, Allah'a yemin olsun ki öldürülmezsem, buradaki hapisihaneme geri döneceğim," dedi. Kadın onu serbest bıraktı ve Sa'd'ın alacalı atını ona verdi. Ebû Mihcen ata bindi ve Ezdliler tarafındaki topluluğa ulaştı. Bu sırada Becîleliler ise sağ tarafta bulunuyorlardı. Ebû Mihcen, saldırmaya ve İranlıların saflarını yarmaya başladı. Çünkü onlar, Becîle kabilesine çok saldırıyorlardı. Sa'd, duruma çok şaşırılmıştı. Saldıranın bindiği atı tanıyor fakat atın üzerindeki askeri tanımıyordu.

11 Ezd: Arap kabilelerinin en büyüklerindendir. el-Ezd b. el-Kavs b. Kehlân'a mensupturlar. Bu kabile Kahtânlıdır. Bunlar çeşitli kısımlara ayrılmışlardır. Derler ki Me'rib Seddinin harap olmasından sonra hicret etmiş Evs ve Hazrec Hicaz'dan Yesrib'e inmişler, Huzâa ise Mekke'ye gitmiştir. Ezd hükümdarlarından birisi Şam'daki Cefne oğullarıdır. Irak'a bu kabileden Benû Fehm hükümdar olmuştur. Ayrıca onların Hîre'de Âlû'l-Münzir'de idarecilikleri vardır.

12 Efendisinden çocuğu olan cariye.

Sa'd, yanında Becîle sancağı bulunan Cerîr b. Abdullah'a, Kinde sancağını tutan Eş'as b. Kays'a ve diğer kabile reislerine İranlılara sağ taraftan merkeze doğru saldırmaları haberini gönderdi. Müslümanlar her yönden saldırmaya başladılar. İranlıların düzeni bozuldu ve Rüstem öldürüldü. Yenilen Fars askerleri kaçmaya başlamışlardı. Ebû Mihcen de hapsedildiği yere döndü. Savaş meydanında Rüstem'in cesedi arandı ve diğer cesetler arasında bulundu. Üzerinde yüzlerce darbe ve kılıç yarası vardı. Onu kimin öldürdüğü bilinmiyordu. Bir rivayete göre Rüstem, Kâdisiye Nehri'ne düşüp boğularak öldüğü söylenmiştir. Kaçan İranlılar, Deyrû'l-Ka'b'a varıp orada konakladılar. Onları Yazdecerd'in kendilerine yardım olarak gönderdiği Nuhâricân karşılamıştı. O, Deyrû'l-Ka'b'da bekledi. Oradan geçen yenilgiye uğramış İranlıları yanında alıko-yuyordu.

Sonra İranlılar toparlandılar. Birliklerini savaşa hazırlayıp mevkilerini aldılar. Sonunda Araplar oraya ulaştılar. İki topluluk karşı karşıya durdular. Nuhâricân öne çıkarak, "*merdü-merd*", yani "adam adama" diye bağırdı. Karşısına Mihlef b. Süleym el-Ezdî'nin kardeşi Züheyr b. Süleym çıktı. Nuhâricân, iri yarı, şişman bir adamdı. Süleym ise orta boylu, pazıları ve kolları güçlü biriydi. Nuhâricân atının üzerinden onun üstüne atladı. Boğuştu, Nuhâricân onu yere yıkıp göğsüne oturdu. Boğazını kesmek için hançerini çıkarttı. Bu sırada Nuhâricân'ın işaret parmağı Züheyr'in ağzına girmişti. Züheyr, parmağını ısırınca Nuhâricân kuvvetini kaybetti ve Züheyr onun üzerine çıktı. Hançerini aldı, elini elbisesinin içine soktu ve hançeri saplayarak karnını yardı ve onu öldürdü.

Nuhâricân'ın atı eğitimli bir attı ve hemen uzaklaşmamıştı. Züheyr, o ata bindi Nuhâricân'ın bileziklerini, zırhını, elbisesini ve kemerini almış ve Sa'd'a getirdi. Sa'd bu eşyaları ganimet olarak ona verdi ve bu elbiseleri giymesini istedi. O da giyininip tekrar Sa'd'ın huzuruna girdi. Bilezik takan ilk Arap, Züheyr b. Süleym'dir. Kays b. Hübeyre, İranlıların başfedaisi Ceylûs'un üzerine hamle yaptı ve onu öldürdü. Sonra Müslümanlar, her taraftan hücum etmeye başladılar. Farslar hezimete uğramış-

lardı. Cerîr b. Abdullah, köprüye gitti. Farslar, onun başında [118] toplanıp mızraklarıyla ona saldırdılar. O, yere düştü ama arkadaşları ona kavuştukları için İranlılar kaçarak ondan uzaklaştılar. Ona hiçbir şey isabet etmedi. Atı da elinden kaçtı ve yetişemediler. Farsların atlarından boynunda zümrüt kolye olan bir küheylan getirildi ve Cerîr ona bindi. İranlılar kaçmaya devam ettiler ve Medâin'e ulaştılar.

Sa'd, Hz. Ömer'e (ra.) fetih haberini verdiği bir mektup yazdı. Hz. Ömer, savaş sırasında her gün tek başına yürüyerek çıkıyor, kimsenin kendisiyle birlikte gelmesine izin vermiyor, Irak yoluna doğru bir veya iki mil yürüyordu. Irak tarafından gelen bir atlı gördüğünde mutlaka ondan haber soruyordu. Böyle devam ederken bir gün fetih müjdecisi göründü. Hz. Ömer onu uzaktan görünce: "Haber ne?" diye bağırdı. Elçi şöyle dedi: "Allah Müslümanlara fethi nasip etti, İranlılar yenildi." Elçi onu tanımadığından devesini hızlı hızlı sürmeye devam ediyor, Hz. Ömer de onunla birlikte koşup ona sorular soruyordu ve ondan haber istiyordu. Sonunda bu şekilde Medine'ye geldiler. İnsanlar, halife ve Emîrülümünîn diye selam veriyorlardı. Elçi şaşkın bir şekilde: "Subhânellah! Ey Müminlerin Emîri! Neden bana kim olduğunu bildirmedin?" deyince, Hz. Ömer: "Önemli değil," dedi ve mektubu alıp insanlara okudu.

Sa'd, Hz. Ömer'in mektubu gelene kadar askerleriyle birlikte Kâdisiye'de kaldı. Mektupta Hz. Ömer, ona beraberindeki Araplar için hilafet merkeziyle arasında deniz bulunmayacak bir yere bir hicret yurdu yapmasını emrediyordu. Sa'd, bu iş için öncelikle Enbâr'a gitti. Fakat çok sinek bulunduğu için oradan vazgeçti. İbn Ömer'in¹³ Kûveyfe'sine gitti. Buranın da yerini beğenmedi. Kûfe'nin bugünkü yerine kadar geldi ve orada konakladı. Şehri parsellere ayırarak beraberinde bulunan askerlere verdi. Kendisi için bir saray ve cami inşa etti.

Sa'd'ın sarayının girişine büyük kapı yaptırdığı haberi Hz. Ömer'e ulaştı. Hz. Ömer, Muhammed b. Mesleme'ye Kûfe'ye

13 *Kûveyfe*: Kûfe yakınlarındadır. Kûfe kelimesinin küçültme ismidir. Kûfe kelimesi ise çakıllı kum anlamına gelir.

gitmesini ve ateş isteyip bu kapıyı yaktırmasını ve hemen geri dönmesini emretti. Muhammed b. Mesleme, hemen Medine'den ayrıldı ve yola koyuldu. Kûfe'ye vardı ve kendisine verilen emri hemen yerine getirerek oradan ayrıldı. Hadise Sa'd'a haber verildi. O, cevap vermek istemedi. Bunun Hz. Ömer'in emri olduğunu öğrendi. Bu konuda Bişr b. Ebû Rebîa şöyle demiştir:

Geceleyin yıldızların birisi kaymaya yüz tutmuşken Ümeyme'nin hayali yâdına düştü.

Biz alt tarafı Hicâziyye olan Uzeyb çölündeydik, kaldığımız bu yer uzak mekândı.

Göç eden bir yabancıyı ziyaret etti. Bu yabancının mallarının çoğu soylu atlar ve parlak ve keskin kılıçlardı.

[119] *Devem Kâdisiye'nin kapısına gelmişti de Sa'd b. Vakkâs benim komutanımdı.*

Hatırla, Allah sana hidayet versin, Kudeys Kapısına kılıçlarımızın inişini, savaş yeri aldatıcıdır.

Savaşın şiddetinden akşam vakti askerlerin bir kısmı kuşların kanatlarını ödünç alıp uçmak istediler.

Onların bir birliği bize görününce ardından sıradağlar gibi dalga dalga geliyordu.

Onlara öyle vurdum ki birlikleri dağıldı, yine öyle mızrak vuruşları yaptım, zira ben mızrakla saldırmayı çok iyi bilirim.

Hep birlikteydik, Amr ve şehit düşen Ebû Sevr, Hâşim, Kays, genç Nu'mân ve Cerîr.

Urve b. Verd şöyle dedi:

Amr ve Nebhân bildiler ki bütün kavim sırtlarını dönüp kaçtıklarında herkesi koruyan süvari benim.

Saldırdıklarında, sazlıktan ayrılmayan kaşlarını çatan bir aslan edasıyla önlerine atılan benim.

Kâdisiye halkına karşı sabrettim güya benim benzerim sabretmezse ben elbette sabrederim.

Onları mızrakla yaraladım sonunda dağıldılar, kılıçla onlara vurdum ta ki sık sık gidip geldiler.

Babam bana bunu vasiyet etti, ona da babası vasiyet etmişti aynı şeyi, ben asla kusurlu davranmıyorum.

İlahıma hamd ettim beni dinine yönlendirdiği için, yaşadıkça şükürüm Allah için çaba harcar ve ona şükrederim.

Kays b. Hübeyre şöyle dedi:

Toynaklarıyla yere vuran atları San'a'dan getirdim. Her birinde kaplan gibi koruyucu silah kuşanmış bir yiğit vardı.

Vadilkurâ'ya, Kelb yurduna, Yermük'e ve Şam beldesine Bizanslıları oradan attığımızda oraya hilal gibi zayıf binitler getirmiştik.

Bir ay sonra Kâdisiye'ye döndük. İşaretlenmiş atlar üzerinde sebatım onların sonunu getirdi. [120]

Burada Kisrâ'nın ordularıyla ve büyük komutanların oğullarıyla savaştık.

Atların döndüğünü görünce büyük hükümdarın olduğu yere doğru gittim.

Başına vurduğumda yere düşüverdi, zira kılıcım kırık ve kör de değildi.

Allah burada hayırla imtihan etti, yapılan hayır Allah katında artıp durur.

Hint kılıçlarıyla kafalarını uçuruyorduk, sanki kafatasları deve kuşu yumurtalarının kabukları gibiydiler.

Şöyle söylenmiştir: İranlılar, Kâdisiye'de yenilgiye uğrayıp komutan ve kahramanları öldürülünce arkalarına bile bakmadan (ülkenin iç taraflarına doğru) ilerlemeye başladılar ve Medâin'e vardılar. Müslümanlar da oraya gelip Medâin karşısında Dicle kıyısına karargâh kurdular. Burada yirmi sekiz ay kaldılar. İki kez yaş meyve ve sebze yeyip iki Kurban Bayramı gördüler. Bu süre Irak ahalisine uzun gelince bölgedeki bütün kabileler Müslümanlarla barış antlaşması yaptılar.

Yezdecerd, bu durumu görünce büyük komutanlarını topladı. Devlet hazinesini onlara pay etti ve halktan istedikleri kadar vergi alabileceklerine dair birer belge yazdı. Onlara: "Eğer hükümdarlığımız gittiye siz bu hazineye daha hak sahibisiniz, tekrar hükümdarlık elimize geçince bunları bize iade edersiniz," dedi. Sonra haremینی, maiyetini özellikle de ailesini yanına alarak yola çıktı ve Hulvân'a gidip oraya yerleşti. Kâdisiye Savaşı'nda öldürülen Rüstem'in kardeşi Hurrezâd b. Hürmüz'ü komutan seçip onu Medâin'de kendi yerine vali olarak atadı.

Bu haber Sa'd'a ulaşır ulaşmaz, hazırlıklara başladı. Askerlerine, atlarıyla Dicle'yi geçmelerini emretti. İlk önce kendisi "Bismillah" deyip atını suya doğru sürdü. Beraberindekiler de atlarını sürdüler. Boğulan bir adam hariç hepsi sağ salim kar-

şıya geçebildiler. Bu adam kızıl bir at üzerindeydi. At yelesini sallayarak çıkmış fakat adam boğulmuştu. O adam, Tay kabilesine mensuptu ve adı Süleyk b. Abdullah idi. O gün orada bulunan Selmân (el-Fârisî) şöyle konuştu: “Ey Müslümanlar topluluğu! Allah, sizin için karaya boyun eğdirdiği gibi, denize de boyun eğdirdi. Selmân’ın nefsi kudret elinde olan Allah’a and olsun ki orada ya değiştireceksiniz ya da yerimize başkaları getirilecektir.”

[121] Şöyle söylenmiştir: İranlılar, Arapların atlarıyla suyu geçtiğini görünce: “*Dîvân âmedend, dîvân âmedend*” [Şeytanlar geldi, şeytanlar geldi] diye bağırıldılar. Hurrezâd süvari birliğiyle çıktı ve su yoluna gelince durdu ve şöyle bağırdı: “Ey Araplar! Deniz, bizim denizimiz. Bize hücum etmek için onu geçmeye hakkınız yok.” Ardından Arapları oka tutmaya başladılar. Onlardan pek çok kimse suya düştü. Bir saat savaştılar. Araplar, onlara karşı çoğunluğu sağladılar ve İranlılar, su yolundan çıktılar. Ardından Müslümanlar da çıktı. Bir müddet savaşa devam ettiler. İranlılar yenilgiye uğrayıp Medâin’e girdiler ve orada kaleye sığındılar. Müslümanlar ise onlara karşı Dicle tarafında karargâh kurmuşlardı. Hurrezâd, bunu görünce askerleriyle birlikte geceleyin şehrin doğu kapısından çıktı ve Celûlâ’ya hareket etti. O, Medâin’i boşaltmıştı. Müslümanlar şehre girdiler ve orada pek çok ganimet elde ettiler. Onlar, oldukça fazla kâfur bitkisi ele geçirmişlerdi. Önce bu maddeyi tuz zannedip ekmeklerine koydular fakat tadı onlara çok acı geldi.

Mihnef b. Süleyym şöyle dedi: O gün şöyle bağırın bir adam işitmişim: “Kim beyaz sahan/tas¹⁴ (gümüşe) karşılık kırmızı sahan/tas (altını) alır?” Altın parçasının ne olduğunu bilmiyordu.

Sa’d, Hz. Ömer’e fethi bildirdiği bir mektup yazdı. Medâin halkından kaba bir adam Sa’d’a geldi ve “Size bir yol göstereceğim. Bu yol sayesinde onlar, yürüyüşe geçmeden o topluluğa yetişirsiniz,” dedi. Sa’d, bu adamı öne geçirdi ve süvariler

14 Muhtemelen yazım yanlışı var. Sayfa yerine sahan/tas olmalı.

de onu takip ettiler. Adam, onları pek çok su geçitlerinden ve çöllerden geçirdi.

Celûlâ

Sonra Hurrezâd, Celûlâ'ya¹⁵ varınca, oraya yerleşti ve Hulvân'da bulunan Yezdecerd'e yardım istediğini bildiren bir mektup yazdı. Yezdecerd, ona yardım gönderdi. Hurrezâd, şehrin etrafına hendek kazıp kendisini emniyet altına aldı. İranlılar, çocuklarını ve mallarını Hânîkîn'e gönderdiler. Sa'd, onların üzerine bir süvari birliği gönderdi. Birliğin başına Amr b. Mâlik b. Nacebe b. Nevfel b. Vehb b. Abdimenâf b. Zühre'yi geçirdi. Birlik, yola koyuldu ve Celûlâ'ya ulaştı. İranlılar, toplanıp hendek kazmaktaydılar. Müslümanlar, onların karar-gâhının yakınına yerleştiler. İranlılara Cebel bölgesinden ve İsbahân'dan yardım gelmeye devam ediyordu.

Müslümanlar, bunu görünce komutanları Amr b. Mâlik'e: "Her gün daha güçlendikleri hâlde, neden bu topluluğa saldırmıyorsun?" diye sordular. Amr da bunun üzerine Sa'd b. Vakkâs'a bir mektup yazarak düşmana saldırma konusunda [122] izin istedi. Sa'd, kendisine izin verdi ve yardım için Kays b. Hübeire'yi dört yüz süvari ve altı yüz piyade toplam bin askerle gönderdi.

Araplara yardım geldiği haberi İranlılara ulaştı. Bunun üzerine onlar da savaş hazırlıkları yapmaya başladılar ve savaş alanına çıktılar. Müslümanların başında Amr b. Mâlik olduğu hâlde, İranlıların karşısına çıktılar. Ordunun sağ kanadında Hucr b. Adî, sol kanadında Züheyr b. Cüveyye, süvarilerin başında Amr b. Ma'dîkerib, piyadelerin başında Tuleyha b. Huveylid vardı. İki ordu birbirine girdi. Birbirlerine karşı sabredip sebat gösterdiler. Birbirlerine ok atıp oklarını tükettiler. Mızraklarla çarpışıp mızraklarını kırdılar. Sonra kılıçlarla ve demir çubuklarla savaşmaya başladılar. O gün, geceye kadar savaştilar. Müslümanlar o gün sadece ima ve tekbirle namaz kılabilmişlerdi. Güneşin batışı yaklaşınca Allah, mü-

15 Celûlâ: Irak şehirlerinden biri olup Horasan yolu üzerindedir. Bu şehirde Araplar, Sâsânî İmparatoru'nu ve ordusunu yenmişlerdir.

minlere yardımını indirdi ve düşmanlarını yenilgiye uğrattı. Müslümanlar geceye dek onları öldürdüler. Allah, Müslümanlara onların karargâhını içindekilerle birlikte ganimet olarak nasip etmişti.

Mihkan b. Sa'lebe şöyle demiştir: "Onların karargâhındaki bir çadıra girdim. Bir de ne göreyim. Çadırın ortasında yüzü ay parçası gibi bir cariyeye oturuyordu. Beni görünce korktu ve ağladı. Onu alıp komutan Amr b. Mâlik'e götürdüm ve bana vermesini istedim. O da bu cariyeyi bana verdi. Ben de onu alıp kendime cariyeye edindim ve ondan bir çocuğum oldu."

Hârice b. Salt da, İranlılara ait çadırlardan birinde inci ve değerli taşlarla süslenmiş altın bir deve buldu. Devenin üzerinde altından bir adam heykeli vardı. Bu deve, ceylan büyüklüğündeydi. Onu ganimet toplamakla görevli olan kişiye teslim etti.

Denilir ki: İranlılar, hiçbir şeye aldırmadan kaçmaya devam ettiler ve Hulvân'da bulunan Yezdecerd'in yanına ulaştılar. Yezdecerd, şaşırıp kaldı. Haremini, maiyetini beraberindeki mallarını ve hazinelerini alıp Kum'a,¹⁶ ardından da Kâşân'a¹⁷ yerleşti.

Müslümanlar, Celûlâ günü önceden hiç elde edemedikleri kadar ganimet ele geçirmişlerdi. İran eşrafının kızlarından pek çok cariyeye edindiler. Ömer b. el-Hattâb'ın şöyle dediğini söylerler: "Allah'ım, Celûlâ'da ele geçirilen cariyelerin çocuklarından sana sığınırım." Bu cariyelerin çocukları, Sıffin Savaşı'na yetiştiler. Amr b. Mâlik, İranlıların Irak'taki nüfuzlarını tekrar elde etmelerini önlemek için Celûlâ'da askerî güç olarak Cerîr b. Abdullah el-Becelî'nin komutasında dört bin süvari bırakmıştı. Amr b. Mâlik, diğer Müslümanlarla yola çıktı ve Medâin'de bulunan Sa'd b. Ebî Vakkâs'a ulaştı. Sa'd, yanındakilerle birlikte hareket etti ve Kûfe'ye ulaştı. Hz. Ömer'e fetihin gerçekleştiğini bildiren bir mektup yazdı. Hz. Ömer, Sa'd'ı

16 Kum: İran şehirlerinden biridir. İsfahân'la Sâve arasındadır. Tatlı su kuyularıyla meşhurdur.

17 Kâşân: Kum'a yakın mesafededir.

Kûfe ve bütün Irak'a üç buçuk sene emîr olarak bıraktı. Sonra [123] Hz. Ömer, onu azletti ve yerine savaş işlerine Ammâr b. Yâsir'i, kadılığa ise Abdullah b. Mes'ûd'u, haraç toplama görevine ise Amr b. Huneyf'i geçirdi.

Şöyle söylenmiştir: İranlılar, yenilgiye uğrayınca Hulvân'a gittiler. Yezdecerd, kaçarak çıktı; Kum ve Kâşân şehirlerine vardı. Ailesinin önde gelenleri ve eşraf da onunla birlikteydiler. Has adamlarından ve ailesinden, Hürmüzân adındaki Şirûveyh b. Kistrâ Ebrevîz'in dayısı olan bir adam ona şöyle dedi: "Ey Hükümdar! Araplar sana bu bölgeden, yani Hulvân'dan saldırdılar. Ehvâz'da da askerleri var. Onlara, yani Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin süvarileri ve beraberindeki askerlere karşı gelen, fesat ve kargaşalarını engelleyen hiç kimse yok." Bunun üzerine Yezdecerd: "Ne dersin?" diye sordu. Hürmüzân: "Görüşüm beni bu bölgeye göndermen, İranlıları benim emrim altına vermendir. Böylece o bölgede sana destek olurum. Fâris ve Ehvâz bölgesinden sana mal toplayıp getiririm. Bunlarla düşmanlarınla savaşmak için güç kazanırsın." Yezdecerd, onun bu sözlerini çok beğendi. Onu Ehvâz ve Fâris bölgelerine tayin etti ve onunla birlikte büyük bir ordu gönderdi.

Tüster

Hürmüzân ilerledi ve Tüster¹⁸ şehrine ulaşıp oraya yerleşti. Şehrin kalesini onardı. İleride zor bir durumda kalabilme ihtimalinden dolayı muhasara için erzak topladı. Etraftaki beldelere asker talebi için elçiler gönderdi. Pek çok insan ona yardım için geldiler. Ebû Mûsâ, Hz. Ömer'e durumu haber verdiği bir mektup yazdı. Hz. Ömer (ra.) de Ammâr b. Yâsir'e bir mektup yazarak Nu'mân b. Mukarrin'i bin Müslüman askerle birlikte Ebû Mûsâ'ya göndermesini emretti. Ammâr da, Celûlâ'da bulunan Cerîr'e, Ebû Mûsâ'ya katılmasını emreden bir mektup yazdı. Cerîr, Urve b. Kays el-Becelî'yi iki bin Arap askeriyle Celûlâ'da bırakarak geri kalan adamlarla birlikte yola çıktı ve Ebû Mûsâ'ya katıldı. Ebû Mûsâ, Hz. Ömer'e bir mektup daha yazarak daha fazla yardımcı kuvvet istedi-

18 Tüster: Hûzistan eyaletinde bulunan İran şehirlerinden biridir.

ğini bildirdi. Bunun üzerine Hz. Ömer, Ammâr'a, Abdullah b. Mes'ûd'u askerlerin yarısıyla Basra'da bırakıp diğer yarısıyla Ebû Mûsâ'ya katılmasını emretti. Ammâr, yola koyuldu ve Ebû Mûsâ'nın yanına vardı. Cerîr'de bu sırada Celûlâ tarafından gelmiş bulunuyordu.

[124] Ebû Mûsâ'nın yanında bunca asker toplanınca, askerleri yola çıkarttı ve Tüster'e vardılar. Hürmüzân, bu şehirdeki kaleye sığınmıştı. Sonra savaş için hazırlık yaptı. Ebû Mûsâ'nın karşısına çıktı. Ebû Mûsâ da Müslümanları savaşa hazırlamıştı. Sağ tarafa Enes b. Mâlik'in kardeşi Berâ b. Mâlik'i, sol tarafına Mecze'e b. Sevr el-Bekrî'yi yerleştirdi. Bütün ordunun başına Enes b. Mâlik'i, piyadelerin başına ise Semle b. Recâ'yı geçirdi.

İki ordu birbirine girdi ve aralarında çok çetin bir savaş vuku buldu. İki taraftan da çok ölü vardı. Sonra Allah yardımını indirdi, İranlılar yenilgiye uğradılar ve Tüster şehrine girip kaleye sığındılar. Berâ b. Mâlik ve Mecze'e b. Sevr de öldürülmüştü. İranlılar bu savaşta, yaklaşık bin adam kayıp vermişlerdi. Altı yüz kişi de esir alınmıştı. Ebû Mûsâ, onları getirtip boyunlarını vurdu.

Müslümanlar, Tüster şehrinin önlerinde İranlıları şehirde muhasâra altında tutarak günlerce kaldılar. Bir gece şehir halkının eşrafından bir adam kaleden çıkıp gizlice Ebû Mûsâ'ya gelerek, "Bana, aileme, çocuklarıma, malıma, arazime eman verirsen, şehri zorla ele geçirmeni sağlayabilirim," dedi. Ebû Mûsâ: "Eğer bunu yaparsan istediklerin senindir," dedi. İsmi Sîne olan adam: "Benimle birlikte askerlerinden birini gönder," dedi. Ebû Mûsâ: "Kim kendisini feda eder ve ucunda ölümden kurtulmanın mümkün olmadığı bir yola bu yabancıyla kim girmek ister? Umulur ki Allah onu kurtarır. Şayet ölürse gideceği yer cennettir. Ama kurtulursa herkese yararı dokunacaktır," dedi.

Şeybân oğullarından Eşras b. Avf denen bir adam çıktı ve "Ben kendimi feda ederim," dedi. Bunun üzerine Ebû Mûsâ: "Haydi yola çık, Allah seni korusun," dedi. Adam onu götür-

dü. Onun vücuduna katran sürdü. Bir dehlizden geçerek evine vardılar. Sonra onu evinden çıkardı ve ona elbise olarak bir *taylesan*¹⁹ giydirdi ve “Sen, hizmetçim imişsin gibi arkamdan yürü,” dedi. Eşras da adamın dediğini yaptı. Sîne, onu şehri enine boyuna bütün köşelerine götürdü ve sonunda şehir kapısını koruyan bekçilerin bulundukları yere geldiler. Sonra oradan ayrıldılar ve onu sarayın kapısında duran Hürmüzân’ın yanına götürdü. Hürmüzân’ın yanında bazı komutanları da vardı. Hürmüzân’ın önünde sevinç gösterileri yapıyorlardı. Adam, bütün bunları seyretti. Sonra oradan ayrılarak evine gitti. Aynı dehlizden Eşras’ı çıkarıp Ebû Mûsâ’nın yanına getirdi. Eşras, bütün gördüklerini ona haber verdi. Ebû Mûsâ’ya: “Benimle birlikte iki yüz adam gönder bunlarla gidip bekçileri öldürelim ve sana kapıyı açalım, sen de bütün askerlerle bize katılırsın,” dedi.

Ebû Mûsâ: “Kim kendini Allah yolunda feda eder ve Eşras’la birlikte gider,” diye sordu. İki yüz adam çıktılar. Eşras ve Sîne ile yola çıktılar ve aynı gedikten şehre girdiler. Sîne’nin evine çıktılar, savaşa hazırlandılar, ardından Eşras, önlerinde olduğu hâlde, şehir kapısının yakınlarına ulaştılar. Ebû Mûsâ da yanındakilerle birlikte yola çıkıp şehir kapısının dışına ulaştı. Eşras ve arkadaşları ilerleyip bekçilerin olduğu yere geldiler. Onlarla kılıçlarla vuruşmaya başladılar. İnsanlar bunları görünce bağırdılar. Onlar, sırtlarını kale duvarına verdiler. Ebû Mûsâ ve askerleri, onları desteklemek için dışarıdan tek- [125] bir getiriyorlardı. Eşras ve yanındakiler, kapıya yöneldiler ve kapı anahtarına vurup kırdılar ve kapıyı açtılar. Ebû Mûsâ ve Müslüman askerler içeri girdiler ve İranlıları kılıçtan geçirdiler. Hürmüzân komutanlarıyla birlikte kaçıp şehrin ortasında bulunan kaleye sığındı. Ebû Mûsâ, askerleriyle birlikte şehri ele geçirdi ve Hürmüzân’ı muhasara altına aldı. Sonunda Hürmüzân’ın depoladığı erzak tükendi. O, Müslüman komutandan eman istedi. Ebû Mûsâ: “Sana Müminlerin Emîri’nin hükmü üzere eman veriyorum,” dedi. O, buna razı oldu ve yanındaki ailesi ve komutanlarıyla Ebû Mûsâ’nın huzuruna çıktı. Ebû

19 *Taylesan*: Âlimlerin giydiği yeşil bir elbisedir. Bu elbise İranlılara aittir.

Mûsâ, onu ve yanındakileri Hz. Ömer'e göndermek üzere yola çıkardı. Ebû Mûsâ, yanlarına üç yüz adam verip bu adamların başına Enes b. Mâlik'i koymuştu. Nihayet, Sümeine denilen su kaynağına gelmişlerdi. Orada yaşayanlar sularını tüketirler korkusuyla konaklamalarına mani olmak istediler. Ancak topluluğun başında Enes'in bulunduğunu öğrenince onlara gittiler ve konakladılar. Enes'in yanındakilerden biri ona: "Bu kimselerin bize yaptıklarını Müminlerin Emîri'ne haber ver ki onları bu su kaynağından çıkartsın," dedi. Hürmüzân: "Onları buradan daha kötü bir yere götürmek isteyen böyle bir yer bulabilir mi?" diye sordu.

Yollarına devam ettiler ve Medine'ye ulaştılar. Hz. Ömer'in evine geldiler. Onun hükümdarların ve komutanların elbiselerini ve şekillerini görmesi için Hürmüzân'a kaftanını, kuşağını, kılıcını, bileziğini ve küpelerini ve yanındakilere de elbiselerini giydirmişlerdi ve meşhur olan durum gerçekleşti.

Ammâr b. Yâsir, yanındaki askerlerle birlikte meskûn oldukları Kûfe'ye geri döndü. Ebû Mûsâ, Tüster'den yola çıkarak Sûs'a²⁰ geldi ve orayı kuşatma altına aldı. Şehrin yöneticisi, ondan ailesinden ve özel adamlarından seksen kişiye eman vermesini talep etti. Ebû Mûsâ, bu isteğini kabul etti. Komutan onun huzuruna çıktı. O, seksen kişiyi saydı. Fakat kendisini bu kişiler arasında saymamıştı. Ebû Mûsâ, onun boynunu vurup saydığı seksen kişiyi serbest bıraktı. Sonra şehre girdi. Orada bulunan bütün malları ganimet olarak aldı. Ardından Mencûf b. Sevr'i, Mihricân Kazek'e²¹ gönderdi, orayı fethettiler. Mencûf'un yanında Sâib b. Akra' da vardı. Sâib, Tüster'in yöneticisi Hürmüzân'ın sarayına gitti. Onun asıl vatani Saymera idi. Şehirden bir mil uzakta olan saraya girdi. Oradaki evlerden birine bakınca, duvarında parmağını yere doğru uzatmış bir heykel gördü. Sâib dedi ki: "Bu heykelin parmağı mutlaka bir sebepten ötürü buraya işaret ediyor olmalı, kazın burayı." Orayı kazdılar ve bir sandık buldular. Bu, Hürmüzân'a ait bir

20 Sûs: Hûzistan bölgesinde bir şehir.

21 Mihricân Kazek: Fâris bölgesinin büyük kasabalarından biridir. Oraya bağlı pek çok köy bulunmaktadır. Dağ tarafından Saymera'ya doğru düşer.

sandıktı ve içi mücevher doluydu. Sandıktan bir yüzük taşı alıp geri kalanını Ebû Mûsâ'ya gönderdi ve içerisinden bir yüzük taşı aldığını söyleyip onu kendisine vermesini istedi. Ebû Mûsâ, bu isteği kabul etti. Sandığı Hz. Ömer'e (ra.) gönderdi. Hz. Ömer, Hürmüzân'a adamlar yollayarak gelmesini emretti. Ona: "Bu sandığı tanıyor musun?" diye sordu. O: "Evet, fakat bundan bir yüzük taşı eksilmiş," dedi. Hz. Ömer: "Ganimeti dağıtan kişi bu taşı istemiş ve Ebû Mûsâ da taşı ona vermiş," diye cevap verdi. Bunun üzerine Hürmüzân: "Arkadaşınız mücevherden iyi anlıyormuş," dedi.

Daha sonra Hz. Ömer, Bahreyn ülkesine Osmân b. Ebi'l-Âs'ı tayin etti. Osmân, Ehvâz'ın fethedildiği haberi kendisine ulaşınca yanındakilerle birlikte Fâris bölgesinin içlerine doğru hareket etti. "Tevvec"²² denen yere yerleşti ve orayı yurt edindi. Buraya büyük bir cami inşa etti. Osmân b. Ebi'l-Âs, Erdeşîr halkıyla savaşımaya devam ediyordu. Sonunda onların topraklarının bir kısmına hâkim oldu. Sâbûr, Istahr ve Errecân²³ beldelerinden oluşan bölgeyi ele geçirmişti. Bu şekilde bir yıl kadar kaldı. Sonra kardeşi el-Hakem b. Ebi'l-Âs'ı askerlerinin başına geçirip Medine'ye döndü.

Fâris bölgesinin yöneticisi, büyük bir ordu topladı ve el-Hakem'in üzerine yürüdü. el-Hakem ise onu yakalayıp öldürdü. Bu yöneticinin ismi "Sührek" idi.

Nihâvend

Sonra 21 yılında [M 641] Nihâvend²⁴ Savaşı meydana geldi. İranlılar, Celûlâ'da yenilgiye uğrayıp öldürüldüklerinde, Yezdecerd kaçıp Kum'a gitmiş ve etraftaki beldelerden asker istemek için elçiler göndermişti. Ülkesinin halkı da uğradıkları bu yenilgiye kızmışlardı. İranlılar ülkenin her tarafından gelerek onun etrafında toplandılar. Kûmis, Taberistan, Cürcân, Dün-

22 *Tevvec*: Fâris bölgesi şehirlerinden birdir. Çok sıcak olmasıyla meşhurdur.

23 *Errecân* veya İranlıların telaffuz ettiği gibi Erregân, el-Istahrî'nin dediği gibi orası Şiraz'dan altmış fersah uzaklıkta, geliri çok olan büyük bir şehirdir.

24 *Nihâvend*, Fâris'teki dağlık bölgenin en büyük şehirlerinden biridir. Yüksek ve güçlü bir yapıya sahip olan kalesiyle meşhurdur.

bâvend, Rey, İsbahân, Hemedân ve el-Mâheyn²⁵ halkı ona yardıma geldiler. Yezdecerd'in yanında büyük bir ordu toplandı. O, ordunun başına Merdânşâh b. Hürmüz'ü geçirdi ve onları Nihâvend'e yolladı.

Ammâr b. Yâsir, bir mektup yazarak durumu Hz. Ömer'e bildirdi. Hz. Ömer, bu mektubu eline alarak minbere çıktı. Allah'a hamdüsenada bulundu ve sonra şöyle dedi: "Ey Arap topluluğu! Allah sizi İslam'la destekledi. Ayrılıktan sonra aranızı buldu ve sizi birleştirdi. Sizi fakirlikten zenginliğe çıkarttı. Düşmanlarınızla karşılaştığınız her yerde size zafer nasip etti. Hiç geri düşüp yenilmediniz, mağlup olmadınız. Şeytan ise şimdi Allah'ın nurunu söndürmek için topluluklar oluşturmuştur. Elimdeki bu mektup, Ammâr b. Yâsir'in mektubudur. Kûmis, Taberistan, Dünbâvend, Cürcân, Rey, İsbahân, Kum, Hemedân, Mâheyn, Mâsebezân halkının, hükümdarınıza karşı birleştiğini yazıyor. Bu kişiler, Kûfe ve Basra'daki kardeşlerinizi oradan kovmak ve sizin beldelerinize saldırmak istiyorlar. Ne dersiniz, bana görüşlerinizi söyleyiniz," dedi.

Talha b. Ubeydullah konuştu ve şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Bütün bu yaşanan işler sana tecrübe kazandırdı. Zaman seni deneyimli yaptı. İdaremizi üstlenen sensin. Emret biz senin sözüne itaat edelim. Kalkıp savaşmamızı iste! Kalkıp savaşalım." Ardından Osmân b. Affân konuştu ve şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Şam halkına söyle Şam'dan gelsinler, Yemen halkına söyle Yemen'den gelsinler, Basralılara söyle Basra'dan yola çıksınlar. Sen de bu Harem ahalisiyle birlikte yola çık ve sonunda Kûfe'de buluşun. O zaman Müslümanlar, sana en uzak beldelerden toplanıp geleceklerdir. Böyle yaparsan, İranlılardan sayıca daha fazla ve daha güçlü olursun."

Müslümanlar her taraftan: "Osmân doğru söyledi," dediler. Sonra Hz. Ömer, Hz. Ali'ye dönerek: "Sen ne dersin ey Ebü'l-Hasan?" diye sordu. Hz. Ali (ra.): "Şayet Şam ahalisini

25 *Kûmis, Taberistan, Cürcân, Mâheyn*: Bunlar, İran'da eyalet ve şehirlerdir. (Bu yerler hakkında daha fazla bilgi edinmek için bkz. Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*; el-Bekrî, *Mu'cemu Ma'sta'cem*; Muhammed b. Abdulmun'im el-Himyerî, *er-Ravdu'l-Mî'târ*.)

Şam'dan çıkarırsan, Bizanslılar onların topraklarına saldırır. Yemenlileri de Yemen'den çıkarırsan topraklarını Habeşlilere bırakmış olursun. Sen Harem bölgesinden ayrılırsan, her taraftan gelenlerin sana olan itaatleri değişebilir. Bu defa senin için arkada bıraktığın aileler, önündeki düşmandan daha önemli hâl gelir. Ayrıca İranlılar savaşta seni görürlerse, 'İşte Arapların hükümdarı budur,' derler ve bu onları daha da tahrik eder. Biz ne Peygamber zamanında ne de sonrasında çokluğumuza dayanarak, düşmanlarla savaştık. Sen, Şam ahali-sine üçte ikisinin Şam'da kalıp üçte birinin savaşa gelmesini emret. Umman halkına da aynı şekilde muamele et. Diğer bölge ve şehirlere de aynısını uygula," dedi.

Bunun üzerine Hz. Ömer: "Benim düşündüğüm şey de buydu. Fakat bana biat etmenizi istemiştim," dedi ve bu emri bölgelere mektuplarla bildirdi. Sonra, "Savaş için öyle bir adam görevlendirmeliyim ki yarın düşman mızraklarına karşı kalkan olsun," dedi ve ordunun başına Nu'mân b. Mukarrin [128] el-Müzenî'yi geçirdi. Nu'mân, Resulullah'ın (sav.) ashabının en iyileri arasındaydı. O, Kesker şehrinin haraç memurluğu görevinde bulunuyordu. Hz. Ömer, Sâib b. Akra'ı çağırıp Nu'mân b. Mukarrin'in ahitnamesini vererek ona dedi ki: "Nu'mân öldürülürse yerine Huzeyfe b. Yemân; Huzeyfe de öldürülürse yerine Cerîr b. Abdullah el-Becelî; Cerîr öldürülürse yerine Mugîre b. Şu'be; o da öldürülürse yerine emîr olarak Eş'as b. Kays geçecektir."

Hz. Ömer daha sonra Nu'mân b. Mukarrin'i: "Önünde Arap kahramanlarından iki kişi bulunacaktır: Amr b. Ma'dîkerib ve Tuleyha b. Huveylid. Savaşta onlarla istişare et ve onları başka bir işe atama," şeklinde bir mektup yazdı. Sonra Sâib'e: "Allah Müslümanlara zafer verirse ganimet toplama ve taksim görevini üzerine al. Önüme hiçbir yanlış uygulama getirtme. Bu ordu helak olursa git, seni gözüm görmesin," dedi.

Sâib, yola çıktı ve Kûfe'ye vardı. Nu'mân'a ahitnamesini verdi. Destek güçler de gelmişti. Ebû Mûsâ, Basra'da halkın üçte ikisini bırakarak üçte biriyle yola çıktı ve Kûfe'ye vardı.

Askerler hazırlandılar ve Nihâvend'e doğru hareket ettiler. Nihâvend şehrine üç fersah uzaklıkta Kudeysicân denilen kasaba yakınındaki İsfîzehân²⁶ denen yerde karargâh kurdular. Merdânşâh b. Hürmüz'ün komutasındaki İranlılar da geldiler. Müslümanların yakınına karargâh kurup hendek ve siper kazdılar. İki ordu yerlerine geçtiler. Nu'mân; Amr ve Talha'ya: "Ne dersiniz? Karşımızdaki bu ordu yerleşti, oradan çıkmaya da niyetleri yok, kendilerine her gün yardım gelmeye devam ediyor," dedi. Amr: "Benim görüşüme göre, Halife'nin öldüğü haberini yayman ve sonra yanındaki bütün askerlerle birlikte harekete geçmen gerekir. Eğer üzerlerine gidersek onlar da karşımıza çıkacaklardır. Biz de onların karşısında durmuş oluruz," dedi. Nu'mân onun dediklerini yerine getirdi. İranlılar haberi duyunca çok sevindiler ve Müslümanların izini takip ettiler ve onların yakınına gelip karşılarında durdular. Sonra iki ordu birbirine girdi ve savaştılar. Kılıçların çarpışmasından başka ses duyulmuyordu. İki taraftan da çok ölü verildi. Gece savaşa ara verildi ve iki taraf karargâhlarına çekildiler. Gece boyunca Müslümanların kampında, yaralıların inlemeleri işitiliyordu. Sabahladılar. Ertesi gün çarşamba günüydü. Tekrar birbirlerine girdiler ve bütün gün savaştılar. İki ordu da bütün sabrını tüketmedi ve perşembe günü savaşa devam ettiler. Cuma günü de birbirlerine girdiler. Nu'mân b. Mukarrin, kır bir ata binmiş beyaz elbiseler giyinmişti. Safaların arasındaki Müslümanları heyecana getirip teşvik etmek için yürüdü. Hz. Peygamber'in savaştığı ve zaferin geldiği saati bekliyordu. Bu vakit, güneşin göğün ortasından batıya doğru kaydığı ve doğu rüzgârlarının estiği vakitti. Eline sancak alıp öne çıktı ve askerlere: "Bu sancağı size üç defa sallayacağım, ilk sallayışım da her biriniz atınızın mahmuzunu çeksin, mızrağını hazırlasın; ikinci defa salladığımda mızrağınızı kaldırın, kılıcınızı sallayın; üçüncü kez sallayınca tekbir getirin ve hücum edin. Ben de hücum edeceğim," dedi.

[129] Güneş zeval bulunca sırayla ikişer rekât namaz kıldılar. Sonra beklediler. Askerler bayrağa bakıyorlardı. Komutan,

26 *İsfîzehân*: İsfahân köylerinden biridir.

sancağı üçüncü kez sallayınca tekbir getirip hücum ettiler. İranlıların safları bozuldu. İlk öldürülen Nu'mân olmuştu. Kardeşi Süveyd b. Mukarrin, onu çadırına taşıdı, elbiselerini çıkarıp kendisi giyindi. Kılıcını kuşandı, atına bindi. İnsanların çoğu onun Nu'mân olduğu konusunda hiç şüphelenmemişlerdi. Müslümanlar, sebat ettiler ve düşmanlarıyla savaşmaya devam ettiler. Sonunda Allah yardımını gönderdi. İranlılar, yenilgiye uğradılar ve arkalarına bakmadan kaçmaya başladılar. Nihayet Nihâvend'e iki fersah yakınlıkta bulunan Dezîzîd kasabasına vardılar. Nihâvend Kalesi'ne sığamadıkları için oraya gelmişlerdi. Nu'mân'dan sonra komutayı devralan Huzeyfe b. Yemân, oraya doğru harekete geçti ve onlara saldırıp bulundukları şehri muhasara altına aldı.

Denilir ki: Kaledelikler, bir gün savaş hazırlığı yapıp çıktılar. Müslümanlar onlarla savaştı ve İranlılar tekrar hezimeye uğradılar. Önde gelen komutanlarından biri olan Dînâr, kaleden uzaklaşmış ve Müslümanlar da onun kaleye dönmesine engel olmuşlardı. Abs kabilesinden Simâk b. Ubeyd isimli biri onu takip etti, yanındaki adamları öldürdü. Komutan ona teslim oldu, Simâk da onu esir aldı. Adam: "Beni komutanınıza götür, bu bölgenin yöneticisi benim, kalenin kapısını size açabilirim," dedi. Onu Huzeyfe'ye götürdü. Huzeyfe de adamlarıyla antlaşma yaptı ve bu konuda ona bir ahitname yazdı.

Dînâr yola çıktı ve Nihâvend Kalesi'nin kapısı önüne gelince durdu. İçeridekilere: "Kapıyı açıp aşağı inin, komutan size eman verdi ve benimle anlaştı," diye bağırdı. İçeridekiler onun yanına indiler. Bu sebeple orası Mâhdînâr diye isimlendirilir. Beldenin önde gelenlerinden bir adam ganimet işiyle uğraşan Sâib b. Akra'a gelerek: "Benimle topraklarım konusunda anlaşır, mallarım konusunda bana güvence verirsen, sana kıymetini kimsenin ölçemeyeceği bir hazinenin yerini gösteririm. Bu hazine, büyük hükümdarınıza layık bir hediye olur. Sözümlü ettiğim bu hazine, ganimetle ele geçirilmemiş bir şeydir," dedi.

Bu hazineyi (yer altında gizlemelerinin) sebebi şudur: "Nuhâricân, Kâdisiye günü yardım için geldiğinde İranlıların

hezimete uğradığını gördü. O da savaştı, sonunda öldürüldü. Nuhâricân, İranlıların en önde gelenlerinden biriydi ve Kistrâ Ebrevîz'e göre çok değerliydi. Dünyanın en güzel kadınlarından biri olacak kadar güzel bir karısı vardı. Kadın, Kistrâ'ya gidip geliyordu. Nuhâricân bunu duyunca, kadını reddetmiş ve ona yaklaşmamıştı. Bu haber Kistrâ'ya ulaşınca, yanında soy-lular ve yöneticiler de varken Nuhâricân'a: "Duydum ki senin eşsiz bir tatlı su pınarın varmış, ama ondan içmeye tenezzül etmezmişsin," dedi. Nuhâricân: "Hünkârım! Bir aslanın bu pınara gelip gittiğini duydum, aslanın korkusundan ona ya-naşamıyorum," diye cevap verdi. Kistrâ, Nuhâricân'ın cevabını ve zekâsını çok beğendi. Haremine girdi. Onun haremünde üç bin kadını vardı. Onları bir araya getirip üzerlerindeki süsleri alıp topladı. Hepsini Nuhâricân'ın karısına verdi. Kuyumcuyu çağırdı ve Nuhâricân için değerli mücevherlerle süslü altın bir taç yaptırdı ve ona gönderdi. Bu taç ve süsler, kadının çocuk-larının yanında kaldı. Onların bölgelerinde savaş çıkınca, bu [130] hazineyi babalarının şehrine getirdiler. Bu şehir, babalarının ismi Harcân adıyla anılmaktaydı. Şehirde bir ateşgede vardı. Ateşin konulduğu ocağı kaldırıp ziynet eşyalarını onun altına gömmüş ve sonra ocağı tekrar yerine koymuştu.

Sâib ona: "Eğer doğru söylüyorsan malın, arazilerin, ailen ve çocukların konusunda eman almış olursun," dedi. Sonra adam onu götürdü ve iki sandık çıkardı, birisinde taç diğeri-nde süs eşyaları vardı.

Sâib, ganimeti savaşa katılanlar arasında dağıtma işini bitirince, iki sandığı devesiyle taşıyarak Ömer b. el-Hattâb'a (ra.) takdim etti. Bu ikisi hakkındaki haberler meşhurdur. Amr b. Hâris bütün topraklarını ve savaş gelirlerini vererek bunları satın almış, sonra Hîre'ye götürüp satmış ve çok para kazan-mıştı. Bunlarla Irak'ta pek çok yer satın almıştı. Amr, Irak'ta bunca mal edinen ilk Kureyşli olmuştur. Urve b. Zeyd el-Hayl, onların bu savaşlarını zikrederek şöyle demişti:

*Dostlarım Sîrîn'in süslü sarayında uyurlarken yüküm çalındı.
Celûlâ'da iki gün Nihâvend'de bir gün savaştığımız o korkunç
günlere şahit olsaydı hemen gelirdi.*

*O zaman korkusuz bir adamın, çok ustaca kahramanca tehlikele-
re atılarak vurduğu mızrak darbelerini görürdü.*

*Ey Urve b. Mühelhil diye çağırdıklarında ben, Acem topluluklarına
saldırıyor, onlar da gerisin geri kaçıyorlardı.*

*Onlara yüklü devemle ve atlarımla saldırdım; kılıcımı ve sahip ol-
duğum şeyi de çıkarttım.*

*Nice kibirle yürüyen inatçı düşmanlar vardır ki savaş kargaşasın-
da atımla üzerine hücum edince kaçmıştır.*

*Nice musibetleri saadete çevirmiş, nice fena hâlleri sabrım ve da-
yanıklılığım ile dağıtmışımıdır.*

*Dünya benim gözümde değersiz oldu. Gönlümü ondan teselli ettim
o da teselli oldu.*

*Artık benim bütün derdim ve niyetim cihattır, Allah için dünyadan
yüz çeviren bir nefsim vardır.*

*Bizim istediğimiz dünya servetini kazanmak değil, dikkat edin ne-
fis onun bol bulunmasını ister.*

*Topladığım hazinelerden ne umabilirim ki bu ölümler yaklaşan
gemiler gibidir.*

H. Osmân'ın Hilafeti

[131]

Ömer b. el-Hattâb (ra.), hicri 23 yılının zilhicce ayının bi-
timine dört gün kala bir cuma günü vefat etti. Hilafeti on yıl
altı ay sürmüştü. Ondan sonra hilafete Osmân b. Affân geldi.
Hz. Osmân, hemen Ammâr b. Yâsir'i Kûfe'den azledip yerine
kendisinin anne bir kardeşi olan Velîd b. Utbe b. Ebî Mu'ayt'ı
geçirdi. Annelerinin adı, Ervâ bint Ümmi Hakîm b. Abdülmut-
talib b. Hâşim'di. Ardından Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Basra'dan
azledip oraya kendi dayısının oğlu olan Abdullah b. Âmir b.
Kureyz'i atadı. Abdullah, henüz genç yaştaydı. Mısır'da ordu
komutanlığına Amr b. el-Âs'ı, vergi tahsiline ise süt kardeşi
Abdullah b. Ebî Serh'i geçirdi. Sonra Amr b. el-Âs'ı azletti ve
ordu komutanlığını ve vergi tahsili görevini de Abdullah b.
Ebî Serh'e verdi.

İran topraklarından olan Sâbûr bölgesine sefere çıkıldı ve
bu bölgenin fethi gerçekleşti. Bu seferin komutanı, Osmân b.
Ebî'l-Âs'tı. Daha sonra 29 yılında İfrîkiyye'nin fethi gerçekle-
şti. Bu hamlenin komutanı, Abdullah b. Ebî Serh'ti. Ardından
Kıbrıs fethedildi. Bu seferin başında da Muâviye b. Ebî Süfyân
bulunuyordu.

Sonra, Istahr halkı isyan etti. Hükümdar Yezdecerd, İranlılardan bir toplulukla onlara öncülük etti. Osmân b. Ebî'l-Âs ve Abdullah b. Âmir bu bölgenin üzerine yürüdüler. Zafer Müslümanların oldu. Yezdecerd, Horasan'a doğru kaçtı. Merv'e geldi. Adı "Mâhûyeh" olan şehrin valisinden mal istedi. Mâhûyeh, Türklerin hükümdarı Hâkân'ın damadıydı. Yezdecerd, baskısını arttırdınca vali bunu Hâkân'a bildirdi. Hâkân askerleriyle birlikte yola çıktı. Âmûye tarafındaki nehri geçti, ardından çölü de aşarak Merv'e geldi. Mâhûyeh, kendisine şehrin kapılarını açtı. Yezdecerd ise yayan bir şekilde tek başına kaçmıştı. İki fersah yürümüş sonunda seher vakti, içerisinde yanan bir lamba bulunan bir değirmene ulaşmıştı. Oraya girdi ve değirmenciye: "Bir gece beni yanında sakla," dedi. Değirmenci ise "Değirmenin sahibine vermem için bana dört dirhem ver," diyerek ondan para istedi. Bunun üzerine Yezdecerd kılıcını ve kemerini vererek, "Bunlar senin olsun," dedi. Değirmenci, yatması için elbisesini serdi. Yezdecerd, çok yorulduğu için hemen uyuyakaldı. İyice derin uykuya dalınca, değirmenci kalktı ve değirmenin kazmasıyla onu öldürdü. Üzerindeki özel eşyalarını alıp onu nehre attı.

Sabah olunca insanlar, bir araya toplanıp birçok yönden Türklerin üzerine akın etmeye başladılar. Hâkân, yenilgiye uğramış bir hâlde yola çıktı ve çölün iç kısımlarına doğru ilerledi. Diğer bazıları ise hükümdar Yezdecerd'i aradılar, fakat onu bulamadılar. Bunun üzerine onun izini sürerek yola çıktılar ve sonunda kendisine ulaştılar. Onun suya atılmış cesedini buldular. Elbiselerini de değirmencinin yanında ele geçirdiler.

Bu olay, Hz. Osman'ın hilafetinin altıncı senesinde²⁷ meydana gelmişti ve hicretin 30. yılına denk geliyordu. Bu tarihte İran hükümdarlığı sona ermiş oldu. Günümüzde İranlılar tarihlerini bu olaydan başlatmaktadırlar. Mâhûyeh ise kaçtı ve Merv halkının kendisini öldürmesinden kortuğu için Ebreşehr'e gitti ve orada öldü.

27 Hicri 30 miladî 650 yılında.

Abdullah b. Hâzim es-Sülemî, Serahs²⁸ üzerine yürüdü ve orayı fethetti. Abdullah b. Âmir ise Kirman ve Sicistan'a gitmiş ve o iki şehri de ele geçirmişti.

Hız. Ali'ye Biat

[133]

Daha sonra Hız. Osman (ra.) öldürüldü.²⁹ Bu sırada insanlar üç gün halifesiz kaldılar. Halka, Gâfikî namaz kıldırıyordu. Sonra halk, Hız. Ali'ye biat etti. Hız. Ali, insanlara seslenerek şöyle bir konuşma yaptı: "Ey insanlar! Benden öncekilere biat ettiğiniz şeyler üzere bana da biat ettiniz. Seçim hakkı, biat gerçekleşmeden önceydi. Artık biat gerçekleşti ve seçim hakkı kalmadı. Artık halifeye doğru yolda olmak, halka da ona itaat etmek düşer, bu umumi bir biattır ve bunu reddeden İslam dininden yüz çevirmiş olur. Çünkü bu aniden olan bir durum değildir."

Sonra Hız. Ali (ra.), Irak'a gitmek istediğini açıkladı. Bu sırada Şam'da Muâviye b. Ebî Süfyân bulunuyordu. O, Hız. Ömer döneminde yedi sene ve ardından Hız. Osman döneminin tamamında on iki sene orada valilik yapmıştı. Üç kişi hariç, herkes gitmeyi kabul etti. Bunlar, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb, Muhammed b. Mesleme el-Ensârî idi.

Hız. Ali, memurlarını devlete bağlı vilayetlere gönderdi. Os mân b. Huneyf'i Basra'ya, Umâre b. Hassân'ı hicret yurdu olan Kûfe'ye, Abdullah b. Abbâs'ı bütün Yemen bölgesine, Kays b. Sa'd b. Ubâde'yi Mudar'a, Sehl b. Huneyf'i ise Şam'a vali tayin etti.

Sehl, Şam bölgesinin sınırında bulunan Tebük'e³⁰ gelince, Muâviye'ye ait bir süvari birliği onu karşıladı ve geri çevirdiler. Sehl, Hız. Ali'nin yanına döndü. Hız. Ali, böylece Muâviye'nin kendisine muhalefet ettiğini ve Şam halkının da ona biat ettiğini öğrenmiş oldu.

28 *Serahs*: Merv ile Nisâbûr arasındaki İran şehirlerinden birisidir. O zamanlar su azlığı sorunu yaşayan şehirlerdendi.

29 Hız. Osman'ın öldürülmesi hadisesi, 18 Zilhicce 35/31 Mayıs 655 tarihinde meydana geldi.

30 *Tebük*: Medine ile Şam arasında hac yolunda bir şehirdir. Bölgedeki Arapları kontrol altına almak için 9/630'da Müslümanların Hız. Peygamber'le birlikte orada savaşıyla şöhret bulmuştur.

Hac zamanı gelince, Zübeyr ve Talha,³¹ Hz. Ali'den hac için izin istediler. Hz. Ali de ikisine izin verdi. Müminlerin annesi [134] Hz. Âişe daha önce, Hz. Osman kuşatma altındayken, yani öldürülmesinden yirmi gün önce umre yapmak üzere çıkmıştı. Umresini tamamlayınca, bir müddet ikamet etti ve Zübeyr ve Talha ona yetiştiler.

Ali b. Ebî Tâlib, Muâviye'ye şöyle yazdı: "Osman'ın (ra.) başına gelenlerin ve insanların benim etrafımda toplanıp bana biat ettikleri haberi sana ulaştı. Barışa gir veya savaşa izin ver." Hz. Ali, mektubu el-Haccâc b. Gazıyye el-Ensârî ile göndermişti. el-Haccâc, Muâviye'nin yanına geldiğinde Ali'nin mektubunu ona verdi. Muâviye, mektubu okudu ve şöyle dedi: "Efendine geri dön, mektubumu senin ardından elçimle göndereceğim." Bunun üzerine el-Haccâc, oradan ayrıldı. Muâviye, iki tomar getirilmesini emretti. Tomarlardan birini diğerine bağladı ve ikisini dürdü. Bunların üzerine sadece besmele yazmıştı. Mektubun başında da "Muâviye b. Ebî Süfyân'dan Ali b. Ebî Tâlib'e," yazılmıştı.

Sonra bunları Abs kabilesinden cesaret ve atılganlık sahibi bir adamla gönderdi. Abs kabilesine mensup adam Hz. Ali'nin huzuruna girdi ve mektubu ona verdi. Hz. Ali, tomarları açtı ve içinde besmeleden başka yazı olmadığını gördü. Bu sırada Hz. Ali'nin yanında önde gelen kimseler bulunuyordu.

Abs kabilesinden olan adam kalktı ve "Ey insanlar! Aranızda Abs kabilesinden kimse var mı?" diye sordu. Oradakiler, "Evet," diye cevapladılar. Bunun üzerine adam: "Benden iştiniz ve iyice belleyiniz! Ben Şam'da Hz. Osman'ın gömleği altında sakallarını gözyaşlarıyla ıslatan elli bin şeyh bıraktım. O gömleği

31 Zübeyr: Zübeyr b. Avvâm, Kureyşlidir ve sahabedendir. Annesi, Peygamber'in halası Safiye bint Abdülmuttalib'dir. Zübeyr, Ömer b. el-Hattâb'ın aralarında birisine hilafeti verme konusunda istişare için oluşturduğu Şûrâ Heyetindekilerden birisidir. Zübeyr'in İslam'daki yeri, İslam inancını desteklemesine, Habeşistan'a hicret etmesine, Bedir Gazvesi'ne, Yermük Savaşı'na ve Mısır'ın fethine katılmasındandır. Zübeyr'in öldürülmesi, 36/656 yılında Cemel Savaşı'nda olmuştur. Talha ise Talha b. Ubeydullah'tır. Peygamber'le birlikte hicret etmiş, Uhud'da onu savunmuş, bu sebeple yaralanmıştı. Aynı şekilde Cemel Savaşı'nda Zübeyr b. Avvâm'la birlikte öldürülmüştür.

mızrakların uçlarıyla havaya kaldırıyorlar, Osman'ın katillerini öldürmeden veya ruhlarını Allah'a göndermeden kılıçlarını kınlarına sokmayacaklarına yemin ediyorlardı," dedi. Bunun üzerine Hâlid b. Züfer el-Absî kalktı ve şöyle dedi: "Allah hakkı için, sen ne kötü bir Şam elçisiymişsin. Muhacirleri ve Ensarı, Şam halkının askerleri ve Osman'ın gömleğine ağlamalarıyla mı korkutuyorsun. Allah'a and olsun ki o gömlek Yûsuf'un³² gömleği, o ağlayış da Ya'kûb'un ağlayışı değildir. Eğer Şam'da ona ağlıyorsa Irak'ta onu yardımsız bırakmışlardı".

Sonra Mugîre b. Şu'be,³³ Hz. Ali'nin (ra.) huzuruna girdi ve [135] şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Senin Peygamber'in yakın dostu olma konusunda hakkın vardır. Muâviye'yi Şam emîrliğinde ve diğer valileri de Osman zamanındaki gibi yerlerinde bırak. Eğer sana itaat ederlerse o zaman değiştirir veya terk edersin." Hz. Ali de: "Bu konu hakkında düşüneneğim," diye cevap verdi.

Mugîre, onun huzurundan çıktı. Ertesi gün tekrar yanına geldi ve: "Ey Müminlerin Emîri! Dün sana bir fikrimi işaret etmiştim. Onun üzerinde düşününce hata ettiğimi anladım. Görüşüm, kimin itaat kimin isyan edeceğini anlamak ve buna göre karşılık vermek için Muâviye'yi ve Osman'ın diğer valilerini hemen azletmendir," dedi. Sonra kalktı. İbn Abbâs, çıkarken onunla karşılaştı. Sonra Hz. Ali'ye: "Mugîre size hangi konuda gelmiş?" diye sordu. Hz. Ali, dünkü istişarelerini ve Mugîre'nin daha sonra işaret ettiği görüşünü ona bildirdi. İbn Abbâs şöyle dedi: "Dün sana nasihat etmiş, bugün ise seni aldatmış," dedi.

Bu söz Mugîre'nin kulağına gittinde o: "İbn Abbâs doğru söylemiş, ona nasihat ettim, nasihatımı geri çevirince sözü-

32 *Yûsuf*: Yûsuf b. Ya'kûb Verâhîl, Kur'an-ı Kerim'de (Yûsuf suresinde) zikir geçmektedir. Yûsuf, Mısır'da kralın maliye veziri makamını edinmiştir.

33 *Mugîre b. Şu'be*: Sahabilerden biridir. Sakîf oğullarındandır. Hendek Savaşı'ndan sonra Müslüman olmuştur. Ömer b. el-Hattâb'ın hilafeti döneminde Basra'da valilik yapmıştır. Kâdisiye ve Nihâvend'de savaştığı gibi, Yermük'te de savaşmıştır. O zamanın dâhileri arasındadır. En önemli işleri, Küfe valiliğini üstlenmesi ve Haricîler ile savaşmasıdır. 50/670'te vefat etmiştir.

mü değiştirdim,” dedi. İnsanlar bu konuyu konuşmaya dalınca Mugîre Mekke’ye gitti ve orada üç ay kaldı. Sonra Medine’ye döndü.

Sonra Hz. Ali (ra.), halka Irak seferi için hazırlık yapılmasını duyurdu. Sa’d b. Ebî Vakkâs, Abdullah b. Ömer b. el-Hatâtâb, Muhammed b. Mesleme onun huzuruna girdiler. Hz. Ali, onlara: “Sizin hakkınızda, size yakıştıramadığım hoş olmayan şeyler duydum,” dedi. Sa’d ona: “Sana ulaşan bir haber olabilir. Bana bir kılıç ver, seninle birlikte savaşıyım da kim Müslüman, kim kâfir anla,” dedi.

Abdullah b. Ömer: “Allah adına senden beni bilmediğim bir göreve yöneltmeni isterim,” dedi.

Muhammed b. Mesleme: “Resulullah bana müşriklerle savaşıldıkça kılıcımla savaşmamı, ehli namazla savaşıldığında kılıcımla kırılana kadar Uhud³⁴ kayasına vurmamı emretti. Kılıcımla dün kırdım,” dedi. Sonra onun yanından çıktılar.

[136] Sonra Üsâme b. Zeyd, içeri girdi ve: “Seninle birlikte bu yöne (Irak’a) çıkma konusunda beni affet. Allah’tan başka ilah olmadığına şahadet edenlerle savaşmayacağıma dair Allah’a yemin etmişim,” dedi.

Bu haberler, el-Eşter’in³⁵ kulağına gidince Hz. Ali’nin huzuruna girdi ve şöyle dedi: “Ey Müminlerin Emîri! Biz, Muhacirlerden ve Ensardan olmasak da iyilik yaparak onlara uyanlardanız. Bu kavim, önce yaptıkları konusunda bizden daha önde iseler de kendileriyle ortak olduğumuz bu konu hakkında bizden daha önde değildirler. Bu genel biattır. Bunun dışına çıkan (birisi) kınayıcı olup (diğerini) razı etmek isteyendir. Seninle birlikte gelmek istemeyenleri dilinle teşvik et. Buna

34 *Uhud*: Medîne-i Münnevve’nin kuzeyinde bir dağ, bu dağın olduğu bölgede Peygamber’in (sav.) komutasındaki Müslümanlarla Mekkelî İslam düşmanları arasında bir savaş yaşanmıştır. Bu savaş, 3/624’de vuku bulmuştur.

35 *el-Eşter*: Mâlik el-Eşter, Hz. Ali b. Ebî Tâlib’in ordu komutanlarından ve ona en bağlı olanlardan biridir. Cemel ve Sıffin savaşlarında onunla birlikte savaşmıştır. Tecrübesi ve becerisi sebebiyle “yılan” diye lakap verilmiştir. 69/698’de zehirlenerek öldürülmüştür.

yanışmazlarsa onları hapisle edeplendir.” Bunun üzerine Hz. Ali: “Onları, taşıdıkları fikir üzere bırakacağım,” dedi.

Hz. Ali, Irak’a doğru hareke geçmeye karar verince Ensarın önde gelenleri toplanıp Hz. Ali’nin huzuruna çıktılar. Bedir Savaşı’na katılan Ukbe b. Âmir konuştu: “Ey Müminlerin Emîri! Seni Resulullah’ın mescidinde namaz kılmaktan, onun kabri ve minberi arasında gidip gelmekteki kaybın, Irak konusundaki umutlarından daha büyüktür. Eğer Şamlılarla savaş için gidiyorsan, (bil ki) Ömer, bizim aramızda kaldı ve Kâdisiye ordusu için Sa’d’ı, Ehvâz ordusu için Ebû Mûsâ’yı göndermek ona yetti. Bu ikisi gibi adamlar, senin yanında da vardır. Adamlar birbirine benzer, günler gelip geçicidir,” dedi. Bunun üzerine Hz. Ali: “Irak’ta mallar ve adamlar var. Şam halkında bir ayaklanma var ve ben de oraya yakın olmak istiyorum,” diye cevap verdi. İnsanlara kendisiyle hareket etmeleri için çağrıda bulundu. O, yola çıktı. İnsanlar da onunla birlikte yola çıktılar.

Cemel Vakası³⁶

Şöyle denilmiştir: Zübeyr, Talha ve Âişe haclarını eda ettikten sonra Hz. Osman’ın öldürülmesi konusunda konuşmak üzere bir araya geldiler. Zübeyr ve Talha, Hz. Âişe’ye şöyle dediler: “Bize uyarsan Osman’ın kanını talep ederiz,” dediler. Hz. Âişe: “Osman’ın kanını kimden talep edeceksiniz?” diye sordu. İkisi de: “Katiller, bilinen bir topluluktur. Ali’nin en yakınları, ashabın en başta gelenleridir. Sen bizimle beraber yola çık ve bizi takip edecek olan Hicazlılarla birlikte Basra’ya gidelim. [137] Basralılar da seni görürlerse seninle birlikte tek yumruk olacaklardır.” Hz. Âişe, onların yola çıkış teklifini kabul etti ve sağında solunda insanlarla yolculuğa çıktı.

Hz. Ali, Medine’den Kûfe’ye doğru harekete geçince, Zübeyr, Talha ve Âişe’nin haberi ona ulaştı. Yanındaki dostlarına: “Bu topluluk, sizin aranızda planladıklarınızı yapmak için Basra’ya gitmek üzere yola çıktı. Biz onların peşinden gide-

36 *Cemel Vakası*: Bu isimle adlandırılmasının sebebi savaşın, müminlerin annesi Hz. Âişe’nin bindiği deve etrafında olmasıdır. O, Talha ve Zübeyr’in yanında adamlarını savaşa teşvik etmiştir. Cemel Savaşı, cemâdiyessânî 36/656’da olmuştur.

lim, belki oraya varmadan onlara yetişiriz. Şayet oraya varırlarsa bütün halk onların tarafına meyledecektir,” dedi. Onlar da, “Bizi onların üzerine yürüt, Ey Müminlerin Emîri!” dediler. Zû Kâr³⁷ denilen yere kadar geldiler, burada diğer topluluğun Basra’ya ulaştığı ve Sa’d oğulları hariç, bütün Basra halkının onlara biat ettikleri haberi geldi. Zira onlar, Basra’ya diğer insanların girdikleri şekilde girmemişler ve Basra halkına: “Ne sizinle birlikte, ne de sizin karşınızda oluruz,” demişlerdi. Ka’b b. Sûr, ailesiyle oturarak onlara katılmamıştı. Nihayet Hz. Âişe, onun evine gelince ona olumlu cevap vermiş ve “Anne-me cevap vermemeyi istemem,” demişti. Ka’b, bu sırada Basra kadılığında bulunuyordu.

[138] Bu haber kendisine ulaşınca Hz. Ali, Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs’ı Kûfe halkını ayaklandırması için gönderdi. Oğlu Hasan’ı ve Ammâr b. Yâsir’i de onun yanına verdi. Onlar, hemen yola çıktılar ve Kûfe’ye girdiler. Ebû Mûsâ o gün Kûfe’de camiide oturmaktaydı. İnsanlar onun etrafında toplanmıştı. O şöyle dedi: “Ey Kûfe halkı! Bana itaat edin, böylece Araplardan asil bir halk olursunuz. Mazlum size sığınır, korkan sizin yanınızda güven bulur. Ey insanlar! Fitne geldiği zaman her şeyi karıştırır, gelmeyip geri durduğu zaman her şey ortaya çıkar. Dini yıkacak, insanları dağıtacak olan bu fitnenin nereden geleceği veya ne getirileceği bilinmez. Kılıçlarınızı kınlarına sokun, mızraklarınızın sivri uçlarını çıkarın, yaylarınızın tellerini kesin, evlerin oyuklarına girin. Ey insanlar! Fitne zamanı uyuyan, ayakta olandan; ayakta duran, koşandan daha iyidir.”

el-Hasan b. Ali ve Ammâr (ra.) büyük camiye geldiler. Ebû Mûsâ’nın etrafında büyük bir insan topluluğu vardı. O da insanlara bu sözü ve benzerlerini söylemekteydi. Hasan ona: “Camimizden çık ve istediğin yere git,” dedi. Sonra Hasan, minbere çıktı. Ammâr da onunla birlikte çıktı. İnsanlardan asker istediler. Kûfe halkının en faziletlilerinden biri olan Hucr

37 Zû Kâr: Benî Şeybân ve Kisrâ komutasındaki İranlılar arasındaki Zû Kâr Savaşı’nın geçtiği yerdir. Bu, İslam’dan önce yaşanmış bir hadisedir. O gün Araplar, büyük bir zafer kazanmışlardır. Bu savaşın meydana geldiği yer, Basra yakınlarında bulunur.

b. Adî el-Kindî kalktı ve “Hafif ve yüklü olarak orduya katılı-
nız. Allah size rahmet etsin!” dedi. Taraftarları, her taraftan
onun bu davetine: “Müminlerin Emîri için işittik ve itaat ettik,
zor zamanda ve kolaylıkta, sıkıntıda rahatlıkta onunla bera-
ber istediği her yere gideriz,” dediler.

Ertesi gün sabahladıklarında, hazırlanarak çıktılar. Hasan,
onları saydı. Toplam 9.650 adamdı. Oradan ayrılmadan önce
Zû Kâr'da bulunan Hz. Ali'nin yanına vardılar. Hz. Ali, yola çık-
mayı istediğinde alaca karanlıktı. Bir tellala emretti, o da in-
sanlara seferin başladığını duyurdu. Hasan, yaklaştı ve şöyle
dedi: “Babacığım! Osman öldürölüp insanlar sana gidip gel-
meye ve senden bu işi halletmeni istemeye başladıklarında,
bütün insanlar sana itaat etmeden bu istekleri kabul etmeme-
ni söylemiştim. Zübeyr ve Talha'nın Âişe'yle birlikte Basra'ya
doğru yola çıktıkları haberi sana ulaşınca Medine'ye dönme-
ni, evinde oturmanı tavsiye etmiştim. Osman kuşatıldığı za-
man, Medine'den çıkmanı söylemiştim. Böylece o, sen orada
yokken öldürölürdü. Ancak, sen bunların hiçbirinde görüşü-
mü kabul etmedin.”

Hz. Ali ona şöyle cevap verdi: “Bütün bölgelerdeki insan-
ların itaat etmesini beklemem konusuna gelince, biat sadece
Haremeyn'e gelen Muhacirler ve Ensarla olur. Onlar razı olup
(hilafeti) teslim ettiklerinde herkesin razı olup teslim etmesi
gerekir. Evime dönüp orada oturma meselesine gelince, şayet
evime dönseydim bu İslam ümmetine ihanet olurdu. Ayrılı-
ğın Müslümanlar arasına düşmesinden, ümmetin birbirine
girmesinden emin olamazdım. Osman'ı kuşattıkları zaman,
Medine'den ayrılmam konusuna gelince, bunu nasıl yapabi-
lirdim?! Asiler, Osman'ı kuşattıkları gibi beni de kuşatmışlar-
dı. Oğlum, senden daha iyi bildiğim konularla ilgilenme!”

Sonra Hz. Ali, insanları harekete geçirdi, Basra'ya yaklaşınc-
a askerleri bölüklere ayırdı. Sancaklar bağladı. O, sekiz san-
cak bağlamıştı. Himyer ve Hemdân'a bir sancak verdi ve baş-
larına Saîd b. Kays el-Hemedânî'yi tayin etti. Mezhic ve Eş'arî-
lere bir sancak verdi ve başlarına Ziyâd b. en-Nadr el-Hâ-

risî'yi atadı. Tay kabilesine bir sancak verdi ve başlarına Adî b. Hâtim'i atadı. Kays, Abs ve Zübyân kabilelerine bir sancak verdi ve başlarına Muhtâr b. Ebî Abîd'in amcası Sa'd b. Mes'ûd es-Sekaffî'yi atadı. Kinde, Hadramevt, Kuzâa ve Mehre'ye bir sancak verdi ve başlarına Hucr b. Adî el-Kindî'yi atadı. Ezd, Büceyle, Has'am ve Huzâa'ya bir sancak verdi ve başlarına Mihnef b. Süleyym el-Ezdî'yi atadı. Bekir ve Tağlib kabileleriyle Rebîalılara bir sancak verdi ve başlarına Mahdûc ez-Zühelî'yi atadı. Kureyşlilere, Ensara ve Hicazlılardan savaşa katılanlara bir sancak verdi ve başlarına Abdullah b. Abbâs'ı atadı. Bunlar, Cemel, Sıffîn ve Nehr olaylarına katıldılar. Bu şekilde yedi gruba ayrılmışlardı. Piyadelerin başında Cündüb b. Züheyr el-Ezdî bulunuyordu.

[139] Hz. Ali'nin (ra.) yola çıktığı ve hatta Hureybiye'de³⁸ konakladığı haberi Talha ve Zübeyr'e ulaşınca onlar da bölükler oluşturup sancak bağladılar. Süvarilerin başına, Muhammed b. Talha'yı, piyadelerin başına Abdullah b. ez-Zübeyr'i geçirdiler. Büyük sancağı da Abdullah b. Harâm b. Huveylid'e teslim ettiler. Ezd sancağını Ka'b b. Sûr'a verdiler ve onu sağ cenaha yerleştirdiler. Kureyş ve Kinâne'nin başına Abdurrahmân b. Attâb el-Esîd'i, sol cenahın başına da Abdurrahmân b. el-Hâris b. Hişâm'ı geçirdiler. Abdurrahmân b. el-Hâris, Hz. Âişe'nin: "Evimde oturup bu yöne doğru yola çıkmamayı isterdim. Bu bana, Abdurrahmân b. el-Hâris'in faziletine, aklına ve ahlakına sahip olan Resulullah'tan on evlat sahibi olmaktan daha hayırlı olurdu," dediği kimsedir. Kays'ın başına Müşâci' b. Mes'ûd'u, Teymürrebâb'ın başına Amr b. Yesribî'yi; Kays'ın, Ensarın ve Sakîf'in başına Abdullah b. Âmir b. Kureyz'i; Huzâa'nın başına Abdullah b. Halef el-Huzâî'yi, Kuzâa'nın başına Abdurrahmân b. Câbir er-Râsibî'yi, Mezhic'in başına er-Rabî' b. Ziyâd el-Hârisî'yi, Rebîa'nın başına Abdullah b. Mâlik'i geçirdiler.

Şöyle denilmiştir: Ali (ra.) üç gün boyunca Basralılara elçiler gönderdi. Elçiler onları itaate dönmeye ve Halifenin ya-

38 *Huraybiye*: Saldırılarla harap olmadan önce İranlılara ait olan bir şehrin kalıntılarıdır. Basra'nın inşasından sonra İslam döneminin başında Basra hudutları içine girmiştir.

nındaki topluluğa katılmaya davet ettiler. Ancak, hiçbir cevap alamadılar. Bunun üzerine Hz. Ali ve yanındakiler 10 Cemâziyelâhir Perşembe günü harekete geçtiler. Hz. Ali'nin sağ tarafında el-Eşter, sol tarafında Ammâr b. Yâsir vardı. Büyük sancak, oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'nin elindeydi. Sonra diğer topluluk da onların üzerine yürüdü. Safları birbirlerine yaklaştı. Sabah namazından öğle namazına kadar safları doldurarak onları barıştırmaya çalıştı, onları davet etti. Basralılar, sancaklarının altında duruyorlar, Hz. Âişe de topluluğun önünde devesinin üzerinde duruyordu.

Denilmiştir ki: Zübeyr, Ammâr'ın Hz. Ali ile birlikte olduğunu görünce Hz. Peygamber'in: "Doğruluk Ammâr'la birlikte dir. Seni isyankâr bir topluluk öldürecek," sözlerinden dolayı içinde bulunduğu durum hakkında şüpheye kapıldı.

Denilmiştir ki: Hz. Ali, Basralıların saflarına yaklaştı. Zübeyr'in kendisinin yanına yaklaşması ve onunla istekleri hakkında konuşmak için elçi gönderdi. Zübeyr, geldi ve Ali'ye (ra.) yaklaştı. İki safın arasında birlikte durdular, atlarının boyunları birbirine değdi. Hz. Ali şöyle dedi: "Allah aşkı için ey Ebû Abdullah! Benimle birlikte el ele Peygamber'e (sav.) gittiğimiz günü hatırlıyor musun? Peygamber, sana 'Onu seviyor musun?' diye sormuştu. Sen de 'Evet ey Allah'ın Resulü,' demiştin. Sonra Peygamber: 'Sen ona zulmederek, onunla savaşacaksın,' buyurmuştu." Zübeyr: "Evet, ben o olayı hatırlıyorum," dedi.

Sonra Hz. Ali, taraftarlarının yanına döndü ve onlara: "Bu topluluğa saldırınız, artık onlar hakkında mazuruz," dedi. Bunun üzerine birbirlerine saldırdılar. Mızrak ve kılıçlarla savaştılar. Zübeyr, harekete geçti, elinde büyük sancak bulunan oğlu Abdullah'a yaklaştı ve ona: "Oğlum ben geri dönüyorum," dedi. Oğlu: "Nasıl yaparsın bunu, baba?" diye karşılık verince Zübeyr: "Bu konuda kesin bir görüşüm yok. Ali bana unuttuğum bir şeyi hatırlattı, sen de benimle birlikte buradan ayrıl," dedi. Abdullah: "Allah'a and olsun ki Allah aramızda hükmünü verinceye kadar, ayrılmayacağım," diye cevap verdi. Bunun

üzerine Zübeyr, onu terk etti. Oradan uzaklaşmak ve Hicaz'a doğru gitmek üzere Basra'ya gitti. Denilmiştir ki: Talha, Zübeyr'in ayrıldığını öğrenince, o da ayrılmaya karar verdi. Mervân b. el-Hakem, onun bu isteğini öğrendi ve ona bir ok attı. Ok, Talha'nın dizine geldi. Çok kan kaybetti ve öldü.

Zübeyr, yola çıktı ve Basra'ya girdi. Kölelerine sefer hazırlıkları yapıp kendisine katılmalarını emretti. el-Hureybe tarafından çıktı. Evinin avlusunda oturmakta olan Ahnefb. Kays'ın yanından geçti. Kavmi de onun etrafındaydı, savaşa katılmamışlardı. Ahnef: "Bu, Zübeyr'dir. O, bir iş için ayrılmış olmalı. Aranızda onun haberini bize getirecek var mı?" diye sordu. Amr b. Cürmüz: "Ben sana onun haberini getiririm," dedi. Atına bindi, kılıcını kuşandı ve Zübeyr'in peşinden gitti. Öğle namazından önceydi. Basra'daki evlerinden çıkınca ona: "Ey Ebû Abdullah! Topluluğu terk ederken onların durumu nasıldı?" diye sordu. Zübeyr: "Onları, birbirlerinin yüzlerini kılıçla vurur hâlde bıraktım," dedi. Amr: "Nereye gitmek istiyorsun?" diye sorunca Zübeyr: "Aklımdan dolayı, onlardan ayrıldım, bu işte bana göre basiret yoktur," dedi. Amr b. Cürmüz: "Ben de el-Hureybe'ye gidiyorum," dedi. Zübeyr: "Oraya (beraber) gidelim," dedi. Namaz vakti yaklaşınca kadar ikisi yürüdü. Sonra Zübeyr: "Namaz vakti. Namazı kılmak istiyorum," dedi. Amr da: "Ben de kılmak niyetindeyim," dedi. Zübeyr ona: "Sen benim yanımda güven içerisinde, ben de sana karşı öyle miyim?" diye sordu. Amr: "Evet, öylesin," diye cevap verdi. İkisi de indiler ve Zübeyr namaza durdu, secdeye varınca Amr, kılıcıyla onun üzerine hamle yaparak ona vurdu ve Zübeyr öldü. Amr, Zübeyr'in zırhını, kılıcını ve atını alarak yola çıktı ve Hz. Ali'nin yanına geldi. Bu sırada Hz. Ali ayakta duruyordu. İnsanlar kılıçlarla çarpışmaktaydılar. Amr, silahı onun önüne attı. Hz. Ali (ra.), kılıca bakınca, "Bu kılıcın sahibi, Resulullah'ın (sav.) başındaki nice sıkıntıyı rahatlığa kavuşturmuştu. İbn Safiyye'nin katili! Ateşle müjdelen!" dedi. Bunun üzerine Amr: "Düşmanlarınızı öldürüyoruz, bizi ateşle müjdeliyorsunuz!" diye karşılık verdi.

Şöyle söylenmiştir: Sonra Hz. Ali, oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'ye emredip, "Sancağınla öne çık," dedi. Onun ya-

nında büyük bir sancak vardı. O, sancakla birlikte öne çıktı. Basralılar, Abdullah b. ez-Zübeyr'e sığınmışlar, komutanlığa onu geçirmişlerdi. Muhammed, sancakla birlikte öne çıktı. Basralılar, onu mızrak ve kılıçlarla karşılamışlardı. (Muhammed b. el-Hanefiyye) sancakla birlikte durdu. Hz. Ali, sancağı onun elinden aldı ve saldırıya geçti. İnsanlar onunla birlikte saldırıya geçtiler. Sonra sancağı oğlu Muhammed'e verdi ve çarpışma alevlendi, savaş kızıştı. Taraftarları, Hz. Âişe'nin, devesinin etrafından açılmaya başladılar. Ka'b b. Sûr öldürüldü. Ezd ve Dabbe kabileleri oldukları yerde kaldılar ve şiddetli bir şekilde savaştılar.

Hz. Ali, Basralıların sabrının büyüklüğünü görünce, taraftarlarının komutanlarını topladı ve onlara: "Bu topluluk, ol- [141] dukça inatçı ve dirençli bir hâl aldı. Onlarla doğru dürüst savaşın," dedi. el-Eşter, Adî b. Hâtim, Amr b. el-Hamık ve Ammâr b. Yâsir askerleriyle beraber çıktılar. Amr b. Yesribî, Basralıların sağ kanadında bulunan topluluğuna: "Sizin önünüze çıkan bu Iraklı topluluk, Osman'ın katilleridir, onlarla savaşmanız gereklidir," dedi. Kabilesi Benî Dabbe'nin önüne geçti ve çok şiddetli bir biçimde çarpıştı. Tahtirevanın etrafında o kadar ok çoğalmıştı ki kirpi gibi olmuştu. Deve metal zırhlarla giydirilmiş, tahtirevan da demir plakalarla kaplanmıştı.

İki taraf da ölülerin sayısı artıp savaşın tozu kalkana kadar birbirlerine sabrettiler. Sancaklar görünüyordu. Hz. Ali bizzat saldırıda bulundu. Kılıcı bükülene kadar savaştı. Basralıların süvarisi olan Amr b. el-Eşref çıktı ve Hz. Ali'nin tarafından karşısına çıkan herkesi öldürdü. O, bu sırada recez söylüyor ve şöyle diyordu:

*Ey anamız, bildiğimiz en iyi ana!
Ana, yavrusunu besler ve şefkat eder.
Görmez misin kaç soylu at yaralandı,
Kafası ve bileği kesildi.*

Ona karşı Kûfelilerden el-Hârîse b. Züheyr el-Ezdî çıktı. O, Hz. Ali'nin süvarilerindendi. Onlar, birbirlerine iki darbe vurular. İkisi de birbirine öldürücü darbeler vurmuştu. İkisi de yüz üstü düştüler ve ayaklarıyla debelenerek öldüler.

Şöyle söylenmiştir: Basralılar açılınca el-Eşter, devenin olduğu yere ulaştı. Abdullah b. ez-Zübeyr, devenin yularını tutmaktaydı. el-Eşter, kendini Abdullah b. ez-Zübeyr'in üstüne attı ve onu altına aldı. Abdullah b. ez-Zübeyr: "Beni Mâlik'le (el-Eşter b. el-Hâris en-Nehaî ile) birlikte öldürün!" diye bağırınca arkadaşları İbnü'z-Zübeyr'in yanına koştular.

el-Eşter, öldürüleceğinden korktuğu için Abdullah b. ez-Zübeyr'in üzerinden kalktı. Çarpıştı ve arkadaşlarının yanına ulaştı. Atının bir gözü kör olmuştu. Onlara: "Beni sadece İbnü'z-Zübeyr'in 'Beni ve Mâlik'i öldürün!' sözü kurtardı. Topluluk Mâlik'in kim olduğunu bilmiyordu. Şayet o, 'Beni ve el-Eşter'i öldürün,' deseydi mutlaka beni öldürürlerdi," dedi.

Adî b. Hâtim de bir gözü çıkana dek savaşmaya devam etti. [142] Kûfelilerin zahitlerinden olan Amr b. el-Hamık da savaşmıştı. Yanındaki zahitler de çok çetin bir savaş verdiler. Kılıcı bükülene kadar vurdu. Sonra kardeşi Riyâh'ın yanına döndü. Riyâh ona: "Kardeşim, galibiyeti elde edersek bugün yaptığımız ne güzel olacak!" dedi.

Yine şöyle söylenmiştir: Hz. Ali, Basralıların devenin yanında durmaya çalıştıklarını ve onun yanından her uzaklaştırdıklarında, tekrar devenin yanına dönüp onu kuşattıklarını gördü. Bunun üzerine Hz. Ali; Ammâr, Saîd b. Kays, Kays b. Sa'd b. Ubâde, el-Eşter, İbn Büdeyl, Muhammed b. Ebû Bekir ve taraftarlarının diğer önderlerine: "Bu deve gözlerinin önünde kaldıkça onlar savaşacaklar. Bu devenin bir ayağı kesilirse o zaman düşer ve ayakta duramaz," dedi. Taraftarlarından gayretli savaşanlarla birlikte deveye doğru harekete geçtiler. Basralılar devenin etrafından dağıldılar. Kûfe'nin serkeşlerinden "A'yen b. Zubay'a denen bir adam deveye yaklaştı ve dizindeki kırışleri keserek onu sakatladı. Hayvan, böğürerek yere düştü ve öldü. Tahtirevan Hz. Âişe ile birlikte yere doğru eğildi. Bunun üzerine Hz. Ali, Muhammed b. Ebû Bekir'e: "Kız kardeşinin yanına git," dedi. Muhammed, oraya yanaştı. Elini tahtirevana soktu ve eli Hz. Âişe'nin elbisesine dokundu. Hz. Âişe: "Biz Allah'tanız. Kimsin sen, annen seni yitirsin!" deyince, Muhammed: "Ben kardeşin Muhammed'im," diye karşılık verdi.

Hız. Ali (ra.), taraftarlarına seslendi: "Kaçanı takip etmeyin, yaralıyı öldürmeyin, hiçbir malı yağmalamayın, silahını bırakan emniyettedir, kapısını kapayan güvendedir."

Anlatılmıştır ki: [Hız. Ali'nin taraftarları] altın, gümüş ve eşayla karargâhlarına doğru gitmeye başladılar. Hiç kimseden, savaştığı silahıyla bindiği bineğinden başkası alınmıyordu. Taraftarlarından biri Hız. Ali'ye: "Ey Müminlerin Emîri! Onlarla savaşmamız helal oluyor da, onları esir almamız ve mallarını almamız neden helal olmuyor?" diye sordu. Bunun üzerine Hız. Ali: "Allah'ın birliğini kabul eden kimseler esir edilemezler, mallarından da savaştıkları silah ve bineklerinden başka ganimet alınmaz. Bilginiz olmayan konularla uğraşmayı bırakın da size emredileni yapın," dedi.

Denilmiştir ki: Hız. Ali, Muhammed b. Ebû Bekir'e Âişe'yi Abdullah b. Halef el-Huzâî'nin evine götür. Abdullah, o gün ölenler arasındaydı. Hız. Âişe, onun karısı Safiyye'nin yanında konakladı.

Hız. Ali, Muhammed'e: "Bak, kardeşine hiçbir şey isabet etmiş mi?" dedi. Bunun üzerine Muhammed: "Kolunda bir ok sıyrığı var, demir perdelerin arasından girmiş," diye karşılık verdi.

Hız. Ali (ra.), Basra'ya girdi, hemen büyük camiye gitti. İnsanlar orada toplanmışlardı. Minbere çıktı, Allah'a hamd etti, Peygamber'e övgüde bulundu ve salat etti. Sonra şöyle dedi: "Şüphesiz ki Allah geniş rahmet ve elem verici bir azaba sahiptir. Kadının ordusu, hayvanın (devenin) tâbileri Basralılar hakkımdaki zannınız nedir? Deve böğürdü, siz savaştınız. Devenin bir bacağı kesildi, yenilgiye uğradınız. Ahlakınız dayanıksız, verdiğiniz söz caymak imiş. Suyunuz acı, toprağınız [143] suya yakın, gökyüzünden uzaktır. Allah'a and olsun ki öyle bir zaman gelecek ki denizde geminin sadece direkleri görüldüğü gibi bu şehrin de camisinin minareleri görünecektir. Evlerinize dönünüz." Sonra minberden indi ve oradan ayrılarak karargâhına gitti. Muhammed b. Ebû Bekir'e: "Kız kardeşinle birlikte yolculuğa devam et ve onu Medine'ye ulaştırır ulaş-

tırmaz hemen benim yanıma Kûfe'ye gel," dedi. Muhammed: "Beni bundan mazur görünüz," dediyse de Hz. Ali: "Seni bu görevden muaf tutamam, sen mutlaka gelmelisin!" dedi. Muhammed, kız kardeşini Medine'ye ulaştırdı.

Hz. Ali, Basra'dan ayrıldı ve oraya Abdullah b. Abbâs'ı vali yaptı. Mirbed Mahallesi'ne (develerin bağlandığı ahıra) ulaşınca dönüp Basra'ya baktı ve "Beldelerin toprağı en kötü olanından, en çabuk helak olanından, suya en yakınından, göğge en uzağından beni çıkartan Allah'a hamd olsun," dedi. Sonra yola devam etti ve Kûfe'ye gelince, "Vay şana Kûfe! Havan ne kadar güzel, toprağın ne kadar besleyici, senden dışarı çıkan günahkâr, sana giren rahmet içindedir. Günler ve geceler geçmiyor ki tüm müminler sana gelecek, her günahkâr sende kalmayı kötü görüyor. O kadar mamur olacaksın, ta ki halkından biri cuma namazına gitmek için sabah erkenden bir ucundan çıksa mesafenin uzaklığından dolayı cumaya yetişemeyecek," dedi.

Denilir ki: Hz. Ali'nin Kûfe'ye gelişi, 36 yılının receb ayının on iki gecesini geçmişken pazartesi günü olmuştu. Hz. Ali'ye: "Ey Müminlerin Emîri! Sarayda konaklayacak mısınız," diye soruldu. O da: "Orada kalmaya ihtiyacım yok. Çünkü Ömer b. el-Hattâb sarayı kötü görürdü. Ama ben (sarayın avlusuna konaklayacağım)," dedi. Sonra büyük camiye girdi, orada iki rekât namaz kıldı, ardından sarayın avlusunda konakladı. [Şair] Şennî, Hz. Ali'yi, Şam üzerine yürümeye teşvik ederek şöyle dedi:

*Bu imama de ki savaş sona erdi,
Böylece nimet tamam oldu.
Ahdi bozanla savaşmayı bitirdik,
Şam'da ise büyük bir bela olan bir yılan vardır.
Zehir saçmakta, onun soktuğu kimseye şifa yoktur,
Öyleyse seni ısırmadan ona (ok vs.) at.*

Şöyle denilmiştir: Hz. Ali, Kûfe'de kıldığı ilk cumada hutbe verdi ve şöyle dedi: "Hamd Allah'adır. O'na hamd ederim. O'ndan hidayet dilerim. O'na iman eder, O'na tevekkül ederim. Sapkınlık ve helak olmaktan O'na sığınırım. Allah kime hida-

yet ederse o kişiyi sapıtacak değildir. O, her kimi de saptırırsa onu doğru yola iletecek kimse yoktur. Şahadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur ve O'nun hiçbir ortağı yoktur. Şahadet ederim ki Muhammed O'nun kulu ve elçisidir. Allah, elçiliği için onu seçmiş, emrini tebliği için onu has kılmıştır. Yaratıkları içerisinde Allah'a en yakını, en sevimlisidir. Rabbinin risaletini tebliğ etmiş, ümmetine nasihat etmiş ve üzerindeki vazifeyi yerine getirmiştir. Ey Allah'ın kulları! Size Allah'ın kullarının birbirine tavsiye ettikleri en güzel şeyi, Allah rızasına en yakın ve Allah katında işlerin en hayırlı sonucu olan takvayı tavsiye ederim. Allah'tan sakınmakla emrolundunuz. İhsan için yaratıldınız. Kendisinden uyardığı kadar Allah'tan korkun. Çünkü Allah, çok ağır bir felakete karşı uyarmıştır. Allah'tan öyle korkun ki özür olmasın. Riya için veya birileri duysun diye amel etmeyin, zira her kim Allah'tan başkası için amel ederse Allah onu amel ettiği şeye havale eder. Her kim Allah'a samimi bir şekilde ibadet ederse Allah onu dost edinir. Ona niyetinin en üstününü verir. Allah'ın azabından sakının. O, sizi boşa yaratmadı, hiçbir işinizi de boşa bırakmayacaktır. İzlerinizi isimlendirdi, sırlarınızı bildirdi, amellerinizi saydı, ecellerinizi yazdı. Dünya, sizi aldatmasın; ehlini çok aldatıcıdır. Aldanmış kişi, ona aldanmış olandır. Dünya fânidir. Ahiret ise istikrar yurdu. Allah'tan şehitlerin cennetteki makamlarını, peygamberlerin dostluğunu, bahtiyar kimseler gibi yaşayışını isteriz. Biz O'nunlayız ve O'nun için yaşamaktayız.”

Sonra Hz. Ali, beldelere valiler gönderdi. Medâin ve Cûhâ³⁹ bölgelerinin tamamına Yezîd b. Kays el-Erhabî'yi, Cebel ve İsbahân'a Muhammed b. Süleym'i, Bihkubâdât'a Kurt b. Ka'b'ı, Kesker ve civarına Kudâme b. Aclân el-Ezdi'yi, Behüresîr ve etrafına Adî b. el-Hâris'i, Estânu'l-Âlî'ye Hassân b. Abdullah el-Bekrî'yi, ez-Zevâbî bölgesine Sa'd b. Mes'ûd'u, Sicistan ve sınırlarına Rib'î b. Kâs'ı, bütün Horasan bölgesine de Huleyd b. Kâs'ı atadı.⁴⁰

39 Cûhâ: Bağdat'a bağlı bilinen bir bölge.

40 İsbahân, el-Behkubâdât, Kesker, Behersîr, Estânu'l-Âlî, ez-Zevâbî ve Sicistan: Horasan şehir ve beldelerinin ve diğer bazı Fars bölgelerinin ismi (bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*).

Huleyd b. Kâs, Horasan'a yaklaşınca Nîsâbûr halkının itaati terk ettiğini, Kîsrâ'nın bir kızının Kâbil'den oraya geldiğini ve halkın ona meylettğini haber aldı. Huleyd, onlarla savaştı ve onları yenilgiye uğrattı. Kîsrâ'nın kızına eman verdi. Huleyd, onu Hz. Ali'nin yanına gönderdi. Kîsrâ'nın kızı, Hz. Ali'nin huzuruna getirildiğinde, Hz. Ali ona: "Seni bu oğlumla, yani Hasan'la, evlendirmemi ister misin?" diye sordu. Kîsrâ'nın kızı: "Başında başka birisi bulunan kimseyle evlenmem. Eğer sen istersen sana razı olurum," dedi. Hz. Ali: "Ben yaşlı biriyim, bu oğlum ise şöyle şöyle üstünlükleri vardır," dedi. Kız: "O özelliklerin hepsini sana verdim," dedi. Irak ileri gelenlerinden Nersâ isminde biri ayağa kalktı ve "Ey Müminlerin Emîri! Benim hükümdar ailesinden olduğumu bilirsin. Ben onun yakınıyım. Onu benimle evlendir," dedi. Hz. Ali: "O kendisine sahiptir," diye cevap verdi ve kıza dönüp, "İstediğin yere git, istediğinle evlen, bu konuda sana bir kötülük yoktur," dedi.

Musul, Nusaybin, Dârâ, Sincâr, Âmid, Meyyâfârân, Heyt, Ânât ve galip geldiği Şam topraklarına el-Eşter'i atadı. el-Eşter, oraya doğru harekete geçti. ed-Dahhâk b. Kays el-Fihri onu karşıladı. O, Muâviye b. Ebî Süfyân tarafından oraya tayin edilmişti. Onlar, Harrân ile Rakka arasında el-Merec denen
[145] bir yerde geceye kadar savaştılar. Bu haber, Muâviye'ye ulaştı. ed-Dahhâk'ı içerisinde Abdurrahmân b. Hâlid b. el-Velîd'inde bulunduğu büyük bir süvari birliğiyle destekledi. Bu haber, el-Eşter'e ulaşınca, Muâviye'nin kendisine gelen askerleriyle savaşarak orada ikamet etti. Ardından Sıffin (Savaşı) oldu.

[146] Sıffin Vakası

Şöyle denilmiştir: Hz. Osman'ın vefatını haber vermek ve Muâviye'yi onun kanını istemeye teşvik etmek için Şam'a süvariler gitti. Muâviye, bir gün oturuyorken huzuruna bir adam girdi ve ona: "Selam sana ey Müminlerin Emîri!" dedi. Muâviye: "Selam sana, sen de kimsin? Büyük bir şey söyledin? Daha hilafeti elde etmeden, bana böyle selam vermen beni korkuttu," diye karşılık verdi. Adam: "Ben, el-Haccâc b. Huzeyme b. Sımme'yim," dedi. Muâviye: "Hangi sebeple geldin," diye sor-

du. O da, "Hz. Osman'ın öldürüldüğünü haber vermek için geldim," dedi. Sonra şu şiiri söylemeye başladı.

*Amcan Abdülmuttalib'in oğulları,
Şüphesiz onlardır şeyhiniz Osman'ın katilleri,
Sıçramaya en hak sahibi sensin sıçra!
Toplanıp yükselen gibi dosdoğru yürü!*

Şöyle dedi: "Ben Yezîd b. Esed'le birlikte Osman'a yardıma gidenler arasındaydım. Biz, ona yetişemedik. el-Hâris b. Züfer benimle birlikteyken bir adama rastladım. Ona haberi sorduk. O, bize Osman'ın öldürüldüğünü söyledi. Onun öldürülmesini desteklediğini söyleyince onu öldürdük. Şimdi sana haber veriyorum. Sen, Ali'nin güç yetiremeyeceği şeylere güç yetirirsin. Çünkü seninle birlikte, sustuğun zaman bir şey söylemeyen, konuştuğun zaman susan, emrettiğin zaman soru sormayan bir topluluk var. Ali ile birlikte ise o bir şey dediği zaman konuşan, sustuğu zaman soru soran bir topluluk var. Senin yanındaki az adamlar, onun yanındaki çok kimseden daha üstündür. Ali'yi de yalnızca sana kızmak razı edecektir. Ali, Şam olmadan Irak'a razı olmayacaktır. Sen ise Irak olmasa da Şam'a razısın." Muâviye'nin, el-Haccâc b. Huzeyme'nin getirdiği bu habere tahammülü kalmadı ve şöyle dedi:

*Bana, içerisinde insanlara gam olan,
Gözlere uzun ağlayış olan bir haber geldi.
Müminlerin Emîri'nin öldürülmesi, bu haber
Sebebiyle en sert dağlar bile neredeyse eriyip yok olacak.
Allah için böyle öç olmadan helak olan birini görenin
Eki gözü ne hâldedir. Ki bu büyük bir iştir.
Medine'de bu iş için bir topluluk, iki grup birbirini çağırdı.
Aralarında katil de vardı, geri duran da.
Onları davet ettiğinde onu duymazdan geldiler.
İşte bu, nefislerde bulunan (isteklere) tercümandır.
Ebû Amr'ın ölümünü anacağım, sağlam mızraklarla,
Kılıçlarla, zırhları giyenlerin kılıç sesiyle.
Seni, aleyhine toplanan bir topluluk arasında bıraktım,
Bundan sonra artık ben ne diyeyim?
Artık, sen öldürülmüşken, kuyruğumu çekip
Bir beldede öylece oturamam.
Aramızda bulunan sevgiye gelince,
Yaşadığım müddetçe ona gidecek yol yoktur artık.*

[147]

*Ona ısrarlı ve çetin bir savaşıla ulaşacağım,
Ben artık ona şu yıldan itibaren kefilim.*

Hız. Ali, Cebel Valisi Cerîr b. Abdullah el-Becelî'yi kendisine biat etmeye davet etti. Cerîr de ona biat etti, yola çıktı ve Kûfe'ye geldi.

Osmân b. Affân'ın hilafeti boyunca Azerbaycan bölgesinde vali olarak kalan Eş'as b. Kays'a da buna benzer bir mektup yazdı. Eş'as'ın oradaki valilik görevi, insanların Osman'ı kınadıkları bir konumdaydı. Çünkü Hız. Osman, Eş'as'la, onun kızını oğluna alarak bir hısımlık ilişkisi kurunca, onu Azerbaycan'a tayin etmişti. Eş'as'ın Azerbaycan'ın tamamını fetheden kişi olduğu söylenirdi. Orada tesiri, samimiyeti ve çalışması vardı. Hız. Ali, mektubunu ona Ziyâd b. Merhab'la gönderdi. Eş'as, Hız. Ali'ye biat etti ve yola çıkarak Kûfe'ye geldi.

Hız. Ali, Cerîr b. Abdullah'ı kendisini itaate, ona biat etmeye veya savaşı kabul etmeye davet etmesi için Muâviye'ye gönderdi. el-Eşter, Hız. Ali'ye: "Bir başkasını gönder, onun samimiyetine güvenemiyorum," dedi. Ancak Hız. Ali, el-Eşter'in sözüne iltifat etmedi. Cerîr, Muâviye'ye Hız. Ali'nin mektubunu götürdü. Muâviye'nin yanına gitti ve onu Şam'ın önde gelenleri yanında bulunur bir hâlde buldu. Hız. Ali'nin mektubunu ona verdi ve "Bu, Ali'nin sana ve Şamlılara mektubudur. Sizleri, kendisine itaate davet ediyor. İki harem, iki şehir (Basra ve [148] Kûfe), iki Hicaz (Tihâme ve Necd), Yemen, Bahreyn, Umman, Yemâme, Fâris, Cebel, Horasan bölgeleri onun etrafında toplandı. Sadece sizin beldeniz kaldı. Onun vadilerinden biri üzerine aksa sizin yurdunuz boğulur gider," dedi.

Muâviye, mektubu açtı ve okudu: "Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla. Allah'ın kulu Müminlerin Emîri Ali'den Muâviye b. Ebî Süfyân'a! Senin ve senin etrafındaki Müslümanların bana biat etmeleri gereklidir. Ben Medine'deydim, siz ise Şam'daydınız. Çünkü Ebû Bekir'e, Ömer'e ve Osman'a (ra.) biat edenler, bana da biat ettiler. Biat yapılırken burada bulunana seçme, bulunmayana reddetme hakkı yoktur. Bu iş, Muhacirlere ve Ensara aittir. Onlar, Müslüman bir adam etrafında top-

lanıp onu imam olarak isimlendirirler ise bu Allah'ın rızasıdır. Birisi bu imamı eleştirerek veya ondan hoşlanmayarak onların emrinden çıkarsa o, bu imamın emrinden çıkanlar arasında sayılır. Eğer yüz çevirirse Müslümanların yolundan başka bir yola uyduğu için onunla savaşılır, yüz çevirdiği müddetçe Allah ondan yüz çevirir ve onu cehenneme sürükler. Orası ne kötü bir dönüş yeridir. Muhacirlerin ve Ensarın girdiği yola sen de gir. Eğer bu davetimi kabul edersen senin ve yanındakiler hakkında en iyi şey afiyettir. Eğer kabul etmezsen savaş ilan et. Osman'ın katilleri konusunda çok aşırıya gittin, ben de insanların içinde bulunduğu işe girdim. Sonra topluluk bana hüküm danıştılar. Seni ve onları, Allah'ın kitabında ve Peygamber'in sünnetinde olan hükme yönelttim. Ama senin şu yaptığın, bebeğin emzirme aldatmacası gibidir.”

Muâviye, ailesinin önde gelenlerini topladı ve içinde bulunduğu durum hakkında onlarla istişarede bulundu. Kardeşi Utbe b. Ebû Süfyân: “Bu iş konusunda Amr b. el-Âs'tan yardım al,” dedi. Amr b. el-Âs, Filistin yakınlarında bulunan arazisinde ikamet etmekteydi. Fitneden uzak durmuştu. Muâviye ona: “Ali'nin Talha, Zübeyr ve Müminlerin Annesi Âişe konusunda yaptıklarının haberi sana ulaşmıştır. Cerîr b. Abdullah da Ali'ye biat almak için yanımıza geldi. Kendimi sana bağladım. Gel de konu hakkında tartışalım, vesselam,” diye yazdı.

Amr b. el-Âs, iki oğlu Abdullah ve Muhammed ile beraber yola çıktı ve Muâviye'nin huzuruna çıktı. O, Muâviye'nin kendisine olan ihtiyacını biliyordu. Muâviye ona: “Ey Ebû Abdullah! Bugünlerde başımıza üç iş açıldı. Bunlardan kolay kolay kurtuluş yoktur.” Amr b. el-Âs: “Nedir bunlar?” diye sordu. Muâviye: “Birincisi, Muhammed b. Ebî Huzeyfe, zindan (kapısını) kırarak beraberindekilerle birlikte Mısır'a doğru kaçtı. O, bize en fazla düşman olan insanlar arasındadır. İkincisi, Bizans Kralı, bizim üzerimize Şam'a gelmek ve bizimle savaşmak için asker topladı. Üçüncüsü, Cerîr bize Ali'nin elçisi olarak geldi, ya ona biat etmemizi ya da savaş ilan etmemizi bildirdi,” dedi.

Amr şöyle cevap verdi: "İbn Ebî Huzeyfe'nin taraftarlarıyla birlikte hapisten kaçması seni tasalandırmasın. Onu yakalamak için süvariler gönder. Ona gücün yeterse dilediğini yaparsın. Yakalayamazsan da zaten sana zarar veremez. Bizans Kralı'na gelince, ona elindeki bütün Bizans esirlerini iade edeceğine dair bir mektup yaz, ondan ateşkes ve barış antlaşması [149] iste. Onun bu konuda senden daha hızlı ve seni hoş görmeye razı olduğunu göreceksin. Ali b. Ebî Tâlib meselesine gelince, gerçekten de Müslümanlar seninle onu bir görmemektedirler."

Muâviye: "O, Osman'ın öldürülmesine yardım etti, fitne çıkarttı ve cemaati dağıttı," dedi.

Amr şöyle dedi: "Böyle olsa bile Ali'de bulunan, senden önce İslam'a girmiş olması ve Peygamber'e yakınlığı gibi sıfatlar sende yok. Ancak, istediğini elde edene kadar seni desteklersem, benim payım ne olacak?"

Muâviye: "Senin vereceğin karardır," diye cevapladı.

Amr: "Yönetim elinde bulundukça, Mısır'ı bana lokma yap," dedi.

Muâviye, kekeledi ve "Ey Ebû Abdullah! Seni aldatmak istesem, zaten aldatırım," dedi.

Amr dedi ki: "Benim gibi biri aldatılamaz."

Muâviye ona: "Bana yaklaş da sana sırrımı açayım," dedi.

Amr ona yaklaştı ve Muâviye: "Bu bir hile, evde ikimizden başkasını görüyor musun?" diye sordu. Sonra Muâviye şöyle dedi: "Ey Ebû Abdullah! Mısır'ın, Irak gibi olduğunu bilmiyor musun?"

Amr: "Ama dünya senin olsa, orası da benim olur. Dünya da ancak sen Ali'yi yenebilirsen senin olur," dedi.

Sonra Amr ondan özür diledi ve konaklama yerine geri döndü. Utbe, Muâviye'ye: "Mısır karşılığında Amr'ı satın almaya razı olmaz mısın? Şayet işlerin rayına oturursa Şam'da yenilmezsin," dedi.

Muâviye, Utbe'ye: "Bu gece bizim yanımızda kal," dedi. Utbe, orada geceledi. Muâviye yatağına gidince Utbe şu şiiri söyledi:

Ey salınmamış kılıcı engelleyen, ipeğe ve rahata meylettin hemen. Sen daha iki meme arasında yünü kırılmamış taze bir kuzusun. Hayır, sana ulaştı, al onun memesinden ilk sütünü, bırak az ve eksik olanını.

Bırak onda cimrilik yapmayı, soğuktan şimşekler çakan yerde ateş [150] yak.

Mısır ya Ali'nin ya bizimdir artık, bugün âciz kalan oraya galip gelecektir.

Muâviye, bu şiiri duydu. Sabahlayınca Amr'a haber gönderdi ve istediğini kabul etti. Bu konuda aralarında yazılı bir antlaşma yaptılar. Sonra Muâviye, Amr'a danıştı ve ona görüşünün ne olduğunu sordu.

Amr şöyle dedi: "Bu biat konusunda sana insanların en hayırlısının yanından Irak halkının haberi gelmişken, Şamlıları hilafete (biat etmeye) çağırmanı uygun görmüyorum. Şamlıların eşrafını kendine yakınlaştırmadan, onları Osman'ın öldürülmesine Ali'nin destek olduğuna iyice ikna etmeden bu işe girişmen büyük bir tehlikedir. Bil ki Şamlıların başı, Şürahbîl b. es-Sımt el-Kindî'dir. Onu yanına çağır. Sonra onun yoluna, Ali'nin Osman'ı öldürdüğünü söyleyen adamlar yerleştir. Bu adamlar, sözlerine inanacağı kimselerden olsun. Bu, Şamlıları etrafında toplayacağın kelimedir. Bu kelime kalplerinde yer edinirse hiçbir şey onu oradan çıkaramaz."

Muâviye; Yezîd b. Esed, Büsr b. Ebî Ertât, Süfyân b. Amr, Muhârik b. el-Hâris, Hamza b. Mâlik, Hâbis b. Sa'd ve Şürahbîl b. es-Sımt'ın sözlerine güveneceği bazı diğer kişileri çağırttı. Onun yoluna onları yerleştirdi. Sonra ona yanına gelmesini emreden bir mektup yazdı. Yolda bu adamların her biriyle karşılaşıyordu. Onlar, ona Ali'nin Osman'ın öldürülmesine destek verdiğini haber veriyorlardı. Sonunda onu iyice ikna ettiler.

Şürahbîl, Şam'a yaklaşınca Muâviye, Şam eşrafına onu karşılamalarını emretti. Onlar da onu karşıladılar, ona saygı gösterdiler. O, her kimle yalnız kalsa ona aynı sözü söylüyordu. Sonra yola çıktı ve kızgın bir şekilde Muâviye'nin yanına girdi ve "İnsanlar sadece Ali b. Ebî Tâlib'in, Osman'ı öldürdüğünü

kabul ediyorlar. Allah'a and olsun, eğer ona biat edersen, seni Şam'dan çıkarırız," dedi. Muâviye: "Sizin görüşünüze muhalefet edecek değilim, ben de sizden biriyim," dedi. Sonra Şürahbîl: "Bu adamı –yani Cerîr'i– dostunun yanına gönder," dedi. İşte o anda Muâviye, Şam halkının Şürahbîl'le birlikte olduğunu anladı ve Şürahbîl'e: "Senin bu söylediğin ancak her kesin genel kabulüyle olabilir. Sen, Şam şehirlerinde dolaş ve onlara halifemizin öcünü almayı istediğimizi bildir ve onlardan yar-dım edecekleri konusunda biat al," dedi.

Şürahbîl çıktı ve Şam şehirlerini gezmeye başladı. Şehir şehir geziyor ve şöyle diyordu: "Ey insanlar! Ali, Osman'ı öldürdü. Bir topluluk buna kızdı, onlarla karşılaştı ve onları da öldürüp yurtlarını ele geçirdi. Sadece bu beldeler [Şam bölgesi] kaldı. Yakında kılıcını buraların boynuna koyacak, bu beldeyi ölüm sellerine daldıracak ve böylece ölüm sizi de bulacak. Muâviye'den başka onu öldürecek güçlü birini bulamayız. Kalkın ey insanlar, kalkın zulme uğramış halifenizin [151] öcünü almaya!" İnsanlar onun çağrısını kabul ettiler. Sadece Humus halkından zahit bir topluluk kabul etmemiş ve "Biz, evlerimiz ve camilerimizden çıkmayacağız, siz daha iyi bilir-siniz," demişlerdi.

Muâviye, bu yaşananları gördüğünde ve Şam halkının kendisine biat ettiklerini anlayınca Cerîr'e: "Dostuna git. Benim ve Şam halkının ona biatı kabul etmediğimizi söyle," dedi ve ona Ka'b b. Cu'ayl'ın⁴¹ beyitlerini yazdı.

*Şam'ın, Irak'ın hâkimiyetinden hoşlanmadığını görüyorum,
Zaten Iraklılar da onlardan hoşnut değiller.
Her biri diğerini sevmiyor,
Her biri kendini din üzere görüyor.
Dediler ki Ali bizim imamımız.
Dedik ki razı olduk Hind'in oğlundan (Muâviye'den).
Dediler ki bize boyun eğmeniz gerektiğini düşünüyoruz,
Onlara dedik ki biz böyle düşünmüyoruz.
Herkes kendi yanındakiyle bahtiyar olur,
Elindeki değersiz şeyi bile değerli görür.*

41 Ka'b b. Cu'ayl: Benî Tağlib'den bir şair olup Ahtal'dan daha önce yaşamış ve Müslüman olmuştur. Şairlik hayatının başında Ahtal onu hicvetmiştir.

*Ali hakkında kınayanların bidatçılara
Katılması dışında bir söz yoktur.
Ne yasaklayanlar ne emredenler
Hakkında razı da değildir kızgın da.
Kötü de görmedi, sevinmedi de,
Ancak bundan sonra bir şeylerin olması lazımdır.*

Hz. Ali (ra.), bu mektubu okuyunca, şair Necâşî'ye: "Cevap ver," dedi. O da şöyle bir şiir söyledi:

*Bıraksın Muâviye asla olmayacakları,
Allah onların korkup sakındıklarını gerçekleştirdi.
Ali Irak halkıyla ve Hicaz halkıyla size geldi,
Size doğru geldiğinde ne yapacaksınız?
Tozların arasında vurulanları görecekler
Ve durgun suda miğferleri vurmayı din olarak görecekler.
Onlar bir topluluğu Zübeyr'in topluluğunu,
Talha'yı ve ahitten dönenleri yendiler.
Bu kavim, Irak mülkünü kötü görse de
Biz eskiden beri onların kötü gördüğüne razıyız.
Vâil'in kardeşi Ka'b'a deyin ki,
Kimdir değersiz bir gün değerli yapan?
Ali'yi ve taraftarlarını Hind'in oğlu (Muâviye'nin)
Benzeri mi sayıyorsunuz? Yoksa siz utanmaz mısınız?*

Cerîr, Hz. Ali'nin yanına dönünce, insanların onun hakkındaki konuşmaları ve töhmetleri çoğaldı. O ve el-Eşter, Hz. Ali'nin yanında bir araya geldiler. el-Eşter: "Allah'a and olsun ey Müminlerin Emîri! Bu adamı göndereceğin yere beni gönderseydin, Muâviye'nin boğazındaki ipi gevşetmez, ona açık [152] kapı bırakmazdım. Sen çok düşünmeden bu adamı gönderdin," dedi. Cerîr: "Seni, onların üzerine gitmekten alıkoyan nedir?" diye sordu. el-Eşter: "Şimdi, sen onları bozmuşken, senin onların yanına, aranızda bir sevgi bağı oluşturmak için gittiğini zannediyorum. Bunun delili de onlara yapılan yardım ve desteği çokça anıp bizi onların çokluğuyla korkutmaya çalışmandır. Müminlerin Emîri, benim sözümü dinlese seni ve senin gibi şüphelileri bu iş sonuçlanana kadar çıkamayacakları bir yere hapseder," dedi. Cerîr, el-Eşter'in kendisini bu sözlerle karşılaşmasına öfkelen-di. Geceleyin ailesinden insan-

larla birlikte Kûfe'den çıktı ve el-Cezîre'nin köylerinden biri olan Karkîsiyâ'ya⁴² gitti ve orada ikamet etti.

Hız. Ali, Cerîr'in yanından çıkmasına çok kızdı. Atına bine rek onun evine gitti ve bir meclisinde bu evin yakılmasını emretti. Cerîr'in amca oğlu Ebû Zur'a b. Amr, onun huzuruna çıkarak, "Bir insan suç işlemişse bile, bu evde sana karşı hiçbir suç işlememiş birçok insan bulunmaktadır. Onların gönlüne korku düşürdün," dedi. Bunun üzerine Hız. Ali: "Allah'tan af dilerim," dedi. Sonra oradan Cerîr'in Süveyr b. Âmir denen amca oğlunun evine geçti. O da onunla birlikte çıkmıştı. Orayı da bir miktar dağıttıktan sonra oradan ayrıldı.

Anlatılır ki: Hız. Ali, Cemel ehlinin işini bitirince Ubeydullah b. Ömer, Hız. Ali'nin onu Hürmüzân meselesinden dolayı öldürmesinden korktu. Yola çıkarak Muâviye'ye katıldı. Muâviye, Amr'a: "Allah, bize oğlu Ubeydullah'ın gelmesiyle Ömer b. el-Hattâb'ın hatırasını diriltti," dedi. Denilir ki: Muâviye, onun kalkıp Ali'den Osman'ın kanını istemesini diliyordu. Ama Ubeydullah, bunu reddetti. Muâviye bunu önemsiz gördü, sonra onu kendisine yakınlaştırdı.

Anlatılır ki: Şamlılar, Muâviye'ye yardıma ve onunla birlikte hareket etmeye karar verince Şam zahitlerinden olan Ebû Müslim el-Havlânî ortaya çıktı ve Muâviye'nin yanına gitti. Zahit bazı insanlarla birlikte onun huzuruna girdi. Ona: "Ey Muâviye! Senin Ali b. Ebî Tâlib'le savaşmaya kararlı olduğunu öğrendik, sende onun Peygamber'e yakınlığı yokken, nasıl ona karşı gelebilirsin?" diye sordu. Muâviye: "Onun kadar faziletli olduğumu iddia etmiyorum, ama Osman'ın zulme uğratılarak öldürüldüğünü bilmiyor musunuz?" dedi. Onlar: "Evet," dediler. Muâviye: "Osman'ın katillerini bize teslim etsin, bu işi ona teslim edelim," dedi.

Ebû Müslim: "Bu işi ona yaz, mektubunu ben götüreyim," dedi. Bunun üzerine Muâviye şöyle yazdı:

42 Karkîsiyâ: el-Cezîre bölgesinde Habur ve Fırat nehirlerinin bitiştiği yerde bulunan bir şehirdir.

“Rahmân ve Rahîm Allah’ın adıyla. Muâviye b. Ebî Süf-yân’dan Ali b. Ebî Tâlib’e. Sana selam olsun. Kendisinden başka ilah olmayan Allah’a hamd ederim. Esas konuya gelince, Halife Osman seninle aynı mahallede öldürüldü. Onun evin- [153] deki korku seslerini işitiyordun. Ama ne sözle, ne fiille ondan bu kimseleri (katilleri) defetmedin. Allah’a and olsun ki bu konuda doğru bir yerde dursaydın ve elinden geleni yapsaydın. Hiç kimsenin yapamayacağını yapardın. Sen, onun katillerini korumakla, bu işte zan altındasın. Çünkü onlar, senin destekçilerin, kuvvetin, yardımcılarının, dostların ve en yakın adamlarındılar. Onun kanının öcünü almadığını duyduk. Eğer doğru söylüyorsan katillerine ulaşmamıza imkân sağla. Onları öldürelim. Bunu yaparsan, insanlardan senin yanına en hızlı gelenleri oluruz. Eğer böyle yapmazsan, sen ve taraftarların bizden ancak kılıç görürsünüz. Kendisinden başka ilah olmayan Allah’a and olsun ki ruhlarımızı Allah’a gönderene kadar karada ve denizde Osman’ın katillerini arayacağız. Vesselam.”

Ebû Müslim, Muâviye’nin mektubunu götürdü ve Kûfe’ye vardı. Hz. Ali’nin huzuruna girdi ve mektubu ona verdi. Hz. Ali, mektubu okuyunca Ebû Müslim konuştu ve şöyle dedi: “Ey Ebû’l-Hasan! Sen bir işi yaptın ve onu üstlendin. Eğer kendinden hakka razı olursan, biz senden başkası için (hila-feti) istemeyiz. Osman (ra.), zulme uğrayarak öldürüldü. Katillerini bize ver. Sen bizim emîrimizsin. İnsanlardan biri sana muhalefet ederse ellerimiz sana destek, dillerimiz sana şahit olur. Sen bir mazeret sahibi ve doğru maksat sahibi olursun,” dedi. Hz. Ali: “Sen, yarın sabah huzuruma çık!” dedi. Hz. Ali’nin emri üzerine Ebû Müslim orada konakladı ve ikram gördü.

Ertesi gün Ebû Müslim, camide bulunan Hz. Ali’nin huzuruna girdi. Bir de ne görsün, silah kuşanmış yaklaşık on bin adam: “Biz Osman’ın katilleriyiz,” diye bağıryorlardı. Sonra Ebû Müslim, Hz. Ali’ye: “Senin elinde, kendilerine karşı bir gücünün olmadığı bir topluluk görüyorum. Sana sunduğum teklifi haber aldıklarını ve onları bana teslim etmeden korktukları için böyle yaptıklarını zannediyorum,” dedi.

Hız. Ali şöyle dedi: "Ben bu işi tam düzene koydum.⁴³ Onların sana veya bir başkasına iade edilmesinin doğru olmayacağını düşünüyorum. Otur da mektubunun cevabını yazayım," dedi ve sonra şöyle yazdı:

"Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla. Allah'ın kulu, Müminlerin Emîri Ali b. Ebî Tâlib'den, Muâviye b. Ebî Süfyân'a. Ebû Havlân, mektubunu bana getirdi. Mektubunda Osman'la olan ilişkimi kestiğimi ve insanları ona karşı kıskırttığımı yazıyorsun. Ben, asla böyle bir şey yapmadım. Ama Allah rahmet eylesin. İnsanların hepsi, hem savaşımlar hem savaştan geri duranlar onu kınıyorlardı. Ben de evimde oturdum ve işe karışmadım. Senin asıl maksadın suç atmaksa istediğini atabilirsin. Senin bu kimseleri elde etmek istediğın emellerine ulaşmak için bir araç ve merdiven olarak kullanacağını bildiğım için, Osman'ın [154] katillerini sana vermem konusuna gelince, ben bunu uygun görmüyorum. Aslında sen onun kanını istemiyorsun. And olsun ki bu sapkınlığından ve muhalefetinden vazgeçmezsen, isyankârların başına gelen akıbet senin de başına gelecektir. Vesselam."

Hız. Ali, Amr b. el-Âs'a şöyle yazdı:

"Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla. Allah'ın kulu, Müminlerin Emîri Ali b. Ebî Tâlib'den Amr b. el-Âs'a. Esas konuya gelince, dünya kendisinden başka şeylerden oyalayıcıdır. Dünya ehli, ona karşı heveslidir. Dünya nimetinden bir şey bulur bulmaz ona hırsı artar. Elde ettiğı şeyle, ulaşamadıklarından müstağni olmaz. Bunun ardından, topladığı şeylerden ayrılması gelir. Bahtiyar kişi, başkasından ders çıkaran kimsedir. Muâviye'nin bâtil isteklerine uyup amellerini boşa çıkarmak! Çünkü o, hak yolu şaşırmış, bâtili seçmiş bir kişidir. Vesselam."

Amr b. el-Âs, Hız. Ali'ye şöyle yazdı:

Amr b. el-Âs'tan, Ali b. Ebî Tâlib'e. Esas konuya gelince, düzelmemizi ve aramızdaki bağların iyileşmesini sağlayacak olan şey, bizim davet ettiğımız konuya olumlu cevap vermen-

dir. Bu da seni ve bizi doğruya ulaştıracak bir şûrâdır. İnsanlar, bizi onunla mazur göreceklendir. Vesselam.”

Anlatılır ki: Hz. Ali, Şamlıların üzerine yürümeye karar verince, cuma gününde minbere çıktı, Allah’a hamd etti ve övgüde bulundu. Peygamber’e (sav.) salat ve selam getirdi ve sonra şöyle dedi: “Ey insanlar! Sünnetlerin ve Kur’an’ın düşmanları üzerine yürüyünüz! Muhacirlerin ve Ensarın katilleri üzerine yürüyünüz. İnsanların en kaba ve akılsızlarının üzerine gidiniz. Onlar korkuyla ve zorla İslam’a girmişlerdi. Müslümanlardan, zararlarını defetmek için kalpleri ısındırılacaklar üzerine yürüyünüz,” dedi.

Fezârelî Erbed isminde bir adam kalktı ve “Bizi Basralı kardeşlerimizin üzerine sevk ettiğin gibi Şamlı kardeşlerimizin üzerine yürütüp onları da öldürmemizi mi istiyorsun? Asla, Allah’a and olsun böyle bir şey yapmayacağız,” dedi.

el-Eşter kalktı ve “Ey insanlar! Kim bu adamın hakkından gelir?” dedi. Fezârelî kaçtı, bir grup insan da peşinden gittiler. Künâse’de ona yetiştiler ve nalinleriyle ona vurdular. O, yere düştü, sonra onu ayaklarının altında ezdiler, sonunda adam ^[155] öldü. Bu olanlar, Hz. Ali’ye haber verilince “Kim öldürdü belli değil,” dedi ve diyetini beytûlmâlden ailesine ödedi. Temîm kabilesinin bir şairi şöyle dedi:

*Ölümümün at pazarında Erbed’in öldüğü gibi,
Olmasından Allah’a sığınırım,
Hemedân(lılar) art arda ayakkabılarını onun üzerine attı,
Üzerinden bir el kalkınca bir diğeri iniyordu.*

el-Eşter, kalktı ve şöyle dedi: “Ey Müminlerin Emîri! Bu hâinden duydukların seni bizim yardımımız hakkında karamsarlığa düşürmesin. Gördüğün bütün insanlar senin taraftarlarındır. Kendilerini senden uzak görmezler. Senden sonra kalmak istemezler. Bizi düşmanlarının üzerine yürüt. Allah’a and olsun ki ölümden korkan ondan kurtulamaz. Ebedîlik de yalnızca isteyeneye verilir, sadece aldatılmış kimse emelle yaşar.”

İnsanların çoğu, onun sefer davetine icabet ettiler. Sadece Abdullah b. Mes’ûd’un arkadaşları, Abîde es-Selmânî, er-Rabî’

b. Huseym ve kurradan (Kur'an hafızlarından) yaklaşık dört yüz kişi kabul etmemişlerdi. Onlar: "Ey Müminlerin Emîri! Senin üstünlüğünü bilmekle beraber, bu savaş hakkında şüphe içerisindeyiz. Senin ve müminlerin, müşriklerle savaşan kimselere ihtiyacı vardır. Sen bizi oraların halkını savunmamız için sınır bölgelerine gönder," dediler. O da onları, Kazvin ve Rey sınırlarına gönderdi ve başlarına er-Rabî' b. Huseym'i atayarak onlara bir sancak bağladı. Bu, Kûfe'de bağlanan ilk sancaktı.

Şöyle denilmiştir: Hucr b. Adî ve Amr b. el-Hamık'ın Muâviye'yi açıkça kınadıkları ve Şamlıları lanetledikleri haberi Hz. Ali'ye ulaştı. Onlara, ikisi hakkında kulağına gelenlerden vazgeçmeleri için elçiler gönderdi. O ikisi ona geldiler ve "Ey Müminlerin Emîri! Biz haklı, onlar ise haksız değiller mi?" dediler. Hz. Ali: "Hizmeti görülen Kâbe'nin Rabbine and olsun ki öyledir," dedi. Bunun üzerine onlar: "Öyleyse onlara sövmemize ve lanet etmemize niçin engel olursun?" dediler. Hz. Ali: "Sizin aşırı kötöleyen ve lanet eden kimseler olmanızı istemem. Diyecekseniz şöyle deyin: Allah'ım! Onların ve bizim kanımızı dökme, aramızı düzelt, onları doğru yola ilet, cehaleti haktan ayırabilsinler, sapkınlıkta ısrarcı olanlar ondan dönsün," dedi.

Şöyle söylenmiştir: Hz. Ali, harekete geçmeye karar verince bir tellal çağırırdı. Tellal, en-Nuhayle'deki karargâha çıkılacağına duyurdu. İnsanlar hazırlıklarını tamamlayarak oraya çıktılar. Hz. Ali, Kûfe'de Ebû Mes'ûd el-Ensârî'yi bırakmıştı. O, Akabe gecesinde Peygamber'e (sav.) biat eden yetmiş kişiden birisiydi. Hz. Ali, onun yanından ayrılarak en-Nuhayle'ye⁴⁴ çıktı. Önünde Ammâr b. Yâsir vardı. Hz. Ali, orada bir karargâh kurdu ve valilerine oraya gelmelerini emreden mektuplar yazdı.

Hz. Ali'nin mektubu İbn Abbâs'a ulaşınca, o insanları teşvik etti, onlara hitapta bulundu. İlk konuşan el-Ahnef b. Kays'tı. Sonra Hâlid b. el-Muammer es-Sedûsî, ardından Amr

44 en-Nuhayle: Çölde, Kûfe'ye yakın bir yerdir.

b. Merhûm el-Abdî kalktılar. Hepsi de olumlu cevap verdiler. [156] İbn Abbâs, Basra'da Ebü'l-Esved ed-Düelî'yi bıraktı. İnsanlarla birlikte yola çıktı ve en-Nuhayle'ye ulaştı.

Hız. Ali'nin en uzaktaki adamları yanına gelince ve çevrede bulunanlar da kendisine katılınca en-Nuhayle'den harekete geçmeye karar verdi. Ziyâd b. en-Nadr ve Şureyh b. Hânî'yi çağırdı. Onlardan her birine altı bin atlı verdi ve "Her biriniz arkadaşından ayrı ilerlesin, savaş sizi bir araya getirirse Ziyâd komutan sensin. Topluluğun en önde olanlarının casuslar olduğunu bilin, casusların önündekileri de onların öncüleridirler. Öncü birlik göndermekten usanmayın. Sadece dikkatli ve temkinli bir şekilde kabile ve birliklerle ilerleyin. Düşmana saldırdığınızda veya onlar size hücum ettiğinde, sizden bir aldanma olmaması için mızrak ve kalkanlarla karargâhınızı bizzat koruyun. Onlardan sonra okçular yerlerini alsınlar. Her konakladığınızda, bu şekilde tedbir alınız ki size baskın düzenlenmesin. Ancak, çok hafif bir uyku uyuyun. Haberlerinizi, her zaman bana iletin! Ben Allah diledikçe sizin arkanızdan geleceğim, size saldırılmadan veya emrim gelmeden savaşa sakın başlamayın," dedi.

Çıkışlarının üçüncü gününde taraftarları arasında ayağa kalkarak bir hitapta bulundu ve şöyle dedi: "Ey insanlar! Biz yarın öncülerimizin izinde harekete geçeceğiz, geri kalmaktan sakının. Mâlik b. Habîb el-Yerbû'î'yi geri bıraktım ve onu burada kalan ordunun başına komutan olarak tayin ettim. Ona, bana katılmayan kimseyi geride bırakmamasını emrettim."

Sabahleyin, insanlara sefere başlandığı ilan edildi. Bâbil şehrinin kalıntılarına geldikleri zaman, arkadaşlarından onunla birlikte yürüyenlere: "Bu şehirde, [insanlar] defalarca yerin dibine batmışlar. Atlarınızı harekete geçirin, yularlarını gevşetin, şehrin yerini geçinceye kadar, hızlı gidin belki oradan çıkarken ikindiye yetişiriz," dedi. Hız. Ali, atını harekete geçirdi. Onlar da, atlarını hareket ettirdiler. Namaz vakti girince, şehrin sınırından çıkmışlardı. Orada atından indi ve insan-

lara namaz kıldırıldı. Sonra tekrar atına bindi ve Deyrû'l-Ka'b'a kadar ilerledi, orayı geçti. Medâin kemerlerine kadar geldi. Orada konakladı ve insanlara namaz kıldırıldı. Orada kendisi için kalacak yer ve erzak hazırlandı.

Sabah olunca atına bindi, insanlar da onunla beraber atlarına bindiler. Takipçiler ve hizmetçiler dışında seksen bin veya daha fazla kişiydiler. Sonra yola devam ettiler ve Enbâr şehrine ulaştılar. Medâin'e geldiklerinde Ma'kıl b. Kays'ın emrine üç bin adam verdi ve Rakka'ya ulaşana kadar Musul ve Nusaybin üzerine gitmesini emretti. O da ilerledi ve Musul'un yakınlarındaki Hadîse'ye kadar ilerledi. O tarihte "Hadîse" şehirdi. Musul'u daha sonra Mervân b. Muhammed inşa etmişti.

[157] Ma'kıl oraya varınca birbiriyle toslaşan iki koç gördü. Ma'kıl ile birlikte Has'amlı bir adam da vardı. Has'amlı adam: "Haydi, haydi," diye bağırdı. İki adam yöneldiler, her biri bir koçu tuttu ve onu götürüp bıraktı. Has'amlı adam, Ma'kıl'a: "Yenemiyorsunuz ve yenilemiyorsunuz," dedi. Ma'kıl ise "Hayırdır inşallah," dedi.

Sonra yoluna devam etti ve el-Belîh'te⁴⁵ konaklamış bulunan Hz. Ali'ye ulaştı. Orada üç gün kaldılar. Hz. Ali, bir köprü yapılmasını emretti. Hemen yapıldı ve insanlar onun üzerinden geçtiler. Hz. Ali (ra.) de, Fırat'ı geçince, Ziyâd b. en-Nadr ve Şureyh b. Hânî'ye önünden gitmelerini emretti. Onlar da ilerlemeye başladılar ve sonunda "Sûru'r-Rûm" denilen bir yere vardılar. Orada onları, Ebü'l-A'ver es-Sülemî Şamlılardan oluşan büyük bir süvari birliğiyle karşıladı. Onlar da durumu Hz. Ali'ye bildirmesi için elçi gönderdiler.

Hz. Ali, el-Eşter'e o ikisinin yanına gitmesini emretti ve el-Eşter'i, ikisinin başına komutan yaptı. el-Eşter, yola çıktı ve oraya vardı. İki taraf savaşa başladılar. Gece karanlığı üzerlerine çökünceye kadar birbirlerine karşı sabır gösterdiler. Ebü'l-A'ver, gece karanlığında ayrıldı ve Muâviye'nin yanına gitti.

45 *el-Belîh*: Rakka şehrine yakın bir şehir, orada pek çok pınar bir araya gelmektedir. Rıkka, doğu Fırat'a yakın bir yerdir. Daha önce zikri geçti.

Muâviye, süvarilerle birlikte Sıffîn'e doğru yöneldi. Önünde Süfyân b. Amr, gerideki askerlerinin başında Büsr b. Ebî Ertât el-Âmirî vardı. Süfyân b. Amr, yanında Ebü'l-A'ver'le birlikte ilerledi ve ikisi Sıffîn'e vardılar. Burası Bizanslıların inşa ettikleri harabe bir köydü. Buradan Fırat'a bir ok atımı mesafe vardı. Fırat'ın o taraftaki kıyısında ağaçlık ve çalılık bir yer vardı. Orada uzunluğu iki fersahı bulan az çalılık bir yer vardı. Bu iki fersahtan Fırat'a doğru, sadece taş döşeli bir yol bulunmaktaydı. Bunun dışındaki yollar, sapaydı, terk edilmiş, çalılarla kaplanmış ve kullanılmaz hâle gelmişti. Bütün orman, köyden Fırat'a giden bu yol dışında bataklık ve çalılıkla kaplıydı.

Süfyân b. Amr ve Ebü'l-A'ver ilerlediler ve köyün bulunduğu yere vardılar. Bu yolla birlikte orada konakladılar. Muâviye de bütün birlikleriyle onlara katıldı. O da ikisiyle birlikte konakladı. Köyde karargâh kurdu. Muâviye, Ebü'l-A'ver'e Şam halkından on bin kişiyle su yolunun başında durmasını ve Iraklılardan suya ulaşmak isteyenleri engellemesini emretti.

Hız. Ali (ra.), yola koyuldu ve o yere ulaştı. Köyü ve yolu ele geçirmiş olan Şamlılarla karşılaştı. Hız. Ali, insanlara emretti ve Muâviye'nin karargâhının yakınına konakladılar. Sakalar ve köleler, su yoluna gittiler. Ebü'l-A'ver, bunlarla suyun arasına girdi (Su almalarına engel oldu).

Hız. Ali'ye bu iş haber verilince Sa'sa'a b. Sûhân'a şöyle dedi: "Muâviye'ye git ve de ki: Biz sizi, savaştan önce uyar- [158] maya geldik, kabul ederseniz afiyette olmanız bizim için daha iyidir. Senin suyla bizim aramıza girdiğini görüyorum. Sana getirdiğimizi bir yana bırakıp insanlar su için çarpışır ve galip gelenin suyu içen olması hoşuna giderse biz de bunu yaparız."

Velîd şöyle dedi: "Onlar, Müminlerin Emîri Osman'ı nasıl engelledilerse sen de onların suya ulaşmalarını engelle. Onları susuzluktan öldür. Allah onların canını alsın."

Muâviye, Amr b. el-Âs'a: "Ne dersin?" diye sordu.

Amr: "Su yolunu boşaltmalısın, sen suya doymuşken onlar asla susamamalıdır," dedi.

H. Osman'ın anneden kardeşi Abdullah b. Ebî Serh: "Geceye kadar suya ulaşmalarını engelle, belki onlar ormanlık tarafına giderler, geri dönüşleri hezimet olur," dedi.

Sa'sa'a, Muâviye'ye: "Sen ne düşünüyorsun?" diye sordu.

Muâviye: "Geri dön, görüşüm sana ulaşacaktır," diye cevap verdi. Sa'sa'a, H. Ali'nin yanına döndü ve ona olanları anlattı.

Iraklılar o gün ve geceyi, ormanlık tarafına giden köleler hariç, susuz geçirdiler. Bu köleler, iki fersah yürüyor ve su alıyorlardı. H. Ali, insanların bu durumuna çok üzüldü. Başlarına gelen bu susuzluktan dolayı çok sıkıldı. Eş'as b. Kays, onun yanına geldi ve "Ey Müminlerin Emîri! Sen bizim yanımdayken ve kılıçlarımız varken bu topluluk suya gitmemizi mi engelleyecek? Oraya hücum etme işini bana ver. Allah'a and olsun ki ölünceye kadar geri dönmem. el-Eşter'e de, süvarilerle birlikte bana katılmasını emret." H. Ali ona: "Git ve bu konuda istediğini yap," dedi.

Sabah olunca Ebü'l-A'ver'in üzerine saldırdılar. Savaştlar ve el-Eşter ve Eş'as sonunda Ebü'l-A'ver ve yanındakileri su yolundan çıkarttı. Su yolu, o ikisinin eline geçti. Amr b. el-Âs, Muâviye'ye: "Dün senin suyu engellediğin gibi, bugün seni suya ulaştırmaktan engelleyen topluluk hakkındaki zannın nedir?" diye sordu. Muâviye: "Olan biten şeyleri bırak, senin Ali hakkındaki görüşün nedir?" dedi. Amr: "Zannım odur ki o sana senin ondan zorla aldığını, zorla almak için gelmemekte, çünkü o sana su işi için gelmedi," dedi.

Sonra insanlar birbirleriyle vedalaştılar ve birbirine zarar vermekten kaçındılar. H. Ali, Şamlıların sudan engellenmesini emretti. Hep birlikte su içiyorlardı. Birbirlerine karışmışlardı. Birbirlerinin karargâhına giriyorlardı. İki taraf da diğerine sadece iyilikle karşılık veriyor ve barış yapılmasını umuyorlardı.

Ubeydullah b. Ömer b. el-Hattâb geldi ve H. Ali'nin huzuruna girmek için izin istedi. Kendisine izin verilince, onun huzuruna girdi ve H. Ali ona: "Hürmüzân'ı zulmederek öldür-

dün mü? Hâlbuki o, amcam Abbâs'ın sayesinde Müslüman olmuştu. Baban ona iki bin dirhem/dinar maaş vermeyi gerekli kılmıştı. Sen benden kurtulmayı mı umuyorsun?" dedi.

Bunun üzerine Ubeydullah: "Seni benden Hürmüzân'ın ^[159] kanını arayan biri hâline getiren Allah'a hamd olsun. Bense senden Müminlerin Emîri Osman'ın kanını istiyorum," dedi.

Hz. Ali ona: "Bizi savaş bir araya getirecek ve sen bunu biliyorsun," dedi.

Denilir ki: Onlar, rebîülevvel, rebîülâhir ve cemâdiyelûlâ aylarında⁴⁶, elçiler göndermeye devam ettiler. Bu arada savaşa hazırlanıyorlardı ve birbirlerine saldırıyorlardı. Kiraat âlimleri ve salih kimseler aralarını bulmaya çalışıyorlardı. Büyük savaş olmadan, birbirlerinden ayrıldılar ve bu üç ay boyunca seksen beş defa savaşa hazırlandılar. Bunların hepsine âlimler engel oldu.

Cemâdiyelûlâ geçince Hz. Ali, adamlarının saflarını düzenlemeye ve onlardan birlikler oluşturmaya başladı. Muâviye'ye de savaşa başladığını ilan etmek üzere haber gönderdi. O da adamlarının saflarını düzenlemeye ve birlikler oluşturmaya başladı.

Sabah olunca birbirlerinin üzerlerine saldırıya geçtiler ve herkes saflar hâlinde sancakların altında durdu. Sonra birbirlerinin önlerini kestiler. Birbirinin kökünü kazımak korkusuyla, iki büyük ordu hâlinde karşılaşmak istemiyorlardı. Ancak, bunlardan bir grup, onlardan bir grup ortaya çıkıyordu. İki karargâh arasında savaşıyorlardı. Receb hilali görünene kadar böyle devam ettiler. Daha sonra iki taraf ta [savaşmaktan geri] durdu.

Anlatılır ki: Ebü'd-Derdâ ve Ebû Ümâme el-Bâhilî yola çıktılar ve Muâviye'nin huzuruna girip, "Niçin Ali'yle savaşıyorsun o, bu işe senden daha layıktır," dediler.

Muâviye: "Onunla Osman'ın kanı için savaşıyorum," dedi.

Onlar: "Osman'ı o mu öldürdü?" diye sordular.

Muâviye: “Osman’ın katillerini barındırdı, ondan Osman’ın katillerini bize teslim etmesini isteyin. Eğer bunu yaparsa ona biat eden ilk Şamlı ben olurum,” dedi.

İkisi, Hz. Ali’nin (ra.) huzuruna geldiler ve ona bu durumu haber verdiler. Hz. Ali’nin karargâhından yaklaşık yirmi bin adam çıkarak, “Osman’ın katilleri biziz,” diye bağırdılar.

Ebü’d-Derdâ ve Ebû Ümâme oradan çıkarak sahile doğru gittiler. Savaşlardan hiçbirine katılmadılar.

Muâviye, Şurahbîl b. es-Sımt, Habîb b. Mesleme, Ma’n b. Yezîd b. el-Ahnes’e adamlar gönderdi ve “Ali’nin yanına gidin ve Osman’ın katillerini bize teslim etmesini ve Müslümanlar arasında şûrâ yapılması için üzerinde bulunduğu hilafetten ayrılmasını isteyin, böylece Müslümanlar razı oldukları ve istedikleri kişiyi seçmiş olacaklardır,” dedi.

Onlar da yola çıktılar ve Hz. Ali’nin (ra.) huzuruna girdiler. Habîb b. Mesleme, söze başladı ve Muâviye’nin ona bildirdiğini anlattı. Hz. Ali ona şöyle cevap verdi: “Sen kim olmuşsun ki bu sözleri söylüyorsun! Anası ölesice, seni burada görmemişim,” dedi. Bunun üzerine Habîb kızarak çıktı ve “Allah’a and olsun beni hiç hoş olmayan bir şekilde göreceksin,” dedi. Şurahbîl: “Osman’ın katillerini bize teslim etmiyor musun?” diye sordu. Hz. Ali: “Bunu yapamam. Onlar yaklaşık yirmi bin adamdır,” diye cevap verdi. Kalkıp onun yanından çıktılar. Yine şöyle söylenmiştir: İnsanlar muharrem ayı çıkana kadar bu hâlde kaldılar.

Bu konu hakkında Muâviye ile birlikte olan ve Tay sancağı-nın sahibi olan Hâbis b. Sa’d et-Tâî şöyle demiştir:

Ölümler arasında, yalnızca muharremin kalan yedi veya sekiz günü kaldı.

Bizim hücum etmemiz, onların da apaçık ölümle karşı karşıya kalmaları seni şaşırtmadı mı?

Kur’an ayetleri, onları alıkoymadığı hâlde, Allah’ın kitabı bizi onlardan alıkoyacak mıdır?

Muharrem ayı çıktığında, Hz. Ali bir tellal gönderdi. Bu adam Muâviye’nin karargâhında güneş batarken şöyle ses-

lendi: "Biz haram ayların çıkması için bekledik, artık bu aylar geçmiştir. Eşit şekilde sizinle yaptığımız anlaşmayı bozacağız. "Allah, hainleri sevmez."⁴⁷

İki tarafta birlikler oluşturmaya başladılar. Onlar, her iki karargâhta ateşler yakmışlardı. Sabah olunca ordular toplandılar. Hz. Ali, süvarilerin başına Ammâr b. Yâsir'i, piyadelerin başına Abdullah b. Büdeyl b. Verkâ el-Huzâî'yi atadı. Büyük sancağı Hâşim b. Utbe b. el-Mirkâl'e verdi. Ordunun sağ tarafına [cenahına], Eş'as b. Kays'ı, sol tarafına [cenahına], Abdullah b. Abbâs'ı atadı. Sağ tarafın piyadelerinin başına Süleymân b. Surad, sol tarafın piyadelerinin başına el-Hâris b. Mürre el-Abdî'yi atadı. Ortaya Mudar kabilesini, sağ tarafa Rebîa kabilesini, sol tarafa Yemenlileri yerleştirdi. Kureys, Esed ve Kinâne'yi Abdullah b. Abbâs'ın; Kinde'yi Eş'as'a, Basra'daki Bekir oğullarını el-Hudayn b. el-Münzir'in, Basra'daki Temîmlileri el-Ahnef b. Kays'ın emrine verdi. Huzâa'nın komutasını Amr b. el-Hamık'a, Kûfe'deki Bekir oğullarının komutasını Nu'aym b. Hübeyre'ye, Basra bölgesinde yaşayan Sa'd Rebâb oğullarının komutasını Hârice b. Kudâme'ye, Becîle'nin komutasını Rifâa b. Şeddâd'a, Kûfe'de yaşayan Zühel'in komutasını Rüveyme eş-Şeybânî'ye, Basra'daki Hanzala oğullarını komutasını A'yen b. Zubay'a'ya, bütün Kuzâa kabilesinin komutasını Adî b. Hâtim'e, Kûfe'deki Lehâzimlilerin komutasını Abdullah b. Büdeyl'e, Kûfe'deki Temîmlilerin komutasını Umeyr b. Utârid'e, Ezd kabilesininkini Cündüb b. Züheyr'e, Basra'da yaşayan Zühel'in komutasını Hâlid b. el-Ma'mer'e, Kûfe'deki Hanzala kabilesinin komutasını Şebes b. Rib'î'ye, Hemdân'ın komutasını Sa'd b. Kays'a Basra'da yaşayan Lehâzim'in komutasını Huzeyme b. Hâzim'e, Kûfe'deki Sa'd oğullarını adı Tufeyl olan Ebû Sırma'ya, Mezhic oğullarının komutasını el-Eşter'e, Kûfe'deki Abdulkayslıları Abdullah b. et-Tufeyl'e, ^[161] Basra'daki Abdi Kayslıların komutasını Amr b. Hanzala'ya, Basra'daki Kayslılarinkini Şeddâd el-Hilâlî'ye, uzak memleketlerden gelen askerlerin komutasını da el-Kâsım b. Hanzala el-Cühenî'ye verdi.

Muâviye, süvarilerin başına Abdullah b. Amr b. el-Âs'ı, piyadelerin başına Müslim b. Ukbe'yi –Allah ona lanet etsin–, sağ cenaha Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb'ı, sol cenaha Habîb b. Mesleme'yi geçirdi. Büyük sancağı, Abdurrahmân b. Hâlid b. Velîd'e verdi. Dımaşklıların başına ed-Dahhâk b. Kays'ı, Humusluların başına Zü'l-Kilâ'ı, Kınnesrînlilerin başına Züfer b. el-Hâris'i, Ürdünlülerin başına Süfyân b. Amr'ı, Filistinlilerin başına Mesleme b. Hâlid'i, Dımaşk piyadelerinin başına Büsr b. Ebî Ertât'ı, Humus piyadelerinin başına Havşeb Zî Zuleym'i, Kınnesrîn piyadelerinin başına Tarîf b. el-Hâbis'i, Ürdün piyadelerinin başına Abdurrahmân el-Kaynî'yi, Filistin piyadelerinin başına el-Hâris b. Hâlid el-Ezdî'yi, Dımaşk Kayslılarının başına Memmâm b. Kabîsa'yı, Humus Kayslılarının başına Hilâl b. Ebî Hübeyre'yi, sağ taraftaki süvarilerin başına Hâbis b. Rebîa'yı, Dımaşk Kuzâalılarının başına Hassân b. Becdel'i, Humus Kuzâalılarının başına Abbâd b. Zeyd'i, Dımaşk Kinde-lilerinin başına Abdullah b. Cevn es-Seksekî'yi, Humus Kinde-lilerinin başına Yezîd b. Hübeyre'yi, Nemir b. Kâsıt oğullarının başına Yezîd b. Esed el-İclî'yi, Himyerlilerin başına Hâni' b. Umeyr'i, Ürdün Kuzâalılarının başına Muhârik b. el-Hâris'i, Filistin Lahmlılarının başına Nâbil b. Kays'ı, Ürdün Hemdân-lılarının başına Hamza b. Mâlik'i, Ürdün Gassânîlerinin başına Zeyd b. el-Hâris'i, uzak beldelerden gelenlerin başına el-Ka'kâ' b. Ebrehe'yi, bütün süvarilerin başına Amr b. el-Âs'ı ve bütün piyadelerin başına ed-Dahhâk b. Kays'ı atadı.

Her grup, sekiz saf hâlinde dizildi. İki saf sağda, iki saf solda, üç saf da ortadaydı. İki grup, toplam on dört saftılar. Sancaklarının altında durdular. Hiç kimse bir kelime bile etmiyordu. Iraklıların arasından Arap süvarilerinden olan Hacı b. Usâl adında biri ortaya çıktı. Iraklıların ve Şamlıların saf-ları arasında durdu ve “Kim düelloya çıkar?” diye bağırdı. O, zırh giymişti. Onun karşısına babası Usâl çıktı. O da zırh giyen Şam kahramanlarından biriydi. Birbirlerinin kim olduklarını bilmiyorlardı. Onlar, birbirlerini kovaladılar. İnsanlar göz-lelerini onlara dikmiş bakıyorlardı. İkiisi birbirlerine vurdular [162] ve çarpıştılar. Ama zırhlarının tam oluşundan dolayı kimseye

bir şey olmadı. Baba, oğluna bir hamle yaptı. Onu kucakladı ve zırhını çıkarttı. Çocuğu düştü, baba da onun üzerine düştü. Yüzleri açıldı. Birbirlerini tanıdılar ve karargâhlarına geri döndüler. O gün askerler dağıldı. Aralarında bundan başka bir hadise yaşanmadı.

Sabah olunca bir önceki gün gibi tekrar yerlerine döndüler. Utbe b. Ebî Süfyân ortaya çıktı ve atının üzerinde iki saf arasında durdu. Karşısına Cu'de b. Hübeyre b. Ebî Vehb el-Kureşî'yi davet etti. Cu'de de ilerledi ve Utbe'nin karşısına çıktı. Bulundukları durum hakkında konuştular ve birbirleriyle ağız dalaşına girdiler. Nihayet Cu'de, Utbe'yi kızdırdı ve Utbe de onu diliyle eleştirdi. Kızgın bir şekilde ayrıldılar. Her biri bir birlik oluşturdu ve iki saf arasında diğerlerinin gözleri önünde savaştılar. Cu'de bizzat kendisi savaştı ve üstünlük kazandı. Utbe ise yenilgiye uğradı. Daha sonra iki tarafta ayrıldılar. O gün aralarında başka bir hadise yaşanmadı. en-Necâşî, ikisi arasındaki olay hakkında şöyle dedi:

*Ey Utbe! Soylu kimseye sövmek ağır bir iştir.
Ona bu belalardan bir büyüğünü bildir.
Annesi Ümmü Hâni', babası da
Lüey b. Gâlib'den bir köktür.
O, Hübeyre b. Ebî Vehb'dir,
Onun üstünlüğüne bütün Mahzûm şahittir.*

Ayrıca şöyle dedi:

*Hâlâ kendini beğenmiş bir şekilde kendine bakıyorsun,
Kibir ve gurur sana bir şey kazandıramaz.
Sabahleyin onları gördüğünde, sanmıştın
Yavrularını sık ağaçlık yerin koruduğu aslanlar.
Kılıçlar orada vurduğu zaman atlılarına seslenmiştin,
Bana doğru gelin diye ama ne kimse gelmiş ne de durmuştu.
Neden sen, öldürülüp yere yıkılmışlara acımadın?
Bir kısmı Sükûn, bir kısmı Ezd, bir kısmı Sakîf kabilesindendi.
Ey Utbe! İşte sen bu manzarayı görüp duyuyordun.
Şayet yanlış görüşün ve sefahatin olmasaydı.*

Şöyle denilmiştir: Bir gün Eş'as, Irak cengaverlerinden bir süvari grubuyla meydana çıktı. Karşısına bunun benzeri Şamlı bir birlikle Habîb b. Mesleme çıktı. İki saf arasında uzun za-

man savaştılar. Böylece günün büyük kısmı geçti. Daha sonra oradan ayrıldılar. Birbirlerinden haklarını tam almışlardı.

Diğer bir gün el-Mirkâl Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs, süvari birliğiyle meydana çıktı. Karşısına Ebü'l-A'ver es-Sülemî benzer bir grupla çıktı. İki saf arasında günün çoğunda savaştılar. Hiç kimse kimseden kaçmadı.

- [163] Diğer bir gün Iraklılardan bir süvari grubuyla Ammâr b. Yâsir meydana çıktı. Amr b. el-Âs da benzer bir toplulukla onun karşısına çıktı. Bir kargının üzerinde bir bez parçasıyla ortaya gelmişti. İnsanlar hemen: "Bu, Resulullah'ın (sav.) bağladığı sancaktır," dediler. Hz. Ali (ra.): "Ben size bu sancağın hikâyesini anlatayım: 'Bu, Peygamber'in (sav.) bağladığı sancaktır.' Ve o: 'Kim bunun hakkını verecek?' demişti. O zaman Amr: 'Onun hakkı nedir ya Rasulallah?' diye sormuş Peygamber de: 'Bu sancakla kâfirden kaçmaman ve Müslümanla savaşmamandır,' buyurmuştu. Amr, bu sancakla Peygamber (sav.), hayattayken kâfirlerden kaçtı. Bugün de Müslümanlarla savaşıyor," dedi. Amr ve Ammâr, bütün gün savaştılar, hiçbirisi karşındakinden kaçmadı.

Diğer bir gün Muhammed b. el-Hanefiyye meydana çıktı. Karşısına aynı sayıda Şamlı bir toplulukla Ubeydullah b. Ömer çıkmıştı. Ubeydullah, İbnü'l-Hanefiyye'ye: "Benimle düello yap!" dedi. Muhammed: "İn de çarpışalım," dedi. O da: "Haydi buradayım!" dedi ve ikisi de atlarından indiler. Hz. Ali, ikisine de baktı. Atını hareketlendirdi ve Muhammed'e yaklaştı. Sonra indi ve Muhammed'e: "Benim atımı tut," dedi. O da tuttu. Daha sonra Hz. Ali, Ubeydullah'ın yanına gitti. Ubeydullah, ondan yüz çevirdi ve "Benim seninle düello yapmaya ihtiyacım yok, ben oğlunu istedim," dedi. Muhammed de: "Baba, beni bırak da onunla dövüşeyim de onu öldüreyim," dedi. Hz. Ali: "Onunla dövüşseydin bunu umardım; ama seni öldürmesinden de emin olamam," dedi. Süvariler gündüzün ortasına kadar çarpıştılar. Daha sonra kimse galip gelmeden ayrıldılar.

Diğer bir gün Abdullah b. Abbâs, Iraklı süvarilerle meydana çıktı, onun karşısına da aynı sayıda Şamlı süvariyle Velîd b.

Utbe geldi. Velîd: "İbn Abbâs'a akrabalık bağıını kestiniz, imamınızı öldürdünüz, ne istediğinizi bilmiyorsunuz," dedi. İbn Abbâs da ona: "Bu masalları bırak, benimle düello yap," diye karşılık verdi. Velîd bundan yüz çevirdi. İbn Abbâs, o gün bizzat çok şiddetli şekilde savaştı. Daha sonra tekrar ayrıldılar.

Diğer bir gün Şamlı bir süvari birliğiyle Amr b. el-Âs meydana çıktı. Onun karşısına aynı sayıda Iraklıyla Sa'd b. Kays el-Hemedânî çıkmıştı. Amr şöyle recez söylüyordu:

Bundan sonra arzulama ey Ebü'l-Hasan!

Sizi değirmen gibi öğütecek bir değirmen,

Biz savaşı deveye yular bağlar gibi yaparız.

Amr'la birlikte olanlardan Hucr eş-Şer isminde Şamlı bir genç ortaya çıktı, onun karşısına Hucr b. Adî çıktı. İki vuruştular. Hucr eş-Şer ona bir darbe vurdu ve onu atından düşürdü. Arkadaşları onu korudular. Sonra ayrıldılar. Mızrağın ucu [164] onu yaralamıştı. Onun karşısına el-Hakem b. el-Ezher çıktı. O, Kûfe'nin ileri gelenlerinden. Birbirlerine iki darbe vurdular. Hucr eş-Şer, ona vurdu ve onu öldürdü. Sonra "Benimle düello yapacak yok mu?" diye seslendi. Onun karşısına el-Hakem'in Rifâa b. Talîk denilen amca oğlu çıktı. Hucr eş-Şer ona da bir darbe indirerek öldürdü. Bunun üzerine Hz. Ali: "Abdullah b. Büdeyl gibi bunu da öldüren Allah'a hamd olsun!" dedi.

Diğer bir gün Abdullah b. Büdeyl el-Huzâî meydana çıktı. O, Hz. Ali'nin taraftarlarının en faziletlilerinden ve o Iraklılardan bir süvari birliğiyle çıkmıştı. Onun karşısına Şamlılardan benzer bir toplulukla Ebü'l-A'ver es-Sülemî çıktı. Günün bir bölümünde savaştılar. Abdullah, adamlarını yerlerinde savaşır hâlde bıraktı ve atına vurdu, hatta onu sinirlendirdi. Sonra onu Şamlıların arasına gönderdi. Onların birlikleri dağıldı. O, Şamlılardan kendisine biraz yaklaşanı mutlaka öldürüyordu. Sonunda Muâviye'nin üzerinde bulunduğu tepeye ulaştı. Muâviye'nin yanındakiler kaçtılar. Muâviye: "Yazık size, burada demir (kılıç ve mızrak kullanmaya) izin verilmez, size taş gerekli," dedi. Onlar, taşla bastırdı ve onu öldürdüler. Muâviye,

sonra onun üzerine çıktı ve “Bu o kavmin koçuydu,” dedi. Bu, şairin dediği gibi:

Eğer savaş savaşçıyı ısıtırsa o da ısıtır.

Şayet savaş kollarını sıvayıp bir işe girirse o da kollarını sıvayıp işe girer.

İnindeki aslan gibi, gece boyunca inini korur.

Ölümler, onu hedef seçerek ona ok atar, o da ölümlere yığılır.

Anlatılır ki: Muâviye'nin kendisiyle övündüğü süvarisi kölesi Hureys'ti. O, Muâviye'nin elbisesini giyer, onun silahını kuşanır, onun atına biner ve Muâviye gibi hamle yapardı. Hamle yaptığı zaman insanlar: “Bu Muâviye'dir,” derlerdi. Muâviye, onu Ali'den alıkoymuş ve “Ondan uzak dur ve mızrağını istediğin yere koy,” demişti. Amr, onunla yalnız kaldığında ona: “Ali ile düello yapmanı engelleyen nedir? Sen ona denksin,” dedi. O ise “Efendim (Muâviye) bana bunu yasakladı,” diye karşılık verdi. Amr: “Ben ise Allah'a and olsun, onunla düello yaparsan onu öldüreceğini umarım, bu sayede onun şerefini yok edersin,” dedi. Amr, bu fikri süslemeye devam ederken Hureys'in aklına bu iş yatmıştı.

Sabah olduğunda Hureys çıkarak iki saf arasında durdu ve “Ey Ebü'l-Hasan! Benimle düello yap, ben Hureys'im,” dedi. Hz. Ali çıktı ve ona vurup onu hemen öldürdü.

Günlerin birinde Hz. Ali, Muâviye'ye: “Bunca insanı neden aramızdaki mesele için öldürelim? Benim karşıma çık, kim kimi öldürürse işi o üstlensin,” dedi. Muâviye, Amr'a: “Ne dersin?” diye sorduğunda o dedi ki: “Adam sana insaf etmiş, onunla düello yap.” Muâviye: “Beni mi kandırıyorsun? Yanımda Akkılilar ve Eş'arîler varken neden onunla düello yapayım?” dedi ve ekledi:

Kralların düelloyla işi nedir, çünkü düelloya çıkanın şansı şahinin hızlı bir saldırısı gibidir.

[165] Bu konu sebebiyle Muâviye, Amr'a sinirlendi. Birkaç gün onunla dargın kaldı. Sonra Amr, Muâviye'ye: “Yarın Ali'nin karşısına çıkacağım,” dedi.

Ertesi gün Amr, öne çıktı ve recez söyleyerek iki safın ortasına geldi:

*Silahlarımı üzerime bağlayın (sonuç) belli olmaz.
 Bir gün Hemdân, bir gün de Sadif (Amr b. Mâlik) galip gelir.
 Temîm'in de bunun gibi bir günü vardır. Dönünceye kadar.
 Rebî' kabilesinden savaşanların şiddetli kasırğa gibi bir günü vardır.
 Yaşlı adamın yürüyüşü gibi yürüdüğümde onları her türlü mızrakla dürterim.*

Sonra Amr şöyle seslendi: "Ey Ebü'l-Hasan! Karşıma çık! Ben Amr b. el-Âs'ım," dedi. Hz. Ali, onun karşısına çıktı ve vuruştular. Hiçbir şey yapamadılar. Hz. Ali, kılıcını çekti ve Amr'ın üzerine hamle yaptı. Onun üstüne çıkmak isteyince, Amr kendini atından attı ve ayaklarından birini kaldırdı. Avreti görüldü. Hz. Ali, yüzünü çevirdi ve onu terk etti. Amr da Muâviye'nin yanına döndü. Muâviye ona: "Allah'a ve alt tarafının (avretinin) siyahlığına hamd et ey Amr!" dedi.

Anlatılır ki: Arapların süvarilerinden ve kahramanlarından birisi olan Ubeydullah b. Ömer b. el-Hattâb, bu günlerin birinde Şam halkından bir atlı birliğiyle meydana çıktı. Karşısına benzer bir grupla el-Eşter çıktı. İki arasında çetin bir savaş yaşandı. Ubeydullah ve el-Eşter karşılaştılar. Ubeydullah, el-Eşter'in üzerine saldırdı. el-Eşter'de, onu mızrakla vurmak için onun üzerine saldırdı, fakat mızrağı ona isabet etmedi. el-Eşter, Ubeydullah'ın adamları arasında koştu. İki taraf ayrıldılar. Üstünlük el-Eşter'e aitti.

Diğer bir gün Abdurrahmân b. Hâlid b. el-Velîd çıktı. O, Muâviye'nin sayılı adamları arasındaydı. Onun karşısına Adî b. Hâtim benzer bir grupla çıktı. Bütün gün savaştılar. Sonra ayrıldılar. Kimse galip gelememişti.

Diğer bir gün, Zül-Kilâ' dört bin Şamlı süvariyle birlikte çıktı. Bunlar ölme pahasına biat etmişlerdi. Hz. Ali'nin sol tarafında duran Rebîalılar üzerine saldırdılar. Rebîa'nın başında Abdullah b. Abbâs vardı. Rebîa'nın birliği dağıldı. Hâlid b. el-Muammer: "Ey Rebîalılar, Allah'ı kızdırdınız," diye bağırdı. Bunun üzerine Rebîalılar, onun etrafında toplandılar ve savaş şiddetlendi. Ölü sayısı çoğaldı. Ubeydullah b. Ömer: "Ben, güzel ve temiz oğlu güzelim," diye bağırdı. Ammâr, onu işitti ve

şöyle seslendi: "Bilakis sen, güzel oğlu çirkinsin." Sonra Ubeydullah, hamle yaptı, bu sırada şöyle recez söylüyordu:

Ben Ubeydullah'ım! Beni Ömer yetiştirdi.

O, gelmiş geçmişler içinde Kureys'in en hayırlısıydı.

[166] *O, Resulullah'tan ve eli açık ve cömert Şeyh'ten (Ebû Bekir) sonra Kureys'in en hayırlısıydı.*

Mudarlılar ve Rebâlılar, Osmân b. Affân'a yardım etmekte yavaş davrandılar.

Yağmur görmeyesiniz ey Mudarlılar ve Rebâlılar!

Ubeydullah, Şimra b. er-Reyyân el-İclî'ye vurdu ve onu öldürdü. O, Rebîa kabilesinin süvarilerinden biriydi. Ertesi gün sabah olunca Ubeydullah, bir önceki gün kendisiyle beraber olan askerlerle meydana çıktı. Karşılarına da Rebîa kabilesi çıktı. İki saf arasında savaştılar. Ubeydullah, onların önünde kılıcıyla vuruyordu. Hureys b. Câbir el-Hanefî, onun üzerine hamle yaptı ve gerdanına bir darbe indirip onu öldürdü. Tarihçiler, Ubeydullah'ı kimin öldürdüğü konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Hemdânlılar: "Onu Hânî' b. el-Hattâb öldürdü," demişlerdir. Hadramevtliler: "Onu Mâlik b. Amr el-Hadramî öldürdü," demişlerdir. Rebâlılar ise "Onun katili Hureys b. Câbir el-Hanefî'dir," demişlerdir ve üzerinde icmâ olan da budur. Ka'b b. Cu'ayl, Ubeydullah'a şöyle bir ağıt yazmıştır:

Dikkat edin! Gözler Sıffîn'de öyle bir süvariye ağlar ki,

O üzerinde dururken atı öne çıkmıştı.

Ubeydullah, engin çölde yenilgiye uğramıştı,

Ondan oluk gibi kan ve ter akmıştı.

Gömleğin cebinden yenlerinin görülmesi gibi,

Pıhtılaşmış kanlar düşüp yükseliyordu.

Peygamber'in amca oğlunun etrafında

Gri renkli büyük bir orduyla savaşıyor.

Akın ediyorlardı, sancakları saldırmaya

Hazırlanan bir kuş gibi görünüyordu.

Allah, Sıffîn'deki savaşçılara yerlerini terk eden

Savaşçılardan daha hayırlı bir karşılık versin.

Anlatılır ki: Bu günlerin birinde Zü'l-Kilâ', Akk ve Lahmlılardan oluşan Şamlı bir toplulukla savaş alanına çıktı. Onun karşısına Rebâlılarla birlikte Abdullah b. Abbâs çıktı. İki taraf karşılaştılar. Irak Mezhic'inden bir adam: "Mezhic oğulları,

acele edin!" diye bağırdı. Mezhiçliler, Akkılılara saldırdı onların bacaklarına kılıçlarıyla vurmaya başladılar. Onlar da dizlerinin üzerine çöktüler. Zü'l-Kilâ': "Akk oğulları, develer gibi dizinizin üzerine geliniz," dedi.

Bekir b. Vâil oğullarından Hindif isimli bir adam, Zü'l-Kilâ'ın üzerine hamle yaptı ve onun boynuna kılıçla vurdu. [167] Zırhı kesti, boynunu kopardı, cesedi yere düştü. Zü'l-Kilâ' öldürülünce, Akk kabilesinin düşmanlığı daha arttı. Kılıçların inmesine daha fazla sabrettiler. Gün boyunca geceye dek böyle savaştılar. .

Iraklılar ve Şamlılar, Sıffın günlerinde savaştan döndüklerinde, her grup diğerinin içine giriyor, kimse kimseye bir şey yapmıyordu. Ölülerini istiyorlardı. Onları savaş alanından çıkararak gömüyorlardı.

Anlatılır ki: Hz. Ali (ra.) bütün orduyla Şamlıların üzerine yürüyeceği, Allah aralarında hükmedinceye kadar onlarla savaşaacağı haberini yaydı. İnsanlar bundan çok korktular ve "Bugüne kadar bir birliğin karşısına, başka bir birlik çıkıyor ve onlar, iki saf arasında savaş yapıyordu. Bütün ordularımızla savaşırsak, işte bu Arapların yok olduğu gündür," dediler.

Hz. Ali insanlar arasında bir konuşma yapmak için kalktı ve "Dikkat ediniz, yarın bütün kavimle karşılaşacaksınız. Gece namaz kılmayı uzun tutun. Daha çok Kur'an okuyun. Allah'tan sabır ve af dileyin ve onlarla ciddiyetle karşılaşın," dedi.

Ka'b b. Cu'ayl şöyle demişti:

*Ümmet garip bir duruma düştü;
Mülk, yarın galip gelenin elindedir.
Yalan değil doğru bir söz söylüyorum,
Yarın Arapların önde gelenleri helak olacak.*

Şamlılar Muâviye'nin yanında toplandılar. Onlara teklifte bulundu ve tellalları şöyle seslendiler: "Nerede en öndeki ordu?" Humus⁴⁸ halkı sancaklarıyla çıktılar. Başlarında Ebü'l-

48 Humus: Suriyenin kuzeyinde Şam bölgesi dâhilinde bir şehirdir.

A'ver es-Sülemî bulunuyordu. Sonra tellal: "Nerede Ürdünlüler?" diye bağırdı. Onlar da sancaklarıyla öne çıktılar. Başlarında Züfer b. el-Hâris el-Kilâbî vardı. Sonra "Emîrin ordusu nerede?" diye seslendi. Dımaşklılar sancaklarının altında öne çıktılar. Başlarında ed-Dahhâk b. Kays vardı. Muâviye'nin yanına geldiler. O, bütün orduyu Amr b. el-Âs'ın komutasına verdi. Onları harekete geçirdi ve Iraklıların önünde durdular.

Muâviye, bir minberin üzerinde bir tepede savaşmakta olan iki topluluğa bakıyordu. Şam Akkllıları harekete geçtiler. Kendilerine sarıklar bağlamışlar ve önlerine taşlar koymuşlardı. "Bu taşlar, bizimle geri dönmeden biz asla geri dönmeyiz," diyorlardı. Amr, onları beş saf yaptı. Önlerinde şöyle rezez söyleyerek durdu:

*Ey sapasağlam ordu, haydi kalkın, yardım edin Rahmân'a
Bana bir haber geldi de ağladım, Ali, Affân oğlunu öldürmüş,
Bize şeyhimizi eskisi gibi geri verin!*

[168] Şamlılardan birisi çıkmış şöyle diyordu:

*Birlik, savaş günü silahlarını,
Çekerek Osman'a hasretle ağlıyordu.
Allah'ın hakkını istiyorlardı, onu aşmıyorlardı,
Siz ise Ali için saltanat istediniz.
İstediğiniz şey için bir delil getirin,
İşte açık delil, haydi siz de delil getirin.*

Sabah olunca Hz. Ali, sabah namazını karanlıkta kıldırdı. Sonra adamlarına emretti ve onlar, sancakların altından çıktılar. Sonra dolaşarak, Şam halkının sancaklarını kontrol etmeye başladılar. Hz. Ali: "Bunlar kim?" dedi. Onlar ona, karşı birliğin ismini söylüyorlardı. Nihayet onları ve merkezlerini öğrenince, Kûfe Ezdlilerine: "Şam Ezdlilerin bize saldırımlarına engel olunuz!" Has'amlılara: "Has'amlıların bize saldırımlarına engel olun!" dedi. Her Iraklı kabileye, Şamlılar arasındaki eşini veriyordu. Sonra onlara hep birlikte hücum etmelerini emretti. Onlarda hücum ettiler. Hz. Ali de, Muâviye'nin Kureyş, Ensar ve diğer Hicazlılarla birlikte bulunduğu gruba saldırdı. Onlar, on iki bin atlı kadardılar. Önlerinde Ali vardı. Tekbir getirdiler, bütün insanlar da öyle bir tekbir ge-

tirdiler ki yer sallandı. Şamlıların safları dağıldı. Sancakları karıştı. Minberinde oturmakta olan Muâviye'nin yanına geldiler. Yanında Amr b. el-Âs da bulunuyordu. Onlar, insanlara bakıyorlardı. Sonra binmek için atını istedi.

Şamlılar, karşılıklı meydan okudular ve sıçrayıp toparlandılar, sonra saldırdılar ve Iraklıların üzerine döndüler. Gece aralarını ayırana kadar iki taraf da birbirlerine sabrettiler. O gün, Arapların ünlülerinden ve soylularından çok sayıda insan öldürüldü. Sabah olunca, insanlar birbirine karıştılar. Ölülerini çıkartıp bütün gün boyunca gömmekle uğraştılar.

Ali o günün akşamı askerleri arasında çıktı ve "Ey insanlar! Sabah erken saf düzenine geçip düşmanlarınıza saldırın, gözleri kapatın, sesleri kısın, konuşmayı azaltın, sağlam durun. Allah'ı çokça anın, birbirinizle çatışmayın, yoksa öldürölürsünüz ve birliğiniz kaybolur. Sabrediniz. Allah, sabredenlerle beraberdir," dedi.

Muâviye de Şamlılar arasında çıktı ve *"Ey insanlar! Sabredin, sebat gösterin."*⁴⁹ Takatsiz düşmeyin, birbirinize karşı kayıtsız kalmayın. Şüphesiz ki siz haklısınız. Sizin kesin bir deliliniz vardır. Siz ancak haksız yere kan dökenlerle savaşıyorsunuz. Gökte de onu mazeretli gören kimse yoktur." Amr, ayağa kalktı ve "Ey insanlar! Zırhlıları öne, zırhsızları geriye alınız. Bugünkü kararlılığınızı bize gösteriniz. Hak, bâtıldan [169] ayrılacağı yere geldi. O, ya zalimdir ya mazlumdur," dedi.

İki grup da geceyi savaş hazırlığı yaparak geçirdiler. Sonra saflarını aldılar. İki tarafta birbirlerine saldırdılar. Muâviye'nin sol tarafında bulunan Habîb b. Mesleme, Hz. Ali'nin sağ tarafına saldırdı. Onlar, dağıldılar ve bir kere geri çekilip tekrar geldiler. Ali, duruma baktı ve Sehl b. Huneyf'e: "Beraberindeki Hicazlılarla birlikte sağ tarafa git, onlara yardım et." Sehl, beraberindeki askerlerle Şamlılara saldırdı. Şamlılar, onu ve beraberindekilere karşı koydular ve sonunda Hz. Ali'nin olduğu yere vardılar. O, merkezde bulunuyordu. Hz. Ali'nin de içinde bulunduğu merkez, bir kez gidip geldi. Hz. Ali'yle birlikte

sadece korumalar kalmıştı. Hz. Ali, atını sol tarafına doğru sürdü. Onlar da durmuş önlerindeki Şamlılarla savaşıyorlardı. Onlar, Rebîa kabilesindendi.

Zeyd b. Vehb şöyle dedi: Ben, Ali'ye bakıyorum. O, Rebîa üzerine saldırıyor. Onunla birlikte oğulları Hasan, Hüseyin ve Muhammed de bulunuyordu. Kulaklarıyla boynu arasından oklar geçiyor, oğulları bizzat onu koruyorlardı. Ali, içerisinde el-Eşter'in bulunduğu sol tarafa yaklaşıncı, Şamlıların karşısında durarak onlarla çarpıştılar. Hz. Ali şöyle seslendi: "Bu hezimete uğrayanların yanına git ve onlara de ki: 'Sizin ölümden kaçıp bâki kalmayacak olan hayata gidişiniz nerede?'"

el-Eşter, atını öne attı, hezimete uğrayanlara gitti ve onlara: "İnsanlar, bana gelin, bana gelin. Ben Mâlik b. el-Hâris'im," dedi. Kaçanlar, arkalarına bakmadılar. O, kendisinin tanındığını zannetti. "Ben el-Eşter'im," dedi. Bunun üzerine, onun yanına döndüler. el-Eşter, onlarla Şamlıların sol tarafına hamle yaptı. Şamlılarla çetin bir savaşa tutuştu. Sonunda Şamlılar geri çekildiler ve ilk yerlerine geri döndüler.

el-Eşter, Hz. Ali'nin sağ cenahı ve merkezi, dağılmadan önceki gibi düzenlenmişti. Onlar, yerlerine döndüklerinde, Ali saflar arasında gezmeye ve onları dağıldıkları için azarlamaya başladı. Bu, akşam ve yatsı namazları arasında olmuştu.

Denilmiştir ki: Sonra Şamlılar, Temîm üzerine saldırdılar. Onlar, sağ tarafta bulunuyorlardı. Onları geri püskürttüler. Zahr b. Nehşel: "Temîm oğulları nereye?" diye seslendi. Onlar: "Başımıza geleni görmüyor musun?" dediler. O ise, "Yazıklar olsun size, hem kaçıyorsunuz, hem de mazeret gösteriyorsunuz?! Din uğrunda savaşmazsanız, nesep için savaşın. Benimle birlikte saldırıya geçin!" dedi. Zahr, saldırıda bulundu. Onlar da saldırıya geçtiler. Zahr, en önlerinde öldürülene kadar savaştı. İnsanlar hep birlikte birbirlerine saldırdılar. Mızraklar kırılıp kılıçlar kesilene kadar savaşa devam ettiler. Hatta birbirlerini ısırmaya⁵⁰ ve birbirlerinin üzerine toprak atmaya başladılar. Sonra her taraftan haykırdılar: "Ey Arap topluluğu!

50 Son takatlarına kadar savaşı anlatan bir tabir olmalı. (Ed.)

Kimdir, kadın ve çocukları koruyan, kadınlar, konusunda Allah'tan sakının."

Sonra Hz. Ali, ordunun içine daldı. Kılıcı eğilene kadar savaştı. [170] Sonra kılıcı kanla boyanmış şekilde çıktı. Sonra kılıcını düzeltti ve tekrar askerlerin arasına daldı. Rebîa, onunla beraber savaşıırken sabrı ve gayreti elden bırakmamıştı. Güneş battı. Onlar, Muâviye'ye yaklaştılar ve Muâviye, Amr'a: "Ne dersin?" dedi. Amr: "Otağını boşaltman gerekli," diye karşılık verdi.

Muâviye, üzerinde bulunduğu minberden indi ve otağını boşalttı. Rebîa kabilesi, harekete geçti. Önünde Hz. Ali olduğu hâlde, otağa kadar geldiler, o çadırı da kestiler ve oradan ayrıldılar, Hz. Ali, o geceyi Rebîa kabilesi arasında geçirdi.

Sabah olunca Hz. Ali, Şamlılarla savaşmak için sabah erken çıktı. Büyük sancağını, Hâşim b. Utbe'ye verdi. Hâşim, bütün gün onunla savaştı. Akşam olunca askerleri dağıldılar. Hâşim, onlardan muhafız ve yardımcı güçlerle birlikte yerinde sebat gösterdi. Onların üzerine el-Hâris b. el-Münzîr et-Tenûhî hamle yaptı. Hâşim'e öldürücü bir darbe indirdi. Fakat o, savaşmaktan vazgeçmedi. Hz. Ali'nin elçisi, ona gelerek sancağı öne çıkarmasını söyledi. O, elçiye: "Benim durumuma bir bak," dedi. Elçi onun karnına baktı. Onun yarılmış olduğunu gördü. Hz. Ali'ye döndü ve gördüklerini haber verdi. Çok geçmeden Hâşim düştü. Adamları etrafından dağıldılar. Onu ölümler arasında terk ettiler. Çok geçmeden öldü. Gece olunca insanlar savaşı bıraktılar.

Sabah olunca Hz. Ali, erkenden namazı kıldırdı. Bütün adamlarıyla birinci kısım üzerine saldırdı. Sancağı Hâşim'in oğlu Abdullah b. Hâşim el-Utbe'ye vermişti. İki ordu bir araya geldiler ve savaştılar. Ka'kâ'a ez-Zaferî'nin: "O gün kılıç seslerinden gök gürültüleri gibi sesler duydum," dediği rivayet edilmiştir. Hz. Ali, durmuş bu hadiseye bakıyordu. "Allah'ın kudret ve kuvvetinden başka hiçbir güç yoktur, Allah'tır kendisinden yardım istenen. Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında hak ile hükmet! Sen hükmedenlerin en hayırlısısın,"⁵¹ diyordu.

51 A'râf, 7/89.

Sonra Hz. Ali'nin bizzat Şamlılara saldırısı geldi. O kadar ki onların içinde kaybolmuştu. Kana boyanmış bir hâlde geri geldi. Bütün gün ve gecenin üçte birinde böylece savaşmaya devam ettiler. Hz. Ali, beş yara almıştı. Üçü başında, ikisi yüzündeydi. Sonra ayrıldılar ve saflarına döndüler. Amr b. el-Âs, Şamlıların başında ilerliyordu. Abdullah b. Ca'fer-i Zü'l-Cenâheyn, Kureyş ve Ensardan oluşan bir toplulukla, Amr'ın üzerine saldırıp savaştılar. Ensardan iki genç kardeş, Şamlıların birliklerine saldırmış ve Muâviye'nin otağına kadar gelmişlerdi. Otağın kapısında öldürüldüler. Savaş, gecenin üçte birine kadar devam etti. Sonra ayrıldılar. Sabah olduğunda insanlar birbirine karışmış, ölülerini çıkarıyor ve gömüyorlardı.

- [171] Muâviye, Hz. Ali'ye şöyle yazdı: "Ben, seninle Osman'ın kanı için savaşıyorum. Onun işi konusunda bir aldatma ve hakkının teslimini uygun görmedim. Şayet öcümü alırsam bu yeterlidir. Olmazsa, hak üzere ölmek, zulümle yaşamaktan iyidir. Ben, Osman gibiyim. Muhârik'in dediği gibi:

*Efendiye ne kadar yardımımı sorsan da savaş zamanı
O efendinin evini benim yanımda kınanmış bulamazsın.*

Hz. Ali ise ona şöyle yazdı: "Ben de sana Muhârik'in Fâlic oğulları hakkındaki sözlerini sunuyorum. O şöyle demişti:

*Ey binici, eğer gidersen istikrar bulan Fâlic oğullarına ilet.
Bize gelin, tozu uçmuş ıssız araziler gibi olmayın.
Süleym b. Mansûr, değerli insanlardır, onların toprağı da ağaçları
çok olan bir yerdir.*

Muâviye ona şöyle yazdı: "Biz, hâlâ savaşın komutanıyız. Benim ile senin durumumuz Evs b. Hacer'in dediği gibidir:

*Oba arazisine savaş yerleşince, ayıplarını ortaya çıkarır,
Barış günlerinde senin hoşuna giden adamların.
Savaş uğrunda, kavimleri koruyan kimseler vardır.
Nice yakışıklı kimseler hiçbir işe yaramaz.*

Sonra tekrar savaşa döndüler. Şamlıların büyük sancağı, Abdurrahmân b. Hâlid b. el-Velîd'in elindeydi. O, onu taşıyordu. Karşılaştığı her şeyi yıkıyordu. O, Arap süvarilerindendi. Iraklılar, bir kere saldırdılar. Taraftarları, el-Eşter'e seslendiler ve dediler ki: "Sancağın nereye ulaştığını biliyor musun?"

Bunun üzerine el-Eşter, Iraklıların sancağını aldı. Onunla öne çıktı ve bu sırada şöyle recez söylüyordu:

Ben el-Eşter'im, yaralamasıyla tanınanım, Irak'ın erkek çingiraklı yılanıyım.

el-Eşter, Şamlılarla savaştı ve sancağı geri aldı ve onları geri püskürttü. Bu konuda en-Necâşî şöyle demiştir:

Sancağı, kartal gölgesi gibi gördüm gözü küçük Şamlı onu yere çalıyordu.

Ordular birbirine girmişken bu sancak için biz koçu, Irak'ın koçunu çağırdık.

Sancağı geri yerine aldı ve şanıyla el-Eşter bu işe nail oldu.

Anlatılır ki: Sancağı, Cündüb b. Züheyr aldı. Havşeb Zî Zuleym, onun karşısına çıktı. O, Şamlıların önde gelenlerinden [172] ve süvarilerindendi. Sancağı aldı ve onunla ilerlemeye başladı. O, Iraklıları yaralayıp öldürüyordu. Karşısına Hz. Ali'nin süvarilerinden Süleymân b. Surad çıktı ve ikisi savaştılar. Havşeb, öldürüldü. Iraklılar bir kere gidip geldiler ve safları bozuldu. Onlardan muhafız olanlar, Hz. Ali ile birlikte başka bir tarafa geçip savaşılmaya başladılar. Adî b. Hâtim, Hz. Ali'yi önceden bıraktığı yerde aradı fakat bulamadı. Onun yerini sordu ve kendisine gösterdiler. Ardından Hz. Ali'nin yanına gitti ve ona:

“Ey Müminlerin Emîri! Eğer sağ isen iş kolaydır. Sana sadece cesetler üzerinde geldiğimi biliyorum. Bugün ne bizde ne de onlarda bir dayanak kaldı,” dedi.

Bu sırada, Hz. Ali ile birlikte savaşanlar, Rebîalılar idi. Hz. Ali: “Rebîalılar, siz benim zırhım ve kılıcımsınız,” dedi. Sonra Hz. Peygamber'in Rîh [Rüzgar] ismindeki atına bindi, önüne Peygamber'in kır katırını da kattı. Hz. Peygamber'in siyah sarığını sardı. Sonra tellallara emretti ve onlar: “Ey insanlar! Kim nefsinin Allah'a satacak?” diye bağırdı. İnsanlar ona gelip katıldılar. Sonra onlarla birlikte Şamlıların üzerine yürüdü. Nihayet Şamlıların sancaklarını yerinden söktü. Onlar, kötü bir şekilde gidip geldiler. Sonunda Muâviye binmek için atını getirtti ve onun tellalları Şamlılara: “Nereye ey ahali! Bana doğru koşunuz. Savaşta, zafer sırasıyla kazanılır,” diye bağırdı.

Bu çağrı üzerine taraftarları onun yanına koştular ve Iraklıların üzerine hücum ettiler.

Muâviye, Amr'a: "Akk ve Eş'arîleri öne sür." Onlar, bu akın sırasında ilk yenilenlerdi. Amr, onlara gelerek Muâviye'nin sözünü nakletti. Reisleri Mesrûk el-Akkî: "Ben Muâviye'ye gidip gelene kadar beni bekleyin," dedi. Muâviye'nin yanına giderek, "Benim halkımı iki bin kişilik iki gruba ayır. Kim ölürse yerine amca oğlu geçer," dedi. Muâviye: "Tamam, öyle olsun," dedi. Kavminin yanına döndü ve onlara Muâviye'nin, teklifini kabul ettiğini haber verdi. Onlar, öne çıktılar. Onlar ve Hemdânlılar, kılıçlarla çok çetin bir savaş yaptılar. Akklılar, Hemdânlılar dönmeyinceye kadar dönmeyeceklerine, Hemdânlılar da Akklılar dönmeyene kadar dönmeyeceklerine dair yemin ettiler.

Amr, Muâviye'ye: "Aslanlar, aslanlara karşı, böyle bir gün hiç görmemiştim," dedi.

[173] Muâviye: "Şayet senin elinde Akk kabilesi gibi başka bir kabile, Ali'nin elinde ise Hemdân kabilesi gibi bir diğer kabile olsaydı, herkes yok olurdu," dedi.

Muâviye, Hz. Ali'ye şöyle yazdı:

"Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla. Muâviye b. Ebî Süf-yân'dan Ali b. Ebî Tâlib'e. Ben zannederim ki sen ve biz savaşın hepimize kendimiz için istemediğimiz şeyleri bize getirdiğini bildik. Biz, her ne kadar aklımıza mağlup oluksa da bizde, savaşta geçirdiğimiz zamana pişman olmak ve arta kalan günleri düzeltmek kadar akıl kalmıştır. Sen de benim istediğim kadar dünyada kalmayı istiyorsun. Ben de ölümden senin korktuğun kadar korkmaktayım. Allah'a and olsun askerler zayıfladı, adamlar azaldı. Biz Abdumenâf oğullarını, yüce kimsenin zelil, hür kişinin köle olmasından başka birbiri üzerine üstünlüğü yoktur."

Hz. Ali (ra.) ona şöyle yazdı:

"Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla. Mektubun bana geldi. Savaşın hepimize istemediğimiz şeyleri bize getirdiğini bildi-

ğimizi yazmışsın. Bil ki sen ve biz savaş konusundaki gayemize henüz ulaşamadık. Bizim korku ve ümitte eşit olmamıza gelince, sen şüpheden kesin bilgiye benden daha yakın değilsin. Şamlılar, Iraklıların ahirete olan meyillerinden daha çok dünya hayatına meyilli değildirler. Bizim Abdumenâf oğulları olmamıza ve birbirimize üstünlüğümüz olmamasına gelince, bu iş öyle değildir. Çünkü Ümeyye, Hâşim gibi değildir. Harb de, Abdulmuttalib gibi değildir. Ebû Süfyân da, Ebû Tâlib gibi değildir. Hicret eden de, *talîk* (Mekke fethinde serbest bırakılan) kimse gibi değildir. Ayrıca bizim elimizde güçlüyü öldürüp güçsüzü kendimize yakınlaştırdığımız peygamberlik üstünlüğü vardır.”

Sonra Hz. Ali (ra.) gecenin sonunda sabah namazını erkenden kıldırdı. Bir grup askerle Şamlılara doğru harekete geçti. İki taraf, sancaklarının altında durdular. el-Eşter, demirlerle zırhlanmış kümeýt bir atın üzerinde öne çıktı, elinde mızrak vardı. Şamlıların üzerine hamle yaptı. Iraklılar da ona uydular. el-Eşter, onlarda üç mızrak kırdı. İnsanları, kılıçlarla ve demir sütunlarla birbirine kattı. Ardından demir zırhlarla örtülmüş Şamlı bir adam ortaya çıkarak: “Ey Ebü'l-Hasan! Bana yaklaş, seninle konuşayım,” diye seslendi. Hz. Ali ona öyle yaklaştı ki atlarının boyunları iki saf arasında birbirine girdi. Adam ona: “Sende İslam’a girme konusunda kimsede olmayan bir öncelik vardır. Peygamber’le birlikte hicret ettin ve cihada katıldın. Bu kadar kanı dökmeye hakkın var mı? Bu savaşı erteleyip Irak’ına geri döner misin? Biz de bizim Şam’ımıza geri dönüp işimize bakalım,” dedi.

Bunun üzerine Hz. Ali: “Ey adam! Ben bu işi gerçekten iyi düşündüm. Savaşmak veya Allah’ın Hz. Muhammed’e indirdiğini inkâr etmekten başka seçenek bulamadım. Allah, yer-yüzünde isyan edilip sessiz kalması, iyiliği emretmeyip kötülükten alıkoymamaları hâlinde dostlarından razı olmaz. Ben savaşmayı, cehennemde halkalarla uğraşmaktan daha kolay buldum,” dedi.

Denilmiştir ki: Şamlı geri dönerek, “Biz Allah’tan geldik ve biz O’na döneceğiz,” diyordu. Sonra mızraklar kırılana, kılıç-

lar parçalanana, yeryüzü tozla kaplanana, nefes almaları zorlaşana ve birbirlerine bu şekilde bakmaya başlayana kadar savaştılar. Geceleyin birbirlerinden ayrıldılar. İşte bu Herîr gecesidir (yani boşa giden gece). Sonra bu gecenin sabahında kalktılar ve ölenlerin cesetlerini taşıyıp defnetmek için birbirlerine karıştılar.

Hız. Ali, daha sonra Herîr gecesinin sabahında insanlar arasında ayağa kalktı ve bir hutbe irat etti. Allah'a hamd ve övgüde bulunduktan sonra şöyle dedi: "Ey insanlar! Sizin ve düşmanlarınızın durumu, gördüğünüz yere ulaşmıştır. Bu topluluğun sadece son nefesi kalmıştır. Yarın düşmanınızla savaşmak için hazırlık yapın da Allah onlarla aramızdaki hükümünü versin. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır."

- [174] Bu durum, Muâviye'nin kulağına gidince Amr'a: "Ne dersin? Ömrümüz, sadece bu günümüz ve gecemiz mi?" dedi. Amr: "Ben kendi bulduğum hilele bugüne ertelediğim bir çare ayarladım. Eğer onu kabul ederlerse ihtilafa düşerler. Eğer kabul etmezlerse dağılırlar," dedi. Bunun üzerine Muâviye: "Nedir bu çare?" diye sordu. Amr: "Onları, aranızda hüküm vermesi için, Allah'ın kitabına çağır. Sen, bununla ihtiyacına ulaşacaksın," dedi. Muâviye, meselenin Amr'ın dediği şekilde halledileceğini anladı.

Şöyle anlatılmıştır: Eş'as b. Kays, çevresine toplanan kavmine: "Geçmişte yapılan ve insanların sonunu getiren savaş gördünüz. Bizler, Allah için yarın karşı karşıya gelecek olursak, bu Arapların sonu olacak, şeref ve haysiyetimizin yok olmasından başka bir sonuç vermeyecek," dedi.

Denilir ki: Casuslar, Muâviye'ye koşarak Eş'as'ın söylediklerini haber verdiler. Muâviye: "Eş'as doğru söylemiş, eğer yarın karşı karşıya gelirsek Bizans, Şamlıların, Fars'ın liderleri de Iraklıların çocuklarına zulmedecekler. Bu tehlikeyi ancak akıllı kişiler görebilir. Mushafları mızrakların ucuna takınız," dedi.

Denilmiştir ki: Mushaflar, mızrakların ucuna takıldı. İlk takılan mushaf, Dimaşk'ın en büyük mushafı olup beş mızrağın

ucuna takılarak beş kişi tarafından taşındı. Sonra yanlarında bulunan ne kadar mushaf varsa kalanlarını mızraklarının ucuna taktılar ve sabahın alaca karanlığında yola çıktılar. Iraklılar, önlerinde bayrağa benzer bir şeyle Şamlıların geldiklerini gördüler. Ancak, bunun ne olduğunu sabah aydınlanıncaya kadar anlayamadılar. Sabahın aydınlığında bir kez daha baktıklarında bunların mızrakların ucuna takılmış mushaflar olduğunu gördüler.

el-Fazl b. Edhem topluluğun ortasında, Şureyh el-Cüzâmî sağ cenahta, Verkâ b. el-Muammer sol cenahta bulunuyordu, ayağa kalktılar. Bunlar hep birden: “Ey Arap topluluğu! Kadınlarınız ve çocuklarınız hakkında Fars ve Bizans’tan yarın gelecek tehlikeye karşı Allah’a sığınınız. Böyle bir durum olursa yok olup gideceksiniz. İşte Allah’ın kitabı bizimle sizin aranızda!” dedi. Hz. Ali: “Sizler kitabın hükmünü istemiyorsunuz, fakat hile yapmaya çalışıyorsunuz,” dedi.

Sonra Ebü'l-A'ver es-Sülemî, kır bir beygirin üzerinde geldi. Başında bir mushaf bulunuyordu. Şöyle seslendi: “Ey Iraklılar! İşte bu bizimle sizin aranızda hakem olarak Allah’ın kitabı.” Iraklılar bunu işitince, Kurdûs b. Hânî’ el-Bekrî ayağa kalktı ve şöyle dedi: “Ey Iraklılar! Mushafları mızrakların ucuna takılmış hâlde görmenez sizi yatıştırmasın, çünkü bu bir hile ve tuzaktır.” Sonra Süfyân b. Sevr en-Nükrî söz alarak, “Ey insanlar! Bizler, Şamlıları Allah’ın kitabına davet ettik, bizi reddettiler, biz de onlarla çarpışmayı helal saydık. Eğer onları reddedecek olursak, onların da bizimle çarpışması helal olur. Bizler Allah’ın ve Resulü’nün bize yapacaklarından korkmuyoruz,” dedi. Sonra Hâlid b. el-Muammer ayağa kalkarak Hz. Ali’ye: “Ey Müminlerin Emîri! Uygun görürsen, halifelik makamında kalmanız ancak bu kavmin davet ettiği şeye uymakla mümkün olur. Eğer bunu uygun görmezseniz sizin görüşünüz daha üstündür,” dedi. Sonra el-Husayn b. el-Münzir söz alarak, “Ey insanlar! Bizim bir davetçimiz var. Biz onun getirisini götürüsünü övdük, o yaptığı şeyler konusunda güvenilir bir kişidir. Eğer hayır derse biz de hayır, evet derse biz de evet deriz,” dedi. Hz. [175] Ali söz alarak şu konuşmayı yaptı: “Ey Allah’ın kulları! Biz Al-

lah'ın kitabına uymaya en öncelikli kişileriz. Sizler de böylesiniz. Ancak, karşımızdakiler bu teklifleriyle sadece hile ve tuzak kurmak istiyorlar. Onlar savaştan çok çektiler. Vallahi bunlar, mushafları mızrakların ucuna takarken maksatları kitaba göre amel değildir. Bununla birlikte Allah'ın kitabına çağrılıp da ona arkamı dönmem mümkün değildir. Bunu nasıl yapabilirim ki! Biz onlarla Allah'ın kitabına göre amel etsinler diye çarpıştık."

Eş'as: "Ey Müminlerin Emîri! Biz bugün senin karşında dün nasılsak aynen öyleyiz. Ancak, benim görüşüm karşımızdakilerin Allah'ın kitabının hakemliğini kabul etme şeklindeki tekliflerini olumlu kabul etmek yönündedir," dedi. Adî b. Hâtim ve Amr b. el-Hamık bu görüşe iltifat etmediler ve Hz. Ali'ye bunu tavsiyede bulunmadılar.

Hz. Ali karşı tarafın teklifini kabul edince onlar Hz. Ali'ye: "el-Eşter'e haber gönder, savaşmaktan vazgeçip senin yanına gelsin," dediler. el-Eşter ordunun sağ cenahında çarpışıyordu. Ali, Yezîd b. Hâni'ye dönerek: "el-Eşter'e git, ona çarpışmayı bırakmasını ve gelmesini söyle!" dedi. Yezîd b. Hâni', el-Eşter'e giderek Hz. Ali'nin emrini tebliğ etti. el-Eşter: "Müminlerin Emîri'ne dön! Benimle bu cenahta bulunanlar arasında savaş patlak verdi. Şimdi geri dönmem mümkün değil," dedi. Yezîd, Hz. Ali'ye dönerek aldığı cevabı ilettili. el-Eşter'in cenahından sesler yükselmeye başladı ve bir toz bulutunun göğe yükseldiği görüldü. Orada bulunanlar Hz. Ali'ye: "Vallahi ona savaştan başka bir şey emretmediğin düşüncesindeyiz," dediler. Hz. Ali: "Bunu nasıl emredebilirim! Ben ona gizlice bir şey söylemedim ki," dedi. Sonra Yezîd'e dönerek: "el-Eşter'e git, ona bana gelmesini söyle, çünkü fitne çıktı," dedi. el-Eşter, Hz. Ali'ye gelince durumu ona haber verdi. el-Eşter: "Bu fitne, mushafların mızrakların ucuna takılmasından çıktı değil mi?" deyince Hz. Ali: "Evet," diye cevap verdi. el-Eşter: "Vallahi mushaflar mızrakların ucuna takıldığında bir ihtilaf ve tefrikanın doğacağını ben zaten biliyordum," dedi.

el-Eşter geri dönerek Hz. Ali ve taraftarlarının yanına gelerek: "Ey zelil ve zayıf kimseler! Bunlara üstün geldiğiniz bir sı-

rada mushaflar mızrakların ucuna takıldı diye çarpışmaktan çekiniyor musunuz? Bana biraz mühlet verin,” dedi. Ona: “Senin işlediğin günaha iştirak edecek değiliz,” dediler. el-Eşter: “Yazık size! Hayırlılarınız katledilmiş ve rezilleriniz hayatta kalmışken bunu nasıl yaparsınız? Siz ne zaman hak üzereydiniz? Çarpışırken mi yoksa şu anda savaştan vazgeçtiğiniz anda mı? Faziletli olduklarını inkâr etmediğiniz maktullerinizin durumu nedir? Onlar şu anda cennette mi, yoksa cehennemdeler mi?” dedi. Ona: “Biz Allah rızası için çarpıştık, şimdi de Allah rızası için bundan vazgeçiyoruz,” dediler. el-Eşter: “Ey kara yüzlüler! Bizler kıldığımız namazların ibadet olduğunu ve cennete özlemimizi ifade ettiğini zannediyorduk. Sizleri, dünyaya (dünya malına doğru) kaçar görüyoruz. Çirkinlikler sizin olsun!” dedi. Orada bulunanlar el-Eşter’e, el-Eşter de onlara kötü söz söyledi. Sonra el-Eşter’in bineğinin yüzüne kamçılarıyla vurdular. el-Eşter de onların bineklerinin yüzüne aynı şekilde kamçıyla vurdu. Mis’ar b. Fedekî, İbnü'l-Kevvâ’ ve daha sonra Haricî olan kurradan kendi tabakaları o kalabalığın içinde mushafın hükmüne uyma konusunda en istekli olanlardı.

Muâviye, Şam halkına hitaben: “Ey insanlar! Bizimle bu topluluk arasında savaş uzadı gitti. Çarpışan iki grup olarak her birimiz, kendimizin hak, çarpıştığımız tarafın bâtil üzere olduğunu zannediyoruz. Bizler, onları Allah’ın kitabına ve [176] bu kitaba göre hüküm vermeye davet ettik. Eğer bunu kabul ederlerse ne âlâ, etmezlerse onlara karşı savaşma konusunda mazur olacağız,” dedi.

Muâviye, sonra Hz. Ali’ye şunları yazdı: “Bu çarpışma konusunda ilk hesaba çekilecek olan ben ve sensin. Ben seni bu akan kanı durdurmaya, dinde ülfete, kinlerin kalplerden sökülüp atılmasına davet ediyorum. Aramızda iki hakem seçelim. Bunlardan birisi benim tarafımdan, diğeri senin tarafından olsun. Bu iki hakem, Kur’an-ı Kerim’de açıklanan hükme göre karar versin. Kur’an ehliysen bu kitabın hükmüne razı ol.”

Bunun üzerine Hz. Ali, ona şu cevabı verdi: “Beni Kur’an’ın hükmüne davet ediyorsun. Ben biliyorum ki sen Kur’an’ın hükmüne uymaya çalışmıyorsun. Biz Kur’an’ın hükmüne uyduk, ama sen uymadın. Her kim Kur’an’ın hükmüne razı olmazsa büsbütün sapıtmıştır.”

Hz. Ali, Amr b. el-Âs’a şu mektubu yazdı: “Dünya, insanın dikkatini başka şeylerden dolayı dağıtır. Bir insan, dünyadan herhangi bir şeye sahip oldu mu, bu derhal ona daha fazlasına sahip olma hırsını verir. Dünyaya sahip olan kimse, bununla yetinerek sahip olmadıklarından yüz çevirmez. Bunun gerisindeyse topladıklarından ayrılma vardır. Muâviye’nin bâtili üzere giderek amellerini boşa çıkarma. Bundan vazgeçmezsen, yaptığın bu hareketle ancak kendine zarar verirsin. Allah’ın selamı üzerine olsun.”

Amr, Hz. Ali’ye şu cevabı verdi: “Bizim çıkarımızı sağlayacak ve aramızda kaynaşmayı temin edecek çözüm, hakka dönmektir. Biz Kur’an’ı, hükmüne razı olmak amacıyla sizinle aramızda hakem kıldık. Çatışma esnasında insanlar bizi mazur görürler, vesselam!”

Hz. Ali, ona: “Nefsinin talep ettiği dünya, senden yüz çevirmektedir. Dünyaya bel bağlama! Çünkü insanı aldatır. Geçmişten ibret alırsan, gelecekte yararlanırsın vesselam,” şeklinde cevap verdi.

Amr, Hz. Ali’ye: “Kur’an’ı hakem kılan kimse insafli davranır. Ey Ebü’l-Hasan! Sabırlı ol, bizler Kur’an’ın sana verdiği şeyden başkasını sana verecek değiliz vesselam,” diye yazdı.

Böylece Irak ve Şam’ın kurrası toplanarak iki saf arasına oturdular. Beraberlerinde incelemek üzere mushaf bulunuyordu. Sonunda, iki hakemin hükmüne başvurmaya karar verdiler ve ayrıldılar.

Şamlılar: “Biz Amr’ın hükmüne razıyız,” dediler. Eş’as ve beraberinde bulunan Irak kurrası da “Bizler de Ebû Mûsâ’nın hükmüne razıyız,” dediler. Hz. Ali onlara: “Ebû Mûsâ’nın görüşüne ve basiretine güvenmiyorum. Bu nedenle hakemliği

Abdullah b. Abbâs'a veriyorum," dedi. Iraklılar: "Vallahi biz seninle İbn Abbâs'ı farklı görmüyoruz. Sen sanki kendin hakem olmak istiyor gibisin. Aksine hakemi, hem sen hem de Muâviye tarafından ama hiçbirinizin kendisine bir diğerinizden daha yakın olmadığı bir kişiden yap!" dediler.

H. Ali: "Şamlıların adayı olarak İbnü'l-Âs'a niçin razı oldunuz. Hâlbuki o bu özellikleri taşımıyor?" dedi. Iraklılar: "Onlar, kendi adaylarını bizden daha iyi bilir. Biz kendimizden sorumluyuz," dediler. H. Ali: "Ben hakemlik görevini el-Eşter'e vermek istiyorum," dedi.

Eş'as: "Bu savaşı çıkaran el-Eşter'den başkası mı? Bizler, ondan başkasının hükmüne boyun eğemeyecek miyiz?" dediler. H. Ali: "Onun hükmü nedir?" dedi. Eş'as: "Yüce Allah'ın ^[177] dilediği oluncaya kadar bazılarının yüzüne vurmasıdır," dedi. H. Ali: "Ebû Mûsâ'dan başkasını hakem yapmak istemiyorsunuz öyle mi?" deyince Iraklılar: "Evet," diye cevap verdiler. H. Ali: "Dilediğinizi yapabilirsiniz," dedi.

Anlatılır ki: Iraklılar, Ebû Mûsâ'ya bir elçi gönderdiler. Ebû Mûsâ, savaştan elini eteğini çekmiş, Şam'ın dışında bir yerde oturuyordu. Bir azatlısı huzuruna girerek ona: "İnsanlar anlaştılar," dedi. Ebû Mûsâ: "Hamd âlemlerin Rabbi Allah'adır," deyince azatlı: "Seni hakem kıldılar," dedi. Ebû Mûsâ: "*İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn* = Biz Allah'a aidiz ve sonunda yine O'na döneceğiz,"⁵² dedi.

Böylece Ebû Mûsâ yola çıkarak H. Ali'nin karargâhına geldi. Iraklılar, ona hakemlik görevini verdiler. Ebû Mûsâ buna razı olup kabul etti. el-Ahnef b. Kays, H. Ali'ye dönerek, "Senin karşında yerin kayası ve Arapların tilki gibi en kurnazı bulunmaktadır. Sen, Ebû Mûsâ'yı denedin, onun ağzı kör bir bıçak olduğunu gördün. Bu işe ancak öyle bir adam uygundur ki gerektiğinde karşısındaki rakibine o derece yaklaşır ki onu avucunun içine alır, sırası gelir ondan öyle uzaklaşır ki yıldızlar kadar uzak durur. Eğer beni hakem yapmak istersen yapabilirsin. Hakem yapmayacaksan ikinci veya üçüncü şahıs

olayım. Benim Hz. Peygamber'in sahabilerinden biri olmadığımı söylersen, onun sahabilerinden bir kişiyi hakem olarak gönder, beni ona vezir ve müsteşar yap," dedi. Hz. Ali: "Iraklılar, Ebû Mûsâ'dan başka birinin hakem olmasına razı değiller. Allah, emrini yerine getirendir," dedi.

Şöyle anlatır: Şamlılardan olup bunlardan uzak duran Eymen b. Hureym el-Esedî şu beyitleri dile getirir:

*Olsaydı milletin fikri, hükümden sonra
Verirlerdi görevi karşınızda İbn Abbâs'a
Fakat verdiler size Yemenli şeyhi hakem diye
Bilmez ki nedir çözüm bu meseleye!*

Anlatılır ki: Muâviye, el-Eymen b. Hureym'i kendisine biat etmesi karşılığında Filistin'in bir bölgesine vali tayin etmek istedi. Eymen bunu kabul etmedi ve şu beyitleri okudu:

*Öldürmem namaz kılanı, niçin öldüreyim?
Kureysli bir başkasının saltanatı için?!
Saltanatı ona, günahım bana neden?
Sığınırım Allah'a akılsızlık ve tutarsızlıktan
Öldürür müyüm Müslümanı haksız yere
O zaman gitmez mi hayatım hiç yere!*

Tahkim Vesikası

[178] Denilmiştir ki: Iraklılar ve Şamlılar bir araya geldiler ve bir kâtip getirerek ona "Bismillahirrahmânirrahîm. Bu, Müminlerin Emîri'nin kabzettiği ve aldığı vesikadır diye yaz," dediler. Muâviye: "Ben Ali'nin müminlerin emîri olduğunu ikrar edip sonra onunla çarpışırsam ne kadar kötü bir kişi olurum!" dedi. Amr: "Onun adını ve babasının adını yaz," dedi. el-Ahnef b. Kays, Hz. Ali'ye dönerek, "Ey Müminlerin Emîri! 'Müminlerin Emîri' ifadesini silme! Çünkü ben onu sildiğin takdirde bir daha emîrliğin asla eline geçmeyeceğinden korkuyorum. Onların bu isteklerine olumlu cevap verme!" dedi.

Hz. Ali: "Allahu Ekber! Bir geleneğin yerini başka bir gelenek alıyor. Allah'a yemin ederim ki bunun bir benzeri benim elimde cereyan etti." Hz. Ali bu ifadeyle Hudeybiye gününü – yapılan antlaşmayı– ve Kureys'in Muhammed Resulullah yazılmasına karşı çıkmalarını, bunun üzerine Peygamberimizin

kâtip olan Hz. Ali'ye dönerek 'Muhammed b. Abdullah yaz,' demesini kastediyordu. Bundan dolayı sözleşmeye şöyle yazdılar:

"Bu, Ali b. Ebû Tâlib, Muâviye b. Ebû Süfyân ve taraftarları arasında Allah'ın kitabına ve Resulü'nün sünnetine razı olduklarına dair bir vesikadır. Bu vesika, Ali'nin ve Iraklıların burada bulunan ve bulunmayanlarını, Muâviye'nin ve Şamlıların burada bulunan ve bulunmayanlarını bağlayıcı antlaşmasıdır. Bizler, Fâtiha suresinden sonuna kadar Kur'an'ın hükmü neyse onun yanında yer almaya razı olduk. Kur'an'ın, hayata geçirdiğini hayata geçirecek, öldürdüğünü öldüreceğiz. İki taraf, bu ittifak üzere anlaştılar ve bu maddelere razı oldular. Ali ve taraftarları gözlemci ve hâkim olarak Abdullah b. Kays'a, Muâviye ve taraftarları da gözlemci ve hâkim olarak Amr b. el-Âs'a razı oldular. Ali ve Muâviye, Abdullah b. Kays ve Amr b. el-Âs'tan Allah'ın ahdini, misakını, zimmetini ve Resulü'nün zimmetini aldılar. Bu iki hakem Kur'an'ı rehber edinecekler, Kur'an'da yazılı buldukları hüküm konusunda başka bir şeye dönüp bakmayacaklar. Kur'an'da bulamazlarsa Resulullah'ın kapsamlı sünnetine gidecekler, sünnetin aksini aramayacakları gibi bir şüpheye sarılarak ondan başkasına bakmayacaklardır.

"Abdullah b. Kays ve Amr b. el-Âs, Ali ve Muâviye'den iki hakemin Allah'ın kitabı ve Resulü'nün sünnetindeki hükme dayanarak verecekleri hükme razı olacaklarına dair Allah'ın ahdini ve misakını aldılar. Her ikisinin bu misakı bozmaya ve buna muhalefet ederek başka bir şeye geçmeye yetkileri yoktur. Seçilen iki hakem, Ali ve Muâviye'nin kanı, malı, saçları, derileri, ahalileri, çoluk çocukları hakkında hakkı aşmadıkları sürece hükümlerinde güvenlidir. Onların verdiği hükme dileyen razı olsun, dileyen kızsın hiç fark etmez. Ümmet de bu iki hakemin Allah'ın kitabındaki hükme göre hükme bağladıkları hak konusunda onlara yardımcı olacaktır. Hakemlerden biri hükmünü vermeden önce vefat ederse, onun taraftarı ve arkadaşlarının onun yerine adalet ve ehliyetli bir kişiyi seçme yetkisi vardır ve bu kişi de vefat eden gibi aynı ahit ve mi-

sak üzere olacaktır. Bu davada belirlenen süre bitmeden iki emîrden (Ali ve Muâviye) birisi vefat ederse onun taraftarının vefat edenin yerine adaletinden razı olacakları bir kişiyi geçirme hakları vardır. İki zümre arasında yapılmış görüşmede silahların kaldırılmasına hükmedilmiştir. Bu antlaşma, bu kitapta isimlendirdiğimiz üzere her iki emîr, hakem ve zümre açısından şart mesabesinde. Allah en yakın şahittir. Şahit olarak Yüce Allah yeter. Şayet iki taraf, antlaşmaya muhalefet eder ve haddi aşarlarsa ümmet onların hükümlerinden berî ve uzaktır. Onlara ne anlaşmaya bağlılık ne de zimmet vardır. İnsanlar kendi canları, ahalileri ve çocukları hakkında antlaşmanın bitimine kadar güvendedirler. Silah bırakılmıştır, yollar güvenlidir. Her iki zümreden burada bulunmayanlar, bulunanlar gibidir. İki hakemin Irak ve Şam halkı arasında adil ve orta bir yerde bulunma hakları vardır. Burada hakemlere, ancak gönül rızasıyla razı oldukları kimseler gelebilir. Süre ramazan ayının sonuna kadardır. İki hakem, hakemliği daha önce yapmak isterlerse buna hakları vardır. Sürenin sonuna [179] kadar ertelemek istedikleri takdirde erteleyebilirler. İki hakem sürenin sonuna kadar Allah'ın kitabı ve Resulü'nün sünnetindeki hükümlere göre hükmetmezlerse iki zümre önceki savaş hâlinde bulunacaklardır. Bu meselede ümmet, Allah'ın ahdi ve misakına bağlı olacaktır. Bunların tümü, bu meselede dinden çıkma veya zulüm ya da ihtilaf çıkarmak isteyen kimselere karşı tek bir el olacaktır.

"Bu metinde yazılanlara, Hz. Ali'nin oğlu Hasan ve Hüseyin, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib, Eş'as b. Kays, el-Eşter b. el-Hâris, Saîd b. Kays, el-Hâris b. Abdulmuttalib'in iki oğlu Husayn ve Tufeyl, Ebû Saîd b. Rebîa el-Ensârî, Abdullah b. Habbâb b. el-Eret, Sehl b. Huneyf, Ebû Bîşr b. Ömer el-Ensârî, Avf b. el-Hâris b. Abdulmuttalib, Yezîd b. Abdullah el-Eslemî, Ukbe b. Âmir el-Cühenî, Râfi' b. Hadîc el-Ensârî, Amr b. el-Hamîk el-Huzâî, en-Nu'mân b. el-Aclân el-Ensârî, Hucr b. Adî el-Kindî, Yezîd b. Huceyye en-Nükrî, Mâlik b. Ka'b el-Hemedânî, Rebîa b. Şurahbîl, el-Hâris b. Mâlik, Hucr b. Yezîd ve Ulbe b. Huceyye şahit olmuşlardır.

“Şamlılardan Habîb b. Mesleme el-Fihri, Ebü'l-A'ver es-Sülemî, Büsr b. Ertât el-Kureşî, Muâviye b. Hudeyc el-Kindî, el-Muhârik b. el-Hâris, Müslim b. Amr es-Seksekî, Abdurrahmân b. Hâlid b. el-Velîd, Hamza b. Mâlik, Subey' b. Yezîd el-Hadramî, Abdurrahmân b. Amr b. el-Âs, Alkame b. Yezîd el-Kelbî, Hâlid b. el-Husayn es-Seksekî, Alkame b. Yezîd el-Hadramî, Yezîd b. Ebcer el-Absî, Mesrûk b. Cebele el-Akkî, Büsr b. Yezîd el-Himyerî, Abdullah b. Âmir el-Kureşî, Utbe b. Ebû Süfyân, Muhammed b. Ebû Süfyân, Muhammed b. Amr b. el-Âs, Ammâr b. Ahvas el-Kelbî, Mes'ade b. Amr el-Utbî, es-Sabbâh b. Cülhûme el-Himyerî, Abdurrahmân b. Zî'l-Kelâ', Sümâme b. Havşeb ve Alkame b. Hakem şahit olmuşlardır.

“Bu anlaşma, 37 yılı safer ayının son on üçüncü gecesı çarşamba günü (3 Ağustos 657) yazılmıştır.”

Eş'as, yazılı metni alarak her iki gruba okudu. Metni eline alıp sancak sancak, kabile kabile dolaşarak okudu. Aneze sancağına uğradı. Bu sancaktan Hz. Ali'nin yanında dört bin kişi bulunuyordu. Antlaşmayı onlara okuyunca aralarından Ca'd ve Ma'dân adındaki iki kardeş, “Hüküm ancak Allah'ındır,” dedikten sonra Şamlılara saldırdılar. Çatışmanın sonunda öldürüldüler. İlk tahkim yapan bu iki kardeş oldu.

Sonra Eş'as, Murâd sancağına uğradı. Antlaşmayı onlara okudu. Onların en faziletliyelerinden biri olan Sâlih b. Şakîk: “Müşrikler hoşlanmasa da hüküm ancak Allah'ındır,” dedi. Eş'as sonra Râsib oğulları sancağına uğradı. Onlar: “Allah'ın dini konusunda insanların hakemliğine başvurulmaz,” diye bağırdılar. Sonra Temîm oğulları sancağına uğradı. Onlar da aynı şeyleri söylediler. Urve b. Udeyye: “Allah'ın dini konusunda insanların hükmüne mi başvuruyorsunuz? Ey Eş'as! Bizim aramızdan katledilenler neredeler?” dedi. Sonra Eş'as'a kılıcıyla hamle yaptı. Ancak, kılıç ona isabet etmedi. Kılıç bineğinin arka tarafına rastladı. Bunun üzerine Eş'as kavmine geri döndü. Temîm'in efendileri de ona yürüdüler ve kendisine özür beyan ettiler. Eş'as mazeretlerini kabul ederek onları affetti. [180]

Süleymân b. Surad, yüzünden aldığı kılıç yarasıyla birlikte Hz. Ali'ye gitti. Ona: "Ey Müminlerin Emîri! Sen kendine destek bulsaydın bu antlaşma metnini yazmazdın," dedi. Muhriz b. Huneys b. Dalî, Hz. Ali'ye gelerek, "Ey Müminlerin Emîri! Bu yazılı metinden dönmenin çaresi yok mu? Vallahi ben bu antlaşmanın sana zillet getireceğinden endişe ediyorum," dedi. Hz. Ali: "Antlaşmayı yazdıktan sonra çiğneyecek miyiz? Bu caiz değildir," dedi. Hz. Ali ve Muâviye iki hakemin Dûmetülcendel'de bir araya gelmeleri konusunda anlaştılar. Burası, Irakla Şam'ın tam ortasında bir yerdi. Hz. Ali, Ebû Mûsâ ile birlikte Şureyh b. Hânî'yi dört bin özel adamıyla gönderdi. Abdullah b. Abbâs'ı namaz kıldırmakla görevlendirdi. Muâviye de, Amr b. el-Âs'la birlikte Ebü'l-A'ver es-Sülemî'yi Şam halkından aynı sayıda kişiyle gönderdi.

İki grup Sıffîn'den yola çıkarak Dûmetülcendel'e geldiler. Hz. Ali, taraftarlarıyla geri dönerek Kûfe'ye; Muâviye, taraftarlarıyla Dımaşk'a geldi. Burada iki hakemden çıkacak sonucu beklemeye başladılar.

Hz. Ali, İbn Abbâs'a bir şey yazdığında, taraftarları onun etrafında toplanıp, "Müminlerin Emîri sana ne yazdı?" diye soruyorlardı. İbn Abbâs gizlediğinde ise, "Niçin bizden gizliyorsun? Sana şu şu hususlarda yazdı," diyorlardı. Böylece onu zorlayarak Hz. Ali'nin ne yazdığını anlıyorlardı. Muâviye'nin mektupları ise Amr b. el-Âs'a geliyor, fakat arkadaşlarından hiçbiri soru sormak için onun yanına gelmiyordu.

Denilmiştir ki: Muâviye, Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb, Abdullah b. ez-Zübeyr, Ebü'l-Cehm b. Huzeyfe, Abdurrahmân b. Abd Yagûs'a şöyle bir mektup yazdı: "Sadede gelince, savaş ağırlıklarını bıraktılar. Bu iki hakem Dûmetülcendel'e gittiler. Eğer savaştan elinizi eteğinizi çekmişseniz onların yanına gidiniz. Onlardan çıkacak neticeyi görmek için, insanların kabul ettiği hakemlik antlaşmasına sizler girmediniz vesselam."

Muâviye'nin mektubu bunlara gelince hep birden Dûmetülcendel'e gittiler. Orada iki hakemden çıkacak sonucu beklemeye başladılar. Onlarla birlikte Sa'd b. Ebî Vakkâs gelmişti.

Mugîre b. Şu'be de geldi. Mugîre, Tâif'te kalmaktaydı ve bu savaştan hiçbir şeyi görmemişti. O da Dûmetülcendel'e geldi. Burada hakemlerden çıkacak sonucu beklemeye başladı. Dûmetülcendel'de kalması uzayınca buradan Dımaşk'ta bulunan Muâviye'ye gitti. Muâviye ona: "Görüşünü bana söyle," dedi. Mugîre: "Sana görüşümü söyleyecek olsam seninle birlikte çarpışırdım, fakat sana bu iki adamın haberiyle geldim," dedi. Muâviye: "Neymiş haberleri?" deyince Mugîre: "Ben düşüncesini öğrenmek için Ebû Mûsâ ile baş başa kaldım. Ona 'Bu işten çekilen ve kan akmaması için evinde oturan adama ne dersin?' diye sordum. Bana: 'Bunu yapanlar insanların hayırlılarıdır. Bunların sırtı, kardeşlerinin kanını taşımadıkları, [181] karınları mallarıyla dolu olmadığı için (yükleri) hafiftir,' dedi." Mugîre şöyle devam etti: "Ebû Mûsâ'nın yanından çıktım. Amr b. el-Âs'ın yanına gittim. Ona: 'Ey Ebû Abdullah! Bu savaşlardan uzak duran kimse hakkında ne dersin?' dedim. Bana: 'Bunlar insanların en kötüleridir. Hak nedir bilmezler, bâtilı inkâr etmezler,' dedi. Ben ise Ebû Mûsâ'nın sahibini azlettiğini düşünüyorum ve bu meseleyi, görmediği bir kimseye verdiği kanaatindeyim. Onun Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb'a meyllettiğini zannediyorum. Amr b. el-Âs ise, senin tanıdığın bir kişidir. Zannediyorum halifeliliği, kendisi veya oğlu Abdullah için istiyor. Kanaatimce senin halifelliğe daha layık olduğunu düşünmüyor," dedi. Bu sözler Muâviye'yi endişelendirdi.

Denilmiştir ki: Amr b. el-Âs, Ebû Mûsâ'yı yüceltmeye başladı ve konuşmada ilk sözü ona vererek saygı duyduğunu gösterdi. Ona: "Sen benden önce sahâbi oldun, yaşça benden daha büyüksün," dedi. Sonra hakemlik konusunu tartışmak üzere bir araya geldiler. Ebû Mûsâ: "Ey Amr! Ümmetin iyiliği ve Allah'ın rızası için herhangi bir teklif ve düşüncen var mı?" dedi. Amr: "Nedir o?" deyince Ebû Mûsâ: "Abdullah b. Ömer'i başa getirelim, çünkü o, bu savaşlara asla girmedir," dedi. Amr: "Muâviye hakkında ne düşünürsün?" deyince Ebû Mûsâ: "Muâviye bu işe elverişli değildir. O hiçbir şeye layık değildir," dedi. Amr: "Osman'ın zulmen öldürüldüğünü bilmiyor musun?" deyince Ebû Mûsâ: "Evet, biliyorum," dedi. Amr:

“Muâviye, Osman’ın velisidir. Bildiğin üzere, onun evi hâlâ Kureyş’tedir. İnsanlar, daha önce geçmişi olmadığı hâlde niçin idareye getirildi derse bu senin için bir mazeret olur. Şöyle dersin: ‘Ben onu Osman’ın velisi olarak buldum. Yüce Allah Kur’an’da, *Bir kimse zulmen öldürülürse onun velisine (hakkını alması için) yetki verdik*,⁵³ buyurmaktadır.’ Muâviye bununla birlikte Hz. Peygamber’in eşi Ümmü Habîbe’nin erkek kardeşi ve sahabilerinden biridir.”

Ebû Mûsâ şöyle dedi: “Allah’tan kork ey Amr! Muâviye’nin şerefine dair zikrettiklerini değerlendirecek olsaydık halifelige şerefle layık olunsaydı buna Ebrehe b. es-Sabbâh en layık kişi olurdu; çünkü o, yeryüzünün doğusuna ve batısına hâkim olan Yemen hükümdarlarının çocuklarındandır. Sonra Muâviye’nin, Ali b. Ebû Tâlib karşısında hangi şerefi bulunmaktadır? Muâviye’nin Osman’ın velisi olduğu şeklindeki ifadene gelince, Amr b. Osmân, Muâviye’den babasına daha yakındır. Fakat söylediklerimi dikkate alırsan Hz. Ömer’in oğlu büyük âlim Abdullah’ı halifelige getirmek suretiyle hem âdetini hem de adını yaşatmış oluruz,” dedi.

Amr: “Faziletli, salih, hicrette bulunmuş eski bir sahabi olan oğlum Abdullah’ı halife göstermene engel nedir?” deyince Ebû Mûsâ: “Oğlun doğru bir insandır, fakat sen onu bu savaşlara boğazına kadar batırmış vaziyettesin. Fakat gel, kendisi hoş ve hoş bir kişinin oğlu olan Abdullah b. Ömer’i halife [182] yapalım,” dedi. Amr: “Ey Ebû Mûsâ! Bu işe iki dişi olan biriyle yiyip diğeriyle yediren kişiden daha layık kimse yoktur,” dedi. Ebû Mûsâ: “Yazıklar olsun sana ey Amr! Müslümanlar kılıç kılıca çarpıştıktan, birbirlerini mızraklarla yaraladıktan sonra bize bir görev verdiler. Şimdi biz onları tekrar fitneye düşüremeyiz,” dedi. Amr: “Görüşün nedir?” deyince Ebû Mûsâ: “Biz bu iki kişiyi, yani Ali ve Muâviye’yi bu işten alalım. Sonra Müslümanlar arasında sevdikleri kişilerden seçecekleri bir şûrâ meclisi kuralım,” dedi. Amr: “Ben buna razıyım. İnsanların maslahatının olduğu görüş budur,” dedi.

Sonra iki hakem, bu durumda birbirlerinden ayrıldılar. İbn Abbâs, Ebû Mûsâ'nın yanına giderek onunla baş başa kaldı ve "Yazıklar olsun sana ey Ebû Mûsâ! Vallahi zannederim Amr seni kandırdı. Eğer siz herhangi bir hususta ittifak ettinizse konuşması için senden önce ona söz ver; sen ondan sonra konuş; çünkü Amr, çok kurnaz bir kişidir. Ben, seninle onun arasında konuştuklarınıza razı olduğundan emin değilim. Eğer insanların arasında, ona güvenerek ayağa kalkarsan sana muhalefet edecektir," dedi. Ebû Mûsâ: "Biz inşallah birimizin diğerine muhalefet edemeyeceği bir hususta ittifak ettik," dedi.

Ertesi gün sabah olunca hakemler insanların içine çıktılar. Halk büyük camide toplanmıştı. Ebû Mûsâ, Amr'a: "Minbere çık ve konuş," dedi. Amr: "Benden daha faziletli, daha önce hicret etmiş ve yaşça büyük bir kişi olarak senden önce konuşamam," dedi. Ebû Mûsâ harekete geçti, minbere çıktı, Allah'a hamd edip onu övdükten sonra şu konuşmayı yaptı: "Ey insanlar! Bizler Yüce Allah'ın bu ümmeti kaynaştıracığı ve durumunu düzelteceği çözümün ne olduğu üzerinde düşündük. Bu iki kişiyi yani Ali ve Muâviye'yi uzaklaştırmaktan daha etkili bir çözüm bulamadık. Bu işi, insanların ehil gördükleri kişilerin arasından seçecekleri bir şûrâ meclisine bırakmayı uygun gördük. Ben Ali ve Muâviye'yi azl ettim. İşinizin sorumluluğunu üstünüze alınız ve istediğiniz kişiyi başınıza geçiriniz," dedi. Sonra minberden aşağıya indi. Ardından Amr minbere çıktı, Allah'a hamd edip O'nu övdükten sonra şu konuşmayı yaptı: "Ebû Mûsâ sizlere duyduğunuz şeyleri söyledi ve Ali'yi azl ettiklerinden söz etti. Ben de onun arkadaşı Ali'yi kendisinin azl ettiği gibi azl ettim ve arkadaşım Muâviye'yi ise görevde bıraktım. O Müminlerin Emîri Osman'ın velisi, kanını talip eden kişidir. Bu makama insanların içinde en layık olandır," dedi. Ebû Mûsâ ona: "Niye [183] böyle yaptın? Allah seni muvaffak kılmasın. Hıyanet ettin ve günaha girdin. Senin durumun, köpeğin durumu gibidir. 'Üstüne varsan da dilini çıkarıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur,' (Arâf, 7/176)" dedi. Amr: "Sen de ciltlerce kitap taşıyan merkep gibisin, (Cum'a, 62/5)" dedi.

Şureyh b. Hâni', Amr'ın üzerine bir hamle yaparak ona kamçısını çekti. Halk aralarına girdi. Şureyh şöyle diyordu: "Amr'a kamçı yerine, kılıç vurmadığımdan duyduğum pişmanlık kadar hayatımda hiçbir şeye pişman olmadım." Zaman, bu konuda onun haklılığını gösterdi. Ebû Mûsâ oradan çekildi, binitine binerek kaçtı ve Mekke'ye kavuştu. İbn Abbâs şöyle diyordu: "Allah, Ebû Mûsâ'ya lanet etsin. Onu uyarmıştım, ancak uyanmadı. Başına gelecekler hususunda onu sakındırmıştım ancak aldırmadı." Ebû Mûsâ da şöyle diyordu: "İbn Abbâs beni Amr'ın hıyanetine karşı uyardı. Ben Amr'a güvendim, onun Müslümanların faydasına olan şeye başka bir şeyi tercih edeceğini zannetmiyordum."

Daha sonra Amr ve Şam halkı Muâviye'nin yanına dönüp halifeliği ona teslim ettiler. İbn Abbâs, Şureyh b. Hâni' ve Irak halkından beraberinde bulunanlar Hz. Ali'ye gittiler. Ona olup biteni haber verdiler. Saîd b. Kays el-Hemedânî, ayağa kalkarak şöyle dedi: "Vallahi hepimiz hidayet üzere toplansaydık, bize şu üzerinde bulunduğumuz basiretten daha fazlasını vermezdi," dedi. Sonra herkes buna benzer şekilde konuştu.

[187] Haricîler

Derler ki: Irak halkı iki hakemin durumunu öğrenince Haricîler bir araya geldiler ve Abdullah b. Vehb er-Râsibî'nin etrafında toplanmaya karar verdiler. Onun yanında büyükleri ve abitleri toplandılar. Aralarından ilk konuşan kişi Abdullah b. Vehb oldu. Abdullah, Allah'a hamd edip O'nu layık olduğu şekilde övdükten sonra şöyle dedi: "Kardeşlerim! Dünya malı azdır ve ondan ayrılma zamanı yakındır. Şu hükme tepkimizi göstererek çıkalım. Çünkü hüküm, ancak Allah'ındır ve Yüce Allah kötülükten sakınanlar ve güzel amel edenlerle beraberdir."

Sonra sözü Hamza b. Seyyâr aldı ve "Doğru olan görüş sizin görüşünüzdür. Hak yol, sizin söylediğinizdedir. (Liderlik) işinizi, aranızdan bir kişiye havale ediniz, çünkü mutlaka bir lideriniz, yöneticiniz, etrafında toplanacağınız ve başvuracağınız bir sancağınızın olması şarttır," dedi.

Söz konusu işi, abitlerinden Yezîd b. el-Husayn'a teklif ettiler. Yezîd, bu görevi almayı kabul etmedi. Sonra İbn Ebî Evfâ el-Absî'ye teklif ettiler. O da reddetti. Ardından Abdullah b. Vehb er-Râsibî'ye önerdiler. Abdullah: "Görevi verin. Vallahi bunu dünyalık arzusuyla veya ölümden kaçtığım için kabul ediyor değilim, fakat bu görevde büyük bir sevap umduğumdan dolayı kabul ediyorum," dedi. Sonra elini uzattı ve hep birlikte ona yönelip biat ettiler. Abdullah, onlara hitapta bulunmak üzere ayağa kalktı. Allah'a hamd edip onu övdükten ve Hz. Peygamber'e salat ve selam getirdikten sonra şu konuşmayı yaptı: "Sadede gelince şüphesiz ki Yüce Allah bizden iyiliği emredip kötülüğü yasaklamak, hakkı söyleyip Allah yolunda cihat etmek üzere söz ve misak aldı. *'Şüphesiz ki Allah'ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmalarına karşılık çetin bir azap vardır.'*⁵⁴ *'Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse işte onlar fâsıklardır.'*⁵⁵ Bizim davetimizi kabul eden kimse dinimize mensup olan kimselerin heva ve heveslerine uyduklarına, kitabın hükmünü bir tarafa bırakıp hüküm konusunda haddi aştıklarına şahadet ederim. Onlarla cihat etmek haktır. Yüzlerin boyun eğdiği ve gözlerin karşısında huşu duyduğu Yüce Allah'a yemin ederim ki onlarla çarpışma uğrunda kendime herhangi bir yardımcı bulamazsam, kendileriyle tek başıma Rabbime şehit olarak kavuşuncaya kadar çarpışırım."

[188]

Külâh giyenlerden Abdullah b. es-Sahber bu konuşmayı duyunca, gözlerinden yaşlar akmaya başladı. Sonra şöyle dedi: "Yüce Allah'ın nefretine koştığı bir anda, onun gazabına uğramaktansa kemiği, eti, sinirlerinin parça parça edilmesini tercih etmeyen kimseye Allah lanet etsin! Nasıl olur da sizin yanınızda yer almayız! Çünkü siz bununla Yüce Allah'ın rızasını istiyorsunuz. Kardeşlerim! Allah'a karşı gelenlere buğzedin ki ona yakın olasınız. Ona isyan edenlerin karşısına dikilip yüzlerine kılıçlarınızla vurunuz ki böylece Allah'a itaat edilsin ve o size Kendi rızası uğruna çalışan, O'nun haklarına riayet eden, itaatkâr kullarının sevabını versin. Eğer bu mücadele-

54 Sa'd, 38/26.

55 Mâide, 5/47.

nizde zafer elde ederseniz ganimet ve fetih sizi bekliyor. Mağ-lup olursanız Allah'ın rızasına ve cennetine gitmekten daha üstün ne vardır?" Bu konuşmanın ardından o gün dağıldılar.

Ertesi gün Abdullah b. Vehb er-Râsibî, arkadaşlarından bir grupla onların büyüklerinden Şureyh b. Ebû Evfâ el-Absî'nin huzuruna çıkmak üzere yola koyuldu. Onun yanına vardıklarında, Abdullah, Allah'a hamd edip O'nu övdükten sonra şu konuşmayı yaptı: "Sadede gelince, bu iki hakem Allah'ın indirdiğinden başka bir şeyle hükmetmişler ve kardeşlerimiz de bunların hükmüne razı oldukları için kâfir olmuşlardır. Onlar dinleri uğruna birtakım insanları hakem yapmışlardır. Bizler onların aralarından çıktık. Allah'a hamd olsun insanların arasından hak üzere olduk."

Şureyh söz alarak: "Arkadaşlarını uyar, onlara mücadeleye çıktığını bildir, sonra Allah'ın bereketine sığınarak hep beraber Medâin'e doğru yola çıkıp orada konaklayalım. Basra'daki kardeşlerimize bizlere katılmaları için haber gönderelim. Böylece onların destekleri bizimle olsun," dedi.

Yezîd b. Husayn et-Tâî söz aldı: "Sizler, bu topluluğunuzla birlikte çıktığınız takdirde takibe uğrarsınız. Bundan dolayı gizli gizli ve teker teker çıkınız. Medâin'de şehre girişi engelleyecek kişiler var. Bundan dolayı Nehrevân Köprüsü'nde buluşmak üzere sözleşip orada toplanınız. Basralı kardeşlerinize oraya gelmeleri için mektup yazınız," dedi. Orada bulunanlar, "Bu görüş uygundur," dediler ve bu görüş üzerinde anlaştılar. Sonra bütün arkadaşlarını uyardılar ve teker teker çıkmaya hazırlandılar. Basra'daki taraftarlarına şu mektubu yazdılar:

"Bismillahirrahmânirrahîm! Abdullah b. Vehb, Yezîd b. el-Husayn, Hurkûs b. Züheyr, Şureyh b. Ebû Evfâ'dan Basra'da mümin ve Müslümanlardan bu mektubumuzun ulaştığı herkese! Allah'ın selamı onların üzerinize olsun. Bizler Kendinden başka ilah olmayan Yüce Allah'a olan hamdimizi sizlere iletiriz. O öyle bir Allah ki kullarının içinde Kendisine en sevimli olanı, kitabını en iyi tatbik eden, Kendine itaatta hakka

en çok uyan, rızası uğruna en çok cihat eden kimseyi kılmıştır. Bizim davetimize uyanlar, Allah'ın işi hususunda birtakım insanları hakem tayin ettiler. Bunlar, Allah'ın kitabı ve Resulü'nün sünneti dışında hüküm verip kâfir oldular. İnsanları doğru yoldan çevirdiler. Bizler, onlara olan anlaşmamızı bundan dolayı bozduk. Yüce Allah hainleri sevmez. Şimdi Nehrevân Köprüsü'nde bir araya geldik. Bize katılınız ki -Allah size merhamet eylesin- sevaptan ve ecirden olan nasibinizi alasınız, iyiliği emredip kötülüğü yasak edesiniz. Bu mektubu size kardeşlerinizden güvenilir ve dindar bir kişiyle gönderiyoruz. Ona istediğinizi sorabilirsiniz. Bize ne düşündüğünüzü yazınız. Allah'ın selamı üzerinize olsun."

Sonra mektuplarını Abdullah b. Sa'd el-Absî ile birlikte Basra'ya gönderdiler. Abdullah bu mektupla Basra'ya gitti ve mektubu arkadaşlarına ulaştırdı. Onlar bir araya geldiler, mektubu okuduktan sonra, çok kısa bir zamanda kendilerine katılacaklarını yazarak bildirdiler.

Sonra dağınık hâldeki halk, Kûfe'den birer, ikişer, üçer yola çıktılar. Yezîd b. el-Husayn bir atı çeken katıra binmiş: *"Musa korka korka, (etrafi) gözetleyerek oradan çıktı. 'Rabbim! Beni zalimler guruhundan kurtar,' dedi. Medyen'e doğru yöneldiğinde: Umulur ki Rabbim beni doğru yola iletir, dedi."*⁵⁶ ayetlerini okuyordu. Nihayet es-Siyb'e ulaştı. Orada aralarında Zeyd b. Adî b. Hâtim olmak üzere birçok arkadaşıyla bir araya geldi. Adî, oğlunu yakalamak üzere yola çıkmış ve nihayet Medâin'e ulaşmıştı. Ancak, ona yetişememişti. Sa'd b. Mes'ûd es-Sekafî'ye geldi. Sa'd, Hz. Ali'nin Medâin valisiydi. Sa'd, hazırlıklarını tamamladı ve halk onun yanında yer aldı.

Abdullah b. Vehb er-Râsibî gecenin ortasında yola çıktı. Arkadaşlarından büyük bir grup kendisine iltihak etti ve böylece büyük bir topluluk oluşturdular ve Enbâr'a doğru yola çıktılar. Fırat nehrinin kıyısına geldiklerinde, nehri Deyrû'l-Âkûl'dan karşıya geçtiler. Abdullah'ı, Kûfe'ye dönmekte olan Adî b. Hâtim karşıladı. Abdullah, onu yakalamak istedi.

Ancak, Haricîlerin reislerinden Amr b. Mâlik en-Nebhânî ile Beşîr b. Yezîd el-Bevlânî ona engel oldular. Sa'd b. Mes'ûd, kardeşinin oğlu Muhtâr b. Ebû Ubeyd'i Medâin'e kendi yerine vekil bıraktı. Kendisi Abdullah b. Vehb ve arkadaşlarını yakalamak üzere yola çıktı. Güneşin battığı esnada Bağdat yakınlarındaki Kerh'te onlara yetişti. Sa'd, beş yüz süvariye komutanlık ediyordu. Haricîler ise otuz kişi kadardı. Bir saat kadar çarpıştılar. Sa'd'ın taraftarları kendisine: "Ey Emîrimiz! Bunların hakkında sana herhangi bir emir gelmediğine göre kendileriyle neden çarpışmak istiyorsun, bunları salıver ve Müminlerin Emîri'ne durumlarını bildiren bir mektup yaz," dediler. Bunun üzerine Sa'd yoluna devam etti ve onları bıraktı.

Abdullah b. Vehb, yola devam ederek Bağdat'a uğradı. Bağdat'ın önde gelenlerini Meâbir'de yakaladı. Bu olay Bağdat kurulmadan önce gerçekleşti. Bağdat'ın liderleri kendisine geldiler. Abdullah, Cevhâ arazisine geçti. Sonra burayı boydan boya geçerek Nehrevân'daki arkadaşlarına katıldı. Basralılardan onlarla aynı görüşte olanlar kendisine katıldılar, sayıları beş yüz kişiydi.

O günlerde Basra'da vali olarak Abdullah b. Abbâs bulunuyordu. Onların ayaklandıkları haberini alınca, kendilerini yakalamak üzere Ebû'l-Esved ed-Düelî'yi beş yüz süvariyle birlikte üzerlerine gönderdi. Ebû'l-Esved, Tüster Köprüsü'nde onlara yetişti. Ancak karanlık çöktüğü için onları elden kaçırdı. Haricîler yol boyunca karşılaştıkları kişilere: "İki hakem hakkında ne dersin?" diye soruyorlar. Eğer "Onların verdiği hükümden berîyim," derse kendisine ilişmiyorlar, böyle demezse katlediyorlardı.

Bundan sonra yola çıktılar. Nihayet Dicle'ye vardılar. Dicle'yi Sarîfîn bölgesinden karşıya geçip Nehrevân'a vardılar. Hz. Ali, kendilerine şöyle bir mektup yazdı:

"Bismillahirrahmânirrahîm! Müminlerin Emîri, Allah'ın kulu Ali'den, Abdullah b. Vehb er-Râsibî, Yezîd b. el-Husayn ve taraftarlarına. Allah'ın selamı üzerinize olsun. Hakemlikle-

rine razı olduğunuz o iki kişi, Allah'ın kitabına aykırı hareket etmiş ve Yüce Allah'tan herhangi bir hidayet olmaksızın kendi heva ve heveslerine uymuştur. Sünnete göre amel etmeyip Kur'an'ın hükmüne göre hüküm vermedikleri için biz onların hükümlerinden uzağız. Biz ilk görüşümüz üzereyiz. Bana yöneliniz ki Allah size merhamet eylesin. Bizler –kendileriyle savaşmaya dönmek üzere– hem bizim hem de sizin düşmanınız üzerine yürümekteyiz. Maksadımız Yüce Allah'ın aramızda hükmünü vermesidir. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır.”

Hz. Ali'nin mektubu kendilerine ulaşınca ona şu mektubu yazdılar: “Sen kızdığın zaman, Rabbin için kızmadın, fakat ^[190] kendi nefsin için öfkelenedin. Eğer o iki kişiyi hakem kıldığın için kâfir olduğuna şahitlik eder, yeniden tövbe edip imana gelirsen, sana dönme talebin üzerinde düşünüyoruz. Eğer aksini yaparsan, bizler hepimiz sana olan ahdimizi attık. Allah hainlerin hilesini başarıya ulaştırmaz.”

Hz. Ali, Haricîlerin mektubunu okuyunca onlardan ümidini kesti ve onları kendi hâllerine bırakıp Şam'a giderek Muâviye ile yeniden savaşmaya karar verdi. Beraberinde bulunanlarla yola çıktı. Nihayet en-Nuhayle'de ordugâh kurdu. Hz. Ali, taraftarlarına: “Şam halkı üzerine yürümek üzere hazır olunuz, çünkü ben bütün kardeşlerinize sizin yardımınıza koşmaları için mektup yazdım. Onlar geldiklerinde, inşallah yola çıkarız,” dedi.

Sonra bütün valilerine yerlerine birer kişi bırakarak kendisine katılmalarını bildiren bir mektup yazdı. Basra valisi Abdullah b. Abbâs'a şöyle yazdı: “Bizler en-Nuhayle'de toplandık. Düşmanımızın üzerine, yani Şam halkı üzerine yürümeye karar verdik. Bu mektubum sana ulaştığında yanında bulunanlarla birlikte bana doğru yola çık.”

Abdullah b. Abbâs, Basra'dan süvarileriyle birlikte Hz. Ali'ye geldi. Yaklaşık yedi bin kişiydiler. Şam üzerine sefere çıkmaya tam hazırlandıklarında, Haricîlerin Abdullah b. Habâb ve eşini öldürdükleri şeklinde feci bir haber aldılar. Şöyle ki Haricîler, Abdullah ve eşiyle karşılaştıklarında onlara: “İki

hakemin hükmünü kabul ediyor musunuz?” diye sormuşlar. Onlar da, “Evet,” deyince kendilerini ve Ümmü Sinân es-Saydâviyye’yi katletmişler, halk da onları öldürmek üzere karşılmasına dikilmişti. Hz. Ali bu haberi alınca onlara haber getirmesi için el-Hâris b. Murra el-Fak’asî’yi gönderdi. Ancak Haricîler, Hâris’i de yakalayıp öldürdüler.

Halk bu haberi duyunca Hz. Ali’nin yanında bir araya geldiler. Ona: “Ey Müminlerin Emîri! Bunları sapıklıkları üzerine bırakıp sefere çıkarak yeryüzünde fesat çıkarmalarını ve insanların karşısına kılıçlarıyla dikilmelerini mi istiyorsun? İnsanlarla birlikte bunların üzerine yürü. Onları itaate ve topluluğa katılmaya davet et. Şayet tövbe eder ve kabul ederlerse Yüce Allah tövbe edenleri sever. Kabul etmezlerse onlara savaş aç. Ümmeti bunların zulmünden rahata kavuşturduktan sonra Şam’a yürürsün,” dediler.

Hz. Ali, sefere çıktığını ilan etti ve yola koyuldu. Nihayet Nehrevân’da onlara yetişti. Kendilerine bir fersah mesafede konuşlandı ve Kays b. Sa’d b. Ubâde ile Ebû Eyyûb el-Ensârî’yi onlara gönderdi. Bu iki elçi kendilerine varıp, “Ey Allah’ın kulları! Sizler halkın karşısına çıkıp onlarla çarpışmak suretiyle büyük bir suç işlediniz. Sizin hakkımızdaki şahadetiniz, şirke düştüğümüz yönündedir ve şirk büyük bir zulümdür,” dediler.

Abdullah b. es-Sahber onlara: “Bizden uzak durunuz! Çünkü gerçek bize sabahın aydınlığı gibi belirdi. Bizlere, Hz. Ömer gibi gelmediğiniz sürece, size ne tâbi oluruz ne de döneriz,” dedi. Kays b. Sa’d: “Biz kendi hakkımızda (halife olarak) ancak Hz. Ali’yi tanırız. Sizler de kendi hakkınızda (halife olarak) onu tanır mısınız?” diye sordu. Onlar “Hayır” deyince Kays: “Yüce Allah, nefislerinizi helak ettiğinizi size bildirmektedir. Çünkü ben fitnenin kalbinize girdiğini görüyorum,” dedi.

Sonra Ebû Eyyûb de buna benzer şekilde konuştu. Haricîler: “Ey Ebû Eyyûb! Bizler bugün size biat etsek yarın başka bir şahsı hakem kılarırsınız,” dedi.

[191] Ebû Eyyûb: “Bizler bu yılın fitnesini gelecek yıl yapacağımız şeyler korkusuyla, acil olarak yapmanızı istiyoruz,” dedi.

Onlar: "Bizden uzak durun, çünkü biz, hep birlikte size olan vaadimizi attık," dediler. Böylece Kays ve Ebû Eyyûb, Hz. Ali'ye geri dönüp olup biteni haber verdiler. Hz. Ali ayağa kalkarak onların duyabileceği bir ses tonuyla şöyle bir konuşma yaptı: "Ey inatçılık ve dik kafalılığın yola çıkardığı, heva ve hevesin haktan yüz çevirdiği ve böylece yanlış ve şüphe içine düşen topluluk! Sapıklığınızda devam ettiğiniz takdirde Rabbinizden herhangi bir beyyine ve burhan olmaksızın sırt üstü yere düşeceğiniz uyarısında bulunuyorum. Benim iki hakeme Allah'ın kitabında olanlarla hükmetmelerini şart koştuğumu bilmiyor musunuz? Sizlere o topluluğun, hakemin hükmünü istemelerinin bir hile olduğunu bildirmiştım. Hakemin hükmünden başkasına razı olmadığınız zaman hakemlere Kur'an'ın hayata geçirdiğini aynı şekilde ihya etmeleri, Kur'an'ın öldürdüğünü de öldürmelerini şart koştum. Ancak onlar, kitaba ve sünnete muhalefet edip heva ve heveslerine göre hareket ettiler, biz de onların hakemliklerini reddettik. Şimdi biz ilk görüşümüz üzereyiz. Siz nasıl yolunuzu kaybettiniz ve nereden hücum ettiniz?"

Haricîler: "İki hakeme razı olduğumuz anda küfre düştük. Ancak bundan dolayı Allah'a tövbe ettik. Eğer sen de bizim gibi tövbe edersen seninle birlikteyiz. Aksi takdirde hepimiz açıkça sana savaş açarız. Bizler, sana olan ahdimizi bozuyoruz," dediler.

Hz. Ali onlara: "Nefsimin küfre düştüğüne şahidim?! Eğer sapıttıysam hidayete erenlerden değilim," dedi. Sonra "Hükümüne razı olacağınız bir kişi bana gelsin, ben ona, o da bana görüşlerimizi anlatalım. Eğer ortaya konulan delil benim aleyhime olursa onların görüşlerini kabul eder, Allah'a tövbe ederim, eğer delil sizlerin aleyhine olursa sonunda huzuruna varacak olduğunuz Allah'tan korkunuz," dedi.

Haricîler, önde gelenlerinden olan Abdullah b. el-Kevvâ'ya: "Sen çık ve onunla tartış," dediler. Abdullah, Hz. Ali'nin karşısına çıktı. Hz. Ali: "Abdullah'ın vereceği hükümden razı mısınız?" deyince onlar, "Evet" dediler. Hz. Ali: "Ya Rabbi şahit

ol, Sen şahit olarak yetersin,” dedi. Hz. Ali: “Ey İbnü'l-Kevvâ! Benim idareme razı olduktan, benimle cihat edip bana itaat ettikten sonra şahsıma karşı niçin bu kadar kin gütmeye başladınız? Neden Cemel Savaşı'nda benden uzak olduğunuzu söylemediniz?” dedi. İbnü'l-Kevvâ: “Orada hakem kılma olmadı ki,” dedi. Hz. Ali: “Ey İbnü'l-Kevvâ! Ben mi daha çok hidayet üzereyim yoksa Resulullah mı?” dedi. İbnü'l-Kevvâ: [192] “Aksine Allah'ın Resulü daha hidayet üzere,” dedi. Hz. Ali: “Yüce Allah'ın, *'Geliniz, sizler ve bizler de dâhil olmak üzere, siz kendi çocuklarınızı, biz de kendi çocuklarımızı, siz kendi kadınlarınızı, biz de kendi kadınlarımızı çağıralım,'*⁵⁷ buyurduğunu duymadın mı? Allah onlar bizzat yalancı olduklarından şüphe mi ediyordu?” dedi. İbnü'l-Kevvâ: “Bu, onlara karşı bir delildir. Sen iki hakemin hükmüne razı olarak kendi nefsin hakkında şüpheye düştüğüne göre bizler senin hakkında şüphe duymakta haklıyız,” dedi.

Hz. Ali: “Yüce Allah, *'De ki: Eğer doğru sözlü iseniz, Allah katından bu ikisinden daha doğru bir kitap getirin de ben ona uyayım,'*⁵⁸ buyuruyor,” dedi. İbnü'l-Kevvâ: “Bu da onlardan karşı tarafın aleyhine bir delildir,” dedi.

Hz. Ali bu ve benzer delillerle İbnü'l-Kevvâ ile tartışmasına devam etti. İbnü'l-Kevvâ: “Sen bütün söylediklerinde doğrusun. Ancak, iki hakemin hükmüne başvurduğun için küfre girdin,” dedi. Hz. Ali: “Yazıklar olsun sana ey İbnü'l-Kevvâ! Ben sadece Ebû Mûsâ'yı hakem tayin ettim. Muâviye de Amr'ı hakem tayin etti,” dedi. İbnü'l-Kevvâ: “Ebû Mûsâ kâfirdi,” deyince Hz. Ali: “Yazıklar olsun sana! O ne zaman kâfir oldu. Kendisini hakem olarak gönderdiğim zaman mı, yoksa hükmünü verdiği zaman mı?” dedi. İbnü'l-Kevvâ: “Hayır tam tersine hükmünü verdiği zaman,” dedi. Hz. Ali: “Benim onu Müslüman olarak gönderdiğimi –senin ifadene göre– ve bundan sonra kâfir olduğu kanaatinde değil misin? Diyelim ki Hz. Peygamber Müslümanlardan bir kişiyi, bir grup kâfiri Allah'a davet etmek için gönderdi ve o kişi Allah'tan başkasına davet etti. Bundan Hz. Peygamber'e

57 Âl-i İmrân, 3/61.

58 Kasas, 28/49.

herhangi bir leke gelir mi?" diye sordu. İbnü'l-Kevvâ': "Hayır" deyince Hz. Ali: "Yazıklar olsun sana! Ebû Mûsâ sapıtmışsa bundan bana ne? Ebû Mûsâ sapıttı diye sizlerin kılıçlarınızı çekip insanların yoluna dikilmeniz helal olur mu?" dedi. Haricîlerin önde gelenleri bu sözleri duyunca İbnü'l-Kevvâ'ya: "Dön ve bu adamla konuşmaktan vazgeç," dediler. İbnü'l-Kevvâ', yandaşlarının yanına döndü ve Haricîler bâtil ve sapıklıklarına dalmaktan başka bir şeye boyun eğmediler.

Nehrevân

Hız. Ali, insanların savaş hazırlığına başlamaları için çağrıda bulunulması emrini verdi. Sonra askerlerini hazırladı. Ordunun sağ cenahına Hucr b. Adî'yi, sol cenahına Şebes b. Rib'î'yi getirdi. Süvarilerin başına Ebû Eyyûb el-Ensârî'yi, piyadelerin başına da Ebû Katâde'yi tayin etti.

Haricîler savaşa çıkmaya hazır olduklarında sağ cenaha Yezîd b. Husayn'ı, sol cenaha abitlerinden olan Şureyh b. Ebû Evfâ el-Absî'yi, piyadelerin başına Hurkûs b. Züheyr'i ve bütün süvarilerin başına Abdullah b. Vehb'i getirdiler.

Hız. Ali bir sancak aldı. Bu sancağa iki bin kişi katarak, "Bu sancağa sığınan güvendedir," diye seslendi.

Sonra her iki grup karşı karşıya geldi. Haricîlerin önde gelenlerinden Ferve b. Nevfel el-Eşcaî arkadaşlarına: "Ey kavimim! Vallahi Hız. Ali'yle ne uğruna çarpışacağımızı bilmiyoruz. Onu öldürmek için elimizde hiçbir delil ve beyan yoktur. Şimdi dönelim onunla çarpışmak veya kendisine uymak konusunda zihnimizde net bir düşünce belirinceye kadar çarpışmayalım," dedi.

O arkadaşlarını onların karşısında cephede bıraktı ve beş yüz kişilik bir grupla Bendeneyceyn'e⁵⁹ vardılar. Başka bir

59 *Bendeneyceyn*: Burası bir belde adı olup Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-Büldân*'da belirttiği üzere tesniye (ikil) şeklinde telaffuz edilir. Tekili *bendenîc* şeklindedir. Fakat müfessirler ne anlama geldiğini açıklamamışlardır. Aslı Vendenikan olup Ebû Ali el-Fârisî tarafından *el-Bendeneyceyn* şeklinde Arapçaya nakledilmiştir. Burası Hamevî'nin dediği gibi meşhur bir belde olup Nehrevân'ın dağ tarafında Bağdat'a bağlı bir beldedir. Binaları birbirine bitişik olmayan dağınık birçok yere bu isim verilmiştir. Bu

grup ise yola çıkıp Kûfe'ye ulaştılar ve aralarından bin kişi sancağın altına girerek can güveniği talep etti. Abdullah b. Vehb'in yanında dört binden daha az kişi kaldı.

Hız. Ali, taraftarlarına: "Onlar başlamadıkça savaşa ilk başlayan siz olmayınız," dedi. Haricîler: "Müşrikler hoşlanmasa da Allah'tan başka hiç kimsenin hükmü geçerli değildir," diye seslendiler.⁶⁰ Sonra Hız. Ali'nin ordusuna, bir adamın hamlesi gibi hamle yaptılar. Bunun üzerine Hız. Ali'nin süvarileri bu hamle karşısında sabit kalamadılar ve Haricîler iki fırkaya ayrıldı. Bir fırka sağ cenaha, diğeri ise sol cenaha yüklendi.

Hız. Ali'nin taraftarları Haricîlere şefkatle davrandılar. Ali'nin arkadaşlarından Kays b. Muâviye el-Burcumî, Şureyh b. Ebû Evfâ'ya hamle yaptı. Bir kılıç darbesiyle ayağını baldırından kopardı. Bunun üzerine Şureyh tek ayakla "*el-Fahlu yahmî şevlehu mâ'kûlâ*" (Usta kişi, devesini bağlayarak ısıtır,) diyerek çarpışmaya başladı. Kays b. Sa'd üzerine bir hamle yaparak onu katletti. Haricîlerin tümü öldürüldü.

Hız. Ali aralarından son nefesini vermekte olanların aşiretlerine teslim edilmesini emretti. Ayrıca kışlalarındaki silah ve hayvanlara el konulmasını emretti. Bunları arkadaşları arasında bölüştürdü. Bunun dışındaki malları ise vârislerine verilmesini emretti.

[194] Hız. Ali Nehrevân'dan dönmeye karar verince ayağa kalkarak taraftarları arasında şu konuşmayı yaptı: "Ey insanlar! Yüce Allah sapıklık veya bid'at neticesi dinden çıkanlara karşı zafer nasip etti. O hâlde derhal Şamlıların üzerine yürüyünüz." Bu konuşmanın üzerine aralarında Eş'as b. Kays'ın da bulun-

beldeden birçok âlim, şair, yazar ve fıkıh bilgini çıkmıştır. Bkz. el-Bekrî, *Mu'cemu Mesta'cem*, s. 281.

- 60 *Lâ hukme illâ lillâh*: Bu ifade, Haricîlerin parolası ve Sıffin Savaşı'ndan sonra dile getirdikleri ana prensipleriydi. Hakem olayını ve neticelerini kabul etmemeyi bu prensipe dayandırıyorlardı. Buradan hareketle Müslümanlar arasında meydana gelen ihtilaflardan sorumlu olan İmam Ali, Muâviye ve Amr b. el-Âs'ın kâfir olduklarını söyleyip, Sıffin Savaşı'yla akan kanların sorumluluğunu bunlara yüklüyorlardı. Haricîlerin bu sloganları Yüce Allah'ın "*ini'l-hukmu illâ lillâh*"= Hüküm ancak Allah'ındır" (En'âm, 6/57) ayetiyle "*fe'l-hukmu lillahi'l-alıyyi'l-kebîr*"= Artık hüküm, yücelerin yücesi Allah'ındır," (Mü'min, 40/12) ayetlerinden alınmadır.

duğu taraftarlarından birisi ayağa kalkarak, “Ey Müminlerin Emîri! Oklarımız bitti, kılıçlarımız yoruldu, mızraklarımızın ucu yerinden çıktı. Şimdi bizi, bölgemize geri gönder ki en güzel teçhizatla hazırlanalım,” dedi.

Hz. Ali taraftarları yola çıkararak en-Nuhayle’ye yerleşip orada kışla kurdular. en-Nuhayle’de günlerce kalınca Kûfe’ye gitmeye başladılar. Kışlada Hz. Ali’nin yanında ileri gelenlerden bin kişi kadar bir kuvvet kaldı.

Hz. Ali, bunu görünce Kûfe’ye girdi ve orada kaldı. Ferve b. Nevfel, beraberindekilerle birlikte Hulvân’a hareket etti ve oranın haracını toplayıp taraftarları arasında taksim etmeye başladı.

Denilir ki: Hz. Ali, Kûfeli taraftarlarının kendisiyle birlikte Şamlılarla savaşmak için sefere çıkmakta ağır davrandıklarını gördüğünde, Muâviye’nin süvarilerinin Enbâr’a ulaşıp Hz. Ali’nin oradaki silahlı birliklerini katlettikleri ve şehre hücum ettikleri haberi gelince bir mektup yazarak bunu bir kişiye verdi ve mektubunu cuma günü namazdan dağıldıklarında halka okumasını emretti. Mektupta şunlar yazılıydı:

“Bismillahirrahmânirrahîm! Allah’ın kulu, Müminlerin Emîri Ali’den Kûfe’deki taraftarlarına. Selamun aleykum. Cihat cennet kapılarından biridir. Cihadı terk edene Yüce Allah zillet elbisesi giydirir. Onu zelil kılar, rezil eder ve zarar ve ziyana sokar. Ben sizleri gece gündüz açıktan ve gizlice şu toplulukla cihat etmeye davet ettim. Onlar sizinle savaşmadan önce, siz onlarla savaşın dedim. Çünkü bir topluluk kendi evinin ortasında hücumu uğradığında ancak zelil olur ve düşmanları onlara hücum etme cesareti kazanır. İşte Âmir oğullarının akrabaları Enbâr’a girdiler. Hassân el-Bekrî’nin oğlunu katlettiler. Sizin silahlı birliklerinizi bulundukları yerlerden söküp attılar. Aralarından salih insanları katlettiler. Müslüman ve zimmi kadınların evlerine girdiklerini, ayaklarından halhallarını, boyunlarından gerdanlıklarını çekip aldıklarını [195] duydum ve bunları alarak elleri ganimetle dopdolu geri döndükleri, kendilerinden hiç kimsenin yaralanmadığı haberini

aldım. Eğer bundan dolayı herhangi bir kimse üzüntüsünden ölürse bence kınanmaz, bilakis bu husus için ölmeye layıktır. Kalpleri öldüren, insanı kederlendiren ve üzüntü ateşini tutuşturan bir işe yani bir topluluk kendi bâtılı üzerine toplanırken, sizlerin ise haktan ayrılmanıza hayret doğrusu! Yazıklar olsun size! Cehenneme kadar yolunuz var! Çünkü ateş eden değil, ateşe maruz kalan hedefler hâline geldiniz. Sizler hücum etmiyorsunuz, hücumu uğruyorsunuz. Allah'a karşı isyan ediliyor, siz buna razı oluyorsunuz. Sizlere kış mevsiminde 'Sefere çıkın,' dediğimde, 'Bu şiddetli soğuklarda nasıl savaşalım!' diyorsunuz. Yazın 'Sefere çıkın,' dediğimde, 'Şu şiddetli sıcaklar geçsin de çıkarız,' diyorsunuz. Bütün bunlar ölümden kaçmaktır. Eğer siz sıcaktan ve soğuktan kaçıyorsanız vallahi kılıçtan da haydi haydi kaçarsınız. Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki sizler bundan kaçmıyorsunuz, fakat kılıçtan kaçıyorsunuz. Ey erkek değil, erkek müsveddeleri! Ey çocukların rüyası ve kadınların aklı! Vallahi Allah'ın beni aranızdan çıkarıp rahmetine almasını ne kadar isterdim. Sizleri görmemiş ve tanımamış olmayı ne kadar temenni ederdim! Vallahi göğsümü kinle doldurdunuz. Bana iki acıyı nefes nefes içime çektirdiniz.⁶¹ İsyan ederek ve terk ederek benim görüşümü bozdunuz. Hatta Kureyşliler: 'Ali b. Ebû Tâlib cesur bir adamdır, fakat savaş tekniğini bilmez,' derlerdi. Vallahi hayret doğrusu! Kureyş'in arasında benden daha savaşçı ve sıkıntılara benden daha çok katlanmış birisi var mı? Ben daha yirmi yaşına gelmeden savaşa girmişim ve işte bugün altmış yaşını geçtim, fakat itaat edilmeyen kumandanın görüşü olamaz."

Bu konuşma üzerine insanlar, her taraftan ayağa kalkarak Hz. Ali'nin yanına geldiler. "Yürüyelim! Vallahi içimizden güvenilemez olanlar hariç, hiç kimse savaştan geri kalmayacaktır," dediler. Hz. Ali, el-Hâris el-Hemedânî'ye halkın arasına çıkarak yarın er-Rahbe'de⁶² olmalarını emretti. Bize ancak niyeti sadık olanlar (samimi olanlar) gelsin dedi.

61 İki acıdan maksat fakirlik, mahrumiyet ve kötülük gibi, ağır şeyler ve benzerleridir.

62 *er-Rahbe*: Fırat kıyısında bir şehrin adıdır.

Sabah olunca namazını kıldı ve er-Rahbe'ye yöneldi. Orada sadece üç yüz civarında adam vardı. Hz. Ali: "Eğer binlerce olsalardı onlar hakkında bir görüşüm olurdu," dedi. Bundan sonra üzüntülü ve çok kederli bir şekilde iki gün orada kaldı.

Hucr b. Adî ve Saîd b. Kays el-Hemedânî ayağa kalkarak Hz. [196] Ali'nin yanına geldiler ve "Halkı Şam üzerine sefere mecbur et. Aralarında ilanda bulun ve savaştan geri kalanın cezalandırılmasını emret!" deyince Hz. Ali, bir kişiye emrederek insanların içine çıkıp, "Hiç kimse savaştan geri kalmayacak," çağrısında bulundu. Ma'kıl b. Kays'a şehrin kenar mahallelerine gidip oradaki bütün askerleri toplayarak savaşa hazırlaması emrini verdi. Ancak Ma'kıl b. Kays, Hz. Ali öldürüldükten sonra döndü.

Hz. Ali'nin Katledilmesi

[197]

Denilir ki: Hz. Ali'nin öldürüldüğü yıl hac mevsiminde Abdurrahmân b. Mülcem el-Murâdî, en-Nezzâl b. Âmir, Abdullah b. Mâlik es-Saydâvî bir araya geldiler. Bu toplantı Nehr⁶³ Vakıası'ndan birkaç ay sonra gerçekleşti. Bunlar bu savaşlarda insanların çektikleri sıkıntıyı dile getirip birbirlerine, "Şu üç kişi: Ali b. Ebû Tâlib, Muâviye b. Ebû Süfyân ve Amr b. el-Âs öldürülmedikçe rahat yoktur," dediler. İbn Mülcem: "Ali'yi öldürmek bana ait olsun," dedi. en-Nezzâl: "Ben de Muâviye'yi öldüreyim," dedi. Abdullah: "Amr'ın öldürülmesini de bana havale edin," dedi. Böylece bu üç kişiyi öldürmek üzere aralarında belli bir gece belirlediler. Abdurrahmân yola çıkarak Kûfe'ye geldi. er-Rebâb'ın kızı Kutâme'ye evlilik teklif etti. Kutâme, Haricîler gibi düşünüyordu. Hz. Ali, Nehrevân günü babasını, erkek kardeşini ve amcasını öldürmüştü. Kutâme, İbn Mülcem'e: "Seninle ancak üç bin dirhem mehir, bir köle, bir cariyeye ve Ali b. Ebû Tâlib'i öldürmen karşılığında evlenebilirim," dedi. İbn Mülcem ona bunları yapacağına söz verdi ve istediklerini kendisine verdi.

İbn Mülcem, Teymürrebâb'ın meclisinde sabah namazından gün yükselinceye kadar oturuyor, halk sohbet ediyordu.

63 Nehr Vakıası ile kastedilen "Nehrevân" hadisesidir.

O Hz. Ali'yi katletme anlaşmasından dolayı sessiz kalıyor, bir tek kelime etmiyordu.

Bir gün kılıcını kuşanmış olarak çarşıya çıktı. Önünden Arapların ileri gelenlerinin refakat ettiği, beraberinde İncil okuyan rahiplerin bulunduğu bir cenazeye rastladı. Onlara: "Yazıklar olsun size! Bu ne?" dedi. Orada bulunanlar: "Bu Hristiyan olarak ölen Ebcer b. Câbir el-İclî'dir, oğlu Haccâr b. Ebcer, Bekir b. Vâil'in efendisidir. Halkın eşrafı, oğlu kavminin efendisi olmasından dolayı cenazeye katılırken Hristiyanlar dindaşları olduğu için iştirak ediyorlar," dediler. Bunun üzerine Abdullah b. Mülcem: "Vallahi eğer ben Allah katında bundan daha önemli bir iş için kararlı olmasaydım, şu kılıcım ile onları öldürürdüm," dedi.

[198] Üç kişinin belirlediği gece gelip çatınca İbn Mülcem daha önce zehirlemiş olduğu kılıcını kuşandı. Sabahın alaca karanlığında Hz. Ali'nin sabah namazı için camiye yönelerek önünden geçmesini beklemeye başladı.

O pusuya yatmış beklerken, "Ey insanlar namaza!" diye seslenen Hz. Ali çıkageldi. İbn Mülcem önüne çıkarak kafasına bir kılıç darbesi vurdu. Kılıcın ağzı duvara rastladı ve köreldi. Bunun üzerine İbn Mülcem dehşete kapıldı, yüzükoyun yere yuvarlandı. Kılıcı elinden düştü, insanlar üzerine çullanarak onu yakaladılar. Şair bu konuda şu beyitleri kaleme aldı:

*Vermedi hiçbir cömert hiçbir eşe böyle bir mehri
Ne Arap, ne acem verdi Kutâme'nin mehrini
Üç bin dirhem, bir köle, bir de cariye bir de
Katli Ali'nin keskin kılıçla mehir diye
Daha değerli mehir mi var Ali'den,
Hiçbir suikasti daha kötü değil İbn Mülcem'inkinden.*

Hz. Ali evine götürüldü ve İbn Mülcem huzuruna alındı.

Hz. Ali'nin kızı Ümmü Gülsüm, İbn Mülcem'e: "Ey Allah'ın düşmanı! Müminlerin Emîri'ni öldürmeye kalkışırsın ha!" dedi. İbn Mülcem: "Ben Müminlerin Emîri'ni değil, babanı öldürmeye kalkıştım," dedi. Ümmü Gülsüm: "Vallahi umarım Allah'tan hiçbir günahı yoktur," dedi. İbn Mülcem: "O hâlde

neden ağlıyorsun. Vallahi ben bir ay kılıcımı zehirledim. Eğer bana olan vaadini yerine getirmezse Allah onu uzak eylesin,” dedi. Hz. Ali, o günün sabahına ermeden vefat etti. Allah ona rahmet eylesin ve ondan razı olsun. Abdullah b. Ca’fer, İbn Mülcem’i huzuruna çağırdı. İki elini, iki ayağını keserek gözlerini oydu. Bunun üzerine İbn Mülcem: “Ey İbn Ca’fer! Sen acı veren bir sürme kalemiyle benim gözüme sürme çekiyorsun,” dedi. Abdullah b. Ca’fer, daha sonra İbn Mülcem’in dilinin dışarı çıkarılıp kesilmesini emretti. İbn Mülcem, bu karara üzüldü. İbn Ca’fer: “İki elini ve iki ayağını kestik, iki gözünü çıkarttık. Bundan dert yanmadın, dilinin kesilmesinden niçin dert yanıyorsun?” deyince İbn Mülcem: “Ben ölümden korktuğum için bundan endişeye kapılmadım, fakat bu dünyada bir saat yaşayıp Allah’ı zikretmedik bir ânımın geçeceğinden endişelendim,” dedi. Sonra dili kesildi ve öldü.

en-Nezzâl b. Âmir (veya Bekir b. Abdullah) o gece yola koyuldu ve beraberinde hançeri olduğu hâlde, Muâviye cemaatı [199] te sabah namazı kıldırırken arkasında namaza durdu. Birden hançerini çıkararak onu rastgele kaba etlerinden hançerledi. Muâviye’nin kalçaları iriydi ve en-Nezzâl yakalandı. Muâviye’ye: “Ey Allah’ın düşmanı seni katlettim mi?” dedi. Muâviye: “Asla ey kardeşimin oğlu!” diye cevap verdi. Sonra Muâviye’nin emri üzerine iki eli ve iki ayakları kesildi, dili koparıldı ve o öldü. Muâviye bir doktor çağırarak hançerin zehirli olmasından korktuğu için yaranın etrafındaki etin kesilmesini emretti.

O günden itibaren camilerde hükümdarlar için küçük bir oda (hünkâr mahfili) tahsis edilmeye başlandı. Bu odaya ancak hükümdarın güvendiği kişilerle özel korumaları giriyordu. Yine o günden itibaren gece muhafızlığı sistemini getirildi. Muâviye, insanlarla birlikte secdeye gittiğinde, başucuna muhafızlarından güvenilir on kişi dikti. Bunlar kılıçla ve sopalarla arkasında ayakta dikiliyorlardı.

Abdullah b. Mâlik es-Saydâvî ise Mısır’a gitti. Sözleştikleri gece gelince, mihrabın karşısına durdu. Yanında, beline elbise-

leriyle gizlediği bir hançer bulunmaktaydı. O gece Amr şiddetli bir karın ağrısına tutuldu. Bunun üzerine Âmir b. Luey oğullarından birisine gidip halka namazı kıldırmasını emretti. Görevli kişi sabahın alaca karanlığında öne geçti. Abdullah, bu kişinin Amr olduğundan hiç kuşku duymadı. Secdeye vardığında arkasından ona bir kılıç darbesi indirerek onu öldürdü. Kendisine, “Sen emîri öldürmedin,” dediklerinde “Benim günahım ne? Vallahi ben ondan başkasını öldürmeyi istemedim,” dedi ve Amr’ın emri üzerine öldürüldü. Hz. Ali toprağa verildi, namazını Hasan beş tekbirle kıldırdı. Nereye defnedildiğini hiç kimse bilmiyor.

Denilir ki: Hz. Ali vefat edince oğlu Hz. Hasan büyük camiye çıktı. İnsanlar etrafında toplanarak ona biat ettiler. Hz. Hasan halka bir konuşma yaptı ve “Bunu da mı yaptınız? Müminlerin Emîri’ni öldürdünüz. Vallahi o, Kur’an’ın indirilmeye başlandığı gece öldürüldü. Bu gecede kitap kaldırıldı, kalem çekildi. O, Mûsâ b. İmrân’ın vefat ettiği, İsa’nın göğe yükseldiği gece öldürüldü,” dedi.

- [200] Rivayet edilir ki: Muâviye, Hz. Ali’nin katlini haber alınca hazırlandı. Ordunun başına Abdullah b. Âmir b. Kureyz’i geçirdi ve Aynu’t-Temr’i aldı.⁶⁴ Medâin’e gitmek üzere Enbâr’a indi. Kûfe’de bulunan Hz. Ali’nin oğlu Hasan bu durumu duyunca Abdullah b. Âmir b. Kureyz’le savaşmak üzere Medâin’e doğru yola çıktı. Sâbât’a⁶⁵ ulaşınca taraftarlarında bir gevşeklik ve savaşa karşı bir isteksizlik gördü. Sâbât’a indi ve orada ayağa kalkarak kendilerine şu konuşmayı yaptı: “Ey insanlar! Ben hiçbir Müslümana karşı kin taşımaz hâle geldim. Kendi nefsimi nasıl bakıyorsam size de o gözle bakıyorum. Benim bir görüşüm var. Görüşümü bana reddetmeyin. Hoşlanmadığınız toplulukla birlikte olmanız, hoşlandığınız topluluktan ayrılmış olmaktan daha üstündür. Çoğunuzun savaşmaktan kaçındığınızı ve çarpışmaktan gevşediğinizi görüyorum. Hoşlanmadığınız şeye sizi zorla sevk etmek fikrinde değilim.”

64 *Aynu’t-Temr*: Enbâr’a yakın bir beldenin adıdır. Kûfe yakınlarında ve batısına düşer. Buraya Şefâtâ denilir. Aynu’t-Temr; eski bir belde olup burayı Müslümanlar Hâlid b. Velîd’in kumandasında 12/633 yılında Hz. Ebû Bekir’in halifeliği döneminde fethetmişlerdir.

65 Bir belde adıdır.

Taraftarları onun bu hitabesini dinleyince birbirlerine baktılar. Haricîler gibi düşünenlerden beraberinde bulunan birisi ayağa kalkarak, "Daha önce babası nasıl kâfir olduysa Hasan da böylece kâfir oldu," dedi. Onlardan birkaç kişi Hz. Hasan'a saldırdı. Onun seccadesini ayağının altından çektiler. Elbiselerini yağma ettiler. Hatta omzundan ipek atkısını çekip aldılar. Hz. Hasan atını getirtti, bindi ve "Nerede Rebîa, nerede Hemdân?" diye seslendi. Bunun üzerine onlar kendisine koş-tular ve onu savundular.

Sonra Medâin'e gitmek üzere yola koyuldu. Sâbât'a karanlık çökünce Esed oğullarından el-Cerrâh b. Kabîsa adında Haricî fikri taşıyan bir kişi ona pusu kurdu. Hz. Hasan onunla aynı hizaya geldiğinde bir miğvel⁶⁶ ile üzerine saldırdı ve uyluğundan yaraladı. Abdullah b. Hatal ve Abdullah b. Zabyân, Esed kabilesinden olan bu suikastçinin derhal üzerine çullayıp onu öldürdüler.

Hız. Hasan yoluna devam ederek bitkin bir hâlde Medâin'e girdi. Orada beyaz köşke indi. İyileşinceye kadar tedavi gördü, [201] sonra İbn Âmir'le çarpışmaya hazırlandı.

Muâviye yoluna devam ederek Enbâr'a geldi. Burada Hasan taraftarlarından Kays b. Sa'd b. Ubâde bulunuyordu. Muâviye onu kuşattı. Hz. Hasan çıkarak Abdullah b. Âmir ile karşı karşıya geldi. Abdullah b. Âmir şöyle bir çağrıda bulundu: "Ey Iraklılar! Ben savaşmak fikrinde değilim. Ben sadece Muâviye'nin öncüsüyüm. O, Şamlılardan bir toplulukla birlikte Enbâr'a geldi. Ebû Muhammed'e -yani Hasan'a- benden selam söyleyin ve ona, 'Senden canını ve beraberinde bulunan topluluğun canlarını korumanı Allah aşkına istiyorum deyin,' dedi." Halk bu hitabı duyunca gevşedi ve savaşmaktan hoşlanmadı. Hz. Hasan savaşı bırakarak Medâin'e geri döndü. Abdullah b. Âmir ise Medain'de Hz. Hasan'ı kuşattı.

Hız. Hasan taraftarlarındaki bu yılgınlığı görünce, Abdullah [202] b. Âmir'le halifeliği teslim etme karşılığında koştığı şartları

66 *Miğvel*: İçinde kılıç olan bir kamçıdır. Katil kurbanını ansızın suikastle öldürmek için onu gizler.

Muâviye'ye gönderdi. Hz. Hasan'ın öne sürdüğü şartlar şunlardı: Muâviye, Iraklılardan hiç kimseyi kinle tutuklamayacak, siyah ve beyaz herkese can güvenliği verecek, yaptıkları hatalara tahammül gösterecek, her yıl Ehvâz bölgesinin haracını kendisine tahsis edecek, kardeşi Hz. Hüseyin'e her yıl bir milyon dirhem verecek, bağış ve yardımlarda Hâşim oğullarını, Abdüşems oğullarına üstün tutacak.

Abdullah b. Âmir, bu şartları Muâviye'ye yazdı. Muâviye bütün bunları kendi el yazısıyla kaleme alıp mührüyle mühürledi. Bu konuda ona sözler verdi ve ağır yeminler etti. Verdiği vaade Şam'ın tüm ileri gelenlerini şahit tuttu ve onu Abdullah b. Âmir'le gönderdi; Abdullah da Hz. Hasan'a ulaştırdı. Hz. Hasan buna razı oldu ve Kays b. Sa'd'a barış yaptığını bildiren bir mektup yazarak yönetimi Muâviye'ye teslim ederek Medâin'e geri dönmesini emretti.

Mektup Kays b. Sa'd'a ulaştığında, ayağa kalkarak halka: "Ey insanlar! İki seçenekten birini tercih edin. Ya lidersiz savaş, ya da Muâviye'ye itaate dâhil olma," dedi. Orada bulunanlar, Muâviye'ye itaate dâhil olmayı tercih ettiler.

Kays b. Sa'd, Medâin'e geldi. Hz. Hasan, halkı yanına alarak Medâin'den Kûfe'ye geldi. Muâviye de Kûfe'ye geldi ve Hasan'la karşılaştılar. Muâviye, Hasan'a bu şartları kabul ettiğini ve yeminini pekiştirerek ifade etti. Sonra Hz. Hasan Ehl-i beytiyle birlikte Hz. Peygamber'in şehri Medine'ye geldi.

III. BÖLÜM (EMEVLER DÖNEMİ)

Muâviye, Kûfe halkından biat aldı. Halk ona biat etti. Muâviye başlarına Mugîre b. Şu'be'yi vali tayin etti. Sonra etrafındaki kalabalıkla birlikte Şam'a dönmek üzere yola çıktı. Mugîre b. Şu'be, Muâviye'nin Kûfe valisi olarak ölünceye kadar dokuz sene görevde kaldı.

Ziyâd b. Ebîh, Ziyâd b. Ubeyd olarak bilinirdi. Ubeyd, Sakîf [203] kabilesinden birisinin kölesi olup Sümeyye ile evlenmişti. Sümeyye, el-Hâris¹ b. Kelde'nin cariyesi olup azat edilmişti. Sümeyye bu evlilikten Ziyâd'ı dünyaya getirmiş ve böylece hür olmuştu. Ziyâd, çok anlayışlı, zeki, akıllı ve edip bir kişi olarak yetişti. Mugîre b. Şu'be, Hz. Ömer tarafından Basra'ya vali atanınca onu yanına alıp kâtibi yaptı.

Hız. Ali halife olunca Ziyâd'ı Fars topraklarına vali tayin etti. Kendisi Sıffîn'e doğru yola çıkınca Muâviye, Ziyâd'a bir tehdit mektubu gönderdi. Ziyâd ayağa kalkarak halka şöyle dedi: "Ciğerleri yiyenin oğlu (annesi Hind'i kastediyor), münafıkların başı bana tehdit mektubu gönderdi. Aramızda silahlı doksan bin taraftarıyla Hız. Peygamber'in amca oğlu (Hız. Ali) bulunmaktadır. Vallahi üzerime gelecek olursa çok mahir bir kılıç kullanan kişi olduğumu görecektir," dedi.

Hız. Ali katledilip halifelik Muâviye'nin eline geçince Ziyâd, İstahr şehrinin kalesine sığındı. Muâviye, ona bir mektup yazarak kendisine gelmesi için eman verdiğini bildirdi ve devamla, "Verdiğimden razı olursan ne âlâ, olmazsan aynı kaledeki sığınağına seni geri göndereceğim," dedi.

Ziyâd, Muâviye'ye gitti ve olaylar öyle gelişti ki sonunda Muâviye onun kardeşi olduğunu iddia etti. İnsanlara onun

1 *el-Hâris b. Kelde es-Sekafî*: Arap hekim olup Cahiliye döneminde yaşamıştır. Prensiplerinden birisi açlığın bütün dertlerin devası olduğudur. Hız. Peygamber'in kendisine Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı tedavi etmek için davet ettiği ve hurma şırasıyla onu tedavi ettiği söylenmektedir.

Ebû Süfyân'ın oğlu olduğunu ileri sürdü. Ebû Meryem es-Selûlî de buna şahitlik etti. Ebû Meryem, Cahiliye döneminde Tâif'te içki ticaretiyle meşguldü. Ebû Meryem'in ifadesine göre Ebû Süfyân, Hâris'in azadından sonra Sümeyye ile cinsel ilişki kurmuş ve Mustalik oğullarından Yezîd adındaki birisi Ebû Süfyân'ın: "Ziyâd, annesi Sümeyye'nin rahmine bıraktığım nutfeden meydana gelmiştir," dediğini duymuş. Muâviye'nin iddiası işte buna dayanmaktadır ve bu hususta olan olmuştur.

Muâviye, Ziyâd'a Kûfe'ye gidip emri gelinceye kadar beklemesi talimatını verdi. Ziyâd yola çıkıp Kûfe'ye ulaştı. Kûfe valisi Mugîre b. Şu'be idi. Ziyâd, Selmân b. Rebîa el-Bâhilî'nin evine konuk oldu. Orada Muâviye'nin Ziyâd'ı Basra vilayetine vali olarak tayin emri geldi ve Ziyâd, Basra'ya gitti.

Ziyâd, Basra'ya gelince, şehrin büyük camisine doğru yönelip minbere çıktı. Yüce Allah'a hamd edip O'nu layık olduğu şekilde övdükten sonra şu konuşmayı yaptı: "Benimle bu topluluk arasında kin vardı. Ben bu kini ayaklarımın altına aldım. Hiç kimseyi düşmanca duygularla cezalandırmayacağım. İç yüzünü öğreneyim diye hiç kimsenin örtüsünü açmayacağım. Bir kimsenin iç yüzü ortaya çıktığında ben de onun gibi davranmayacağım. İçinizden güzel harekette bulunanlar [204] bunu arttırsınlar. Kötülük eden varsa bundan vazgeçsin. İtaat ederek ve boyun eğerek bizlere yardımcı olunuz." Sonra minberden indi. Ziyâd, Basra'da Mugîre ölünceye kadar tam iki yıl kaldı. Daha sonra Muâviye, Ziyâd'a Basra'nın yanında Kûfe valiliğini de verdi ve o Kûfe'ye gitti.

Denilir ki: Hz. Ali'nin oğlu Hasan'la ilk karşı karşıya gelen ve yaptıklarından dolayı onu pişman etmeye kalkışan, kendisini yeniden savaşa davet eden kişi Hucr b. Adî'dir. Hucr: "Ey Resulullah'ın oğlu! Bu gördüklerimi görmeden keşke ölseydim. Sen bizi adaletten zulme çıkardın. Üzerinde bulduğumuz hakkı terk ettik ve kaçmaya çalıştığımız bâtıla girdik. Nefislerimize aşağılık verdik. Biz de daha önce bize asla uğramayan adiliği kabul ettik," dedi.

Hucr'un bu sözleri Hz. Hasan'ın ağırına gitti. Ona: "Ben insanların büyük bir kısmının barış istediklerini ve savaştan hoşlanmadıklarını gördüm. Hoşlanmadıkları şeye onları mecbur etmek istemedim. Taraftarlarımızı ölümden kurtarmak için barış yaptım ve bu savaşları ileride herhangi bir tarihe erteledim. Çünkü Yüce Allah her gün bir iştedir," dedi.

Hucr, Hz. Hasan'ın yanından çıkıp Ubeyde b. Amr'la birlikte Hz. Hüseyin'in huzuruna girdi. Hucr ve Ubeyde, Hz. Hüseyin'e: "Ey Ebû Abdullah! Sizler izzeti verip aşağılığı aldınız. Azı kabul edip çoğu terk ettiniz. Bugün size itaat ettik ve zamana karşı geldik. Hasan'ı barış fikriyle baş başa bırak. Kûfeli ve başka yerden taraftarlarını yanına al, beni ve arkadaşımı en ön safa koy. Hind'in oğlu (Muâviye'yi kastediyor) ancak kendisiyle kılıçlarımızla çarpıştığımızda olup biteni fark edebilsin," dediler.

Hz. Hüseyin: "Bizler biat ettik ve söz verdik. Biatımızı bozmaya imkân yoktur," dedi. Ali b. Muhammed b. Beşîr el-Hemedânî anlatıyor: Ben ve Süfyân b. Leylâ yola çıkarak Medine'de Hz. Hasan'a geldik. Huzuruna girdik, yanında el-Müseyyeb b. Necebe, Abdullah b. el-Veddâk et-Temîmî ve Sirâc b. Mâlik el-Has'amî bulunuyorlardı. "Allah'ın selamı üzerine olsun ey müminleri zelil kılan!" dedim. Hz. Hasan: "Ve aleykesselâm! Otur. Ben müminleri zelil kılmadım, fakat onları aziz kıldım. Muâviye ile barışı, arkadaşlarımla savaşı ağırdan aldıklarını ve çarpışmaktan kaçındıklarını gördüğümde sizlerden öldürülmeyi savuşturmak için istedim. Allah'a yemin ederim ki [205] dağlarla ve ağaçlarla üzerine yürüsek bu işi ona bırakmaktan başka çare bulamazdık," dedi.

Denilmiştir ki: Sonra onun huzurundan çıktık, Hz. Hüseyin'in yanına girdik. Hasan'ın bize verdiği cevabı kendisine haber verdik. Bize: "Ebû Muhammed doğru söylemiş, her biriniz bu kişi hayatta olduğu sürece evinden dışarı çıkmasın," dedi.

Daha sonra Hz. Hasan, Medine'de rahatsızlandı. Hastalığı ağırlaştı, kardeşi Muhammed b. el-Hanefiyye kendisine ait bir

arazide bulunuyordu. Ona haber gönderdi ve o geldi. Kardeşi Hasan'ın huzuruna girip soluna, Hz. Hüseyin de sağına oturdu. Hz. Hasan gözünü açıp ikisini görünce Hüseyin'e: "Kardeşim! Sana kardeşim Muhammed'le ilgilenmeni tavsiye ediyorum, çünkü o gözüm gibidir," dedi. Sonra "Ey Muhammed! Sana da Hüseyin'le ilgilenmeni tavsiye ediyorum. Onun için sığınak ol ve onu destekle," dedi. Sonra "Beni dedem Hz. Peygamber'in yanına gömün. Eğer buna engel olurlarsa Bakî² Mezarlığı'na defnedin," dedi ve sonra vefat etti. Mervân, Hz. Peygamber'in yanına gömülmesini engelledi. Böylece o Bakî Mezarlığı'na defnedildi.

Kûfe halkı, Hz. Hasan'ın vefat ettiğini duyunca önde gelenleri toplanıp Hz. Hüseyin'e bir taziye mektubu yazdılar. Taraf-tarlarının en başlısı ve onları en çok seveni Ca'de b. Hübeyre b. Ebî Vehb, Hz. Hüseyin'e bir mektup yazdı: "Senin taraftarlarından yanımızda bulunanlar, dört gözle seni bekliyorlar. Hiç kimseyi sana denk görmüyorlar. Kardeşin Hasan'ın savaşı erteleme fikrini öğrendiler. Seni ise dostlarına yumuşak, düşmanlarına karşı katı ve Allah'ın emri konusunda çok sıkı (tavizsiz) bir kişi olarak tanıdılar. Eğer halifeliği istiyorsan bize gel. Biz canlarımızı senin yanında ölmeye hazırladık."

Hz. Hüseyin bu mektuba şöyle cevap verdi: "Kardeşıme (Hz. Hasan) gelince Allah'ın onu başarılı kılmasını ve yaptıklarında ona doğruyu nasip etmesini dilerim. Bana gelince kanaatim sizinki gibi değildir. Muâviye hayatta olduğu sürece yere yapışınız, evlerde gizleniniz ve kötü zanna uğramaktan kaçınınız. Ben hayatta olduğum sürece Yüce Allah onu kötü bir neticeye alet etmeyecektir. Sizlere görüşümü bildirmiş bulunuyorum. Allah'ın selamı üzerinize olsun."

Medine valisi Mervân, Hz. Hasan'ın vefat haberini bir mektupla Muâviye'ye bildirdi. Bunun üzerine o, İbn Abbâs'a bir mektup yazdı. İbn Abbâs o sırada Şam'da bulunuyordu. Bir heyete dâhil olarak kendisine gelmişti. Huzuruna girdi, Muâviye onu teselli etti ve Hz. Hasan'ın ölümüne sevinç gösterdi.

İbn Abbâs: "Hasan'ın ölümüne sevinme! Vallahi sen ondan sonra çok az bir süre hayatta kalacaksın," dedi.

Şöyle denilmiştir: Muâviye Mısır valisi Amr b. el-Âs'a bir mektup yazdı. Amr, bu görevi Muâviye'ye karşı koşmuş olduğu birtakım şartlarla kabul etmişti: "Hicazlılardan istekte bulunanlar, Irak halkından ziyaretçiler çok gelmeye başladılar. Yanımda askerlerin tahsisatından fazlası yoktur. Bu yıl Mısır'ın haracından biraz göndererek bana yardım et." Bunun üzerine Amr kendisine şu cevabı yazdı.

*Muâviye! Geliyorsa pintiler kapına oradan buradan
Miras kalmadı Mısır bana ne anamdan ne babamdan
Olmadım rastgele vali, şartım vardı biliyorsun
Eksenimde döndü şiddetli savaş değirmeni, biliyorsun.
Olmasaydı bende arkadaşlık ve Eş'arî savunması
Bulurdun Mısır'ı bağırır yeni doğan deve bağırması!*

Bu cevap Muâviye'ye ulaşınca utandı ve bir daha Mısır'dan hiçbir şey istemedi.

Denilir ki: Muâviye, Kûfe'den ayrılırken Mugîre b. Şu'be'yi vali tayin etti. Mugîre cuma günü insanlara hutbe okumak üzere minbere çıktı. Ancak, Hz. Ali taraftarlarından Hucr b. Adî bir grup arkadaşıyla birlikte onu taşa tuttu. Mugîre minberden hızla inerek valilik sarayına gitti ve gönlünü almak üzere Hucr'a beş bin dirhem gönderdi. Mugîre'ye: "Niçin böyle yaptın. Bu hem bir zayıflık belirtisi hem de bir zillet ve eksiklik değil midir?" dediklerinde "Onu bu paralarla öldürdüm," diye cevap verdi.

Mugîre vefat edip de Muâviye Kûfe valiliğinin yanında Basra valiliğini de Ziyâd'a verince Ziyâd, altı ay Basra'da, altı ay Kûfe'de ikamet etmeye başladı. Bir seferinde Basra'ya gitti. Kûfe'de yerine Amr b. Hureys el-Adevî'yi bırakmıştı. Amr b. Hureys, bir cuma günü insanlara hutbe okumak üzere minbere çıktı. Minbere oturduğu esnada Hucr b. Adî ve arkadaşları onu taşa tuttular. Amr minberden indi, saraya gidip kapıyı kapattı ve Ziyâd'a, Hucr ve arkadaşlarının yaptıklarını haber veren bir mektup yazdı. Ziyâd, posta kervanına binerek Kûfe'ye geldi. Camiye girdi, sarayından tahtı çıkartılıp üzerine

oturdu. Kûfe eşrafından huzuruna ilk giren kişi Muhammed b. el-Eş'as b. Kays oldu. Muhammed, ona emîrlik selamı verince Ziyâd: "Allah'ın selamı üzerine olmasın! Şimdi git, derhal amcanın oğlunu bana getir," dedi.

[207] Muhammed b. el-Eş'as: "Hucr'la benim ne alakam var? Sen onunla aramızın açık olduğunu biliyorsun," dedi.

Cerîr b. Abdullah, Ziyâd'a: "Ey Emîr! Kendisine eman verip ilişmemen şartıyla Hucr'u sana getirebilirim. Böylece Muâviye'yle görüşür ve onun fikrini öğrenirsin," dedi. Ziyâd: "Öyle olsun kabul ediyorum," dedi.

Hucr b. Adî, Ziyâd'a getirilince onun hapsedilmesini ve beraberinde olan arkadaşlarının takip edilmesini emretti. Arkadaşları yakalanıp getirilince tümü yüz askerin refakatinde Muâviye'ye gönderildi. Bu olay üzerine Hucr'un annesi şu beyitleri dile getirmeye başladı:

*Yüksel ey nurlu ay! Arasana Hucr'u! Yüksel!
Görüyor musun giden Hucr'u!
Ey Hucr! Ey Adî oğullarının Hucr'u!
Versin Allah müjdeli haberi ve sürûru
Olursan helak, kavmin bütün eşrafı da,
Gidecek dünyadan helake! Korkma!*

Ziyâd, Hucr ve taraftarlarının yaptıklarına şahitlik etsin diye Ebû Bürde b. Ebû Mûsâ, Şureyh b. Hânî' el-Hârisî ve Ebû Huneyde el-Kaynî'yi şahit olarak gönderdi.

Bunlar Muâviye'ye gelip Hucr ve taraftarlarının Amr b. Hureys'i taşa tuttuklarına şahitlik ettiler. Muâviye'nin emri üzerine öldürüldüler. Mâlik b. Hübeyre, Muâviye'nin huzuruna girerek, "Ey Müminlerin Emîri! Bunları öldürmekle hata ettin, çünkü öldürülmeyi hak edecek bir şey yapmamışlardı," dedi. Muâviye: "Ben onları affetmeyi düşündüm. Ancak, Ziyâd bana onların fitnenin elebaşları olduklarını mektupla bildirdi. Ben onları öldürünce fitneyi kökünden kazımış oldum," dedi.

Hucr b. Adî ve arkadaşları öldürülünce Kûfeliler bunu çok iğrenç buldular. Hucr, Hz. Ali'nin arkadaşlarının büyüklerindendi. Hz. Ali, Eş'as b. Kays'ı azledip onu Kinde'ye reis olarak

tayin etmek istedi. Hucr ve Eş'as, Âkilü'l-Murâr³ olan el-Hâris b. Amr'ın çocuklarıydı. Hucr b. Adî, Eş'as hayatta olduğu sürece Kinde reisliğini almak istememişti.

Kûfe eşrafından bir grup insan Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin'e gitmek üzere yola çıktılar. Yanına ulaşınca kendisine Hucr'un öldürüldüğü haberini verdiler. Hz. Hüseyin *innâ lillâh* ayetini okudu. Bu durum çok ağırına gitmişti. Söz konusu heyet, Hüseyin'e sık sık gidip gelmeye başladı. O gün Medine'de Mervân b. el-Hakem vali bulunuyordu. Bu haberi alınca Muâviye'ye bir mektup yazarak Iraklı bazı kimselerin Hüseyin'in yanına girip çıktıklarını, yanında ikamet edip sık sık gelip gittiklerini haber vererek uygun gördüğün muameleyi bana yaz diye bildirdi.

Muâviye ona: "Hüseyin'e asla dokunma, o bize biat etti. O, biatımızı bozacak ve bizim verdiğimiz zimmeti çiğneyecek değildir," diye yazdı.

Hz. Hüseyin'e de şöyle bir mektup yazıp gönderdi: "Kulağıma sana yakışmayan bazı faaliyetler olduğu haberi geldi. Çünkü antlaşma yapan bir kimseye yakışan vefakâr olmaktır. Bil ki ben seni tanımazsam, sen de beni tanımamazlıktan gelirsin. Sen bana karşı tuzak hazırlarsan, ben de sana karşı ayısını yaparım. Fitneden hoşlanan sefih kimseler, sakın seni tahrik etmesin, Allah'ın selamı üzerine olsun." Bunun üzerine Hz. Hüseyin ona: "Seninle savaşmak istemediğim gibi, sana muhalif olmayı da arzu etmiyorum," dedi.

Denilmiştir ki: Hz. Hasan ve Hüseyin, Muâviye hayatta olduğu sürece ondan kendi nefislerinde herhangi bir kötülük ve hoşlanmamazlık bulmadıkları gibi, o da kendilerine şart olarak tanıdığı şeylerden hiçbirinde sözünden dönmedi ve onlara karşı iyilik tutumunu değiştirmede. [208]

Söylenenlere göre Ziyâd bu iki şehirde dört yıl vali olarak görev yaptı. Hicri 53 yılında Muâviye'nin halifeliğinin on

3 *Âkilü'l-Murâr*: Bu Kindelilerden el-Hâris b. Amr'a verilmiş bir lakaptır. Çünkü Hâris yolculuklarından birinde açlıktan ölmek için tadı acı bir meyveden yemiş, böylece ölmekten kurtulmuştu. Hâlbuki beraberindeler bu acı meyveyi yemeye dayanamadıklarından büyük bir kısmı ölmüştü.

üçüncü yılı Ziyâd vefat etmeden önce Muâviye'ye şu mektubu yazdı: "Dünyadaki son, ahiretteki ilk günümü yaşadığım şu anda sana bu mektubu yazıyorum. Kûfe'ye Abdullah b. Hâlid b. Useyd, Basra'ya Semure b. Cündüb el-Fezârî'yi tayin ettim. Allah'ın selamı üzerine olsun."

Ziyâd'a: "Oğlun Ubeydullah'ı bu iki şehirden (Basra-Kûfe) birisine neden vali tayin etmiyorsun? Oğlun bu iki adı geçenden daha aşağı değildir?" diye sorduklarında Ziyâd: "Eğer Ubeydullah'ta bir hayır varsa bu amcası Muâviye'nin kulağına gidecektir," dedi. Sonra öldü. Cenaze namazını oğlu Ubeydullah b. Ziyâd kıldırdı ve kendisi Kureyş Mezarlığı'na defnedildi.

Abdullah b. Hâlid b. Useyd sekiz ay Kûfe valisi oldu. Muâviye, Ubeydullah b. Ziyâd'a Basra valisi olduğu emrini yazarak Abdullah b. Hâlid'i Kûfe valiliğinden azletti. Kûfe'ye Nu'mân b. Beşîr el-Ensârî'yi vali atadı.

Denilmiştir ki: Muâviye, 60 yılının başlarında ölümüyle sonuçlanacak olan son hastalığına yakalandı. Dımaşk şehrinin dışında bulunan oğlu Yezîd'e haber gönderdi. Gelmesi gecikince güvenlik güçlerinin başındaki Dahhâk b. Kays el-Fihri ile muhafız alayının başındaki Müslim b. Ukbe'yi çağırdı. Onlara: [209] "Yezîd'e vasiyetimi tebliğ edin. Ona Hicazlılardan yanına gelenlere ikram etmesini, ileri gelenlerinden yanında bulunmayanları desteklemesini emrettiğimi bildirin. Çünkü Hicazlılar, onun aslıdır. Irak halkına yumuşak davranmasını, onların gönlünce hareket etmesini ve ufak tefek hatalarının üzerinde durmamasını emrediyorum. Şam halkının ise iki gözü ve sırdaşı olarak kılmasını, başkalarının ahlakı üzere hareket etmemeleri için onları Şam dışında uzun süre tutmamasını emrediyorum.

"Onun hakkında şu dört kişi dışında -Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Ömer, Abdurrahmân b. Ebû Bekir ve Abdullah b. ez-Zübeyr- başka hiç kimseden endişe duymadığımı bildirin. Hüseyin b. Ali'yi, Iraklıların rahat bırakmayıp yola çıkaracaklarını zannediyorum. Böyle yapar ve yakalarsan onu bağışla. Abdullah b. Ömer ibadete düşkün birisidir. Hiçbir çaba harcamadan eline geçmedikçe halifelîği istemez. Abdurrahmân

b. Ebû Bekir'in ruhunda halifeliği isteme fırsatı verecek ve onu isteme çabasına yol açacak bir uyanıklık ve insanların dilinde herhangi bir anılması mevcut değildir. Ancak, halifelik kendiliğinden gelirse kabul eder. Aslan gibi pusuda bekleyen, tilki gibi sana çalım atacak, imkân bulursa üzerine çullanacak olan Abdullah b. ez-Zübeyr'dir. Eğer o buna kalkışırsa ve kendisini ele geçirirsen senden barış dilemediği takdirde onu paramparça et. Eğer barış dilerse kabul et. Kavminin kanının akmaması için çok çaba harca. Vereceğin bağışlarla onların düşmanlıklarını engelle, halkı ağırbaşlılığıyla kuşat," dedi.

Bir süre sonra oğlu Yezîd geldi. Muâviye bu vasiyeti ona yeniden tekrarladı, sonra vefat etti. ed-Dahhâk b. Kays büyük camiye yönelerek minbere çıktı, yanında Muâviye'nin kefenleri bulunuyordu. Halka: "Ey insanlar! Muâviye b. Ebû Süfyân Allah'ın kullarından biriydi. Yüce Allah onu kullarının başına getirdi. Allah'ın takdir ettiği sürece yaşadı ve eceliyle vefat etti. İşte bunlar gördüğünüz gibi onun kefenleridir. Bizler onu bu kefenin içine koyup kabre indireceğiz. Onu Rabbiyle baş başa bırakacağız. İçinizden cenazesine katılmak isteyenler öğle namazından sonra gelsinler," dedi ve sonra minberden aşağı indi.

Halk camiden dağıldı. Öğle namazını kıldıktan sonra toplandılar, onu son yolculuğuna hazırladılar ve omuzlarına alarak götürüp defnettiler.

Yezîd'e Biat

[210]

Yezîd babasını toprağa verdikten sonra camiye gitti. İnsanları kendisine biat etmeye davet etti ve halkta ona biat etti. Sonra evine döndü.

Muâviye öldüğünde, Medine'de Velîd b. Utbe b. Ebû Süfyân, Mekke'de Yahyâ b. Hakîm b. Safvân b. Ümeyye, Kûfe'de Nu'mân b. Beşîr el-Ensârî, Basra'da ise Ubeydullah b. Ziyâd bulunuyordu.

Yezîd'in kafasını sadece bu dört kişinin biatı meşgul ediyordu. Bunun üzerine Velîd b. Utbe'ye halkın biatını çok sıkı ve tavizsiz bir biçimde almasını emreden bir mektup yazdı. Mektup, Velîd'e ulaştığında biatı almaya karar verdi ve fitne

çıkmasından korktu. Velîd, Mervân'a haber gönderdi. Bu ikisinin arası soğuktu. Mervân gelince Velîd ona Yezîd'in mektubunu okuttu ve fikrini aldı. Mervân, Yezîd'e: "Abdullah b. Ömer'le, Abdurrahmân b. Ebû Bekir açısından endişe etme. Onlar halifelik konusunda hiçbir şey talep etmiyorlar. Fakat Hüseyin b. Ali ile Abdullah b. ez-Zübeyr'e dikkat et. Onlara derhal haber gönder. Eğer biat ederlerse ne âlâ! Etmezlerse haber yayılıp da her biri köşeye çekilip ihtilaf baş göstermesi için boyunlarını vur," dedi.

Velîd, buluş çağına henüz yaklaşmış ve o anda orada bulunan Abdullah b. Amr b. Osmân'a: "Kalk evladım! Hüseyin b. Ali'yle, Abdullah b. ez-Zübeyr'e git ve onları buraya çağır," dedi. Delikanlı yola çıkıp camiye vardığında bu iki ismin orada oturduklarını gördü. Onlara: "Emîr sizi çağırıyor, gelmenizi istiyor. Buyurun," dedi. Hz. Hüseyin'le, Abdullah delikanlıya: "Sen git! Biz senin arkandan Emîre geliriz," dediler. Bu cevap üzerine delikanlı geri döndü. İbnü'z-Zübeyr, Hz. Hüseyin'e: "Valinin bizi bu saatte davet etmesinin sebebi sence nedir?" diye sordu. Hz. Hüseyin: "Zannediyorum Muâviye vefat etti. Bunun üzerine vali de biat etmemiz için bize haber gönderdi," dedi. İbnü'z-Zübeyr: "Ben de başka bir sebebin olacağını zannetmiyorum," dedi ve her ikisi evlerine doğru yola koyuldular.

Hz. Hüseyin kendi eşi ve dostuyla kölelerinden bir grubu topladı. Sonra emîrlik binasına doğru yola çıktı. Gençlere kapının önünde oturmalarını, sesini duydukları takdirde binaya zorla girmelerini emretti.

- [211] Hz. Hüseyin, Velîd'in huzuruna girdiğinde yanında Mervân vardı. Hz. Hüseyin, Velîd'in yanına oturdu. Velîd ona Yezîd'den gelen mektubu okuttu. Hz. Hüseyin: "Benim gibi bir kimse biatını gizli yapmaz. Ben emrinize amadeyim. Halk bu maksatla toplandığında gelirim ve ben de (biat konusunda) onlardan biri olurum," dedi.

Velîd maceraya ve tehlikeye atılmayı sevmeyen bir kişiydi. Hz. Hüseyin'e: "O hâlde git, sonra insanlarla birlikte gelirsin," dedi. Bu söz üzerine Hz. Hüseyin oradan ayrıldı.

Mervân, Velîd'e: "Bana karşı geldin. Vallahi o sana asla böyle bir fırsatı bir daha vermeyecektir," dedi. Velîd: "Yazık sana! Hz. Peygamber'in kızı Fâtıma'nın oğlu Hüseyin'i öldürmemi mi teklif ediyorsun? Vallahi kıyamet günü Hüseyin'in kanından hesaba çekilen kimse, Allah katında terazisi hafif gelen bir kişi olacaktır," dedi.

İbnü'z-Zübeyr evine sığındı. Velîd'i hileyle aldatarak gece karanlığı bastığında Mekke'ye doğru yola çıktı. Ana yoldan ayrılıp tali bir yoldan gitti.

Velîd sabahlayınca İbnü'z-Zübeyr'in haberi ona ulaştı. Arkasında Habîb b. Küveyn'i otuz kişilik bir süvari birliğinin başında gönderdi. Ancak, bu müfreze İbnü'z-Zübeyr'in izini bulamadı. Bütün günlerini onu aramakla geçirdiler.

Akşam olup da gece karanlığı çökünce Hz. Hüseyin de Mekke'ye doğru yola çıktı. Yanında kız kardeşleri Ümmü Gülsüm, Zeyneb, erkek kardeşinin oğlu, erkek kardeşleri Ebû Bekir, Ca'fer, Abbâs ve Ehl-i beytinden Medine'de bulunanların büyük bir kısmı vardı. Ancak kardeşi Muhammed b. el-Hanefiyye Medine'de kalmıştı.

Abdullah b. Abbâs'a gelince o, bundan birkaç gün önce Mekke'ye doğru yola çıkmıştı. Hz. Hüseyin menzilleri bir bir geçmeye başladı. Yolda Mekke'den Medine'ye dönmekte olan Abdullah b. Mutî' ile karşılaştı. Abdullah ona: "Nereye gidiyorsun?" diye sorunca Hz. Hüseyin: "Şu anda hedefim Mekke," dedi. Abdullah: "Allah sana hayrını versin. Ancak, ben sana kendi görüşümü sunmak istiyorum," dedi. Hz. Hüseyin: "Görüşün nedir?" deyince Abdullah: "Mekke'ye varıp da oradan herhangi bir yere çıkmak istediğinde sakın Kûfe'ye gitme. Çünkü orası uğursuz bir şehirdir. Baban orada öldürüldü. Kardeşin orada desteksiz bırakıldı ve kendisini az daha katledecek bıçak darbesiyle orada suikaste uğradı. Kûfe yerine bence Harem'den ayrılma. Çünkü Hicazlılar hiçbir kimseyi sana eş kılmazlar. Sonra taraftarlarını her taraftan kendi yanına çağır. Tümü sana gelecektir," dedi.

[212] Hz. Hüseyin ona: "Allah benim istediğimi yerine getirecektir," dedi. Sonra kendisini hiçbir kayıtle bağlamaksızın yola çıktı. Sonunda Mekke'ye vardı. Orada Hz. Ali'nin bölgesine indi. Halk kendisini sık sık ziyaret ediyordu. Yanında halka halka toplanıp Abdullah b. ez-Zübeyr'i terk ediyorlardı. Bundan önce Abdullah b. ez-Zübeyr'in yanında toplanıyorlardı. Bu durum İbnü'z-Zübeyr'i üzdü. Hz. Hüseyin beldede ikamet ettiği müddetçe, halkın onunla müttefik olmayacağını anladı. İbnü'z-Zübeyr de sabah akşam Hz. Hüseyin'i ziyaret ediyordu. Öte yandan Yezîd, Yahyâ b. Hakîm b. Safvân b. Ümeyye'yi valilikten azletti.

Kerbelâ

Denilir ki: Kûfeliler Muâviye'nin vefatını ve Hz. Hüseyin'in Mekke'ye doğru yola çıktığını haber alınca, Şiadan bir grup Süleymân b. Surad'ın evinde bir araya geldi ve Hz. Hüseyin'e yönetimi kendisine teslim etmek, Nu'mân b. Beşîr'i görevden uzaklaştırmak için bulundukları yere gelmesini isteyen bir mektup yazma konusunda ittifak ettiler ve bu mektubu kendisine yazıp Ubeydullah b. Subey' el-Hemedânî ve Abdullah b. Veddâk es-Sülemî ile gönderdiler. Bu iki kişi Mekke'de Hz. Hüseyin'e 10 Ramazan'da geldiler ve mektubu ona ulaştırdılar.

O gün akşam olur olmaz Bısr b. Müsher es-Saydâvî ve Abdurrahmân b. Ubeyd el-Erhabî beraberlerinde Kûfe eşrafından ve ileri gelenlerinden elli mektupla birlikte ona geldiler. Her bir mektup iki, üç ve dört kişiden geliyor ve aynı şeyi talep ediyordu.

Sabah olunca Hânî' b. es-Sübey'î ve Saîd b. Abdullah el-Has'amî yine beraberlerinde elli mektupla çıkageldiler. Aynı gün akşam Saîd b. Abdullah es-Sekafî yanında Şebes b. Rib'î, Haccâr b. Ebcer, Yezîd b. el-Hâris, Urve b. Kays, Amr b. el-Haccâc, Muhammed b. Umeyr b. Utârîd olduğu hâlde Hz. Hüseyin'in yanına geldi. Adı geçen bu kişiler, Kûfe halkının ileri gelenlerindendi. Hz. Hüseyin'i günlerce Kûfe halkından elçiler, iki heybe dolusu mektup getirdiler.

Hz. Hüseyin onlara bir tek mektup yazarak Hânî' b. Hânî ile Saîd b. Abdullah'a verdi. Mektupta şunlar yazılıydı:

“Bismillahirrahmânirrahîm. Hüseyin b. Ali'den Kûfe'de taraftarı ve dostlarından bu mektubumun ulaştığı herkese. Allah'ın selamı üzerinize olsun. Bana göndermiş olduğunuz mektuplar geldi. Sizlere gelmemi istediğiniz yolunda söylediklerinizi anladım. Ben size kardeşim, amcamın oğlu ve ailemden güvendiğim bir kişi olan Müslim b. Akîl'i gönderiyorum. Kendisi sizin durumunuzun iç yüzünü öğrenip toplantılarınızdan ortaya çıkan sonucu bana bir mektupla bildirecek. Eğer durumunuz mektuplarınızda bildirdiğiniz ve elçileriniz- [213] le haber verdiğiniz gibiyse en kısa zamanda inşallah size geleceğim. Allah'ın selamı üzerinize olsun.”

Müslim b. Akîl, Hz. Hüseyin'le birlikte Medine'den Mekke'ye gelenlerdendi. Hz. Hüseyin ona: “Ey amca oğlu! Kûfe'ye gitmeni, ora halkının ittifakla birleştikleri görüşün ne olduğuna bakmanı uygun görüyorum. Şayet görüşleri mektuplarında bana yazdıkları gibiyse bana en kısa zamanda yaz ki çabucak senin yanına geleyim. Eğer başka bir şey düşünüyorlarsa oradan hiç vakit kaybetmeden geri dön,” dedi.

Müslim, Medinelilere uğramak için Mekke yoluna çıktı. Sonra ona Kays oğullarından iki rehber kiraladılar ve Müslim yola çıktı. Bu iki rehber bir gece yollarını şaşırdılar ve sabahı sabah ettiler. Ancak çölde kaybolmuşlardı. Şiddetli bir susuzluk ve sıcağa yakalandılar. Yoldan kesildiler. Artık yürüyemez oldular. Müslim'e: “Sen bu yolu tut, ayrılma, belki kurtulursun,” dediler.

Müslim bu iki rehberi ve beraberinde olan hizmetçileri ölmek üzereyken bıraktı. Sonra bir yola girip bir su başına vardılar ve Müslim bu suyun başında ikamet etti.

Müslim o suyun çevresinde oturanlardan tuttuğu bir elçiyle Hz. Hüseyin'e kendi durumuyla iki rehberin durumunu ve harcadığı çabaları bildirmek üzere bir mektup yazdı. Bu mektupta yönelmiş olduğu yönden uğursuzluğa uğradığını bildirerek ondan kendisini bağışlamasını ve başka birini göndermesini istedi. Mektubunda kendisinin Batnu'l-Hurbüs'te⁴ ikamet ettiğini haber verdi.

4 Hurbüs siyah renkli, beyaz çiçekli bir bitkidir. Hurbüs hoş bir otlak olarak kabul edilir.

Mektubu götürmekle görevli olan elçi yola çıktı ve Mekke'ye vardı. Mektubu Hz. Hüseyin'e ulaştırdı. Hz. Hüseyin mektubu okudu ve cevaben: "Zannediyorum sana verdiğim görevi ihmal etmene korku sebep oldu. Sana verdiğim emri yerine getir. Görevden istifanı kabul etmiyorum, Allah'ın selamı üzerine olsun," diye yazdı.

Müslim yola çıkıp Kûfe'ye vardı. Orada el-Muhtâr b. Ebû Ubeyde evi olarak bilinen, bugünse Dârü'l-Müseyb diye meşhur olan eve konakladı.

Şiiler sık sık kendisini ziyarete geliyorlardı. O da onlara Hz. Hüseyin'in mektubunu okuyordu. Böylece onun faaliyeti Kûfe'de yayıldı. Hatta Kûfe emîri Nu'mân b. Beşîr'in kulağına kadar gitti. Nu'mân: "Ben ancak benimle savaşımla çarpışırım. Üzerime çullanmayanın üzerine çullanmam. İtham, zan ve şüpheye göre hareket etmem. Yüz çeviren ve biatını bozan olursa sapı elimde olduğu sürece tek başıma bile kalsam onu şu kılıcımla vururum," dedi. Nu'mân b. Beşîr, huzuru sever, esenliği ganimet bilirdi. Yezîd b. Muâviye'nin casusu olan Müslim b. Saîd el-Hadramî ve Umâra b. Ukbe, Yezîd'e Müslim b. Akîl'in, Hz. Hüseyin'i (halife seçmek için) davet etmek üzere Kûfe'ye [214] geldiğini, Kûfelilerin kalbini bozduğunu bildiren bir mektup yazdılar. Mektupta, "Saltanatın açısından ihtiyaç varsa senin işini yapacak birisini hemen gönder. Gelip senin düşmanına yaptığının aynısını yapsın. Çünkü Nu'mân zayıf veya öyle görünen bir şahıstır. Allah'ın selamı üzerine olsun," dediler.

Bu mektup Yezîd'e ulaştınca bir emirname yazılmasını emretti ve söz konusu emirname, Ubeydullah b. Ziyâd'a yazıldı. Yezîd, Ubeydullah'ın Kûfe'ye gitmesini, Müslim b. Akîl'i mallarının en iyisini arayıp yakalamasını ve kendisini katletmesini veya oradan sürgüne göndermesini emretti. Mektubu Müslim b. Amr el-Bâhilî, Ebî Kuteybe b. Müslim'e verdi. Ona derhal yola çıkmasını ve çabuk gitmesini emretti. Müslim yola çıkıp Basra'ya geldi ve mektubu Ubeydullah b. Ziyâd'a ulaştırdı.

Hz. Hüseyin, Basra'daki taraftarlarına Selmân adındaki azatlı kölesiyle birlikte şu mektubu göndermişti:

“Bismillahirrahmânirrahîm. Hüseyin b. Ali'den, Mâlik b. Misma', el-Ahnef b. Kays, el-Münzir b. el-Cârûd, Mes'ûd b. Amr ve Kays b. el-Heysem'e. Allah'ın selamı üzerinize olsun. Sizleri hakkın sembollerini yaşatmaya, bidatları⁵ öldürmeye davet ediyorum. Eğer bu emrime uyarsanız doğru yola ulaşsınız. Allah'ın selamı üzerinize olsun.”

Bu mektup Basralılara ulaşınca el-Münzir b. el-Cârûd hariç tümü bunu gizlediler. O kızı Hind'i Ubeydullah b. Ziyâd'la evlendirdiği için bunu açıkladı. Sonra Ubeydullah'ın yanına gidip huzuruna girdi. Ona Hz. Hüseyin'in gönderdiği mektubu haber verdi ve içindekileri bildirdi. Ubeydullah b. Ziyâd mektubu getiren elçinin araştırılmasını emretti. Elçiyi araştırıp getirdiler ve Ziyâd boynunu vurdu.

Sonra büyük camiye doğru yola çıktı ve camiye girdi. İnsanlar etrafında toplandı. Ayağa kalktı ve şu konuşmayı yaptı: “*Ensafe'l-kârate men râmâhâ* (Okçuya rakibi insaf etti.)⁶ Ey Basra halkı! Müminlerin Emîri beni Basra ve Kûfe'ye vali tayin etti. Ben şu anda Kûfe'ye gidiyorum. Yerime kardeşim Osmân b. Ziyâd'ı bıraktım. İhtilaftan ve yalandan sakınınız. Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki içinizden herhangi birinin muhalefet ettiği veya sapıttığı haberini alırsam onu ve dostunu öldürürüm. En yakını en uzakta olan sebebiyle cezalandırırım, suçsuzu suçlu nedeniyle hesaba çekerim. Bunu dosdoğru olmanız için yapıyorum. Önceden ikaz eden kişi, artık özür kabul etmez.” Sonra minberden indi ve çıkıp gitti.

Onunla birlikte Basra eşrafından Şerîk b. el-A'ver ve el-Münzir b. el-Cârûd da yola çıktılar ve nihayet yüzleri örtülü bir şekilde Kûfe'ye girdiler.

5 Bidat daha önce benzeri olmayacak şekilde dinde yeni şeyler uydurmaktır.

6 *el-Kâretu*: Arap okçularından bir gruptur. “*Ensafe'l-kârate men râmâhâ*” atasözü şu olay üzerine çıkmıştır. Bir gün okçulardan birisi Esed kabilesinden birisiyle karşılaşır. Ona: “Dilersen seninle güreşirim, dilersen yarışırım, dilersen ok atmakta yarışırız. Bunlardan birisini seç,” dedi. Esed kabilesinden olan kişi: “Ben seninle ok atmada yarışmayı tercih ediyorum,” deyince okçulardan olan bu kişi: “Bana insaf ettin,” dedi ve bir ok çıkararak adamı cansız yere serdi. Sonra da “*kad ensafe'l-kârate men râmâhâ*= okçuya rakibi insaf etti,” dedi.

[215] Kûfe'de halk Hz. Hüseyin'in gelmesini bekliyordu. İbn Ziyâd, hangi gruba uğramışsa onlar Hüseyin'in geldiğini zannedip ayağa kalktılar. Onu davet edip "Merhaba ey Resulullah'ın oğlu! Çok hayırlı bir gelişle geldin," diyorlardı.

İbn Ziyâd, Hz. Hüseyin'in geldiğini birbirlerine müjdelemesini görünce üzüldü. Şehirdeki en büyük camiye yöneldi. Halk çağrıldı ve camide toplandı. İbn Ziyâd minbere çıktı, Allah'a hamd edip O'nu layık olduğu şekilde övdükten sonra şu konuşmayı yaptı: "Ey Kûfe halkı! Müminlerin Emîri beni şehrinize vali tayin etti. Haraç ve ganimetinizi aranızda bölüştürdü. Bana içindeki mazlumlara adil olmamı, emirlerine kulak verip dinleyen ve itaat edenlere iyi davranmamı, karşı gelip şüpheli davrananlara şiddetle muamele etmemi emretti. Ben bu konuda onun emrine sonuna kadar bağlıyım. İçinizde itaatkâr olanlara şefkatli bir baba, muhalif olanlara ise öldürücü bir zehir gibiyim. Herkes sadece kendi nefesine acır."

Sonra minberden inip saraya gitti ve orada konakladı. Nu'mân b. Beşîr kendi meskeninin bulunduğu Şam'a doğru yola çıktı.

Müslim b. Akîl, Ubeydullah b. Ziyâd'ın Kûfe'ye geldiğini, Nu'mân b. Beşîr'in Şam'a döndüğünü, İbn Ziyâd'ın yaptığı konuşma ve tehditleri duyunca kendi başının derdine düştü.

İkamet ettiği evden gecenin karanlığında çıkarak Hânî' b. (Urve b.) Varaka el-Mezhacî'nin evine gitti. Hânî', Kûfe halkının eşrafındandı. Evinin selamlık kısmına girdi. Hânî' ise içerde kadınlarının bulunduğu kısımdaydı. Ona haber göndererek kendi yanına çıkmasını istedi. Hânî' onun yanına çıktı. Müslim, ayağa kalkarak ona selam verdi ve "Beni himaye edip misafir etmen için sana geldim," dedi. Hânî': "Bu işte bana taşıyamayacağım bir yük yükledin. Evime girmiş olmasaydın, beni terk etmeni isterdim. Ancak şimdi üzerime bir hak ve yükümlülük doğdu," dedi. Onu kadınlarının bulunduğu kısma soktu ve kendisine orada bir köşe tahsis etti. Taraftarları, Hânî'nin evinde onu sık sık ziyarete gelmeye başladılar. Hânî' b. Urve, İbnü'z-Ziyâd'la birlikte bulunan Şerîk b. el-A'ver el-Basrî

ile irtibat hâlindeydi. Kendisi Basra'da şeref ve mevki sahibi bir kişiydi. Hâni', ona doğru yola çıkarak onu evine getirdi ve Müslim b. Akîl ile birlikte içinde bulunduğu odaya konuk etti.

Şerîk, Basra'da Şiilerin büyüklerindendi. Hâni'yi, Müs- [216]
lim'in emrini yerine getirmeye teşvik ediyordu. Müslim, Kûfe halkından kendine gelenlerle biatlaşıyor, onlardan sözlerinde duracaklarına dair ahit ve sağlam misaklar alıyordu.

Şerîk b. el-A'ver, Hâni' b. Urve'nin evinde çok ağır bir hastalığa yakalandı. Bu Ubeydullah b. Ziyâd'ın kulağına gidince kendisine bir elçi göndererek ziyaretine gelmek istediğini bildirdi.

Şerîk, Müslim b. Akîl'e: "Senin ve taraftarlarının gayesi bu azgın adamı yok etmektir. Yüce Allah sana bu imkânı verdi. Çünkü o ziyaret etmek üzere bana geliyor. Kalk dolaba gir, benim yanıma geldiğinde dışarı çık ve onunla çarpış sonra valilik sarayına git, oraya otur; çünkü hiç kimse bu konuda senin karşına çıkamaz. Allah bana sıhhat ve afiyet verirse Basra'ya giderim ve Basra valiliğini senin yerine teslim alırım ve halk sana biat eder," dedi.

Hâni' b. Urve: "Evimde İbn Ziyâd'ın öldürülmesini istemem," dedi. Şerîk ona: "Niçin? Vallahi onu öldürmek Allah'a yakınlık demektir," dedi. Sonra Şerîk, Müslim'e: "Bu konuda ihmalkâr davranma," dedi. Onlar bu konuşmayı yaparken kendilerine "Emîr kapıda," denildi ve Müslim b. Akîl dolaba girdi. Ubeydullah b. Ziyâd, Şerîk'in yanına girip ona selam verdi ve "Neyin var? Rahatsızlığın nedir?" dedi. Ona soruları uzayınca Şerîk, Müslim'in dolaptan çıkmasını geciktirdiğini gördü ve Müslim'e iştirirerek:

*Fırsat vermiş size ne bekliyorsunuz Selmâ'dan!
Sevgisinde vefalı, cemaat kurtulmaz kapandan!*

Şerîk bu beyti durmadan tekrarlamaya başladı. İbnü'z-Ziyâd, Hâni'ye Şerîk'i kastederek "Hezeyanda mı bulunuyor?" dedi. Hâni': "Evet, Allah, Emîrimize sağlık ve selamet versin. Sabahtan beri böyle," dedi. Sonra Ubeydullah ayağa kalkıp çıktı. Müslim b. Akîl de dolaptan çıktı. Şerîk: "Korkak

ve yılğın olduğun için İbnü'z-Ziyâd'ı öldüremedin," dedi. Müslim: "İki sebepten öldüremedim. Birincisi Hâni' onun evinde [217] öldürülmesini istemiyordu. İkincisi ise Hz. Peygamber; *'İman can güvenliği olan bir kimseyi ansızın öldürmeye manidir. Bir mümin, gafil avlayarak öldürmez,'*" buyurmuştur," dedi.

Şerîk: "Vallahi onu öldürseydin işin düzgün olurdu ve otoriten sağlamlaşırdı," dedi. Şerîk, bundan sonra ancak birkaç gün yaşadı, sonra öldü. İbn Ziyâd, onun cenazesine katıldı. Öne geçerek cenaze namazını kıldırdı. Müslim b. Akîl, Kûfe halkından biat almaya devam etti. Nihayet kendisine on sekiz bin kişi gizlice ve dostça davranarak biat etti.

Ubeydullah b. Ziyâd, Müslim b. Akîl'in nerede saklandığını bilmiyordu. Şam halkından Mi'kal adında azatlı bir kölesini çağırıp bir kese içinde üç bin dirhem vererek, "Bu parayı al, yola çık, Müslim b. Akîl'i ara ve ona son derece yumuşak davran," dedi. Mi'kal yola çıktı. Nihayet büyük camiye girdi. Ancak, ne yapacağını bilmiyordu.

Sonra camide sütunlardan birinin yanında çok namaz kılan bir adam gördü. Kendi kendine, "Bu Şiiler çok namaz kılarlar. Zannederim bu kişi onlardandır," dedi. Adam namazını bitirip ayağa kalkıncaya kadar orada oturup bekledi. O kişi namazını bitirince kendisine yaklaştı ve oturdu. Ona: "Canım sana feda! Ben Şamlıyım, Zilkelâ"ın azatlısıyım. Yüce Allah bana Hz. Peygamber'in Ehl-i beyti ile onları sevenlerin sevgisini lütfetti. Yanımda üç bin dirhem var. Bunları onlardan birisine ulaştırmak istiyorum. Kendisinin Hüseyin b. Ali adına davette bulunmak için bu şehre geldiğini haber aldım. Şu paraları kendisine vermek için onu bana gösterir misin? Maksadım bu paraları bazı ihtiyaçlarında kullanması ve kendi taraftarlarından sevdiği kimselere vermesidir," dedi. Adam ona: "Neden bu soruyu camide bulunan bir başkasına değil de bana sordun?" dedi. Mi'kal: "Çünkü sende hayırlı bir kişinin simasını gördüm ve senin Hz. Peygamber'in Ehl-i beytini seven kişilerden birisi olabileceğini umdum," dedi.

Adam: "Vay be! Tam aradığın adamı buldun! Ben senin kardeşlerinden birisiyim, adım Müslim b. Avsece'dir, seni gördüğüme sevindim. Sana karşı daha önce beslediğim duygudan dolayı üzgünüm. Ben Ehl-i beytin taraftarlarından birisiyim. Ancak, azgın İbn Ziyâd'dan korkuyorum. Bu sırrı herkesten gizleyeceğine Allah adına bana söz ver," dedi. Mi'kal, adama istediği sözü verdi. Müslim b. Avsece ona: "Bugün git, yarın olduğunda evime gel, seninle birlikte arkadaşımız Müslim b. Akîl'e gidelim ve seni ona götürüyüm," dedi. [218]

Mi'kal, camiden çıkıp gitti ve gece bitince ertesi günü evinde bulunan Müslim b. Avsece'ye gitti. Onu alıp birlikte Müslim b. Akîl'in yanına vardıklarında Mi'kal'ın durumunu ona haber verdi ve Şamlı Mi'kal bu parayı ona verip biat etti.

Mi'kal, Müslim b. Akîl'e gelip gidiyordu. Müslim ondan gizlenmiyordu. Bütün gün onun yanında oluyordu. Böylece Mi'kal, onların tüm haberlerini öğrenmiş oldu. Akşam olup karanlık çökünce Ubeydullah b. Ziyâd'ın huzuruna giriyor ve ona, karşı tarafla ilgili bütün haberleri, söylediklerini ve faaliyetlerini haber veriyordu. Kendisine Müslim'in Hâni' b. Urve'nin evinde olduğunu bildirdi. Sonra Muhammed b. el-Eş'as ve Esmâ b. Hârice selam vererek İbn Ziyâd'ın huzuruna girdiler. İbn Ziyâd onlara: "Hâni' b. Urve ne yaptı?" diye sordu. Bunlar: "Ey Emîr! O birkaç gündür hastadır," dediler. İbn Ziyâd: "Nasıl hasta olur? Onun bütün gün evinin kapısında oturduğunu haber aldım. Bize gelmesine ve üzerindeki selam yükümlülüğünü ifa etmesine engel nedir?" dedi. Muhammed'le, Esmâ: "Bunu ona bildireceğiz ve geç kaldığını söylediğini ona haber vereceğiz," dediler. Böylece İbn Ziyâd'ın huzurundan çıkıp yola koyuldular. Nihayet Hâni' b. Urve'nin huzuruna girip İbn Ziyâd'ın kendilerine söylediğini, kendilerinin de ona verdikleri cevabı haber verdikten sonra şöyle dediler: "Allah aşkına bizimle beraber şu anda kalk ve İbn Ziyâd'ın kalbindeki kini çekip çıkar." Bunun üzerine Hâni' katırını getirtti ve ona binerek Muhammed ve Esmâ ile birlikte yola koyuldu. Emîrin sarayına yaklaştıklarında Hâni'nin ruhu hilekâr bir karaktere büründü. Onlara: "Kalben bu adamdan korku duyuyorum," [219]

dedi. Muhammed ve Esmâ: "Sen temiz ve suçsuz olduğuna göre niçin kalben korku duyuyorsun?" dediler. Hânî', onlarla birlikte yoluna devam etti, nihayet İbn Ziyâd'ın huzuruna girdiler. İbn Ziyâd orada Hânî'nin durumunu misal vererek şu beyti okudu:

*İstiyorum hayatını, oysa istiyor katlimi,
Hadi göster amacında mazur kılacak dostu seni?*

Hânî': "Bu ne demek ey Emîr?" dedi. İbn Ziyâd, Müslim b. Akîl'i getirip evinde misafir edip halkın biat etmesi için onları buluşturmandan daha ağır bir suç var mı?" dedi. Hânî': "Ben bunu yapmadım, söylediğin konuda hiçbir bilgim yok," dedi. Bunun üzerine İbn Ziyâd Şamlı'yı çağırarak: "Evladım bana Mi'kal'ı çağır," dedi. Mi'kal, onların yanına girince İbn Ziyâd, Hânî' b. Urve'ye: "Bu adamı tanıyor musun?" diye sordu. Hânî' adamı görünce onun kendilerini gözetleyen bir casus olduğunu anladı ve "Ey Emîr! Vallahi ben sana sadıkım, yemin ederim ki Müslim b. Akîl'i ben çağırmadım ve onun farkında bile değilim," dedi. Sonra hikâyesini olduğu gibi aktardı.

Bunun ardından şöyle dedi: "Şu anda ben onu gidip evimden çıkaracağım, çıksın dilediği yere gitsin. Sana geri döneceğime dair sağlam söz veriyorum." İbn Ziyâd: "Vallahi olmaz, onu bana getirirmedikçe buradan ayrılamazsın," dedi. Hânî': "Evimde misafir ettiğim kişiyi ve komşumu ölüme teslim etmem uygun olur mu? Allah'a yemin olsun ki bunu asla yapmam," dedi. Bunun üzerine İbn Ziyâd, benekli Hint kamışıyla karşısına dikildi, yüzüne vurup burnunu kırdı, kaşını yarı ve emri üzerine bir odaya tıkıldı.

Müzhic, İbn Ziyâd'ın Hânî'i öldürdüğü haberini alınca (ta-raftarlarıyla) sarayın kapısında toplanıp bağırmaya başladılar. İbn Ziyâd, yanında bulunan Kadı Şureyh'e: "Arkadaşları Hânî'nin yanına git, ona bak, sonra yanlarına çıkıp onun hayatta olduğunu haber ver," dedi. Kadı Şureyh denileni aynen yaptı.

Bunun üzerine efendileri Amr b. el-Haccâc onlara: "Madem ki arkadaşınız Hânî' hayattadır. O zaman neden aceleyle

fitnenin gelmesine uğraşıyorsunuz dönüp gidin," deyince dönüp gittiler. İbn Ziyâd, onların gittiklerini öğrenince Hânî'nin getirilmesini emretti ve Hânî' çarşıya getirildi ve orada boynu vuruldu. Müslim b. Akîl, Hânî' b. Urve'nin öldürüldüğü haberi alınca kendisine biat edenlere çağrıda bulundu ve onlar toplandılar. Müslim; Abdurrahmân b. Kureyz el-Kindî'yi, Kin- [220] de ve Rebîa'ya; Müslim b. Avsece'yi, Mezhac ve Esed'e; Ebû Sümâme es-Saydâvî'yi, Temîm ve Hemedân'a; Abbâs b. Ca'de b. Hübeyre'yi Kureyş ve Ensara haber vermek üzere görevlendirdi. Bütün bu kabileler geldiler, sarayı kuşattılar. Müslim de geride kalan diğer insanların arasında onlara tâbi oldu.

Ubeydullah b. Ziyâd, sarayda o gün meclisinde bulunan Kûfe eşrafı, yardımcıları ve güvenlik güçleriyle birlikte kendini koruma altına aldı. Toplam sayıları iki yüz kadardı. Sarayın sur duvarlarının üzerine çıkarak kuşatanların üzerine çamur ve ok atarak saraya yaklaşmalarını engellediler. Bu savunma akşama kadar sürdü. Ubeydullah b. Ziyâd, yanında bulunan Kûfe eşrafına: "Her biriniz surun bir köşesine çekilsin ve böylece onları korkutun," dedi. Bunun üzerine Kesîr b. Şihâb, Muhammed b. el-Eş'as, Ka'kâ'a b. Şevr, Şebes b. Rib'î, Haccâr b. Ebcer, Şimr b. Zî'l-Cevşen belli bir köşeyi kaptılar ve "Ey Kûfeliler! Allah'tan korkun! Aceleyle fitne istemeyin. Şu ümmeti zayıflatmayın. Şam'ın atlarını üzerinize salmayın. Sizler onları tattınız, onların gücünü denediniz," dediler. Müslim'in taraftarları, bu hitabı duyunca bir parça gevşediler. Kûfelilerden birisi oğluna, erkek kardeşine ve amca oğluna giderek, "Dön, çünkü geride kalanlar sizin yokluğunuzu belli etmezler," diyor; kadın ise oğluna, kocasına ve erkek kardeşine giderek geri dönmesi için onun yakasına yapışıyordu.

Müslim yatsı namazını camide kıldı. Yanında otuz kadar kişi ancak vardı. Bu manzarayı görünce yürüyerek geri döndü. Taraftarları da onunla birlikte yürüdüler. Kinde'ye doğru yola çıktılar. Bir süre gidince geri döndü, onlardan hiç kimseyi göremedi. Kendisine yolu gösterecek bir kişi bulamadı. Gece- nin karanlığında nereye gittiğini bilmeden yol aldı. Nihayet Kinde'ye ulaştı. Orada evinin kapısında oğlunu beklemekte

olan bir kadınla karşılaştı. Bu kadın Müslim'le birlikte gidenlerdendi. Kadın Müslim'i barındırmak amacıyla evine aldı. Ardından oğlu geldi. Annesine: "Kim bu evdeki kişi?" diye sordu. Kadın, oğluna durumu bildirdi ve bunu gizli tutmasını istedi. Öte yandan İbn Ziyâd seslerin kesildiğini görünce sarayın etrafında toplananların camiye girdiklerini zannetti ve "Bakın bakalım camide kimseyi görecek misiniz?" dedi. Cami saray içindeydi. Görevliler etrafa baktılar; ancak hiç kimseyi göremediler. Bunun üzerine kamış dalları yakıp caminin avlusuna [221] fırlatarak etrafın aydınlanmasını sağladılar ve her tarafı araştırdılar, kimseyi göremediler.

İbn Ziyâd: "Adamlar mağlup oldular ve Müslim'e teslim oldular," dedi. İbn Ziyâd ve beraberindekiler oradan geri döndüler. İbn Ziyâd, beraberinde olanlarla birlikte çıktı ve camide oturdu. Camiye mum ve kandil konuldu. İbn Ziyâd birisini görevlendirerek Kûfe'de, "Tanıdık, güvenlikçi ve muhafızlardan camiye gelmeyen hiç kimsenin can güvenliği yoktur," diye ilan ettirdi. Bunun üzerine halk toplandı. Sonra güvenlik biriminin başına: "Ey Husayn b. Numeyr! Annesi oğulsuz kalasıc! Kûfe'nin sokaklarından herhangi birinin kapısı kaybolacak olursa sabah olduğunda o kapıyı buluncaya dek ev ev her yeri arayacaksın," dedi. İbn Ziyâd camide yatsı namazını kılıp saraya girdi. Sabah olunca insanlarla görüşmek için oturdu. Halk huzuruna girdi. En başta Muhammed b. el-Eş'as içeri girdi. İbn Ziyâd, onu yanına kendi tahtına oturttu.

Müslim'in evinde sığındığı o kadının oğlu, Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Eş'as'ın yanına geldi. O zamanlar buluş çağına yaklaşılmış toy bir delikanlıydı. Abdurrahmân'a, Müslim'in kendi yanında olduğunu haber verdi. Abdurrahmân, babası Muhammed b. el-Eş'as'a gitti. Babası o esnada İbn Ziyâd'la birlikte oturuyordu. Haberi babasının kulağına fısıldadı. İbn Ziyâd: "Oğlun sana ne fısıldadı?" dedi. Muhammed: "Bana Müslim b. Akîl'in evlerimizden birinde olduğunu haber verdi," dedi. İbn Ziyâd: "Yola çık, onu derhal bana getir," dedi. Ubeyd b. Hureys'e: "Kureys'ten yüz kişi gönder," diye emir verdi. İbn Ziyâd kabile taassubu çıkar korkusuyla ona Kureys'ten

başka birisini göndermeyi uygun bulmadı. Gönderilen kişiler yola çıkıp Müslim b. Akîl'in bulunduğu eve geldiler. Evi açtılar, Müslim onlarla çatışmaya girdi. Üzerine ok atıldı, ağzı kırıldı. Yakalandı ve bir katıra bindirilerek İbn Ziyâd'a getirildi.

Müslim, İbn Ziyâd'ın huzuruna getirilince her iki yanını saran özel güvenlik güçleri kendisine "Emîri selamla," dediler. Müslim: "Emîrin niyeti beni katletmekse ona selam vermekle ne gibi bir fayda elde edeceğim. Eğer bunu istemiyorsa ona selamım çok olacaktır," dedi. İbn Ziyâd: "Ölmek istemiyor gibisin," dedi. Bunun üzerine Müslim: "Eğer beni katletmeye [222] kesin karar verdin ise müsaade et kavmimden burada bulunan kişilere vasiyette bulunayım," dedi. İbn Ziyâd: "Dilediğin vasiyette bulun," dedi. Müslim, Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs'a bakarak, "Bu odanın bir köşesine gel, baş başa kalalım, sana vasiyette bulunacağım. Bu halkın içinde bana senden daha yakın ve daha dost bir başkası yoktur," dedi ve Ömer'le birlikte bir köşeye çekildiler. Ona: "Vasiyetimi kabul ediyor musun?" dedi. Ömer: "Evet," deyince Müslim: "Benim burada bin dirhem borcum var, onu benim adıma öde. Ben öldürüldüğümde, İbn Ziyâd'dan cenazemi iste ki cesedimi parçalayıp çirkinleştirmesin. Hüseyin b. Ali'ye bir elçi gönder, benim durumumu, taraftarım olduğunu iddia eden şu insanların hıyanetinden dolayı başıma gelenleri haber versin. Ona on sekiz bin kişinin bana biat etmesinden sonra sözlerinde durmadıklarını bildirsin. Allah'ın haremine dönüp orada kalsın. Kûfe halkına inanıp da aldanmasın," dedi.

Müslim durmayıp gelmesi için Hz. Hüseyin'e bir mektup yazmıştı. Ömer b. Sa'd ona: "Bütün bunları bana bırak. Ben buna kefilim," dedi. İbn Ziyâd'a dönerek Müslim'in kendisine yaptığı vasiyeti tamamıyla haber verdi. İbn Ziyâd: "Müslim'in gizlice söylediğini açığa çıkarmakla kötü ettin. Bir atasözü vardır: 'İnsana ancak güvendiği kişi hıyanet eder. Bazen hain biri sana güvenebilir,'" dedi. İbn Ziyâd'ın emri üzerine Müslim, sarayın damına çıkarıldı. Orada insanların görebileceği bir konuma getirildi. Halk sarayın meydan tarafındaki kapısında bulunuyordu. Orada toplananlar Müslim'i görünce boynu vu-

ruldu, başı alana düştü. Arkasından cesedi atıldı. Onun boyununu vuran cellat Ahmer b. Bukeyr'di. Bu olayı Abdurrahmân b. ez-Zübeyr el-Esedî şu şiir dizeleriyle tarihe mal etti:

[223] *Bilmiyorsan nedir ölüm bak şöyle
Meydandaki Hâni' ve İbn Akîl'e
Koparmış kılıç bir kahramanın burnunu
Düşer damdan öteki yitirmiş ruhunu
Uğradı ikisi de belasına zamanın ki
Oldular dilinde milletin ibret dersi
Karşında bir ceset! Değiştirmiş ölüm, rengini
Kıpırmızı kan akmış her tarafa sel gibi.*

Daha sonra Ubeydullah, Hâni' ve İbn Akîl'in kellelerini Yezîd'e gönderdi ve onlarla ilgili haberi yazdı. Yezîd cevaben şöyle yazdı. "Senin hakkındaki zannımızda yanılmadık. Çünkü sen tıpkı sabırlı ve güçlü insanlar gibi hareket ettin. Senin gönderdiğin iki elçiye durumu sordum. Bana olayları detaylı bir tarzda anlattılar. Onlar samimiyet, üstün görüş açısından aynen senin söylediğin gibiler. Onlara iyi davran."

Hüseyin b. Ali'nin senin tarafına (Irak'a) doğru Mekke'den ayrıldığı haberi bana ulaştı. Şimdi onun üzerine casuslar gönder, yollara gözetleyiciler dik ve en güzel şekilde dur. Ancak, seninle çarpışanlar hariç kimseyle çarpışma. Bana haberi her gün yaz.

İki kelleyi ona Hâni' b. Ebî Hayye el-Hemedânî ve ez-Zübeyr b. el-Ervec et-Temîmî ile göndermişti. Müslim b. Akîl, 3 Zilhicce 60 Salı günü (Eylül 680) katledilmişti. Bu tarih, Muâviye'nin vefat ettiği yıldır.

[224] Hüseyin b. Ali, o gün Mekke'den yola çıktı. Sonra İbn Ziyâd güvenlik güçlerinin başı olan el-Husayn b. Numeyr'i Kûfe halından dört bin süvariyle birlikte gönderdi. Husayn'a Kâdisiye⁸

8 *Kâdisiye*: el-Uzeyb ile Kûfe arasında bir yerin adıdır. el-Medâinî şöyle der: Kâdisiye'ye Kadîs deniyordu. İbn Uyeyne'nin ifade ettiği üzere bunun sebebi Hz. İbrahim bu yerden geçince bir yerden kutsandım dedi. Bunun üzerine oraya Kâdisiye dendi. Hz. Ömer'in halifeliği döneminde 16/637 tarihinde Sa'd b. Ebî Vakkâs kumandasında Müslümanlarla İranlılar arasında Kâdisiye Savaşı meydana geldi.

ile Kutkutânâ⁹ arasını tutmasını, el-Husayn b. Numeyr'in Kûfe tarafından Hicaz'a geçmek isteyen kimselere engel olmasını emretti. Ancak, kişi hacca veya umreye gidiyorsa ya da Hz. Hüseyin taraftarı olmakla suçlanmıyorsa geçebiliyordu.

Anlatılır ki: Müslim b. Akîl'in mektubu Hz. Hüseyin'e ulaşınca: "Kumandan kendi halkını yalanlamaz. Kûfelilerden on sekiz bin kişi bana biat etti. Sen de gel, çünkü bütün halk seninle birliktedir. Onların Ebû Süfyân ailesi hakkında herhangi bir fikri yoktur," diye yazdı.

Hz. Hüseyin Mekke'den çıkmaya karar verip de ihtiyacı olan şeyleri yanına alınca, bu durum Abdullah b. Abbâs'ın kulağına gitti. Abdullah yola çıkıp Hz. Hüseyin'in yanına geldi. Ona: "Ey amca oğlu! Senin Irak'a gitmek istediğini duydum," dedi. Hz. Hüseyin: "Evet, kararım bu," dedi. Abdullah: "Ey amca oğlu! Bunun şerrinden Allah seni korusun," dedi. Hz. Hüseyin: "Bir kere azmettim, gitmekten başka çare yoktur," dedi. Abdullah: "Emîrlerini kovan ve beldelerini zapt eden bir kavme mi gidiyorsun? Eğer onlar böyle yapmışlarsa onlara git. Eğer onlar emîrleri başlarında ve emîrin memurları haraç vergisini topladığı hâlde seni kendilerine davet ediyorlarsa sırf savaşmak için davet ediyorlar. Senin babanı ve kardeşini nasıl yalnız başına koydularsa korkarım ki sana da aynısını yapacaklar," dedi. Hz. Hüseyin: "Ey amca oğlu! Senin dediği- [225] ni düşüneneğim," diye cevap verdi. Abdullah b. ez-Zübeyr, Hz. Hüseyin'in kararını öğrenince gitti, huzuruna girdi ve ona: "Burada Harem-i Şerif'te kalsan, elçilerini etraftaki beldele-re göndersen, Irak'taki taraftarlarına sana gelmeleri için yazı yazsan ve durumun güçlendiğinde Yezîd'in memurlarını buradan uzaklaştırsan, sana destek çıkmak ve yardımcı olmak boynumun borcu olur. Eğer benim fikrime göre hareket edersen bunu Harem'den talep edersin; çünkü burası, uzaklarda yaşayanların toplandıkları yerdir ve çeşitli bölgelerde ikamet

9 *Kutkutânâ*: Kûfe yakınlarında bir yerin adıdır. Bu ismi alması el-Ezherî'nin ifade ettiği üzere *kıtkıt* kelimesinden dolayıdır. *Kıtkıt* yağmurun en hafifidir. *el-Kıtkıt, takatkatat ed-delvu fî'l-bi'ri*= Kova kuyuya yuvarlandı filinden türemiştir.

edenlerin geldikleri noktadır. Böyle yaparsan Allah'ın izniyle dilediğini gerçekleştirebilir ve dilediğine ulaşacağını umabilirsin," dedi.

Denilir ki: Üçüncü gün olunca Abdullah b. Abbâs tekrar Hz. Hüseyin'e geldi ve ona: "Ey amca oğlu! Kûfe halkına yaklaşma, çünkü onlar vefasız bir millettir. Sen bu memlekette kal, zira buranın efendisisin. Eğer bunu kabul etmezsen bari Yemen tarafına git; çünkü orada kaleler ve vadiler vardır. Yemen uzunlamasına ve enlemesine topraklara sahiptir. Babanın orada taraftarları bulunmaktadır ve sen orada insanlardan uzak kalıp davetçilerini etrafa gönderebilirsin. Eğer bunu yaparsan arzuladığın şey esenlik içinde sana gelecektir," dedi. Hz. Hüseyin: "Ey amca oğlu! Vallahi ben senin ne kadar içten ve merhametli bir nasihatçı olduğunu biliyorum. Ne var ki ben buradan çıkmaya karar verdim," dedi. İbn Abbâs: "Mutlaka gideceksen bari kadınlarla çocukları yanına alma, çünkü ben çocuklarının gözü önünde katledilen Hz. Osman gibi katledilmeyeceğinden hiç emin değilim," dedi. Hz. Hüseyin: "Amca! Ailemle ve çocuklarla birlikte yola çıkmaktan başka kararım yoktur," dedi. Bunun üzerine İbn Abbâs, Hz. Hüseyin'in huzurundan çıktı ve oturmakta olan İbnü'z-Zübeyr'e uğradı. Ona: "Ey İbnü'z-Zübeyr! Gözün aydın. Hüseyin buradan çıkıyor," dedi. Sonra şu atasözünü okudu:

Dünyalar senin bugün, öt ve yumurtla!

Yap folluğunu -nereye istersen- yumurtla!

Denilmiştir ki: Hz. Hüseyin Mekke'den çıkınca Mekke emîrinin güvenlik sorumlusu Amr b. Saîd b. el-Âs bir grup güvenlik gücüyle karşısına dikildi ve "Emîr geri dönmeni emrediyor, geri dön yoksa sana engel olurum," dedi. Ancak, Hz. Hüseyin geri dönmeyi kabul etmedi ve iki grup birbiriyle itişip kakışmaya ve kamçılarla birbirlerine vurmaya başladılar. Amr b. Saîd, bunu duyunca problemin büyüyüp işin içinden çıkılmaz bir hâl alacağından korktu ve güvenlik güçlerine geri dönmelemleri emrini gönderdi.

Denilmiştir ki: Hz. Hüseyin Mekke'den ayrılıp Ten'im'e¹⁰ [226] ulaşınca Yemen'den, Yemen zaferanı ve kına alıp Yezîd b. Muâviye'ye götüreren bir kervana yetiştî ve kervanı taşıdığı yüklerle birlikte teslim aldı.

Hz. Hüseyin deve sahiplerine: "Bizimle birlikte Irak'a gitmek isteyenleriniz varsa onlara kiralarını öder ve güzel davranırız. Bizden burada ayrılmak isteyenleriniz varsa yine katettiği yol kadar olan ücretini öderiz," dedi. Bunun üzerine kervancıların bir kısmı ayrılıp gitti, bir kısmı da onunla birlikte yollarına devam etti. Sonra Hz. Hüseyin es-Sıfâh'a¹¹ varınca Irak'tan gelip Mekke'ye giden şair el-Ferezdak'la karşılaştı. el-Ferezdak, Hz. Hüseyin'i selamlayınca Hüseyin: "Sen oradan ayrıldığında Irak'taki insanlar nasıldı?" diye sordu. el-Ferezdak: "Iraklıların kalpleri seninle, kılıçları sana karşıydı," dedi. Sonra onunla vedalaştı. Hz. Hüseyin, yoluna devam ederek Batnu'r-Rumme'ye¹² vardı ve buradan Kûfelilere şu mektubu yazdı:

"Bismillahirrahmânirrahîm. Hüseyin b. Ali'den Kûfe'deki mümin kardeşlerine. Allah'ın selamı üzerinize olsun. Şimdi Müslim b. Akîl'in bana yolladığı mektupta benim için toplandığınız, size gelmemi arzu ettiğiniz, bize yardım etme fikrine odaklanıp hakkımızı talep etmeyi istediğiniz bildirilmektedir. Allah, bize ve size hayırlısı neyse onu nasip etsin. Allah bundan dolayı size en güzel azığı versin. Bu mektubu sizlere Batnu'r-Rumme'den yazıyorum ve ben size geliyorum. Hem de çok hızlı ve seri bir şekilde. Allah'ın selamı üzerinize olsun."

Hz. Hüseyin bu mektubu Kays b. Müshir ile birlikte Kûfelilere gönderdi ve o yoluna devam ederek Kâdisiye'ye vardı. Husayn b. Numeyr, Hz. Hüseyin'in elçisini yakaladı. Onu İbn Ziyâd'a gönderdi. Elçi, İbn Ziyâd'ın huzuruna alınınca Ubeydullah'a (Kays b. Müshir) çok katı davrandı. Onun sarayın duvarının en yüksek yerinden avluya atılması emrini verdi ve

10 *Ten'im*: Mekke yakınlarında bir yerin adıdır.

11 *es-Sıfâh*: Mekke'ye giriş yolunun sol tarafına düşen bir yerin adıdır.

12 *Batnu'r-Rumme*: Necid bölgesindeki vadilerden birisinin adı olup burada, çok derin çukur araziler ve sayısız vadiler birleşir.

emrettiği üzere (elçi oradan) atılarak öldürüldü. Hz. Hüseyin, Batnu'r-Rumme'den yoluna devam etti. Yolda Irak'tan dönmekte olan Abdullah b. Mutî ile karşılaştı. Abdullah, Hz. Hüseyin'e selam verdikten sonra şöyle dedi: "Anam babam sana feda olsun ey Resulullah'ın oğlu! Allah'ın ve dedenin hareminden seni çıkarana nedir?" Hz. Hüseyin ona şöyle dedi:

"Kûfeliler bana mektup yazarak hakkın alametlerini yaşatma, bidatleri yok etmemi umdukları için onların yanına gelmemi istediler." İbn Mutî ona: "Allah aşkına Kûfe'ye gitme! Allah'a yemin ederim ki oraya gidersen mutlaka katledileceksin," dedi. Bunun üzerine Hz. Hüseyin: "*Allah'ın bizim için yazdığından başkası bize asla erişemez,*"¹³ ayetini okuyarak cevap verdi. Sonra onunla vedalaşarak yoluna devam etti. Nihayet Zerûd'a¹⁴ varınca kurulmuş birtakım çadırlar gördü. Bunların kimin çadırı olduğunu sorunca kendisine Züheyr b. el-Kayn'ın çadırları diye cevap verdiler. Züheyr hacca gitmiş, şimdi Mekke'den Kûfe'ye dönüyordu. Hz. Hüseyin kendisine buluşalım ve konuşalım diye haber gönderdi. Ancak Züheyr, onunla buluşmayı kabul etmedi. Züheyr'le birlikte eşi de bulunmaktaydı. Eşi Züheyr'e: "Subhânellâh! Resulullah'ın (sav.) oğlu sana haber gönderiyor, sense onunla görüşmeyi kabul etmiyorsun," dedi. Bunun üzerine Züheyr kalkıp yürüyerek Hz. Hüseyin'in yanına gitti. Çok geçmeden geri döndü. Yüzü pırıl pırıl parlıyordu. Emri üzerine çadırı söküldü ve Hz. Hüseyin'in çadırının bitişiğine kuruldu. Sonra karısına dönerek, "Sen boşsun! Erkek kardeşinle birlikte yola devam et ve evine ulaş. Ben Hz. Hüseyin ile birlikte ölmeye karar verdim," dedi. Sonra beraberinde bulunan arkadaşlarına: "İçinizde şehit düşmeyi isteyenler kalsınlar. Şehit olmaktan hoşlanmayanlar yollarına devam etsinler," dedi. Ancak arkadaşlarından hiç kimse kendisiyle kalmadı. Züheyr'in karısı ve erkek kardeşiyle birlikte yola çıkıp Kûfe'ye vardılar.

İfade edilenlere göre Hz. Hüseyin, Zerûd'dan hareket edince, Esed oğullarından birisiyle karşılaştı. Ona durumu sorun-

13 Tevbe, 9/51.

14 Zerûd: Mekke yolu üzerindeki yerlerden biridir.

ca adam, ben Kûfe'den çıkmadan önce Müslim b. Akîl ve Hânî' b. Urve öldürüldü. Çocukları onları sokaklarda ayaklarından sürüklerlerken gördüm," dedi. Bunun üzerine Hz. Hüseyin: *"Biz Allah'a aidiz ve sonunda yine O'na döneceğiz,"*¹⁵ Bizler, canlarımızı Yüce Allah yolunda feda etmiş bulunuyoruz," dedi.

Adam ona: "Ey Allah'ın Resulü'nün oğlu! Kendi canını, [228] Ehl-i beytten seninle birlikte gördüğüm insanların canlarını Allah aşkına tehlikeye atma! Geldiğin yere geri dön. Kûfe'ye gitmekten vazgeç. Vallahi orada kendine bir tek yardımcı bulamayacaksın," dedi. Hz. Hüseyin'le birlikte olan Akîl oğulları: "Kardeşimiz Müslim öldürüldükten sonra bizim yaşamaya ihtiyacımız yok. Biz ölünceye kadar asla geri dönecek değiliz," dediler. Hz. Hüseyin: "Bu insanlar gittikten sonra yaşamada hayır yoktur," dedi ve yoluna devam etti. Zübâle'ye¹⁶ varınca burada kendisine Muhammed b. el-Eş'as'la Ömer b. Sa'd'ın elçisi geldi. Yanında Müslim'in kendi durumuna dair yazmasını istediği haberler Kûfelilerin kendisine biat ettikten sonra destek çıkmamaları yazılıydı. Müslim, Muhammed b. el-Eş'as'tan bunları istemişti.

Hz. Hüseyin, mektubu okuyunca haberin doğruluğuna kanaat getirdi. Müslim b. Akîl ve Hânî' b. Urve'nin öldürülmesi onu korkuttu. Sonra elçi Batnu'r-Rumme'den gönderdiği elçisi Kays b. Müshir'in öldürüldüğünü de ona haber verdi. Yol güzergâhında Hz. Hüseyin'e bazı kimseler katılmışlardı. Onlar birtakım destek kuvvetiyle birlikte geldiğini zannettikleri Müslim'in öldürüldüğü haberini alınca onun 'yanından ayrıldılar ve beraberinde sadece özel adamları kaldı. Hz. Hüseyin yoluna devam edip Batnu'l-Akîk'a¹⁷ gelince İkrime oğullarından birisiyle karşılaştı, ona selam verdi ve İbn Ziyâd'ın, yolu gözetlemek için Kâdisiye ile Uzeyb arasına süvariler yerleştirdiğini haber verdi.

15 Bakara, 2/156.

16 Zübâle: Mekke-Kûfe yolu üzerinde meşhur bir yerdir. Burası meskûn köylerden birisidir. Esed oğullarından Gâdırâ oğullarına ait olup çarşısı, pazarı, kalesi ve camisi vardır. Zübâle ismi suyu tutmuş olmasından gelmektedir.

17 Batnu'l-Akîk: Hacıların konakladıkları yerlerden birisi olup Zâtûrk'a yakın bir yerin adıdır.

Bu zat, Hz. Hüseyin'e: "Canım sana feda olsun geri dön. Vallahi sen ancak mızrakların ucuna ve kılıçlara doğru gidiyorsun. Sana mektup yazanlara asla güvenme! Çünkü onlar seninle savaşmaya kalkacak ilk kişilerdir," dedi. Hz. Hüseyin: "Sen samimiyetini gösterdin ve bunu eksiksiz yaptın. Allah seni hayırla mükâfatlandırır," dedi. Sonra ona selam verip yoluna devam etti. Nihayet Şerât'te¹⁸ konakladı. Geceyi orada geçirdi, sonra yoluna devam etti. Gün ortasına gelince ve sıcaklık tam şiddetlenince vakit gündüz sıcağının en şiddetli olduğu vakitti. Uzaktan atlılar gördüler. Hüseyin, Züheyr b. el-Kayn'a dedi ki: "Burada sığınabilecek bir yer var mı ya da bir tepe bulunmakta mıdır ki sırtımızı buraya verip toplulukla sadece yüz yüze kalalım?" dedi. Züheyr: "Hayır, hayır! İşte bak Zû Cuşem Dağı! Senin sol tarafında ona doğru gidelim. Benden önce dağa ulaşırsan o senin dilediğin gibidir," dedi. Sonra yola çıktılar ve onu (Hz. Hüseyin) geçti. Bu dağı arkalarına aldılar.

Süvariler geldiler, el-Hurr b. Yezîd et-Temîmî, el-Yerbûî ile birlikte bin kişi kadardılar. İyice yaklaştıklarında Hz. Hüseyin gençlere onları suyla karşılamalarını emretti. Süvariler suyu içtiler, atlarını suladılar, sonra hep birlikte atlarının gölgesine yularları ellerinde olduğu hâlde oturdular. Öğlen olunca Hz. Hüseyin, Hurr'a: "Bizimle birlikte mi kılarırsın, yoksa sen arkadaşlarınla birlikte kılıp ben de kendi arkadaşlarımla mı kılayım?" diye sordu. Hurr: "Hepimiz senin arkanda kılacağız," dedi. Hz. Hüseyin öne geçti ve onların tümüne birden namaz kıldırdı. Namazını bitirince yüzünü cemaate döndü ve sonra, "Ey insanlar! Allah'a ve sizlere mazeret sunuyorum. Ben gönderdiğiniz mektuplar ve elçiler bana ulaştıktan sonra size geldim. Eğer ahit ve söz verirsiniz sizinle birlikte şehrinize gireyim. Aksi takdirde geldiğim gibi geri dönerim," dedi. Halk sustu, ona hiçbir cevap vermedi. Nihayet ikinci namazı vakti gelince Hz. Hüseyin'in müezzini ezan okudu, sonra kamet getirdi, Hz. Hüseyin öne geçti, her iki zümreye namaz kıldırdı. Sonra onlara döndü ve önceki söylediklerinin aynısını söyledi. el-Hurr b.

18 Şerât: Arap topraklarında Uşfân'a yakın yüksekçe bir yerin adıdır.

Yezîd: "Vallahi bu sözünü ettiğin mektupların ne olduğunu biz bilmiyoruz," dedi. Hz. Hüseyin: "Mektuplarının içinde bulunduğ-u iki hurcu bana getirin," dedi. Mektuplarla dolu olan iki hurc kendisine getirildi ve Hurr ile arkadaşlarının önüne bu mektuplar döküldü. Hurr: "Ey kişi! Sana bu mektubu yazarlar biz değiliz. Biz seninle karşılaştığımızda senden asla ayrılmamak veya seni alıp Kûfe'ye emîrimiz Ubeydullah b. Ziyâd'ın huzuruna götürme emrini aldık," dedi. Hz. Hüseyin: "Ölürüm de bunu yapmam," dedi. Sonra emri üzerine yükü toplandı, hayvanlara yüklendi, arkadaşları hayvanlarına bindiler, ardından Hicaz'a doğru geri döndü. Ancak, gelen süvariler, onların karşılarına dikildiler. Hz. Hüseyin, Hurr'a: "Ne istiyorsun?" deyince o: "Vallahi seni alıp emîrimiz Ubeydullah b. Ziyâd'a gitmek istiyoruz," dedi. Hz. Hüseyin: "O hâlde vallahi ben de senin gibi savaştayım," dedi. İki grup arasında tartışma alevlenince Hurr: "Ben seninle çarpışma emri almadım. Bana senden ayrılmamam emredildi. Benim düşüncem seninle savaşmamak, bunun yolu benimle senin arana bir yol koymandır. Bu yol seni Kûfe'ye sokmamak ve Hicaz'a geri döndürmemektir. Emîrimizin emri bana gelinceye kadar aramızda ara formül bu olacaktır," dedi. Hz. Hüseyin: "Sen burada kal, ben Uzeyb yolunun sol tarafını tutayım. Buradan Uzeyb'e otuz sekiz mil mesafe var," dedi. Sonra hep birlikte yola çıktılar. Nihayet Uzeybu'l-Hamâmat denilen yere vardılar. Hep birlikte orada konakladılar. Her iki zümre diğerine bir ok atımı mesafedeydi. [230]

Sonra Hz. Hüseyin, bulunduğu bu yerden Kûfe yolunun sağ tarafına doğru hareket etti. Nihayet Mukâtil oğulları sarayına vardı. Hep birlikte orada konakladılar. Hz. Hüseyin orada, kurulmuş bir çadır gördü. Bunun kimin çadırı olduğunu sorunca kendisine: "Ubeydullah b. el-Hurr el-Cu'fî'nin çadırıdır. Kendisi Kûfelilerin eşrafından ve süvarilerindendir," dediler. Hz. Hüseyin ona taraftarlarından birisini göndererek kendisine gelmesini emretti. Gönderdiği elçi, Ubeydullah'a vararak, "Hüseyin b. Ali kendisine gelmeni istiyor," dedi. Ubeydullah: "Vallahi ben kendisiyle çarpışmak ve taraftarlarını desteksiz bırakmak için Kûfe'den çıkan çok kimseyi gördüğüm için ora-

dan çıktım. Anladım ki o katledilecek, ben ona yardım edemem. Kendisini görmeyi, kendisinin de beni görmesini istemiyorum,” dedi. Hz. Hüseyin, ayakkabısını giyip yola çıktı ve onun çadırına girdi ve kendisinden yardım istedi. Ubeydullah: “Vallahi sana taraftar olan kimsenin ahirette mutluluğu kazanacağını ben biliyorum, fakat sana yardım edemem. Kûfe’de sana yardımcı hiç kimse yok. Allah aşkına beni bu plana sevk etme. Çünkü canım henüz ölmek istemiyor, fakat şu atım rüzgâr gibi her şeye yetişir. Vallahi ben ona bindiğimde ne istedimse yetiştim, onun üzerindeyken benimle kim yarışa girdiyse onu geçtim. Bu atı al, senin olsun,” dedi. Hz. Hüseyin: “Mademki canını bizim uğrumuzda feda etmek istemiyorsun, senin atına ihtiyacımız yok,” dedi.

- [231] Hz. Hüseyin yanında el-Hurr b. Yezîd olduğu hâlde Mukâtil oğulları sarayından yola çıktı. Çöle doğru her sapmak istediğinde Hurr ona engel oluyordu. Nihayet Kerbelâ¹⁹ denilen yere vardı. Hz. Hüseyin sağ tarafa doğru birazcık sapıp Ninovalıya vardığında birden cins bir deveye binmiş, kendilerine doğru yönelen bir toplulukla karşılaştı. Bu topluluk durmuş onu bekliyordu. Hz. Hüseyin onların yanına ulaştığında kafilenin başı Hurr’a selam verdiği hâlde Hüseyin’e vermedi. Sonra Hurr’a, Ubeydullah b. Ziyâd’dan bir mektup verdi. Hurr mektubu okudu. Mektupta: “Şimdi Hüseyin b. Ali’yi ve arkadaşlarını bu mektubumun sana ulaştığı yerde durmaya zorla. Ağaçsız ve susuz açık arazi hariç herhangi bir yere gitmesine müsaade etme. Ben bu mektubumu sana getiren kişiye bu konuda nasıl davranacağını bana gelip haber vermesi emrini verdim. Allah’ın selamı üzerine olsun,” diye yazıyordu. Hurr, mektubu okuduktan sonra Hz. Hüseyin’e verdi ve “Emîr Ubeydullah b. Ziyâd’ın emrini yerine getirmekten başka çare yoktur. Onun için burada konakla ve emîrin eline bana karşı bir bahane verme,” dedi. Hz. Hüseyin: “Bize bir ok atımı uzak-

19 *Kerbelâ*: Hz. Hüseyin’in katledildiği yer olup Kûfe’ye yakın çölün kenarında bir yerin adıdır. Bu kelime *kerbele* sözcüğünden türemiştir. *Kerbele*’nin anlamı gevşek toprak demektir. Buranın toprağı -ravilerin ifade ettiği üzere- yumuşak ve gevşekti.

lıkta olan şu köye gidelim. Buranın adı el-Gâdiriye'dir.²⁰ Ya da es-Sakbe²¹ denilen şu diğer köye ilerleyelim. Bu iki köyden birisine konaklayalım," dedi.

Hurr: "Emîr bana suyu olmayan bir yere seni konaklatma- [232] mı emretti. Onun emrini yerine getirmek zorundayım," dedi. Züheyr b. el-Kayn, Hz. Hüseyin'e: "Ey Resulullah'ın oğlu! Anam babam sana feda olsun! Vallahi eğer şu insanlardan başkası üzerimize gelmezse bunların hakkından gelebiliriz. Eğer bunlardan başkası gelirse hâlimiz nice olur! Haydi, bu kişilerin işini bitirelim; çünkü bunlarla savaşmak arkalarından gelecek olanlarla savaşmaktan daha kolaydır," dedi. Hz. Hüseyin: "Onlar, savaşmaya başlamadıkça buna ilk girişen ben olmak istemem," dedi. Züheyr: "Burada Fırat kıyısında bize yakın bir köy var. Bu köy, ulaşması zor olan bir arazide kurulmuş olup korunmuş bir hâldedir. Bir yönü hariç Fırat bu köyü çevrelemektedir," dedi. Hz. Hüseyin: "Bu köyün adı nedir?" diye sorunca Züheyr: "el-Akr"dır²² dedi. Hz. Hüseyin: "el-Akr'dan Allah'a sığınırız," dedi. Hz. Hüseyin Hurr'a dönerek, "Birazcık yürüyelim sonra konaklayalım," dedi. Hurr onunla birlikte yürüdü. Nihayet Kerbelâ'ya geldiler. Hurr ve arkadaşları Hz. Hüseyin'in önünde dikilip daha ileri gitmelerine engel oldular. Hurr: "Buraya inelim Fırat sana yakındır," dedi. Hz. Hüseyin: "Buranın adı ne?" deyince ona: "Kerbelâ," dediler. Hz. Hüseyin: "Burası *kerb* (sıkıntı, meşakkat) ve belalı bir yerdir. Bâbam Hz. Ali, Sıffîn'e giderken buraya uğramıştı. Ben de onunla birlikteydim. Babam burada durdu ve adını sorunca, ismini haber verdiler. Babam, 'Burası onların hayvanlarını konaklattıkları yerdir. Onların kanlarının akacağı yer burasıdır,' dedi. Bunun sebebi sorulunca babam, 'Muhammed'in Ehl-i beytinden bir zümre buraya inecek ve konaklayacak,' dedi." Hz. Hüseyin'in emri üzerine 1 Muharrem 61 Çarşamba günü, yükü bu mekâna indirildi. Hz. Hüseyin bundan on gün sonra öldürüldü. Katli aşure günüydü.

20 *el-Gâdiriye*: Kerbelâ'nın köylerinden biri olup Kûfe mıntıkası sınırları içinde sayılır.

21 Bu Kâdiriye'ye uzak bir köydür.

22 *el-Akr*: Burası Kerbelâ'ya bir ok atımı mesafede bir köydür. Bu köy aynı şekilde Kûfe'nin civarında bulunmakta ve sınırları içinde kalmaktadır.

[233] Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'ya konaklamasının ikinci günü Ömer b. Sa'd dört bin süvariyle kendisine geldi. Ömer b. Sa'd'ın çıkış hikâyesine gelince Ubeydullah b. Ziyâd onu Rey ve Destebâ²³ Gediği ile Deylem'e²⁴ vali tayin etmişti. Ubeydullah b. Ziyâd bu iki şehir için ona ahit yazdı ve oraya gitmesi için asker topladı. Sonra Hz. Hüseyin'in olayı ortaya çıktı. İbn Ziyâd, ona Hz. Hüseyin'le savaşıma emrini verdi. Hz. Hüseyin'in işini bitirince tekrar valiliğine gidecekti. Ömer b. Sa'd, İbn Ziyâd'a mazeret beyan etti ve Hüseyin'le savaşmak istemediğini belirtti. İbn Ziyâd: "O hâlde sana yazdığımız ahdimizi (göreve tayin emrimizi) bize geri ver," deyince Ömer b. Sa'd: "O hâlde gidiyorum," diye cevap verdi. Ömer b. Sa'd, Rey ve Destebâ'ya beraberinde gönderilen arkadaşlarıyla birlikte yola çıktı. Nihayet Hz. Hüseyin'e ulaşıncı el-Hurr b. Yezîd de beraberinde bulunanların içinde ona katıldı. Sonra Ömer b. Sa'd, Kurra b. Süfyân el-Hanzalî'ye: "Hüseyin'e git ve niçin yola çıktığını sor," dedi. Süfyân, Hz. Hüseyin'e giderek bu emri ona tebliğ etti. Hz. Hüseyin: "Ömer b. Sa'd'a bu şehrin halkının bana mektup yazarak liderlerinin olmadığını belirttiklerini ve kendi yanlarına gelmemi istediklerini, benim kendilerine güvendiğimi ancak bana biat eden on sekiz bin kişinin sonradan ihanet ettiklerini bildir. Onlara yaklaştığımda bana yazdıklarının aldatıcı olduğunu öğrendiğim ve geldiğim yere geri dönmek istedim. Ancak el-Hurr b. Yezîd buna engel oldu ve beni bu mekâna inmeye zorladı. Seninle aramızda yakın bir akrabalık bağı ve kan ilişkisi var. Beni serbest bırak, dönüp gideyim," dedi. Kurra, Hz. Hüseyin'in cevabını alarak Ömer b. Sa'd'ın yanına geldi. Ömer: "Elhamdulillah! Vallahi Hüseyin'le savaşmaktan muaf tutulmamı temenni ediyordum," dedi. Sonra İbn Ziyâd'a bunu haber veren bir mektup yazdı. Mektubu İbn Ziyâd'a ulaşıncı cevaben şöyle yazdı: "Mektubunu okudum, şimdi Hüseyin'e Yezîd'e biat etmesini teklif et. Beraberinde bulunanlarla biat ettiği takdirde bunu bana bildir ki sana bundan sonra yapacaklarını bildireyim." Ubeydullah'ın mektubu Ömer b. Sa'd'a

23 *Destebâ*: Yüz köylük büyük kasabalardan birisi olup bu köylerin toprakları Rey ve Hemedân arasında dağınık bir hâldeydi.

24 *Deylem*: Kazvin'in kuzeyinde Geylân beldesinde dağlık bir kısımdır.

ulaşınca, “İbn Ziyâd’ın huzur ve sükûnet istediğini zannetmem,” dedi. Ömer b. Sa’d, İbn Ziyâd’ın mektubunu Hüseyin’e gönderdi. Hüseyin elçiye: “İbn Ziyâd’ın bu talebine asla evet demem. Bunun sonunda ölümden başka bir şey yoksa o hoş geldi, sefa geldi,” dedi.

Ömer b. Sa’d, aldığı bu cevabı İbn Ziyâd’a yazdı. İbn Ziyâd öfkелendi ve bütün taraftarlarıyla birlikte en-Nuhayle’ye çıktı.

Sonra Husayn b. Numeyr, Haccâr b. Ebcer, Şebes b. Rib’î, [234] Şimr b. Zîl-Cevşen’i, Ömer b. Sa’d’a yardımcı olmaları için gönderdi. Şimr, kendisine verilen emri yerine getirdi. Şebes ise hasta olduğu bahanesine sığındı. İbn Ziyâd: “Hasta numarası mı yapıyorsun? Eğer bize itaat ediyorsan düşmanımızla savaşmaya çıkacaksın” dedi. Şebes bunu duyunca çıktı. İbn Ziyâd, Hâris b. Yezîd b. Rüveyn’i de gönderdi.

Denilmiştir: İbn Ziyâd, bir kimseyi büyük bir kalabalığın içinde Hz. Hüseyin’le savaşmaya gönderdiğinde Kerbelâ’ya ulaştıklarında onlardan çok az sayıda insan kalırdı. Çoğunluk Hüseyin’le çarpışmayı istemiyordu ve savaşmaktan vazgeçip geri kalıyorlardı. İbn Ziyâd, Süveyd b. Abdurrahmân el-Minkarî’yi süvari olarak Kûfe’ye gönderdi. Ona Kûfe’yi dolaşıp savaştan geri kalmış birisini bulursa kendisine getirmesini emretti. Süveyd, Kûfe mahallelerinde dolaşırken birden Şamlı bir kişiyle karşılaştı. Bu zat, kendisine düşen mirası talep etmek üzere Kûfe’ye gelmişti. Süveyd, Şamlı’yı İbn Ziyâd’a gönderdi. İbn Ziyâd’ın emri üzere bu adamın boynu vuruldu. Halk bu olayı görünce savaşa çıktı. Anlatılanlara göre İbn Ziyâd’ın mektubu Ömer b. Sa’d’a ulaştı, mektupta –tıpkı takva sahibi Hz. Osman’a yaptıkları gibi– “Hüseyin’e ve arkadaşlarına suyu engelle, bir yudum bile su içmelerine fırsat verme,” diye yazılıydı.

Bu emir Ömer b. Sa’d’a ulaşınca o, Amr b. el-Haccâc’a beş yüz süvariyle birlikte yola çıkmasını ve su kaynağının başını tutup Hüseyin ve taraftarlarının suya ulaşmalarını engellemesini emretti. Bu, Hz. Hüseyin’in öldürülmesinden üç gün önceydi. Hüseyin ve taraftarları böylece susuz kaldılar. Hüse-

yin ve taraftarlarının susuzluğu şiddetlenince kardeşi Abbâs b. Ali'ye –Abbâs'ın annesi Âmir b. Sa'sa'a oğullarındandı– otuz süvari ve yirmi piyade alarak her bir kişinin bir su kabıyla suyun başına gitmelerini ve suya varmalarına engelleyen çıkarsa onunla savaşımlarını emretti. Abbâs, önlerinde Nâfi' b. Hilâl olduğu hâlde suya doğru yola çıktı. Suyun kaynağına yaklaştıklarında Amr b. el-Haccâc onlara engel oldu. Abbâs, beraberinde bulunanlarla birlikte onlarla mücadele edip kendilerini bertaraf ettiler ve Hz. Hüseyin'in piyadeleri zorla su kaynağına girdiler. Su kaplarını doldurdular. Abbâs, taraftarlarıyla birlikte onları savunmak üzere durdu. Nihayet suyu alıp Hz. Hüseyin'in bulunduğu kışlaya ulaştırdılar.

Öte yandan İbn Ziyâd, Ömer b. Sa'd'a şu mektubu yazdı: “Şimdi ben seni Hüseyin'e günlerini uzatasın veya kendisine selamet ve bâki kalma temennisinde bulunasın ve Hüseyin adına bana şefaathçi olasın diye göndermedim. Ona ve taraftarlarına benim hükmüme boyun eğmelerini teklif et. Eğer kabul ederlerse onu ve taraftarlarını bana gönder, kabul etmezlerse üzerine yürü, çünkü o isyankâr ve şaki olmuştur. Eğer bu emrimi kabul etmezsen, bizim askerimizin arasından çekil ve Şimr b. Zi'l-Cevşen'in askerinin başına geçmesine müsaade et, çünkü biz sana emrimizi vermiş bulunuyoruz.”

Ömer b. Sa'd, arkadaşlarının içerisinde: “Düşmanın üzerine hücum!” diye nida etti. 9 Muharrem Perşembe günü akşam –bir başka ifadeyle– cuma gecesi Hüseyin ve taraftarlarının üzerine hücumla geçtiler. Hz. Hüseyin, onlardan savaşı ertesi güne (cuma gününe) kadar ertelemelerini talep etti. Onlar da bu talebi kabul ettiler.

Denilir ki: Hz. Hüseyin taraftarlarına yan yana büyük çadırlar kurmalarını ve önlerine çıkmalarını, arkalarından gelip de girmemeleri için çadırların arkasına çukurlar kazıp içerisinde odun ve büyük miktarda kamış yakmalarını emretti.

Anlatılanlara göre Ömer b. Sa'd, ertesi günü sabah namazını kılınca taraftarlarıyla birlikte savaş için harekete geçti. Sağ cemahta Amr b. el-Haccâc, sol cemahta Şimr b. Zi'l-Cevşen

–Asıl adı Şerahbil b. Amr b. Muâviye olup, Âmir b. Sa'sa'a oğullarından el-Vahîd ailesine mensuptu– süvarilerin başına Azre b. Kays, piyadelerin başına da Şebes b. Rib'î'yi geçirdi. Sancağı ise Ömer b. Sa'd'ın azatlısı Zeyd'in eline verdi.

Hız. Hüseyin, taraftarlarını savaş konumuna getirdi. Taraftarları otuz iki atlı ve kırk piyadeden ibaretti. Züheyr b. el-Kayn'ı sağ cenaha, Habîb b. Müzhir'i sol cenaha geçirdi. Sancağı ise kardeşi Abbâs b. Ali'ye verdi. Sonra durdu, onunla birlikte taraftarları da çadırlarının önünde durdular.

Hız. Hüseyin'i konaklamaya zorlayan el-Hurr b. Yezîd, onun tarafına geçerek: "Bu zamana kadar olan oldu. Şimdi sana [236] destek vermek üzere yanına gelmiş bulunuyorum. Acaba bu davranışım yaptıklarımın bir tövbesi olur mu?" diye sordu. Hız. Hüseyin: "Evet, senin tövben vardır. Müjdeler olsun, sen dünyada da hür, inşallah ahirette de hür olacaksın," dedi.

Denilir ki: Ömer b. Sa'd, azatlısı Zeyd'e sancağı alıp öne geçmesi çağrısında bulundu ve Zeyd sancağı alıp öne ilerledi. Bunun ardından savaş başladı. Hız. Hüseyin'in taraftarları yanında Ehl-i beytinden başka kimse kalmayınca kadar savaşmaya ve bu uğurda ölmeye devam ettiler. Onun taraftarlarında ilk öne çıkıp karşı tarafla çarpışan Ali el-Ekber diye anılan Ali b. el-Hüseyin oldu. Ali öldürülünceye kadar savaştı. Onu Murre b. Munkiz el-Abdî mızrakla yaraladı ve yere yıkıldı. Ardından kılıç darbeleri altında öldürüldü. Sonra Abdullah b. Müslim b. Akîl öldürüldü. Ona Amr b. Sabah es-Saydâvî uzaktan bir ok atmış ve isabet ettirerek yere yıkmıştı. Sonra Adî b. Abdullah b. Ca'fer et-Tayyâr öldürüldü. Onu Amr b. Nehşel et-Temîmî katletti. Bundan sonra Abdurrahmân b. Akîl b. Ebû Tâlib öldürüldü. Abdurrahmân'a, Abdullah b. Urve el-Has'amî bir ok atarak onu öldürdü. Bundan sonra Muhammed b. Akîl b. Ebû Tâlib, Lakîb b. Nâşir el-Cühenî'nin ok darbesiyle öldürüldü. Daha sonra el-Kâsım b. Ali b. Ebû Tâlib, Amr b. Sa'd b. Mukbil el-Esedî'nin darbesiyle öldürüldü. Daha sonra Ebû Bekir b. el-Hasan b. Ali, Abdullah b. Ukbe el-Gaznevî'nin attığı bir ok neticesinde öldürüldü.

Denilmiştir ki: Abbâs b. Ali, bu manzarayı görünce kardeşleri Abdullah, Ca'fer, Osmân b. Ali'ye -ki bunların tümünün annesi Âl-i el-Vahîd'den Ümmü'l-Benîn el-Âmiriyye'dir-: "Canım size feda olsun, öne geçin ve efendinizi, uğrunda ölünceye kadar himaye edin," dedi ve bu kardeşlerin tümü savaşmak için ilerlediler ve hepsi Hz. Hüseyin'in önünde yüzleriyle, boyunlarıyla ve göğüsleriyle onu korumaya başladılar. Hânî' b. Süveyb el-Hadramî, Abdullah b. Ali'ye bir hamle yaparak onu öldürdü. Sonra kardeşi Ca'fer b. Ali'ye hamle yaparak onu da öldürdü. Bundan sonra Yezîd el-Esbahî, Osmân b. Ali'ye bir ok fırlatarak onu öldürdü. Sonra ona doğru çıktı ve kafasını [237] kopardı. Sonra Ömer b. Sa'd'a gelerek: "Beni mükâfatlandır," dedi. Ömer: "Emîrin Ubeydullah b. Ziyâd'a git, mükâfatlandırılmanı ondan iste," dedi. Abbâs b. Ali, Hz. Hüseyin'in önünde durarak çarpışmaya devam etti ve Hüseyin nereye döndüyse o da döndü ve sonunda şehit edildi. Böylece Hz. Hüseyin, tek başına kaldı. Mâlik b. Bişr el-Kindî ona bir hamle yaparak kafasına kılıçla vurdu. Üzerinde ipek bir bornoz vardı, kılıç bornozu keserek onu başından yaraladı. Hz. Hüseyin bu bornozu attı ve bir miğfer istedi. Miğferi giydikten sonra bir sarık sardı ve oturup kendi küçük çocuğunun getirilmesini istedi, çocuğu kucağına oturttu. Esed oğullarından birisi Hz. Hüseyin'in kucağındaki çocuğa ok temreni atarak onu katletti. Böylece Hz. Hüseyin uzun süre oturur hâlde kaldı. Eğer onu öldürmek isteselerdi, öldürürlerdi. Ne var ki her kabile bunu bir başkasına yükledi ve kendisi onu katletmeye girişmekten çekindi. Hz. Hüseyin susadı ve bir bardak su istedi. Suyu ağzına götürdüğünde Husayn b. Numeyr ona bir ok attı. Ok ağzına girdi ve suyla arasına engel oldu. Hz. Hüseyin, su bardağını elinden yere bıraktı. O topluluğun kendisinden kaçtıklarını görünce Fırat'ta sel engeli olan duvara doğru yürümeye başladı. Ancak onlar suya ulaşmasına engel oldular. Bunun üzerine Hz. Hüseyin, önceden bulunduğu yere geri döndü. Karşı gruptan birisinin attığı ok onun boğazına saplandı. Hz. Hüseyin, bu oku saplandığı yerden çıkardı. Zür'a b. Şerîk et-Temîmî ise bir kılıç darbesi vurdu. Hz. Hüseyin eliyle ondan sakındığı için kılıç

onun eline isabet etti. O anda Sinân b. Evs en-Nehaî, bir hamlede bulunarak ona bir mızrak darbesi vurdu ve Hz. Hüseyin yere düştü. Havlî b. Yezîd el-Esbahî ise başını kesmek için yanına indi ve iki eli titremeye başladı. Bunun üzerine kardeşi Şibl b. Yezîd indi, Hz. Hüseyin'in başını kesti, onu kardeşi Havlî'ye verdi. Sonra insanlar, onun kervandan aldığı Yemen zaferanına meyledip çadırlara hücum ettiler ve yağmaladılar. [238]

Hz. Hüseyin'in ailesinden, yani oğulları ve kardeşinin çocuklarından sadece iki oğlu kurtuldu. Bunlardan birisi buluç çağına yaklaşmış, fakat henüz ermemiş olan Ali el-Asğar, diğeri dört yaşına basmış olan Ömer'di. Taraftarlarından da sadece iki kişi kaldı. Bunlardan birisi Murakka' b. Sümâme el-Esedî'dir. Ömer b. Sa'd, onu İbn Ziyâd'a gönderdi. O da onu Rebeze'ye²⁵ gönderdi. Murakka', Rebeze'de Yezîd vefat edinceye kadar kaldı. Ubeydullah Şam'a kaçınca Murakka' Kûfe'ye geri döndü. Kurtulan diğer taraftarı ise Rebâb'ın azatlısı Ümmü Sekîne'dir. Onu Hz. Hüseyin'in katlinden sonra yakaladılar. Boynunu vurmak istediklerinde onlara: "Ben bir köleyim," deyince salıverdiler. Ömer b. Sa'd, Hz. Hüseyin'in başını derhal Havlî b. Yezîd el-Esbahî ile birlikte Ubeydullah b. Ziyâd'a gönderdi.

Ömer b. Sa'd, Hz. Hüseyin'in katlinden sonra Kerbelâ'da iki gün daha kaldı. Sonra insanlara buradan ayrılma izni verdi. Hz. Hüseyin'in taraftarlarının başları mızraklarının ucunda götürüldü. Sayıları yetmiş iki kadardı. Hevâzin, bunlardan yirmi iki; Temîm, Husayn b. Numeyr ile on yedi; Kinde, Kays b. el-Eş'as'la on üç; Esed oğulları, Hilâl el-A'ver'le altı baş götürdü. Ezd kabilesi, Ayheme b. Züheyr'le birlikte beş baş; Sakîf kabilesi, Velîd b. Amr'la birlikte on iki baş götürdü. Ömer b. Sa'd, Hz. Hüseyin'in kadınlarının, kız kardeşlerinin, kızlarının, cariyelerinin ve maiyetinin develerin üzerindeki kapalı mahmillerle götürülmesini emretti. Peygamberimizin vefatıyla Hz. Hüseyin'in katli arasında elli yıllık bir süre söz konusudur.

25 Rebeze: Medine-i Münevvere'ye birkaç mil uzaklıkta bir köydür. Zâtürk ise bir mesafe kadardır (bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III. 27, 141).

Şöyle anlatılmıştır: Hz. Hüseyin'in başı İbn Ziyâd'ın huzuruna getirilip önüne konunca İbn Ziyâd, elindeki bastonla Hüseyin'in azı dişlerine vurmaya başladı. O esnada yanında Peygamber'in (sav.) sahabisi Zeyd b. Erkam bulunuyordu. Ona: "Yapma! Bastonunu bu dişlerin üzerinden kaldır! Ben Peygamber'in (sav.) onları öptüğünü gördüm," dedi ve ardından gözyaşlarına boğulup ağlamaya başladı. İbn Ziyâd ona: "Niçin ağlıyorsun? Allah senin gözlerinden ağlamayı eksik etmesin. Eğer bunamış bir pîr-i fânî olmasaydın, senin boynunu vururdum," dedi.

Denilir ki: Şimr b. Zi'l-Cevşen, getirilen başları Ömer b. Sa'd'ın önüne koydu. el-Gâdiriye halkı bir araya gelip öldürülenlerin cesetlerini gömdüler.

Humeyd b. Müslim'den şöyle anlatılır: Ömer b. Sa'd, benim dostumdu. Hz. Hüseyin'le savaşmaktan dönerken yanına vardım ve durumunu sordum. Bana: "Hâlimi sorma! Çünkü hiçbir kimse evine benden daha kötü bir günahla dönmedi. Ben yakın akrabalık bağıni kesip kopardım ve büyük bir günah işledim," dedi.

Denilmiştir ki: İbn Ziyâd, Ali b. el-Hüseyin ve onunla birlikte bulunan kadınları hazırladı, onları Zühr b. Kays, Mihkan b. Sa'lebe ve Şimr b. Zi'l-Cevşen'le birlikte Yezîd b. Muâviye'ye gönderdi. Adı geçenler yola çıktılar ve yürüdüler. Şam'a varınca orada Yezîd'in huzuruna girdiler. Onlarla birlikte Hz. Hüseyin'in başı da içeri alındı ve Yezîd'in önüne atıldı. Ardından Şimr b. Zi'l-Cevşen şöyle bir konuşma yaptı: "Ey Müminlerin Emîri! Bu adam kendi ailesinden on sekiz ve taraftarlarından altmış kişiyle birlikte üzerimize geldi. Biz de onların üzerine yürüdük. Emîrimiz Ubeydullah b. Ziyâd'ın hükmüne boyun eğmelerini veya çarpışmayı tercih etmelerini söyledik. Güneş doğarken hücum ettik. Onları dört bir taraftan kuşattık. Kendilerini kılıçtan geçirmeye başlayınca güvercinlerin kartaldan sığınması gibi, boşuna sığınmaya çalıştılar. Bir devenin boğazlanması veya öğle uykusuna yatan bir kişinin uyuması kadar bir zaman geçmeden onların sonunu getirdik. İşte ruh-

suz cesetleri önünde, elbiseleri kuma bulanmış, yanakları toz toprak içinde kalmış, rüzgârlar kendilerini toza boğmuş, ziyaretçileri kartal ve akbabalar olmuş.”

Yezîd bu konuşmayı dinleyince gözyaşlarına boğuldu ve [240] “Yazıklar olsun size! Ben Hüseyin’i katletmeden itaat ettirmenizi istiyordum. İbn Mercân’a Allah lanet eylesin. Vallahi onun arkadaşı olsaydım, onu affederdim. Allah Ebû Abdullah’a rahmet eylesin,” dedi. Sonra şu atasözünü söyledi.

*Kopardık başlarını değerli insanların,
Daha asi, daha zalim olanların!*

Daha sonra Yezîd’in emri üzerine çoluk çocuk ve kadınlar onun eşlerinin bulunduğu kısma götürüldüler. Yemek getirildiğinde Yezîd, Ali b. el-Hüseyin’i ve kardeşi Ömer’i çağırıp yemeği birlikte yediler. Bir gün Yezîd, Ömer b. el-Hüseyin’e yaşça akranı olan Hâlid’i göstererek, “Şu oğlumla güreşebilir misin?” dedi. Ömer: “Güreşi boşver! Bana bir kılıç, ona da bir kılıç ver çarpışalım. Bak hangimiz daha dayanıklıymış!” dedi. Bunun üzerine Yezîd onu bağrına bastı ve “Huyunu Ahzem’den tanırım, yılanın başına başka ne doğar,” dedi.²⁶

Denilir ki: Sonra Yezîd, onların en güzel şekilde hazırlanmalarını emretti. Sonra Ali b. el-Hüseyin’e: “Kadınlarıyla birlikte yola çık ve onları vatanlarına ulaştır,” dedi. Ali’yle birlikte otuz tane süvari görevlendirdi. Süvariler onların önüne yürüyor, konaklarında onların yakınında konaklıyorlardı. Nihayet yolculuk Medine’de sona erdi.

Denilir ki: Ubeydullah b. el-Hurr, Hz. Hüseyin’in Benî Mukâtil kasrında yardıma davet ettiğinde yardımına gitmemesinden pişmanlık duymuş ve şu beyitleri dile getirmiştir.

*Yanacak içim bu can oldukça bu tende
İnip çıkacak boğazımda, göğsümün içinde
Yardım istedi Hüseyin benden, imdat diledi!
Düşmanlara ve eşkiyaya karşı ‘gel’ dedi!*

26 Bu atasözünde geçen Ahzem babasına karşı gelen çocuklardan birinin adıdır. Baba ölüp de geriye çocukları kalınca çocuklar dedelerine isyan ederler. Bunun üzerine dede: “Ben bu huyu Ahzem’den tanırım,” deyince bu söz atasözü olarak dillere düşer.

*Hiç unutmam bir sabah üzüntü içinde
Dedi "bırakıp beni gitmek mi var niyetinde"
Üzüntüden parçalanırsa kalbi kişinin
Bu kalp olurdu benim kalbim!*

Sonra İbn Ziyâd'a öfke içerisinde dağa doğru yola çıktı. Kûfe'nin yoksul insanları da onu izlediler.

[241] **Abdullah b. ez-Zübeyr**

Denilir ki: İbnü'z-Zübeyr Mekke'ye gidip de Hüseyin Kûfe'ye doğru yola çıkarken: "Ben itaat ediyorum ancak hiç kimseye biat etmiyorum. Ben Beytülharam'a sığınırım," derdi. Yezîd b. Muâviye, kendi korumalarından on kişiyle birlikte bir adamı gönderdi ve "Git! İbnü'z-Zübeyr'in durumuna bak. Eğer itaat ederse biatını al. Eğer etmezse, boynuna tasma vur ve bana getir!" dedi. Gönderilen koruma Mekke'ye gelip ona görevini bildirince İbnü'z-Zübeyr şu atasözünü okudu:

*Yumuşamam haksıza, istemem git işine!
Yumuşayınca ya kadar taş çiğneyenin dişine!*

İbnü'z-Zübeyr muhafıza: "Git adamına benden istediklerinden hiçbirini kabul etmediğimi bildir!" dedi. Muhafız: "İtaat etmiyor musun?" deyince İbnü'z-Zübeyr: "İtaat ediyorum, ancak sana canımı teslim edemem, etmeye yakın değilim!" dedi. Muhafız, Yezîd'e geri döndü ve olup biteni haber verdi. Yezîd, aralarında Nu'mân b. Beşîr, Abdullah b. Adae el-Eş'arî -iyi bir insan olan- ve Müslim b. Ukbe'nin -Allah'ın laneti üzerine olsun- bulunduğu Şam eşrafından on kişiyi ona gönderdi. Onlara: "Gidiniz. Abdullah b. ez-Zübeyr'i yeniden itaate, topluluğa katılmaya ikna ediniz ve ona benim en sevdiğim şeyin içinde esenlik olan şey olduğunu bildiriniz," dedi. Adı geçen bu kişiler yola çıkıp Mekke'ye geldiler. Camide İbnü'z-Zübeyr'in yanına girdiklerinde onu itaate davet edip biat etmesini istediler. İbnü'z-Zübeyr, İbn Adae'ye: "Şu Harem-i Şerif'te savaşmamı helal görüyor musun?" diye sorunca o: "Evet, eğer sen Müminlerin Emîri'ne itaati kabul etmezsen görüyorum," dedi. İbnü'z-Zübeyr, Mescid-i Hammam'daki güvercinleri gösterecek: "Şu güvercinlerin katledilmesini helal görüyor musun?" diye sordu. Bunun üzerine İbn Adae yayını eline aldı ve ya-

yına bir ok yerleştirdi ve güvercinlere doğrulttu. Sonra: "Ey güvercinler! Müminlerin Emîri'ne karşı geliyor musunuz?" diye sordu. Sonra İbnü'z-Zübeyr'e dönüp, "Eğer bunlar so- [242] ruma evet derlerse onları öldürürüm," dedi. İbnü'z-Zübeyr, Nu'mân b. Beşîr'le baş başa kaldığında ona: "Allah aşkına söyle, senin nazarında ben mi daha faziletliyim yoksa Yezîd mi?" diye sordu. Nu'mân: "Bilakis sen daha faziletlisin," dedi. İbnü'z-Zübeyr: "Benim babam mı daha hayırlı, yoksa Yezîd'in babası mı?" dedi. Nu'mân: "Aksine senin baban daha hayırlı," diye cevap verdi. İbnü'z-Zübeyr: "Peki benim annem mi daha hayırlı, onun annesi mi?" dedi. Nu'mân: "Aksine, senin annen daha hayırlı," dedi. İbnü'z-Zübeyr: "Benim teyzem mi daha hayırlı yoksa onun teyzesi mi?" diye sorunca Nu'mân: "Aksine senin teyzen daha hayırlı," dedi. İbnü'z-Zübeyr: "Benim halam mı daha hayırlı yoksa onun halası mı?" deyince Nu'mân: "Aksine senin halan daha hayırlı, senin baban Zübeyr, annen Ebû Bekir'in kızı Esmâ, teyzen Âişe, halan Hadîce bint Huveylid'dir," dedi. İbnü'z-Zübeyr: "Peki bana Yezîd'e biat etmemi mi tavsiye ediyorsun?" dedi. Nu'mân: "Eğer benimle istişare ediyorsan bu kanaatte değilim. Ben bundan sonra asla sana dönecek değilim," dedi. Sonra gelenler Şam'a geri döndüler. Yezîd'e, İbnü'z-Zübeyr'in hiçbir şeyi kabul etmediğini bildirdiler. Müslim b. Ukbe el-Mürri, Yezîd'e: "Ey Müminlerin Emîri! İbnü'z-Zübeyr, Nu'mân b. Beşîr'le baş başa kaldı. Ona bir şeyler söyledi ama ne dediğini bilmiyoruz. Nu'mân senin yanından çıkarken taşıdığı fikirle geri dönmedi," dedi. Gidenler İbnü'z-Zübeyr'in yanından geri dönünce o Tihâme ve Hicaz'ın ileri gelenlerini bir araya topladı. Onları kendisine biata davet etti ve tümü ona biat ettiler. Ancak Abdullah b. Abbâs'la, Muhammed b. el-Hanefiyye biattan kaçındılar. İbnü'z-Zübeyr, Yezîd'in adamlarının Mekke ve Medine'den kovulmasını emretti. Mervân, Medine'den oğlu ve ailesiyle birlikte çıkıp Şam'a gitti.

Yezîd b. Muâviye, Tihâme ve Hicazlıların Abdullah b. ez-Zübeyr'e biat ettiklerini öğrenince el-Husayn b. Numeyr es-Sekûnî, Hubeyş b. Dülce el-Kaynî, Ravh b. Zinbâ' el-Cuzâmî'yi

davet etti. Bunların her birinin emrine asker tahsis etti. Tü-
münün başına Müslim b. Ukbe el-Mürrî'yi getirdi. Onları Şam
sularının Hicaz'a en yakını Vebre suyuna varıncaya kadar
[243] uğurladı. Onları uğurlarken şöyle dedi: "Ey Müslim! Şam hal-
kını düşmanlarından istedikleri hiçbir şeyden mahrum etme.
Medine'ye doğru yola çık. Seninle savaşılırsa onlarla savaş,
onları ele geçirirsen Medine'yi üç gün yağma et," dedi. Sonra
şu beyti okudu:

*Bildir Ebû Bekir'e! Atların bitik düştüğü anı
Ve yürüyünce Vadilkurâ'ya görürsün sarhoş olanı*

Şairin burada "Sekrân" kelimesini kullanması İbnü'z-Zü-
beyr'e, "Yezîd es-Sekrân" denilmesinden dolayıdır. Medine
halkı ordunun gelmekte olduğunu öğrenince, savaşa hazır-
landı ve Kureyş savaş için Abdullah b. Mutî' el-Adevî'yi, me-
lekler tarafından cenazesi yıkanan Ensardan Abdullah b. Han-
zala er-Râhib'i görevlendirdi. Sonra el-Harra'ya çıkıp orada
askerleri konuşlandırdılar. Bu konuda şairleri şu beyti söyler:

*Şerefle taçlanmış her hendekte
Var bir darbe kaynar senelerce
Değilsin bizden, dayın da değil!
Ey namazı feda eden şehvetlere!*

Ordu Medinelilerin üzerine geldi ve onlarla çarpışmaya
başladılar. Sonunda çok sayıda insan öldürüldü. Şam'dan bir
grup geldi. Benî Hârise tarafından Medine'ye girdiler. Bunlar
"inne buyûtenâ avrah= Evlerimiz korumasızdır,"²⁷ diyen kim-
selerdir. Ancak Medineliler, onların geldiğini hissetmediler.
Onlar önlerindeki Şamlılarla çarpıştılar. Şam'dan gelen grup,
onları arka taraflarından vurdu. Bu çarpışmada Ensarın baş-
kanı Abdullah b. Hanzala öldürüldü. Ayrıca Medine kadısı
Amr b. Hazın el-Ensârî de öldürüldü. Şamlılar üç gün, üç gece
Medine'yi yağma ettiler.

Dördüncü gün gelince Müslim b. Ukbe oturup onları kendi-
ne biate davet etti. Medinelilerden ilk gelen Hz. Peygamber'in
eşi Ümmü Seleme'nin torunu Yezîd b. Abdullah b. Rebîa b.

el-Esved oldu. Müslim ona: “Bana biat et!” deyince Yezîd b. Abdullah: “Allah’ın kitabı ve Resulü’nün sünneti üzere sana biat ediyorum,” dedi. Müslim: “Hayır bana sizler Müminlerin Emîri’nin ganimeti olmanız, mallarınız ve çocuklarınız hakkında dilediğini yapması şartıyla biat edeceksin,” deyince Yezîd bu şartla biatı kabul etmedi. Netice olarak Müslim’in emri üzerine boynu vuruldu.

Sonra Muhammed b. Ebü'l-Cehm b. Huzeyfe el-Adevî iler- [244] ledi. Müslim: “Müminlerin Emîri’ne gelen, ondan ikram görüp kayırılan, sonra da Medine’ye dönüp onun (halifenin) içki içtiğini söyleyen kişi sen misin? Vallahi bundan sonra asla yalan yere şahitlik edemeyeceksin. Bunun boynunu vurun,” dedi ve Muhammed’in boynu vuruldu. Sonra Ma’kıl b. Sinân el-Eşcaî geldi. Ma’kıl, Hâşim oğullarının müttefikiydi. Müslim ona: “Hatırlar mısın bir gün Taberiyye’de²⁸ bana gelmiştin. Ben de sana nereden geldiğini sormuştum. Bana bir ay yürüdük ve bindiğimiz hayvanları yorgunluktan bitkin düşürdük ve elimiz bomboş geri döndük. Medine’ye geleceğiz ve fâsık Yezîd b. Muâviye’yi görevden alıp Muhacirlerin evlatlarından birisine biat edeceğiz demiştin. Bil ki ben o gün orada eğer bu şahsı öldürme imkânını bir yerde yakalarsam öldüreceğim diye yemin etmiştim. Ey ahmak! İşte Allah seni elime düşürdü. Halifelige cesaretim yoktur. Sen (birini) azledip onun yerine başkasının atamasını yapıyorsun. Vurun bunun boynunu,” dedi.

Sonra Amr b. Osmân geldi. Müslim ona: “Sen habis İbnü't-Tayyib’sin, çünkü Şamlılar karşına çıktığında onlara, ‘Ben Osmân b. Affân’ın oğluyum,’ dedin. Hicazlılar karşına çıktığında, ‘Ben sizlerden biriyim,’ dedin. Sen bu hareketinle Müminlerin Emîri’nin kötülüğünü istiyorsun. Onun için bunun sakallarını yolun,” dedi ve Amr b. Osmân’ın sakalları yolundu. Hatta yüzünde bir tek kıl kalmadı. Sonra Abdulmelik b. Mervân gelerek onu kendisine bağışlamasını istedi ve Müslim, Amr b. Osmân’ı ona bağışladı.

28 *Taberiyye*: Şam bölgesinde bir beldenin adı olup Taberiyye Gölü’ne nazırdır. Burası bugün Suriye’nin güneydoğusundadır.

Daha sonra Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib ona geldi. Müslim onu kendi elbisesi ve oturduğu mindere oturttu. Ona: "Müminlerin Emîri sana hoş davranmamı emretti," dedi. Bunun üzerine Ali: "Ben Medinelilerin yaptıklarından hoşlanmıyorum," dedi. Müslim: "Evet," dedi. Sonra onu bir katıra bindirerek evine gönderdi. Ali b. Abdullah b. Abbâs'ın kendisine biat etmesi için getirilmesini emretti. Ali b. Abdullah b. Abbâs, evinden çıkarıldı ve getirildi. Karşısına Husayn b. Numeyr çıktı ve onu muhafızların elinden çekip aldı. Husayn, Ali b. Abdullah'ın dayılarından biriydi. Müslim: "Ben ona bana biat etmesi için haber gönderdim. Onu bana getirin," dedi ve ona Husayn'ı gönderdi. Ali b. Abdullah b. Abbâs geldi ve biat etti.

Hüseyin b. Ali'nin eşi, Eş'as b. Kays'ın kızı, Müslim b. Ukbe'ye evinin yağma edildiğini bildiren bir elçi gönderdi. Bu haber üzerine Müslim b. Ukbe onun evinden alınan eşyanın tümünün geri verilmesini emretti.

Sonra ordusuyla Mekke'ye yöneldi. Yezîd'e Medine'de yaptıklarını bir mektupla bildirdi. Bunun üzerine Yezîd şu beyiti okudu:

Görseydi keşke Bedrin kahramanları

Hazrec'in²⁹ mızrak korkusunu

[245] *Saplanınca Kuba'da göğsüne mızrakları*

Abduleşel'in tek tek yok oluşunu

İbn Ukbe Herşâ'ya³⁰ ulaşınca hastalandı. Hastalığı ağırlaştı ve orada öldü. Ölmeden önce "Beni azıcık kaldırın," dedi. Biraz kaldırıldı, sonra "Müminlerin Emîri bana eğer sana bir şey olursa Husayn b. Numeyr'i ordunun başına geçir diye emretti. Eğer benim emrim geçerli olsaydı ben onu vekil tayin etmezdim. Çünkü Yemenlilerin kalbi yumuşak olur. Ancak ben Müminlerin Emîri'ne karşı gelmem," dedi.

Sonra "Ey Husayn! Mekke'ye vardığında İbnü'z-Zübeyr ile aynı gün savaş. Şamlıları düşmanlarından almayı istedikle-

29 Hazrec, aslen Yemenli bir kabiledir. Evs kabilesi de öyledir. Bunların tümü Yemen'deki Me'rib Seddinin harap olmasından sonra Medine topraklarına gelip yerleşmişlerdir. İslam'ın zuhuru esnasında Hz. Peygamber Mekke'den Medine'ye hicret edince Efendimize destek çıkmışlardır.

30 Herşâ: Mekke yolunda Cuhfe'ye yakın bir dönemecin adıdır.

ri hiçbir şeyden engelleme. Kureyşlilere sakın kulak verme, seni aldatırlar," dedi. Sonra öldü. Ölüm sebebi nefes darlığıyla birlikte göğsüne gelen şiddetli bir sancıydı. Ondan sonra askerın yönetimini Husayn b. Numeyr aldı. Yola devam edip Mekke'ye vardı. İbnü'z-Zübeyr beraberindekilerle birlikte ordunun önünden kaçıp Mescid-i Harâm'a sığındı. Husayn, Ebû Kubeys³¹ Dağı'na mancınıklar³² yerleştirdi ve buradan mescitte bulunanlara taş atmaya başladılar.

Onlar buna devam ederlerken birden Husayn b. Numeyr, Yezîd b. Muâviye'nin ölüm haberini aldı ve Abdullah b. ez-Zübeyr'e şu haberi gönderdi: "Bizi seninle savaşmaya gönderen şahıs öldü. Ateşkes yapmamızı ister misin? Bize Kâbe'nin kapılarını açsan da Beytullah'ı tavaf etsek ve insanlar birbirleriyle kaynaşsa." İbnü'z-Zübeyr bu teklifi kabul etti, emri üzerine mescidin kapıları açıldı. Husayn ve arkadaşları Beytullah'ı tavaf etmeye başladılar.

Husayn, yatsıdan sonra Kâbe'yi tavaf ederken birden karşısına İbnü'z-Zübeyr çıktı. Husayn onun elini tutarak gizlice, "Benimle Şam'a gelmek ister misin? İnsanları sana biat etmeye davet edeyim, çünkü halkın durumu bozuk. Bugün bu göreve senden daha layık hiç kimseyi göremiyorum. Orada sana karşı gelmem," dedi. Bu söz üzerine Abdullah b. ez-Zübeyr, elini Husayn'ın elinden geri çekti ve ona açıktan yüksek sesle: "Hicazlılardan her bir kişiye karşılık Şamlılardan on kişiyi öldürmedikçe bu teklifi kabul edemem," dedi. Bunun üzerine Husayn: "Senin Arapların dâhilerinden biri olduğunu söyleyen yalan söylemiş. Ben sana gizlice konuşuyorum, sen bana açıktan cevap veriyorsun. Ben seni halifelîğe davet ediyorum, sen beni savaşa davet ediyorsun," dedi.

Sonra taraftarlarıyla birlikte Şam'a geri döndü. Medine'ye uğradı. Orada Medinelilerin ikinci kez kendisiyle savaşmaya hazırlandıkları haberini aldı. Medinelileri yanına çağır-

31 Bu Mekke-i Mukerreme'ye batı tarafından bakan bir dağın adıdır. Cahiliye döneminde bu dağa el-Emîn lakabını vermişlerdi. Çünkü onlar Hacerüleş-ved'i bu dağda saklıyorlardı.

32 Bu bir savaş aleti olup kaleleri dövmek için taş fırlatırdı.

[246] rarak onlarla bir toplantı yaptı ve “Bu duyduğum haber ne anlama geliyor?” dedi. Medineliler, ondan özür dileyip: “Biz bunu istememiştik,” dediler. Ebû Hârûn el-Abdî söz alarak şöyle dedi: “Ben Ebû Saîd el-Hudrî’yi bembeyaz sakallarıyla gördüm. Yüzünün iki yanındaki sakalları seyrekleşmiş, sadece orta kısım kalmıştı. Ona, ‘Ey Ebû Saîd! Sakallarına ne oldu?’ dedim. Bana, ‘Bunu el-Harra günü Şam zalimleri yaptı. O gün Şam’ın zalimleri benim evime girip ne var ne yoksa yağma ettiler. Hatta su içtiğim bardağımı bile aldılar, sonra çıktılar. Onların arkasından on kişi yanıma geldi. Ben namaz kılıyordum. Evde ne var ne yok almak istediler. Ancak hiçbir şey bulamayınca üzüldüler. Beni namaz kıldığım yerden alıp açık araziye götürdüler. Her biri sakalımdan tuttuğunu kopardı. İşte sakalımın seyrek olması o yolunma hadisesine dayanmaktadır. Yolunmamış gördüklerin ise toprağa gelen kısımlarıdır. Toprağa değen kısımlara ulaşamamışlardı. İşte gördüğün gibi sakallarımı bırakıyorum ki Rabbime bunlarla kavuşayım,’ dedi.”

[247] **Hariciler (Ezârika)**

Denilmiştir ki: 80/699 yılında Haricîlerin bir kolu olan Ezârika³³ ortaya çıkmıştır. Bunlara Ezârika denmesinin nedeni reisleri Nâfi’ b. el-Ezrak’tan dolaydır. Bunlar ilk çıkışlarında kırk kişiydiler. Aralarında önde gelenlerinden Nâfi’ b. el-Ezrak, Atıyye b. el-Esved, Abdullah b. Sabbâr, Abdullah b. İbâz, Hanzala b. Beyhes, Ubeydullah b. Mâhûz adındaki kişiler vardı. Bu savaş, Yezîd’in halifeliği döneminde gerçekleşti.

O gün Basra’da Ubeydullah b. Ziyâd bulunuyordu. Ubeydullah, bunların üzerine iki bin süvariyle birlikte Eslem b. Rebîa’yı gönderdi. Eslem, İran tarafında Ehvâz’ın Âsek³⁴ köyünde bunlara yetişti ve onlara saldırdı. Haricîler, Eslem b. Rebîa taraftarlarından elli kişiyi katlettiler. Eslem hezimete uğradı. Bunun üzerine Haricîlerden birisi şu beyitleri okudu:

33 Bunlar Nâfi’ b. el-Ezrak’ın taraftarları olup, Haricîlerin bir koludurlar.

34 Burası Ehvâz bölgesinde Ercan’a yakın bir köyün adıdır.

*İddianızca mümin iki bin kişi sizden
Yendi sizi Âsek'te kırk kişi bizden
Yalan söylediniz, iddianız doğru değildir
Fakat Haricîler aslında mümindir
Onlar bildiğiniz gibi sayıca az bir topluluk
Yendiler kalabalık bir topluluğu sayıca
Boyun eğdiniz inatçı, zorba birine
Boyun eğmeyiz biz zalimlere*

Bunun üzerine İbn Ziyâd öfkelen-di. Basra'da Haricî görüşü tanımakla itham olunan ne kadar insan varsa hepsini katletti. Hatta sırf töhmet ve şüphe üzerine dokuz yüz kişiyi katletti. Ancak, Haricî problemi durmadan büyümeye devam ediyordu. Haricîlerle aynı görüşte olanlar kendilerine destek çıktılar. Bu gelişme Basralıları korkuttu. Onların bu desteği Yezîd'in vefatından sonra çoğalmaya başladı. Bunun üzerine Ubeydullah b. Ziyâd, Irak'tan kaçmak zorunda kaldı. Basralılar, Haricîlerin yüzünden canlarının endişesine düştüler. O günlerde başlarında herhangi bir idareci bulunmuyordu. Basralılar, Müslim [248] b. Ubeyş el-Kureşî'nin etrafında toplandılar. Müslim'le birlikte Basra'nın kahramanlarından beş bin süvariye yola çıkardılar. Müslim, onlara katılmak üzere yol aldı. Nihayet ed-Dûlâb³⁵ denilen yerde onlara yetişti. İki ordu karşı karşıya geldi, savaşa başladılar. Askerler birbirine girdi. Mızraklar kırıldı, kılıçlar parçalandı ve sonunda birbirlerini ısırmaya başladılar. Bu savaşta Müslim b. Ubeyş öldürüldü, taraftarları mağlup oldu. Ezd kabilesinden bir şair konuyu şu beyitleri dile getirdi:

*Ok attık düşmana ağırlaşınca durum
Cömert Müslim b. Ubeyş'e felaket durum
Bakın Müslim b. Ubeyş'ten başkasına
Düşün peşine neredeyse Allah aşkına
Atsalar-dı ok Mühelleb b. Ebî Sufra ile
Olurlardı ona Hays tatlısı³⁶ kurulmuş sofraya bile!*

O gün, Mühelleb b. Ebî Sufra, Horasan valisiydi. Müslim b. Ubeyş katledilince Basralılar, Haricîlerden büyük bir korkuya kapıldılar ve Osmân b. Ma'mer el-Kureşî'yi seçtiler. Onunla

35 Burası Rey bölgesinde bir köyün adıdır.

36 Bu çekirdeği çıkarılmış ve tereyağıyla yoğrulmuş hurmayı keş tabir olunan yoğurt kurusuyla yoğurarak elde edilen bir yemeğin adıdır.

birlikte savaşçılarından yaklaşık on bin kişiği görevlendirdiler. Osmân, bu savaşçılarla birlikte Haricîlerin peşine düştü. Fars denilen yerde onlara kavuştu ve çarpıştılar. Bu çarpışmada Osmân öldürüldü. Askerleri mağlup oldu.

Bunun üzerine Basralılar, Abdullah b. ez-Zübeyr'e mektup yazarak başlarında herhangi bir idarecinin bulunmadığını bildirerek ondan kendilerine idarelerini üstlenecek bir kişi göndermesini talep ettiler. Abdullah, onlara el-Hâris b. Abdullah b. Ebû Rebîa el-Mahzûmî'yi gönderdi. Hâris, Basra'ya geleerek idareyi ele aldı. Basralıların önde gelenlerini davet etti ve onlarla Haricîlerle savaşmak üzere kimi görevlendirmek gerektiği konusunda istişarede bulundu. Basralılar "Mühelleb b. Ebî Sufra'yı³⁷ seç," dediler.

Basra halkından İbn Arrâde diye bilinen bir kişi ayağa kal-karak şu beyitleri okudu:

*Müslim b. Ubeyş gitti yoluna
Görev düştü Hicazlı yaşlı Osman'a
Titretti karşılaşmadan önce İbn Ma'mer, tehdit etti,
Parladı, Hicaz şimşeği hıyanet etti
Zarar vermedi Osmân sivri sineğin kanadına
Oldu din düşmanları eskiden oldukları gibi
Layıktır bu işe ancak ve ancak Mühelleb
Dopdolu savaş sanatıyla, yaşlı bir savaşçı oldu hep
Kim korur Iraklıları denilirse eğer
Ma'd ve Kahtân elleriyle ona işaret eder
Söndürür ateşlerini karşılaşırsa bu şahsiyet
Savaşın bir adamı var o da Mühelleb!*

[249]

el-Ahnef b. Kays, Hâris b. Abdullah'a: "Ey Emîr! Müminlerin Emîri Abdullah b. ez-Zübeyr'e bir mektup yaz. Ondan Mühelleb'e Horasan'a yerine birisini bırakarak Haricîlerin üzerine yürümesi ve onlarla savaşmak için kumandayı ele almasını iste," dedi. Bu talep üzerine Hâris b. Abdullah söz ko-

37 *Mühelleb b. Ebî Sufra*: Emevilerin önde gelen kumandanlarından. Fars bölgesinde savaşa komuta etti. Askerleriyle Afganistan, Hindistan ve Semerkand'a kadar gitti. Sonra Haricîlerle savaştı, onlara galip geldi. Abdullah b. ez-Zübeyr'i destekledi. Sonra Abdulmelik b. Mervân'ın hizmetine girdi.

nusu mektubu yazdı. Hâris'in, Abdullah b. ez-Zübeyr'e yazdığı mektup eline ulaşınca o da Mühelleb'e şu mektubu yazdı:

"Bismillahirrahmânirrahîm, Müminlerin Emîri Abdullah b. ez-Zübeyr'den, Mühelleb b. Ebî Sufra'ya. Şimdi Hâris b. Abdullah bana bir mektup yazarak, itaat dışına çıkmış Ezârika'nın fitne ateşini tutuşturduğunu, durumun dayanılmaz bir hâl aldığıını bildirdi. Ben onlarla savaşıma işini sana vermeyi düşündüm. Çünkü senin bu işin hakkından geleceğini umuyorum. Sen, bulunduğun şehrin halkını Haricîlerin kötülüklerinden koruyabilir ve insanların korkusunu giderip onları güvende kılabilirsin. Horasan'a kendi ailenden yerine geçecek birisini bırak ve Basra'ya git. Savaş için orada en güzel şekilde hazırlan. Haricîlerin üzerine yürü. Ben Allah'tan sana yardım etmesini diliyorum. Allah'ın selamı üzerine olsun."

Abdullah'ın mektubu Mühelleb'e ulaşınca Horasan'a yerine birisini bıraktı ve yola çıkarak Basra'ya ulaştı. Basra'da minbere çıktı. Mühelleb, az ve kısa konuşan bir kişiydi. Onlara: "Ey insanlar! İnkârcı bir düşman sizi kuşatmış vaziyette! Kanlarınızı, mallarınızı yağma ediyor. Eğer bana istediklerimi verirseniz, sizin için onlarla savaşırım ve onlara karşı Allah'tan yardım dilerim. Aksi takdirde kimin etrafında toplanırsanız ben de sizden biri olarak onun yanında yer alırım," dedi.

Basralılar: "İstediğin nedir?" dediler. Mühelleb: "Aranızdan ne çok zengin, ne de çok fakir olmayan, orta hâlli birisini seçeceğim. Şartım galip geldiğim topraklar benim olacak. Haricîlerle savaşıma konusunda görüşlerime kimse karşı çıkmayacak. Beni savaş konusundaki düşüncelerimle ve tedbirlerimle baş başa bırakacaksınız," dedi. Basralılar: "İstediklerin senindir. Biz sana razıyız," dediler.

Mühelleb, minberden inip evine geldi ve emri üzerine ordu divanı kuruldu, Mühelleb, Basralılardan yirmi bin kahraman seçti. Bunların arasında Ezd kabilesinden sekiz bin kişi bulunuyordu. Askerlerin bir kısmı diğer Arap kabilelerinden idi. Mühelleb, oğlu Mugîre'yi üç bin kişilik öncü birliğin başına geçirdi.

[250] Mühelleb yola çıktı. Tüster Nehri³⁸ kenarında bulunan Haricîlere ulaştı. Mühelleb, Haricîlerle savaştı, onları hezimete uğrattı ve Ehvâz'a ulaştı. Ziyâd el-A'cem bu meseleyi şu dizelelele ölümsüzleştirdi.

*Allah mükâfatını hayır versin, mükâfat onun elindedir,
Ezd kardeşimiz, ne güzel savundu bizi, çıkardı bu savaştan
Gördük ki ciddileşti iş önümüzde
Yok edemedi yıldızı güneş önümüzde
Çağırdık Ebû Gassân'ı duymadı kulağı
Çağırdık Ahnef'i eğdi boynunu, tuttu korkaklığı!
Koşardı İbn Mencûf her tehlikeye
Yetmedi ipi bu savaşa başladı titremeye
Görünce kimse yanaşmaz oldu bu savaşa
Çağırdık Mühelleb'i bu çetin savaşa!*

Mühelleb, Haricîleri hezimete uğrattıktan sonra köprüde kırk gün kaldı. Sonra onların arkasından yoluna devam etti. Nâfi' b. el-Ezrak, bu gelişmeyi öğrenince Ehvâz'da kalarak Mühelleb'in gelmesini bekledi. Bisillî denilen yerde onlarla savaşa tutuştu. Nâfi' onlarla bir gün sabahdan akşama kadar çarpıştı. Mühelleb, yüzünden bir darbe aldı. Bu darbe neticesi bayıldı. Halk "Emîr öldürüldü," dediler. Bu haber üzerine daha fazla öfkelenip gayrete geldiler ve Haricîlerden çok sayıda insanı öldürdüler. Bu çarpışmada Haricîlerin reisi Nâfi' b. el-Ezrak öldürüldü ve Haricîler hezimete uğrayarak Fars bölgesine doğru geri çekildiler.

Basra halkı Mühelleb'in öldürüldüğünü duyunca bütün bir şehir sarsıldı. Başlarındaki el-Hâris b. Ebû Rebîa kaçmaya davrandı. Yeşkür oğullarından biri ona mektup yazarak şu beyitlerle seslendi:

*Ey Hâris, ey kibirli efendinin oğlu cidden
Ver bize makamını, gitme haber gelmeden
Öldüyse bugün Mühelleb şayet
Toprağımızda tutuldu ay ve güneş hayret!*

38 *Tüster nehri*: Hûzistan bölgesindeki nehirlerden birisidir. Tüster Fars şehirlerinden birisi olup nehrin suyu şehir daha yüksekte olmasına rağmen buradan geçmektedir. Devrin hükümdarı şehri su basmaması için bu nehrin üzerine bir set yaptırmıştır. Bu set sağlam bina örneklerinden birisidir; çünkü demir ve kayalarla desteklenmiş, çok sağlam bir yapıydı.

*Yok, sana yükselme Mühelleb'den sonra
Yok, iki şehirde de gözün kulağın baksana!
Hicaz'dadır halk alsana kalma burada!
Pahalıya patlar sana!
Sağ olursa Mühelleb güvendesin şehirde
Kalması zaferdir burada güven içinde.*

Sa'd oğullarından birisi de şu beyitleri okudu:

[251]

*Kolaydır bize gelen her şey bundan sonra
Hafif kalır Mühelleb'i kabyettikten sonra
Öldüyse o, bundan sonra biz
Cılız koyunları kurttan korumaktan aciziz!
Sığınırız mekânını helak eden Allah'a
Hirâ'yı, Kudeyd'i ve Yesrib'i ayakta tutana
Hurilere örtüsünü attıran haberden
Busra ve Yesrib'i kederlendirenden.*

Bunun üzerine müjdecî, Mühelleb'in hayatta olduğu haberiyle Basralılara geldi. Basralılar bu haber üzerine çok sevin-diler, huzur buldular. Başlarındaki emîrleri kaçmayı düşünürken kaldı. Bunun üzerine Zabba oğullarından bir adam şu beyitleri dile getirdi:

*Mühelleb'i kurtaran güçlü Rabbi
Ehildir hamdimize çok öyle değil mi?
Emîrdir hâlâ Mühelleb b. Ebî Sufra
Yaşadığı sürece bil ki Irak'a
Ölürse erkekler döner kadına
Değeri eşittir ondan sonra bir Kıtmir'e³⁹
Güvendeyiz sayende şehirde düşmandan
Yücelttin her kürsüyü ve tahtı şaşmadan.*

Haricîlerden birisi Nâfi' b. el-Ezrak'ın öldürülmesi hakkında şu beyitleri dile getirdi:

*Sevindi Mühelleb olaylar çok ki öylesine
Sevindi herkes Nâfi' b. Ezrak'ın öldürülmesine!
Ölürse dini uğruna rıyasız ne gam!
Duydu mu cehennemi düşer yere aman!
Gelecek başına herkesin bir gün ölüm
Gelmezse bu gece gelecek ertesi gün
Karşılaşarak Mühelleb'le eğer unutma bunu*

39 Kıtmir: Hurmayla çekirdeği arasındaki zarın adıdır.

*Savaş adamıdır o, Şark'ın yenilmez aslanı
O bize verir önem, biz de ona
Karşılaştığımız her durumda
Soldururuz ruhları mızrakla
Keskin ve parlak her kılıçla
Tattırır bize savaşımızda acıyı, biz de ona bunu
Söylediği her söz olur "Tat bunu!"*

Abdullah b. ez-Zübeyr, Basra'daki valisinin kaçmaya davrandığını öğrenince onu görevden azletti ve kardeşi Mus'ab'ı vali tayin etti. Mus'ab, Basra'ya geldi. Tüm Iraklıların, Farslıların ve Ehvâz halkının idaresini ele aldı.

- [252] Nâfi' b. el-Ezrak katledilince Haricîler toplandılar. Başlarını ibadete düşkün bir kişi olan Abdullah b. Mâhûr'u getirdiler. Mühelleb bunu öğrenince Haricîlerin üzerine Ehvâz'a yürüdü ve Fars topraklarında bunların bulunduğu Sâbûr⁴⁰ şehrine ulaştı. İki ordu burada karşı karşıya geldi ve savaşa tutuştu. Haricîler, o günün sonuna doğru yenildiler ve Kürkân⁴¹ denilen yere çekildiler. Mühelleb, Haricîlerin peşine düştü ve onlara kavuştu. Çok şiddetli yağmurlu bir günde onlarla karşı karşıya geldiler. Mühelleb, onlarla çarpıştı, onları hezimete uğrattı. Bunun üzerine Haricîler Kirman'a⁴² doğru çekildiler.

Mühelleb, Haricîleri bir beldeden diğerine takip etmeye başladı ve onlara darbe üstüne darbe vurdu. Bu durum, Abdullah b. ez-Zübeyr'in katledilip idarenin Abdulmelik b. Mervân'ın eline geçmesine kadar devam etti.

İdare Abdulmelik'in eline geçip de Iraklıların başına Haccâc'ı getirdiğinde Haccâc, Mühelleb'in Haricîlerin kökünü kesmekte yavaş davrandığı kanaatine vardı ve onun Haricîlere mühlet verdiğini zannetti. Bundan dolayı Mühelleb'e, Abdula'lâ b. Abdullah el-Âmirî ile Abdurrahmân b. Sebre'yi gönderdi. Bunlara: "Gidin onu (Mühelleb'i) Haricîlerle savaşmaya ve onlara mühlet vermemeye zorlayın," dedi.

40 *Sâbûr*: Fars bölgesinde bir şehrin adıdır.

41 *Kürkân*: Burası Horasan'la, Taberistan arasında bilinen bir şehirdir.

42 *Kirman*: Fars'ta bir vilayettir. Bayındırlığı ileri seviyede ve gelişmiş bir yer olup birçok şehri vardır. Toprakları verimli ve mümbittir.

Abdula'lâ ile Abdurrahmân, Mühelleb'e gelip ne için gönderildiklerini haber verdiklerinde, Mühelleb onlara: "İçinde bulunduğumuz şartları gözünüzle görünceye kadar kalın, çünkü Haccâc'a bir yerden istihbarat gelmiş ve o da kabul etmiş. Buna karşılık kesin haber gelmiş, onu ise reddetmiş. Beni görüşünün aksine zorladı. Kendisi gözüyle görüyor, ben- se görmüyordum," diye iddia etti.

Sonra Haricîlere doğru yürüdü. Onlarla Kirman topraklarının alçak kısmında karşılaştı. Sonra onlarla çarpıştı. Önünde oğlu Mufaddal bulunuyordu. Haricîlerin başkanı Abdullah b. Mâhûr öldürüldü. Haricîler, yenilgiye uğradılar. Nihayet Kirman topraklarının ortalarına kadar vardılar. Sonra başlarına yine ibadete düşkünlerinden Katarî b. el-Fücâe'yi getirdiler.

Bundan sonra Mühelleb, Sâbûr beldesine geri döndü. Onlara Kurban Bayramı günü geldi ve insanlarla birlikte bayram namazgâhına çıkıldı.

Mühelleb, minberde halka hutbe okurken ve namaz kıldı- [253] rırken Haricîler birden çıkageldiler. Mühelleb: "Subhânellah! Bize böyle bir günde mi geliyorlar? Bugün savaşmak bana ne kadar kötü geliyor! Fakat Yüce Allah, 'Haram ay, haram aya karşılıktır. Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır. Kim size saldırırsa, siz de ona misilleme olacak kadar saldırın. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah muttakilerle beraberdir,'⁴³ buyurmaktadır," dedi.

Mühelleb minberden indi, taraftarlarına çağrıda bulundu, herkes atına binip zırhını kuşandı ve Haricîlerin karşısına dikildiler. Haricîler onlara bir saldırıda bulundu. Önlerinde Amr el-Kanâ adındaki büyükleri bulunuyordu. Amr, onların süvarilerindendi. Şu beyitleri dile getirdi:

*Geldik size kurban sabahı yıldırım gibi
Atlarla, yürüyen mızrak ağacı gibi
Geliyor önlerinde sabah vakti Amr el-Kanâ
Küfür uğruna ölüp giden o insanlara!
Yapacağım düşmana bugün adağımı baksana!*

Sonra çarpışma başladı ve iki taraf birbirine girdi. Çok zayıat verdiler. Her iki zümre bulunduğu yerde gece oluncaya kadar ayrılmadı. Sonunda Haricîler Kâzerûn'a çekildiler.⁴⁴

Mühelleb onların üzerine yürüdü. Kâzerûn'da onlara saldırdı. Haricîlerin üzerine çullandı. Bu çarpışmada Haricîler darmadağın oldular, yürüyerek kaçtılar. Istahr⁴⁵ sınırlarına vardılar. Mühelleb, arkalarından onları takip etti. İki grup karşı karşıya geldi. Birbirlerine saldırıda bulundular. Haricîlerin önünde bulunan bir kişi şu beyti okudu.

*Ne zamana kadar izleyecek Mühelleb bizi
Yok mu yeryüzünde ondan kaçış yeri?
Göğe mi! Nereye bilmem ki, nereye gitmeli?*

[254] Katarî bu beyitleri duyunca ağladı, ölümü göze aldı ve bizat çarpışmaya başladı. Dilinde şu beyitler vardı:

*Daha ne kadar kaçıracağım şehadeti
Ölüm boynumuzda gerdanlık gibi sanki!
Savaştan kaçmak değil bil ki âdetim
Takva içinde ya Rab arttır ibadetim!
Hayatta da arttır zühdüm ve ibadetim*

İki grup o gün gece karanlık çöküp de aralarına engel oluncaya kadar çarpışmaya devam ettiler. Katarî taraftarlarıyla birlikte Cîreft'e⁴⁶ doğru gitti. Katarî, Kirman'a kaçmaya davranınca taraftarlarından birisi ona şu beyitlerle seslendi:

*Ey hayırlı Katarî! Kaçıyorsan savaştan
Giderken giydireceksin bize elbise kusurdan
Denince sana geldi Mühelleb
Ona teslim eder dudakların ağzını, uçar sende kalp
Korkudan ne kadar daha süreceksin bu firar
Sen velisin bunu bil, Mühelleb ise kâfir!*

Haricîler, Katarî'nin savaştan yıldıgını ve kaçmaya kalkıştığını görünce onu bırakıp başlarına ibadete düşkün kişilerden

44 Kâzerûn: Fars şehirlerinden biri olup saraylarla ve bahçelerle zengin bir yerdir. Şiraz'la deniz arasında bulunur.

45 Istahr: Fars diyarında bir beldenin adıdır.

46 Cîreft: Kirman'ın en güzel şehirlerinden biri olup insanın gözünü dinlendirir. Süheyl b. Adî bir beytinde buna şu şekilde temas eder:

*Görmedi gözüm gördüğüm gün gibi
Kirman'daki Cîreft'te daha zayıf, daha hakiri!*

biri olan Abdurabbih'i getirdiler. Abdurabbih, Haricîleri Kûmis'e⁴⁷ götürdü ve oraya yerleştiler.

Haccâc, Mühelleb'e şu mektupu yazdı:

"Sen Haricîlere mühlet verdin, onlar da sana verdiler. Nihayet sana zarar verdiler ve seninle savaşmaya alıştılar. Yemin ederim ki onlara mühlet vermeseydin bu bela bitecek, bu sıkıntı sona erecekti. Sen ve Haricîler aynısınız. Senin arkanda adamlar ve mallar var. Onların ise yanlarında adamları ve malları yok. Böyle yavaş yürümekle deve sana yetişemez. Ciddiyet de mazeretle olamaz. Sana Ubeydullah b. Mevhib'i gönderiyorum. Senden Haricîlerle savaşma görevini alıp onlara mühlet vermeyi bir kenara bırakacak. Allah'ın selamı üzerine olsun."

Ubeydullah b. Mevhib, Mühelleb'e Haccâc'ın mektubunu getirince Mühelleb cevaben şu mektubu yazdı:

"Senin tarafından bana iki kişi geldi. Doğruluğa karşı onlara herhangi bir prim vermedim. Apaçık bir durum varken takdire ihtiyaç duymadım. Bunlar, bana ve düşmanıma dair sana verdikleri haberlerde yalan söylemiyorlar. Savaşı, ancak sabreden kazanır. Bunun için galibin dinleneceği, mağlubun ise hile ve tuzak kuracağı bir zaman aralığının olması şarttır. Bana gelince bu topluluk, başıboşken onları unutmam ve [255] onların da beni unutmaları uzak bir ihtimaldir. Beni yeneceklerine kani olduklarında, oldukları yerde kalıyorlar. Bundan ümitsizliğe düştüklerinde kaçıyorlar. Bana düşen onların bulundukları yerde kendileriyle çarpışıp savaşmaktır. Kaçmalarını hâlinde ise peşlerine düşüp onları takip etmektir. Ben onlara mühlet verdiğimde, görüşlerine ortak olmuşumdur. Onlarla tartışıp ikna ettiğimde, benim görüşümü paylaşmışlardır. Eğer beni kendi görüşümle baş başa bırakırsan bu hastalığın bittiğini, bu problemin sona erdiğini bil. Eğer bana karşı acele davranırsan, sana itaat etmem, karşı da gelmem. Yüzüm senin izninle sana dönüktür, ben emîrlerin gazabından, reisle-

47 *Kûmis*: Geniş köylerden birisi olup Taberistan dağı yakınlarında bulunur. Bu bölgenin şehirlerinden birisi de Bistâm'dır.

rin buğzundan ve kininden Allah'a sığınırım. Allah'ın selamı üzerine olsun."

Haccâc, Mühelleb'in mektubunu okuyunca ona: "Seni düşünceyle baş başa bırakıyorum, uygun gördüğün planı yap, istediğini gerçekleştir," diye yazdı. Haccâc'ın mektubu Mühelleb'e ulaşınca Haricîleri yakalamak için yeniden harekete geçti.

Mühelleb, onların peşinden Kûmis arazisine yürüdü. Haricîler ondan kaçtılar ve Cîreft'e geldiler. Burada bir şehirde kendilerini bir kaleyi sığınarak koruma altına aldılar. Onların arkasından Mühelleb yola çıktı ve Haricîleri bu şehirde kuşattı. Öyle duruma düştüler ki atlarını yemek zorunda kaldılar.

Mühelleb, oğlu Yezîd'e Haricîleri birkaç gün kuşatma altında tutması, sonra kendilerine bir çıkış kapısı bırakması ve bu kapıdan dışarı çıkıp çöle açıldıklarında kendilerini takip etmesi talimatını verdi.

Mühelleb, bir kenara çekilerek beş fersah mesafede askerlerini topladı. Yezîd günlerce onları kuşatma altında tuttu, sonra Haricîlerin dışarı çıkması için bir kapı açık bıraktı. Haricîler, bu kapıdan çıkınca Mühelleb onları takip etti.

İki günlük bir yürüyüşün ardından onlara yetişti. Haricîler, karşısında durunca bütün gün çarpıştılar. Sonra ertesi gün savaşa devam ettiler. Abdurrabih onlara: "Ey Muhacirler topluluğu! Bizi cennete götürünüz, çünkü bu topluluk cehenne me gitmektedirler," şeklinde bir çağrıda bulundu. İki taraf, mızraklarla birbirlerine vurmaya başladı. Sonunda mızraklar kırıldı, kılıçlarla vuruştular, kılıçlar kırıldı. Sonra birbirlerini boğazlamaya başladılar. Mühelleb kendini savunanlarla birlikte yaya olarak üzerlerine yürüdü. "*O, fitne tamamen yok edilinceye ve din (kulluk) de yalnız Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın,*"⁴⁸ ayetini okuya okuya onlara hücum etti. Gece olup karanlık iki grubun arasına çökünceye kadar savaşa devam ettiler. Sonra tekrar savaşa tutuştular. Haricîler,

kılıçlarının kınını kırmış, saçlarını tıraş etmişlerdi. Bu çarpışmada Abdurrabih ve bütün kahramanları öldürüldü. Haricîlerden sadece zayıfları sağ kaldı. Bunlar, Mühelleb'in ordusuna girdiler ve her bir asker Mühelleb'in taraftarlarından kendi aşiretine katıldı.

Mühelleb, atından indi ve "Bizi tekrar güvenlikte kılan, sa- [256]
vaşın sıkıntılarına ve düşmanlara karşı bize yardım eden Allah'a hamd olsun," dedi.

Mühelleb, Bişr b. Mâlik el-Haresî'yi bu fethi müjdelemek için Haccâc'a gönderdi. Bir de zafer mektubu yazıp eline verdi. Mühelleb'in mektubu Haccâc'a ulaşınca mektubu Abdulmelik'e gönderdi. Bişr b. Mâlik ayağa kalkarak şu beyitleri okumaya başladı:

*Kazıdık kökünü, son verdik Ezârika derdine
Uğradı tümü birden Semûd'un⁴⁹ akıbetine!
Kahramanların mızrak vuruşlarıyla geçitlerde
Yeni doğan bebeği birden ihtiyarlatacak darbelerle
Her dileğimde çıktı karşıma
Kalın bacaklı, ince belli atlarla
Verdi haber vurduğunu kılıçla
Vurdu Amr birliği elinde ateş tutuşturulmuş çirayla!*

Haccâc, Mühelleb'e bir mektup yazarak kendisine gelmesini emretti. Mühelleb yola çıkıp Haccâc'ın huzuruna girdi. Haccâc onu karşıladı. Ona ikramda bulunup iyilik etti. Kendisine birtakım ödüller ve bağışlar verilmesini emretti. Beraberinde bulunan yedi çocuğu Mugîre, Habîb, Yezîd, Mufaddal, Müdrîk, Muhammed, Abdulmelik ve Abdullah'a da ödüller verilmesini emretti. Mühelleb'in beraberindeki arkadaşlarına da ikram etti.

Katarî, Rey⁵⁰ şehrine sığındı. Bunun üzerine Haccâc, Süfyân b. el-Ebred'i onun üzerine gönderdi. Süfyân, Rey'e geldi. Rey'de vali olarak İshâk b. Muhammed el-Eş'as görevliydi.

49 *Semûd*: Arab-ı bâideden olup azgınlık ettiği ve inkârda daldığı için Yüce Allah'ın helak ettiği bir topluluktur.

50 *Rey*: Tahran'ın güneydoğusunda Madi mıntıkasında eski bir şehirdir. Müslümanlar bu şehri Hz. Ömer'in halifeliği döneminde Urve b. Zeyd'in kumandasında 19/639 yılında fethetmişlerdir.

Askerlerinden yüz süvariyle birlikte onun tarafına doğru harekete geçti. Sonra ikisi birden yola çıktılar ve Taberistan⁵¹ hududunda yüz atlının başında olduğu hâlde ona (Katarî'ye) yetiştiler. Katarî, hayvanından indi, elini başının altına yastık yaparak yattı. Sonra uyandı. Kendi taraftarlarından birine: "Bana içecek su getir," dedi. O kişi suyu getirdi. Sonra topluluk geldi, suyu içmeden onu katlettiler. Başını kesip vücudundan ayırdılar. Bu baş Süfyân b. el-Ebred alarak Haccâc'a geri döndü ve Katarî'nin kellesini Haccâc'ın önüne attı. Haccâc da bu başı Abdulmelik'e gönderdi.

Mühelleb, döndükten sonra Basra'da evinde oturdu. Nihayet Abdulmelik tarafından Horasan valiliğine tayin edildi. Bu emir üzerine Horasan'a yürüdü, orada beş sene vali olarak [257] kaldı. Sonra vefat etti. Abdulmelik, Horasan'a vali tayin etme yetkisini Haccâc'a verdi. Haccâc da Yezîd b. Mühelleb'i, Horasan valisi yaptı.

Yezîd, Mühelleb'in, en akıllı, en isabetli düşüneni ve dili en keskin olan oğluydu. Mühelleb vefat ederken Horasan'a yerine onu vekil tayin etmişti. Yezîd, Horasan'da yıllarca vali olarak kaldı. Sonra Haccâc onu görevinden azletti ve Horasan'a, Kuteybe b. Müslim'i vali olarak tayin etti. Kuteybe, bütün Mâverâünnehir'i fethetti. Taraftarları ayaklanıp kendisini katle-dinceye kadar orada kaldı.

Halifelik bundan sonra Velîd b. Abdulmelik, sonra Süley-mân b. Abdulmelik'e geçti. Süleymân, Irak'a Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'yi tayin etti. Hâlid de kardeşi Esed b. Abdullah'ı Horasan'a vali tayin etti. Esed, imamın davetçilerinden Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs ortaya çıkıncaya kadar bu görevinde kaldı.

[258] Denilmiştir ki: Yezîd b. Muâviye vefat ettiğinde Basra valisi Ubeydullah b. Ziyâd'dı. el-Hâris b. Abbâd b. Ziyâd, Ubeydul-lah'a şu beyitleri yazıp gönderdi:

51 *Taberistan*: Hazar Denizi'nin güneyinde bir beldedir. İslam'ın fethinden sonra buraya Tahir oğulları, Buveyhiler, Saman oğulları, Selçuklular art arda akınlar düzenlediler.

*Ubeydullah! Öldü Yezîd ki sayesinde
Bulunuyorsun bak insanların idaresinde
Korkuttuğun insanların kalacak mısın başında
Uzaktır bu doğru görüşten, aklın varsa başında!
Ezd'den başka komşun mu var dikkat et!
Korumadılar mı babanı, sarsılırken memleket!*

Ubeydullah, isabetli görüşlere sahip olan kardeşinin bu düşüncesi karşısında hayrete kapıldı. Ardından Mihrân adındaki azatlısını yanına çağırdı. Mihrân deha, edep ve akıl yönünden Amr b. el-Âs'ın kölesi Verdân'a eşitti. Mihrân atları ve katırları denildiğinde kastedilen bu Mihrân'dır. Ubeydullah ona: "Mihrân! Müminlerin Emîri Yezîd vefat etmiş, görüşün nedir?" dedi. Mihrân: "Ey Emîr! İnsanlar iradeleri ellerinde olsa başlarına Ziyâd'ın çocuklarından hiçbirini getirmezlerdi. Siz halkın başına idareci olarak önce Muâviye, sonra oğlu Yezîd sayesinde geçtiniz. Ancak, bunların ikisi de vefat etti. Sen insanları korkuttun. Şimdi sana karşı gelmeyeceklerinden emin değilim. Benim görüşüm Ezd kabilesinden şu mahalleden eman dilemendir. Onlar sana eman verirlerse seni korurlar. Böylece sen de güvenli bir yere ulaşmış olursun. Görüşüm kabilenin efendisi olan el-Hâris b. Kays'a haber göndermendir. el-Hâris seni sever, senin ona geçmişte iyiliklerin vardır. el-Hâris'e, Yezîd'in öldüğünü bildir ve seni koruması altına almalarını talep et," dedi.

Ubeydullah: "Mihrân çok isabetli düşündün," dedi. Sonra derhal el-Hâris b. Kays'a haber gönderdi. el-Hâris, Ubeydullah'ın yanına geldi. Ubeydullah ona Yezîd'in vefatını haber vererek görüşüne başvurdu. el-Hâris: "Görüşüne başvurulana kimse güvenilir bir kişidir. Eğer aramızda kalmak istiyorsan bizler Ezd kabilesi olarak seni düşmanlarından koruruz. Gözlerden kaybolmak istiyorsan seni arayan kimseler ümitlerini kesinceye ve nerede bulunduğun hiç kimse tarafından bilinmez oluncaya kadar seni gizleriz. Sonra seni güvenli yere ulaştıracak bir kişiyle göndeririz," dedi. Ubeydullah: "İşte benim [259] istediğim tam da budur," dedi. el-Hâris: "Akşam olup karanlık çökünceye kadar burada senin yanında kalacağım, sonra seni

alıp bizim mahallemize götüreceğim," dedi ve el-Hâris, Ubeydullah'ın yanında kaldı. Akşam olup da karanlık çökünce kendisini arayanlar evinde zannetsinler diye bütün gece sabaha kadar evinde kandillerin yakılmasını emretti. Sonra kalkıp elbiselerini giydi, sarığını sardı ve yüzünü tamamen kapattı. el-Hâris ona: "Bir erkeğin gündüz yüzüne peçe takması zillettir. Geceleyin ise şüphe uyandırır. Yüzünü aç, arkamdan yürü çünkü önden giden arkadan gelenin koruyucusudur," dedi ve yola çıktı. Ubeydullah, el-Hâris'e: "Anam babam sana feda olsun! Bizi değişik yollardan götür, sakın bir yoldan götürme! Çünkü izimizin takip edilmeyeceğinden emin değilim," dedi. el-Hâris: "İnşallah başına herhangi bir şey gelmeyecektir, huzur içinde ol," dedi. Sonra geceleyin bir saat yürüdü. Ubeydullah ona: "Biz şu anda neredeyiz?" deyince el-Hâris: "Benî Müslim'deyiz," diye cevap verdi. Ubeydullah: "İnşallah Allah bizi korur," dedi. Sonra bir saat kadar yürüdüler. Ubeydullah: "Şimdi neredeyiz?" deyince el-Hâris: "Benî Nâciye'deyiz," dedi. Ubeydullah: "İnşallah kurtulduk," dedi. Sonra yola devam edip Ezd kabilesine vardılar. el-Hâris, Ubeydullah'ı, Mes'ûd b. [260] Amr'ın evine habersiz bir şekilde soktu. Bütün Ezd'in başkanı Mühelleb b. Ebî Sufra'dan sonra oydu (Mes'ûd idi). Mühelleb, o zamanlar henüz Horasan valisiydi. el-Hâris, Mes'ûd'a: "Amca oğlu! Bu gördüğün kişi Ubeydullah b. Ziyâd'dır. Ben senin ve kavmin adına ona eman verdim," dedi. Mes'ûd: "Ey Kays'ın oğlu! Kavmini helak ettin. Bizleri bütün Basralılarla savaş konumuna maruz bıraktın. Bizler, daha önce bunun babasına eman vermiştik. Onun yanında herhangi bir mükâfat yoktu," dedi.

Ezd kabilesinin Ziyâd'a eman vermesinin sebebi Hz. Ali'nin halifeliği döneminde Sıffin'e giderken Ziyâd'ı Basra'ya vali olarak bırakmasıydı. O zamanlar Ziyâd, Ziyâd b. Abîd şeklinde biliniyordu. Muâviye, Âmir b. el-Hadramî'yi kalabalık bir grupla Basra'ya gönderdi. Âmir, Basra'ya galip geldi ve Ziyâd, Âmir'den kaçıp Ezd kabilesine sığındı. Ezdliler ona eman vererek onu düşmanlarından korudular. Bu, insanların Ziyâd'a tekrar itaat etmeye ve etrafında toplanmaya, ardından da

Ziyâd'ın Âmir b. el-Hadramî'yi Basra'dan kovup orada görevinin başına geçmesine kadar devam etti.

Sonra Mes'ûd b. Amr, Ubeydullah'ı kadınlarının bulunduğu eve götürdü. Oradaki odalardan birisini ona tahsis etti. Hizmetçilerinden iki kadını görevlendirdi. Kavmini onun yanına toplayarak onlara eman verdiğini haber verdi.

Sabah olup halk bu haberi duyunca Mes'ûd'un evine geldiler. Ubeydullah'ı katletmek için evi bastılar. Ancak evde hiç kimseye rast gelmediler. Sonra hapishaneye yürüdüler. Hapishaneyi kırdılar, içeride kim var kim yok dışarı çıkardılar. Basralılar, tam dokuz gün valisiz kaldı. Sonunda Abdullah b. el-Hâris b. Nevfel b. el-Hâris b. Abdulmuttalib b. Hişâm üzerinde ittifak ettiler; salih bir kimse ve Peygamberimizin (sav.) akrabalarından biri olduğu için idarelerini ona verdiler. Abdullah, idareyi aldı ve yürütmeye başladı. Ubeydullah, günler geçip de aranmadığından emin olunca Mes'ûd b. Amr ile el-Hâris b. Kays'a: "İnsanlar sakinleştiler, beni bulacaklarından ümidi kestiler. Beni Basra'dan çıkarın, Şam'a gideyim," dedi. Mes'ûd ile el-Hâris, Ubeydullah için Yeşkür kabilesinden güvenilir, yolu iyi bilen bir rehber kiraladılar. Ubeydullah'ı ve rehberi mehr cinsi deveye⁵² bindirdiler. Yeşkürlü rehber: "Buna dikkat et. Kendisini Şam'da güvenli yerine ulaştırınca-ya kadar yanından hiç ayrılma," dediler. Ubeydullah yola çıktı. Mes'ûd ve el-Hâris de onu uğurlamak için kendi kavimlerinden bir grup insanla üç gün yol aldılar. Sonra onunla vedalaşıp geri döndüler. Yeşkür kabilesinden olan rehber şöyle anlatır: "Bir gece yolda giderken bir kervan ve develeri şarkı söyleyerek süren bir kervancıyla karşılaştık. O şöyle diyordu:

*Ya Rab! Ey Rablik eden, yere ve kullarına
Lanet et Ziyâd'a ve de yanında oğullarına!
Nice Müslümanı öldürdü onlar ki ibadete düşkün!
Nice mümini katlettiler ki kalbi huşulu, namaza düşkün!
İbadet için kalkmış, uyumaz, yatağa küskün!*

[261]

Ubeydullah bu beyitleri duyunca korktu ve "Benim nerede olduğum biliniyor," dedi. Ben de ona: "Adını ağzına alan

52 Mehre b. Haydân (kabilesinin yaşadığı) bölgeye ait bir deve türü.

herkes nerede olduğunu nasıl bilir?" dedim. Sonra yolumuza devam ettik. Ubeydullah, devesinde olduğu hâlde uzun süre yol gittik. Onun uyuduğunu zannetmiştim. "Ey uykucu!" diye ona seslendim. Bana: "Ben uyumuyorum fakat bir şey düşünüyorum," dedi. Ona: "Senin ne düşündüğünü biliyorum," dedim. Bana: "Söyle o hâlde," dedi. Dedim ki: "Hüseyin b. Ali'yi katlettiğine pişmanlık duyuyorsun. Basra'da beyaz saray yapmayı düşündün ve bunun için para harcadın, sonra bu saraydan faydalanmak nasip olmadı. Basra'daki Haricîleri zan ve şüpheye dayanarak katlettiğine pişmanlık duyuyorsun," dedim. Ubeydullah: "Ey Yeşkürlü! Düşündüğüm şeylerden hiçbirini tutturamadın. Hüseyin'i katledişim bir araya toplanmış ümmete ve imamına isyan etmesinden dolayıdır. Halife, bana onun katledilmesine dair bir mektup yazdı. Eğer bu hata ise bu hatanın Yezîd'e ait olması gerekir. Beyaz sarayı yapmama gelince benim böyle bir saray yapma düşüncem yoktu. O sarayı Halife'nin emri üzerine kendi parasıyla yaptım. Haricîlere gelince onları ilk katleden ben değilim. Benden önce benden daha hayırlı olan Hz. Ali onları katletti. Ancak, ben babamın oğulları ve evlatlarını düşündüm. Olaylar meydana gelmeden önce onları Basra'dan çıkarmadığıma pişmanlık duyuyorum. Kûfe'deki ve Basra'daki beytülmâlleri düşünüyorum. Halifenin vefat emri geldiğinde bunları açıp da niçin halka dağıtmadığıma pişmanlık duyuyorum. Böyle yapsaydım insanların arasında övgü ve nam kazanırdım," dedi. Ona: "Şu anda ne yapmak istiyorsun?" dedim. Bana: "Dımaşk'a (Şam'a) varırsam insanların bir halifenin etrafında toplandıklarını görürsem onların girdiği yola ben de gireceğim. Eğer herhangi bir kimsenin etrafında toplanmamış bulursam demek ki koyun gibiler! O zaman onları dilediğim gibi evirip çeviririm!" dedi.

Mervân b. el-Hakem

Yeşkürlü rehber şöyle devam eder: "Yolumuza devam ettik ve nihayet Dımaşk'a (Şam'a) vardık. İnsanlar ihtilaf hâlindeydiler. Başlarına herhangi bir kimseyi geçirmemişlerdi. Mervân b. el-Hakem kendisine biat etmek ve yanında olmak

maksadıyla Abdullah b. ez-Zübeyr'e gitmeyi düşünmüştü. [262] Ubeydullah, onun huzuruna girdi ve bu konuda onu şiddetle kınayıp, "Sen kavminin efendisisin. Bu işe insanların en layık olanısın, uzat elini sana biat edeyim," dedi. Mervân: "Senin tek başına biatın ne işe yarar? İnsanların arasına çık ve bu konuda onlarla tartış," dedi. Böylece Ubeydullah, Mervân'ın yanından çıktı. Ümeyye oğullarından bir grupla karşılaştı. Bu konuda, Mervân'a destek çıkmamaları hususunda kendilerini şiddetle kınadı ve onları Mervân'a biat etmeye teşvik etti. Böylece halk toplandı ve ona biat etti.

Mervân, Yezîd b. Muâviye'nin karısı Ümmü Hâlid bint Hâşim b. Utbe'yle evlendi. Mervân b. el-Hakem halifeliğinin dokuzuncu ayında karısı Ümmü Hâlid tarafından öldürüldü. Olay şöyle gerçekleşti: Mervân, bir gün Ümmü Hâlid b. Yezîd b. Muâviye'nin yedi yaşındaki oğlunun yürüyüşünü beğenmedi ve çocuğa: "İbnü'r-Ratba! (Ey yaş eteklinin oğlu!)"⁵³ Bu ne yürüyüş!" dedi. Çocuk, Mervân'ı annesine şikâyet edince annesi: "Bundan sonra sana bir daha böyle söyleyemeyecek," dedi. Sonra halifeye zehir içirdi. Mervân, öleceğini anlayınca Ümeyye oğullarını ve Şam'ın eşrafını topladı ve oğlu Abdulmelik'e biat etti.

Abdumelik b. Mervân

Amr b. Saîd, biattan kaçındı. Mervân altmış üç yaşında vefat etti. Abdulmelik b. Mervân altmış altı yılında halife oldu. Amr b. Saîd b. el-Âs ona karşı geldi ve böylece Şam halkı ikiye bölündü. Bir grup Abdulmelik'in yanında diğeri, Amr b. Saîd'in saflarında yer aldı.

Ümeyye oğulları ve Şam'ın ileri gelenleri bir araya gelecek Amr ve Abdulmelik'in yönetimde ortak olmaları, Abdulmelik'in tayin edeceği her valinin yanında Amr b. Saîd'in bir ortağının bulunması, halife sıfatını Abdulmelik'in taşımasını, Abdulmelik ölürse ondan sonra halifenin Amr b. Saîd olması

53 *Ratba*: Yumuşak ve yürürken kıvırtan cariye'nin sıfatıdır. Bu nitelemeyi Mervân'la evlenen Yezîd'in karısı Ümmü Hâlid, kendisine bir aşağılama olarak kabul etti ve halifeyi zehirleyerek öldürdü.

şartıyla anlaştılar. İki şahıs kendi aralarında bunu yazıya geçirdi ve Şam'ın ileri gelenlerini de yaptıkları bu antlaşmaya şahit tuttular.

Ravh b. Zinbâ', Abdumelik b. Mervân'a en bağlı kişiydi. Bir gün baş başa kaldıklarında ona: "Ey Müminlerin Emîri! Amr'a vefakâr davranmak gibi bir düşüncen var mı?" dedi. Abdumelik: "Yazıklar olsun sana ey İbn Zinbâ'! İki yiğit bir hücum-[263] da bir araya gelir de birisi diğerini öldürmez mi?" dedi. Amr b. Saîd kendini beğenmiş, işine önem vermeyen, düşmanları konusunda gafil bir kimseydi.

Amr, bir gün Abdumelik'in huzuruna girdi. Abdumelik ona hıyanet etmeye hazırlanmıştı. Emretti, emri üzerine Amr yakalandı, yere yatırıldı, kıtır kıtır kesildi ve bir örtüye sarıldı. Kapıda bekleyen Amr'ın taraftarları bunu hissettiler ve bağır-maya başladılar. Abdumelik, daha önceden hazırlanmış ve her birinin içerisine iki bin dirhem konulmuş beş yüz keseyi eline aldı ve emri üzerine bu keseler sarayın damına çıkarı-larak Amr b. Saîd'in taraftarlarının üzerine Amr'ın kellesiyle birlikte atıldı. Amr'ın taraftarları kesik başı yerde bırakarak parayı alıp dağılıp gittiler.

Abdumelik, sabah olunca Amr'ın taraftarlarından ve dost-larından elli kişiyi yakalattı, boyunlarını vurdurdu, kalanlar ise kaçtılar ve Abdullah b. ez-Zübeyr'e sığındılar. Bu konuda aralarından birisi şu beyitleri dile getirdi:

*Ettiniz ihanet ey âl-i Mervân, Amr'a!
Yapar evleri sizin gibiler Gadr'a!
Gittik biz rahatladı sevinenler ölümüne!
Gittik ama sanki omzumuzda bir kaya var öylesine!
Değildi Amr aciz ama ne var ki
Geldi ona ölüm ansızın, randevu vermez ki!
Onu öldüren Mervân oğulları sanki
Toplanmış küçücük kuşlardır, Amr ise onların şahini.⁵⁴*

54 Beyitte geçen *bugâs* kelimesi zayıf ve küçücük kuşlar demektir. Araplar bu kelimeyi atasözlerinde kullanırlar ve "*İnne'l-buğâse bi ardinâ yestensiru*" (Bizim topraklarımızdaki küçük kuşlar kartallaşır) derler. Bu atasözüyle himayelerine gelip kendilerinden eman dileyen kimselerin, güçlenip artık kimse tarafından zarar verilemez hâle geldiklerini kastederler.

Denilmiştir ki: Ubeydullah, Basra'dan çıkınca onun Ezd kabilesinin yanında saklandığı haberi yayıldı. Haricîlerden birisi bir gece yola çıktı ve Mes'ûd b. Amr'ı gözetlemek üzere oturdu. Mes'ûd, sabah namazına çıkınca üzerine çullandı ve bir bıçak darbesiyle onu öldürdü. Bunun üzerine Ezd kabilesi toplandı ve "Vallahi bunu Temîm oğullarından başkası öldürmemiştir. O hâlde biz de onların efendisi el-Ahnef b. Kays'ı öldüreceğiz," diye yemin ettiler. Bunun üzerine el-Ahnef kavmine: "Ezd kabilesi, taraftarlarını katletme suçuyla sizleri itham etmektedir. Bunlar, dedikoduya sarılarak zanla hareket edip kesin bilgiye ihtiyaç duymamaktadırlar. Dolayısıyla ölen kişinin diyetini ödemekten başka çare yoktur," dedi. Böylece bin deve topladılar ve bunları Ezdlilere gönderdiler. Bu bedel, hükümdarların diyetiydi. Ezd bu diyete razı oldu ve el-Ahnef'i öldürmekten vazgeçtiler.

Abdullah b. ez-Zübeyr'in durumu güçlenince Kûfe halkı ona itaat etti. Abdullah b. ez-Zübeyr, Kûfe'ye Abdullah b. Mutî' el-Adevî'yi vali olarak tayin etti. Kardeşi Mus'ab b. Zübeyr'i ise Basra'ya gönderdi ve Abdullah b. Mutî'a kendisiyle yazışmasını emretti. Valilerini Yemen'e, Bahreyn'e, Umman'a ve diğer Hicaz şehirlerine gönderdi. İbnü'z-Zübeyr'e, Şam ve Mısır hariç bütün beldeler boyun eğdiler. Şam ve Mısır'ın boyun eğmemesi Mervân b. el-Hakem'in bu iki beldeyi himaye etmesinden dolayıydı.

İbnü'z-Zübeyr'e her taraftan mal yağmaya başladı. O da [264] Kâbe'yi yıkıp yeniden yaptı. Bu olay 65 yılında meydana geldi. İbnü'z-Zübeyr, Hacerülesved'i bir ipeğe sararak bir tabutun içine koydu ve üzerini mühürledi. Hacerülesved'i Kâbe'de asılı bulunan bütün altın ve mücevherlerle birlikte Kâbe'nin bekçilerine emanet bıraktı. Kâbe'nin binasını tamamlayınca Hacerülesved'i Beytullah'taki yerine yeniden koydu.⁵⁵

55 *Hacebe*: *Hâcib* kelimesinin çoğuludur. Burada Kâbe'nin kutsal eşyalarını koruyan kişi anlamındadır. Tıpkı hükümdarların saraylarındaki muhafız memurları gibi. *Hacebe* kelimesi bir kimseyi bir yere girmekten alıkoyan demektir. "*Fulânın yahcubu li'l-meliki ev li'l-emîri*" denir ki manası falanca hükümdarı veya emîri koruyor, muhafaza ediyor demektir.

İbnü'z-Zübeyr katledilince Haccâc, Kâbe'yi yeniden yıktı ve eski hâli üzere yeniden bina etti. Bugünkü bina Haccâc'ın o gün yaptırdığı binadır.

Muhtâr es-Sekafî

Denilmiştir ki: Muhtâr b. Ebû Ubeyde es-Sekafî,⁵⁶ Kûfe'de Hâşim oğulları taraftarlarına gelip gitmeye başladı ve onları kendisiyle birlikte ortaya çıkıp Hz. Hüseyin'in kanını talep etmeye teşvik etti. Birçok kimse onun bu isteğine olumlu cevap verdi. Ona olumlu cevap verenlerin ekserisi Hemedânî ve Kûfe'de bulunan Acem çocuklarından birçok topluluktu. el-Hamrâ denilen bu insanlara, Muâviye tahsisat ayırmıştı. Bunlardan Kûfe'de yaklaşık yirmi bin kişi vardı. O günlerde Kûfe valisi Abdullah b. ez-Zübeyr'in tayin ettiği Abdullah b. Mutî idi. Abdullah b. Mutî, Muhtâr'a haber göndererek, "Yanına gelip giden bu topluluğun durumu nedir?" diye sordu. Muhtâr: "Ziyaret edilen hasta," diye cevap verdi. Durum bu şekilde devam ederken nasihatçileri ona: "İbrâhîm b. el-Eşter'e sarıl ve onu taraftarlarının arasına kat. Çünkü o herhangi bir konuda sana taraftar oldu mu sen başarıyı elde eder, ihtiyacını giderirsin," dediler. Bunun üzerine Muhtâr, kendi taraftarlarından bir gruba haber gönderdi. Bunlar huzuruna girdiklerinde Muhtâr'ın elinde kurşunla mühürlenmiş bir sayfa bulunuyordu.

Şa'bî şöyle anlatır: "O gün Muhtâr'ın huzuruna girenler arasında ben de vardım. Beyaz kurşunun parladığını gördüm. Zannettim ki bu geceden mühürlenmiş. Muhtâr bize: "Haydin İbrâhîm b. el-Eşter'e gidiyoruz," dedi. Onunla birlikte yola çıktık. Ben, Yezîd b. Enes el-Esedî, Ahmer b. Salî, Abdullah b. Kâmil, Ebû Amra Keysân ile birlikte yola çıktık. Ebû Amra Keysân, Becîle'nin azatlısıydı. İnsanlar onun hakkında: "Ebû Amra, Muhtâr'a komşu oldu," dediler. Daha sonra bu zat, Muhtâr'ın güvenlik görevlilerinin başına geçirildi.

[265] Şa'bî şöyle devam ediyor: "İbrâhîm b. el-Eşter'e geldiğimizde evinin avlusunda oturuyordu. Kendisine selam verdik.

56 Muhtâr es-Sekafî, 66/685 yılında ortaya çıktı.

Muhtâr'ın elini tuttu, onu üzerinde oturduğu mindere oturttu. Muhtâr, söz aldı. Kendisi belagatli ve mantıklı konuşan bir kişiydi. Allah'a hamd etti, O'nu övdü, Peygamberimize salat ve selam getirdikten sonra şöyle dedi: "Yüce Allah sana ve sende önce de babana, Hâşim oğullarının dostluğunu, onlara yardım etmeyi ve onların faziletlerini öğrenmeyi nasip ederek ikramda bulundu. Onların hakkı olarak Yüce Allah şunu vacip kıldı: Muhammed b. Ali b. Ebû Tâlib –yani İbnü'l-Hanefiyye– şu beraberinde gördüğün kimselerin huzurunda sana bu mektubu yazıp gönderdi," dedi. Orada bulunanlar hep bir ağızdan: "Bunun İbnü'l-Hanefiyye'nin mektubu olduğuna şahitlik ederiz. Yazarken kendisini gördük," dediler. Muhtâr, bu mektubu ona verdi. İbrâhîm, mektubu açıp okudu. Bir de ne görsün, mektupta şunlar yazılıyordu:

"Bismillahirrahmânirrahîm, Muhammed b. Ali'den İbrâhîm el-Eşter'e. Muhtâr b. Ebû Ubeyd, Hüseyin'in kanını talep ediyor. Bu konuda ona yardım et, destek çık ki Allah sana dünyanın sevabını ve ahiretin güzel sevabını versin." İbrâhîm b. el-Eşter mektubu okuyunca Muhtâr'a: "Muhammed b. Ali'nin emri başımız gözümüz üstüne. Dilediğini söyle ve dilediğini davet et," dedi. Muhtâr: "Bu meselede sen mi bize gelirsın yoksa biz mi sana gelelim?" deyince İbrâhîm: "Hayır, her gün ben senin evine geleceğim," dedi.

Şa'bî şöyle anlatır: "İbrâhîm b. el-Eşter her gün sevenlerinden ve hizmetçilerinden bir grupla bineklerle Muhtâr'ın yanına geliyordu." Şa'bî devamla şöyle der: "Muhammed b. el-Hanefiyye'yi bu mektubu İbrâhîm b. el-Eşter'e yazarken görmüş olmalarına rağmen beraberinde olan bu kimselerin şahadetine kani olamadım. Bundan dolayı söz konusu kişileri evlerinde teker teker ziyaret ettim. Bunların her birine: "Bu mektubu yazarken Muhammed b. el-Hanefiyye'yi sen gördün mü?" dedim. Her biri: "Evet yadırgadığın husus nedir?" diye soruyorlardı. Kendi kendime, "Ebû Amra'yı kullanmazsam bu konuda başka bir kişiyi tamah etmem," dedim ve Ebû Amra'nın evine gittim ve ona: "Bizim tuttuğumuz bu işin akıbeti olarak tüm insanların bize yönelmesi, beni korkutuyor. Sen [266]

o mektubu yazarken Muhammed b. el-Hanefiyye'yi gözünle gördün mü?" dedim. Bana: "Vallahi yazarken görmedim. Ancak Muhtâr bizim nazarımızda güvenilir bir kimsedir. Bize İbnü'l-Hanefiyye'den bazı işaretler getirdi, biz de doğru söyledigine inandık," dedi.

Şa'bî şöyle devam ediyor: "O anda Muhtâr'ın yalan söylediğini ve durumu gizlediğini anladım. Kûfe'den çıkıp Hicaz'a gittim ve bu şahitlerden başka hiçbir şeyi gözlemedim."

Denilmiştir ki: Kûfe'de Abdullah b. Mutî'in güvenlik gücünün başında İyâs b. Nıdâr el-İclî bulunmaktaydı. İbrâhîm b. el-Eşter'in, Muhtâr'a gelip giderken yolu, onun kapısının önünden geçiyordu. Abdullah b. Mutî, İbrâhîm'e haber göndererek, "Bu yoldan çok gelip geçiyorsun, bundan vazgeç," diye emir verdi. İbrâhîm, İyâs'ın gönderdiği haberi Muhtâr'a bildirdi. Muhtâr ona: "Bu yoldan kaçın, başka bir yoldan gidip gel," dedi. Bunun üzerine İbrâhîm başka bir yol seçti. İyâs, İbrâhîm b. el-Eşter'in her gün Muhtâr'ın yanına gelip gitmekten vazgeçmediğini haber alınca ona: "Senin durumun şüphe uyandırıyor, bir daha hayvanına binip yola çıktığını görmeyeyim, evinden asla ayrılmayacaksın. Aksi takdirde boynunu vururum," diye haber gönderdi. İbrâhîm b. el-Eşter, bunu da Muhtâr'a haber verdi ve onu katletmesi iznini vermesini istedi. Muhtâr da ona bu izni verdi. İbrâhîm, kendi ailesinden ve taraftarlarından bir topluluk oluşturarak yola çıktı ve İyâs'ın bulunduğu yere doğru harekete geçti. İyâs: "Ey İbnü'l-Eşter! Sana evinden çıkmayacaksın dememiş miydim?" dedi. İbrâhîm: "Sen vallahi ahmağın ta kendisiymişsin ama ben bunu bilmiyordum," dedi. Sonra İyâs, güvenlik görevlilerine: "Onun boynunu aşağıya eğin," dedi. İbrâhîm kılıcını kınından çekti, İyâs'a hücum etti. Onu bir darbede cansız yere serdi. Sonra güvenlik görevlilerine hamle yapınca, darmadığın oldular ve İbrâhîm yoluna devam etti. Abdullah b. Mutî bu haberi alınca İbrâhîm'in aranmasını emretti ve onun evine yöneldi. Bu gelişmeyi Muhtâr haber alınca, İbrâhîm'e yüz süvari destek gönderdi. Destek birliği gelince İbrâhîm, İbn Mutî'in taraftarlarına hücum etti ve onları yendi. İbrâhîm valilik bi-

nasına doğru yöneldi. Muhtâr, ona yedi bin süvariyle yetiştî. İbn Mutî' valilik sarayına sığındı ve bekçilerle askerlere haber gönderdi. İbn Mutî'e üç bin kişi destek geldi. Muhtâr: "Yetişin, Hüseyin imdadına!" diye nidada bulununca, Hüseyin'in kanını istemek üzere kendisine biat edenlerden on bin kişi kadar bir birlik daha geldi. Bu konuda Abdullah b. Hemmâm şu beyitle-ri dile getirdi:

*Var Muhtâr'ın gecesinde odur genci korkutan
Uzak kılan gençliğin narinliğinden ve de coşkusundan!
Seslendi! Yetişin Hüseyin'in intikamına!
Hemedân'dan birlikler gece yetiştî imdadına!
Mezhic'ten geldi reis İbn Mâlik
Yönetti toplulukları bölük bölük
Esed'den geldi Yezîd destek çıkmaya
Kararlı ve güçlü bütün gençler yetiştî imdada.*

İbn Mutî' saraydan çıktı ve askerleri onun etrafında toplandı. [268] Muhtâr, adamlarıyla ona doğru yöneldi. Askerlerin önünde el-Eşter bulunuyordu. İki topluluk yüz yüze gelip savaştılar. Böylece Mutî'in askerlerinden çok sayıda insan öldürüldü ve onlar yenildiler.

İbn Mutî, saraya yöneldi. Orada taraftarlarından bir grupla birlikte canını koruma altına aldı. Hemdân harekete geçti ve Umâra b. Ukbe b. Ebû Muayt'ın evinin tarafından iplerle sarayın duvarına tırmandı. İbn Mutî, bu topluluk karşısında zayıf kaldığını görünce kendi nefsi ve beraberinde bulunanların canları için eman diledi. Muhtâr, ona olumlu cevap vererek eman verdi.

İbn Mutî, saraydan çıktı, Muhtâr ona ikram etti ve beytül-mâlden bir milyon dirhem verilmesini emretti. Hz. Ömer soyundan gelen akrabalık bağına korudu ve ona: "Dilersen gidebilirsin," dedi.

Sonra Muhtâr, Kûfe'ye galip geldi. Irak ve diğer Arap bölgeleri el-Cezîre, Şam ve Mısır hariç ona boyun eğdi. Çünkü Abdulmelik, buraları himaye etmişti ve valilerini göndermişti. Muhtâr, Musul'a, Abdurrahmân b. Saîd b. Kays el-Hemedânî'yi, Azerbaycan'a, Muhammed b. Osmân b. Temîmî'yi,

el-Mâheyn ve Hemedân'a, el-Eşter'in kardeşi Abdullah b. el-Hâris'i, İsfahân, Kum ve bağlı beldelere Yezîd b. Muâviye el-Becelî'yi, Hulvân⁵⁷ ve Mâsebezân'a İbn Mâlik el-Bekrâvî'yi, Rey ve Destebâ'ya, Yezîd b. Ebû Necebe el-Fezârî'yi, Cevhâ'ya, Zahar b. Kays'ı vali olarak tayin etti. Diğer beldeleri ise özel adamlarına dağıttı.

Muhtâr, güvenlik biriminin başına Ebû Amra Keysân'ı getirdi. Ona ellerinde kazma olan bin işçi getirmesini, Hüseyin b. Ali ile çarpışmaya çıkan kimselerin evlerini araştırıp yerle bir etmelerini emretti.

Ebû Amra, bu konuyu biliyordu. Kûfe'de onların evlerini dolaşıp derhal yerle bir etmeye başladı. Bunların arasından kendisine karşı geleni katletti ve böylece çok sayıda evi yıktı ve birçok insanı öldürdü. Hz. Hüseyin'e karşı savaşta yer alanları aramaya ve sonuna kadar gitmeye başladı. Kimi yakaladı ise öldürdü. Malını ve bağışını beraberinde bulunan Arap olmayanlardan birisine verdi.

[269] Sonra Muhtâr, Yezîd b. Enes el-Esedî'yi yirmi bin kişinin başına geçirdi. Onlara silah ve mühimmat verdi ve bu zatı el-Cezîre'ye ve Şam topraklarından elde ettiği yerlere vali tayin etti. Yezîd yola çıkarak Nusaybin'e⁵⁸ ulaştı.

Abdumelik b. Mervân, bu gelişmeleri duyunca Şamlıları yola çıkararak Nusaybin'e geldi. Orada Yezîd b. Enes'le çarpışarak onu yendi. Taraftarlarından (çok sayıda askeri) acımasızca katletti. Muhtâr, bunu duyunca İbrâhîm b. el-Eşter'e: "İbrâhîm! Yalnız ben ve sen varız. Onların üzerine yürü vallahi o fâsik Ubeydullah b. Ziyâd'ı veya Husayn b. Numeyr'i öldüreceksin. Allah senin sayende o orduyu hezimete uğratacak. Bunu bana kitabı okuyan ve savaşları bilen birisi haber verdi," dedi. İbrâhîm: "Ey Emîr! Senin Şamlıları öldürmekte bu derece hırslı olduğunu, bu konuda benden daha basiretli bulunduğunu sanmıyordum. Dediğin gibi yola çıkacağım," dedi. Bunun

57 *Hulvân*: Irak şehirlerinden biri olup dağ tarafında Sevâd mintikasında bulunmaktadır.

58 *Nusaybin*: Ca'ca' Nehri üzerinde Mezopotamya'da bir şehirdir. Nusaybin Süryani medresesiyle meşhurdur.

üzerine Muhtâr, İbrâhîm'e yirmi bin kişi seçti. Bunların büyük kısmı, Kûfe'de adlarına el-Hamrâ denilen Fars çocuklarından oluşmaktaydı. İbrâhîm, el-Cezîre'ye doğru yola koyuldu. Yezîd b. Enes'in taraftarlarından hezimete uğrayan kişileri ordusuna almadı. Ordusunun sayısı, yaklaşık otuz bin kişiye ulaştı. Abdulmelik bu gelişmeyi haber alınca Husayn b. Numeyr'i Şamlı otuz bin süvarinin başına geçirdi. Bunlar aralarında Ubeydullah b. Ziyâd, Hz. Hüseyin'i şehit edenlerden Umeyr b. el-Hubâb, Furât b. Sâlim, Yezîd b. el-Husayn ve bunların dışında daha birçokları olmak üzere kırk bin kişiydiler. Furât, Umeyr'e: "Mervân oğullarının valiliğinin ne kadar kötü olduğunu, bizim Kays kabilesi hakkındaki düşüncelerinin olumsuzluğunu biliyorsun. Yemin ederim ki bu iş bitip Abdulmelik pürüzleri gidererek durumunu güçlendirdiği takdirde Kays kabilesinin kökünü kazıyacaktır veya onları sürgün edecektir. Biz de bu kabileye mensubuz. Seninle birlikte dönelim ve İbrâhîm b. el-Eşter'in durumuna bakalım," dedi. Gece olunca atlarına bindiler, bunlarla İbrâhîm'in ordugâhı arasında dört fersahlık bir mesafe vardı. Umeyr ve Furât, Şamlıların nöbet bekleyen askerlerine rastladıklarında askerler: "Siz kimsiniz?" diye sorduklarında bunlar: "Emîr Husayn b. Numeyr'in öncü birlikleriyiz," diyorlardı. Umeyr ve Furât, nihayet İbrâhîm b. el-Eşter'in kışlasına geldiler. İbrâhîm, ateş yakan ordusunun içinde dolaşarak taraftarlarını hazırlıyordu. Üzerinde Herevî yapımı sarı bir gömlek ve gül renkli, desenli bir kuşak bulunuyordu. O, bu kuşağa bürünmüş, kılıcını kuşanmıştı. Umeyr b. el-Hubâb, ona yaklaşarak arkasında durdu. İbrâhîm, ona aldırmiyordu bile. Umeyr, onu arkasından kucakladı, İbrâhîm yerinden oynamadı ancak başını eğerek, "Kim 'bu?" dedi. Umeyr: "Ben Umeyr b. el-Hubâb'ım," dedi. İbrâhîm yüzünü ona çevirerek, "Otur bakalım işimi bitireyim sana dönerim," dedi. İbrâhîm, ondan uzaklaştı. Umeyr ve Furât atlarının yularlarını tutmuş, oturdular. Umeyr, arkadaşına: "Bu adamdan daha soğukkanlı, kalbi daha korkusuz birini gördün mü? Onu arkadan kucakladığımda yerinden kıpırdadığını veya beni dikkate aldığını gördün mü?" dedi. [270]

Arkadaşı ona: “Böyle birini görmedim” dedi. İbrâhîm, ta-raftarlarını hazırladıktan sonra Furât’la, Umeyr’e geldi, yan-larına oturdu. Umeyr’e: “Ey Ebû Mugallis (gece baskını yapan kimse)! Bana gelmene sebep nedir?” dedi. Umeyr: “Senin kış-lana girdim gireli üzüntüm arttı, çünkü askerlerinin arasında Arapça bir tek söz işitmedim. Nihayet sana geldim. Senin be-raberinde bulunan bu Arap olmayan unsurlarla, karşına di-kilmiş olan Şam’ın kırk bin yiğidi ve kahramanı ile nasıl baş edeceksin?” dedi. İbrâhîm: “Vallahi karıncalardan başka çar-pıyacak bir kuvvet bulamasaydım, onları yanıma alır onlarla çarpışırdım. Neden hayret ediyorsun! Şamlılarla çarpışmada beraberimde gördüğün şu insanlardan daha basiretli bir top-luluk yoktur. Bunlar, at üzerinden inmeyen, atıcılıkta şöhetli Fars’ın ileri gelen kimselerin çocuklarıdır. Ben, süvariye süva-riyle, piyadeye piyadeyle vuracağım. Zafer Allah’tandır,” diye cevap verdi.

Umeyr: “Benim mensup olduğum Kays kabilesi, öyle bir kabile ki yarın şu iki dağ gibi ordu savaşa başlayınca Şam or-dularının sol cenahında yer alan bizi kafana takma! Çünkü bizler Şam ordusunu zayıflatmak için yeniliriz. Bizler Kays topluluğu olarak gördüğümüz kötü muameleden dolayı Mer-vân oğullarının üstün gelmelerinden hoşlanmıyoruz. Sana [271] daha çok meylediyoruz,” dedi. İbrâhîm: “Dediğiniz gibi olsun,” dedi. Sonra Umeyr’le Furât, kendi kışlalarına geri döndüler. Sabah olunca iki grup birbirine doğru ilerledi. Hâzir⁵⁹ deni-len yerde karşı karşıya geldiler. İbrâhîm b. el-Eşter, araların-da Kayslılar olmak üzere ordugâhının savunma gücüne: “Sol kanada dikkat ediniz!” emrini verdi. Orada ise Kays kabilesi bulunmaktaydı. Umeyr b. el-Hubâb, arkadaşı Furât’a: “Bu adam bizim sözüme inanmadı, hile yapacağımızdan korktu,” dedi. Umeyr b. el-Hubâb, Kays kabilesinin arasında “Merc-râhit’e⁶⁰ intikama yürüyün gerillalar! Sancaklarını indirin, onları hezimete uğratın!” diye bağırdı ve böylece Şam halkı

59 Hâzir: Irak’ta Hâzir Nehri’nin olduğu yerde Erbil’le Musul arasında bir ye-rin adıdır.

60 Mercrâhit: Burası Şam’ın civar beldelerinden birisidir.

yenildi. İbrâhîm b. el-Eşter, Şamlıların üzerine hücum etti ve çok sayıda Şamlı öldürdü. Şam halkı yenilgiye uğradı. İbrâhîm b. el-Eşter Şamlıları takip ederek geceye kadar onları öldürmeye devam etti. Bu çarpışmada Hz. Hüseyin'in katillerinden biri olan emîrleri el-Husayn b. Numeyr, Şurahbîl b. Zî'l-Kilâ ve Şam'ın ileri gelenlerinden birçok kişi öldürüldü.

Savaş bitince İbrâhîm b. el-Eşter: "Ben bu savaşta Şamlı bir adam öldürdüm. Bu birliklerin en önünde: 'Ben Kureyşli bir delikanlıyım,' diyerek aslanlar gibi çarpışıyordu. Yere düşünce ondan misk kokusu aldım, gidin ölülerin arasında bu genci arayın," dedi. Genci arayıp buldular, bir de ne görsünler. Bu genç Ubeydullah b. Ziyâd'dı. İbrâhîm'in emri üzerine Ubeydullah'ın başı kesildi, Muhtâr'a gönderildi. Muhtâr da bu başı Muhammed b. el-Hanefiyye'ye gönderdi. İbrâhîm b. el-Eşter, Şam ordusunu ele geçirdi. Ellerindekilerin tümünü ganimet olarak aldı. Ubeydullah b. Ziyâd'ın karısı Esmâ bint Hârice el-Fezârî'nin kızı Hind, İbrâhîm'e geldi, ona malının mülkünün yağma edildiğini bildirdi. İbrâhîm ona: "Ne kadar malın gitti?" deyince Hind: "Elli bin dirhemlik malım gitti," dedi. İbrâhîm'in emri üzerine Hind'e yüz bin dirhem ödendi. Ayrıca yüz süvari eşliğinde Basra'ya babasının yanına gönderildi.

Ubeydullah b. Amr es-Saîdî, İbrâhîm b. el-Eşter'in şairi olarak huzuruna girdi ve şu beyitleri okudu:

*Vermiş Allah heybet ve takva sana!
Evine konmuş daha çok ve daha fazla!
Aydın etti gözünü Hâzir günü savaşında
Kıvrıldı mızrakları! Tökezledi atları karşında
Zalimler ki yetti günahları onlara,
Bırakıldılar sağ, başı tüysüz kuşlara!
Ne kadar cüretli idiler haklarından gelsin Rableri!
Uğrasınlar en kötü cezaya, işlediler bunca münkeri!
Geldim sana, uzak evim çünkü senden
Kınadım zenginleri kendi aşiretimden
Bilirim ben zayi etmezsin övgümü
Görürsem iyilik öderim teşekkürümü
Gel bana doğru ver sağ elindeki ulufeyi
İbnü'l-Eşter! Mecbur ettiği zaman buna beni!*

Bu övgü üzerine İbrâhîm b. el-Eşter, şaire on bin dirhem verdi.

İbrâhîm, Musul'da kaldı ve valilerini el-Cezîre şehirlerine gönderdi. İsmâîl b. Züfer'i Karkîsiyâ'ya;⁶¹ Hâtim b. Nu'mân [272] el-Bâhilî'yi Harrân,⁶² Ruhâ⁶³ ve Sümeysât'a;⁶⁴ Umeyr b. el-Hubbâb es-Sülemî'yi Kefertûsâ'ya;⁶⁵ es-Sefâh b. Kürdûs'u Sincâr'a;⁶⁶ Ubeydullâh b. Müslim'i Meyyâfârikîn'e;⁶⁷ Müslim b. Rebîa el-Ukaylî'yi Âmid'e⁶⁸ vali olarak tayin etti. Kendisi de Nusaybin'e yönelerek burada kaldı.

Muhtâr, Cebel bölgesinde haddi aşan, hücum eden Ubeydullah b. el-Hurr el-Cu'fî'ye bir mektup yazarak şöyle dedi: "Sen Hüseyin için öfkelendiğinden savaşa çıktın. Biz de onun için öfkelenenlerdeniz. Bizler onun intikamını talep ederek yola çıktık. Bu konuda bize yardımcı ol." Ancak, Ubeydullah, onun bu isteğine olumlu cevap vermedi. Bunun üzerine Muhtâr, Ubeydullah'ın Kûfe'deki evine yöneldi ve yerle bir etti. Emri üzerine Ömer el-Cu'fî'nin kızı olan karısı Ümmü Seleme hapse atıldı. Evinde nesi var nesi yoksa yağma edildi. O zamanlar bu görevi üstlenen kişi Amr b. Saîd b. Kays el-Hemedânî idi.

Bu durumu Ubeydullah b. el-Hurr haber alınca Amr b. Saîd'in el-Mâheyn'de bulunan topraklarına yöneldi, buraya hücum etti, hayvanlarını sürdü, ekinlerini yaktı ve sonra şu beyitleri okudu:

*Bırakmamış yalancı malımızdan çocuğum zerresini
Hemdân'da insan da kalmamış, saymazsak evsiz barksız miskini!*

61 *Karkîsyâ*: Habur Nehri'nin denize döküldüğü yerde bir beldedir. Bu belde- nin bir kıyısından ise Fırat nehri geçer.

62 *Harrân*: Nûh tufanından sonra Sabîîlerin ilk konakladıkları şehirlerdendir. Mezopotamya'daki Mudar diyarının merkezidir. Burayı Araplar İyâz b. Ganem'in kumandasında 18/639 yılında fethettiler.

63 *Ruhâ*: el-Cezîre şehirlerinden birisi olup Harrân'a yakındır. (Bugünkü Şanlıurfa şehridir.).

64 *Sümeysât*: Fırat Nehri kenarında Irak şehirlerinden birisi olup Rum belde- leri hududunda bulunur.

65 *Kefertûsâ*: Irak'ta el-Cezîretü'l-Kebîre'nin köylerinden birisidir.

66 *Sincâr*: Irak'ta el-Cezîre bölgesinde bulunan şehirlerden biridir.

67 *Meyyâfârikîn*: Rumların Diyarbakır'da yaptıkları şehirlerden biridir. (Bu- günkü Silvan kazasıdır.)

68 *Âmid*: Dicle Nehri üzerinde güvenli bir beldedir. (Bugünkü Diyarbakır.)

*Reva mıdır yok edilsin bütün malını alası!
Güvende olsun İbn Saîd'in yanımdaki tarlası!*

Sonra Ubeydullah aralarında Muhaşşir et-Temîmî, Delhem b. Ziyâd el-Murâdî, Ahmer Tay olmak üzere taraftarlarından yüz süvarilik bahadır bir grubu seçti. Kalan taraftarlarını el-Mâheyn'de bıraktı. Sonra Kûfe'ye doğru yola çıktı. Bir gece Kûfe Köprüsü'ne ulaştılar. Emri üzerine köprü bekçilerinin el-leri arkadan bağlandı. Başlarına kendi adımlarından birisini dikti, sonra köprüyü geçip Kûfe'ye girdi. Karşısına Ebû Amra Keysân çıktı. Bu zat, geceleri Kûfe'yi gözetliyor, şüpheli kişileri takip ediyordu. Onlara: "Siz kimsiniz?" dedi. Ubeydullah ve adamları: "Biz Abdullah b. Kâmil'in adamlarıyız. Emîr Muhtâr'a geldik," dediler. Ebû Amra: "Yolunuza devam edin. Allah sizi korusun!" dedi. Ubeydullah ve adamları hapis haneye var- [273] dılar, duvarını yıktılar, içeride kim varsa dışarı çıktı. Ümmü Seleme'yi bir ata bindirdi ve kırk kişiyi onu korumakla görevlendirdi, onu öne katarak yola devam etti. Bu haber Muhtâr'a ulaşınca, Becîle'nin azatlısı Râşid'i üç bin kişilik kuvvetle gönderdi. Ebû Amra, Becîle bölgesinden bin kişiyle onlara katıldı. Abdullah b. Kâmil de en-Nehâ' bölgesinden bin kişiyle yola çıktı ve onları kuşattı. Ubeydullah, onları açığa çıkarmaya, taraftarlarıyla birlikte Kûfe'nin üst kısmında yürümeye ve onların üzerine taş yuvarlamaya devam etti, sonra köprüyü geçti. Muhtâr'ın taraftarlarından yüz kişiyi öldürüldüğü hâlde, kendi taraftarlarından sadece dört kişi öldürülmüştü.

Ubeydullah, yoluna devam ederek Bânikyâ'ya⁶⁹ ulaşınca orada konakladılar. Burada yaralılarını tedavi ettiler, hayvanlarını yemlediler, onlara su içirdiler. Sonra hayvanlarına bindiler. Sûrâ'ya varıncaya kadar hayvanların yularını çözmediler. Burada hayvanları dinlendirdiler, sonra yollarına devam edip Medâin'e geldiler. Bundan sonra Ubeydullah, el-Mâheyn'deki arkadaşlarına katıldı.

Muhtâr, Hz. Hüseyin'in katillerini aramak için yola koyulduğunda Ömer b. Sa'd ve Muhammed b. el-Eş'as ondan kaçtı.

69 Bânikyâ: Kûfe şehrinin Fırat kıyısındaki varoşlarından bir yerin adıdır.

Bu iki kişi, Hüseyin'in öldürüldüğü gün savaşı komuta etmişlerdi. Abdurrahmân b. İbzâ el-Huzâî getirildi. Abdurrahmân, Hz. Hüseyin'le yapılan çarpışmaya katılanlardan biriydi. Ona: "Ey Allah'ın düşmanı! Sen Hüseyin'le çarpışanlardan biri miydin?" deyince o: "Hayır, ben savaşa katılıp da çarpışmayanlardan biriydim," dedi. Muhtâr: "Yalan söyledin, bunun boynunu vurun," dedi. Abdurrahmân: "Ümeyye oğullarını yenip Şam'ı ele geçirip Dimaşk şehrini taş üstünde taş kalmayacak şekilde yerle bir etmedikçe beni öldüremezsin. Bunları gerçekleştirdiğinde beni yakalar, nehrin kenarındaki bir ağaca asarsın. Sanki şu an o ağaca bakıyor gibiyim," dedi.

Muhtâr taraftarlarına yöneldi ve "Bu adam savaş nedir biliyor," dedi. Sonra emri üzere hâpse kondu. Gece olunca Abdurrahmân kendisini getiren kişiyi Muhtâr'a gönderdi. Muhtâr: "Ey Huzâî! Ölüm esnasında mektup gönderilir mi?" dedi.

- [274] Abdurrahmân b. İbzâ: "Ey Emîr! Allah aşkına senden pisi pisine ölüp gitmeme müsaade etmemeni diliyorum," dedi. Muhtâr: "Seni Şam'dan buraya getiren nedir?" deyince Abdurrahmân: "Kûfeli bir adamdan dört bin dirhem alacağım nede niyle buraya geldim," dedi. Bu cevap üzerine Muhtâr kendisine dört bin dirhem verilmesini emrederek ona: "Sabahleyin seni Kûfe'de görürsem öldürürüm," dedi. Bunun üzerine Abdurrahmân b. İbzâ geceleyin Kûfe'den ayrılarak Şam'a gitti. Muhtâr, Hz. Hüseyin'in katillerini aramak üzere orada kaldı. Sevâd, Cebel, İsbahân, Rey, Azerbaycan ve el-Cezîre'nin vergileri on sekiz ay toplanıp kendisine gönderildi. Muhtâr, Arap olmayan unsurların çocuklarını kendine yakın tuttu. Onlara ve çocuklarına hibeler tahsis etti. Onları meclislerine yaklaştıtırırken Arapları uzak tuttu ve onları bunlardan mahrum etti. Araplar da ona kin ve öfke duydular. Arapların eşrafları bir araya gelerek onun huzuruna girip kendisini kınadılar. Muhtâr: "Allah sizden başkasını uzak kılmasın! Sizlere ikram ettim, kibirlenip büyüklük tasladınız. Kendime dost edindim, ganimeti kırdınız. Şu Acemler, bana sizden daha itaatkâr, daha vefalı ve istediklerime daha hızlı koşmaktalar," dedi.

Denilmiştir ki: Araplar birbirine yaklaşıarak, "Bu adam yalancının teki! Hâşim oğullarına dost olduğunu iddia ediyor ama o dünyalık mal peşinde birisi," dediler.

Kabileler, Muhtâr'la savaşmak amacıyla bir araya geldi ve üç yerde toplandılar. İdarelerini Rufâa b. Sevvâr'a verdiler. Kinde, Ezd, Büceyle, Neha', Has'am, Kays ve Teymürrebâb, Murad Mezarlığı'nda toplandılar. Rebîa ve Temîm bir araya geldi ve Haşâşîlerin mezarlığına doğru yürüdüler. Muhtâr, kendine yakın olan Hemdân'a haber gönderdi. Arap olmayan Acem çocukları, Muhtâr'la bir araya geldi. Muhtâr onlara: "Şunların yaptıklarını görmüyor musunuz?" deyince onlar: "Evet görüyoruz," diye cevap verdiler. Muhtâr: "Bunlar bu hareketleri sizlere öncelik verdiğim için yapıyorlar. Onurlu özgür kimseler olunuz," dedi ve onları kışkırttı. Sonra Kûfe dışına çıkardı, onları orada saydı. Sayılarının kırk bin olduğu ortaya çıktı.

Şimr b. Zi'l-Cevşen, Ömer b. Sa'd, Muhammed b. el-Eş'as, [275] kardeşi Kays b. el-Eş'as insanların Muhtâr'a isyan ettiklerini duyunca Kûfe'ye geldiler ve Muhtâr'a itaattan çıktılar. Bunlar Muhtâr'dan iktidarı boyunca kaçan kimselerdi. Çünkü bunlar, Hz. Hüseyin'le yapılan savaşta önde gelen kişilerdi ve Kûfelilerle birlik olup insanların idarelerini ele almışlardı.

İki grup savaşa hazırlandı, bütün Kûfeliler Haşâşîn denilen mekânda toplandı. Muhtâr onlara doğru harekete geçti ve birbirleriyle çarpıştılar. Aralarında çok zayıat verdiler. Muhtâr: "Ey Rebîa topluluğu! Bana biat etmez misiniz? Niçin bana karşı ayaklandınız?" dedi. Rebîa oğulları: "Muhtâr doğru söylüyor, biz ona biat ettik ve yeminlerimizi verdik," deyince çekildiler ve "Biz her iki zümrenin de yanında yer almayız," dediler. Diğer kabilelerse yerlerinde kalıp çarpıştılar. Kûfeliler, bu çarpışmada yenik düştü. Aralarında yaklaşık beş yüz kişi öldürüldü. İki yüz kişi de esir alındı. Böylece Kûfe'nin ileri gelenleri kaçıp Basra'ya sığındılar. Basra'da Mus'ab b. Zübeyr⁷⁰ vardı. Eşraftan çok sayıda kişi gidip Mus'ab'a katıldılar.

70 Mus'ab b. Zübeyr: Mus'ab, Ubeydullah b. Zübeyr'in kardeşidir.

Muhtâr; Şebes b. Rib'î, Amr b. el-Haccâc, Muhammed b. el-Eş'as'ın, Ömer b. Sa'd ile birlikte Kûfe eşrafından birtakım insanlarla Basra yolunu tuttuklarını haber alınca kendi özel adamlarından Ebü'l-Kalûs eş-Şebâmî isimli kişiyi bir grup süvariyle onları yakalamak üzere gönderdi. Ebü'l-Kalûs, el-Mezâr⁷¹ mıntıkasında onlara yetişti. Bu grup Ebü'l-Kalûs ile çarpıştı. Bir saat süren çarpışmada yenildiler ve Ömer b. Sa'd, Ebü'l-Kalûs'un eline düştü, kalanları kurtuldular. Ebü'l-Kalûs, Ömer b. Sa'd'ı, Muhtâr'a getirdi. Muhtâr: "Seni elime geçiren Allah'a hamd olsun. Vallahi senin kanını akıtarak Muhammed ailesinin kalbine huzur vereceğim. Ey Kesyân! Onun boynunu vur!" dedi. Bundan sonra emri üzerine Ömer'in boynu vuruldu. Başını alıp Medine'de Muhammed b. el-Hanefiyye'ye gönderdi. Kûfelilerden A'şâ Hemdân bu konuda şu dizeleri dile getirdi:

*Unutamam Hemdân'ı sabahleyin ararken bu kılıçlarla
Didik didik ettik her yeri, yandılar bir damla suya!
Kırılıp gitti eşrafımız o mahallerde
Geldi çeteler peş peşe üzerimize!
[276] Helak etti kılıçları bizden nice yiğidi!
Şikâyetim Allah'a bu dehşetli musibetleri!
Kırıp geçirdi bizi Muhtâr her bulduğu yerde
Ne zamandır bu böyle! Dopdolu acayıpliklerle!*

Muhtâr, Şimr b. Zi'l-Cevşen'in Destümîsân'da⁷² Âmir b. Sa'sa'a oğullarından bir grupla ikamet ettiğini, Basralıların kendilerinin ölümüyle sevinmemeleri için buraya girmek istemediklerini haber alınca Becîle'nin azatlısı Zirbî'yi yüz asil ata binmiş süvarilerle üzerlerine gönderdi. Zirbî, kuvvetli bir teşvikle bu süvarileri yürüttü. On süvari hariç taraftarları, kendisinden ayrıldı ve karşı tarafa geçti. Onlara yetişti, onlar savaş için hazırlanmışlardı. Şimr, Zirbî'yi mızrak darbesiyle öldürdü. Zirbî'nin on arkadaşı hezimete uğradı, kalan kişiler onlara yetişti. Onlar Şimr ve arkadaşlarının peşine düştüler, ancak onlara yetişemediler. Şimr yoluna devam ederek Basra yakınlarında Sâdemâh denilen bir yerde konakladı ve orada

71 *el-Mezâr*: Vâsıt'la Basra arasında bir beldedir.

72 *Destümîsân veya Destmîsân*: Ehvâz'ın küçük kasabalarından biridir. Bazıları Basra'nın kenar köyleridir, demişlerdir.

ikamet etti. Kays b. el-Eş'as, Basra'ya gelip halkın kendisinin ölümüne sevinmesine tenezzül etmedi ve Abdullah b. Kâmil'den sığınma dilemek üzere Kûfe'ye geri döndü. Abdullah, Muhtâr'ın gözünde kendine en yakın isimlerdendi. Abdullah, Muhtâr'a yöneldi ve ona: "Ey Emîr! Kays b. el-Eş'as benden eman diledi, ben de verdim. Ona olan komşuluğumu kabul et," dedi. Muhtâr, ona uzun bir süre cevap vermedi. Kendisini konuşarak oyaladı. Sonra ona dönerek, "Bana yüzüğünü göster," dedi. Abdullah yüzüğünü ona verdi. Muhtâr bu yüzüğü parmağına takarak uzun bir süre bekledi. Sonra Ebû Amra'yı çağırdı ve yüzüğü ona verdi. Kendisine gizlice: "Abdullah b. Kâmil'in karısına git, ona 'Bu senin kocanın yüzüğüdür ve beni Kays b. el-Eş'as'ın yanına koyman için paroladır. Ben onu Muhtâr'dan kurtarmaya yarayacak bazı meseleleri kendisiyle tartışmak istiyorum de,'" dedi." Kadın da onu Kays b. el-Eş'as'ın yanına soktu. Ebû Amra, kılıcını çekti, Kays'ın kafasını vurdu, başını alıp Muhtâr'a getirdi ve onun önüne attı. Muhtâr: "İşte bu Hz. Hüseyin'in kadifesidir," dedi. Bu sözü söylemesinin sebebi şuydu: Kays b. el-Eş'as Hz. Hüseyin öldürüldüğünde üzerindeki kadife örtüyü almıştı ve ona: "Kays Katife," deniliyordu. Abdullah b. Kâmil "*innâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn*" (Biz Allah'tan geldik ve O'na döneceğiz) dedikten sonra Muhtâr'a: "Benim komşumu, misafirimi ve zamanlar boyu dostumu katlettin," dedi. Muhtâr: "Allah aşkına sus, Peygamber'in kızının oğlunun katillerine eman vermeyi helal mi görüyorsun?" dedi.

Sonra Muhtâr, Kûfelilerle arasındaki savaşta onlardan aldı- [277] ğı esirleri getirtti ve birer birer boyunlarını vurmaya başladı. Sıra Sürâka el-Bârikî'ye gelince Muhtâr'ın huzurunda ayağa kalktı ve şu beyitleri okudu:

*Kim dedi Muhtâr'a ki biz,
Sıçradık ki buna mecburduk!
İsyân ettik ama şirki din görmedik,
Çıkışımız cahilceydi, azdık ve kendimizi helak ettik!*

Sonra Muhtâr'a hitaben: "Ey Emîr! Eğer siz bizimle savaşan kimseler olsaydınız, bizi öldürmeyi istemezsiniz," dedi. Muhtâr: "Sizinle çarpışanlar kimdi?" deyince Sürâka: "Kır atlara

binmiş beyaz yüzlü insanlar!" dedi. Muhtâr: "Bunlar meleklerdir, yazıklar olsun sana, şayet sen onları görmüşsen, seni onlara bağışlayacağım," dedi ve sonra onu salıverdi. Sürâka kaçarak Basra'ya sığındı ve orada şu beyitleri dile getirdi:

*Dikkat! Bildir ki Ebû İshâk'a ben,
Sessiz boz ve koyu doru atlar gördüm
Gösterildi bana görmediği gözlerimin
İkimiz de biliyoruz, uzmanıyız hurafelerin
İnkâr ettim dininizi uzağım ki o kadar!
Sizden ve müktullerinizden ölünceye kadar!*

Kûfelilerin yaşlısı ve efendisi Esmâ b. Hârice el-Fezârî cainından endişe ederek Muhtâr'dan kaçtı. Sevenlerinden ve ailesinden bir grupla birlikte "Zerve" denilen Esed oğulları suyunun başında konaklayarak ikamet etti.

Hız. Hüseyin'in katillerinin elebaşlarından olan Amr b. el-Haccâc, Basra'ya gitmek üzere kaçtı. Öldürülüp de düşmanlarının sevinmesinden korktu ve "Serâf" denilen yere döndü. Suyun sahipleri: "Buradan git! Biz Muhtâr'dan emin değiliz," dediler. Bunun üzerine Amr b. el-Haccâc, onların yanından kalkıp gitti. Bu sefer birbirlerini kınayarak: "Biz yanlış bir hareket yaptık," dediler. Aralarından bir grup Amr'ı geri getirmek üzere yola çıktı. Ancak Amr, onları uzaktan görünce Muhtâr'ın adamları zannetti ve el-Büyeyde⁷³ denilen yerde kumluk arazinin yolunu tuttu. Buraşı Hammaratu'l-Kayz denilen yerdeydi. Hammaratu'l-Kayz, Kelb kabilesi ile Tay kabilesinin arasında bir yerd. Amr burada öğle uykusu uyudu. O öldürüldü ve yanında bulunanlar, susuzluktan ölüp gittiler.

[278] Esmâ b. Hârice, Muhtâr katledilip Mus'ab b. Zübeyr Kûfe'ye girinceye kadar Zirve'de⁷⁴ kaldı. Sonra Esmâ, Kûfe'deki evine geri döndü.

Muhtâr, Kûfelileri takip edince buranın ileri gelenleri Basra'ya doğru kaçmaya başladılar. Nihayet aralarında Muhammed b. el-Eş'as dâhil olmak üzere on bin kişi Basra'ya geldi. Burada toplandılar ve Mus'ab b. Zübeyr'in huzuruna girdiler.

73 el-Büyeyde: Tedmür ve Haleb arasındaki bir su kaynağının ismidir.

74 Zirve: Burası Şam badiyesinde bir bölgenin adıdır.

Muhammed b. el-Eş'as söz alarak: "Ey Emîr! Bizim hayırlılarımızı katledip evlerimizi yerle bir eden ve topluluğumuzu dağıtıp Arap olmayanların çocuklarını omuzlarımıza bindiren ve mallarımızı bunlara mubah kılan şu yalancıyla savaşmak üzere yola çıkmınıza engel nedir? Bunların üzerine yürü, biz hepimiz seninle birlikteyiz. Kûfe'de arkamızda bıraktığımız Araplar da tümü senin yardımına koşacaktır," dedi.

Mus'ab: "Ey İbnü'l-Eş'as! Bu adamın size yaptıklarının tamamını biliyorum. Üzerine yürümeme tek engel Basralıların süvarilerinin ve eşrafının burada bulunmamasıdır. Çünkü onlar senin amcanın oğlu Mühelleb b. Ebî Sufra ile birlikte Kirman bölgesinde Ezârika'ya karşı çarpışıyorlar. Ne var ki benim bu konuda bir düşüncem var," dedi. Bunun üzerine Muhammed: "Ey Emîr! Düşüncen nedir?" dedi. Mus'ab: "Mühelleb'e bir mektup yazıp Ezârika ile ateşkes yapmasını ve beraberinde bulunanlarla bana gelmesini emretmeyi düşünüyorum. Geldikleri takdirde Muhtâr'la savaşmaya çıkabiliriz," dedi. İbnü'l-Eş'as: "Ne kadar isabetli düşündünüz. Bu mektubu ona yazın ve beni de mektubu götürecek elçi yapın," dedi. Mus'ab b. Zübeyr, Mühelleb'e bir mektup yazarak Kûfelilerin başına gelen katli ve savaşı anlattı, ona Muhtâr'ın durumunu açıkladı. Muhammed b. el-Eş'as, bu mektubu alıp Kirman'a vardı. Mektubu Mühelleb'e ulaştırdı, ona: "Ey amca oğlu! Kûfelilerin Muhtâr'dan çektiklerini duydun. Emîr Mus'ab okuduğun satırları sana yazmış bulunuyor," dedi. Bunun üzerine Mühelleb o zamanlar Ezârika'nın başı olan Katarî'ye bir mektup yazarak dilediği tarihe kadar ateşkes istedi ve bu konuda aralarında yazılı bir antlaşma yapıp anlaştıkları tarihe kadar savaş bırakmayı teklif etti. Katarî, bu teklife olumlu cevap verdi. İki taraf bu antlaşmayı yazıya geçirerek süreyi on sekiz ay olarak belirlediler.

Mühelleb, beraberinde bulunanlarla birlikte Basra'ya geldi. [279] Mus'ab, Basralılara bağışlarda bulunarak onları savaşa hazırladı. Muhtâr bu gelişmeleri haber alınca, Ahmer b. Salîti taraftarlarından altmış bin kişinin başına geçirip onların üzerine yürümesini ve savaşmasını emretti. Ahmer b. Salî, ordu-

suyla birlikte yola çıkıp el-Mezâr'a vardı. Şimr b. Zî'l-Cevşen kaçarak Basra'ya gelmeye tenezzül etmediği için buraya dönmüştü. Ahmer b. Salî, onun sığındığı yere elli süvari gönderdi. En önde yolu kendilerine gösteren Nabatlı⁷⁵ birisi vardı. Bu olay ay ışığının olduğu bir gecede gerçekleşti.

Şimr, bunların geldiğini hissedince atını çağırdı ve bindi. Aynı şekilde beraberinde bulunanlar da atlarına binip kaçtılar. Ancak söz konusu müfreze bunlara yetiştii. Çarpışmaya başladılar, bu çarpışmada Şimr ve beraberinde bulunanların tümü öldürüldü, başları kesildi ve Ahmer b. Salî'e getirildi. Ahmer, bu başları Muhtâr'a, Muhtâr da Şimr'in başını Medine'de bulunan Muhammed b. el-Hanefiyye'ye gönderdi.

Mus'ab b. Zübeyr Basralı taraftarlarıyla birlikte el-Mezâr'a doğru yola çıktı. Bu seferden el-Münzir b. el-Cârûd geri kaldı ve kendi ailesinden bir grubun bulunduğu kimselerle birlikte Kirman'a kaçtı. Abdulmelik b. Mervân'a dua etti.

Mus'ab b. Zübeyr, yoluna devam ederek el-Mezâr'a geldi, önünde Temîm kabilesinden el-Ahnef b. Kays bulunuyordu. İki grup birbirine doğru yol aldı ve aralarında çarpışma baş gösterdi. Muhtâr'ın taraftarları bu çarpışmada yenildiler ve çok zayıat verdiler, sonra Kûfe'ye doğru gittiler. Mus'ab onları kovaladı ve yolda rastladığı bütün taraftarlarını katletti, elinden çok azı kurtuldu.

A'şâ Hemdân bu konuda şu beyitleri dile getirdi:

*Duymadın mı ne geldi başına Şibâm'ın?
Ureyne neye uğradı yanında el-Mezâr'ın!
Orada aldılar şiddetli bir darbe
Aldılar dosdoğru mızraktan darbe
Sanki yıldırım indi buluttan tepelerine
Orada felaket yağdı yukarıdan enselerine!
Üzülmedim durumlarına o gün
Fakirliğim hem de zenginliğimde
Fakat sevindim ben huzur doldu uykum
Onların ölümünden huzur doldu içim*

75 Nabât: Basra ve Kûfe arasında geniş yataklı vadide kalan kimselerdir.

Mus'ab, ordusuyla birlikte Kûfe'ye doğru yola çıktı. Dicle'yi [280] geçti, Kesker arazilerine çıktı. Burada el-Füccâr oradan Nec-rânîye'ye geçerek Kûfe'ye yaklaştı.

Muhtâr taraftarlarının öldürüldüğünü haber alınca beraberinde bulunan askerlerine çağrıda bulunarak onları mal ve silahla takviye etti. Sonra Mus'ab b. Zübeyr'e doğru Kûfe'den yola çıktılar ve Basriyyîn Nehri'nde iki zümre karşı karşıya geldi. Aralarında çarpışma başladı. Muhtâr'ın taraftarları çok büyük zayıat verdi. Bu çarpışmada, (Muhtara karşı savaşan) Muhammed b. el-Eş'as ve Ömer b. Ali b. Ebû Tâlib öldürüldü.

Ömer b. Ali, Hicaz'dan Muhtâr'la çarpışmak üzere gelmişti. Muhtâr ona: "Yanında Muhammed b. el-Hanefiyye'nin mektubu var mı?" deyince Ömer: "Hayır, yanımda hiçbir mektup yok," dedi. Muhtâr: "Dilediğin yere gidebilirsin. Benim nazarımda hiçbir hayrın yok," dedi ve onun yanından çıktı, Mus'ab'a doğru yürüdü. Mus'ab, onu yolun bir kısmında karşıladı ve ona yüz bin dirhem verdi. O, Mus'ab'la birlikte yola çıkarak savaşa katıldı ve orada öldürülenlerin arasında o da vardı. Muhtâr mağlubiyete uğrayarak Kûfe'ye sığındı. Mus'ab onu takip etti, onun ardından o da Kûfe'ye girdi. Muhtâr, emîrlik sarayına sığınmıştı. Mus'ab o tarafa yöneldi, devesini çöktürdü ve bu sarayı kırk gün kuşattı. Öte yandan Muhtâr bu kuşatmadan derin endişe duymaya başladı. Özel adamlarından Sâib b. Mâlik el-Eş'arî'ye: "Ey Şeyh! Bizi er meydanına çıkar! Din adına değil, şerefimiz adına çarpışalım," dedi. Sâib: "*İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn*" dedikten sonra; "Ey Ebû İshâk! Halk, senin bu işe hesap sormak için kalktığını zannediyor," dedi. Muhtâr: "Hayır! Yemin ederim ki ben bu işe dünyalık elde etmek için kalkıştım. Ben Abdulmelik b. Mervân'ın Şam'ı, Abdullah b. ez-Zübeyr'in Hicaz'ı, Mus'ab'ın Basra'yı, Necdet el-Harûrî'nin el-Arûz'u,⁷⁶ Abdullah b. Hâzim'in Horasan'ı ele geçirdiklerini gördüm. Bense bunların hiçbirinden aşağı değilim, fakat istediğime ancak Hüseyin'in intikamını almaya davet etmekle ulaşabilirdim," dedi. Sonra "Evladım! Atımı ve

76 el-Arûz: Bahreyn ve el-Yemâme ile çevrelerinin adıdır.

[281] zırhımı getir," dedi. Zırhı getirildi, onu giydi, atına bindi. Sonra "Bu gördüklerimi gördükten sonra yaşamaya lanet olsun! Kapıcı! Aç kapıyı!" dedi. Kapıcı kapıyı açtı, Muhtâr, beraberinde korumaları olduğu hâlde dışarı çıktı ve Mus'ab'ın taraftarlarıyla şiddetli bir savaşa tutuştular. Muhtâr ve taraftarları yenildi. Muhtâr korumalarının arasında saraya doğru yürüdü ve altı bin taraftarı saraya girdi. Muhtâr'la birlikte yaklaşık üç yüz kişi kaldı. Mus'ab'ın taraftarları, sarayın kapısını ona karşı kapattılar. Muhtâr, beraberindekilerle birlikte sarayın bahçesine sığındı. Taraftarlarını teşvik edip savaşa kışkırtmaya yöneldi. Muhtâr, beraberinde bulunanların büyük bir kısmı öldürülünceye kadar savaşa devam etti. Mühelleb'in taraftarlarından Hanîfe oğullarından iki kardeş onun üzerine hamle yaparak kılıç darbesiyle onu yere yıktılar ve üzerine yürüyerek kafasını kestiler ve başını Mus'ab'a getirdiler. Mus'ab, bu iki kardeşe otuz bin dirhem bağış verdi.

Süveyd b. Ebû Kâmil, Muhtâr'ın öldürülüşünü şu beyitlerle tarihe mal etti:

*Bilsem keşke ne zaman gider develer
Ulaştırır hacılara tatlı tatlı haberler
Ayırdık yalancının gövdesinden kellesini
Önce mızrak sonra kılıç, açan başörtülerini.*

Mus'ab, Muhtâr'ın başını Abdullah b. Abdurrahmân ile birlikte Abdullah b. ez-Zübeyr'e gönderdi. Abdullah olayı şöyle anlatır: Yatsı vaktinden sonra Mekke'ye ulaştım, camiye vardım. Abdullah b. ez-Zübeyr namaz kılıyordu, oturup onu bekledim. O seher vaktine kadar namaz kılmaya devam etti. Sonra namazını bitirdi. Kendisine yaklaştım ve fetih mektubunu verdim. Mektubu okudu, kölesine verdi ve "Onu yanında tut," dedi. Kendisine: "Ey Müminlerin Emîri! Bu baş şu anda benimle birlikte," dedim. Abdullah: "Ne istiyorsun?" deyince ben: "Ödülümü," dedim. Abdullah: "Getirdiğin başı ödül olarak al!" dedi. Ben de onu terk ettim ve dönüp gittim.

[282] Denilir ki: Muhtâr öldürölüp de her şey Abdullah b. ez-Zübeyr açısından yoluna girince, o Abdullah b. Abbâs'la, Muhammed b. el-Hanefiyye'ye: "Ya bana biat edersiniz ya da ci-

varımdan çıkıp gidersiniz!” diye haber gönderdi. Abdullah b. Abbâs’la Muhammed, Mekke’den çıkıp Tâif’te konakladılar ve orada ikamet etmeye başladılar. Abdullah b. Abbâs, Tâif’te vefat edince namazını Muhammed b. el-Hanefiyye kıldırdı. Muhammed b. el-Hanefiyye Tâif’ten çıkarak Eyle’ye⁷⁷ geldi. Muhammed, Abdulmelik b. Mervân’a bir mektup yazarak onun yanına gitme ve civarına konaklama izni istedi. Abdulmelik ona: “Arka tarafın sana daha geniştir, sana ihtiyacımız yok,” şeklinde cevap verdi. Muhammed b. el-Hanefiyye o yıl Eyle’de kaldı. Sonra burada vefat etti.

Muhtâr öldürüldüğü zaman İbrâhîm b. el-Eşter, onun (Muhtâr’ın) el-Cezîre eyaletinin idarecisi bulunuyordu. İbrâhîm, Mus’ab’a bir eman dileme mektubu yazdı. Mus’ab, ona bir mektup yazarak kendisine gelmesini emretti. İbrâhîm gelip ona biat etti. Mus’ab, bütün işlerini ona havale etti ve ona iyilik ve lütuflarda bulundu.

Saraya giren altı bin kişi iki aydır orada sığınmış vaziyettedirler. Nihayet Muhtâr’ın sarayda stokladığı yem ve yiyecek bitti. Bunlar, eman dilediler. Mus’ab onlara ancak kendi hükmüne boyun eğmek şartıyla eman verdi. Bunlar Mus’ab’a: “Senin hükmüne boyun eğiyoruz,” şeklinde haber gönderdiler. Açlıktan bitkin düşünce boyun eğdiler. Bunların tümünün boynu vuruldu, sayıları iki bin Arap, dört bin de Arap olmayan unsur olmak üzere altı bindi. Mus’ab, Muhtâr’ın iki karısı Semura b. Cündüb’ün kızı Ümmü Sâbit, Nu’mân b. Beşîr’in kızı Amra’yı çağırды. Onları Muhtâr’dan uzak olmaya davet etti. Ümmü Sâbit, Muhtâr’dan uzak olduğunu söyledi. Anra ise buna razı olmadı. Mus’ab’ın emri üzerine Cebbâne’ye⁷⁸ çıkarıldı ve boynu vuruldu. [283]

Sairlerden biri bu konuyu şu dizelerle anlattı:

*Nazarımda doğrusu acayibin de acayibi,
Hür, beyaz ve güzel kadının katli!
Öldürdüler onu günahsız yere*

77 Eyle: Kızıldeniz kenarında bir şehirdir. Bazıları cumartesi gününün kutsallığına saygı göstermeyen Yahudilerin şehridir, demişlerdir.

78 Cebbâne: Hîre ve Kûfe arasında bir yerdir.

*Allah için ne kadar hayırlı bir kimse!
Çarpışma yazılmış bize bir de öldürmek
İffetli kadınlara da çalım satarak yürümek!*

Saîd b. Abdurrahmân b. Hassân b. Sâbit bu olayı şu şekilde dizelere dökmüştür.

*Hayret etmedi mi kimse bir kadının katline!
Dinde ihlaslı, hayran herkes edebine!
Mümin, gafil ve günahsız zümreden
Uzaktır yalan, bühtan, şüphe ve şekten!
Allah'ın kitabına riayet vaciptir bize katilde
Kadınlarsa zayıf yaşarlar örtü ve tesettürde!
Dedim ki değilim haksız Amr b. Mâlik!
Öldürülür mü haksız yere kuşku çekmez değil muhalif
Geçti Zübeyr ailesi intikamda bizi hep
Savunduk herkesi o yer, el-Bâriku'l-Eşib'de!
Geçerse günleri alırlar karşılığını dinle
Öldürerek, esir ederek eğri kemiklerini öfkeyle*

Sonra Mus'ab b. Zübeyr, Kûfe'de saraya indi ve valileri tayin etti. Haracı topladı. Basra'ya Ubeydullah b. Ma'mer et-Teymî-ye'yi vali tayin etti. Mühelleb'i, Ezârika ile savaşmak üzere geri gönderdi.

Denilir ki: Abdullah b. ez-Zübeyr açısından durum yatışıp da Şam hariç bütün beldeler kendine boyun eğince, Abdulmelik b. Mervân, kardeşlerini ve ailesinin büyüklerini topladı. Onlara: "Mus'ab b. Zübeyr, Muhtâr'ı öldürmüş, Irak ve diğer beldeler ona boyun eğmiş. Onun kendi yurdunda sizinle savaşa tutuşmayacağından emin değilim. Bir kavim kendi yurdunda saldırıya uğrarsa ancak zelil düşer. Fikriniz ve görüşünüz nedir?" dedi. Bîşr b. Mervân söz alarak, "Ey Müminlerin Emîri! Askerlerini etrafında bir araya getirmen, uzaktakileri [284] kendi birliklerine katman fikrindeyim ve onun üzerine yürüyerek süvariye süvari, piyadeye piyade saldırmanın isabetli olduğunu düşünüyorum. Zafer, Allah'tandır," dedi. Orada bulunanlar da, "İsabetli fikir budur, buna göre hareket et. Biz senin yanında kuvvet ve destek olacağız," dediler. Bunun üzerine Abdulmelik b. Mervân, elçilerini Şam'ın köy ve kasabalarına göndererek toplanmalarını istedi. Böylece Şam'ın bütün

askerleri onun yanında toplandılar. Sonra hep birden yürüyüşe geçtiler ve Abdulmelik herhangi bir yerde konaklamadı.

Mus'ab b. Zübeyr, Abdulmelik'in yola çıktığını haber alınca, etraftaki kuvvetleri yanına topladı. Uzaktakileri yanına getirtti. Savaşa hazırlandı, sonra onunla savaşmak için yola çıktı. İki ordu Deyrû'l-Hânât'ta karşı karşıya geldi.⁷⁹ Abdulmelik'in maiyetinde bulunan Adî b. Zeyd b. Adî şu beyitleri okudu:

*Yemin olsun çıktı atlarımız çöle
Dicle kenarında Mus'ab'a öyle!
Çekerler uzun mızrakları
Dosdoğru Temren'i, uçları
Parlak yüzlü gençlerle,
Güzel huylu, sahipler mertebelere!*

Mus'ab'ın taraftarları, Abdulmelik'in taraftarlarının çokluğunu görünce birbirlerine büzüldüler ve korkuya kapıldılar. Mus'ab birlikte yürüdüğü Urve b. el-Mugîre'ye: "Ey Urve! Yanıma yaklaş sana bir şey söyleyeceğim," dedi. Urve yaklaşıncaya: "Bana Hz. Hüseyin'in durumunu haber ver. Başına o musibet gelince ne yaptı?" diye sordu. Urve şöyle devam etti: Ben onunla Hz. Hüseyin'in sözlerini, İbn Ziyâd'ın hükmüne boyun eğmesi teklifini ve onun da bu teklifi kabul etmeyip ölünceye kadar sabrettiğini anlattım.

Mus'ab atının boynuna kamçıyla vurarak şu beyti okudu:

*Taff'taki Hâşim oğulları buldular teselli
Buldular teselli, iyilere önerdiler teselli*

Abdulmelik, sempatilerini kazanmak, kendine itaate girmelerini teklif etmek için Mus'ab'ın taraftarlarının elebaşlarına bir mektup yazdı ve onlara bol bol mal vermeyi önerdi. Abdulmelik'in mektup yazdığı kişilerden birisi İbrâhîm b. el-Eşter'di. [285] İbrâhîm mühürlü mektubu alıp Mus'ab'a verdi ve "Ey Emîr! Bu, fâsık Abdulmelik b. Mervân'ın mektubudur," dedi. Mus'ab: "Okusaydın ya!" deyince İbrâhîm: "Sen okumadan mektubu açmayı ve okumayı uygun bulmadım," dedi. Bunun üzerine Mus'ab mektubu açtı ve şu satırlarla karşı karşıya geldi:

79 Deyrû'l-Hânât: Bağdat'a yakın, Dicle'nin batısındadır. Burası iki ordunun karşı karşıya geldiği yerdir.

"Bismillahirrahmânirrahîm! Müminlerin Emîri, Allah'ın kulu Abdulmelik'ten, İbrâhîm b. el-Eşter'e. Şimdi ben senin bana itaate önceden yapılmış bir azarlama sebebiyle girmediğini biliyorum. Fırat ve bu nehrin suladığı topraklar senin olsun. Sana itaat edenlerle birlikte bana katıl. Allah'ın selamı üzerine olsun."

Mus'ab: "Bunu yapmana engel olan nedir Ey Nu'mân'ın oğlu?" deyince İbrâhîm: "Bana Abdulmelik doğuyla batı arasını verse bile, Safiyye'nin oğlu aleyhine Ümeyye oğullarına yardım etmem," dedi. Mus'ab: "Ey Ebü'n-Nu'mân! Allah sana hayır mükâfat versin!" dedi. İbrâhîm, Mus'ab'a: "Ey Emîr! Abdulmelik'in senin taraftarlarının önde gelenlerinin tümüne bana yazdığı gibi bir mektup göndermiş olmasından hiç şüphe etmiyorum ve onların Abdulmelik'e gönülden meylettikleri konusunda şüphem yok. Bana müsaade et, sen işini bitirene kadar onları hapse atayım. Eğer zafer kazanırsan onları aşiretlerine verirsin, mağlup olursan tedbirli davranmış olursun," dedi. Mus'ab: "Böyle yaparsam müminlerin nezdinde beni protesto ederler," dedi. İbrâhîm: "Ey Emîr! Vallahi bugün senin için Müminlerin Emîri diye bir kimse yoktur. Senin için tek yol ölümdür. Şerefle ve haysiyetle öl gitsin!" dedi. Mus'ab: "Ey Ebü'n-Nu'mân! Bu hem benim hem de senin için tek çıkar yoldur. Ölüme beraber gidelim," deyince İbrâhîm: "Vallahi ben buna seve seve razıyım," dedi. Birlikler Deyrû'l-Câselîk'e⁸⁰ (Katolik Kilisesi) varınca geceyi orada geçirdiler. Sabah olunca İbrâhîm b. el-Eşter itham ettiği topluluğun o gece gittiğini ve Abdulmelik b. Mervân'a iltihak ettiklerini gördü. Mus'ab'a: "Düşüncemi nasıl buluyorsun?" dedi. Sonra iki grup birbirine doğru ilerledi, çarpışmaya başladılar. Rebîa oradan çekildi. Rebîa kabilesi, Mus'ab'ın sağ tarafında bulunuyordu. Onlar, Mus'ab'a: "Senin yanında da, karşında da yer almayacağız!" dediler. Ehlû'l-Hifâz⁸¹ Mus'ab'la birlikte sabit kaldılar. Bunlar en önde İbrâhîm b. el-Eşter olmak kay-

80 *Deyrû'l-Câselîk*: Bağdat'ta Hristiyan zümresinin başıdır. Bu kişi Antakya Patriği'ne bağlıdır. Deyrû'l-Câselîk Irak'taki kiliselerden birisidir.

81 *Ehlû'l-Hifâz*: Şereflerini savunan, boyun eğmek ve teslim olmayı kabul etmeyen gururlu kimselerdir.

dıyla savaştılar ve bu çarpışmada İbrâhîm öldürüldü. Mus'ab, İbrâhîm'in öldürüldüğünü görünce ölmek istedi. Atından yere indi. Kendisini korumakta olan taraftarları da yere indiler. Onların çoğu öldürülünceye kadar çarpıştılar. Kalan kuvvetler de Mus'ab'dan uzaklaşıp dağıldılar. Ubeydullah b. Zâbyân, ona saldırıda bulunarak kılıç darbesiyle arkadan vurdu. Mus'ab onun arkadan geldiğini fark etmemişti. Bu kılıç darbesiyle yere yığıldı ve kendisinin işi bitirildi. Başı gövdesinden ayrıldı ve Abdulmelik'e getirildi. Abdulmelik, Mus'ab'ın başını görünce çok üzüldü ve "Kureyş, Mus'ab gibisini ne zaman doğuracak? Onun sulhu kabul etmesini ve malımı kendisine bölmeyi isterdim," dedi. Mus'ab b. Zübeyr katledilince beraberinde bulunan taraftarları Abdulmelik'ten eman dilediler. O da kendilerine eman verdi. Abdullah b. Kays er-Rakkiyyât bu durumu şu şekilde dizelere döktü:

*Geldi iki şehre de hem zillet hem de âr!
Deyrû'l-Câselîk'te maktul, orada vermiş karar!
Sabretmedi savaşta Bekir b. Vâil
Kalamadı cephede Temîm, bunu bil!
Fakat zayı oldu ahit ve zimmet
Kalmadı orada ne bir Arap ne de cömert!*

Mus'ab, 15 Cemâziyelevvel 72 [691] Perşembe günü öldürüldü. Abdulmelik insanlarla birlikte yola çıkarak Kûfe'ye girdi. Kûfelileri kendine biata davet etti. Onlar da buna uydular. Abdulmelik, Abdullah b. ez-Zübeyr'le savaşmak üzere askerlerini Tihâme'ye gönderdi. Bu savaş için Kudâme b. Maz'ûn'u görevlendirdi ve orduya sefer emrini verdi. Abdulmelik ise Şam'a geri döndü.

Haccâc

Abdulmelik, Haccâc b. Yûsuf'u Abdullah b. ez-Zübeyr'le savaşmak üzere gönderdi. Kudâme b. Maz'ûn'u ise görevden azletti. Haccâc yola çıkarak Tâîf'e indi ve orada bir ay kaldı. Sonra Abdulmelik'e bir mektup yazarak: "Ey Müminlerin Emîri! Fikrini işletmek, ordusunu harekete geçirmek, taraftarlarını toplamak, dağılan birliklerin kendisine yeniden katılması için Abdullah b. ez-Zübeyr'e daha ne kadar mühlet verecek-

sin. Onun hakkından gelmem için bana müsaade et," dedi. Abdulmelik de ona bu izni verdi. Haccâc arkadaşlarına: "Hac için hazırlanın," dedi; çünkü bu olay hac mevsiminde olmuştu. Sonra Tâîf'ten yola çıkarak Mekke'ye girdi ve Ebû Kubey's Dağı'na mancınık yerleştirdi. Ukayşer el-Esedî bu durumu şu şekilde anlatır:

*Görmedim hiçbir ordu aldanan hacca bizim gibi,
Görmedim hiçbir ordu böylesine gafil bizden gayrı!
İlerlerdik Beytullah'a indirdik örtüleri,
Taşlarımızla, çocukların düğünde oynadığı gibi!
İlerledik Beytullah'a salı günü Minâ'dan!
Başsız fil göğsü gibi orduyla oradan!
Sakîf ve mülkünden kurtarmazsan bizi eğer
Kılarız namaz bela ve musibet günü buna değer!*

Haccâc, İbnü'z-Zübeyr'i istedi. O kaçtı. Haccâc, İbnü'z-Zübeyr'i sıkıştırdı. İbnü'z-Zübeyr mescide (Kâbe'ye) girerek ondan korundu. Haccâc mancınığı İbn Huzeyme el-Has'amî'ye verdi. Huzeyme, bu silahla mescitte bulunanların üzerine taş atmaya başladı. Bir yandan da:

*Çalım satan erkek deve gibiyiz rakibine
Onunla taş atarız sığınan mescit ehline!*

diyordu. İbnü'z-Zübeyr ve arkadaşlarının uğradığı muhasara ağırlaşınca, Sehm oğulları kendi kapılarından çıktı. Bunun üzerine İbnü'z-Zübeyr dedi:

*Kaçtı Selâmân, kaçtı Nemir
Olacaksın onlarla kaçma bunu bil!*

Şamlılar, Mescid-i Harâm'a girmeye başladılar. İbnü'z-Zübeyr, onlara saldırıyor ve mescitten çıkarıyordu. Sonra atılan bir taş İbnü'z-Zübeyr'in alnına rast geldi ve yüz üstü yere düştü. Sonra üzerine hamle yaptılar. O, ayağa kalktı ve dedi:

*Akmıyor kanı yaralarımızın topuklarımız üzerine
Akıyor kanımız akıyor ayaklarımız üzerine!*

Sonra arkadaşlarına dönerek: "Kapıda bulunanların üzerine yürüyün, hamle yapın. Beni aramaları ve soruşturmaları sakın sizi engellemesin! Çünkü ben ilk öncü birlikte olacağım," dedi. Sonra çıktı, taraftarları da onunla birlikte çıktılar.

Haccâc'ın adamlarıyla şiddetli bir çatışmaya tutuştular ve sonunda İbnü'z-Zübeyr'in yanındakilerin tümü öldürüldü ve İbnü'z-Zübeyr'i dört bir tarafından kuşattılar. Sonra kılıç dar- [288] beleriyle onu öldürdüler. Haccâc'ın emri üzerine İbnü'z-Zübeyr asıldı. Abdullah b. Ömer, İbnü'z-Zübeyr'in asılmış cesedi yanından geçerken, "Allah sana rahmet eylesin Ebû Bekir! Vallahi sen oruca da namaza da düşkündün. Ne var ki dünyayı layık olduğu değerden daha yukarıya çıkarttın. Oysa dünya buna layık değildi. İçinde en kötüsü bu olan bir ümmet, doğru bir ümmettir," dedi. İbnü'z-Zübeyr, 17 Cemâziyelâhir 73/692 Salı gecesi öldürüldü.

Abdullah b. ez-Zübeyr öldürülünce kardeşi Urve b. Zübeyr, Haccâc'dan kaçarak Şam'a geldi ve Abdulmelik b. Mervân'dan eman diledi. O da kendisine bu emanı verdi. Ona ikramda bulundu ve yanında kaldı. Haccâc, Abdulmelik'e Abdullah b. ez-Zübeyr'in mallarının kardeşi Urve'nin yanında olduğunu ve onları kendisinden almak için onu göndermesini bir mektupla bildirdi. Abdulmelik bekçilerinden birisine: "Git, Urve'yi Haccâc'a götür," dedi. Urve: "Ey Mervân oğulları! Öldürdüğünüz kimseler zillate düşmedi. Aksine malik olduğunuz kimseler zillate düştü," dedi. Bu söz üzerine Abdulmelik utandı, kararından vazgeçti ve Urve'yi salıverdi. Haccâc'a da: "Urve'ye ilişme, ona dokunma yetkisini vermiyorum," dedi. Haccâc Mekke'de insanlar hac görevlerini ifa edinceye kadar kaldı. Sonra emri üzerine Kâbe yerle bir edildi ve binası yeniden yapıldı. İşte günümüze kadar ayakta olan bina, Haccâc'ın yaptırdığı bu binadır. Bu yıl içerisinde Abdullah b. Ömer yetmiş dört yaşında vefat etti. Zî Tuvâ'da⁸² Muhacirler Mezarlığı'na defnedildi. Abdullah b. Ömer'in künyesi, Ebû Abdurrahmân'dı. Aynı yıl asıl adı Sa'd b. Mâlik olan Ebû Saîd el-Hudrî de vefat etti. Yine bu yıl Ebû [289] Abdullah künyeli Râfî b. Hudeyc seksen altı yaşında vefat etti.

Denilmiştir ki: Abdulmelik, 76/695 yılında dirhem, ondan sonra da dinar basılmasını emretti. İslam döneminde paraların basımını ilk emreden kişi Abdulmelik oldu. Bundan önce

82 Zî Tuvâ: Mekke-i Mükerrreme'ye yakın bir yerin adıdır.

halkın elindeki dirhem ve dinarlar, Acemlerin bastıkları paralardı. Bu yıl Câbir b. Abdullah doksan yedi yaşında vefat etti.

İbnü'l-Eş'as

Sonra Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Eş'as b. Kays, Haccâc'a isyan etti. Onun isyanının sebebi şu olaydı: İbnü'l-Eş'as bir gün Haccâc'ın huzuruna girer. Haccâc ona: *"İnneke le men-zarânî= yakışıklısın"* deyince Abdurrahmân: *"Evet vallahi mahbirânî= haberciyim"* der. Abdurrahmân ayağa kalkar, Haccâc'ın huzurundan çıkar; Haccâc, yanında bulunan kimselere: *"Bu adama gözüm ilişir ilişmez boynunu vurmayı istedim,"* der. Orada o anda Âmir eş-Şa'bî de bulunmaktadır. Abdurrahmân, Haccâc'ın huzurundan çıkınca kapıda oturur, Şa'bî'nin çıkmasını bekler. Şa'bî çıkınca yanına giderek, *"Emîr ben huzurundan çıktıktan sonra benim hakkımda herhangi bir şey söyledi mi?"* der. Şa'bî: *"Söylersem kimseye söylemeyeceğine dair bana sağlam bir söz veriyor musun?"* der. O da söz verir. Bunun üzerine Şa'bî, Haccâc'ın söylediğini ona aktarır. Abdurrahmân: *"Vallahi boynunun ipini kesmeye gayret edeceğim,"* der. Abdurrahmân, Kûfe'nin abit ve kurralarıyla birlikte yola çıkar. Onlara: *"Ey insanlar! Bu zorba Haccâc'ı görüyor musunuz insanlara ne yapıyor? Allah için gazap etmiyor musunuz? Sünnetin öldürüldüğünü, ahkâmın riayet edilmez olduğunu, yasakların açıktan işlendiğini, öldürmenin her tarafa yayıldığını görmüyor musunuz? Allah için gazaba gelin, benimle birlikte çıkın, size sessiz kalmak helal değildir!"* der. Abdurrahmân halkın arasında bu şekilde konuşmaya devam eder, nihayet kurralar ve abitler onun bu isteğine olumlu cevap verirler. İbnü'l-Eş'as, onlara çıkacakları bir gün belirler.

- [290] Hep birlikte yola çıkarlar. Bunları gören insanlar da peşlerindenden gelir. Nihayet Ehvâz'a konaklarlar. Sonra Haccâc'a bir mektup yazarak şu beyti gönderirler:

*İndirdi kralları yürüdü sancağı altında birisi
Urâ ağacı ve kavimlerin efendisi!*

Haccâc, mektubunu Abdulmelik b. Mervân'a gönderir. Abdulmelik cevabında şu beyitleri yazar:

*Uyandıran gibiyiz kaya kuşunu ben ve onlar
Uyarılmazsa gitmez kuş, gitmez konaklar!
Zannederim zamanın belaları benim yüzümden ola
Sevk edecek onları haşin ve sert bir yola (bineğe)!*

Denilir ki: O gün Abdulmelik b. Mervân'a Afrikalı bir cariyeye hediye edilir. Cariyeyi Abdulmelik'in Mağrib topraklarındaki valisi Mûsâ b. Nusayr göndermiştir. Bu cariyeye, o zamanın en güzel kadınlarından biridir. Cariye o gece Abdulmelik'in yanında kalır. Ancak, Abdulmelik onun eline dokunmaktan başka hiçbir şey yapmaz ve cariyeye: "Senden önce gerçekleşmesi umut edilen bir ümit var," der. Cariye: "Seni engelleyen nedir?" deyince Abdulmelik: "Bizi övdükleri bir beyit var, engel bu beyittir," der ve beyti okur.

*Öyle bir aşiret ki savaşırsa eğer rakiple
Kaçar kadınlardan, temiz olsalar bile!*

İddiaya göre Abdulmelik yedi ay kadınlara yanaşmadan durdu. Nihayet Abdurrahmân b. Muhammed'in ölüm haberi ona gelince (bu huyundan vazgeçti).

Haccâc, Eyyûb b. el-Kırıyye'yi Abdurrahmân b. Muhammed'e göndererek ona: "Onun yanına git ve onu itaate teşvik et. Daha önceki suçlarına karşılık ona eman verdim," der. İbnü'l-Kırıyye, Abdurrahmân'a doğru yola çıkar, onu itaate davet eder ve davetinde çok ısrarlı olur. Abdurrahmân ona: "Yazık sana ey İbnü'l-Kırıyye! Büyük günahları işlemiş olmasına ve haramları helal saymasına rağmen ona itaati helal mi görüyorsun? Ey İbnü'l-Kırıyye! Allah'tan kork ve temiz kılma konusunda Allah'ın kullarına dost ol!" der. Abdurrahmân, İbnü'l-Kırıyye'nin kapısında durmuş onu kandırmaya çalışırken İbnü'l-Kırıyye sonunda kendi görevinden vazgeçer, Abdurrahmân ile birlikte kalır. Abdurrahmân ona: "Ben Haccâc'a secîli⁸³ bir mektup yazıp yaptığı işlerin kötü olduğunu bildireceğim. Fikirlerinin ne kadar çirkin olduğunu göstereceğim. Sen ne yazacağımı bana söyle," der. Eyyûb (İbnü'l-Kırıyye): "Haccâc, benim sözlerimi ve üslubumu tanır," deyince Abdurrahmân: "Dert etme! Ben en kısa zamanda onu katledeceğimizi umu-

83 Secf: Şiirde olduğu gibi kafiyelerle biten düz yazıdır.

yorum!" der. Bunun üzerine Abdurrahmân, İbnü'l-Kırıyye'ye
 [291] yazacağı şeyleri söylemeye başlar ve şu mektubu yazar:

"Bismillahirrahmânirrahîm. Abdurrahmân b. Muhammed'den Haccâc b. Yûsuf'a. Allah'a itaat edenlere selam olsun. Allah'ın indirdiğiyle hükmeden, haram yere kan dökmeyen, Allah'ın ahkâmını bir kenara bırakmayan kimselere selam olsun. Seninle savaşmak için beni gönderen, perdelerini yırtacağın işlerini karıştıracacağın zaman seninle savaşmak üzere bana güç ve kuvvet veren Allah'a hamd olsun. O zaman sen şaşkın, ne yaptığını bilmez ve üzgün bir kimse olacaksın. Hak nedir bilmeyecek, doğrulukla kaynaşmayacak, bir yırtığı yamamayacak, bitişik olan bir şeyi birbirinden ayıramayacaksın. Ele aldığın şeylerde kibirlendiğin sürece azgınlığın içinde debeleneceksin, alev içinde kalacaksın. Yapacağını düşün, onu karışı karışına ölç, çünkü sen dinden dönmüş, çok kan döken bir kimsesin. Seninle fâsık olan bir grup var. Onlar seni kendilerine benzettiler ve tıpatıp kendileri gibi yaptılar. Şimdi sen kılıç ve mızraklarla kahramanların karşısında savaşmak için hazır ol. Yaptığın işin vebalini tadacaksın. Azgınlığın sana geri dönecek vesselam."

Haccâc, bu mektubu okuyunca sözlerin İbnü'l-Kırıyye'ye ait olduğunu ve bu mektubun onun imlasından çıktığını anladı ve Abdurrahmân'a cevaben şu mektubu yazdı:

"Bismillahirrahmânirrahîm. Haccâc b. Yûsuf'tan Abdurrahmân b. el-Eş'as'a. Bidatçılara değil, takva sahiplerine selam olsun. Ben basiretini gideren ve seni şaşkın bırakan Allah'a hamd ederim. Basiretini kaybedince bana itaatten çıktın. Cemaatin dışında kaldın. Küfür üzerine asker topladın. Şükürden gafil oldun. Gizliden gizliye Allah'a hamd etme. Sıkıntılı durumlarda Allah'ın emrini bekleme. Bir günahkârın, fâsığın ve hainin yazdırmış olduğu mektubun bana ulaştı. Allah o haini benim elime geçirecektir. Onun perdelerini yırtacaktır. Bundan sonra fiil ve eyleme buyur. Kılıçlarla ve mızraklarla, kahramanlarla savaşmaya buyur! Çünkü bu sana dedikodudan daha layıktır. Selam hidayete tâbi olanlara, Allah'tan korkup sakınanlara olsun."

Abdulmelik, Abdurrahmân b. Muhammed'le savaşı için Haccâc'a Şam'ın süvarilerinden on bin kişilik bir kuvvet gönderdi.

Bu birlik Haccâc'a ulaşınca o savaşa hazırlandı ve Abdur- [292] rahmân'ın üzerine doğru yola çıktı. Onlarla Ehvâz'da karşılaştı ve çatışma başladı. Bu çatışmanın sonunda Abdurrahmân yenildi ve sakin bir şekilde gitmeye başladı. Taraftarlarından her şey alınmış, yalın ayak ve yalpayarak yürümekte olan bir kişiye rastladı. Abdurrahmân, bu kişiyi görünce şu beyitleri dile getirdi:

*Yarılmış tabanları, derdi yalın ayak kalmak!
Azdırır yarasını küçük keskin taşlara basmak!
Çıkardı toprağından onu kuvvetsizlik
Böyle olur savaşa gösteren isteksizlik
Görseydi ya rahatı ölümdе
Ölüm ki her kulun tepesinde.*

Adam: "Sen savaşta yerinde sabit kalsaydın ya seninle birlikte savaşsaydık," dedi. Abdurrahmân: "Senin gibilerle açık kalan gedik doldurulabilir mi?" dedi. Abdurrahmân yoluna devam ederek Türklerin hükümdarından can güvenliği diledi. Onun yanında kaldı. Abdulmelik, Türklerin hükümdarına bir mektup yazarak, Abdurrahmân'ın ayrılıkçı olduğunu, kendisine itaatten çıktığını ve karşı geldiğini bildirerek onu kendisine iade etmesini istedi. Türklerin hükümdarı önde gelen eşrafına dönerek: "Bu İbnü'l-Eş'as, hükümdarlarına muhalif olan bir kişidir. Ona burada sığınma hakkı vermemiz doğru değildir. Aksine kendisini hükümdarına göndereceğim ve hükümdarı onun hakkında dilediği şeyi yapsın," dedi ve Abdurrahmân'ı güvendiği kişilerden yüz kişilik bir kuvvetle Abdulmelik'e gönderdi. Yolda bir köyde sarayda konakladılar. Bu arada Abdurrahmân sarayın damına çıkarak kendini surlardan aşağıya bıraktı ve öldü.

Eyyûb b. el-Kırıyye ise Abdurrahmân'ın taraftarları arasında esir düşenlerle birlikte esir düştü ve yakalanıp Haccâc'ın huzuruna getirildi. Onun huzuruna getirildiğinde Haccâc: "Ey Allah'ın düşmanı! Ben seni elçi olarak Abdurrahmân'a

gönderiyorum. Sen görevini terk ediyor ve Abdurrahmân'a vezir ve rehber oluyorsun. Onun namına mektup yazıp süslü ifadelerde bulunuyor ve işini düzene koyuyorsun," dedi. İbnü'l-Kırıyye: "Allah, Emîr'in işlerini düzene koysun. Abdurrahmân denen adam insan kılığında şeytanın biriydi. Beni [293] büyüyle etkiledi. Sözlerinin büyüüne kapıldım. Onun dili, kalbinde olandan başka şeyleri konuşuyordu," dedi. Haccâc: "Ey iğrenç adamın oğlu! Yalan söylüyorsun! Tam tersine senin kalbin münafık ve dilin düşmanlığını gizleyendi. Sen bir işi gizledin, ama Allah açığa çıkardı. Bir fâsiğa boyun eğdin, Allah onu güçsüz kıldı. Senin vasıflarından geriye saymadığım bir şey kaldı mı?" dedi. İbnü'l-Kırıyye: "Zihnim yenidir, cevabım hazırdır," dedi. Haccâc: "Yer hakkında ne biliyorsun?" deyince İbnü'l-Kırıyye: "Emîr istediğini bana sorabilir," dedi. Haccâc: "Hindistan'dan haber ver," deyince İbnü'l-Kırıyye: "Denizi incidir, dağları yakuttur, ağacı ıtırıdır," dedi. Haccâc: "Mükrân'dan haber ver," deyince İbnü'l-Kırıyye: "Suyu azdır, hurması çok kalitesizdir, ova denen yerleri dağdır, hırsız kahrmandır. Burada asker çoğaldı mı acıkır, az olduğu zaman kaybolur," dedi. Haccâc: "Peki Horasan?" deyince İbnü'l-Kırıyye: "Suyu buz gibidir, düşmanı mücadelecidir, çok güçlüdürler, şerleri hazırdır, hayırları uzaktır," dedi. Haccâc: "Peki Yemen?" deyince İbnü'l-Kırıyye: "Arapların toprağıdır, altın madenidir," diye cevap verdi. Haccâc: "Umman?" diye sorunca İbnü'l-Kırıyye: "Sıcağı çok şiddetlidir, avı mevcuttur, halkı köledir," dedi. Haccâc: "Bahreyn?" deyince İbnü'l-Kırıyye: "İki şehir arasında çöplük bir yerdir, iki deniz arasında cennettir," dedi. Haccâc: "Peki Mekke?" deyince İbnü'l-Kırıyye: "Cefakâr insanlardır, vefakârlık onların ana karakteridir," dedi. Haccâc: "Peki Medine?" deyince İbnü'l-Kırıyye: "Lütuflkâr ve ihsan sahibi insanlardır, iyisi de vardır, kötüsü de," dedi. Haccâc: "Peki Basra?" deyince İbnü'l-Kırıyye: "Sıcağı felakettir, suyu tuzludur, nehri akar," dedi. Haccâc: "Peki Kûfe?" deyince İbnü'l-Kırıyye: "Hamâ ve Kenne arasında bir cennettir. Irak burası için toplanır, Şam buranın üzerine akar. Şam'ın soğüğundan daha aşağıdır, Hicaz'ın sıcaklığından daha yukarıdır," dedi. Haccâc:

"Peki Şam?" diye sorunca İbnü'l-Kırıyye: "Şam, oturan kadınların arasında gelindir. Mallar buraya gelir. Kahraman aslanlar burada bulunur," dedi.

Haccâc: "Annen evlatsız kalsın! İbnü'l-Eş'as için o mektupları yollayan sendin. Benim düşmanlığa tahammülüm olmadığı ve münafıklıkla bir arada bulunmayacağımı bilmiyor muydun?" dedi. İbnü'l-Kırıyye: "Ey Emîr! Yaşamama müsaade et," deyince Haccâc: "Niçin?" dedi. İbnü'l-Kırıyye: "Hata-dan sonra düzgün hareket etmek için," dedi. Haccâc: "Hayır, tam aksine ey oğlan! Ahdini bozduktan sonra hıyanet etmek için! Bana ver şu mızrağı!" dedi. İbnü'l-Kırıyye'yi dört kişi tutuyordu ve asla kıpırdayamıyordu. Haccâc, mızrağı üç kez salladı. İbnü'l-Kırıyye: "Benden üç cümle dinle, benden sonrakilere atasözü olarak kalsın," dedi. Haccâc: "Neymiş söyle," deyince İbnü'l-Kırıyye: "Her at sürçer. Her ağırbaşlı kimsenin saçmalaması olur. Her yiğidin yenik düştüğü bir zaman olur," dedi. Haccâc, mızrağı İbnü'l-Kırıyye'nin göğsünden sapladı ve olanca gücüyle içine doğru batırdı. Sonra onu içersinde hareket ettirdi, peşinden kapkara bir kan fışkırdı. Haccâc: "Develerin damarlarından da aynen böyle kan fışkırır," dedi. Sonra İbnü'l-Kırıyye'yi ayaklarıyla yokladı, gözleri kaymıştı. Haccâc, son nefesini verinceye kadar ona baktı. Sonra cesedi mahkûmların altına serilen deri üzerinde taşındı. Haccâc: "İbnü'l-Kırıyye! Bravo sana! Senden ne büyük bir edep kaybettik [294] ne sağlam ve mantıklı söz işittik!" dedi. Bundan sonra Enes b. Mâlik içeri girdi. Haccâc ona: "Haydi Enes! Bir gün Muhtâr'la, bir gün İbnü'l-Eş'as'la fitnelerin içinde gezip durmaktasın. Vallahi seni değirmen taşının buğdayı öğüttüğü gibi öğütüp un ufak etmek istedim ve okların karşısına hedef dikmek istedim," dedi. Enes: "Emîrimiz -Allah işlerini düzene koy-sun- acaba kimi kastediyorlar?" deyince Haccâc: "Seni kastediyorum, Allah senin kulağını sağır etsin!" dedi. Enes evine dönünce derhal Abdulmelik b. Mervân'a şu mektubu yazdı:

"Bismillahirrahmânirrahîm. Allah'ın kulu, Müminlerin Emîri Abdulmelik'e, Enes b. Mâlik'den. Haccâc bana hiç de la-yık olmadığı kötü ve çirkin sözler söyledi. Ona karşı bana

yardım et! Ve ona karşı beni destekle! Vesselam,” dedi. Abdulmelik, Enes’in mektubunu okuyunca çok kızdı. Sonra Haccâc’a şu mektubu yazdı:

“Haydi, İbn Yûsuf! Müminlerin Emîri’nin Enes hakkındaki görüşünü öğrenmeni istiyorum. Eğer sana cevaz verirse ileriye doğru gidersin, vermezse geri dönersin. Ey kuru üzümün çekirdeğini incelterek yiyen kadının oğlu! Ecdatlarının Tâif’te kuyu kazdıkları sırada, sırtlarında taş taşıdıkları andaki kazançlarını unuttun mu? Müminlerin Emîri’ne karşı cüretin Enes b. Mâlik’e zor gelen şeyleri yükleme derecesine mi vardı? O Enes ki altı sene Peygamberimizin (sav.) hizmetkârlığını yapmış, Efendimiz ona sırrını bildirmiş, Rabbinden kendine gelen haberleri ona vermiş. Bu mektubum eline geçtiğinde ona yaya olarak gelecek ve rızasını bildiren mektubunu alacaksın. Allah’ın selamı üzerine olsun.”

Abdulmelik’in mektubu Haccâc’a ulaşınca etrafında bulunan maiyetine “Ebû Hamza’ya gidelim!” dedi ve ayağa kalktı. Beraberindeki arkadaşlarıyla birlikte yola çıkıp Enes’e ulaştı. Ona Abdulmelik’in kendine yazdığı mektubu okuttu. Enes: “Allah Müminlerin Emîri’ne hayırla mükâfat versin. Benim bu konudaki isteğim buydu,” dedi. Haccac: “Senin razı olman esastır. Ben seni mutlu etmeye uğraşıyorum. Müminlerin Emîri’ne razı olduğuna dair bir mektup yaz,” deyince Enes, ona [296] razı olduğunu bildiren mektubu yazıp Haccâc’a verdi, Haccâc da bu mektubu postayla Abdulmelik’e gönderdi.

Denilmiştir ki: Abdulmelik’in vefat ettiği yıl takvimler 86/705’i gösteriyordu. Abdulmelik, oğlu Velîd için biat aldı. Abdulmelik’in Velîd, Süleymân, Yezîd, Hişâm, Mesleme ve Muhammed adında çocukları vardı.

Abdulmelik, oğlu Velîd’e: “Ey Velîd! Beni mezarıma koyduğun zaman ahmak cariyeler gibi gözlerinden yaş akmasın. Tam tersine izarını giy, paçalarını sıva, kaplan derisi elbiseni giy, insanları ikinci kez sana biata davet et. Her kim başıyla şöyle derse (biatı reddederse) sen kılıçla böyle (başı kes). Bundan sonra rahatsızlığı dayanılmaz hâl aldı. Sabah olunca

Velîd geldi. Meclisin kapısında durdu. Kapı kadınlarla dopdoluymdu. "Müminlerin Emîri nasıl sabahladı?" deyince, kendisine: "Sağlığına kavuşacağı umulur," denildi. Abdumelik bu sözü duyunca şöyle dedi:

Nice soran var bizi ki ister helakimizi

Nice soran kadın da gözyaşı döker sicim gibi!

Sonra emri üzerine kadınlar dışarı çıkarıldı. Aralarında Muâviye'nin oğlu Yezîd'in iki çocuğu Hâlid ve Abdullah olmak üzere Ümeyye oğullarına izin verildi. Abdumelik'in huzuruna girdiler. Abdumelik, Yezîd'in iki oğluna: "Ey Yezîd'in oğulları! Velîd'e biat konusunda sizleri muaf tutmamı ister miydiniz?" dedi. Onlar: "Bundan Allah korusun ey Müminlerin Emîri!" diye cevap verdiler. Abdumelik: "Eğer bundan başka bir cevap verseydiniz şu hasta yatağımnda katledilmenizi emrederdim," dedi. Sonra huzurundan çıktılar. Abdumelik'in ağrıları çok şiddetlendi. Bunun üzerine Ümeyye b. Ebû's-Salt'ın⁸⁴ şu beytini sıkıntılarına delil olarak gösterdi:

Keşke olsaydım gördüklerimden önce aman!

Dağların başında dağ keçilerini güden bir çoban

Abdumelik, o günü akşama varmadan ruhunu teslim etti. Abdumelik'in iktidarı yirmi bir sene altı ay sürdü. Öldüğünde elli sekiz yaşındaydı. İktidarının yedi yılı Abdullah b. ez-Zübeyr'le savaş ve mücadeleyle geçti. Sonra Abdullah b. ez-Zübeyr'in öldürülmesinin ardından on üç buçuk yıl sorunsuz bir iktidar sürdü.

Velîd b. Abdumelik

[297]

Velîd, babasının yanından dönünce en büyük camiye yollandı. Orada insanlar toplanmışlardı. Kendisine biat ettiler. O, Ömer b. Abdülazîz b. Mervân'ı el-Hameyn'e vali olarak tayin etti. O, (Ömer) Medine'ye gitti. Aralarında Urve b. Zübeyr, Ubeydullah b. Utbe, Ebû Bekir b. Abdurrahmân b. Hâris b. Hişâm, Ebû Bekir b. Süleymân b. Ebû Hasme, Süleymân b.

⁸⁴ Ümeyye b. Ebi's-Salt: Arap bir şair olup Benî Sakîf kabilesinin başkanlarından biridir. O, fasih konuşan bir şahıstı. Ayrıca abitlendendi. O, putları terk etmeye ve Allah'ın birliğini kabul etmeye davet etti. 9/630 yılında öldü.

Yesâr, el-Kâsım b. Muhammed, Sâlim b. Abdullah olmak üzere Medine'nin faziletli kişilerinden on şahsı davet etti. Bunlar toplanıp huzuruna girdiler. Ömer b. Abdülazîz onlara: "Sizin görüşünüz ve fikriniz olmadan herhangi bir şeye karar vermeyeceğimi bilmenizi isterim. Bana fikir veriniz," dedi. Bunlar: "Ey Emîr! Yapacağız. Allah, Rabbinin rızasını tercih eden kimseye verdiği mükâfatla seni mükâfatlandırsın!" Sonra huzurundan çıktılar.

Sonra Velîd, Ömer b. Abdülazîz'e mektup yazarak Hz. Peygamber'in mescidinin etrafında bulunan evleri satın alıp mescidi genişletmesini ve binasını yeniden yapmasını emretti. Bizans Kralı'na düşündüğü şeyi yazdı ve ondan gücünün yettiği kadar mozaik⁸⁵ göndermesini istedi. Kral, bunlardan kırk deve yükünü Velîd'e gönderdi, o da bu mozaikleri Ömer b. Abdülazîz'e gönderdi. Ömer b. Abdülazîz mescidi yıktı, büyüttü, yeniden yaptı ve mozaiklerle süsledi.

[298] Horasan'da Haccâc'ın tayin ettiği Kuteybe b. Müslim el-Bâhilî vali olarak bulunuyordu. Haccâc ona bir mektup yazarak Belh Nehri'ni geçip bu beldeleri fethetmesini emretti. Kuteybe hazırlandı, Merv ile Âmu'ye⁸⁶ şehri arasındaki çölü geçti. Bu çöl, kumluk ve dağdağan ağacıyla⁸⁷ dolu bir yerdi.

Sonra Âmu'ye'ye yürüdü, nehri geçip Buhârâ'ya⁸⁸ yürüdü. Bu toprakların o zamanki hükümdarının adı Sûl idi. O, bütün Mâverâünnehir'e hâkim bulunuyordu. Hükümdar, Kuteybe ile karşılaştı. Kuteybe onunla savaştı, onu yendi. Sûl, Sağâniyân'a doğru kaçtı. Kuteybe, Buhârâ'yı işgal edip ele geçirdi. Buraya

85 Arapçası *fuseyfisâ'* dır. Bunlar mermer ve başka şeylerden renkli, küçük taşlardır. Bir araya getirilerek çeşitli şekil ve farklı biçimler elde edilir. Bu isim, tercih edilen görüşe göre *fisfese*den türemedir. Çünkü mozaik bunlardan türeyen küçük parçalarla hayvanlara yem olarak yedirilen *fesfese* tanelerinden oluşturulmuştur. Bu baklagiller türünden bir bitki olup tadı mersin tanesinin tadına benzer.

86 Âmu'ye: Burası Fars şehirlerinden biridir.

87 Bu ağaca dağdağan veya seksek ağacı denir. Ateşi günlerce sönmeden yanar durur.

88 Buhârâ: Özbekistan şehirlerinden birisi olup Hindistan, İran ve Çin üçgeni arasında bulunur.

bir kişiyi vali tayin etti. Sonra Suğd diyarına⁸⁹ doğru yürüdü. Kuteybe buranın en büyük şehri olan Semerkand'a indi. Burayı aylarca kuşatma altında tuttu. Semerkand'ın Dihkânı: "Eğer sen benim bu şehrimin kapısında ömür boyu ikamet edersen buraya ulaşamazsın. Çünkü biz dedelerimizin kitabında Semerkand'a Bâlân adında bir kişiden başka hiç kimsenin girmeye gücünün yetmeyeceğini okuduk. Sen Bâlân değilsin. Onun için işine git," diye haber gönderdi.

Anlatırlar ki: Kuteybe, şehrin karşısında direnmekten ümidini kesince hileye başvurdu. Bu cümleden olarak sandıklar hazırladı. Sandıkların alt kısmına içeriden açılan kapılar yaptırdı. Her sandığa zırhlı ve kılıçlı bir kişi yerleştirdi. Sonra bunların yukarıdaki kapaklarını kapattı. Sonra Dihkân'a haber göndererek: "Madem ki öyledir. Ben de Sağâniyân ve çevresine gidiyorum. Yanımda fazladan mal ve silah var. Bunları emanet olarak al. Ben sağ salim dönünceye kadar bu sandıkları yanında muhafaza et," diye haber gönderdi. Dihkân da bu isteğe olumlu cevap verdi. Kuteybe, adamlarına dönerek gecenin yarısında bu sandıkları açmalarını, sandığın içinden çıkıp şehrin kapısına varmalarını ve şehri fethetmelerini emretti. Dihkân'ın emri üzerine sandıklar şehre sokuldu. Gece [299] olup da el ayak çekilince, zırhlı savaşçılar ellerinde kılıçlarıyla sandıklardan çıktılar. Karşılarına kim çıktıysa öldürdüler. Nihayet şehrin kapısına dayandılar. Bekçileri öldürüp kapıyı açtılar. Kuteybe, ordusuyla içeri girdi ve tam bir kargaşalık oldu. Dihkân yer altındaki bir tünelden kaçtı. Oradan hükümdara iltihak etti. Böylece Semerkand, Kuteybe'nin eline geçti ve oraya bir kişiyi vali olarak tayin etti. Sonra yoluna devam ederek Sağâniyân'a vardı. Oranın kralı onlardan kaçtı ve Türklere sığındı. Kuteybe, Sağâniyân'a girdi ve bütün bir memleket Kuteybe'nin eline geçti. O, Keş⁹⁰ ve Neseф'e⁹¹ valilerini gönder-

89 *Suğd diyarı*: Asya ortalarında Amuderya'daki İksos Nehri'nde Yiksirt Serda Nehri'ne kadar olan topraklardır.

90 *Keş*: Belh ve Semerkand arasında bir şehirdir. Timurlenk'in buradan çıktığı rivayet edilir. Bugün Şehri Sir diye bilinir.

91 *Neseф*: Fars şehirlerinden birisi olup muhaddis ve müfessir olan meşhur Neseфi buralıdır.

di. Kuteybe, bütün Mâverâünnehir'i ve Tahâristan'ı⁹² fethetti. Horasan'dan fethetmedik hiçbir yer bırakmadı. Kuteybe, Horasan'da senelerce kaldı. Nihayet askerleri kendisine baş kaldırdı ve onu öldürdüler.

Velîd b. Abdulmelik, el-Cerrâh b. Abdullah el-Hakemî'yi (Horasan'a) vali tayin etti. Velîd b. Abdulmelik 91/709 yılında hacca gitti. Ömer b. Abdülazîz, Hz. Peygamber'in mescidini tamamlamıştı. Velîd, camiye girdi, orayı dolaştı ve binasına baktı.

Velîd'in döneminde sahabilerden çok az kişi hayatta kalmıştı. Bunlardan Medine'de Sehl b. Sa'd es-Sâidî bulunuyordu. Sehl'in lakabı Ebû'l-Abbâs'tı. O, Velîd'in halifeliğinin sonuna doğru vefat etti. Öldüğünde yüz yaşındaydı. Bir diğer sahabi ise Câbir b. Abdullah'tı. Basra'da ise Enes b. Mâlik, Kûfe'de Abdullah b. Ebû Evfâ, Şam'da Ebû Ümâme el-Bâhilî hayatta bulunuyordu.

Velîd'in halifeliğinin beşinci senesinde Haccâc, Vâsıt'ta⁹³ elli dört yaşında vefat etti. Irak'ta valiliği yirmi yıl sürdü. Bu sürenin on beş senesi Abdulmelik zamanında, beş senesi de Velîd'in döneminde geçti. Haccâc, Saîd b. Cübeyr'i ölümünden kırk gün önce öldürmüştü. Derler ki: Haccâc, uzun hastalığı sırasında abuk sabuk konuşurken: "Ey İbn Cübeyr! Bana ne, sana ne!" derdi.

[300] Saîd b. Cübeyr kırk dokuz yaşında öldürüldü. Künyesi Ebû Abdullah'tı. Kendisi Ümeyye oğulları tarafından görevlendirilmişti.

Süleymân b. Abdulmelik

Velîd b. Abdulmelik, dokuz buçuk sene halifelikte kaldıktan sonra vefat etti. Halifeliği kardeşi Süleymân b. Abdulmelik'e verdi. 96/714 yılının cemâziyelâhîrinde Süleymân'a biat edildi. Süleymân, o gün otuz yedi yaşındaydı. Süleymân, iki sene sekiz ay halifelik yaptı. Sonra vefat ettiği hastalığına yakalandı. Hastalığı ağırlaşınca bir mektup yazıp mühürledi. Hiç kimse

92 *Tahâristan*: Burası Fars bölgelerinden birisidir.

93 *Vâsıt*: Kûfe'yle Basra arasında bir şehirdir.

ne yazdığını bilmiyordu. Sonra güvenlik güçlerinin komutanına: “Kardeşlerimi, amca oğullarımı, bütün aile fertlerimi ve Şam’ın askerlerinin önde gelenlerini topla. Onları bu mektupta yazdığım kişiye biata zorla. Biat etmeyen olursa boynunu vur!” dedi. Muhafızların komutanı da onun söylediğini yaptı. Mektupta belirtilen şahıslar mescide toplanınca Süleymân’ın emrini onlara ilettiler. Toplananlar: “Bu adamın kim olduğunu bize bildir ki kendisine bile bile biat edelim,” dediler. Muhafızların komutanı: “Vallahi bu adamın kim olduğunu ben de bilmiyorum. Biat etmekten yüz çevirenin boynunu vurmamı emretti,” dedi. Recâ b. Hayve: “Süleymân’ın huzuruna girdim. Üzerine kapandım ve ona ey Müminlerin Emîri! Biat etmemizi emrettiğin kişi kimdir?” dedim. Halife: “Kardeşlerim Yezîd ve Hişâm ümmet açısından güvenilir seviyeye gelmedikleri sürece halifeliği salih bir kişi olan Ömer b. Abdülazîz’e verdim. Ömer vefat ettiği zaman bu iş onlara dönecektir,” dedi. Recâ b. Hayve, Halife’nin huzurundan çıktı. Yezîd ve Hişâm’a bu durumu haber verdi. Onlar da razı oldular, halifeliği teslim ettiler, biat ettiler. Sonra ardından bütün insanlar biat etti. O günler Halife’nin en büyük oğlu Muhammed b. Süleymân on iki yaşındaydı. Halife ölürken şöyle diyordu:

*Çocuklarım yazlıkçı çocuklar (Yaşlandığımda doğdular)
Felaha erdi ilk baharcılar! (Gençliğimde doğanlar)*

Kelbî şöyle anlatmıştır: “Süleymân b. Abdulmelik bana haber gönderdi. Huzuruna girdim. Soluk soluğa kalmıştım. Ona halifelik selamı verdim. O da selamımı aldı. Sonra işaret [301] etti, oturdum. Heyecanım yatışana kadar sessiz kaldı. Sonra bana şöyle dedi: ‘Ey Kelbî! Oğlum Muhammed göz bebeğim ve kalbimin meyvesidir. Ben Yüce Allah’ın onu ailemin en faziletlisi derecesine ulaştıracağını umuyorum. Onun terbiye edilmesi görevini sana verdim. Oğluma Kur’an öğret, şiirleri rivayet et. Çünkü şiir, Arapların divanıdır. Ona savaşları anlat. Ferâiz ilmini öğret. Sünnetleri anlat. Gece ve gündüz onu gevşek bırakma. Herhangi bir kelimeyi yanlış okuduğunda veya bir harfi yanlış söylediğinde ya da bir cümlede hata ettiğinde, arkadaşlarının yanında onu azarlama. Yalnız baş başa kaldı-

ğınızda onu düzelt. Böyle yap ki sert ve hırçın huylu olmasın. Selam vermek için yanına insanlar girdiğinde, onu lütuflarını ve iyiliklerini izhar etmeye alıştır. Ona selam verdiklerinde, o da en güzel selamla o selamı alsın. Sofranızda birlikte bulunan kimselere hoş davranın. Onu güzel yüzlü olmaya sevk et. Öfkesini yenmeye, temizliğe teşvik et. Konuşmada isabetli olmayı öğret. Ahde vefayı öğret, yalandan kaçınınsın. Yürürken sallanan ata binmesin. Dört nala koşan ata binmesin, küçük eğere binip de iki kabası ortaya çıkmasın!’ dedi.”

Kelbî der ki: Bundan sonra Süleymân çok kısa bir süre sağ kaldı, sonra vefat etti.

Ömer b. Abdülazîz

Halifelik, Ömer b. Abdülazîz’e geçti.

Denilir ki: Ömer halife olunca insanlarla birlikte yere oturdu. Kendisine: “Bir sergi emretseniz de altınıza serilse onun üzerine otursanız, insanlar da otursa bu insanların kalbinde [302] sizin için daha heybetli olur!” dediler. Bunun üzerine o şu beyitleri okudu:

*Olan oldu göremezsın artık kaldı geçmişte
Artık göremezsın özlem mazideki gecelerde!
Olmasa ölüm korkusu ve de yanında helak
Boyun eğmezdim eğlence aşkına, kolay olurdu her yasad!*

Ömer insanların yanına oturduğunda: Bismillah, Allah’ın adıyla ve Allah’ın Resulü’nün üzerine salat olsun dedikten sonra şu ayeti okudu: “*Ne dersin! Eğer biz onları yıllarca yaşatıp nimetlerden faydalandırsak, sonra tehdit edilmekte oldukları (azap) başlarına gelse! Faydalandırıldıkları nimetler onlara hiç yarar sağlamayacaktır.*”⁹⁴ Sonra şu beyitleri okudu:

*Seviniriz eskiyene, meşgul oluruz umutlarla,
Sevindiği gibi uyuyanın gördüğü rüyalarla!
Ey ga fil! Gündüzün yanığı ve de gaflet!
Gecen uyku, seni bekliyor helak dikkat et!
Çaban, sonunda sevmeyeceğin şeylere!
Hayvanlar da böyle yaşar dünyada bir bak bir kere!*

Ömer, kendini toplumda haksızlıkları gidermeye adadı. Önce Ümeyye oğullarından işe başladı. Onların ellerindeki haksız edinilen malları aldı, hak sahiplerine iade etti. Kendi maiyetinden birtakım insanlar huzuruna girip ona: "Ey Müminlerin Emîri! Kavminin (sana) kötülüğünden korkmuyor musun?" dediler. Ömer: "Beni kıyamet gününden başka bir günle mi korkutuyorsun! Kıyamet gününden önceki sakındığım her korkulu şey, kıyametin korkusu gibi olamaz!" dedi. Ömer b. Abdülazîz'in halifeliği iki yıl beş ay sürdü ve sonra vefat etti.

Yezîd b. Abdulmelik

[305]

Halifelik 101/719 yılının başında Yezîd b. Abdulmelik'e geçti. Yezîd, iki şehre Kûfe ve Basra'ya kardeşi Mesleme b. Abdulmelik'i vali olarak tayin etti. Mesleme, akıllı tam, üstün bir edep sahibi kişiydi. Mesleme, Horasan'a Saîd b. Abdülazîz b. el-Hakem b. Ebû'l-Âs b. Ümeyye'yi vali tayin etti.

Denilmiştir ki: Bu yıl Şia, imam Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs b. Abdulmuttalib b. Hâşim'in etrafında kümelen-di. Muhammed b. Ali'nin bulunduğu yer, Şam topraklarında el-Humeyme ismindeki mekândı. Şiadan ilk gelen Meysere el-Abdî, Ebû İkrime es-Serrâc, Muhammed b. Huneys ve Hayyân el-Attâr oldu. Bunlar, İmam Muhammed'e gelip ona biat edilmesini isteyerek şöyle dediler: "Bu saltanatı talep etme-ne karşılık uzat elini sana biat edelim. Umarız ki Yüce Allah, senin sayende adaleti ihya eder, zulmü yok eder. Çünkü bu zaman, bu işin vaktidir. Âlimlerinizden nakledilen sözlerde bulduğumuz budur." Muhammed b. Ali bunlara: "Bizim de umduğumuz ve ümit ettiğimiz vakit budur. Çünkü yüz yıllık bir süre geçmiştir. Zira hiçbir ümmet yoktur ki üzerinden yüz yıl geçsin de Yüce Allah haklı olanların hakkını ortaya, bâtıl-da olanların bâtıllarını da boşa çıkarmasın. Çünkü Yüce Allah Kur'an'da şöyle buyurur: *"Yahut görmedin mi o kimseyi ki evlerinin duvarları çatıları üzerine çökmüş (alt üst olmuş) bir kasabaya uğradı: 'Ölümünden sonra Allah bunları nasıl diriltir acaba!'* dedi. Bunun üzerine Allah onu öldürüp yüz sene bıraktı.

Sonra tekrar diriltti."⁹⁵ Ey topluluk! Şimdi siz yola çıkın. İnsanları gizlice⁹⁶ ve yumuşakça davet edin. Ben tuttuğunuz bu işi Yüce Allah'ın tamamen erdirmesini, davetinizi desteklemesini umuyorum. Allah'tan başka hiç kimsenin gücü ve kuvveti yoktur," dedi.

- [306] Sonra Meysere el-Abdî ile Muhammed b. Huneys'i Irak topraklarına, Ebû İkrime ve Hayyân el-Attâr'ı Horasan'a vali olarak tayin etti. O günlerde Horasan'da Saîd b. Abdülazîz b. el-Hakem b. Ebü'l-Âs vali bulunuyordu. Meysere ile Muhammed, Horasan topraklarını köy köy dolaşmaya ve insanları Muhammed b. Ali'ye biata davet etmeye başladılar ve halkı Ümeyye oğullarının kötü gidişleri ve büyük zulümleri dolayısıyla idareden soğutmaya çalıştılar. Horasan'dan birçok insan bunların davetlerine olumlu cevap verdi, yaptıkları faaliyetler duyuldu ve açığa çıktı. Meysere ile Muhammed'in yaptıkları vali Saîd'in kulağına gidince onlara bir adamını göndererek huzuruna getirtti ve "Siz kimsiniz?" diye sordu. Meysere ile Muhammed: "Bizler tüccar bir milletiz," dediler. Vali: "Hakkınızdaki bu dedikoduya ne diyorsunuz?" deyince Meysere ile Muhammed: "Neymiş o?" diye sordular. Vali: "Sizlerin buraya Abbâs oğullarına davet için geldiğiniz haberini aldık," deyince onlar: "Ey Emîr! Bizim kendi canımızla ve ticaretimizle meşguliyetimiz bu tip şeyleri yapmamıza imkân vermez," dediler. Bunun üzerine vali onları salıverdi. Meysere ile Muhammed valinin huzurundan çıkıp Horasan'ın köylerini ve mahallelerini tüccar kılığında dolaşıp insanları İmam Muhammed b. Ali'ye davet ettiler. Böylece Horasan'da tam iki yıl kaldılar. Sonra Şam'da bulunan İmam Muhammed b. Ali'ye geldiler. Ona Horasan'da öyle bir fidanı diktiklerini ve zamanı gelince meyve vereceğini umduklarını belirttiler. Geldiklerinde Muhammed b. Ali'nin oğlu Ebü'l-Abbâs'ın dünyaya geldiğini gördüler. Muhammed b. Ali'nin emri üzerine çocuk onların

95 Bakara, 2/259.

96 Bu tavır o zamanlar Şia arasında hâkim olan takıyye durumunu teyit etmektedir. Takıyyeden maksat gelebilecek tehlikeleri savuşturmak, kötü neticelerden kurtulmak için siyasi veya idari durumdan hoşnutmuş gibi davranmaktır.

yanına getirildi. Muhammed b. Ali: "Bu sizin arkadaşınızdır," deyince çocuğun her tarafını öpmeye başladılar.

Sind valisi el-Cüneyd b. Abdurrahmân'ın yanında Bükeyr b. Mâhân adında Şiadan bir kişi bulunuyordu. Mâhân, kendi memleketi olan Kûfe'ye döndü. Sind topraklarında çok para kazanmıştı. Meysere el-Abdî ile İbn Huneys, Bükeyr b. Mâhân ile karşılaştı. Meysere ve İbn Huneys ona kendi durumlarını [307] haber vererek bu işe onun da katılmasını istediler. Bükeyr b. Mâhân onlara olumlu cevap verdi ve onların yanında yer aldı. Sind topraklarından kazandığı malın tamamını bu uğurda harcadı. Meysere, Irak topraklarına gitti.

İmam Muhammed b. Ali, Bükeyr b. Mâhân'a Meysere'nin yerinde kalmasını mektupla bildirdi. Bükeyr'in künyesi Ebû Hâşim'di ve insanlar arasında bu künyeyle tanınıyordu. Ebû Hâşim düzgün ifadeli bir kişiydi. Davetlere başladı ve İrakeyn⁹⁷ davetini üstlendi. İmamın mektupları ona geliyordu. O da imamın mektubunu suyla yıkıyor, bu suyla da hamur yoğuruyor, sonra bu hamurun ekmek olarak pişirilmesini emrediyordu ve kendi ailesinden ve çocuklarından bu ekmekten yemedik hiç kimse bırakmıyordu. Sonra vefat ettiği hastalığına yakalandı. Oğlu Ebû Seleme el-Hilâl'e vasiyette bulundu. Oğlu da Şianın önde gelenlerindendi. İmama bunu bildiren bir mektup yazdı.

Muhammed b. Ali, Ebû Seleme'ye mektup yazarak görevi ona verdi ve Ebû Hişâm'ın yaptığı görevi yapmasını emretti. Sonra Ebû İkrime ve Hayyân'a mektup yazdı. Bunlar Horasan'da bu işi üstlenen kişilerdi. Onlara Ebû Seleme ile mektuplaşmalarını emretti ve ikisini Ebû Seleme'ye katılmaya davet etti. Onlar da bu davete olumlu cevap verdiler ve onun yanında yer aldılar, civarında yaşadılar.

Yezîd b. Abdulmelik kardeşi Mesleme'yi Irak ve Horasan valiliğinden azletti. Yerine Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'yi getirdi. Hâlid de Horasan'a Esed b. Abdullah'ı vali tayin etti. Ebû

97 İrakeyn'den maksat Basra ve Kûfe'dir. Çünkü Irakidari açıdan iki eyaletten oluşuyordu.

İkrime ve Hayyân'ın faaliyetleri Esed b. Abdullah'ın kulağına gitti. Onların araştırılmasını emretti ve yakalandılar. Valinin huzuruna getirdiler, boyunları vuruldu ve asıldılar. Bu durumu Muhammed b. Ali duyunca: "Bu alameti doğru çıkaran Allah'a hamd olsun. Benim taraftarlarımdan şehadeti tadacak olan bazı adamlar kalmıştır," dedi.

Halife Yezîd b. Abdulmelik, dört yıl birkaç ayı doldurunca Dımaşk topraklarındaki Belkâ'da⁹⁸ vefat etti. Yezîd'in vefatı hicri 105 yılında olup öldüğünde otuz sekiz yaşındaydı.

Hişâm b. Abdulmelik

Yezîd'den sonra halifelîğe otuz yaşındaki Hişâm b. Abdulmelik geldi. Hişâm, Esed b. Abdullah'ı Horasan'dan azletti. Yerine el-Cüneyd b. Abdurrahmân'ı getirdi. Cüneyd Yemenli bir kişi olup faziletli ve cömert bir şahsiyetti. Şair onun hakkında şöyle der:

*Cömertlik de Cüneyd de gitti aynı istikamete
Selam olsun cömertliğe de, Cüneyd'e de.*

[308] Ebû İkrime ve Hayyân öldürülünce İmam Muhammed b. Ali, Horasan'a kendi taraftarlarından beş kişiyi yani Süleymân b. Kesîr, Mâlik b. el-Heysem, Mûsâ b. Ka'b, Hâlid b. el-Heysem ve Talha b. Züreyk'i gönderdi. Onlara faaliyetlerini gizli tutmalarını, gizli tutacağına dair kesin söz almadıkça hiç kimseye faaliyetlerini ifşa etmemelerini emretti.

Bu beş kişi yola çıkıp Horasan'a vardı. Horasan'ı köy köy gezip insanları gizlice Peygamber'in Ehl-i beytine davet edip zulümleri ve düşmanlıkları ortaya çıktığı, çirkin fiiller işledikleri gerekçesiyle Ümeyye oğullarına kin ve öfke beslemeye çağırdılar. Nihayet Horasan'ın bütün köylerinde birçok kimse onların davetine olumlu cevap verdi.

Vali Cüneyd, bunların faaliyetini haber alınca araştırılmalarını emretti, yakalandılar ve valinin huzuruna getirildiler. Cüneyd: "Ey fâsıklar! Bu memlekete gelip insanların kalbini

98 Belkâ: Ürdün'ün güneydoğusunda bulunmakta olup bu kısmın merkezi es-Salt'tır.

Ümeyye oğullarına karşı ifsada uğrattınız ve Abbâs oğullarına davet ettiniz,” dedi. Süleymân b. Kesîr söz alarak: “Ey Emîr! Konuşmamıza müsaade var mı?” deyince Cüneyd: “Konuş,” dedi. Süleymân: “Ben ve sen tıpkı şu şairin dediği gibiyiz:

*Sudan başka bir şeyle tıkanca boğazım,
Bana bugün saf, tatlı su lazım!*

“Ey Emîr! Sana, mensup olduğun Yemen kavminden olduğumuzu bildiririz. Şu Mudarlılar bizim aleyhimize taraf oldular ve bizim hakkımızda sana birtakım yalanlar ve iftiralar ilettiler. Çünkü biz insanların içinde Kuteybe’ye karşı en amansız kimseleriz. Onlar, şu anda her türlü vesileyle Kuteybe’nin intikamını almak istiyorlar,” dediler. Bunun üzerine Cüneyd, etrafında bulunan arkadaşlarına: “Ne dersiniz?” diye sordu. Abdurrahmân b. Nuaym –Abdurrahmân, valinin maiyetindendi– Rebîa’nın başkanı olarak söz aldı: “Bizim kanaatimize göre bunları kavmine bağışla. Herhâlde mesele bunların dediği gibidir,” dedi. Bunun üzerine vali serbest bırakılmalarını emretti. Valinin huzurundan çıkıp başlarından geçeni imama yazdılar. İmam onlara: “Bu sizin için en hafifidir. Faaliyetlerinizi gizleyin, davetinizi yumuşakça yapın,” diye yazdı. Bu beş kişi Merv’den, Buhârâ’ya, buradan Semerkand’a, Semerkand’dan Keş ve Nesef’e geçtiler. Sonra da Sağâ- [309] niyân’a, oradan Hatlân’a⁹⁹ buradan Merve’r-Rûz’e,¹⁰⁰ oradan Talkân’a¹⁰¹ geçtiler. Buradan Herat’a¹⁰² Herat’tan Bevşenc’e¹⁰³ ve buradan da Sicistan’a geçtiler.¹⁰⁴

Bütün bu sayılan beldelerde birçok faaliyette bulundular ve faaliyetleri bütün Horasan beldelerinde duyuldu ve yayıldı. Vali Cüneyd, bu durumu duyunca onları salıverdiğine üzüldü ve arkalarından adamlar gönderdi, fakat onları yakalayama-

99 *Hatlân*: Bir Ævayete göre buranın adı Cebelân’dır. Hatlân, Mâverâünnehir’de Semerkand hududunda bulunur.

100 *Merv’er-Rûz*: Horasan şehirlerinden biridir.

101 *Talkân*: Horasan’ın en büyük şehirlerindendir.

102 *Herat*: Horasan’ın şehirlerindendir.

103 *Bevşenc*: Herat civarında küçük bir beldedir.

104 *Sicistan*: İran ve Afganistan arasında bir beldenin adı olup merkezi, Nusretâbâd’dır.

dı. Irak'ta bulunan Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'ye mektup yazarak Horasan'da Şianın yayıldığını, burada Muhammed b. Ali'ye davetçiler¹⁰⁵ belirdiğini bildirdi. Hâlid b. Abdullah bu gelişmeyi bildirmek üzere Hişâm'a mektup yazdı. Hişâm ona Cüneyd'e mektup yazmasını ve kan dökmemesini, kendisine ilişmeyenlere ilişmemesini, çabalarıyla insanları sakinleştirmesini ve halkı davet eden bu kimseleri araştırıp bulmasını ve oradan uzaklaştırmasını emretti. Bu mektup Cüneyd'e ulaşınca adamlarını Horasan diyarına gönderdi. Beldelerde bulunan valilerine mektup yazarak bu davetçileri araştırmasını emretti. Davetçiler araştırıldılar, ancak onların izine rastlanmadı.

[310] **Ebû Müslim el-Horasanî**

Denilmiştir ki: Ebû Müslim, ilk başta İdrîs b. Îsâ el-İclî'nin iki oğlu Îsâ ve Ma'kıl'ın kölesiydi. Îsâ ve Ma'kıl'ın meskeni, İsfahân tarafında Mâu'l-Basra'da¹⁰⁶ idi. Ebû Müslim, bu iki kardeşin yanında dünyaya geldi ve anlayışlı, edepli, akıllı bir çocuk olarak yetişti. Îsâ ve Ma'kıl, Ebû Müslim'i sevdiler ve ona kendi çocuklarıymış gibi davrandılar. Îsâ ve Ma'kıl, Hâşim oğulları taraftarıydı. İmam Muhammed b. Ali'yle yazışıyorlardı ve Allah'ın dilediği sürece bu tutumlarını sürdürdüler. Hişâm, Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'yi Irak valiliğinden azletti. Yerine Yûsuf b. Ömer es-Sekafî'yi getirdi. Yûsuf b. Ömer, Hâşim oğulları taraftarı ve Resulullah'ın Ehl-i beytini seven olarak kim biliniyorsa tümünü yakalattı ve Vâsıt'ta kendi yanında hapse koydu. İdrîs'in oğulları Îsâ ile Ma'kıl'ın faaliyetlerini duyunca onları da yakalattı. Onları da Vâsıt'ta Şiilerin arasına hapsetti. Îsâ ve Ma'kıl beraberlerinde Ebû Müslim'i de alıp götürdüler. Ebû Müslim onlara hapiste hizmet ediyordu.

Horasan davetçileri olan Süleymân b. Kesîr, Mâlik b. el-Heysem ve Lâhiz b. Kurt hacca gelmişlerdi. Onlarla birlikte Kahtabe b. Şebîb de hacda bulunuyordu. Kahtabe, onlara

105 Arapçası *dâî* olan davetçi belirli bir davetin veya düşüncenin ya da siyasi bir mezhebin yayılmasıyla mükellef olan kişi demektir.

106 *Nihâvend, Hemedân ve Kum* şehirlerine Mâu'l-Basra denilir (bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V. 58).

biat ve taraftarlık eden bir kişiydi. Bunların yolu Vâsıt şehrine düştü, hapse girdiler orada Şiilerle karşılaştılar ve Ebû Müslim'i gördüler. Ebû Müslim'in dış görünüşü, düşüncesi ve Hâşim oğulları sevgisi konusundaki anlayışı hoşlarına gitti. Bütün bunlar Vâsıt'ta bir yerde konakladılar. Burada kaldıkları sürece Ebû Müslim yanlarına gelip gitti. Nihayet o onlara, onlar da Ebû Müslim'e ısındılar ve onun durumunu sordular. Ebû Müslim: "Annem, Umeyr b. Butayn el-İclî'nin cariyesiydi. Babam Umeyr, annemle birlikte olmuş, annem bu birlikten hamile kalmış. Babam annemi hamileyken satmış, İdrîs'in oğulları İsâ ve Ma'kıl da onu satın almışlar. Ben onların yanında dünyaya gelmişim. Ben onların kölesi gibiyim," diye anlattı.

Sonra bu topluluk Vâsıt'tan ayrıldı, Basra üzerinden Mekke'ye doğru yola koyuldular. Mekke'ye vardıklarında, İmam Muhammed b. Ali, hacetmek için buraya gelmişti, onunla karşılaştılar, kendisine selam verdiler ve bütün Horasan diyarında ekilen tohumları haber verdikten sonra, Vâsıt'a uğradıklarını ve hapiste bulunan kardeşlerini ziyaret ettiklerini bildirdiler. Ona Ebû Müslim'i ve onda gördükleri zekâyı, anlayışı, isabetli düşünceyi, zihninin kalitesini ve güzel konuşmasını anlattılar. İmam Muhammed b. Ali onlara: "Bu kişi hür mü yoksa köle mi?" diye sorunca ona: "Kendisi, Umeyr b. Butayn el-İclî'nin oğlu olduğunu iddia ediyor. Hikâyesi şöyle söylemiş," dediler. Sonra Ebû Müslim'in kendi durumuna ait anlatıklarını aktardılar. [311]

İmam Muhammed b. Ali: "Çocuk, anneye tâbidir. Geri döndüğünüzde Vâsıt'a uğrayın, onu satın alın. Şam diyarında Humeyme'ye¹⁰⁷ gönderin," dedi.

"Onu benimle aranızda elçi kılmak istiyorum. Bir de bu yıldan sonra beni bir daha göreceğinizi zannetmiyorum. Benim başıma bir şey geldiğinde sizin muhatabınız oğlum İbrâhîm'dir, ona özen gösterin. Ben ona iyi bakmanızı, özen göstermenizi tavsiye ediyorum," dedi. Sonra topluluk Hora-

107 *Humeyme*: Şam diyarının kenarında belli bir belde olup Abbasiler burayı kendilerine üs edinmişlerdi.

san'a doğru geri döndü. Vâsıt'a uğradılar, orada İdrîs'in oğlu İlsâ ve Ma'kıl ile karşılaştılar. Onlara İmam Muhammed b. Ali'nin, Ebû Müslim'e ihtiyacı olduğunu ve bunu kendilerine satmasını talep ettiğini bildirdiler. Bu iki kardeş, onu kendisine bağışladıklarını iddia ettiler. Topluluk, Ebû Müslim'i, İmam Muhammed'e gönderdi. Muhammed, onu görünce ondaki hayrın eserini tespit etti ve kendisine daha önce ulaşan alametleri onda gördüğü için, bu görevi üstlenmesini rica etti ve onu kendisiyle taraftarları arasında elçi yaptı. Ebû Müslim, birçok kez imamla onların arasında gelip gitti.

Bir süre sonra İmam Muhammed b. Ali vefat etti. Ondan sonra bu görevi oğlu İbrâhîm b. Muhammed üstlendi. İbrâhîm onun çocuklarının en büyüğüydü. İbrâhîm, Ebû Müslim'e Irak'taki ve Horasan'daki davetçilere gitmesini ve imamın vefat ettiğini, görevin artık kendisinde olduğunu bildirmesini emretti. Ebû Müslim, yola çıkarak Irak'a vardı. Orada Ebû Seleme ve beraberindeki Şia ile karşılaştı. Onlara Muhammed [312] b. Ali'nin emrettiği şeyleri haber verdi. Sonra Horasan'a gidip oradaki davetçilerle bir araya geldi. Onlara da bu haberi bildirdi.

İmam Muhammed'in vefatı, Horasan diyarında biat eden herkese ulaştı. Onun vefatından duydukları üzüntüden dolayı siyah elbiseler giydiler ve onun arkasından matem elbiseleri giydiler. Şia arasında ilk siyah elbise giyen Huzâa'nın azatlısı Hureyş oldu. Bu zat, Nesâ halkının büyüklerindendi. Onun ardından Kahtabe b. Şebîb siyah elbise giydi. Sonra bütün halk siyah elbise giydi. Bütün Horasan'da Şia çoğaldı ve durumları artık açığa çıktı.

Basra ve Kûfe valisi Yûsuf b. Ömer, Hişâm'a bir mektup yazarak bu gelişmeyi haber verdi. Hişâm, Yûsuf'a Horasan'ı bilen, oranın kumandan ve askerleri hakkında bilgisi olan bir kişiyi kendisine göndermesini emretti. Yûsuf b. Ömer, oradan el-Cüneyd b. Abdurrahmân'ı azletmiş yerine Ca'fer b. Hanzala el-Behrânî'yi tayin etmişti. Ca'fer, Yûsuf b. Ömer'e, Abdülkerîm b. Selîb b. Atıyye el-Hanefî ile birlikte bir mektup göndererek

Ehl-i beyti destekleyen halkın durumunun kontrolden çıktığını ve davetçilere olumlu cevap verenlerin sayısının çoğaldığını bildirdi. Ca'fer'in mektubu Hişâm'a ulaşınca ona Horasan'ı bilen bir kişiyi göndermesini emretti. Abdulkerîm b. Selîl bu mektubu posta yoluyla ona götürdü. Abdulmelik şöyle anlatır: Yola çıktım, Dimaşk'a vardım. Hişâm'ın huzuruna girdim, ona selam verdim. Bana: "Sen kimsin?" dedi. "Abdulkerîm b. Selîl b. Atıyye el-Hanefî'yim," dedim. Bana: "Horasan ve halkı hakkında bildiğin nedir?" dedi. Ona: "Ben Horasan hakkında gerçekten bilgi sahibiyim," dedim. Sonra benim gönderilişim, oranın emîri Ca'fer b. Hanzala el-Behrânî'nin, Yûsuf b. Ömer'e orada olup bitenleri haber vermesi üzerine olduğunu bildirdim. Hişâm: "Ben kumandanlardan burayı düzene sokabilecek birisini tayin etmek istiyorum. Bunların arasından görevi sence kime vereyim. Bu görevi en iyi kim başarır?" deyince Abdulkerîm: "Benim arzum Yemenli kişi üzerindeydi. Onun için kendisine: 'Ey Müminlerin Emîri! Oranın kumandanlarından azimli, şiddetli, kurnaz, güçlü ve kavmi nazarında mer-tebe sahibi bir kişi var, ona ne dersiniz?" dedim. Bana: "Kim o?" deyince "Kirmânî diye bilinen Cudey' b. Ali el-Ezdî'dir," dedim. Hişâm: "O, nasıl Kirmânî diye isimlendiriliyor?" dedi. "Kirman'da¹⁰⁸ dünyaya geldi. Babası Ezârika'yla çarpışırken Mühelleb'in saflarında bulunuyordu. Kirmânî orada dünyaya geldi," dedim. Hişâm: "Yemenliye ihtiyaç yok," dedi. Hişâm Yemenlilere kızıyordu. Diğer Ümeyye oğulları da aynı duygular içindeydiler. Ona: "Ey Müminlerin Emîri! Tecrübeli, kahraman, konuşma kabiliyeti çok üstün bir kişi var ona ne dersiniz?" dedim. Hişâm: "Kim o?" dedi. "Ebü'l-Meylâ diye bilinen Yahyâ b. Nuaym'dır. O, Maskala b. Hübeyre'nin erkek kardeşinin oğ-ludur," dedim. Hişâm: "Ona da ihtiyacım yok, çünkü Rebîa ile herhangi bir gedik kapanmaz," dedi. "Ey Müminlerin Emîri! Öyleyse şerefli, yetenekli, akıllı, son derece asil olan Akîl b. Ma'kıl el-Leysî'yi tayin edeceksiniz," dedim ve Hişâm: "Sanki o arzu edilendir. Onun kötülüğünü bağışlarsanız, bu görevi is-

108 *Kirman*: İran şehirlerinden birisi olup er-Rebî' b. Ziyâd 20/640 yılında fet-hetmiştir.

ter gibi bir hâli var," diye ilave ettim. Hişâm: "Neymiş o?" dedi. "Karnı ve beli konusunda iffetli değildir," dedim. Hişâm: "Ona da ihtiyacım yok," dedi. "Mükemmel, sözü geçerli, deneyimli bir süvari olan Muhsin b. Müzâhim es-Sülemî'ye ne dersiniz?" dedim. Hişâm: "Onu Mudarlı olduğu için ister gibi bir hâli vardı," dedi. "Onun da kötü bir özelliği var. Şayet bağışlarsanız," dedim. Hişâm: "Neymiş o?" deyince "Çok yalancıdır ve lehçesi kötüdür," dedim. Hişâm: "Ona da ihtiyacım yok," dedi. "Size itaatkâr, ahitlerinize sımsıkı yapışan, sizin yolunuzdan [314] giden Yahyâ b. el-Hudayn b. el-Münzir b. el-Hâris b. Va'le'ye ne dersiniz?" dedim. Hişâm: "Rebîa oğullarının herhangi bir geldiği tıkamaya yaramayacağını sana söylemedim mi?" dedi. "O zaman mükemmel, sözü geçerli, yürekli ve kahraman Katan b. Kuteybe b. Müslim'e ne dersiniz?" dedim. "O Mudarlılara meyletmiştir," dedi. "Kötü bir özelliği var şayet affederseniz," dedim. Hişâm: "Neymiş o?" dedi. "Yetki eline geçtiğinde Horasan askerlerinden babası Kuteybe'nin kanını talep etmeyeceğinden emin değilim. Ettiği takdirde bütün Horasanlılar ona destek çıkacaktır," dedim. Hişâm: "Ona da ihtiyacım yoktur," dedi. "İffetli, deneyimli, kahraman ve bu işlerde iyice pişmiş Nasr b. Seyyâr el-Leysî'ye ne dersiniz?" dedim. Hişâm onun hakkında iyimser bir tavır takınarak Mudarlı olduğu için ona meyletti. "Bir özelliği var şayet bağışlarsan," dedim. Hişâm: "Neymiş o?" dedi. "Horasan'da onun aşiretinden askerler yoktur. O, Horasan'a ancak Horasanlı askerleri olan kimse güçlü olabilir," dedim. Hişâm: "Ey çocuk! Allah hayrını versin! Benden başka kimin aşireti daha fazla! Kâtiplere git, bir emirname yazdır ve bana getir," dedi ve Hişâm'ın emirnamesi yazıldı, kendine getirildi. Emirnameyi bana verdi ve "Yola çık, bunu ona ilet," dedi. Sonra benim posta devesine bindirilmemi emretti. Yola çıktım, Horasan'a vardım, Nasr b. Seyyâr'ın evine gittim. Ona emirnameyi verdim. Bana on bin dirhem verilmesini emretti. Sonra emirnameyi aldı. Oranın emîri olan Ca'fer b. Hanzala'nın yanına gitti, huzuruna girdi. Ca'fer tahtında oturuyordu. Emirnameyi ona uzattı. Ca'fer onu okuyunca Nasr'ın elini tuttu, yukarı kaldırdı. Sonra tahtına yanına oturt-

tu ve Müminlerin Emîri'nin emri, başım gözüm üstüne!" dedi. Nasr ona: "Ey Ebû Halef! Otorite senindir, emrini ver," dedi. Ca'fer b. Hanzala ona dua etti ve komutayı ona teslim etti.

Süleymân b. Kesîr, Lâhiz b. Kurt, Mâlik b. el-Heysem, Kah-tabe b. Şebîb hacca gitmek istediler. Hacılarla birlikte kendilerini gizleyerek Mekke'ye geldiler. O sene Mekke'ye imam ^[315] İbrâhîm b. Muhammed de gelmişti. Ona halkın Horasan'da kendisi için toplandığını haber verdiler. Şiilerin kendisine gönderdiği şeyleri Mekke'ye getirmişlerdi. İbrâhîm'e: "Sana para getirdik," dediler. İbrâhîm: "Ne kadar?" deyince onlar: "On bin dinar ve iki yüz bin dirhem," dediler. İbrâhîm: "Bu paraları azatlım Urve'ye verin," deyince ona verdiler. İbrâhîm taraftarlarına: "Ben orada bu işi Ebû Müslim'e vermeyi uygun gördüm. Çünkü onun aklını denedim, güvenilirliğini sınadım. Onu sizinle beraber Horasan'a gönderiyorum, onu dinleyip emrine itaat edeceksiniz. Rahmetli babam bana onun sıfatını anlatmıştı. İktidarı bize getirecek kişinin bu kişi olmasını umdum. Ona destek çıkınız, yanında yer alınız, görüşüne ve emrine uyunuz," dedi. Taraftarları: "Başımızın gözümüzün üstüne ey imam!" dediler.

Hacda bulunan Şiiler beraberlerinde Ebû Müslim olduğu hâlde geri dönüp Horasan'a ulaştılar. Ebû Müslim, davet için harekete geçti ve Horasanlılardan biat almaya başladı. Taraftarlarından her bir kişiyi Horasan'ın bir bölgesine gönderdi. Bunlar, Horasan'ı köy köy, belde belde tüccar kılığında dolaşıyorlardı. Halkın içinden büyük bir âlim Ebû Müslim'e tâbi oldu. Ebû Müslim, onlara ortaya çıkmak için bir gün tayin etti. Kendisine biat edenlerin başına her kasabada o kasabadan bir kimseyi getirdi ve belirlediği gün için çıkmaya hazırlanmak maksadıyla halkın arasına karıştı. Nihayet bütün Horasan, ovasıyla dağıyla, uzağı ve yakınıyla onun davetine olumlu cevap verdi. Ebû Müslim, bu konuda daha önce hiçbir arkadaşının ulaşamadığı başarıları elde etti ve halkın sevgisini kazandı. Taraftarları arasında mertebe itibarıyla insanların en önde geleni oldu. Halk onunla ittifak yapıyor, verdikleri sözden dönmüyor, hep ondan söz ediyor ve asla usanmıyordu.

Hâlid b. Abdullah, Basra ve Kûfe'de on yıl valilik yaptı. Bunun dört yılı Yezîd b. Abdulmelik'in, altı yılı da Hişâm'ın halifelik döneminde geçti.

Hişâm, Hâlid b. Abdullah'ı valilikten azledip yerine Yûsuf b. Ömer'i getirince Yûsuf, Hâlid'i hesaba çekti ve zimmetinde on bin dirhem çıktı. Hâlid bu paraları halka dağıtmıştı. Hâlid, Arapların en cömertiydi. Yûsuf b. Ömer, onu Irak'ta kendi yanında hapsedti. Yûsuf b. Ömer, Hişâm'a mektup yazarak Hâlid'in üzerinde çıkan mala önem vermediğini bildirdi. Hişâm, Yûsuf'a bir mektup yazarak onu kontrol etmesini emretti. Yûsuf b. Ömer onu davet etti ve "Ey kâhinin oğlu! Sultanın malına önem vermemek ne anlama geliyor?" dedi. Kâhin derken kehanetle meşhur olmuş Şikk b. Sa'b'ı kastediyordu. Hâlid b. Abdullah, bu kâhinin oğullarından biriydi. Hâlid b. Abdullah: "Ey içki satıcısının oğlu! Senin baban ve deden Tâif'te meyhaneye sahibiyken benim şerefime dil mi uzatıyorsun?" dedi. Hişâm, Hâlid'in bu malı insanlara dağıttığını öğrenince Yûsuf'a mektup yazarak onu salıvermesini ve yakasını bırakmasını emretti.

Zeyd b. Ali

Hâlid henüz Kûfe'de ikamet ederken Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib, Kûfe'de 118/736 Safer ayında ayaklandı. Yûsuf b. Ömer, Zeyd'in üzerine yürüdü. İki grup Künâse'de¹⁰⁹ karşı karşıya geldi. Zeyd'in taraftarları yenildi ve hezimete uğradı. Yûsuf b. Ömer, Zeyd'i yakalayarak boynunu vurdu ve başını Hişâm'a gönderdi. Cesedi ise Künâse'de asıldı. Hâlid, Hişâm'a bir mektup yazarak gönüllü bir savaşçı olarak Tarsus'a çıkma izni istedi. Hişâm, kendisine bu izni verdi. Hâlid, yola çıkarak Tarsus'a gitti ve burada sınır bekçisi olarak ikamet etti.

Iraklı Ebû'l-Mu'arris künyeli bir kişi geçimini hırsızlıkla sağlıyordu. Bu zat Kûfeli bir grup hırsızla buradan Şam'a doğru yola çıktı ve bunlar Dımaşk şehrine geldiler. Gece karanlık çökünce çarşının bir tarafını ateşe verdiler. İnsanlar telaş

109 Künâse: Kûfe'nin mahallelerinden biridir.

içinde bağıırıp çağırır ve bu yangını söndürmeye uğraşırken, bu kişi arkadaşlarıyla birlikte çarşının diğer tarafına yönelip, kilitleri kırıp gücünün yettiği şeyleri aldı ve sonra kaçtı. Kül- [317] süm b. İyâd el-Kasrî, Hişâm'ın huzuruna girdi. Kendisi Hâlid b. Abdullah'ın muhaliflerindendi. Hâlid, onun amcasının oğluydu. Hişâm'a: "Ey Müminlerin Emîri! Dımaşk'taki bu yangın Muhammed b. Hâlid b. Abdullah el-Kasrî ve adamlarının marifetinden başka bir şey değildir," dedi. Bunun üzerine Hişâm, Muhammed b. Hâlid'in yakalanmasını emretti. Yakalanıp adamlarıyla birlikte getirildiler. Hişâm'ın emri üzerine Hâlid ve adamları hapse konuldu. Tarsus'ta bulunan Hâlid bu durumu öğrenince yola çıktı, Dımaşk'a geldi, buradaki evinde konakladı. İnsanlar selam vermek üzere huzuruna geldiler ve nihayet orada toplanmaya başladılar. Hâlid toplananlara: "Ey insanlar! Hişâm'ın izni ve emriyle savaşmak üzere bu şehirden çıktım. Hişâm, oğlumu ve adamlarımı hapsetti. Ey insanlar! Hişâm'la benim ne alıp veremediğim var? Vallahi ya Hişâm benden elini çeker -Hâlid her seferinde Müminlerin Emîri yerine Hişâm'ı adıyla anardı- ya da heva ve hevesi Iraklı, yurdu Şam, aslı Hicazlı olan İbrâhîm b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs'ı çağırırım, ben size bu kararımı Hişâm'a bildirmenize izin veriyorum," dedi. Hâlid'in bu kararı Hişâm'a ulaşınca: "Ebü'l-Heysem saçmalamış! Ben ona daha iyi katlanırım. Ona eskiden beri hürmet ediyorum ve hakkına saygı gösteriyorum," dedi. Hâlid b. Abdullah, Dımaşk şehrinde Hişâm'ı kınayarak onunla ilişkisini kesmiş bir hâlde yanına gidip gelmeksizin, ona aldırmaksızın ikamet etti. Hişâm, bütün bunlara katlanıyor ve sükûneti elden bırakmıyordu. Abdurrahmân b. Süveyb el-Kelbî adında bir kişi Hâlid b. Abdullah'ın huzuruna girdi, ona selam verdi. Beraberinde Şam eşrafından bir grup vardı. Ona: "Ey Ebü'l-Heysem! Ben seni Allah'ın sevdiği on özellikten dolayı seviyorum. Bunlar cömertliğin, affın, dindarlığın, adaletin, yumuşaklığın, meclisindeki vakarın, başkalarına yardımın, vefakârlığın, akrabalarla ilişkiyi kesmemen ve edebindir," dedi. Bu ifade üzerine Hâlid onu övdü ve iyi şeyler söyledi. Bu durum Hişâm'ın kulağına gidince "Fâsik

Abdurrahmân b. Süveyb, Hâlid'i Allah'ın kullarının ve belde-
lerinin idaresine verdiği halifelerden hiçbir kimsenin birlikte
bulunduramadığı birtakım güzel hasletlerle anma derecesi-
[318] ne vardı, öyle mi?" dedi. Sonra emretti, güzelce terbiye edil-
di ve Dımaşk'tan sürüldü. Şam'ın eşrafından bazı insanlarla
birlikte bulunan Hâlid, bu durumu duyunca onlara "Hişâm'ın
benim bazı hasletlerimi zikreden kişiye yaptığı hareket tuha-
fınıza gitmiyor mu? Adam, bu özelliklerden dolayı beni sevdi-
ğini söylemişti. Hişâm ise onu dövüp Şam'dan kovdu. Abdur-
rahmân b. Süveyb'in benim hakkımda söylediği şeylerden en
büyüğü, Abdullah b. Sayfî'nin Hişâm'a: "Ey Müminlerin Emîri!
Ailenden olan halifen mi sana daha sevimli ve tercihe değer
yoksa resulün mü?" şeklindeki sorusudur. Hişâm bu soruya:
"Ailemden olan halifem," diye cevap vermişti. Bunun üzerine
Abdullah b. Sayfî: "Sen Yüce Allah'ın yeryüzünde ve yarattığı
insanların üzerinde halifesisin. Muhammed (sav.) ise Allah'ın
onlara gönderdiği resulüdür. Sen Allah katında ondan daha
kerimsin," demiş ve bu sözünü Hişâm yadırgamamıştı. Hâlbü-
ki bu söz, küfre benziyordu. Bu sözü duyup kabul eden Hişâm,
şimdi Abdurrahmân b. Süveyb'e, Yüce Allah'ın sevdiği ve taşı-
dığım için beni sevdiği vasıflarımı anlattı diye öfkelenip tepki
gösteriyor. Hâlid'in bu sözü, Hişâm'ın kulağına gelince buna
önem vermedi, sözünü eleştirmede. Hişâm, on yedi yıl yedi ay
halifelikte kaldıktan sonra vefat ettiği hastalığına yakalandı.
Halifeliği, kardeşinin oğlu Velîd b. Yezîd b. Abdulmelik'e verdi.

[319] **Velîd b. Yezîd**

Velîd b. Yezîd halife olunca güvenlik işlerine bakan Saîd b.
Gaylân'ı, Hâlid'i Basra ve Kûfe'yle el-Bust şehrinin haraçların-
dan üzerinde kalan malla birlikte yakalayıp getirmesini emret-
ti ve ona: "Hâlid'in işkence altında haykırışlarını duymak isti-
yorum," dedi. Saîd b. Gaylân evinde bulunan Hâlid'e gitti, onu
evinden çıkarıp hapse götürdü. O gün kendisini çeşitli işkence-
lere tâbi tuttu, fakat Hâlid'in ağzından bir kelime bile çıkmadı.

Eş'as b. el-Kaynî, Hâlid'in uğradığı işkenceleri şu beyitlerle
dile getirdi:

*İnsanların hayırlısı babası şahsiyetiyle,
Kureyş'in esiri orada vurulmuş zincirlere!
Attınız yemin olsun hapse Hâlid'i,
Bastırdınız onu yere ağır davrananlar gibi!
Kasrî'yi edersiniz hapis silemezsiniz ismini,
Edemezsiniz hapis kabilelerdeki iyiliğini!*

Yûsuf b. Ömer es-Sekafî, Iraklıların mallarıyla birlikte Velîd'e geldi. Velîd, insanların arasında hükmetmek üzere oturdu ve onlara genel bir izin verdi. Ziyâd b. Abdurrahmân b. ed-Damrî, Hâlid'e muhalif bir kişi olarak söz aldı ve "Ey Müminlerin Emîri! Hâlid'in hesabından benim üzerimde beş milyon dirhem var, onları bana teslim et," dedi. Velîd hapiste bulunan Hâlid'e haber göndererek Ziyâd b. Abdurrahmân'ın hesabında beş milyon dirhem olduğunu, eğer bu doğruysa ne âlâ, değilse seni ona vereceğiz," diye haber gönderdi. Hâlid: "Benim tanıdığım Araplar satılmaz. Allah'a yemin ederim ki bunu sana tazmin etmemi isteseydin ve yerden bir çubuk kaldırmamı isteseydin bunu yapmazdım."

Velîd b. Yezîd, Hâlid'in üzerindeki mallar konusunda geri çekildiğini görünce emretti ve onu Yûsuf b. Ömer'e teslim etti. Ona: "Bunu al, Irak'a götür ve orada ne kadar malı varsa müsadere et," dedi. Yûsuf b. Ömer, onu yanına alarak Vâsıt'a gitti. [320] Onu her gün hapisten çıkarıp işkence ediyor, sonra tekrar hapse koyuyordu. Bir gün Hâlid'i çıkardı ve ona: "Ey ahmak kadının oğlu! Nedir bu senin geri durman?" dedi. Hâlid: "Niçin anneleri ağzına alıyorsun, Allah sana lanet eylesin. Vallahi sana asla bir kelime söylemeyeceğim," dedi. Bu cevap üzerine Yûsuf b. Ömer öfkeleni ve Hâlid'in üzerine kocaman sivri bir kaya koydu ve bu kayanın altında ölünceye kadar işkencede tuttu. Ölünce üzerinde bulunan abayla birlikte onu geceleyin defnetti. Bunun üzerine Velîd b. Yezîd şu dizeleri dile getirdi:

*Heyecanlanmadın mı hatırlasana bağı ey Akîl!
Bir ip ki bitişikti, koptu şimdi oldu zail
Evet, heyecanlandın akar gözyaşın sicim gibi,
Fırtına suyu boşanır bardaktan sanki!
Sil kafandan Su'dâ ailesini hatırlama!
Biz daha çoğuz sayımızla ve malımızla*

*Hâkimiz insanlara zorla, istemeseler de
 Getiririz başlarına zillet ve işkence!
 Batırırız onları yerin dibine zelilce,
 Vermeyiz onlara verirse çıldırma sadece!
 Çiğnedik Eş'arîleri her yerde ezdik,
 Kurtulamaz kimse bundan, ezen bizdik
 Sığındık Kinde ve Sekûn imdat diledi
 Getirdik başlarına zillet ve bela illeti
 Güçlendirdik hâkimiyeti Nizâr oğullarıyla,
 Destekledik malı olan onlarla!
 Maktul aramızda işte Hâlid
 Savunurlardı onu olsalardı yiğit!
 Olsaydı Kahtân oğulları gerçekten Arap
 Boşa gitmezdi çabaları olmazdı serap!
 Bırakmazlardı Hâlid'i her şeyi soyulmuş esir
 Vurduk onu ağır zincirlere ettik sersefil!
 Ne var ki sarsmış onları zillet
 Bulamadılar buna hiçbir mazeret!*

[321] Şam bölgesinde bulunan Yemenliler bu şiiri duyunca gururları çok incindi. Şam şehirlerinden bir araya toplandılar ve Velîd b. Yezîd'in üzerine yürüdüler. Velîd, Yemenlilerin üzerine doğru geldiğini duyunca, Muhammed b. Hâlid b. Abdullah'a emretti ve Muhammed, Dımaşk'ta hapsedildi. Yemenliler geldiler. Velîd, Mudar'la birlikte savaşa hazır olarak çıktı. İki grup karşı karşıya geldi, çarpışmaya başladılar. Yemenliler, Mudarlılara ağır kayıplar verdirdi. Mudarlılar yenildiler, Dımaşk'a doğru geri çekildiler. Velîd, sarayına girip kendisini koruma altına aldı. Yemenliler yürüyerek Dımaşk'a girdiler. Muhammed b. Hâlid'i hapisten çıkardılar ve kendilerine başkan yaptılar. Muhammed b. Hâlid, Velîd b. Yezîd'in amca oğluna haber gönderdi. Bu Yezîd b. el-Velîd b. Abdulmelik oluyordu. Geldi hep birlikte ona biat ettiler. Mudarlıların eşrafına haber gönderdi. Onlar da ister istemez biat ettiler. Böylece Velîd b. Yezîd'i halifelikten aldılar. O, günlerce Ümeyye oğullarının halifelikten düşürdüğü bir kişi olarak kaldı.

Yezîd b. el-Velîd

Yezîd b. el-Velîd halifeliği üstlendi. İnsanlara bağışlarda bulundu. Yemenlilere ihsanlarda ve onlara ödüller verdi. Mu-

hammed b. Hâlid, Velîd b. Yezîd'in sarayına yöneldi. Yanına ip aldı. Bu ipi sarayın balkonuna atıp duvara tırmandılar ve tepeye çıkarak, "Ey Velîd! Ey luti (homoseksüel)! Ey Ayyaş!" diye bağırmaya başladılar. Sonra onun yanına inerek Velîd'i öldürdüler. Halifelik böylece Yezîd b. el-Velîd'e geçti.

Muhammed b. Hâlid, Mansûr b. Cumhûr'u süvarilerle birlikte Irak'a göndererek Vâsıt şehrine yönelmesini ve Yezîd b. el-Velîd adına insanlardan biat almasını emretti. Biat işi tamamlanınca, Yûsuf b. Ömer getirildi ve boynu vuruldu.

Mansûr b. Cumhûr yola çıktı. Kûfe'den başladı. Onlardan Yezîd b. el-Velîd adına biat aldı. Kûfeliler biat edince buradan Vâsıt'a geçti. İnsanlar onun etrafında toplandı, Yezîd'e biat ettiler. Biat işi bitince Yûsuf b. Ömer'i davet etti ve ona: "Arapların efendisi Hâlid b. Abdullah'ın katili sen misin?" dedi. Yûsuf: "Ben emir kuluydum. Benim bu konuda hiçbir günahım yok. Beni bu öldürme işinden bağışla, sana diyetim olan on bin dirhemi vereyim," dedi. Mansûr ona güldü, sonra Şam'a [322] Muhammed b. Hâlid'in yanına getirildi. Muhammed: "Ben emir kuluydum derken doğru söyledin. Ben babamın katilini öldürdüm. Seni onun kölesi Gazvân için öldüreceğim," dedi. Sonra öne getirildi ve boynu vuruldu. Yezîd b. el-Velîd halifelikte altı ay kaldı. Sonra öldü.

İbrâhîm b. el-Velîd

Yezîd'den sonra hilafet makamına kardeşi İbrâhîm b. el-Velîd geldi. Şam ve etraf beldelerde insanlar kendisine biat ettiler. İbrâhîm, kendisinden sonra Abdülazîz b. el-Haccâc b. Abdulmelik b. Mervân'ı veliaht tayin etti. Irak'a, Yezîd b. Ömer b. Hübeyre'yi vali yaptı. İbn Hübeyre, yola çıktı ve bugün "İbn Hübeyre Kasrı" denilen mekâna vardı. Orada bir saray yaptı. Burayı kendisi ve askerleri için bir konaklama yeri olarak edindi.

Denilir ki: Mudarlılar, Yemenlilerin kendilerine galip gelmesinden, Halife Velîd b. Yezîd'i öldürmelerinden dolayı birbirlerini ayıpladılar ve birbirlerine giderek her taraftan toplanıp yola çıktılar. Nihayet Humus şehrine ulaştılar. Burada

Mervân b. Muhammed b. Mervân b. el-Hakem bulunuyordu. O günlerde Mervân, Ümeyye oğullarının şeyhi ve büyüğüydü. Mervân, tam bir edep, üstün görüş sahibi bir kişiydi. Onu evinden çıkarıp kendisine biat ettiler ve "Sen kavminin şeyhi ve efendisisin. Amcanın oğlu Velîd b. Yezîd'in intikamını talep et," dediler. Mervân, Temîm, Kays, Kinâne ve Mudar'ın diğer kabilelerinden oluşturduğu askerleriyle birlikte hazırlandı ve Dimaşk şehrine doğru yola çıktı. Bu olay İbrâhîm b. el-Velîd'in kulağına gidince sarayında kendisini koruma altına aldı. Mervân b. Muhammed, Dimaşk'a girdi. İbrâhîm b. el-Velîd'i ve veliahtı Abdülazîz b. el-Haccâc'ı yakalayarak ikisini de öldürdü. Muhammed b. Hâlid b. Abdullah el-Kasrî, Irak'a doğru kaçtı, Kûfe'ye vardı. Burada Amr b. Âmir el-Becelî'nin evinde konakladı, burada gizlendi. Kûfe'de o gün Yezîd b. Ömer b. Hübeyre'nin valisi Ziyâd b. Sâlih el-Hârisî bulunuyordu.

[323] **Mervân b. Muhammed**

Hilafet makamı, Mervân b. Muhammed'e geçti. Etraftaki beldelerdeki insanlar, ona itaat ettiler. Sonra Horasan'da Mudarlılarla Yemenliler arasında kabilecilik taassubu baş gösterdi. Bunun sebebi, Kirmânî diye bilinen Cudey' b. Ali'ydi. Kirmânî, Horasan topraklarında bulunan Yemenlilerin efendisiydi. Nasr b. Seyyâr ise Yemenlilere karşı kötü niyetli, onlara öfke duyan bir kişiydi. Nasr, Yemenlilerden hiç kimseyi herhangi bir işte kullanmıyordu. Ayrıca Yemenlilere meylettği için Rebîa'ya da düşmanca hisler besliyordu. Kirmânî, bu tavrından dolayı onu kınadı. Nasr, Kirmânî'ye: "Bununla senin alakan ne?" deyince Kirmânî: "Ben senin durumunun düzgün olmasını istiyorum; çünkü iktidarının aleyhine bozulacağından, düşmanlarının kara giyinen kimseleri senin üzerine sevk edeceğinden endişe ediyorum," dedi. Nasr: "Sen bunamış bir yaşlısın," dedi. Kirmânî, ona ağır, çirkin sözler söyledi. Nasr öfkeye kapıldı. Kirmânî'nin hapse atılmasını emretti ve eski bir kale olan el-Kuhundüz'de hapse konuldu. Arap kabileleri, Kirmânî adına öfkeleniler. Nasr b. Seyyâr'dan desteklerini çektiler. Mudarlılar, Nasr'a yardım etmek için toplandılar. Onun fikrine katılıp taraftarı oldular.

Kirmânî'nin Acem asıllı, deha derecesinde zeki ve deneyimli azatlı bir kölesi vardı, hapiste kendisine hizmet ediyordu. Kirmânî iri yarı, geniş omuzlu bir kişiydi. Azatlısı kendisine: "Sıkıntı ve tehlikeyi göze alırsan, seni hapisten çıkarırım," dedi. Kirmânî: "Nasıl çıkaracaksın?" dedi. Köle: "Hapishanede dar bir delik tespit ettim. Buradan abdest bozanların taharetlendiği yağmur suyu çıkıyor. Delik dar olduğu için derinin soyulmasını göze alacaksın," dedi. Kirmânî: "Sabretmekten başka çare yok, uygun gördüğünü yap," dedi.

Kirmânî'nin azatlısı Yemenlilere çıktı. Onlarla anlaştı, onları Kirmânî'nin yoluna koydu. Gece karanlık çöküp de bekçiler uykuya dalınca azatlısı surların dışından geldi ve deliğin kapısında durdu. Kirmânî deliğe doğru yöneldi, kafasını deliğe soktu. Burada iki elini açarak azatlısının eline uzattı. Azatlısı onu şiddetli bir şekilde çekti. Kirmânî'nin derisinin bir kısmı soyuldu. Sonra bir hamle daha yaptı; Kirmânî, yarısına kadar dışarı çıktı. Birden delikte bir yılan gördü. Kirmânî azatlısına: "*Bezbaht marmar*" (Bir yılan karşıma çıktı) dedi. Azatlısı: "*Bekez bekez*" (Onu ısır, onu ısır), dedi. Sonra üçüncü kez çekip Kirmânî'yi delikten çıkardı. Kirmânî azatlısına: "Bana azıcık mühlet ver, kendime geleyim, derilerimin soyulmasının acısı biraz geçsin," dedi.

Kirmânî kendine gelince bu tepeden aşağı indi. Kendisine bir binit getirilmişti. Ona binerek evine vardı. Ezdlilerle, Horasan'da bulunan diğer Yemenliler etrafında toplandılar. Rebîa da onlarla birlikte yer aldı. Nasr b. Seyyâr haberi duyunca hapishane sorumlusunu çağırıp boynunu vurdu. Bu olayın hapishane sorumlusuyla antlaşma neticesinde gerçekleştiğini zannetti. Sonra güvenlik güçlerinin başı Selm b. Ahvez el-Mazinî'ye: "Kirmânî'ye git," dedi. Ona: "Kendisinin kötülüğünü istemedim. Ben onu bana söylediği şeylerden dolayı uslandırmayı istemiştim. Ona söyle canı güvenlik içinde bana gelsin. Kendisiyle bazı konuları tartışmak istiyorum," dedi. Selm, Kirmânî'ye geldi bir de ne görsün, yanında Muhammed b. el-Müsennâ er-Rabî kapısında Rebîa oğullarından yedi yüz kişiyle nöbet tutuyor. Kirmânî'nin

huzuruna girdi, ona mesajı ilettili. Kirmânî: "Hayır, onun benim nezdimde hiçbir saygınlığı yok. Onun benim yanımda sadece bir kılıç hakkı var," dedi. Selm, bu haberi Nasr'a ulaştırdı. Nasr, bu kez maiyetinden İsmet b. Abdullah el-Ezdî'yi gönderdi. Ona: "Amcanın oğluna git. Ona güvenli olduğunu söyle ve bana gelmesini bildir. Kendisiyle bu düşmana saldırma konusunda bazı hususları tartışmak istediğimi söyle," dedi. İsmet mesajı ilettilğinde Kirmânî: "Ey pis kadının oğlu! Nasr'dan sana ne? Amcan bana senin baban diye bilinen o adamdan olmadığını söylemişti. Sen Nasr denen o İbnü'l-Akta'a yaklaşmak istiyorsun, eğer senin nesebin sahih olsaydı, kavminden ayrılıp aranda kan bağı olmayan o adama meyletmezdin," dedi. İsmet, Nasr'a geri döndü ve Kirmânî'nin söylediklerini ona aktardı. Sonra Kirmânî, Himyerlilerin en son hükümdarı olan ve Kûfe'de ikamet eden Ebrehe b. Sabbâh'ın oğullarından Ömer b. İbrâhîm'e bir mektup yazarak Yemen ve Rebîa'nın Cahiliye döneminde aralarında yaptığı ittifaktan bir nüsha göndermesini istedi. Maksatı bu ittifakı hayata geçirip yenilemekti. Kirmânî bununla Rebîa'yı kendi yanına çekmeyi istiyordu. Ömer b. İbrâhîm ona bu antlaşmadan bir nüsha gönderdi. Kirmânî, Yemen'in eşrafını ve Rebîa'nın büyüklerini bir araya topladı, onlara eskiden yapılmış bu ittifakı okudu. İttifak şöyleydi:

- [325] "Nimet veren Yüce Allah'ın adıyla! Bu kardeş Kahtân oğullarıyla Rebîa oğullarının yaptıkları bir antlaşmadır. Bu iki kabile eşit olarak kardeşlik ve akrabalık temelinde anlaştılar. Bir kişi ayakkabısını giyip çıktığı, binimli olan kimse sabah erken gittiği sürece bu antlaşma, küçükleri büyüklerden, kötüleri iyilerden sonsuza dek ve bu dünya ömrünün sonuna kadar koruyacaktır. Babaların ve evlatlarının sonu gelinceye kadar, yıldız doğup battığı sürece korunacak ve sağlamlaştırılacaktır. Taraflar bu antlaşmaya kanlarını karıştırdılar. Razi oldukları mülkte buna şarap karıştırıp suladılar. Başlarından ve saçlarından kopardılar, tırnaklarını ve parmak uçlarını kestiler. Bütün bunları bir keseye koyup bol bir suyun altına gömdüler. Karanlık bir gecede zamanın sonuna kadar kalmak üzere

derin bir deniz suyuna attılar. Bunda herhangi bir yanılğı ve unutmaya yoktur, herhangi bir hıyanet ve destek çıkmama da bulunamaz. Bu vurgulanmış kesin bir akittir. Zamanın sonuna kadar kalacaktır. Bir çocuk babasına çağırıldığı, bir köle kabına süt sağdığı, hamileler bunu kabul etmeye zorlanır, ebeler bu anlaşılmaya yönelir, gelecek yıldan itibaren ölünceye kadar yaşayanlar ve ölenler bu anlaşılmaya bağlıdır. Fırat kuruyuncaya kadar bu antlaşma geçerlidir. Antlaşma kardeşim Zimem'in Tübba' b. Melkîkerib, fazilet ve soy menbaı yanında Asam¹¹⁰ ayında yazılmıştır. Herkes bu antlaşmaya kefilidir. Süresine Allah şahittir. O Allah ki dilediğini yapar. Kavrayan kavramıştır, bilmeyen de bilmez."

Bu antlaşma okununca, birbirlerine yardımcı olma ve işlerini bir kılma noktasında anlaştılar. Kirmânî, Nasr'a: "Eğer savaş istiyorsan şehrin dışında karşıma çık!" diye haber yolladı. Nasr, Mudarlılardan oluşan askerlerine çağrıda bulundu. Şehrin dışına çıktılar, çölün bir köşesinde askerleri konuşturıldı. Kirmânî de aynısını yaptı. Her iki ordu da askerleri için hendek kazdı. Bu mekâna günümüze kadar el-Hendekayn (iki hendek) denir. Kirmânî, Muhammed b. el-Müsennâ ile Ebü'l-Meylâ er-Rab'îyye'yi Rebîa kabilesinden bin kişilik süvariyle gönderdi. Onlara Nasr b. Seyyâr'ın askerine doğru ilerleme emri verdi. Muhammed'le, Ebü'l-Meylâ yola çıkıp Nasr'ın askerine yaklaşıncaya Nasr, oğlu Temîm'e: "Kays ve Temîm kabilelerinden bin kişilik süvariyle bunların üzerine yürü," dedi. Temîm bin süvari seçti ve yola çıktı. İki grup karşı karşıya geldiler ve çarpışma başladı. Muhammed b. el-Müsennâ er-Rab'î, Temîm b. Nasr'ın üzerine bir hamle yaptı. Kılıç kılıca çarpışmaya başladılar. Her ikisi de zırhlı olduğu için kılıçlar işe yaramadı. Muhammed b. el-Müsennâ bu durumu görünce bizzat kendisi Temîm'in üzerine hamle yaptı, onunla boğuştu, her ikisi birden yere düştüler. Muhammed, Temîm'in üzerinde kaldı ve boynuna bir kılıç darbesi indirerek kesti. Nasr b. Seyyâr, oğlu Temîm için şu ağıdı yaktı.

110 *Asam ayı*: Recep ayıdır. Cahiliye döneminde silah sesi duyulmadığı için bu ismi almıştı.

- [326] *Giderdi benden –sabırlıydım çünkü– teselliyi
Süvariler kovunca yurdumuzdan Temîm’i!
İhmal etmedi elleri düşmanları aksine
Ve de düşmedi o alçağın mertebesine!
Vefakârca etti feda halifeye ruhunu
Savunmak için kutsal namusunu
Sorarsa kim beni bilsin ki
Yaşlı bir aslanım dile getiren fikrini
Yüceltti beni Huzeymeli öğrenenler,
İhlaslı beyaz bulutlar can evine yükselirler!*

Denilir ki: Orada yirmi ay bu şekilde kaldılar ve her gün birbirlerine hücum ettiler, birbirleriyle çarpıştılar. Sonra birbirlerinden intikamlarını almış olarak geri çekildiler. Bu durum, Ebû Müslim ve taraftarlarıyla meşgul olmaktan onları alıkoydu. Nihayet Ebû Müslim güçlendi, destek topladı. Bütün Horasan beldelerinde şanı yüceldi. Ukayl b. Ma’kıl el-Leysî, Nasr b. Seyyâr’a: “Bu kabile taassubu aramızda bu kimselerle sürüp gitti. Ancak bu durum seni bütün işlerini yapmaktan, otoriteni yerleştirmekten alıkoydu. Bu çılgın düşmanın gölgesi üzerine düştü. Allah aşkına rica ediyorum, bizzat Şam’a ve aşiretine git. Bu Kirmânî’ye bir parça yaklaş. Halifelik, İmam Mervân b. Muhammed’in elinden çıktı,” dedi. Nasr: “Ey amca oğlu! Söylediklerini anladım, fakat bu gemiciye aşireti yardım etti. Onlara Rebîa kabilesi destek verdi. Bundan dolayı adam haddini aştı. Artık sulh yapmak niyetinde değil, eman ve güvenliğe dönmek istemiyor. Ey amca oğlu! Dilersen sen çık, bunu ondan iste ve benim adıma istediğini ona ver!” dedi. Ukayl b. Ma’kıl yola çıkarak Kirmânî’den izin istedi, huzuruna girerek selam verdi. Sonra ona: “Sen Arapların şeyhi ve bu toprakların efendisisin. Buralara merhamet et, bu kabile taassubu aramızda sürdü gitti. Bizden ve sizden sayısız insan öldü. Nasr, beni sana gönderdi, sana bir çocuğun anne ve babasına karşı olan hükmünü verdi. Karşılığında ona itaat etmene yenden dönmeni istiyor. Böylece bütün Horasan topraklarında siyah giyinenler ortaya çıkmadan önce tutuşturulan bu ateşi söndürme konusunda birbirinize destek olasınız,” dedi. Kirmânî: “Söylediklerini anladım. Ben bu meseleden hoşlanmı-

yordum. Amcanın oğlu Nasr, gurur ve kibirden başka bir şey istemedi. Hatta beni hapse attı, beni kendisi ve kavmi üzerine gönderdi,” dedi. Ukayl: “Bu kin ateşini söndürmek ve kan ak- [327] masına son vermek için senin teklifin nedir?” dedi. Kirmânî: “Benim teklifim Nasr ve ben bu meseleden çekilelim. Hepimiz işi Rebîa oğullarından birine verelim. O gerekeni yapsın, biz de hep birlikte ona yardımcı olalım. Sen şu siyah giyinen kimseleri yakalamak için paçalarını sıva. Onlar bir araya gelirse bütün Arap kabilelerini etrafımıza toptasak bile haklarından gelemeyiz,” dedi.

Ukayl: “Bu halife Mervân b. Muhammed’in hoşlanmadığı bir tekliftir, fakat emîr Nasr yetkiyi sana verecek, sen dilediğini iş başına getirip dilediğini azledeceksin ve siyah giyinen bu kimseler hakkında dilediğin planı yapacak, o seninle sen de onunla birleşeceksiniz,” dedi. Kirmânî: “Bana denk olmadığı hâlde benimle bir olacak?” dedi. Ukayl: “Kinâne oğullarından olan bir kimseye bu sözü nasıl söylersin?” dedi. Kirmânî: “Onun aslı Kinâne kabilesinden olsaydı, bunu yapmazdım. O, onların arasına yapışmış biridir. Senin şu sözüne gelince, “Onun işi bana verdiği, benim dilediğimi iş başına getirip dilediğimi azletme yetkime gelince, bunu istemiyorum. Ona tâbi olmakta veya sultanın karşısında onun yanında yer almakta herhangi bir şeref görmüyorum,” dedi. Ukayl, Nasr’ın yanına geri döndü ve “Bu Mellâh hakkında sen benden daha basiretliymişsin,” dedi. Sonra aralarında geçen konuşmanın tamamını ona aktardı.

Nasr b. Seyyâr, Halife Mervân b. Muhammed’e bir mektup yazarak Kirmânî’nin kendisine karşı geldiğini, kendisiyle savaştığını, böylece Ebû Müslim ve taraftarlarını takip etme fırsatı bulamadığını, dolayısıyla Ebû Müslim tehlikesinin büyüdüğünü, onların sayılarını tahmin edenlerin, en az Horasan bölgesinde iki yüz bin kişinin kendisine biat ettiğini haber verdi. Sonra “Ey Müminlerin Emîri! İşini sağlama al, katından bana kendimi güçlendirecek asker gönder. Bana karşı gelenlerle savaşmak için yardımına başvuracağım,” diye yazdı. Sonra mektubunun alt kısmına şu beyitleri ilave etti:

Görüyorum külün altında parlayan koru,
 Neredeyse alacak alev! Kendini ondan koru!
 Ateş tutuşturulur iki odunla,
 Kötülük de başlar bir çift lafla!
 Dedim ki hayretten kendi kendime bir bilsem,
 Uyuyor mu bu Emevî oğulları, uyanıklar mı fark etsem!
 Olurlarsa uyanık iktidar ellerinde
 Uyurlarsa eğer kınama kendilerinde!
 [328] Sabah olur da kalırlarsa uykuya dalmış
 De ki 'kalkın! Geldi kalkma vakti vakit geçmiş!'

Nasr'ın mektubu Mervân'a ulaşınca, Mervân Muâviye b. Velîd b. Abdulmelik'e bir mektup yazdı. Muâviye, Dımaşk valisiydi. Mervân ise o zamanlarda Humus şehrinde bulunuyordu. Ona Belkâ'daki valisine Humeyme'ye¹¹¹ gitmesini ve İbrâhîm b. Muhammed b. Ali'yi yakalayarak sımsıkı zincire vurmasını ve kendine göndermesini emretti. Muâviye, camisinde oturduğu bir sırada İbrâhîm'e geldi, gözü bağlandı ve Mervân'a götürüldü. Kendi ailesinden Abdullah b. Ali, Îsâ b. Mûsâ b. Ali ve kendisini sevenlerden bir grup takip ettiler. İbrâhîm, Mervân'ın huzuruna girince ona: "Horasan'dan yola çıkan ve senin halife olmanı isteyen bu topluluk neyin nesidir?" dedi. İbrâhîm: "Benim bu konuda hiçbir bilgim yok. Eğer bize herhangi bir suç isnat etmek istiyorsan buyur isteğini yap!" dedi. Sonra Mervân'a ağzına geleni söyledi. Mervân'ın emri üzerine hapse konuldu.

Heysem şöyle anlatır: Bana Ebû Ubeyde haber verdi ve şöyle dedi: "Ben hapishanedeyken İbrâhîm'in yanına gidip geliyordum. Beraberinde hapishanede Abdullah b. Ömer b. Abdülazîz bulunuyordu. Ona selam verirdim. Bütün günümü yanında geçirirdim. Bazen gecenin bir kısmı da orada kalmış olabilirim. Onun yanında gecelerdim. Biz bir gece onun yanındayken hapiste sabahladım. Orada bir koridorda uyumuştum. Birden Mervân'ın azatlısı diye bir ses işittim. O kapının açılmasını istedi ve kendisine kapı açıldı. Mervân'ın kölelerinden yirmi kişiyle içeri girdi. Bir süre kaldılar, sonra dışarı çıktılar.

111 Humeyme: Şam beldesi sınırında Abbasilerin kendilerine üst edindikleri bir beldedir.

Hiçbirinden bir söz işitmedim. Sabah olup da kendilerine selam vermek üzere hücreye girdiğimde ikisini de öldürülmüş buldum. Zannediyorum boğazları sıkılarak öldürüldüler.”

İbrâhîm b. Muhammed katledilince iki kardeşi Ebû Ca'fer ve Ebû'l-Abbâs kendi canlarının derdine düştüler. Humeyme'den Irak'a kaçtılar. Beraberlerinde Ali b. Abdullah b. Abbâs'ın oğulları Abdullah, İsmâîl ve İsâ ve Dâvûd bulunuyordu. Kûfe'ye geldiler. Davetçi Ebû Seleme'nin evine misafir oldular. Ebû Seleme Irak topraklarında babaları Muhammed b. Ali'nin davetçisiydi.

Ebû Seleme bunların tümünü Evd oğulları yurdunda bulunan Velîd b. Sa'd'ın evine misafir etti ve yanlarına Mûsâvir el-Kassâb ile Yaktîn el-Ebzârî'yi verdi. Bu ikisi Şianın önde gelenlerindendi. Bunlar Muhammed b. Ali'yi hayattayken görmüşlerdi. Onlara Ebû Seleme'ye yardımcı olmaları emrini verdi.

Ebû Seleme sirke ticaretiyle meşgul oluyordu. Akşam olunca Mûsâvir bir parça etle geldi. Ebû Seleme sirke, Yaktîn de biraz baharat getirirdi. Bunu pişirip yiyorlardı. Bu konuda Ebû Ca'fer şu beyti dile getirmiştir: [329]

*Mûsâvir'in eti, sirkesi Ebû Seleme'nin bir tencereye konu,
Baharatı Yaktîn'in! Amma ne hoş çorba oldu!*

Ebû'l-Abbâs ve Ebû Ca'fer, Kahtabe b. Şebîb, Irak'a gelinceye kadar Kûfe'de gizlice kaldılar.

Denilir ki: Ebû Müslim, İmam İbrâhîm b. Muhammed'in öldürüldüğünü, Ebû'l-Abbâs ve Ebû Ca'fer'in Şam'dan kaçıp Kûfe'de Ebû Seleme'nin yanında gizlendiklerini haber aldı. Ebû Müslim, Horasan'dan yola çıkarak Kûfe'ye geldi. Onların huzuruna girdi. Kardeşleri İbrâhîm'in katli dolayısıyla onları teselli etti. Sonra Ebû'l-Abbâs'a dönerek: “Uzat elini sana biat edeyim,” dedi. Ebû'l-Abbâs elini uzattı. O da biat etti. Sonra Mekke'ye gitti. Mekke'den yanlarına döndü. Ebû'l-Abbâs, ona Horasan'da kendi emrine girmeyen ne kadar Arap varsa boynunu vurmasını tembihledi. Sonra Ebû Müslim, Horasan'a döndü. Horasan'ı köy köy, belde belde dolaştı. Onlara ortaya

çıkacakları günün tarihini vererek gücü yetenlerin silah ve bit hazırlamasını emretti.

Şöyle ifade edilmiştir: Nasr b. Seyyâr, Kirmânî hakkında çare bulmaktan âciz kalıp Ebû Müslim'in yaklaşmasından korkunca, Mervân'a şu beyitleri yazıp gönderdi:

*Ey yardımı zayıf hükümdar bak bana!
Yaklaştı tehlike –kaçamayacaksın– bil ki kapına!
Yumurtladı Horasan'ın şahini bu diyarlarda,
Yattı kuluçkaya korkmadan her tarafında!
Uçarlarsa eğer, kurulmasa tuzak önlerine,
Yakacaklar savaş ateşini hem de öylesine!*

Beyitler Mervân'a ulaşınca Irakeyn valisi Yezîd b. Ömer b. Hübeyre'ye bir mektup yazarak askerlerinden on iki bin kişi seçmesini, Irak'ta, Kûfe ve Basra Araplarından kararlı, aklına ve atılganlığına güvendiği bir kimseyi bunların başına geçirmesini ve bu askerlerle Nasr b. Seyyâr'a gitmelerini emretti.

[330] Yezîd b. Ömer b. Hübeyre, Mervân'a mektup yazarak, beraberinde bulunan askerlerin on iki bin kişi olmadığını bildirip Şam'daki askerleri görevlendirmenin, Irak'taki askerleri görevlendirmekten daha iyi olduğunu, çünkü Irak Araplarının Emevî halifelerine içten bağlı olmadıklarını, kalplerinde hep bir kin ve nefret bulunduğunu bildirdi.

Nasr'ın istediği yardım gecikince Mervân'a yeniden bir mektup yazarak şu beyitlerle seslendi:

*Kim bildirir adıma o kimseye
Parlak ve açık iş yapan halifeye!
Devletin uyaran biri geliyor uyan!
Kan birliğidir bil ki onu kuran!
Yıpratırsa eskilik elbiseyi bir kere
Edemez tamir onu maharetli terzi bile!
İdare ediyorduk onu ama parçalandı
Büyük geldi yırtık yamaya, tamir tutmadı!*

Fakat Nasr, Mervân'dan hiçbir yardım alamadı.

Abbasi Zaferi

Ebû Müslim'in kendisini sevenlere belirlediği vakit gelince tüm taraftarlar Horasan'ın bütün beldelerinden aynı gün ha-

rekete geçip Horasan'a geldiler. Mervân'ın öldürdüğü İbrâhîm b. Muhammed b. Ali b. Abbâs'a yas tutmak için siyah elbiseler giymişlerdi. Ebû Müslim'e kumandanlardan siyah elbiseler içerisinde ilk gelen Üseyd b. Abdullah, Mukâtil b. Hâkim, Mihkân b. Gazvân ve Huzâa'nın azatlısı el-Harîş olmuştu. Bunlar: "Muhammed! Ey Mansûr!" diye bağırdılar. Bununla Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs'ı kastediyorlardı. Çünkü Muhammed bu işe ilk soyunan ve davetçilerini etrafa gönderen kişiydi.

İnsanlar Herat, Bûşenc, Merve'r-Rûz, Talikân, Merv, Nesâ, Ebyeverd,¹¹² Tûs,¹¹³ Nîsâbûr, Serahs, Belh, Sağâniyân, Tahâristan, Huttelân, Keş ve Nesev'ten koşup siyah elbiseler içerisinde geldiler. Ayrıca beraberlerindeki asalarını da yarıya kadar siyaha boyamışlardı. Bu asaya *kâferkûbât*¹¹⁴ ismini vermişlerdi.

İnsanlar kimi atlı, kimi eşeklere binmiş, kimi yaya ve hayvanlarını "Herre-Mervân" (Eşek Mervân) diye azarlayarak yola çıktılar. Bu eşeklere Mervân b. Muhammed'in isminin kısaltılmışı olarak Mervân diyorlardı. Yola çıkanların sayısı yaklaşık yüz bin kişiydi.

Nasr b. Seyyâr, Ebû Müslim'in ortaya çıktığını duyunca neye uğradığını şaşırıp ve kendi canının derdine düştü. Kirmânî'nin Yemenlileri ve Rebîa kabilesiyle birlikte onların yanında yer almayacağından emin değildi. Eğer böyle olursa bu kendisinin sonu demektir. Bundan dolayı Rebîa kabilesinden olup da Kirmânî'nin saflarında yer alanların dostluğunu kazanmaya çalıştı. Onlara bir mektup yazdı. Bunların tümü Merv şehrinde bulunuyorlardı. Mektubunda şu beyitler yer almaktaydı:

Bildir Merv'deki Rebîa ve taraftarlarına

Kızacaklarsa kızsınlar şimdi, yoksa nafile sonra!

Ne oluyor size! Devam ediyorsunuz didişmeye birbirinizle

[332]

112 Ebyeverd: Nesâ'ya yakın Horasan şehirlerinden birisidir.

113 Tûs: Nîsâbûr'a bir mesafe uzaklıkta bir şehir olup Hârûn er-Reşid buraya defnedilmiştir.

114 *Kâferkûbât*: Kâfir sopası demek olup doğrusu *kâfir-kûbât* şeklindedir.

*Sanki arifler yaptığınızdan habersizmişçesine!
 Bırakıyorsunuz yanı başınızdaki düşmanı
 Karışık milletlerden ne dini var, ne şerefi!
 Mensup değiller biz Araplara
 Değiller saf Mevâlî, nesepleri varsa
 Mensuplar onlar öyle bir dine ki nerededir zikri?
 Duymadım Peygamber'den (sav.) ne de kitapta var zikri
 Sorsanız dinlerinin bana aslını
 Dinleri öldürmektir derim Arapları!*

Rebîa kabilesi bu beyitlere dönüp bakmadı bile!

Kûfe'de gizlenmekte olan İmam Ebû'l-Abbâs, Ebû Müslim'in Nasr ve Kirmânî'nin askerlerinin kökünü kazımak istese bunu yapabilecek bir kudrette olduğunu, ancak kendisinin savaşmayı tercih etmediğini duyunca ona bir mektup yazarak bu konudaki tutumundan dolayı kendisini azarladı. Ebû Müslim, iki şahıstan birisinin direncini kırmak için diğerini yanına çekmeyi tercih ederdi. Bundan dolayı Kirmânî'ye bir mektup yazarak Nasr b. Seyyâr'dan intikamını alması için kendi saflarına katılması teklifinde bulundu ve Kirmânî ona katılmaya karar verdi. Ebû Müslim, askerleriyle beraber Merv topraklarına yürüdü ve şehre altı fersah uzaklıkta askerlerini konuşlandırdı.

Kirmânî kavminden bir grup kişiyle bir gece Ebû Müslim'e doğru yola çıktı. Bütün arkadaşları için can güvenliği diledi. Ebû Müslim onların tümüne can güvenliği tanıdı. Kirmânî'ye ikramda bulundu. Kirmânî onunla birlikte kaldı. Bu durum, Nasr b. Seyyâr'ın zoruna gitti ve helakin kapıda olduğunu kesin olarak anladı.

Nasr b. Seyyâr, Kirmânî'ye bir mektup yazarak her ikisinin bu işten çekilmesi ve Rebîa kabilesinden her iki tarafın hoşnut olacağı bir kişiye bu görevin verilmesi karşılığında kendine dönmesini istedi. Bu, Kirmânî'nin kendisinden talep ettiği bir durumdu. Kirmânî, Nasr'ın bu isteğine olumlu baktı. Bir gece Ebû Müslim'in kışlasından yola çıkarak Nasr'ın kışlasına ulaştı ve Nasr'a gayet doğal davrandı. Nasr, Kirmânî'nin bir gaflet ânını yakalayarak üzerine kendisini öldürecek katili gönderdi ve işini bitirdi.

Bazıları Kirmânî'nin öldürülüşünü şöyle anlatır: Nasr, kendi kumandanlarından birini üç yüz süvariyle yola çıkarır. Bu kuvvet Kirmânî, Ebû Müslim'in kışlasından geri dönerken ona puslu kurarlar. Kirmânî onlarla aynı hizaya geldiğinde işin farkına varmaz. Bu kuvvet onun üzerine çullanır ve onu öldürür.

Ebû Müslim bu gelişmeyi duyunca: "Allah onu başka şeyden mahrum etmesin. Kirmânî bizim yanımızda sabredip kalsaydı onunla birlikte harekete geçer ve düşmanına karşı kendisine destek verirdik," dedi. Nasr, Kirmânî karşısındaki zaferi hakkında şu beyitleri dile getirdi:

*Yemin olsun Rebîa destek çıktı düşmanıma
Etti hıyanet bil ki eremeyince maksadına!
Batırdılar bana çok sert bir mızrağı,
Kıramazdı kastettiği kimse! O sert olan mızrağı!
Kale oldum sığınacak ve kalkan oldum onlara
Bana sığındı yaşlısı ve çocuğu hepsi bana!
Meylettiler kan bağına, gördüler olacağı
Yapar ancak kan bağıını isteyen böyle bir bağı
Getirdim ölümü zorla Kirmânîlilere
Böyle gelir insanlara da ölüm, uzağı gelir yakına*

[333]

Denilir ki: Kirmânî katledilince oğlu Ali, hendeğinden çıkarak Ebû Müslim'e gitti. Ondan babasının intikamını almasını talep etti. Ebû Müslim, Kahtabe b. Şebîb'e hazırlanmasını, yola çıkmasını, saklandığı hendekte Nasr'ın üzerine çullanmasını, onunla savaşmasını veya kendisine itaat etmeye dönmesini sağlamasını emretti. Kahtabe, yola çıktı. Önce şehirden işe başladı. Şehre girdi, burayı işgal etti. Sonra Nasr'a savaşa hazır olması haberini gönderdi. Nasr, Ebû Müslim'e bir mektup yazarak emrine girmesi karşılığında can güvenliği talep etti. Ebû Müslim ona istediğini verdi ve Kahtabe'ye ona ilişmemesini emretti.

Nasr, Kahtabe'nin bir gaflet anında bir gece maiyeti, çocukları ve taraftarlarıyla birlikte bir hamle yaparak arkadaşlarına duyurmadan kışlasından çıkıp Irak'a doğru yola koyuldu. Cürcân'a uğradı, burada kaldı, sonra hastalandı. Cürcân'dan Sâve'ye¹¹⁵ geçti. Burada günlerce kaldıktan sonra vefat etti.

115 Sâve: Kırım'la Hazar arasında bulunan bir İran şehridir.

Nasr ve Kirmânî'nin tüm taraftarları, ondan can güvenliği istediler. Ebû Müslim'den hoşlanmayan bazı kişiler hariç onlar, Merv şehrinden kaçarak Tûs'a gelip burada ikamet etmeye başladılar. Ebû Müslim, Horasan'ı işgal etti ve buraya valiler tayin etti. İlk tayin ettiği vali, Semerkand'a tayin ettiği Zinbâ' b. Nu'mân'dır. Ayrıca Tahâristan'a Hâlid b. İbrâhîm'i, Tabaseyn'e¹¹⁶ Muhammed b. el-Eş'as'ı vali tayin etti. Sonra taraftarlarını diğer beldelere gönderdi. Kahtabe b. Şebîb'in yanına Ebû Avn, Mukâtil b. Hâkim el-Akkî, Hâlid b. Bermek, Hârise b. Huzeyme, Abdulcebbâr b. Nehîk, Cevher b. Murâd el-İclî, el-Fadl b. Süleymân, Abdullah b. Nu'mân et-Tâî'yi kattı. Bu komutanların her birinin yanına da askerlerin yiğit ve kahramanlarını destek olarak verdi.

Kahtabe'ye, Tûs'a gitmesi ve burada Nasr b. Seyyâr ile Kirmânî'nin askerlerinden toplanmış olanlarla bir araya gelmesini ve onları bu şehirden kovuncaya kadar kendileriyle çarpışması, sonra ilerleyerek Irak'a gelmesi talimatını verdi.

- [334] Kahtabe yola çıkarak Tûs'a ulaşınca orada toplananlar kaçtılar, darmadağın oldular. Kahtabe, Tûs'tan Cürcân'a geçti ve burayı fethetti. Cürcân'dan Rey'e yürüdü. Mervân'ın Rey valisiyle savaşarak onu hezimete uğrattı. Sonra Rey'den İsfahân'a doğru yola çıktı. İsfahân valisi Yezîd b. Ömer'in tayin ettiği Âmir b. Dubâra idi. Âmir, Kahtabe'den kaçtı. Kahtabe, İsfahân'a girerek burayı işgal etti. Kahtabe devamla Nihâvend'e vardı ve burada Mâlik b. Edhem el-Bâhilî bulunuyordu. Mâlik günlerce kaleye sığındı, sonra Kahtabe'den can güvenliği diledi. Kahtabe ona eman verdi ve o Kahtabe'ye geldi. Kahtabe yola çıkarak Hulvân'a indi ve burada ikamet etmeye başladı. Kahtabe, Ebû Müslim'e mektup yazarak durumu bildirdi. Mervân b. Muhammed'in Şam'dan, ez-Zâbeyn'e geldiğini, burada otuz bin kişiyle kaldığını, Yezîd b. Ömer b. Hübeyre'nin de Vâsıt'ta savaş hazırlığı içinde olduğunu bildirdi. Kahtabe'nin mektubu Ebû Müslim'e ulaşınca, ona kahraman askerlerinden otuz bin kişilik bir güçle Ebû Avn el-Akkî'yi, ez-

116 *Tabaseyn*: Horasan'ın beldelerinden iki beldedir.

Zâbeyn'de¹¹⁷ bulunan Mervân b. Muhammed'in üzerine sevk etmesi ve onunla savaşıması kendisinin de kalan askerleriyle birlikte Vâsıt'a doğru yola çıkıp Yezîd b. Ömer'le savaşıması, böylece onu Mervân'a destek güç göndermekten alıkoyması talimatını verdi. Kahtabe bu talimatı aynen yerine getirdi.

Mervân, Ebû Avn el-Akkî'nin Hulvân'dan ayrılarak ordu-suyla birlikte üzerine doğru yürüdüğünü haber alınca onun karşısına dikildi. İki ordu Şehrezûr'da karşı karşıya geldi. Aralarında çatışma başladı. Neticede Şamlılar yenilgiye uğrayıp Harrân şehrine çekildiler.

Heysem dedi ki: Hâlid b. Abdullah'ın kardeşi İsmâîl Abdullah b. el-Kasrî şöyle anlatır: Mervân, Harrân'a varınca beni çağırdı. Ben onun en yakın adamıydım. Bana: "Ey Ebû Hâşim!" dedi. –Daha önce bana künyemle hiç hitap etmemişti.– Kendisine: "Buyurun ey Müminlerin Emîri!" dedim. Mervân: "Başımıza gelen felaketi görüyorsun. Sen, görüşüne güvenilen bir [335] kişisin, ne dersin?" diye sordu. Ben: "Siz neye azmettiniz ey Müminlerin Emîri?" dedim. Mervân: "Ailemle, çoluk çocuğumla, ehli beytimin seçkinleriyle ve peşimden gelen taraftarlarımla birlikte dar yoldan geçerek Rum topraklarına ulaşmak kararındayım. Onlardan can güvenliği isteyeceğim. Ailemden ve askerlerimden korkanlar bana gelmeye devam edecekler. Böylece benim yanımda kalabalık çoğalacak. Ben düşmanım-la savaştığım gücü böylece bulurum," dedi. İsmâîl: "Vallahi benim de görüşüm budur," dedi. Ancak, ben onun kavmimin arasında bıraktığı kötü izi, onlara yaptığı düşmanlığı, kavmimin üzerine açtığı savaşı hatırladım ve kendisine isabetli bir görüş bildirmekten vazgeçtim. Mervân'a: "Ey Müminlerin Emîri! Şirk ehlinin senin canın ve haremin hakkında hüküm vermesinden Allah'a sığınırım; çünkü Rumlar vefakâr bir millet değildir," dedim. Mervân: "O hâlde görüşün nedir?" dedi. "Görüşüm Fırat'ı geçip, Şam'ın şehirlerini şehir şehir araştırıp teftiş etmendir, çünkü her şehirde sanatkârlar ve sana nasihatçiler vardır. Onların tümünü kendi saflarına çekersin. Son-

117 ez-Zâbeyn: Vâsıt'ın beldelerinden birisidir.

ra yoluna devam edip Mısır topraklarına inersin. Mısır, yer-yüzündeki insanlar için de malı, atı ve erkekleri en çok olan millettir. Şam'ı önüne, Afrika'yı arkana alırsın. İstediğin şeyi uygulamayı uygun gördüğün takdirde, Şam'a dönersin, aksi takdirde Afrika'ya doğru kaçacak alan gayet geniştir; çünkü Afrika, uçsuz bucaksız arazi, eşsiz ve uzak topraklar demektir," dedim. Mervân: "Yemin ederim doğru söyledin, isabetli görüş budur," dedi. Sonra Harrân'dan yola çıkarak Fırat'ı geçti. Şam şehirlerini birer birer teftiş etti. Halkı ayaklandırmak için çalıştı. Ancak, halk ondan kaçınıyor, savaştan korkuyordu. Mervân'la birlikte çok az bir grup yola çıktı. Kahtabe'nin arkadaşı Ebû Avn, Mervân'ın izini takip ederek Şam'a geldi, Dimaşk'a yöneldi, aralarında Mervân b. el-Hakem'in çocuklarından seksen kişi dâhil olmak üzere Dimaşk halkından çok kişiyi öldürdü.

Emevilerin Sonu

Mervân, Mısır'a doğru gitmek üzere Şam'ı geçti ve buraya ulaştı. Mervân, kendi taraftarlarından beraberindekilerle birlikte hazırlandı. Sayıları yirmi bin civarındaydı. Sonra Ebû Avn'ın üzerine doğru yola çıktılar. İki grup birbiriyle karşılaştı ve aralarında çatışma başladı. Mervân'ın taraftarları çatışmada dayanıklılık gösteremediler. Çok zayıf verdiler. Hayatta kalanlar hezimete uğrayıp darmadağın oldu. Mervân, Afrika'ya doğru kaçtı. Süvariler peşine düştüler. Süvarilerin kendisine ulaşmasına engel olan yegâne şey, gecenin karanlığıydı. Mervân, bir gemiyle Nil'i geçti ve Nil'in batı yakasına vardı. Mervân müneccimdi. Yanında bulunan kölesine: "Eğer bu gece ölmez hayatta kalırsam, Horasan süvarilerini geri püskürteceğim ve Horasan'a ulaşacağım," dedi. Sonra atından indi, hayvanını kölesine verdi. Zırhını çıkardı, başının altına yastık yaptı. Çok yorgun olduğu için hemen uykuya daldı. Yanında kendisine yolu gösterecek bir rehber yoktu. Bu çöllere dalıp yolunu kaybedeceğinden korkuyordu. Ebû Avn taraftarlarından Âmir b. İsmâîl adında birisi Mervân'ı takip etmeye başladı. Nihayet onun nehri geçtiği yere ulaştı. Bir sandal çağırarak ona bindi, nehri geçip Mervân'ın olduğu yere ulaştı.

Mervân uykusu ağır bir kişiydi. Âmir bir kılıç darbesiyle Mervân'ı katletti.

Denilir ki: Kûfe'de Becîle'de saklanan Muhammed b. Hâlid b. Abdullah el-Kasrî, Kahtabe b. Şebîb'in tüm Horasanlılarla birlikte geldiğini haber alınca kavminin eşrafından bir grubu topladı, sonra ortaya çıktı ve İmam Ebü'l-Abbâs lehine davette bulunmaya başladı. Yezîd b. Ömer'in valisi Ziyâd b. Sâlih, yakalamak için aradı. Kavmi onun yanında toplandı, kendisini [336] engellediler ve onu savundular.

Yezîd b. Ömer b. Hübeyre bu durumu haber alınca Ziyâd b. Sâlih'e destek kuvvet gönderdi. Kûfe'de bulunan Yemenli ve Rebîalılarının tümü Muhammed ile bir araya geldi. Ziyâd b. Sâlih kaçarak Vâsıt'ta bulunan Yezîd b. Ömer'e katıldı. Bunun üzerine Muhammed b. Hâlid, Hulvân'da bulunan Kahtabe'ye mektup yazarak kendisini Kûfe valiliğine getirmesini ve bu konudaki emrini göndermesini istedi. Kahtabe, onun bu isteğini yerine getirdi. Muhammed b. Hâlid, Yemenli büyük bir kalabalığın içinde en büyük camiye geldi. Halk siyahlar giymişti. Tarih 10 Muharrem 132/749 günüydü.

Muhammed b. Hâlid, Velîd b. Yezîd b. Abdulmelik'i katletmesi hakkında şu beyitleri okudu:

*Katlettik o kendini beğenmiş fâsıkı
Uyunca hevesine, zayı edince hakkı!
Der ki Hâlid'e korusaydı ya onu
Erkekse eğer Kahtân oğulları!
Nasıl gördü üzerine saldırınca
Süvari birliklerini benzeterek dağa
Bildir Mervân oğullarına benden
İktidar yok oldu gitti elden!*

Bundan sonra Yezîd b. Ömer b. Hübeyre, Muhammed b. Hâlid'i yakalamak üzere Kûfe'ye yürüdü. Muhammed, davetçi Ebû Seleme'nin yanına vardı. Ona İbn Hübeyre'nin kendi tarafına doğru gelmekte (saldırmakta) olduğunu, taraftarlarının çokluğundan korktuğunu bildirdi. Ebû Seleme ona: "Senin İmam Ebü'l-Abbâs'a yaptığın davet unutulmayacaktır. Bunu kendi kendini ve beraberinde bulunanları katletmek suretiyle

bozma. Kûfe'yi bırak! Çünkü burası senin elinde. Beraberinde bulunanlarla birlikte yola çık, Kahtabe'ye katıl," dedi. Muhammed: "İbn Hübeyre ile savaş noktasında bir mazeretle imtihan olunmadıkça, Kûfe'den çıkacak değilim," dedi ve Kûfe'de bulunan Yemenli ve Rebîalı taraftarlarıyla birlikte hazırlık yaptı. Sonra İbn Hübeyre ile karşı karşıya gelmek üzere yola çıktı ve karşılaştılar. Muhammed b. Hâlid, kendi kavminden İbn Hübeyre'nin saflarında bulunanlara seslenerek: "Helak olasınız! Ebû Hâlid'in öldürülmesini, Ümeyye oğullarının size saldırarak verilecek yardımlara engel olmalarını unuttunuz mu? Ey amca oğulları! Allah Ümeyye oğullarının iktidarını yok etti, onlardan devletlerini aldı. Amca oğullarınızın safına katılınız! Çünkü Horasan halkından büyük bir taraftarla birlikte Hulvân'da bulunan Kahtabe, Mervân'ı katletti. Niçin kendinizi öldürüyorsunuz? Emîr Kahtabe beni Kûfe'ye vali tayin etti. İşte benim Kûfe valiliği emrim, sizin bu devlet içinde bir iziniz (katkınız) olsun," dedi. İbn Hübeyre'yle birlikte bulunan kişiler, Hâlid'in bu seslenişini duyunca tümünden ona meylettirler. İbn Hübeyre ile birlikte sadece Kays ve Temîm kaldı. İbn Hübeyre bu gelişmeyi görünce beraberinde bulunanlarla birlikte hezimete uğramış olarak Vâsıt'a döndü. Oraya erzak gönderdi ve şehrin muhasarası için hazırlık yapmaya başladı. Muhammed b. Hâlid, Kûfe'ye döndü, halka hitap ederek onları Ebü'l-Abbâs'ın saflarında yer almaya çağırdı ve Kûfe halkından biat aldı.

Kahtabe, Hulvân'dan yola çıkarak Irak'a geldi ve Bağdat'la Enbâr arasında bulunan Dimimmâ'ya¹¹⁸ indi. Bu olay Bağdat şehri kurulmadan önceydi. Bağdat o zamanlar ayda bir kez pazar kurulan bir köyden ibaretti. Kahtabe burada askerlerini konuşlandırdı.

Ali b. Süleymân el-Ezdî, Muhammed b. Hâlid'i ve onun Hâşim oğullarına yaptığı daveti şu şekilde dile getirir:

*Ey yol gösterenler bize! Yerleştirin düzeni e mi?!
Necib develerle işaretlenmiş yay gibi!*

118 Dimimmâ: Nehr-i İlsâ isminde bir çayın kenarında kurulmuş, Fırat'ın köylerinde birisidir.

*Kurtulur önce kendisi o korunaklı yerde
İyilik edenlerin en cömerdi o kişiye
Muhammed'dir o yücelik de atılınca
Aldı intikamını Kûfe'de bildirerek
Bir toplulukla ki ister sağlam bir işi
Çıktı minbere başında sarığıyla o kişi
Ne değerli kazandığıyla ne büyük insanlardan!
Gafildir insanlar çünkü bu lütuflardan!*

Kahtabe, Irak'a giderken, Cebel topraklarına Yûsuf b. Akîl et-Tâî'yi kendi yerine vali vekili olarak bıraktı. İbn Hübeyre, beraberinde otuz bin kişilik bir kuvvetle yola çıkarak Fırat'ın batı yakasına vardı. Kahtabe de yola çıkıp nehrin doğu yakasına indi. Burada üç gün kaldı. Sonra askerlerine: "Atlarınızı suya sürünüz," emrini verdi. Askerler –en önde Kahtabe olduğu hâlde– atlarını suya sürdüler. Kahtabe'nin askerleri nehri geçince, İbn Hübeyre ile çatışma başladı. Ancak İbn Hübeyre, Kahtabe karşısında tutunamadı, hezimete uğrayarak Vâsıt'a gidip orada bir yere sığındı. Kahtabe b. Şebîb ise ne kadar araştırılıyorsa nereye gittiğini bilen olmadı. Bazıları Kahta- [338] be'nin nehirden geçerken atının suya daldığı ve boğulduğunu iddia ederler. Kahtabe'den sonra taraftarlarının başına oğlu el-Hasan b. Kahtabe geçti.

İbn Hübeyre, Vâsıt şehrinde sığınağında bulunurken el-Hasan b. Kahtabe kumandanlarından birini yirmi bin kişilik bir kuvvetle onun üzerine gönderdi. Kumandan Kûfe'ye doğru yola çıktı. Burayı Muhammed b. Hâlid almıştı. el-Hasan b. Kahtabe de buraya geldi. İmam Ebü'l-Abbâs da Kûfe'de bulunmaktaydı.

Ebü'l-Abbâs

Ebü'l-Abbâs ortaya çıktı. En büyük camiye yöneldi ve oraya girdi. Halk onun için toplanmıştı. Minbere çıktı. Yüce Allah'a hamd etti, O'nu layık olduğu şekilde övdü. Sonra Peygamber'e salat ve selam getirdi. Ardından Ümeyye oğullarının Yüce Allah'ın haram kıldığı şeyleri dikkat etmeden işlediklerini, Kâbe'yi yerle bir ettiklerini, buraya mancınıkla ateş ettiklerini, birtakım kötü ameller icat ettiklerini anlattı. Sonra minberden indi.

Halk Ebü'l-Abbâs'a çok dua etti. Ebü'l-Abbâs, halifelik makamına doğru yola çıktı ve makama vardı. Ebü'l-Abbâs, el-Hasan b. Kahtabe'ye Vâsıt'a geri dönmesini, burada Yezîd b. Ömer b. Hübeyre'yi kuşatmasını emretti. el-Hasan b. Kahtabe yola çıktı, Yezîd'i aylarca kuşatma altında tuttu.

el-Heysem b. Adî şöyle anlatır: Ebü'l-Abbâs'a halife olarak ve kendisinden sonra da Ebû Ca'fer'e veliaht olarak 132/750 Receb ayında biat edildi. Halifelik Ebü'l-Abbâs'ın eline geçince kapısının arkasında bulunan herkesin başına davetçi olarak Ebû Seleme'yi geçirdi. Onu kendisine vezir yaptı. Bütün işleri ona havale etti. Ebû Seleme'ye Âl-i Muhammed'in veziri deniyordu. Ebû Seleme işleri hiç kimseye danışmadan yürütüyordu. Horasan'da bulunan Ebû Müslim bunu duyunca kumandanlarından birisi olan Mervân ed-Dabbî'yi çağırdı. Ona: "Derhal Kûfe'ye git, Ebû Seleme'yi, İmam Ebü'l-Abbâs'ın yanından çıkar, boynunu vur ve hemen geri dön," diye emir verdi. ed-Dabbî kendisine verilen bu emri yerine getirdi. Şairin birisi Ebû Seleme'ye ağıt yakarak şu beyti söyledi:

Vezir, veziridir Âl-i Muhammed'in ölüp gitti
Kim sevmezse seni o oldu vezir gitti

İmam Ebü'l-Abbâs, kardeşi Ebû Ca'fer el-Mansûr'u, İbn [340] Hübeyre ile savaşı yönetmesi için Vâsıt'a göndermeyi uygun

gördüğünden Vâsıt'a gönderdi. el-Hasan b. Kahtabe'ye bir mektup yazarak askerin kendi askeri olduğundan kardeşinin bu işi üstlenmesini tercih ettiğini bildirdi. Ebû Ca'fer, Vâsıt'a varınca el-Hasan b. Kahtabe otağından çıkarak içeride nesi var nesi yoksa tahliye etti. Ebû Ca'fer, ailesi ve maiyetiyle birlikte buraya yerleşti.

Ebû Ca'fer, Yezîd b. Ömer'in kumandanlarına ve Arapların eşrafına istedikleri şeyleri vaat etmek suretiyle kalplerini fetretmek, ne kadar şanslı olduklarına dikkatlerini çekmek ve Emevî devletinin artık yıkıldığını bildirmek için bir mektup yazdı. Bunların tümü kendisine olumlu cevap verdiler.

Halifeye ilk cevap veren ve dönen kişi Ziyâd b. Sâlih el-Hârisî oldu. Ziyâd, İbn Hübeyre'nin Kûfe valisi olup onun nazârında en has adamıydı. İbn Hübeyre, onu şehrin gece güvenlik sorumlusu yapmış, kendisine şehrin kapılarının anahtarlarını vermişti.

Heysem'in nakline göre babası şöyle anlatır: Ziyâd, Ebû Ca'fer'e iltihak etmeye karar verince, bana birisini gönderdi. Gönderdiği kişi babamın vasisiydi. Ben ona, baba ve amca di-yordum. Bu kişinin elçisi karanlık çökünce bana geldi ve yanına gitmemi istediğini bildirdi. Ben de gittim. Baş başa kaldığımızda bana dedi ki: "Ey kardeşimin oğlu! Senden gizlim saklım yoktur. Ebû Ca'fer'den bir mektup aldım, kendisine iltihak etmemi istiyor ve bu uğurda bana yüksek makamlar teklif ediyor. Mektubundan dayılık hukukuna riayet ettiğini anlıyorum -Ebû'l-Abbâs'ın annesi Hâris oğullarındandı-." Heysem'in babası olayın devamını şöyle anlatır: Ona: "Ey amca! İbn Hübeyre'nin büyük iyilikleri var. Ona ihanet etmeni hoş görmüyorum," dedim. Ziyâd: "Ey kardeşimin oğlu! Ben insanların içinde ona en çok teşekkür eden kişiyim. Ne var ki gücü ve kuvveti sona ermiş, tutunacak kulpu zayıflamış bir iktidarın üzerinde kalmayı uygun bulmuyorum. Ben bugün Ebû Ca'fer'in nezdinde, kendimden çok İbn Hübeyre'ye faydalı olurum. Benim sayemde ve elimle Allah'ın onun işini düzelterekğini umarım. Ben buradan çıkıncaya kadar yanımda

kal ki anahtarları sana teslim edeyim,” dedi. Ben de yanında kaldım. Gecenin üçte biri geçince kölelerine emretti, yüklerini taşıdılar. Hayvanını eyerlediler, hayvanına bindi. Evinden çıktı, ben de yanında yaya olarak yürüyordum. Nihayet Dicle kenarındaki şehrin kapısına ulaştı. Anahtarlar yanındaydı. Bekçilere kapıyı açmalarını emretti ve onlara: “Bazı şeyleri incelemek için dışarı çıkmak istiyorum. Bir saat sonra dönerim,” dedi. Sonra çıktı, bana kapıyı kapatıp anahtarları alması emretti. Sonra ikimiz baş başayken bana şöyle dedi: “Sabah olunca bu anahtarları al ve bizzat kendin İbn Hübeyre’ye ver. Ona, benim kendisi açısından orada bulunmamın, burada bulunmamdan daha iyi olduğunu bildir,” dedi. Sonra benimle vedalaştı, yoluna devam etti. Ben evime geri döndüm. Sabah olunca valilik sarayının kapısına geldim. İbn Hübeyre’nin huzuruna girmek için izin istedim. Hacıb bana: “O namazgâhında oturuyor, henüz kalkmadı,” dedi. Ben: “Ona önemli bir iş için geldiğimi bildir,” deyince bana izin verdi. İçeri girdim, kendisi mihrabında oturuyordu. Üzerinde çizgili siyah bir elbise vardı. Kendisine valilik selamı verdim. Selamımı aldı ve “Önemli iş ne?” dedi. Ziyâd b. Sâlih’in durumunu anlatınca iki gözünden yaşlar boşandı ve “Bugün Ziyâd’dan sonra kime güvenebilirim? Ona verdiğim Kûfe valiliği ve iyiliğimden sonra kime güvenebilirim?” dedi. Ben: “Ey Emîr! Yüce Allah, hoşumuza gitmeyen şeylerde hayır takdir edebilir. Ziyâd’ın orada işgal edeceği mekândan dolayı Yüce Allah’ın sana fayda nasip edeceğini umarım,” dedim. İbn Hübeyre: “Allah’tan başka hiç kimsenin gücü ve kuvveti yoktur,” dedi. Sonra “Evlat! Bana Târik b. Kudâme el-Kasrî’yi çağır,” dedi. Târik huzuruna girdi, bense orada oturuyordum. İbn Hübeyre anahtarları Târik’a verdi ve “Ey Târik! Bu şehrin bekçilik görevi için seni seçtim. Bu görev bizim maiyetimizden, senin tüm arkadaşlarının omzundadır. Sana olan güvenime layık ol,” dedi. İbn Hübeyre’ye dışarıdan yapılan kuşatma uzayınca Mansûr’a haber göndererek ondan can güvenliği diledi. Mansûr ona: “Müminlerin Emîri Ebü'l-Abbâs’ın hükmüne dâhil olman kaydıyla sana can güvenliği vermemi istiyorsan bunu yaparım,” diye haber gön-

derdi. İbn Hübeyre fikrine değer verdiği kimselerle müşavere bulundu. Onlar bunu yapması şeklinde görüş bildirdiler. İbn Hübeyre, Ebû Ca'fer'e haber göndererek öne sürülen şartlara razı olduğunu bildirdi. Ebû Ca'fer, ona kendi el yazısıyla bir mektup yazdı, sonra kumandanları kendisine şahit tuttu. İbn Hübeyre maiyetinden bir grupla Ebû Ca'fer'e gitti, huzuruna girdi. Ebû Ca'fer, otağında oturmaktaydı. Otağın etrafında Horasanlılardan silahlı on bin kişi bulunuyordu. Ebû Ca'fer, bir minder emretti. Üzerine biraz oturdu, sonra ayağa kalktı. Biniti istendi, gelince ona bindi ve evine döndü. Şehrin kapıları açıldı, halk birbiriyle kaynaştı.

[342] Denilir ki: İbn Hübeyre'nin biriktirdiği ve kuşatma için hazırladığı hazine bulunan mal, silah, geriye kalan yiyecek maddeleri ve hayvan yemleri bir bir sayıldı. Para üç milyon dirhemdi. Çok sayıda silah ve otuz bin kişiye yetecek erzak ve yirmi bin baş hayvana bir yıl yetecek yem tespit edildi.

Ebû Ca'fer, Ebû'l-Abbâs'a bir mektup yazarak İbn Hübeyre'nin idaresine isyan ettiğini bildirip hakkında yapılması gereken icraatı kendisine bildirmesini istedi. Ebû'l-Abbâs mektubunda: "İbn Hübeyre hakkındaki hükmüm kılıçtan başkası değildir," dedi. Bu mektup Ebû Ca'fer'e ulaşınca onu herkesten gizledi. Muhafızına dönerek, "İbn Hübeyre'ye söyle, yanımıza gelirken sadece bir köleyle gelsin ve etrafındaki topluluğu bıraksın," diye bildirdi. Ertesi günü İbn Hübeyre, Ebû Ca'fer'in yanına büyük bir konvoyla geldi. Muhafız Sellâm ona: "Ey Ebû Hâlid! Sen veliahtın yanına selam verir gibi değil, öğünür gibi gelmektesin," dedi. İbn Hübeyre: "Eğer bundan hoşlanmadınızsa sadece bir köleyle gelirim," dedi. Muhafız: "Sadece bir köleyle bize gel, çünkü ben bunu sanki hafife aldığım için söylemiyorum. Ancak Horasanlılar, beraberinde çok insanın bulunmasına tepki gösteriyorlar," dedi. İbn Hübeyre, o günden sonra kendilerine sadece bir köleyle geliyor, içeri girip selam verip dönüyordu.

Sonra Ebû Ca'fer, el-Hasan b. Kahtabe'ye: "Yezîd b. Ömer'in kumandanları olan Ebû Bekir el-Ukaylî, el-Havsere b. Sehl,

Muhammed b. Bünâne, Abdullah b. Bişr, Târik b. Kudâme ve Süveyd b. el-Hâris el-Müzenî'yi topla. Bunlar senin yanında toplandıklarında boyunlarını vur ve yüzüklerini bana getir. Sonra İmam Ebü'l-Abbâs'ın İbn Hübeyre hakkındaki hükmünü uygulayabilmem için İbn Hübeyre'yi koruyan muhafızları gönder," dedi. el-Hasan b. Kahtabe yola çıktı. Adı sayılan komutanlar hakkında veliahtın verdiği emri infaz ederek yüzüklerini kendisine getirdi. Sonra "Bunlardan hiçbiri katledilirken bir kelime söylemedi ve hiçbiri sabırsızlık veya karşı koyma gibi bir harekette bulunmadı," dedi.

Ertesi günü Ebû Ca'fer, Hâzim b. Huzeyme ile İbrâhîm b. Ukayl'i çağırdı. Onlara: "Yanınıza muhafızlardan on kişi alıp İbn Hübeyre'nin yanına gidin ve onu öldürün," dedi. Ebû Ca'fer ile İbrâhîm yola çıkarak güneş doğarken İbn Hübeyre'nin yanına girdiler. İbn Hübeyre, sarayındaki mescidinde oturuyordu, sırtını mihraba dayamış, yüzü sarayın meydanına dönüktü. İbn Hübeyre, gelenleri görünce muhafızına: "Ey Ebû Osmân! Allah'a yemin olsun ki bu gelenlerin yüzünden kötülük okunuyor," dedi. Osmân onlara doğru yöneldi ve "Ne istiyorsunuz?" dedi. İbrâhîm b. Ukayl, kılıçla onun karnını deşip öldürdü. Oğlu İbrâhîm karşlarına dikildi, o da öldürüldü. Sonra oğlu Dâvûd dikildi, o da öldürüldü. Ardından kâtibi Amr dikildi, o da öldürüldü. İbn Hübeyre'yi katletmeye gelenler kendisine yöneldiler. Ona iyice yaklaşıncı yüzünü kibleye çevirip secdeye kapandı. Hep birden kılıçlarıyla üzerine çullandılar ve son nefesini verinceye kadar kılıçlar inip kalktı. Sonra Ebû Ca'fer'e geri dönüp olup biteni haber verdiler. Ebû Ca'fer, bir tellal çağırarak: "Ey insanlar! el-Hakem b. Abdulmelik b. Bişr, Muhammed b. Zerr ve Hâlid b. Seleme el-Mahzûmî hariç hepiniz güven içindesiniz," şeklinde bir çağrıda bulundu.

Heysem şöyle anlatıyor: Babamın bana anlattığına göre Muhammed b. Zerr: "Yeryüzü olanca genişliğine rağmen bana dar geldi. Bir gece Vâsıt şehrinde âyete'l-kürsîyi okuya okuya yaya olarak çıktım. Karşıma insanlardan kim çıktıysa sonunda ondan kurtuldum, ama hâlâ korku duyuyordum. Sonunda Ziyâd b. Abdullah, İmam Ebü'l-Abbâs'tan benim için

can güvenliği dilediğinden, o da bana eman verdi," dedi. Devamla: "el-Hakem b. Abdulmelik, Kesker'e kaçıp orada gizlendi," dedi. Hâlid b. Seleme el-Mahzûmî'ye yeryüzü dar geldi. Bir gece Ebû Ca'fer el-Mansûr'un kapısına gelerek ondan eman diledi, o da ona eman verdi. Sonra "Ey insanlar! Hepiniz güvendesiniz, ey Şamlılar! Şam'ınıza iltihak edin. Ey Hicazlılar! Hicaz'ınıza gidin," diye nida olundu. Bütün insanlar sükûnete erdi, güven duyduklar ve huzur içinde oldular.

Mansûr, Vâsıt'a Horasanlılardan beş bin kişilik bir güçle el-Heysem b. Ziyâd el-Huzâî'yi vali tayin etti. Sonra diğer insanlarla birlikte geri döndü ve Hîre'de bulunan İmam Ebû'l-Abbâs'ın yanına geldi.

[344] İmam etrafında bulunanlarla birlikte Hîre'den Enbâr'a geldi. Burası hoşuna gitti ve Enbâr'da kendisi ve topluluğu için büyük bir şehir inşa etti. Şehri Horasan halkından taraftarları arasında parsel parsel taksim etti. Kendisi için şehrin ortasında yüksek ve büyük bir saray yaptırdı. Halifelîği boyunca burada, bu sarayda oturdu. Bugün bu şehre Ebû'l-Abbâs şehri denilmektedir. Ebû'l-Abbâs, kardeşi Ebû Ca'fer el-Mansûr'u Horasan'a gönderdi, ona Ebû Müslim'e gidip bazı meseleleri kendisiyle tartışmasını istedi. Beraberinde aralarında fakih el-Haccâc b. Ertât ve İshâk b. el-Fadl el-Hâşimî'nin olduğu otuz seçkin kumandanı da gönderdi.

Mansûr, Ebû Müslim'e gelince Ebû Müslim, ona iyilik ve ikramda ileri gitmedi. Geldiğine tam bir sevinç de göstermedi. Mansûr, Ebû'l-Abbâs'a döndü ve "Ebû Müslim hayatta olduğu sürece sen halife değilsin. Senin görevini fesada uğratmadan önce, sen onun katli için bir çare bul. Ben onu gördüğümde, kendisinden daha üstün hiç kimse yokmuş gibi bir tavır içindeydi. Böylelerinin hıyanetinden ve verdiği sözden dönmekten hiç kimse emin olamaz," dedi. Ebû'l-Abbâs: "Horasanlılar onun yanında bulunurken bu nasıl mümkün olacak? Halkın kalbine onun sevgisi yer etmiş, onun emrine uyma ve itaatını tercih etme duygusu gönüllerine yerleşmiş," dedi. Ebû Ca'fer: "Bu durum yemin ederim ki ona güven duymaman için

en önemli sebeptir. Onun katline bir çare bul," dedi. Ebü'l-Abbâs: "Ey kardeşim! Bundan vazgeç, bu konudaki düşünceni kimseye açma," dedi.

Ebü'l-Abbâs, bir gün baş başa bulunduğu bir sırada Haccâc b. Ertât'a: "Ebû Müslim hakkında ne dersin?" diye sordu. Haccâc: "Ey Müminlerin Emîri! Yüce Allah kitabında; *'Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti,*¹ buyurmaktadır," diye cevap verdi. Ebü'l-Abbâs: "Yeter ne demek istediğini anladım," dedi. Sonra Ebû Müslim, Muhammed b. el-Eş'as b. Abdurrahmân'ı Fars diyarına emîr olarak gönderdi. Ebü'l-Abbâs, oraya amcası Îsâ b. Ali'yi vali olarak tayin etmek düşüncesindeydi. Îsâ'yı vali olarak tayin edip oraya gitmesi talimatını verdi. Îsâ, Muhammed b. el-Eş'as'ın huzuruna varınca Muhammed ona valiliği teslim etmek istemedi. Îsâ: "Ey İbnü'l-Eş'as! Sen İmam Ebü'l-Abbâs'a itaat etmiyor musun?" deyince o: "İtaat ediyorum, ancak Ebû Müslim bana bu görevi hiç kimseye teslim etme talimatı verdi," dedi. Îsâ: "Ebû Müslim imamın kulu ve kölesidir. İmam emrinin reddedilmesinden hoşlanmaz," dedi. Muhammed: "Bırak bunu! Ebû Müslim'den bir mektup getirmediğinçe bu görevi sana teslim edecek değilim," dedi. Îsâ, Ebü'l-Abbâs'a geri dönüp bu durumu anlattı. Ebü'l-Abbâs, öfkelendi ve amcasına yanında kalması talimatını verdi. Amcası yanında kaldı.

Ebû Müslim, Mugallis b. es-Serrî'yi Tahâristan topraklarına vali olarak tayin etti. Mugallis Tahâristan'a vardı. Mansûr kendisiyle savaşmaya hazır olarak karşısına çıktı. Karşı karşıya geldi ve çarpışmaya başladı. Sonunda zafer Mugallis'indi. [345] Mansûr, taraftarlarından bir grupla kaçtı ve çöle rastladılar ve burada hepsi birden susuzluktan öldü. Mugallis, Sind diyarının kapısında ikamet etti.

Ebû Müslim, Ebü'l-Abbâs'a bir mektup yazarak huzuruna gelmek ve hac zamanı gelinceye kadar orada kalmak için izin istedi. Ebü'l-Abbâs, bu izni ona verdi. Ebû Müslim yola çıktı.

İmama yaklaşınca Ebû'l-Abbâs, maiyetinde bulunan tüm kumandan ve eşrafın Ebû Müslim'i karşılamalarını emretti. Ebû Müslim hoş bir şekilde karşılandı. Eşraf ve kumandanlar yaya olarak ona doğru yürüdüler. Ebû Müslim yoluna devam ederek Ebû'l-Abbâs şehrine vardı. Orada Ebû'l-Abbâs, kendisini sarayında konuk etti. Ona iyilik ve ikramda bulundu. Hac vakti gelince Ebû Müslim hacctmek için izin istedi. Ebû'l-Abbâs: "Kardeşim Ebû Ca'fer hacca niyet etmemiş olsaydı seni hac işlerinin başına getirirdim. Şimdi ikiniz bu görevi üstlenin," dedi. Ebû Müslim: "Bu bana daha sevimlidir," dedi. Sonra ikisi birden yola çıktılar. Ebû Ca'fer, binerken Ebû Müslim iniyordu. Nihayet böylece Mekke'ye gelip haclarını eda edip geri döndüler.

[346] **Ebû Ca'fer el-Mansûr**

Ebû Ca'fer, Mekke'den dönerker "Zâtürk" denilen yere ulaşınca İmam Ebû'l-Abbâs'ın vefat haberini aldı. Ebû Müslim yanına gelinceye kadar orada kaldı ve kendisine Ebû'l-Abbâs'ın vefatını haber verdi. Ebû Müslim, gözyaşlarına boğuldu ve "Allah, Müminlerin Emîri'ne rahmet eylesin. *İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn*" dedi. Ebû Ca'fer: "Ben yükünü ve beraberinde bulunan askerlerini bana bırakman görüşündeyim. Onlar benim yanımda kalsın, sen on kişilik bir grupla posta kafilesine git, Enbâr'a var. Askerleri zapturapt altına al, insanları sakinleştir," dedi. Ebû Müslim: "Dediğin gibi olsun," dedi ve on kişilik özel maiyetiyle birlikte posta devesine bindi, sıkı bir yürüyüşle Irak'a vardı, sonra Enbâr'daki Ebû'l-Abbâs şehrine ulaştı. İsâ b. Ali b. Abdullah b. Abbâs'ı halkı kendine biata ve veliahtlığı Ebû Ca'fer'den almaya davet eder buldu. Halk, Ebû Müslim'i görünce onun yanında yer alıp İsâ'yı terk etti. Ebû Ca'fer gelince İsâ ona mazeret beyan etti ve kendisinin bu hareketle askerleri zapturapt altında tutmayı, hazine ve beytül-mâli muhafaza etmek istediğini bildirdi. Ebû Ca'fer onun bu mazeretini kabul etti, yaptıklarından dolayı kendisini hesaba çekmedi. Halk toplandı ve el-Mansûr Ebû Ca'fer'e biat etti. Sonra Şam'ın isyan haberi geldi. Ebû'l-Abbâs, Şam'a amcası Abdullah b. Ali'yi vali tayin etmişti. Amcası Ebû'l-Abbâs'ın

vefatını haber alınca, halkı kendisine biat etmeye davet etti. Beraberinde bulunan Horasan askerlerinin kendi yanında yer almalarını istedi. Askerler de bu isteğe uydu. Ebû Ca'fer, bu gelişmeyi duyunca, Ebû Müslim'e dönerek: "Ey arkadaş! [347] Ya sen Şam'a gidip orayı düzelteceksin ya da ben," dedi. Ebû Müslim: "Ben giderim," dedi. Sonra hazırlıklara başladı ve Horasan askerlerinin yiğitlerinden on iki bin kişiyle birlikte yola çıktı. Şam'a varınca, orada bulunan askerlerin tamamı kendi yanında yer aldı. Abdullah b. Ali tek başına kaldı. Ebû Müslim, onu affetti, yaptıklarından dolayı hesaba çekmedi.

Ebû'l-Abbâs'ın halifeliliği dört yıl altı ay sürdü. Ebû Ca'fer, Ebû Müslim Şam'a doğru yola çıktığında Yaktîn b. Mûsâ'yı onun arkasından gönderdi. "Orada ganimet varsa onları teslim alma işini sen üstlen," dedi. Bu haber Ebû Müslim'e ulaşınca zoruna gitti. "Müminlerin Emîri buradaki durumdan bana güvenmiyor ve benim üzerime güvenilir bir kişiyi çıkarıyor," dedi ve Ebû Ca'fer'in bu tutumundan, çok şiddetli bir dışlanmışlık hissetti. Halife Mansûr, Şam'ın düzeldiği haberini alınca, Enbâr'daki Ebû'l-Abbâs şehrinde kalmaktan hoşlanmadı ve askerleriyle birlikte Medâin'e gitti. Burada Rûmiyye ismindeki şehre indi. Bu şehir Medâin'e bir fersah uzaklıktaydı. Rûmiyye'yi Kistrâ Enûşîrvân kurmuştu. Enûşîrvân, Rum belgelerinden aldığı esirleri buraya yerleştirmişti. Mansûr, bu şehirde kaldı. Ebû Müslim geri döndü, Fırat boyunca giderek Enbâr'daki Irak'a geldi. Burayı geçerek Kerh Bağdat'a² geldi. Burası o zamanlar bir köydü. Ebû Müslim, Bağdat'tan Dicle'yi geçip Horasan yolunu tutarak Medâin yolunu terk etti. Ebû Ca'fer, bunu duyunca Ebû Müslim'e bir mektup yazarak: "Mektupta söylenemeyecek bazı şeyleri seninle tartışmak istiyorum. Mektubum sana ulaşınca askerin başına birini tayin et ve bana gel!" diye talimat verdi. Ebû Müslim, Mansûr'un mektubuna iltifat etmedi ve aldırmadı. Mansûr'un yanında Cerîr b. Abdullah el-Becelî'nin çocuklarından Cerîr b. Yezîd

2 *Kerh Bağdat*: Ebû Ca'fer el-Mansûr'un emri üzerine Bağdat'ı düşmanlardan ve halifeleri casuslardan korumak maksadıyla şehrin surlarının dışına kurulmuş olan bir çarşıdır.

b. Abdullah adında birisi bulunuyordu. Cerîr'de aldatma, işin durumuna göre hareket etme ve tuzak kurma yeteneği vardı. Ebû Ca'fer ona: "Posta kervanına katıl ve Ebû Müslim'e git. Onu bana geri çevirmeye çalış, çünkü bana öfkeli olarak gitti. Bana karşı fesat çıkarmayacağından emin değilim. Onu geri çevirmek için en uygun çare ne ise onu yap," dedi.

[348] Cerîr yola çıkarak yolda ona yetiştii. O, askerleriyle birlikte bir yerde konaklamıştı. Sonra onun çadırına girdi. Ebû Müslim'e: "Ey Emîr! Kendini yordun, geceleri uykusuz geçirdin, dostlarına ve Peygamber'in Ehl-i beytine yardım uğruna gündüzlerini yorgunlukla geçirdin. Neticede güçlendiler ve saltanatları pekişti. Sen onlar hakkındaki arzulanıklarına eriştin ve bu hâl üzere devam etmekteisin. İnsanlara ne dersin? Bunun hayatında ve vefatından sonra sana kınama ve ağır söz getireceğini bilmiyor musun?" dedi. Onunla baş başa bulunmaya devam etti. Sonra kendisiyle birlikte Mansûr'a gitmeye karar verdi, askerlerini orada bıraktı ve Horasan'ın askerlerinden ve kumandanlarından beraberinde bulunan seçkin bin süvariyle birlikte yola çıktı. Ebû Müslim: "Müneccimler bana Rumların eliyle öldürüleceğimi haber verdiler," diyordu.

Ebû Müslim'in Öldürölüşü

Ebû Müslim, Rûmiyye'de bulunan Ebû Ca'fer'e geldi, huzuruna girdi. Ebû Ca'fer, onun için ayağa kalktı, kendisiyle kucaklaştı, geri döndüğüne sevindiğini belli etti ve ona: "Seni görmeden ve söyleyeceklerimi sana bildirmeden az kalsın geçip gidecektin. Kalk, elbiselerini çıkar, otur ki yol yorgunluğu üzerinden çıksın," dedi. Ebû Müslim, kendisine hazırlanan saraya geçti. Taraftarları da çevresine yerleşti. Ebû Müslim burada üç gün kaldı. Her gün Ebû Ca'fer'e gidip geliyordu. Binitinin olduğu yere varıyor, sonra İmam'ın bulunduğu meclisin kapısına kadar gidiyor, binitinden inip huzuruna giriyordu. Onun yanında uzun uzun oturup bazı meseleleri kendisiyle tartışıyordu. Dördüncü gün olunca Ebû Ca'fer, muhafızların komutanı olan Osmân b. Nehk, güvenlik görevlerinin başı olan Şebes b. Ravh ve süvarilerinin başı olan Ebû Fûlan

b. Abdullah'ı görevlendirdi. Onlara içinde bulunduğu meclisin bitişiğindeki evde saklanıp pusu kurmalarını emretti ve "Üç kez el çırpıldığında Ebû Müslim'in yanına gelin ve kendisini doğrayın," dedi. Muhafızına Ebû Müslim içeri girdiğinde kılıcını üzerinden alması talimatını verdi. Ebû Müslim geldi, içeri girerken muhafızı kılıcını aldı. Ebû Müslim, öfkeyle içeri girdi ve "Ey Müminlerin Emîri! Bana bu zamana kadar benzerini görmediğim bir şey yapıldı. Kılıcım omzumdan alındı," dedi. Ebû Ca'fer: "Hangi lanet olasıca aldı kılıcını? Otur, üzülme!" dedi. Ebû Müslim, üzerinde ipekten bol yenli bir elbise olduğu hâlde oturdu. Ebû Ca'fer, ona yaslanacak bir şey verdi. Odada ikisinden başka hiç kimse yoktu. Ebû Ca'fer: "Benimle görüşmeden Horasan'a doğru neden gitmek istedin?" diye sorunca Ebû Müslim: "Çünkü sen arkamdan Şam'a ganimetleri saymak için güvenilir bir kişi gönderdin. Ganimetler konusunda bana güvenmedin mi?" dedi. Ebû Ca'fer, kendisine ağır sözler söyledi. Ebû Müslim: "Ey Müminlerin Emîri! Bu saltanatın elinize geçmesi için ne tür belalara girdiğimi, yaptığım faaliyetlerin üstünlüğünü, gece ve gündüz kendimi ne kadar yorduğumu unuttun mu?" dedi. Ebû Ca'fer: "Ey habis kadının oğlu! Vallahi senin yerine kara bir cariye geçseydi, senin yaptığını o da yapardı. Bu konuda senin başarılı olmanın sebebi, bizim Ehl-i beyte açıktan davetimiz ve hakkımızın bize verilmesi noktasında Yüce Allah'ın sevgisidir. Bu senin gücün ve kuvvetin dâhilinde olsaydı ben hiçbir şey yapamazdım. Ey bana mektup yazarak halam Âmine bint Ali b. Abdullah'a talip olan o pis kadının oğlu! Sen mektubunda İbn Salî't'in, İbn Abdullah b. Abbâs'ın oğlu olduğunu iddia ediyorsun ve ulaşılması çok zor bir mertebeye yükseldiğin iddiasındasın," dedi. Ebû Müslim: "Ey Müminlerin Emîri! Benim yüzümden kederlen- [349] me ve öfkelenme, çünkü ben senin şu mertebene ulaşamayacak kadar aşağı bir durumdayım," dedi. Ebû Ca'fer, üç kez el çırpınca pusuda bekleyen görevliler kılıçlarıyla içeri girdiler. Ebû Müslim onları görünce işin iç yüzünü anladı. Ebû Ca'fer'e doğru ilerleyerek öpmek için ayaklarına kapandı. Ebû Ca'fer, onu ayaklarıyla tekmeledi ve o, bir köşeye düştü. Sonra art

arda kılıç darbeleri geldi. Ebû Müslim: “İnsanın kendi canını koruyacağı bir silahı yok mu?” dedi. Sonra onu kılıç darbele-
rine tuttular ve son nefesini verdi. Ebû Ca’fer’in emri üzerine
bir haliya sarılarak naaşı odanın bir köşesine bırakıldı.

[350] Ebû Müslim, Ebû Ca’fer’in huzuruna girmeden önce Îsâ b. Ali’ye; “Benimle birlikte Müminlerin Emîri’nin huzuruna gir, çünkü ben bazı meselelerde onu kınamak istiyorum,” deyince Îsâ: “Sen önden git, ben peşindeyim,” demişti. Îsâ, Halife’nin bulunduğu yere yönelerek Ebû Ca’fer’in huzuruna girdi ve ona: “Ey Müminlerin Emîri! Ebû Müslim nerede?” dedi. Ebû Ca’fer: “İşte burada şu haliya sarılı,” dedi. Îsâ: “Onu öldürdün mü? *İnnâ lillâh*, peki askerlerine ne yapacaksın? Çünkü askerleri onu Rab edinmişler,” dedi. Ebû Ca’fer’in emri üzerine her birinin içerisinde üç bin dirhem bulunan bin kese hazırlandı. Ebû Müslim’in taraftarları olup biteni fark edince bağırıp çağırmaya başladılar ve kılıçlarını çektiler. Ebû Ca’fer’in emri üzerine bu keseler Ebû Müslim’in kafasıyla birlikte taraftarlarının üzerine atıldı. Îsâ b. Ali sarayın damına çıkarak: “Ey Horasanlılar! Ebû Müslim Müminlerin Emîri’nin kölelerinden biriydi. Halife ona kızdı ve onu öldürdü. Sizler korkmayın, çünkü Müminlerin Emîri sizin isteklerinizi sonuna kadar karşılayacak,” dedi. Ebû Müslim’in taraftarları atlarından indiler ve teker teker keseleri aldılar. Ebû Müslim’in kellesini ise yerde atılmış bir şekilde bıraktılar. Ebû Ca’fer, Ebû Müslim’in taraftarlarına bağışlarda bulundu. Geride bıraktığı askerlerine paralar verdi. Bol bol ihsanlarda bulundu. Bir de mektup yazdı. Bu mektup onlara okundu. Mektupta isteklerinin yerine getirileceği ifade ediliyordu. Ebû Ca’fer, kumandanlarına ve eşrafa bol bol bağışlarda bulundu ve hepsini razı etti. Ebû Ca’fer el-Mansûr 138/755 yılında halife oldu ve ülkenin çeşitli bölgelerine valilerini gönderdi.

Bağdat’ın Kuruluşu

Ebû Ca’fer el-Mansûr kendisi ve askerleri için başkent edineceği bir şehir kurmak istedi. Kendisi yola çıkarak şehir kurulabilecek mekânları keşfetmeye başladı. Nihayet Bağdat’a

geldi. Bağdat o zamanlar ayda bir kez pazar kurulan küçücük bir köydü. Ebû Ca'fer burayı beğendi. Kendisi, maiyeti, dostları, çocukları ve ailesi için bir şehir planı çizdi ve buraya "Medînetü's-Selâm" ismini verdi. Sarayını, büyük camisinin civarında şehrin tam ortasına kurdu. Sonra şehrin civarında askerleri için bir yer planladı. Horasanlı her bir belde halkı için şehrin bir köşesinde müstakil bir yer belirledi ve insanlara buralara bina yapmaları emrini verdi. Kendilerine bol bol harcamada bulundu. Emri üzerine sekiz fersah uzaklıktan Fırat Nehri kazıldı ve nehrin ağzı Dimem'den³ genişletildi. Nehir buradan Bağdat'a akıtıldı. Maksat Şam, el-Cezîre, Musul ve Dicle kenarında Musul'a bitişik olan yerlerden çeşitli maddelerin gelmesi için nehir Bağdat'a akıtıldı. Bağdat'ın kuruluşu 137 yılındaydı. [351]

Ebû Ca'fer, insanlarla birlikte 140 yılında hacca gitti. Dönüş yolunu Hz. Peygamber'in şehri Medine-i Münevvere'den seçti. Medinelilere bağışlarda bulundu, onlara bol bol yiyecek maddeleri verdi ve kendilerine ödülleri dağıttı.

Sonra Beytü'l-Makdis'i ziyaret etmek için Şam'a doğru yola çıktı. Kudüs'e vardı ve burada bir ay kaldı. Sonra Rakka'ya geçerek senenin kalan günlerini orada geçirdi. Sonra Rakka'dan, Medînetü's-Selâm'a geldi ve burada tam bir yıl kaldı.

Râvendiyye

Ebû Ca'fer el-Mansûr, 142 yılında Basra'ya doğru yola çıktı. Oraya varınca, Râvendiyye'nin⁴ birbirleriyle sözleştiklerini ve Ebû Müslim'in intikamını talep etmek ve diyetini almak üzere isyan ederek halifeye itaatten çıktıklarını haber aldı. Ebû Ca'fer, onların üzerine Hâzim b. Huzeyme'yi gönderdi. Hâ-

3 *Dimem*: Fırat kıyısında büyük köylerden birisidir.

4 *Râvendiyye*: Abbasiler döneminde ortaya çıkmış olan bir fırkadır. Bu fırka, ismini kurucusu İbn İshâk Ahmed b. Yahyâ er-Râvendî'den almaktadır. Râvendiyye mensupları kalam ve siyasi görüş ve yönelim itibarıyla kararsız bir tablo çizer. Mutezile ile Ehl-i beyt taraftarlığı arasında gidip gelirler. Onların bu geliş ve gidişleri sonunda bir kargaşaya yol açmıştır. Araştırmacılar kendilerinin mühlid olduklarını söylerler. Râvendiyye, mühlidler sınıfında sınıflandırılır. Bkz. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*; Bedevî, *Târîhu'l-İl-hâd*.

zim, onları öldürdü ve etrafa dağıttı. Sonra Ebû Ca'fer, Ma'n b. Zâide'yi Basra'dan Yemen'e gönderdi. Kendisi o yılını Basra'da geçirdi. Amr b. Ubeyd bir gün Ebû Mansûr'un huzuruna girdiği, Ebû Ca'fer kendisini görünce onunla el sıkışıp yanına oturduğu rivayet edilir. Amr söz alır ve şöyle der: "Ey Müminlerin Emîri! Allah bütün dünyayı sana verdi. Sen nefsini Yüce Allah'tan bu dünyanın bir kısmı karşılığında satın al. Bil ki Yüce Allah senden ancak senin kendisinden hoşnut olduğun şeyler karşılığında razı olur. Çünkü sen Yüce Allah'tan sana adil olmasını istersin. Allah da senden yönettiğin insanlara adil olmandan razı olur. Ey Müminlerin Emîri! Kapının arkasında zulümden parlayan ateşler var. Kapının arkasında Allah'ın kitabı ve Resulullah'ın sünnetine göre amel edilmiyor ey Müminlerin Emîri! *'Elem tera keyfe fe'ale rabbuke bi-âd. İreme zâtî'l-'îmâd = Görmedin mi Rabbin ne yaptı? Âd kavmine, direkleri yüksek binaları olan, ülkelerde benzeri yaratılmamış İrem şehrine, kazıklar sahibi Firavun'a...*"¹⁵ (sureyi sonuna kadar okudu ve sonra) Vallahi onlar gibi hareket edenlere de," dedi. Anlatılanlara göre Ebû Ca'fer el-Mansûr, bu söz üzerine ağladı. İbn Mücâlid: "Ey Amr! Yeter. Sabahtan beri Müminlerin Emîri'ni rahatsız edip duruyorsun," dedi. Amr: "Bu da [352] kim ey Müminlerin Emîri!" dedi. Ebû Ca'fer: "Bu kardeşin İbn Mücâlid'dir," dedi. Amr: "Ey Müminlerin Emîri! Sana İbn Mücâlid'den daha düşman hiç kimse yoktur. Hem sana nasihat etmiyor, hem de nasihatte bulunana engel oluyor. Sen, dirileceksin ve zerre miktarı iyilik ve kötülükten dolayı sorgulanacak, Yüce Allah'ın huzuruna dikilip hesap vereceksin," dedi. Ebû Ca'fer, bunun üzerine yüzüğünü çıkarıp attı ve "Kapımın arkasına geri dön! Arkadaşlarını çağır, buraya getir," dedi. O: "Arkadaşlarım adaletle hükmettiğini söylediğin gibi amel ettiğini görmedikçe sana asla gelmeyecekler," dedi, sonra da dönüp gitti.

Ebû Ca'fer el-Mansûr 143 yılında Basra'dan Cebel'e doğru yola çıktı, Nihâvend şehrine ulaştı. Oranın havasını hoş olduğunu duymuştu. Burada bir ay ikamet etti, sonra dönüp Me-

dâin'e vardı. Yılın kalan kısmını burada geçirdi. Medâin'den Huzeyme b. Hâzim'i tüm Taberistan'a vali tayin etti. Hac zamanı gelince 144 yılında hac maksadıyla buradan yola çıktı. Rebeze'ye⁶ vardı. Haccını bitirince geri döndü ama Medine'ye girmedii.

Bu yıl en-Nefsü'z-Zekiyye lakaplı Muhammed b. Abdullah b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib, Ebû Ca'fer el-Mansûr'a isyan etti. Ebû Ca'fer, onun üzerine süvarilerle birlikte Îsâ b. Mûsâ b. Ali'yi gönderdi ve Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye öldürüldü. Kardeşi İbrâhîm b. Abdullah b. el-Hasan b. el-Hasan Îsâ b. Mûsâ'nin karşısına çıktıysa da, o da öldürüldü.

158 yılında Ebû Ca'fer hacca gitti. Bi'r-i Meymûn'da, el-Abtah'ta konakladı. Burada hastalandı ve zilhiccenin altısı cumartesi günü sabahleyin vefat etti. Bu yıl halka haccı İbrâhîm b. Muhammed b. Yahyâ b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs yaptırdı. Ebû Ca'fer el-Mansûr'un cenaze namazını, Îsâ b. Mûsâ kıldırdı. Ebû Ca'fer'in halifelîği yirmi yıl sürdü. O, 63 yaşındayken vefat etti ve Mekke'nin yukarı kısmına defnedildi.

Muhammed el-Mehdî

Sonra, zilhiccenin on yedinci gecesi cumartesi günü el-Mehdî b. el-Mansûr'a biat edildi. Bu yıl el-Mehdî bütün bü- [353] yük camilere hükümdarlar için mihrabın yanı başına mahfellerin yapılmasını emretti. Sonra el-Mehdî 160 yılında hacca gitti. Medine'ye döndü ve Hz. Peygamber'in (sav.) mescidinin civarında bulunan evlerin ve konakların satın alınarak mescidin genişletilmesi talimatını verdi. 162 yılında Cürcân'da Muhammire⁷ isyan etmiş ve Ömer b. el-Alâ üzerlerine giderek kendilerini dağıtmıştır. Aynı yıl el-Mehdî oğlu Mûsâ el-Hâdî'yi ondan sonra da oğlu Reşîd'i veliaht tayin etti.

6 *Rebeze*: Medine yakınlarında Ebû Zerr el-Gıfarî'nin kabrinin bulunduğu köydür. Burası 319 yılında Karmatîlerin eline geçmiştir.

7 *Muhammire*: Bâtıniyye mezhebinin bir başka ismidir. Bunun sebebi kırmızı elbise giymeleri veya başlarına kızıl serpuş koymalarıdır. *İslâm Ansiklopedisi*'nde Kızılbaş maddesini yazan Abdulbaki Gölpınarlı'nın kanaatine göre Şii mezhebinin gulatından olan Kızılbaşlar da bunlardandır. Bkz. Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmi*, s. 232, dipnot 30.

Mûsâ b. el-Hâdî, 169/774 yılında Cürcân'a çıktı, Mehdî de Mâsebezân'a⁸ giderek burada gezip dolaşmak maksadıyla ikamette bulundu. Halife Muhammed el-Mehdî on sene bir buçuk ay halifelikte kaldıktan sonra kırk üç yaşında burada vefat etti.

Mûsâ el-Hâdî

Mûsâ el-Hâdî, Cürcân'da halife oldu. Medînetü's-Selâm'da muharrem ayının bitmesine sekiz gün kala kendisine biat edildi. Aynı yıl Hüseyin b. Ali b. el-Hasan başkaldırarak Medine'den Mekke'ye doğru yola çıktı. Karşısına Îsâ b. Mûsâ ve Abbâs b. Ali çıktı ve Hüseyin'i öldürdüler.

170 yılında İmam Mûsâ b. el-Mehdî, Îsâbâz'da rebiülevvel ayının ortasında yirmi dört yaşında vefat etti. Halifeliği bir yıl bir ay yirmi dört gün sürdü.

[354] **Hârûn er-Reşîd**

Bu yıl Hârûn er-Reşîd halife oldu, hacca gitti ve Medine'ye döndü. Medine halkına bağışlarda ve bol bol ihsanlarda bulundu. Irak'a doğru yola çıktı ve Kûfe'ye geldi. Ebü'l-Abbâs et-Tûsî'yi Horasan'a vali yaptı. Burada Ebü'l-Abbâs iki yıl kaldı. Sonra onu valilikten azletti. Yerine Muhammed b. el-Eş'as'ı getirdi.

174 yılında Şam topraklarında Mudarlılarla Yemenliler arasında kabilecilik taassubu baş gösterdi. İki grup birbirine girdi. Neticede her iki zümreden çok sayıda insan öldürüldü. Bu yıl Hârûn er-Reşîd beraberinde oğlu Muhammed ve Abdullah olduğu hâlde haccetti. Bu iki oğlu arasında önce Muhammed'in sonra Abdullah el-Me'mûn'un veliahtlığına dair bir ahitname yazdı. Bu yazıyı Kâbe'nin dışına astı. Sonra Medînetü's-Selâm'a geri döndü. Horasan'a el-Gıtrîf b. Atâ'yı vali tayin etti.

Ali b. Hamza el-Kisâî şöyle anlatır: Hârûn er-Reşîd, beni oğlu Muhammed ve Abdullah'ı terbiye edip yetiştirmekle görevlendirdi. Ben terbiye konusunda çocuklara çok sıkı davranıyor ve kendilerini, özellikle de Muhammed'i cezalandırı-

8 *Mâsebezân veya Mâhsebezân*: Bir dizi köyün ismi olup Abbasi halifesi el-Mehdî'nin kabri burada bulunmaktadır.

yordum. Bir gün Ümmü Ca'fer'in cariyesi Hâliisa yanıma geldi. Bana: "Ey Kisâ! Hanımefendi selam söylüyor ve oğlum Muhammed'e yumuşak davransın, çünkü o benim ciğerparem ve yüreğimin özüdür. Ben ona çok acıyorum," dedi. Ben de Hâliisa'ya: "Muhammed, babasından sonra halifelige adaydır. Edep ve terbiyesinde ihmal doğru değildir," dedim. Hâliisa: "Hanımefendinin acımasının bir sebebi vardır. Ben bunu sana bildiriyorum," dedi. Ümmü Ca'fer, Muhammed'i dünyaya getirdiği [355] gece rüyasında kendine doğru dört kadının geldiğini görür. Bunlar oğlunu sağından, solundan, önünden ve arkasından kuşatırlar. Önünde bulunan kadın: "Ömrü az bir hükümdar, göğsü dar, çok kibirli, işi zayıf, yükü çok ve çok vefasız," dedi. Arkasında bulunan kadın: "Sefih bir hükümdar, saçıp savurur, çok savurgan, insafı az, çok müsrif," dedi. Sağında olan kadın: "İri cüsseli bir hükümdar, ağırbaşlılığı az, günahı çok, akrabalılarıyla ilişkiyi kesen bir kişilik," dedi. Solundaki kadın: "Çok vefasız, çok tökezleyen, kısa zamanda yok olacak bir hükümdar," dedi. Sonra Hâliisa gözyaşlarına boğuldu ve "Ey Kisâ! (Kaderden) kaçmaya çalışmanın faydası var mı ki!" dedi.

Rivayete göre Asmaî şöyle anlatır: Hârûn er-Reşîd'in huzuruna girdim. İki sene Basra'da kalmış, onun yanına uğramamıştım. Yakınına oturmamı işaret etti. Biraz oturdum, sonra kalktım. Bana otur işareti yaptı. Yine oturdum. Nihayet yanındaki insanlar azalınca bana: "Ey Asmaî! Muhammed ve Abdullah'ı görmek istemez misin?" dedi. "Tabii ki isterim ey Müminlerin Emîri! Ben bunu severim. Zaten onları görmek ve selam vermek için kalkmıştım," dedim. Hârûn er-Reşîd: "Yeter, Muhammed ve Abdullah gelsinler," dedi. Haberci dışarı çıktı ve onlara: "Müminlerin Emîri sizi çağırıyor," dedi. Muhammed ile Abdullah sanki ufuktaki ay gibi bir yüzle içeri girdiler. Adımları birbirine yakındı. Gözleri yerde olduğu hâlde babalarının karşısında ayakta durup ona halifelik selamı verdiler. Hârûn er-Reşîd onlara işaret etti ve yanına yaklaştılar. Muhammed'i sağına, Abdullah'ı soluna oturttu. Sonra bana çocuklara soru sormamı emretti. Edebiyatın çeşitli dallarına dair ne sordumsa mutlaka isabetli cevap verdiler. Hârûn er-Reşîd: "Edeple- [356]

rini nasıl buluyorsun?" dedi. "Ey Müminlerin Emîri! Zekâ ve zihin kalitesi açısından bunların benzerini görmedim. Allah her ikisine de uzun ömür versin. Ümmeti onların şefkatinden ve merhametinden faydalandırsın," dedim. Hârûn er-Reşîd, çocukları bağrına bastı, yaşaran gözlerine hâkim olamadı ve gözyaşları yanaklarına doğru yuvarlanıp akmaya başladı. Sonra çocuklara izin verdi, kalkıp babalarının huzurundan çıktılar. Hârûn er-Reşîd: "Bunlar ileride birbirlerine düşman kesilip öfke duyduklarında, aralarında çatışma çıkıp kan aktığında ve birçok bölge her ikisinin de ölmesini temenni ettiğinde durumunuz nice olur?" dedi. "Ey Müminlerin Emîri! Bu müneccimlerin çocukların doğduğu esnadaki öngörülerini mi yoksa âlimlerin bunlar hakkındaki nakilleri mi?" dedim. Hârûn er-Reşîd: "Aksine âlimlerin vasiler vasıtasıyla peygamberlerden nakilleridir," dedi.

Derler ki Halife Me'mûn halifeliği döneminde: "Reşîd aramızda ceryan edenlerin tümünü Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed'den işitti. Söylediklerini bundan dolayı söyledi," demiştir.

Asmaî şöyle anlatır: Hârûn er-Reşîd, gece oturmasını sevdi ve insanların sohbetini dinlemekten hoşlanırdı. Bazen canı sohbet istediğinde ve gece karanlığı çöktüğünde bana haber gönderir, kendisiyle oturur sohbet ederdik. Bir gece kendisine geldim. Yanında hiç kimse yoktu. Onunla bir süre sohbet ettik. Sonra başını öne eğip düşünceye daldı. Ardından "Evladım! Abbâsî'yi yani Fadl b. er-Rebî'i çağır," dedi. Fadl geldi, huzura girdi. Hârûn er-Reşîd oturmasına izin verdi ve ona: "Ey Abbâsî! Ben veliaht tayin etmeye karar verdim. Muhammed ve Abdullah hakkındaki kararımı vermiş bulunuyorum. Biliyorsun ki bu işi heva ve hevesine boyun eğmiş, eğlence ve lezzetlere dalmış Muhammed'e verirsem, halkın işlerini karıştıracak ve ipin ucunu kaçırarak, uzaklarda bulunan azgın ve günahkâr guruh onun hakkında tamaha kapılacak. Bu işi Abdullah'a verecek olursam, halkı hedefe yöneltecek, memleketi düzeltecektir. Onda Mansûr'un kararlılığı, el-Mehdî'nin cesareti vardır. Ne dersin?" dedi. Fadl: "Ey Müminlerin Emîri! Bu iş çok büyük ve önemlidir. Bu konuda yapılacak bir hata

telafl edilemez. Bu konuda sôylenecek sôzün yeri burası değıldir," dedi. Ben, bu sôzden anladım ki her ikisi baş başa kalmak istiyor. Yanlarından kalktım ve sarayın avlusuna geçtim. Hârûn er-Reşîd'le, Fadl sabaha kadar tartışmaya devam ettiler. Sonra 'veliahtlığı Muhammed'e, ondan sonra da Abdullah'a verdiler. Alınan karara göre mal ve askerlerin idaresi iki kardeş tarafından ortaklaşa yürütülecek, Muhammed, hilafet merkezinde ikamet edecek Me'mûn, Horasan'ı yönetecekti.

Sabah olunca Hârûn er-Reşîd, bütün kumandanlarına haber gönderdi ve huzurunda toplandılar. Onları Muhammed'e, ondan sonra Me'mûn'a biata davet etti. Kumandanlar bu isteğe olumlu cevap verip biat ettiler.

180/796 yılında Hârûn er-Reşîd, Ali b. İsâ b. Mâhân'ı Horasan'a vali tayin etti. Aynı yıl Hârûn er-Reşîd Şam diyarına gitti. Musul'a vardı. Buraya ulaşınca şehrin yıkılmasını emretti. [357] Çünkü Musul halkı valiye karşı ayaklanmışlardı.

Aynı yıl Horasan halkı valilerine karşı ayaklandı ve onu öldürdü. Hârûn er-Reşîd, o seneyi Şam'da geçirdi. Sonra hacca gitmek üzere yola çıktı. Hacdən dönerken Enbâr'a yöneldi. Ebû'l-Abbâs şehrine indi. Burası Enbâr'a yarım fersah uzaklıktaydı. Ebû'l-Abbâs şehrinde Horasan halkından çok sayıda insan kalmıştı. Bunlar burada çoluk çocuk sahibi olup çoğaldılar. Şu âna kadar da aynı şekilde devam etmektedir. Hârûn er-Reşîd, burada bir ay kaldı. Sonra Rakka'ya geçti ve bir ay da orada kaldı.

Rakka'dan Rum topraklarına doğru savaşmak üzere yola çıktı. Rumların Ma'sûf adındaki şehrini fethetti. Sonra tekrar Rakka'ya döndü, yılın kalan günlerini burada geçirdi. Hac zamanı gelince hacca gitti. Haccını tamamladı, dönüşü Rakka üzerinden yapmak istedi. Burada kaldı. Yezîd b. Mezyed'i Ermenistan'a vali yaptı. Sonra 184 yılında Rakka'dan yola çıkarak Medînetü's-Selâm'a ulaştı. Rusâfa'daki⁹ sarayına indi. Va-

9 Rusâfa: Bağdat'ta bir mahalle olup Ebû Ca'fer el-Mansûr burada evler yapmış ve halkı iskan etmiştir. Rusâfa'da Abbasi halifelerinden birçok kimse- nin kabri bulunmaktadır.

lilerini yapmadıkları işlerden dolayı sorguladı. Sonra Medînetü's-Selâm'dan 185 yılında Rakka'ya gitmek üzere yola çıktı; çünkü Rakka'nın havasını çok beğenmişti.

Hac zamanı gelince hacca gitti. Medine'ye uğradı. Medine halkına üç, Mekkelilere ise iki defa hediye verdi. Sonra geri döndü ve Enbâr'a yöneldi. Burada bir ay kaldı, sonra Medînetü's-Selâm'a geri döndü. Hârûn er-Reşîd, Muhammed ve Abdullah'tan sonra halifeliğin İbnü'l-Kâsım'a verilmesini tavsiye etti ve onu Şam'a vali olarak atadı. Kâsım, bürokratlarını oraya gönderdi. Hârûn er-Reşîd 188 yılında hacca gitti. Hacdən sonra geri döndü ve Hîre'ye indi. Burada günlerce kaldıktan sonra Medînetü's-Selâm'a geldi.

Hârûn er-Reşîd, 189/807 yılında Rey'e gitti. Burada bir ay kaldı. Sonra Medînetü's-Selâm'a geri döndü. Kasrüllüsûs'ta kurban kesti, sonra Bağdat'a girdi. Ancak Bağdat'a inmedi. Yoluna devam ederek Sâlihîn'e vardı.¹⁰ Bu köy, Medînetü's-Selâm'a üç fersah uzaklıkta bulunuyordu. Geceyi burada geçirdi, sonra Rakka'ya doğru yola çıktı ve oraya vardı. Bağdat'tan geçerken Ca'fer b. Yahyâ'nın kerestelerinin yakılması'nı emretti. Yılın kalan günlerini Rakka'da geçirdi.

[358] 190 yılına gelince Hârûn er-Reşîd, Rum topraklarına doğru savaşmak üzere yola çıktı. Rum topraklarına girip Hirakl'e vardı ve burayı fethetti.

Aynı yıl Râfî b. Nasr b. Seyyâr, Horasan diyarında isyan etti. İsyanının sebebi Ali b. Îsâ b. Mâhân'dı. Ali b. Îsâ, Horasan'a gelince kötü hareket edip burada bulunan Araplara karşı tarafgir davrandı ve açıktan zulüm işledi. Bunun üzerine Râfî kendisine karşı ayaklandı. Ali de ona birkaç kez saldırdı. Sonra kendisine tâbi olan Horasanlılarla birlikte bir taraf oldu. Bunlar Semerkand'da otuz bin kişi kadardılar ve Semerkand şehrinde ikamet etmeye başladılar.

Hârûn er-Reşîd bu gelişmeyi duyunca Ali b. Îsâ'yı valilikten azletti. Buraya Herseme b. A'yen'i vali tayin etti. Hârûn

10 Sâlihîn: Fırat kenarında bulunan köylerden biridir.

er-Reşîd, Rum topraklarından geriye dönerek o yıl Medînetü's-Selâm'a indi. Hârûn er-Reşîd, halifelik makamına oğlu Muhammed'i bırakarak Râfi' b. Nasr ile bizzat çarpışmak üzere Horasan topraklarına doğru yola çıktı. 192 yılında Arzu'l-Cebel'de ilk kez Hurramîler¹¹ isyan ettiler. Hârûn er-Reşîd, bunların üzerine Abdullah b. Mâlik el-Huzâî ile birlikte Muhammed el-Emîn'i gönderdi. Muhammed, onlara çok zayıf at verdirdi. Hayatta kalanları ise çeşitli beldelere darmadağın etti. Hârûn er-Reşîd yoluna devam ederek Tûs¹² şehrine vardı. Humeyd et-Tûsî'nin evine konakladı. Burada şiddetli bir hastalığa yakalandı. Kendisini tedavi etmek üzere bütün hekimler toplandılar. Hârûn er-Reşîd şu beyti okudu:

*Tıbbıyla ve devasıyla bir tabibin ne çare var elinde!
Karşı koyamaz çünkü başa gelecek mukadder illete!
Hastalıktan ölen tabibe var mı çare!
O hastalık ki tedavi etmişti benzerini geçmişte!*

Hârûn er-Reşîd'in ağrıları artınca Fadl b. er-Rebî'e; "Ey Abbâsî! İnsanlar ne diyor?" dedi. Abbâsî: "Diyorlar ki Müminlerin Emîri'ne buğzeden kimse öldü." Hârûn er-Reşîd, binmek için bir eşeğin semerlenmesini emretti. Eşek semerlendi, kendisi ona bindirildi. Semerin üzerine konulduğunda iki dizi tutmaz oldu ve hayvanın üzerinde duramadı. Sonra insanların doğru söylediklerini düşünüyorum," dedi. Sonra vefat etti, vefatı 5 Cemâziyelâhir 193 Cumartesi günüydü. Hârûn er-Reşîd, yirmi üç sene bir buçuk ay halifelikte kaldı.

Muhammed el-Emîn

[359]

Cemâziyelâhirin ortalarına doğru perşembe günü hilafet makamı Bağdat'ta Muhammed el-Emîn'e geçti. Bunu insanlara cuma günü ilan etti. O, halkı biatlerini yenilemeye davet etti. Halk da gelip ona biat etti. Hârûn er-Reşîd'in vefat haberi Merv şehrinde bulunan Me'mûn'a aynı ayın sekizi cuma günü ulaştı. Hemen büyük camiye gitti. Askerleri ve diğer eşrafa haber verildi, toplandılar. Minbere çıktı, Allah'ı hamd edip O'nu

11 *Hurremî*: Bâbek el-Hurremî cemaatidir. Bunlar Abbasi devletinin kendileriyle savaştığı Fars diyarında Mecûsîliğe davet eden bir zümredir.

12 Burası Nisâbûr'a yakın Fars şehirlerinden birisidir.

övdü. Peygamber'e salat ve selam getirdi. Sonra şöyle dedi: "Ey insanlar! Allah, dünyadan göçen halifeden dolayı sizleri de, bizleri de en güzel şekilde teselli eylesin. Allah'ın salavata üzerine olsun. Yeni halifemiz bizlere ve sizlere mübarek olsun. Allah ömrünü uzun etsin." Sonra gözyaşlarına boğuldu. Gözünü sildi, sonra "Ey Horasanlılar! İmamınız Emîn'e biatınızı yenileyin," dedi. Halkın tümü ona biat etti. Halifelik Muhammed'e geçince halk ona biat etti. Şairler huzuruna girdiler. Bunların arasında el-Hasan b. Hânî'de¹³ bulunuyordu. Sonunda Ebû Nüvas ayağa kalktı ve şu beyitleri dile getirdi:

*Yumuşak davran ona ki yumuşasın suyla
Edemezsin ikram aşagılamadıkça şaraba!
Kıpkırmızıydı safken, sarardı suyla!
Karşında sanki güneş ışınları tam karşında!
Yakutları sanki durgun etrafında!
Kedi mavisî sanki döndürüyor etrafında!
Yüceltti Allah onurunu ümmetin
Oldu Emîn, emîri mümin ümmetin
Korudan harîmini ümmetin topraklarla, mızraklarla
Dinini de verdin bol bol, dünyasını da
Görür seni Mansûr oğulları ümmete en evla!
Koysalar da ortaya gizlediklerinden başka.*

[360]

Muhammed el-Emîn sır kâtibi, İsmâîl b. Sabîh'i yanına çağırdı ve ona: "Ey İbn Sabîh! Halifeliğim hakkındaki görüşün nedir?" dedi. İbn Sabîh: "Mübarek bir devlet, dosdoğru bir halifelik ve açık bir baht görüyorum. Allah bunları en üstün ve en boluyla Müminlerin Emîri'ne nasip eylesin," dedi. Muhammed: "Ben seni kıssacı olarak istemedim, senden görüşünü istiyorum," dedi. İsmâîl b. Sabîh: "Müminlerin Emîri kendi görüşümü ve nasihatimi bildirmem için meselenin ne olduğunu bana açıklamak isterlerse bunu yaparlar," dedi. Muhammed el-Emîn: "Ben, kardeşim Abdullah'ı Horasan valiliğinden azledip Müminlerin Emîri'nin oğlu Mûsâ'yı bu göreve getirmek istiyorum," dedi. İbn Sabîh: "Ey Müminlerin Emîri! Reşîd'in kurduğu, hazırladığı ve direklerini diktiği devlet binasının yerle bir olmasından Allah korusun!" dedi. Muhammed el-Emîn:

13 *İbn Hânî'*: Meşhur Abbasi şairi Ebû Nuvâs'dır.

“Reşîd, Abdullah hakkında süslü sözlerle kandırıldı. Yazıklar olsun sana ey Sabîh! Abdulmelik b. Mervân, senden daha isabetli düşünüyordu; çünkü o iki yiğit bir hücumda karşı karşıya gelince mutlaka biri diğerini öldürür, derdi,” dedi. İsmâîl b. Sabîh: “Eğer görüşünüz buysa bunu kimseye açmayın, ona mektup yazın yanınızda kendisine ihtiyacınız olduğunu, Yüce Allah’ın kulları ve ülkesi hakkında size verilen görevde yardımına ihtiyaç duyduğunuzu bildirin. Buraya geldiğinde askerleriyle arasını açıp gücünü kırar, kendisini ele geçirirsiniz. Böylece elinizde rehin kalır. Ondan sonra hakkında dilediğinizi yaparsınız,” dedi. Muhammed: “Ey İbn Sabîh! İsabetli düşündün ve güzel söyledin, yemin ederim ki en isabetli görüş budur,” dedi. Sonra kardeşine mektup yazarak Yüce Allah’ın kendisine nasip ettiği halifelik görevi ve siyasetin omuzlarına ağır geldiğini bildirerek kendisine görevinde yardımcı olması ve çıkarının bulunduğu noktaları işaret etmesi için gelmesini istedi. Devamla bunun Abdullah’ın Horasan’da oturmaktan Müminlerin Emîri’ne daha faydalı, ülkenin imarı için daha isabetli, ganimet toplamak için daha uygun, düşmanı bastırmak ve ülkeyi güvenli tutmak için daha isabetli olduğunu bildirdi. Sonra bu mektubu Abbâs b. Mûsâ, Muhammed b. Îsâ ve Musâlla sahibi Sâlih’le gönderdi. Adı geçen kişiler Horasan’a doğru yola çıktılar. Rey vilayetinde Me’mûn tarafından gön- [361] derilen Tâhir b. el-Hüseyin karşılarına dikildi. Sonunda Merv şehrinde bulunan Me’mûn’a ulaştılar, huzuruna girip mektubu kendisine verdiler. Sonra söz alarak Müminlerin Emîri Emîn’in kendisine ihtiyacı olduğunda ve yakınında olursa memleket topraklarını genişletmeyi, düşmana karşı güçlenmeyi umduğunu uzun uzun anlattılar. Me’mûn, onların konaklanmasını ve kendilerine ikramda bulunulmasını emretti. Gece olunca vezirlerinin en özel ve en güvendiği Fadl b. Sehl’i yanına çağırdı. Onu denemiş, görüşünün sağlam ve kararlı bir kimse olduğunu görmüştü. Fadl yanına gelince, onunla baş başa kaldı ve Muhammed’in mektubunu kendisine okutarak gelen heyetin kardeşinin yanına gitmesi ve görevinde ona yardımcı olması hususunda yaptıkları teşviki haber verdi. Fadl:

“Kardeşin senin için iyilik dilemiyor. Benim kanaatim bu isteğe olumsuz cevap vermendir,” dedi. Me’mûn: “Bundan nasıl kaçınabilirim? Adamlar ve mal onun yanında, insanlar da mal neredeyse orada olurlar,” dedi. Fadl: “Bu gece bana mühlet ver, yarın görüşümü sana bildireyim,” dedi. Me’mûn: “Allah’ın koruması altında git,” dedi. Fadl b. Sehl evine döndü. Kendisi müneccimdi. Gece sabaha kadar hesabına ve yıldızlara baktı. Bu konuda mahirdi. Sabah olunca Me’mûn’un huzuruna geldi. Ona Muhammed’e galip geleceği, onu yeneceği ve halifelîği elinden alacağını haber verdi. Bunu söyleyince Me’mûn, gelen heyete haber gönderdi. Onlara ikramlarda bulundu, ödülleri verdi ve kendilerinden Emîn’in nezdinde durumunun güzel olduğunu bildirmelerini ve mazeretini iletmelerini istedi. Bir de kardeşine şu mektubu yazıp gönderdi: “İmam Reşîd, düşmanından saldırı beklediği, onu püskürtme konusunda zayıf olduğu ve askerlerinin de zayıf olduğu bir anda beni bu topraklara vali olarak gönderdi. Burayı boşalttığımda veya buradan ayrıldığımda durumun kötüleşmeyeceğinden, düşmanın galebe çalmayacağından emin değilim. Bunun zararı da nerede olursa olsun Müminlerin Emîri’ne gelir. Müminlerin Emîri’nin görüşü, İmam Reşîd’in sağlama bağladığı binayı yıkmak yönündedir.”

Gelen heyet bu mektupla geri dönüp mektubu Emîn’e getirdiler ve ona ulaştırdılar. Emîn mektubu okuyunca, kumandanlarını yanına toplayarak onlara: “Ben kardeşim Abdullah’ı bana yardımcı olması için Horasan’dan buraya getirmek düşüncesindeyim, onsuz yapamam, görüşünüz nedir?” dedi. Gelenler sustular, Hâzim b. Huzeyme söz alarak: “Ey Müminlerin Emîri! Kumandanlarını ve askerlerini hıyanete sevk etme, yoksa sana hıyanet ederler. Senden ahdi çiğnediğini görmesinler, onlar da sana olan ahitlerini çiğnerler,” dedi. Muhammed: “Fakat bu devletin şeyhi Ali b. İsâ b. Mâhân senin gibi düşünmüyor, aksine Abdullah’ın bana destek olması, üzerimde olan yükü sırtlaması için benimle birlikte olmasını düşünüyor,” dedi. Sonra Ali b. İsâ’ya dönerek: “Askerlerle birlikte Horasan’a gitmeni, buranın idaresini Müminlerin Emîri’nin

oğlu Mûsâ'ya vermeni istiyorum. Askerlerin arasından bu iş için istediklerini seç," dedi. Sonra ordu divanının getirilmesini emretti ve divan ona verildi. Buradan askerlerin kahramanları ve süvarilerinden altmış bin kişi seçti. Onlara ikramlarda bulundu, kendilerine silah dağıttı ve yola çıkmaları emrini verdi. Ali b. Îsâ orduyla yola çıktı. Muhammed de onunla birlikte atına binerek ilerledi ve ona şu tavsiyelerde bulundu: "Orada Horasan kumandanlarına ikramda bulun, Horasan halkından vergilerin yarısını al. Sana kılıç çeken veya askerine ok atan hiç kimseye acıma. Abdullah'ı oraya ulaştığın günden itibaren üç günden fazla, olduğu yerde tutma, yakalayıp bana getir."

Ali b. Îsâ'yı uğurlamaya gelenler arasında Zübeyde'de bulunuyordu. Kendisine gelerek, "Muhammed her ne kadar benim oğlum ve ciğerparem ise de Abdullah'ın benim kalbimde daha çok sevgisi var. Onu büyüten benim. Ona şefkat besleyen de benim. Sakın ona herhangi bir kötülük etme veya önünde yürüme, aksine yürüdüğünde arkasından git. Seni çağırdığında isteğine olumlu cevap ver. Ondan önce hayvanına binme. O bindiğinde atının üzengisini tut. Ona saygı göster ve ikramda bulun," dedi. Sonra ona gümüşten yapılmış bir ip vererek, "Kendisini yakalamakta zorlanırsan onu bununla bağla," dedi.

Muhammed, yapması gerekenleri bildirdikten ve istediği her şeyi tavsiyede bulunduktan sonra onu uğurlayıp geri döndü.

Ali b. Îsâ b. Mâhân yola çıkarak Hulvân'a vardı, kendisini Rey'den gelmekte olan bir kervan karşıladı. Onlara Tâhir'in durumunu sordu. Kervan Tâhir'in savaşa hazırlandığını haber verdi. Ali: "Tâhir nedir? Tâhir kim? Onun Rey şehrini boşaltması için, benim Hemedân şehrinin eşiklerini geçmiş olduğumu duyması yeter," dedi. Sonra yoluna devam ederek Heme- [363] dâh şehrinin eşiğini geride bıraktı. Karşısına başka bir kervan çıktı. Onlara da haber sordu. Onlar: "Tâhir, taraftarlarına ödülleri verdi. Kendilerine silah dağıttı. Savaşa hazırlanıyor," dediler. Ali b. Îsâ: "Kaç kişinin başında o?" deyince kervandakiler: "Yaklaşık on bin kişiler," dediler. el-Hasan b. Ali b. Îsâ

babasına dönerek: “Baba! Tâhir kaçmak istese Rey şehrinde bir gün bile durmazdı,” dedi. Babası: “Evladım! İnsanlar kendi akranları için hazırlanırlar. Tâhir benim nazarımda benim gibiler için, ben de onun gibiler için hazırlık yapan kişi değiliz,” dedi.

Bağdat’ın yaşlı kişileri şöyle anlatırlar: Sefere çıktığı günü Ali b. İsâ’nın ordusundan daha çok silahlı, daha mükemmel teçhizatlı, daha çok ata sahip, daha çok oku olan bir ordu daha görmedik. Askerlerin tamamı seçme askerlerdi.

Tâhir b. el-Hüseyin taraftarlarının başkanlarını topladı. Onların savaş konusundaki görüşlerini aldı. Başkanlar, Me’mûn’dan destek gelinceye kadar kendisini Rey şehrine kapatmasının, Ali b. İsâ’nın ordusuyla surların üzerinden savaşmasının uygun olacağını bildirler.

Tâhir onlara: “Yazıklar olsun size! Ben savaş konusunda sizden daha basiretliyim. Kendimi şehre kapattığım takdirde zayıflamış olurum. Şehir halkı o güçlü olduğu için ona meyleder ve Ali b. İsâ’dan korktukları için bana düşmanımdan daha beter hâle gelirler. Tahmin ediyorum o da, benimle birlikte bulunanların bazılarının birtakım şeylerin umudunu vererek kalplerini kazanabilir. Görüşüm süvariye karşı süvariyle, piyadeye karşı piyadeyle çarpışmaktır. Zafer Yüce Allah’ın nezdindedir,” dedi. Sonra askerlerine çağrıda bulunarak şehirden çıkmaları ve el-Kalûsa denilen yerde toplanmaları talimatını verdi. Askerler şehirden çıkınca Rey halkı şehrin kapısına yönelip kapıları kapattılar. Tâhir taraftarlarına: “Ey kavim! Önünüzdeki düşmanla meşgul olacaksınız, arkanızla ilgilenmeyeceksiniz. Biliniz ki kılıçlarınızdan ve mızraklarınızdan başka desteğiniz ve sığınağınız yoktur. Kılıçlarınızı ve mızraklarınızı kendinize kale ediniz.”

Ali b. İsâ, el-Kalûsa’ya doğru yöneldi. İki ordu savaş için vaziyet aldı, karşı karşıya geldiler ve Tâhir’in ordusu onlara karşı hamlede bulundu. Ali b. İsâ’nın hazırlığı darmadağın oldu. Ali b. İsâ onlara seslenerek, “Ey insanlar! Dönünüz, benimle birlikte hamle yapınız,” dedi. Tâhir’in ordusundan bir kişi Ali

b. İsâ'nın yanına iyice yaklaştıktan sonra bir ok attı, attığı ok Ali b. İsâ'nın göğsüne saplandı. Göğsündeki zırhı delerek kalbine saplandı ve Ali b. İsâ ölerек cansız yere düştü. Böylece Ali b. İsâ'nın ordusu hezimete uğradı. [364]

Tâhir'in ordusu onları katletmeye devam etti. Galibiyetleri gece karanlık çökünceye kadar sürdü. Ordunun elinde bulunan silah ve mal ne varsa ganimet olarak aldılar. Muhammed bu gelişmeyi duyunca, Abdurrahmân b. el-Enbârî'yi otuz bin kişilik bir güçle gönderdi. Muhammed önlerine geçerek Ali b. İsâ gibi aldanmamaları ve onun gibi işi hafife almamaları emrini verdi. Abdurrahmân yola çıkarak Hemedân'a geldi. Tâhir bunu haber alınca, onun üzerine yürüdü. İki ordu karşı karşıya geldi. Bir süre savaştıktan sonra Abdurrahmân'ın ordusunda sebatkârlık olmadığı için hezimete uğradı. Ordusu da onu takip etti. Hemedân şehrine girdiler. Buraya bir ay sığındılar. Sonra azıkları bitti. Abdurrahmân b. el-Enbârî, Tâhir'den kendisi ve ordusu için eman diledi. Tâhir ona ve ordusuna can güvenliği verdi. Abdurrahmân, şehrin kapılarını açtı ve iki grup birbirine kaynaştı. Tâhir yola çıkarak el-Akabe'ye indi. Burada Esedâbâd¹⁴ denilen yerde kışla kurdu. Abdurrahmân düşündü taşındı ve "Müminlerin Emîri'ne nasıl bir mazeret dileyebilirim," dedi. Sonra arkadaşlarını hazırladı. Tan yeri ağarınca onlarla birlikte hiçbir şeyden habersiz olan Tâhir'in üzerine yürüdüler. Abdurrahmân arkadaşlarına kılıç verdi. Tâhir'in taraftarlarından bir zümre, piyade olarak bulunuyordu. Bunlar arkadaşlarını savunmaya başladılar. Sonra atlarına binip hazırlandılar, ardından Abdurrahmân ve arkadaşlarına hamle yaptılar ve Abdurrahmân'a çok zayıat verdirdiler. Abdurrahmân bu durumu görünce kendisini koruyan taraftarlarının arasında atından indi, öldürülünceye kadar çarpışmaya devam etti. Beraberinde bulunanlar da onunla birlikte öldürüldüler.

Muhammed, bu gelişmeyi duyunca ne yapacağını şaşırdı. Askerlerinin karşısına çıktı. Abdullah el-Huraşî'yi beş bin ki-

14 *Esedâbad*: Irak'a yakın Hemedân mıntıkasında bir şehrin adıdır.

şilik bir kuvvetin başına geçirdi. Aynı şekilde bir o kadar askerin başına da Yahyâ b. Âli b. Îsâ'yı getirdi. Abdullah ile Yahyâ beraberce yola çıkarak Kırmîsîn'e¹⁵ vardılar. Tâhir bu durumu haber alınca Abdullah ile Yahyâ'nın üzerine yürüdü. Bunlar herhangi bir çarpışma olmaksızın hezimete uğradılar ve Hulvân'a geri döndüler, burada kaldılar. Tâhir, Hulvân'a doğru yola çıktı. Abdullah ile Yahyâ yine hezimete uğrayıp Bağdat'a iltihak ettiler. Tâhir, Hulvân'da Me'mûn'un otuz bin kişilik bir [365] güçle Horasan'dan gönderdiği Herseme b. A'yen'in gelmesini bekledi. Tâhir, Hulvân'dan Basra ve Ehvâz'a doğru hareket etti. Herseme Bağdat'a ilerledi. Muhammed'in hiçbir dayanağı ve desteği kalmadı, sonunda öldürüldü ve başına gelen geldi. Tâhir b. el-Hüseyn, Basra'ya çıktı. Herseme ilerleyerek Bağdat'ı kuşattı ve Muhammed el-Emîn'i muhasara altına aldılar. Tâhir ile Herseme, Muhammed el-Emîn'in bulunduğu yere mancınıkla saldırdılar. Muhammed hiçbir şey yapamadı. Herseme b. A'yen, Muhammed'in iyiliğini istiyordu ve onu öldürmek arzusunda değildi. Muhammed'e bir kişiyi gönderecek halifelikten çekilmesini, bu görevi kardeşine teslim etmesi karşılığında emrini yerine getirmesini ve Me'mûn ile arasını düzeltmesini istedi. Herseme bu gayeyle ona şu mektubu yazdı: "Sana düşen, iş çığırından çıkmadan önce buna davet etmendi. Şu anda iş çığırından çıktı. Kendisine soru sorulacak kimse, soru sorana muhtaç hâle geldi. Bununla birlikte ben senin durumunu düzeltmeye çaba harcıyorum. Gece bana gel, sana Müminlerin Emîri'ne durumunu bildiren bir mektup yazayım. Senden sağlam bir söz alayım. Senin durumunu düzelterek ve Müminlerin Emîri'ne yaklaştıracak her faaliyeti sonuna kadar yürütürüm, bundan geri kalmam."

Muhammed bunu duyunca vezirleri ve nasihatçileriyle istişarede bulundu. Onlar, böyle yapmasını tavsiye ettiler ve hayatta kalmasını istediler. Gece olunca Muhammed, kendi özel adamlarından güvendiği kişilerden ve cariyelerinden bir grupla Herseme'ye gitmek üzere yola çıktı.

15 *Kırmîsîn*: Hulvânla, Hemedân arasında Dinever beldesinde bir köydür.

Tâhir b. el-Hüseyin, Herseme ile aralarında geçen yazışmayı ve anlaşmalarını haber aldı. Muhammed yola çıkıp beraberindekilerle birlikte su yolunu tutunca Tâhir ona saldırdı. Onu ve beraberinde bulunanları yakaladı. Sonra onu evine getirtti, başını kesti ve derhal Me'mûn'a gönderdi. Me'mûn yola çıkarak Medînetü's-Selâm'a girdi ve memleketin idaresi yalnız ona kaldı o da pürüzsüz bir şekilde idareyi ele aldı.

Muhammed el-Emîn, 5 Muharrem 198 Pazar gecesi 28 yaşında öldürüldü. Halifeliği dört sene sekiz ay sürdü.

Abdullah el-Me'mûn

Hârûn er-Reşîd'in oğlu Abdullah el-Me'mûn'a, 198 yılının muharrem ayının bitmesine beş gün kala pazartesi günü biat edildi. Abdullah el-Me'mûn gözü pek, âlicenap ve kibirli bir kimseydi. İlim ve hikmette Abbâs oğullarının yıldızıydı. Bütün ilimlerden nasibini almıştı. Yunanlıların *Öklidis* kitabını Bizans'tan getirip tercümesini ve açıklanmasını emretti. Halifeliği döneminde dinler ve bu konudaki yazılmış olanlar hakkında münazaralar tertipledi. Bu konudaki hocası Ebü'l-Hüzeyl Muhammed b. el-Hüzeyl el-Allâf idi. [366]

Me'mûn el-Cezîre ve Şam'a girdi. Burada uzun bir süre kaldı. Sonra Rum diyarına savaşa çıktı. Birçok fetih yaparak savaşta cesaret gösterdi. Sonra Bezendûn¹⁶ Nehri'nde vefat etti. 18 Recep 218/833 Çarşamba günü Tarsus'ta toprağa verildi. Abdullah el-Me'mûn'un halifeliği yirmi sene beş ay on üç gün sürdü. Öldüğünde otuz dokuz yaşındaydı. Oğlu Abbâs b. el-Me'mûn'u kendisinden sonra veliaht yapmış, Irak'ta bırakmıştı.

Muhammed el-Mu'tasım

[367]

Abdullah el-Me'mûn, Bezendûn Nehri'nde ölünce, kardeşi Ebû İshâk Muhammed b. Hârûn el-Mu'tasım-Billâh kumandanların ve askerlerin önde gelenlerini topladı, onları kendisine biata davet etti, onlar da bu davete olumlu cevap verdi-

16 *Bezendûn (Pozantı)*: Bu nehir ismini Tarsus'un köylerinden Bezendûn'dan almaktadır.

ler. Muhammed el-Mu'tasım, Tarsus'tan yola çıkarak Medînetü's-Selâm'a geldi. Şehre girerek Abbâs b. el-Me'mûn'u Bağdat valiliğinden azletti, Bağdat'ı ele geçirdi ve halk kendisine biat etti. Muhammed el-Mu'tasım'ın Bağdat'a gelişi 218 yılı ramazan ayının başına tesadüf etti. Muhammed el-Mu'tasım, Bağdat'ta iki yıl kaldı, sonra yanında bulunan Türklerle birlikte Sürremenreâ şehrine gitti ve burayı benimseyerek kendisine yurt ve kışla edindi.

Muhammed el-Mu'tasım'ın halifeliği döneminde daha önceki halifelerin hiçbirinin zamanında benzeri görülmemiş fetihler yapıldı. Bâbek'in hâkimiyetindeki yerleri fethi, onu esir alıp öldürmesi ve asması bunlardan bazılarıdır. Bir diğeri Taberistan Kalesi sahibi Mâzeyâr'dır. Mâzeyâr, kalelere ve dağlara sığındı. Ancak Muhammed el-Mu'tasım kendisini yakalayıp öldürdü, Bâbek'in yanına astı. Bir diğeri Ca'fer el-Kürdî'dir. Ca'fer, beldeleri harap etmiş, çoluk çocuğu esir almıştı. Muhammed el-Mu'tasım onun üzerine süvariler gönderdi. Kendisini yakalatıp öldürdü. Onu da Bâbek ve Mâzeyâr'ın yanına astı. Onun fetihlerinden birisi de Küçük Konstantiniyye denilen Ammûriyye fethidir. Diğerini de Yüce Allah onun elleriyle fethettirdi.

Bâbek, Me'mûn'un son günlerinde harekete geçti. Nesebi ve mezhebi konusunda ihtilaf vardır. Bizce sahih ve sabit olanı Bâbek, Mutahhir b. Fâtıma bint Ebû Müslim'in oğlu olduğudur. Bu Fâtıma, Hz. Peygamber'in kızı Fâtıma değil, Hurramîlerden Fâtımîlere nispet edilen Fâtıma'dır. Bâbek yetiştiğinde, güven sarsılmış, fitneler peş peşe çıkmıştı. Bâbek, el-Bezz¹⁷ şehrinde etrafındakileri katletmek ve çevredeki köy ve yerleşim merkezlerini harap etmek suretiyle durumunu toparladı. Buraları tahrip etmesinin sebebi, şehirler pürüzsüz olarak eline geçsin, onu takip etmek zorlaşsın, ona ulaşmaktaki masraf çoğalsın, gücü artsın ve kendisi telafi edilemez hâle gelsin diyeydi. Me'mûn, Bâbek'in haberi kendisine ulaştığında büyük bir orduyla Abdullah b. Tâhir b. el-Hüseyin'i onun üzerine gönder-

17 el-Bezz: Azerbaycan'la İran arasında bulunan köylerden birisidir.

di. Abdullah yola çıktı. Dînever¹⁸ şehrinin dışında hâlen günü-müze kadar Abdullah b. Tâhir Kasrı diye bilinen meşhur yere indi. Sonra buradan yola çıkarak el-Bezz şehrine geldi. Buraya geldiğinde Bâbek güçlenmiş, halkı savaşa hazırlamıştı. Onunla savaştılar, ancak yenemediler. Etrafındaki güçleri dağıtıp önde gelenlerini katlettiler. Bu savaşta katledilenlerden birisi de Muhammed b. Humeyd et-Tûsî'dir. Ebû Temmâm bu konuda yazdığı bir kasidede ona şöyle ağıt yakmaktadır:

*Nebhân oğulları vefat ettiği gün sanki
Gökteki yıldızdır, secde etti arasından hilali!*

Yine bu kasidenin bir başka beytinde şair şöyle der:

*Sabit kıldı ayağını ölüm çukurunda
Dedi ona, haşır iki ayağının çukurunda*

Halifelik makamı, Ebû İshâk el-Mu'tasım-Billâh'a geçince o bundan başka bir şey düşünmedi. Onunla savaşmak için mal ve asker hazırladı. Azatlısı el-Afşîn Haydar b. Kâvus'u yola çıkarttı. Afşîn, askerleriyle ve ordusuyla giderek Berzend'e¹⁹ ulaştı. Burada, zaman uygun hâle gelip yoldaki karlar eriyinceye kadar kaldı. Sonra yerine bıraktığı görevlisi Yûbâra²⁰ ve Ca'fer b. Dînâr geldi. Bu kişi Ca'fer el-Hayyât diye tanınmaktadır. Ca'fer, birçok süvariyle birlikte kışlanın olduğu yere geldi ve Mu'tasım bu iki kişiye korunaklı bir hendek kazmalarını emretti.

Bunlar yola çıkarak orada konakladılar ve o hendeği kazdılar. Hendek kazmayı bitirince Afşîn, Berzend'de Mu'tasım'ın azatlısı Merzübân'ı bir grup kumandanla birlikte yerine bıraktı. Kendisi yürüyüp hendeğe indi. Yûbâra ve Ca'fer el-Hayyât'ı büyük bir grupla büyük nehrin başına gönderdi. Onlara orada başka bir hendek kazmalarını emretti. Onlar da bu hendeği kazdılar.

Hendek kazmayı bitirdiklerinde Afşîn yanlarına geldi. Sonra yerine Muhammed b. Hâlid Buhârâhuzâh'ı geçirdi. Kendisi

18 *Dînever*: Bu kitabın müellifi Ebû Hanîfe ed-Dineverî'nin memleketidir.

19 *Berzend*: Ermenistan sapağında bulunan şehirlerden birisidir.

20 *Yûbâra*: Bir başka beyitte Yûnâra'dır.

beş bin süvari ve iki bin kişiyle Derved'e geçti. Beraberinde faal iki bin kişi vardı. Derved'de²¹ konakladı. Burada büyük bir hendek kazarak üzerine büyük bir sur bina etti. Bâbek ve arkadaşları yüksek bir dağın tepesine çıkarak oradan askerleri gözetleyip sevk ve idare etmeye başladılar.

Sonra Afşîn, şaban ayının bitmesine üç gün kala salı günü hazırlığıyla birlikte yola çıktı ve yanlarına mancınık aldılar. Bâbek, Âzîn'e yanına üç bin kişi alarak şehre nazır bir tepede kendilerini koruma altına almaları talimatını verdi. Şehrin etrafına atların geçmesine engel olması için hendek kazılması emrini vermişti. Afşîn bir gün hendeğine döndü. Sonra ramazan ayının başında bir cuma günü sabah erken Bâbek üzerine hücum etti. Şehre mancınık ve *arradât*²² ile saldırdı. Kumandanlar ve liderler şehri kuşattılar.

Bâbek de taraftarlarını kurtarmak ve onlara destek olup teçhiz etmek için geldi. Komutanlar onunla ikindiye kadar şiddetli bir şekilde çarpıştılar, sonra gittiler. Onun taraftarlarını oldukça hırpalamışlardı.

Afşîn altı gün orada ikamet etti. Sonra 7 Ramazan Perşembe günü onunla savaşa yöneldi. Bâbek de bu duruma gereken hazırlığı yaptı. el-Bezz'in üzerine büyük bir (taş) tekerlek koydu. Onu Afşîn'in taraftarları üzerine göndermek istiyordu.

Sonra Bâbek, Mûsâ el-Akta' adını taşıyan bir kişiyi Afşîn'e gönderdi. Ondan gelip kendisiyle yüz yüze görüşmesini talep ediyordu. Bunu yaparsa savaşmayacaktı yoksa savaşacaktı. Afşîn onun teklifini kabul etti. Bâbek bunun üzerine çıktı, Afşîn'in yakınına kadar geldi, aralarında sadece bir vadi vardı.

Afşîn'i görünce hürmetle eğildi, Afşîn ona iyi davrandı ve ona itaat ettiği takdirde hem dünyada hem de ahirette kurtulacağını bildirdi. Fakat o kabul etmedi.

Sonra kendi otağına döndü. Taraftarlarına savaş emri verdi. Onlar da hemen savaşa başladılar ve hazırladıkları tekerle-

21 *Derved*: Azerbaycan'ın köşelerinden bir yerdir.

22 *Arradât*: Mancınığa benzeyen savaş aletlerinden biridir. Kelimenin tekili *arrada*'dır.

ği yuvarlamaya başladılar. Tekerlek kırıldı. Afşîn'in taraftarları saldırdılar ve onları dağın tepesine doğru sürüklediler.

Yûbâra ve Ca'fer el-Hayyât da Bâbek'in kardeşi Abdullah'ın bulunduğu tarafta duruyorlardı. Bu ikisi saldırınca diğer komutanlarda dört bir yandan onlara saldırdılar. Onların neredeyse hepsini kılıçtan geçirdiler. Onlar hezimete uğradı ve şehre girdiler, arkalarından diğerleri de onları izleyerek şehre girdiler ve savaş şehrin ortasındaki meydanda devam etti.

Bu savaş benzeri görülmemiş şiddetli bir savaştı. İnsanlar evlerin içinde, bahçelerde savaşıyorlardı. Bu arada Bâbek'in kardeşi Abdullah kaçtı.

Bâbek askerlerin onu gözüne kestirdiklerini ve artık kaçış yolunun da daraldığını ve taraftarlarının da öldürüldüğünü ve kalanlarının da çıl yavrusu gibi dağıldığını görünce Ermenistan'a doğru yöneldi. Bizans'a gitmek üzere Res Nehri'ne kadar ilerledi.

Res Nehri'ni geçince bu ülkenin mülki amiri Sehl b. Sunbât ona doğru harekete geçti. Daha önce Afşîn bu bölgelerin mülki amirlerine Ermenistan'daki Kürtlere ve Hristiyanlara tüm yolları tutmaları emrini göndermişti.

Sehl b. Sunbât onun bu emrine bağlı kaldı. Bu arada Bâbek [370] kılık değiştirmiş, ayaklarına paçavralar bağlamış ve bir katıra binmişti. Sehl b. Sunbât onu buldu ve her şeye rağmen esir olarak aldı.

Onu alıp Afşîn'e götürdü. Afşîn onunla anlaştı ve Mu'tasım'a fethin gerçekleştiğini ve yanına gelmek için izin istedi. O da ona izin verdi. Afşîn kalktı ona gitti. Yanında Bâbek ve kardeşi de esir bulunuyordu. Mu'tasım, Bâbek'i öldürdü. Mu'tasım'ın Bâbek'i öldürmesi, ellerini ve ayaklarını kesip onu asması tarihte meşhurdur.

Denilir ki: Afşîn beraberinde Bâbek olduğu hâlde geldi. Mu'tasım onu önünde bulunan bir koltuğa oturttu ve tacını başına geçirdi.

Şair İshâk b. Halef, Mu'tasım-Billâh'ı methettiği kasidede bu konuda şu beyitleri dile getirir:

*Kalmanın geri hiçbir kızgın savaştan Bezz'de orada çarpıştın, burada ve her yerde
Kılıcın Afşîn'le yüceldi ümmet dine sarıldı herkes, etti sayesinde ibadet
Bâbek'i getirince sana taçlandırdın onu layıktır o senin tacına hayret doğrusu!*

Ahmed b. Ebû Dâvûd kendisine gelen bir haber üzerine Afşîn'e kızdı. Mu'tasım'a orduyu ikiye ayırmasını ve yarısının idaresini Afşîn'e, kalan yarısının idaresini Eşnâs'a vermesini tavsiye etti. Mu'tasım da buna uydu. Afşîn bu karara kızdı, çok üzüldü ve içi kinle doldu.

Ahmed b. Ebû Dâvûd, Mu'tasım'a: "Ey Müminlerin Emîri! Ebû Ca'fer el-Mansûr, Ebû Müslim hakkında kendi nezdinde insanların en nasihatçisinin fikrini aldı. Kendisine verilen cevap şöyleydi: 'Ey Müminlerin Emîri! Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'inde, *Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı yer ve gök (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti,*²³ buyurmaktadır.' Bunun üzerine Mansûr: 'Yeter,' dedi. Sonra Ebû Müslim'i öldürdü."

Mu'tasım: "O hâlde sana da yeter ey Ebû Abdullah!" dedi. Sonra Afşîn'i getirtip öldürdü. Öldürülen Afşîn'in elbiseleri çıkarılınca kendisinin sünnetsiz olduğunun görüldüğü anlatılır. Mu'tasım-Billâh 227/842 yılı rebîülevvel ayının bitmesine on bir gece kala perşembe günü vefat etti. Namazını Ebû Abdullah Ahmed b. Ebû Dâvûd kıldırdı. Mu'tasım namazını onun kıldırmasını vasiyet etmişti. Mu'tasım'ın halifelîği, sekiz sene sekiz ay on yedi gün sürdü. Vefat ettiğinde otuz dokuz yaşındaydı.

Böylece Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd ed-Dineverî'nin yazdığı *el-Ahbâru't-Tivâl* isimli kitap tamamlanmış bulunmaktadır.

Yüce Allah, müelliften razı olsun, ona rahmet eylesin!

DİZİN

A

- A'sâ 67, 79
A'sâ Hemdân 366, 370
A'yen b. Zubay'a 214, 237
Abbâd b. Zeyd 238
Abbâs b. Ali 322, 323, 324, 444
Abbâs b. Ca'de b. Hübeyre 307
Abbâs b. el-Me'mûn 457, 458
Abbâs b. Mûsâ 451
Abbâs oğulları 394, 397, 457
Abbasiler 109, 399
Abdi Kayslılar 237
Abdula'lâ b. Abdullah el-Âmirî 340
Abdulcebbâr b. Nehîk 422
Abdulkerîm b. Selîl 400, 401
Abdullah b. Abbâs 203, 210, 216, 237, 240, 243, 244, 259, 262, 264, 272, 273, 297, 311, 312, 329, 372, 373
Abdullah b. Abdurrahmân 372
Abdullah b. Adae el-Eş'arî 328
Abdullah b. Ali 324, 416, 437
Abdullah b. Âmir 201, 202, 203, 210, 263, 284, 285, 286
Abdullah b. Amr b. el-Âs 238
Abdullah b. Amr b. Osmân 296
Abdullah b. Büdeyl 237, 241
Abdullah b. Ca'fer 250, 262, 283
Abdullah b. Ebî Serh 201, 234
Abdullah b. el-Hâris 349, 358
Abdullah b. es-Sahber 269, 274
Abdullah b. ez-Zübeyr 210, 213, 214, 264, 294, 295, 296, 298, 311, 328, 329, 333, 336, 337, 340, 352, 353, 354, 371, 372, 374, 377, 379, 387
Abdullah b. Habbâb 262, 273
Abdullah b. Halef el-Huzâî 210, 215
Abdullah b. Hâşim el-Utbe 249
Abdullah b. Hâzim 203, 371
Abdullah b. Hemmâm 357
Abdullah b. Kâmil 354, 363, 367
Abdullah b. Kays 261, 377
Abdullah b. Mâhûr 340, 341
Abdullah b. Mâlik 210, 281, 283, 449
Abdullah b. Mes'ûd 191, 192, 229
Abdullah b. Mutî' 297, 314, 330, 353, 354, 356
Abdullah b. Mülcem 282
Abdullah b. Müslim b. Akîl 323
Abdullah b. Nu'mân et-Tâî 422
Abdullah b. Ömer 206, 265, 266, 294, 296, 379
Abdullah b. Ömer b. Abdülazîz 416
Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb 203, 206, 238, 264, 265
Abdullah b. Sa'd el-Absî 271
Abdullah b. Sabbâr 334
Abdullah b. Süleym el-Ezdî 175
Abdullah b. Tâhir b. el-Hüseyin 458
Abdullah b. Tâhir Kasrı 459
Abdullah b. Tâmir 115
Abdullah b. Ukbe el-Gaznevî 323
Abdullah b. Urve el-Has'amî 323
Abdullah b. Veddâk es-Sülemî 298
Abdullah b. Vehb 268, 269, 270, 271, 272, 277, 278
Abdullah b. Zabyân 285
Abdullah el-Me'mûn 444, 457
Abdumelik 75, 346, 351, 352, 357, 359, 375, 377, 379, 383, 386, 387
Abdumelik b. Mervân 74, 331, 336, 340, 351, 352, 358, 370, 371, 373, 374, 375, 376, 379, 380, 381, 385, 409, 451
Abdumuttalib 253
Abduluzzâ 68
Abduluzzâ b. Amr el-Anzî 68
Abdumenâf b. Kusay 109
Abdumenâf oğulları 252, 253
Abdurabbih 343, 344, 345
Abdurrahmân 364, 381, 383
Abdurrahmân b. Abd Yagûs 264
Abdurrahmân b. Ebû Bekir 294, 296
Abdurrahmân b. Hâlid b. el-Velîd 218, 238, 243, 250, 263

- Abdurrahmân b. Muhammed 381, 382, 383
 Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Eş'as 308, 380
 Abdurrahmân b. Mülcem 281
 Abdurrahmân b. Nuaym 397
 Abdurrahmân b. Sebre 340
 Abdurrahmân b. Süveyb 405, 406
 Abdurrahmân b. Zî'l-Kelâ' 263
 Abdurrahmân Cemîl el-Cümahî 172
 Abdurrahmân el-Kaynî 238
 Abduşems oğulları 286
 Abdülazîz b. el-Haccâc 409, 410
 Abdüşşems 59
 Abîd b. el-Abras 107
 Abîde es-Selmânî 229
 Âbir b. Şâlih b. Erfahzeş b. Sâm b. Nûh 54
 Abs kabilesi 199, 204, 210
 Abtah 443
 Abza'a 93
 Acemler 146, 151, 160, 364, 380
 Âd 69
 Âd kavmi 54, 55, 56, 57
 Âdem 36, 39, 42, 47, 49, 55, 70
 Aden 87
 Aden sahili 116, 118
 Adî b. Abdullah b. Ca'fer 323
 Adî b. el-Hâris 217
 Adî b. Hâtîm 175, 210, 213, 214, 237, 243, 251, 256, 271
 Adî b. Rebî'a b. Nasr 108
 Adî b. Zeyd b. Adî 375
 Afganistan 78, 397
 Afrika 36, 74, 424
 Afşîn 459, 460, 461, 462
 Afşîn Haydar b. Kâvus 459
 Ahmed b. Ebû Dâvûd 462
 Ahmer b. Bukeyr 310
 Ahmer b. Salîl 354, 369, 370
 Ahmer Tay 363
 Ahnef 338
 Ahnef b. Kays 212
 Ahnef b. Kays 230, 237, 259, 260, 301, 336, 353, 370
 Ahnûh 49
 Ahvas b. Ca'fer el-Âmirî 107
 Ahvâz 99
 Âişe (Hz.) 44, 204, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 221
 Ak 252
 Ak oğulları 245
 Akabe 230, 455
 Akîl b. Ma'kûl el-Leysî 401
 Âkilül'-Murâr 293
 Akk 244, 245, 252
 Âl-i el-Vahîd 324
 Ali (Hz.) 22, 40, 41, 42, 46, 47, 196, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 220, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 240, 241, 242, 243, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 268, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 287, 288, 291, 292, 293, 298, 309, 319, 348, 350
 Ali b. Abdullah 332, 417
 Ali b. el-Hüseyn 323, 326, 327, 332
 Ali b. Hamza el-Kisâî 444
 Ali b. Îsâ 448, 447, 448, 452, 453, 454, 455
 Ali b. Muhammed b. Beşîr el-Hemedânî 289
 Ali b. Süleymân el-Ezdî 426
 Ali el-Asğar 325
 Ali el-Ekber 323
 Âlic kumluğu 63
 Alkame b. Hakem 263
 Alkame b. Yezîd el-Hadramî 263
 Alkame b. Yezîd el-Kelbî 263
 Amâlik 58
 Amâlika kavmi 56
 Âmid 121, 133, 218, 362
 Âmine bint Ali b. Abdullah 439
 Âmir b. Dubâra 422
 Âmir b. el-Hadramî 348
 Âmir b. İsmâîl 424
 Âmir b. Luey oğulları 284

- Âmir b. Sa'sa'a oğulları 322, 323, 366
 Âmir eş-Şa'bî 380
 Âmir oğulları 279
 Ammâr 192, 208, 211, 214, 240, 243
 Ammâr b. Yâsir 191, 194, 196, 201, 208, 211, 213, 230, 237, 240
 Ammûriyye 458
 Amr 246, 267, 268, 276, 291
 Amr b. Adî 109, 168
 Amr b. Âmir el-Becelî 410
 Amr b. Bukayla 171
 Amr b. Cürmüz 212
 Amr b. el-Âs 201, 221, 228, 233, 234, 238, 240, 241, 243, 246, 247, 250, 258, 261, 264, 265, 278, 281, 291, 347
 Amr b. el-Eşref 213
 Amr b. el-Haccâc 298, 306, 321, 322, 366, 368
 Amr b. el-Hamîk 213, 214, 230, 237, 256, 262
 Amr b. Hureys 291, 292
 Amr b. Külsûm 108
 Amr b. Ma'dîkerib 183, 189, 197
 Amr b. Mâlik 189, 190, 272, 374
 Amr b. Merhûm el-Abdî 230
 Amr b. Nâbil 106, 107
 Amr b. Osmân 266, 331
 Amr b. Sa'd b. Mukbil el-Esedî 323
 Amr b. Sabah es-Saydâvî 323
 Amr b. Saîd 312, 351, 352, 362
 Amr b. Tübbâ' 100, 106
 Amr b. Ubeyd 442
 Amr b. Yesribî 210, 213
 Amr el-Kanâ 341
 Amuderya 65, 389
 Amûre 58
 Âmûveyh 91, 111
 Âmûye 202, 388
 Âmül 91
 Anadolu 169
 Ânât 218
 Aneze sancağı 263
 Ankafîr 93
 Ans kabilesi 93, 94
 Antakya 117, 123'
 Arap Yarımadası 88
 Araplar 16, 37, 52, 72, 76, 81, 91, 102, 103, 105, 108, 116, 123, 172, 183, 184, 185, 188, 189, 191, 208, 352, 362, 364, 365, 369, 384, 391, 404, 407, 414, 420
 Ararat Dağı 134
 Aristoteles 83, 84, 92
 Arûz 371
 Arzu'l-Cebel 449
 Asam 413
 Ashâb-ı Kehf 70
 Âsım 56
 Âsî 56
 Asmaî 445, 446
 Atıyye b. el-Esved 334
 Atîka 61
 Avf b. el-Hâris b. Abdulmuttalib 262
 Avf b. el-Munkiz et-Temîmî 107
 Ayheme b. Züheyr 325
 Aynu't-Temr 166, 172, 284
 Âzer 57
 Azerbaycan 15, 110, 113, 122, 134, 139, 140, 146, 147, 149, 220, 357, 364, 460
B
 Bâbek 127, 458, 459, 460, 461, 462
 Bâbil 51, 52, 53, 54, 55, 58, 60, 62, 86, 95, 119, 169, 177, 231
 Bâd b. Feyrûz 142
 Bağdat 176, 272, 426, 441, 448, 449, 454, 456
 Bağdat panayırı 176
 Bahreyn 52, 65, 66, 67, 68, 93, 97, 99, 101, 122, 177, 195, 220, 353, 371, 384
 Bakî' Mezarlığı 290
 Bâriku'l-Eşib 374
 Basra 177, 178, 179, 192, 196, 197, 201, 203, 207, 208, 209, 212, 215, 216, 231, 237, 270, 271, 272, 273, 288, 291, 294, 295, 301, 303, 334, 335, 337, 340, 346, 348, 350, 353, 361, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 384, 390, 393, 399, 400, 404, 406, 442, 456

- Basralılar 196, 207, 210, 211, 213,
 214, 215, 272, 301, 335,
 339, 366, 369
 Batnu'r-Rumme 313, 314, 315
 Bâz-ı Feyrûz 113
 Becîle 183, 184, 237, 354, 363, 366,
 425
 Bedir ashabı 69
 Bedir Savaşı 207
 Begâvîr 152, 153, 154, 155
 Behmen 78, 79, 80, 161
 Behmen b. İsfendiyâz 160
 Behrâm 101, 105, 109, 110, 111,
 112, 134, 135, 136, 137,
 138, 139, 140, 141, 142,
 143, 145, 146, 149, 150,
 151, 152, 153, 154, 155,
 156, 157, 158, 160, 161
 Behrâm b. Hürmüz 99, 101
 Behrâm b. Siyâvuşân 144, 145, 146,
 147
 Behrâm Cüşnes 162
 Behrâm Gûr 91, 105, 109, 122, 166
 Behrâm Şûbîn 134, 142, 146, 147,
 149, 162, 170
 Behüresîr 128, 217
 Bekir b. Abdullah 283
 Bekir b. Vâil 171, 245, 282, 377
 Bekir kabilesi 210, 237
 Bekke 59
 Belâs 114
 Beled-i Harâm 49
 Belh 72, 112, 137, 389, 419
 Belh Nehri 52, 65, 87, 111, 388
 Belîh 232
 Belkâ 396, 416
 Belkis 71, 72, 74, 75
 Bendeneyceyn 277
 Benî Amr b. Sa'sa'a 106
 Benî Dabbe 213
 Beytullah 59, 60, 73, 333, 353, 378
 Beytülharam 49
 Beytûlmakdis 63, 73, 75, 76, 91, 92
 beytûlmâl 350, 357
 Beyverâsif 53, 55
 Bezendûn Nehri 457
 Bezz 458, 459, 460
 Bi'r-i Meymûn 443
 Bi'rû'l-Melik 95
 biat 45, 110, 116, 160, 197, 203,
 204, 208, 209, 220, 221,
 223, 224, 230, 236, 243,
 260, 269, 274, 284, 287,
 289, 293, 295, 296, 300,
 303, 304, 305, 306, 307,
 309, 311, 315, 320, 328,
 329, 331, 332, 333, 350,
 351, 357, 365, 372, 373,
 386, 387, 390, 391, 393,
 394, 399, 400, 403, 408,
 409, 410, 415, 417, 426,
 429, 436, 437, 443, 444,
 447, 449, 450, 457, 458
 Bihkubâdât 217
 Bindeveyh 139, 140, 142, 143, 144,
 145, 146, 147, 150, 155,
 158, 159, 160, 161, 167
 Bistâm 109, 139, 140, 142, 143,
 144, 155, 158, 159, 160,
 161, 162, 163, 167, 343
 Bışr b. Ebû Rebîa 186
 Bışr b. Mâlik el-Haresî 345
 Bışr b. Mervân 374
 Bışr b. Müsher es-Saydâvî 298
 Biyorasb 51
 Bizans 55, 80, 81, 92, 100, 104, 151,
 164, 254, 255, 457, 461
 Bizans Kralı 133, 134, 221, 222,
 388
 Bizanslılar 166, 167, 181, 187, 197,
 233
 Borân 170, 171, 174
 Bozorcumîhr b. el-Behtekân 126
 Buhârâ 91, 122, 388, 397
 Buhtunnasr 73, 75, 76, 79, 95
 Buştâsif 76, 77, 78, 95
 Buceyle 210, 365
 Bükeyr b. Mâhân 395
 Büsr b. Ebî Ertât 223, 233, 238, 263
 Büsr b. Yezîd el-Himyerî 263
 Büyeyde 368
 C-Ç
 Ca'de b. Hübeyre b. Ebî Vehb 290
 Ca'fer b. Ali 324
 Ca'fer b. Dînâr 459
 Ca'fer b. Hanzala 400, 401, 402, 403

Ca'fer b. Yahyâ 448
 Ca'fer el-Hayyât 459, 461
 Ca'fer el-Kürdî 458
 Ca'ca' Nehri 358
 Câbir b. Abdullah 380, 390
 Cahiliye 15, 67, 107, 287, 288, 333, 412, 413
 Câlût 53, 69
 Câmâsif 119, 120
 Cazer köprüsü 104
 Câzir 128
 Cebbâne 373
 Cebel 122, 217, 220, 362, 364, 427, 442
 Cebel bölgesi 62, 93, 95, 161, 189
 Cedîs 52, 65, 66, 67, 94
 Cefne oğulları 183
 Celûlâ 128, 188, 189, 190, 191, 192, 195, 200
 Cem 50, 51, 56
 Cemel 210
 Cemel ehli 226
 Cemel Savaşı 204, 276
 Cercîs 98
 Cerîr 107, 174, 175, 191, 192, 224, 225
 Cerîr b. Abdullah 174, 180, 183, 184, 185, 190, 197, 220, 221, 292
 Cerîr b. Yezîd b. Abdullah 437
 Cerrâh b. Abdullah el-Hakemî 390
 Cerrâh b. Kubaysa 285
 Cervîn 92
 Cevderz 135
 Cevhâ 50, 272, 358
 Cevher b. Murâd el-İclî 422
 Cey 92, 121
 Ceyhan 87
 Ceyhun 52, 65, 112, 122, 158
 Ceylûs 184
 Cezîme 108, 109
 Cezîre 50, 98, 101, 102, 109, 121, 123, 164, 226, 357, 358, 359, 362, 364, 373, 441, 457
 Cidde 87
 cihat 269, 271, 276, 279
 cinler 108
 cinlerin kralı 71

Cîreft 342, 344
 Cizre 50
 cizye 126, 182
 Corcî 50
 Cu'de b. Hübeyre b. Ebî Vehb el-Kureşî 239
 Cûderz 109
 Cudey' b. Ali 401, 410
 Cudi Dağı 50
 Cûhâ 128, 217
 Cûzerz Kemerî 143, 144
 Cündîsâbûr 100, 124, 128
 Cündüb b. Zühayr 210, 237, 251
 Cüneyd 395, 396, 397, 398, 400
 Cürçân 111, 122, 151, 155, 158, 195, 196, 421, 422, 443, 444
 Cürhüm 56, 58, 60
 Cüşnesâzerbîs 109
 Cüvân Şîr 170
 Çin 72, 76, 78, 81, 87, 89, 92, 99
 Çoban Sâsân 80, 95

D

Dabba/Zabba oğulları 339
 Dabbe kabilesi 213
 Dahhâk 53, 54, 55
 Dahhâk b. Kays 218, 238, 246, 294, 295
 Dahhâk b. Ulvân 53
 Danyâl 76, 103
 Dârâ 80, 81, 82, 83, 85, 86, 123, 134, 160, 161, 218
 Dârâ b. Dârâ 82, 83, 85, 90
 Dârâbcerd yolu 80
 Dârü'l-Müseyyb 300
 Dâryûş b. Dârâ 82
 Dâryûş Kurdûmân 85
 Dâvûd (Hz.) 37, 53, 69, 71, 73, 94
 Dayzen 102, 103, 109
 Destebâ 161, 320, 358
 Deylem 158, 160, 163, 320
 Deyrül-A'ver 180, 181
 Deyrül-Âkûl 271
 Deyrül-Câselîk 376, 377
 Deyrül-Hânât 375
 Deyrül-Ka'b 184, 232
 Dîmaşk 238, 254, 264, 265, 294, 350, 364, 396, 401, 404, 405, 406, 408, 410, 416, 424

Dimaşklılar 238

Dicle 49, 50, 87, 102, 104, 113, 118,
121, 123, 128, 134, 187,
188, 272, 362, 371, 375,
431, 437, 441

dihkân 119, 389

Dimem 441

Dînâr 199

Dînever şehri 459

divan 126, 134, 152, 155, 453

Dûlâb 335

Dûmetülcendel 264, 265

Dünbâvend 195, 196

Dünbâvend Dağı 55

E

Ebcîr b. Câbir el-İclî 282

Eberkûbâz 178

Ebî Kuteybe b. Müslim 300

Ebrasâm 96, 97, 98

Ebrehe 39, 62, 63, 76, 116, 117, 412

Ebrehe b. es-Sabbâh 266

Ebreşehr 101, 102, 202

Ebrevîz 128, 133, 166

Ebriyân 64

Ebû Abdullah 212, 462

Ebû Anra 354, 355, 358, 363, 367

Ebû Avn 422, 423, 424

Ebû Bekir (Hz.) 40, 48, 70, 169, 171,
172, 220, 244, 284

Ebû Ca'fer 417, 429, 430, 432, 433,
434, 436, 437, 438, 439,
440, 441, 442, 443, 462

Ebû Eyyûb 274, 275, 277

Ebû İkrime 393, 394, 395

Ebû İshâk el-Mu'tasım-Billâh 457,
459

Ebû Katâde 277

Ebû Kubeys Dağı 333, 378

Ebû Mâlik 79, 81

Ebû Mansûr 442

Ebû Meryem es-Selûlî 288

Ebû Mes'ûd el-Ensârî 230

Ebû Mihcen 173, 182, 183, 184

Ebû Muhammed b. Sîrîn 172

Ebû Mûsâ 179, 181, 191, 192, 193,
194, 195, 197, 201, 207,
208, 258, 259, 260, 264,
265, 266, 267, 268, 276, 277

Ebû Müslim 226, 227, 398, 399,
400, 403, 414, 415, 417,
418, 419, 420, 421, 422,
429, 434, 435, 436, 437,
438, 439, 441, 462

Ebû Saîd el-Hudrî 334, 379

Ebû Seleme 395, 400, 417, 425, 429

Ebû Sırma 237

Ebû Süfyân 253, 288, 311

Ebû Sümâme es-Saydâvî 307

Ebû Tâlib 253

Ebû Temmâm 459

Ebû Ubeyd 172, 173

Ebû Ubeyde 172, 181, 416

Ebû Ümâme 235, 236, 390

Ebû Yeksûm Ebrehe 116

Ebû Zur'a b. Amr 226

Ebüşîrvân 123

Ebü'd-Derdâ 235, 236

Ebü'l-A'ver 232, 233, 234, 240, 241,
245, 255, 263, 264

Ebü'l-Abbâs 417, 420, 425, 426,
427, 429, 430, 431, 432,
433, 434, 435, 436, 444

Ebü'l-Abbâs şehri 434, 436, 437,
447

Ebü'l-Cehm b. Huzeyfe 264

Ebü'l-Esved ed-Düelî 231, 272

Ebü'l-Hasan 196, 227, 242, 243,
253, 258

Ebü'l-Heysem 405

Ebü'l-Huzeyl el-Allâf 457

Ebü'l-Kalûs 366

Ebü'l-Meylâ 401, 413

Ebü'l-Mu'arris 404

Ebü'l-Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekafî
172

Ebyeverd 419

Ecyâd 59

Efrâsyâb 60, 61

Ehl-i beyt 286, 297, 304, 305, 315,
319, 323, 396, 398, 401,
438, 439

Ehlü'l-Hifâz 376

Ehvâz 96, 100, 119, 121, 122, 123,
124, 135, 176, 177, 191,
195, 207, 286, 334, 338,
340, 366, 380, 383, 456

- Emevî 418, 430
 Emevî oğulları 336, 410, 416
 Enbâr 103, 172, 176, 185, 232, 271,
 279, 284, 285, 426, 434,
 436, 437, 447, 448
 Endülüs 65, 74, 88
 Enes 194
 Enes b. eş-Şeyh b. en-Nu'mân 178
 Enes b. Hilâl 174
 Enes b. Mâlik 179, 192, 194, 385,
 386, 390
 Ensar 173, 179, 205, 206, 207, 209,
 210, 220, 221, 229, 246,
 250, 307, 330
 Enûşirvân 120, 121, 122, 124, 125,
 128, 129, 151, 168, 437
 Enûşizâd 124, 125
 Erdeşir 50, 95, 96, 97, 98, 99, 100,
 101, 138, 195
 Erdevân b. Eşeh b. Eşgân 93
 Eresnâs 144
 Erfahsez 50, 52, 54, 55, 56
 Erhab'am 75, 76
 Ermenistan 52, 122, 134, 447, 461
 Ermeniye 121, 134, 149
 Ermiyâyîl 54
 Errecân 195
 Ertât 183
 Eryât 116
 Es'ad 99
 Es'ad b. Amr 94
 Esed 106, 237, 307
 Esed b. Abdullah 346, 395, 396
 Esed kabilesi 285
 Esed oğulları 285, 314, 324, 325
 Esed oğulları suyu 368
 Esedâbâd 455
 Eslem b. Rebîa 334
 Esmâ 306
 Esmâ b. Hârice 305, 368, 361
 Estânu'l-Âlî 217
 Esved b. Gifâr 66
 Eş'arîler 209, 252, 408
 Eş'as 237, 239, 256, 258, 263
 Eş'as b. el-Kaynî 406
 Eş'as b. Kays 106, 181, 184, 197,
 220, 234, 237, 254, 262,
 278, 292, 332
 Eşras 192, 193
 Eşrem 116
 Eşter 206, 211, 213, 214, 218, 220,
 225, 229, 232, 234, 237,
 243, 248, 250, 251, 253,
 256, 257, 259, 355, 357, 358
 Eşter en-Nehaî 181
 Evd oğulları 417
 Evfâ b. Unuki'l-Hayye 106
 Evs b. Hacer 250
 Eyerc 59
 Eyle 373
 Eymen b. Hureym 260
 Eyyûb b. el-Kırıyye 381, 383
 Ezârika 334, 337, 345, 369, 374,
 401
 Ezd 183, 210, 213, 237, 325, 335,
 337, 338, 347, 348, 353, 365
 Ezd sancağı 210
 Ezdliler 183, 411
F
 Fâdih 59
 Fadl b. er-Rebî' 446, 449
 Fadl b. Sehl 451, 452
 Fadl b. Süleymân 422
 Fâlic oğulları 250
 Fâliğ 54, 56
 Farazdak 107
 Fâris 121, 122, 191, 220
 Fâris b. el-Esver b. Sâm 52
 Fâris bölgesi 195
 Fars 254, 255
 Fars ülkesi 101
 Farslar 108, 109, 165, 169, 185
 Fâtîma 297
 Fâtîmîler 458
 Fazl b. Edhem 255
 Felâlîc 176
 Fenâ Hüsrev 109
 Ferâsiyâb 53, 144
 Ferezdak 313
 Fergâna 91, 122
 Ferîdûn 55, 57, 120
 Ferrahân 95, 96
 Ferve b. Nevfel 277, 279
 Feynâvus 89, 90
 Feyrek 109
 Feyrûz 91, 112, 113, 114, 136

Feyrûzduht 113, 114

Feyrûzsâbûr 103

Firat 49, 50, 51, 87, 102, 104, 113,
123, 134, 148, 166, 172,
176, 177, 178, 226, 232,
233, 271, 280, 319, 324,
360, 362, 363, 376, 413, 423,
424, 426, 427, 437, 441, 448

Fihri b. Mâlik 93

Filistin 17, 36, 44, 58, 63, 73, 76,
221, 238, 260

Filistîn b. Kulsûm 63

Filistîn b. Sâm b. İrem b. Sâm b. Nûh
63

Filistinliler 238

fitne 131, 208, 222, 256, 266, 274,
295, 307, 344, 385

For 53, 86, 87, 90, 99

Frence 74, 88

Fûrân Erdeşîr 99

Furât 359, 360

Füccâr 371

G

Gâdiriye 319, 326

Gâfikî 203

Gamr zî Kinde 60

Gânim 53, 55

ganimet 166, 200, 215

Gassânîler 101, 109

Gavr 58

Gazvân 409

gece muhafızlığı 283

Gıtrîf b. Atâ 444

Gomore 58

H

Habeş 88

Habeşistan 204

Habîb b. Küveyn 297

Habîb b. Mesleme 236, 238, 239,
247, 263

Habîb b. Müzhir 323

Hâbis b. Rebîa 238

Hâbis b. Sa'd 223, 236

Habur Nehri 362

hac 204, 378, 398, 443, 448

Haccâc 340, 341, 343, 344, 345,
346, 354, 378, 379, 380,

381, 382, 383, 384, 385,
386, 388, 390

Haccâc b. Ertât 434, 435

Haccâc b. Gaziyye el-Ensârî 204

Haccâc b. Huzeyme 218, 219

Haccâc b. Yûsuf 377, 382

Haccâr b. Ebcer 282, 298, 307, 321

Hacerülesved 93, 353

Hâkân 110, 111, 114, 122, 136, 152,
153, 155, 156, 157, 158, 202

Hakem 195

Hakem b. Abdulmelik 433, 434

Hakem b. Ebî'l-Âs 195

Hakem b. el-Ezher 241

Haleb 123

Hâlid 123, 404

Hâlid b. Abdullah 346, 395, 398,
404, 405, 409, 423

Hâlid b. Bermek 422

Hâlid b. Cebele 122, 123, 148

Hâlid b. el-Heysem 396

Hâlid b. el-Husayn es-Seksekî 263

Hâlid b. el-Ma'mer 237

Hâlid b. el-Muammer 230, 243, 255

Hâlid b. İbrâhîm 422

Hâlid b. Seleme el-Mahzûmî 433,
434

Hâlid b. Urtufe 182, 183

Hâlid b. Velîd 103, 171, 172

Hâlid b. Züfer el-Absî 205

Hâlisa 445

Halyûs 165

Hâm 49, 50, 51, 87

Hâm b. Nûh 51, 53

Hâm oğulları 59, 61

Hamâ 384

Hammaratu'l-Kayz 368

Hamrâ 354, 359

Hamurabbi 54

Hamza b. Mâlik 223, 238, 263

Hamza b. Seyyâr 268

Hânî' 302, 303, 305, 306, 310

Hânî' b. Ebî Hayye el-Hemedânî 310

Hânî' b. el-Hattâb 244

Hânî' b. es-Sübey'î 298

Hânî' b. Hânî' 298

Hânî' b. Süveyb el-Hadramî 324

Hânî' b. Umeyr 238

- Hâni' b. Urve 302, 303, 305, 306, 307, 315
 Hanîfe oğulları 68, 69, 372
 Hânîkîn 189
 Hanzala kabilesi 237
 haram ayları 237
 Harb 253
 Harem 58, 59, 60, 87, 196, 197, 297, 311
 Harem-i Şerif 311
 Haremeyn 49, 209
 Hârezm 65, 152, 158
 Hârîce b. Kudâme 237
 Hârîce b. Salt 190
 Haricîler 257, 272, 273, 274, 275, 277, 278, 281, 285, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 350, 353
 Hâris 347, 348
 Hâris b. Abbâd b. Ziyâd 346
 Hâris b. Abdullah 336, 337
 Hâris b. Abdulmuttalib 262
 Hâris b. Amr 106, 293
 Hâris b. Cebele el-Gassânî 101
 Hâris b. Ebû Rebîa 338
 Hâris b. el-Münzîr et-Tenûhî 249
 Hâris b. Hâlid el-Ezdî 238
 Hâris b. Kays 99, 347, 349
 Harra 330, 334
 Harrân 218, 362, 423, 424
 Hârûn er-Reşîd 444, 445, 446, 447, 448, 449, 457
 Hârût ile Mârût 177
 Has'am 210, 365
 Has'amîlîlar 246
 Hasan (Hz.) 208, 209, 218, 248, 262, 284, 285, 286, 288, 289, 290, 293
 Hasan b. Ali b. Îsâ 453
 Hasan b. Hânî' 450
 Hasan b. Kahtabe 427, 429, 430, 432, 433
 Hasan el-Basrî 178
 Hassân b. Abdullah el-Bekrî 217
 Hassân b. Becdel 238
 Hassân b. Tübbâ' 99
 Hassân el-Bekrî 279
 Haşâşîler 365
 Hâşim 253
 Hâşim b. Abdumenâf 109
 Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs 45, 91, 181, 182, 208, 249
 Hâşim b. Utbe b. el-Mirkâl 237
 Hâşim oğulları 286, 331, 354, 355, 365, 375, 398, 399, 426
 Hâtîm b. Nu'mân el-Bâhilî 362
 Hatlân 397
 Hâtûn 129, 156, 157
 Havlî b. Yezîd el-Esbahî 325
 Havsere b. Sehl 432
 Havşeb Zî Zuleym 238, 251
 Haylûs 165
 Hayyân 393, 395, 396
 Hazar bölgesi 87
 Hazar Denizi 346
 Hazar hükümdarı 134
 Hazar toprağı 89
 Hazâzâ 107
 Hâzim b. Huzeyme 433, 441, 452
 Hâzir 360, 361
 Hâzir Nehri 360
 Hedhâd 71, 75
 Hemdân 209, 237, 243, 285, 357, 365
 Hemdânîlîlar 244, 252
 Hemedân 86, 94, 139, 142, 161, 162, 175, 196, 307, 357, 358, 453, 455
 Hemedân halkı 85
 Hemedân Kalesi 85
 Hendekayn 413
 Heraklius 164, 165
 Herat 133, 135, 136, 397, 419
 Herîr 254
 Hersefte 165
 Herseme b. A'yen 448, 456
 Hestâyis 85
 Hevâzin 325
 Heysem 416, 423, 429, 430
 Heysem b. Ziyâd el-Huzâî 434
 Heytal b. Âlem b. Sâm 52
 Hızır 49
 Hicaz 49, 52, 58, 60, 94, 183, 212, 220, 225, 311, 317, 329, 330, 336, 339, 353, 356, 371, 384, 405, 434

- Hicazlılar 210, 246, 247, 294, 297, 331, 333
Hilâl b. Ebî Hübeyre 238
Hilâl b. Ukbe 172
Hilâl el-A'ver 325
Himyer 57, 60, 71, 94, 106, 108, 114, 209
Himyer b. Sebe' 60, 61
Himyer kabilesi 106
Himyerice 60
Himyerliler 94, 100, 238
Hind 88
Hindif 245
Hindistan 92, 177
Hint ülkesi 99
Hirâ 339
Hirakl 448
Hirakle şehri 164
Hîre 101, 105, 108, 109, 110, 117, 166, 171, 172, 173, 174, 177, 183, 200, 373, 434, 448
Hîreliler 176
Hişâm 396, 400, 401, 402, 404, 405, 406
Hît şehri 144
Hizzân b. Tasem 68
Horasan 50, 52, 61, 72, 77, 78, 80, 91, 92, 96, 110, 112, 122, 135, 136, 137, 151, 155, 189, 202, 217, 218, 220, 335, 336, 337, 340, 346, 348, 371, 384, 390, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 410, 411, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 422, 424, 426, 429, 434, 437, 438, 439, 441, 444, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 456
Horasân b. Âlem b. Sâm 52
Horenk 108, 109
Horosan 122
Hristiyanlar 115, 124, 125, 282, 461
Hristiyanlık 103, 104, 124, 138
Hûb 54
Hubeyş b. Dülce el-Kaynî 329
Hucr 292
Hucr b. Adî 189, 208, 210, 230, 241, 262, 277, 288, 291, 292, 293
Hucr b. Amr 106
Hucr b. Yezîd 262
Hucr eş-Şer 241
Hûd 54, 55, 56
Hudayn b. el-Münzir 237
Hudeybiye 260
Huleyd b. Kâs 217, 218
Hulvân 91, 94, 161, 187, 189, 190, 191, 279, 358, 422, 423, 425, 426, 453, 456
Humânâ 161
Humeyd b. Müslim 326
Humeyd et-Tûsî 449
Humeyme 393, 399, 416, 417
Humrân b. Ebân 172
Humus 124, 238, 245, 409, 416
Humus halkı 224
Humus Kindelileri 238
Humuslular 238
Hureybe 212
Hureybiye 210
Hureys 242
Hureys b. Câbir el-Hanefî 244
Hureş 400
Hurkûs b. Züheyr 270, 277
Hurr 316, 317, 318
Hurr b. Yezîd 316, 318, 320, 323
Hurramîler 449, 458
Hurrezâd 187, 188, 189
Hurrezâd Erdeşir 99
Hurrîn 124
Husayn 333
Husayn b. el-Münzir 255
Husayn b. Ma'bed b. Zûrâre 174
Husayn b. Numeyr 308, 310, 311, 313, 321, 324, 325, 329, 332, 333, 358, 359, 361
Hutarniyye 119, 169
Huttelân 419
Huyâtîle 120, 122
Huzâa 87, 210, 237, 419
Huzeyfe 199
Huzeyfe b. Yemân 197, 199
Huzeyme b. Hâzim 237, 443
Hûzistan 96, 191, 194
Hübeyre b. Ebî Vehb 239

- Hüdüh 73
 Hümânâ 79, 80
 hünkâr mahfili 283
 Hürmüz 99, 100, 101, 112, 113, 122, 128, 129, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 146, 156, 159
 Hürmüz b. Kisrâ 151
 Hürmüz Curâbzîn 135, 138, 142, 156
 Hürmüzân 191, 192, 193, 194, 195, 226, 234, 235
 Hürmüzd 156, 157, 158, 165
 Hürmüzd Curâbzîn 155, 162
 Hürmüzd Hurre 128
 Hürmüzdân b. Nersî 101
 Hürmüzdân Erdeşîr 99
 Hürmüzdücân Çölü 96
 Hüseyin (Hz.) 45, 47, 248, 262, 286, 289, 290, 293, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 309, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 354, 358, 359, 361, 363, 364, 365, 367, 368, 375
 Hüsrev 109
 Hüsrev Mâh 128
İ-İ
 Irak 15, 17, 40, 44, 47, 49, 50, 51, 56, 65, 67, 72, 73, 76, 85, 91, 96, 97, 102, 103, 108, 123, 124, 128, 137, 138, 144, 161, 172, 174, 175, 176, 177, 183, 185, 187, 189, 190, 191, 200, 203, 205, 206, 207, 218, 219, 222, 223, 224, 225, 239, 244, 251, 253, 258, 262, 268, 291, 294, 310, 311, 313, 314, 335, 339, 346, 357, 358, 360, 362, 374, 376, 384, 390, 394, 395, 398, 400, 404, 405, 407, 409, 410, 417, 418, 421, 422, 426, 437, 444, 455
 irakeyn 395, 418
 Iraklılar 234, 238, 240, 250, 251, 253, 254, 255, 259, 260, 286, 340, 407
 Istahr 80, 95, 105, 119, 195, 202, 287, 342
 lyâz b. Ganem 362
 İbir Kubâd 121
 İbn Abbâs 87, 205, 230, 231, 241, 264, 267, 268, 290, 312
 İbn Abdullah b. Abbâs 439
 İbn Adae 328
 İbn Âmir 285
 İbn Arrâde 336
 İbn Batûta 123
 İbn Büdeyl 214
 İbn Ebî Evfâ el-Absî 269
 İbn Ebî Huzeyfe 222
 İbn Huneys 395
 İbn Huzeyme el-Has'amî 378
 İbn Hübeyre 409, 425, 426, 427, 429, 430, 431, 432, 433
 İbn Hübeyre Kasrı 409
 İbn Keyyis en-Nemerî 56
 İbn Mâlik el-Bekrâvî 358
 İbn Mencûf 338
 İbn Mercân 327
 İbn Mutî' 314
 İbn Mucâlid 442
 İbn Mülcem 281, 282, 283
 İbn Ömer 185
 İbn Safiyye 212
 İbn Salîl 439
 İbn Şerîyye 57
 İbn Ukbe Herşâ 332
 İbn Ziyâd 302, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 313, 315, 320, 321, 322, 326, 328, 335, 375
 İbnü'l-Akta' 412
 İbnü'l-Eş'as 47, 369, 380, 383, 385, 435
 İbnü'l-Hanefiyye 355
 İbnü'l-Kâsım 448
 İbnü'l-Kevvâ' 257, 276, 277
 İbnü'l-Kırıyye 381, 382, 384, 385
 İbnü'l-Mukaffa' 56
 İbnü'z-Ziyâd 302, 303, 304
 İbnü'z-Zübeyr 214, 296, 297, 298, 312, 328, 329, 330, 332, 333, 353, 354, 378, 379

İbrahim (Hz.) 56, 57, 58, 59, 71, 310
 İbrâhîm b. el-Eşter 354, 355, 356,
 358, 359, 360, 361, 362,
 373, 375, 376
 İbrâhîm b. el-Velîd 409, 410
 İbrâhîm b. Muhammed 400, 403,
 405, 416, 417, 419
 İbrâhîm b. Ukayl 433
 İbrâhîm el-Eşter 355
 İbrâht 79
 İdris 49, 50, 398, 399, 400
 İdrîs b. Âsâ el-İclî 398
 İfrîkıyye 65, 74, 88, 201
 İfrîkîs 6365
 İkrime oğulları 315
 İksos Nehri 389
 İlyâ 73, 75, 76, 79
 İlyas 49
 İmlîk 66, 94
 İmriülkays 106
 İncil 98, 103, 282
 İran 12, 14, 15, 17, 22, 36, 39, 40,
 47, 49, 51, 61, 71, 73, 76,
 77, 78, 80, 82, 85, 90, 91,
 96, 105, 117, 122, 123, 134,
 157, 158, 163, 170, 171,
 174, 176, 177, 190, 191,
 196, 201, 202, 203, 334,
 388, 397, 401, 421, 458
 İrân-şehr 51, 60, 136
 İranlılar 55, 57, 119, 138, 172, 173,
 174, 175, 178, 179, 180,
 183, 184, 185, 187, 188,
 189, 190, 191, 192, 195, 196,
 197, 198, 199, 202, 208, 310
 İrem b. Sâm 55, 66
 İrem evlatları 65
 İrem seli 68
 İrmin b. Nevrec b. Sâm 52
 İsa (Hz.) 71, 94, 98, 115, 167, 284
 Âsâ b. Ali 435, 436, 440
 Âsâ b. Mûsâ 416, 443, 444
 Âsâbâz 444
 İsbahân 119, 121, 122, 189, 196,
 217, 364
 İsfahân 92, 358, 398, 422
 İsfendiyâz 78, 79, 135
 İsfîzehân 198

İshâk b. el-Fadl el-Hâşimî 434
 İshâk b. Halef 461
 İshâk b. Muhammed el-Eş'as 345
 İskender 37, 42, 52, 53, 54, 71, 79,
 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88,
 89, 90, 91, 92, 94, 99, 123,
 148, 161
 İskender b. Philippus 85
 İskenderiye 86, 92, 164, 166
 İsmâîl Abdullah b. el-Kasrî 423
 İsmâîl b. Sabîh 450, 451
 İsmâîl b. Züfer 362
 İsmet b. Abdullah el-Ezdî 412
 İsrailoğulları 69, 75, 76, 79, 95
 İstânât 176
 İtra b. Esed b. Rebî'a 68
 İyâd oğulları 108
 İyâs b. Kabîsa 147, 166, 168
 İyâs b. Nîdâr el-İclî 356
 İyâz b. Genâm en-Nehrî 121

J

Jesyanus 100
 Jubyânûs 103, 104

K

Ka'b b. Cu'ayl 224, 244, 245
 Ka'b b. Sûr 208, 210, 213
 Ka'kâ' b. Ebrehe 238
 Ka'kâ'a b. Şevr 307
 Ka'kâ'a ez-Zaferî 249
 Kâbe 73, 87, 93, 99, 116, 117, 230,
 333, 353, 354, 378, 379,
 429, 444
 kabilecilik 410, 444
 Kâbûs 62, 135
 Kâbül 218
 Kâbülistan 112, 122
 Kadı Şureyh 306
 Kâdisiye 179, 180, 181, 182, 185,
 186, 187, 207, 310, 313, 315
 Kâdisiye Nehri 184
 Kâdisiye Savaşı 187, 310
 Kafkasya 134
 Kafoniyya 89
 Kâhin Satîh 108
 Kâhin Şık 108
 Kahtabe 398, 403, 417, 421, 422,
 423, 424, 425, 426, 427

- Kahtabe b. Şebîb 398, 400, 403,
 417, 421, 422
 Kahtân 54, 56, 57, 58
 Kahtân oğulları 408, 412, 425
 Kahtân'ın evlatları 56
 karanlık bölge 79, 81, 89
 Kârin 114, 151, 152
 Kârin el-Cebelî en-Nehâvendî 151
 Karkîsiyâ 226, 362
 Karmisyâ 167
 Kâsım b. Ali b. Ebû Tâlib 323
 Kâsım b. Hanzala el-Cühenî 237
 Kâsım b. Muhammed 388
 Kasrüllüsûs 448
 Kâşân 190, 191
 Katan b. Kuteybe b. Müslim 402
 Katarî 342, 345, 346, 369
 Katarî b. el-Fücâe 341
 Kayrevân 75, 88
 Kays 210, 275, 365, 410, 413, 426
 Kays b. el-Eş'as 325, 365, 367
 Kays b. el-Heysem 301
 Kays b. Habîb 173
 Kays b. Hureym 182
 Kays b. Hübeyre 181, 182, 183, 184,
 186, 189
 Kays b. Muâviye el-Burcumî 278
 Kays b. Müshir 313, 315
 Kays b. Sa'd 274, 286
 Kays b. Sa'd b. Ubâde 203, 214, 274,
 285
 Kays İbn Sa'd 278
 Kays kabilesi 74, 93, 106, 210, 359,
 360
 Kays oğulları 299
 Kayser 117, 123, 124, 143, 148
 Kayslılar 237
 Kâzime 60, 101
 Kazvin 161, 163, 230
 Kefertûsâ 362
 Kehlân 60, 94
 Kehlân oğulları 68
 Kelb kabilesi 368
 Kelbî 391, 392
 Kelvâzî 128
 Ken'ân b. Nûh oğulları 74
 Ken'ân yurdu 88
 Kenne 384
 Kerbelâ 318, 319, 321, 325
 Kerh 272
 Kerh Bağdat 437
 Kerh Meysân 99
 Kermân b. Tareh b. Sâm 52
 Kesîr b. Şihâb 307
 Kesker 72, 128, 176, 197, 217, 371,
 434
 Keş 122, 389, 419
 Kevkesân 164
 Keyâbinne 62
 Keyhusrev 64, 65, 67, 69, 71, 72,
 135
 Keykâvus 64, 65
 Keykubâd 75, 77
 Keykubâd b. Zâb 62
 Kıbrıs 201
 Kınnesrîn 123, 238
 Kırmîsîn 456
 Kıtmir 339
 Kızıldeniz 59, 87
 Kilikya 100
 Kinâne 93, 106, 210, 237, 410, 415
 Kinâne oğulları 415
 Kindâka 88, 89
 Kinde 210, 237, 292, 307, 325, 365,
 408
 Kinde sancağı 184
 Kirman 55, 96, 105, 122, 203, 340,
 341, 342, 369, 370, 401
 Kirmânî 401, 410, 411, 412, 413,
 414, 415, 418, 419, 420,
 421, 422
 Kisrâ 117, 118, 122, 123, 124, 125,
 126, 127, 128, 133, 139,
 140, 141, 142, 143, 144,
 145, 146, 147, 148, 149,
 150, 151, 152, 155, 156,
 158, 159, 160, 161, 162,
 163, 164, 165, 166, 169,
 177, 187, 200, 218
 Kisrâ b. Hürmüz 171
 Kisrâ b. Kubâd 117
 Kisrâ Ebrevîz 138, 140, 164, 166,
 200
 Kisrâ Enûşîrvân 120
 Konstantin (II.) 60
 Kostantiniye 70

Kostantiniye Körfezi 164
 Krallar Mezarlığı 71
 Ku'ayki'ân 59
 Kubâd 118, 119, 120, 121, 125
 Kubâd b. Feyrûz 114
 Kudâme b. Aclân el-Ezdî 217
 Kudâme b. Maz'ûn 377
 Kudeyd 339
 Kudeys Kapısı 186
 Kudeysicân 198
 Kudûs 441
 Kûfe 173, 185, 190, 194, 196, 197,
 201, 203, 207, 208, 214,
 216, 226, 230, 237, 241,
 264, 271, 278, 279, 281,
 286, 288, 291, 292, 293,
 294, 297, 298, 299, 300,
 301, 302, 303, 307, 308,
 309, 310, 313, 315, 317,
 321, 325, 328, 350, 353,
 354, 356, 357, 358, 362,
 363, 364, 365, 366, 367,
 368, 369, 370, 371, 374,
 377, 380, 384, 390, 393, 395,
 400, 404, 406, 409, 410, 412,
 417, 420, 425, 426, 427, 431
 Kûfe Ezdlileri 246
 Kûfe Köprüsü 363
 Kûfeliler 213, 214
 Kuhundüz 410
 Kum 122, 190, 191, 195, 196, 358
 Kûmis 151, 152, 155, 159, 195, 196,
 343, 344
 Kur'an 115
 Kurdûs b. Hânî' el-Bekrî 255
 Kureyş 210, 237, 244, 250, 260,
 266, 280, 307, 308, 330,
 377, 407
 Kureyş Mezarlığı 294
 Kureyşliler 210, 333
 Kurra b. Süfyân el-Hanzalî 320
 Kurt b. Ka'b 217
 Kusayr 109
 Kuss-i Nâsif 173
 Kutâme 281, 282
 Kutâmî 56
 Kuteybe 346, 388, 389, 397, 402
 Kutkutânâ 311

Kuzâa 210, 237
 Kuzâalılar 238
 Kübâb Humeyd 128
 Küçük Konstantiniyye 458
 Küleyb 107
 Küleyb Vâil 107
 Kûnâse 229, 404
 Kürdî 162, 163
 Kürdî b. Behrâm Cüşnes 142, 162
 Kürdiye 158, 160, 162, 163, 170
 Kürkân 340
 Kürt Sâsân 80
 Kürtler 54, 64, 80, 461
 Küşmîhen 111

L

Lâhiz b. Kurt 398, 403
 Lahm oğulları 108
 Lahmlılar 244
 Lakîb b. Nâsir el-Cühenî 323
 Lâm 55
 Lebîd b. Nu'mân 106, 107
 Lehâzim 237
 Lehâzimliler 237
 Lût 58
 Lüey b. Gâlib 239
 Lührâsef 62, 75, 76

M

Ma'd b. Adnân 65, 106
 Ma'd b. Adnân oğulları 87
 Ma'd kabilesi 106, 107
 Ma'dîkerib 106, 107
 Ma'kıl 331, 399, 400
 Ma'kıl b. Kays 232, 281
 Ma'kıl b. Sinân el-Eşcaî 331
 Ma'n b. Yezîd b. el-Ahnes 236
 Ma'n b. Zâide 442
 Ma'sûf 447
 Ma'temer 56
 Mağrib 65, 74, 75, 87, 381
 Mâhân 94
 Mâhdînâr 199
 Mahdûc ez-Zühelî 210
 Mâheyn 132, 196, 358, 362, 363
 Mâlik b. el-Hâris 248
 Mâlik b. el-Heysem 396, 398, 403
 Mâlik b. Habîb 231
 Mâlik b. Hübeyre 292

- Mâlik b. Ka'b el-Hemedânî 262
 Mâlik b. Misma' 301
 Mâlik el-Eşter 206
 Mânî 100, 101
 Mânî Kapısı 101
 Maniheizm 100
 Mansûr 431, 434, 437, 438
 Mâsebezân 94, 161, 196, 358, 444
 Mâsefrî Kalesi 135
 Maskala b. Hübeyre 401
 Mâu'l-Basra 398
 Mâverâünnahir 76, 119, 346, 388, 390, 397
 Mâverâürramel 52
 Mazdek 119
 Mazdek b. Mâzeyyâr 121
 Mazdek dini 120
 Mazdekilik 119
 Mâzeyâr 458
 Me'mûn 446, 447, 449, 451, 452, 456, 457, 458
 Me'rib Seddi 183, 332
 Meâbir 272
 Mecûsiler 77
 Mecûsilik 124
 Mecze'e b. Sevr 192
 Medâin 96, 123, 133, 135, 137, 138, 139, 140, 143, 144, 146, 160, 163, 169, 175, 177, 185, 187, 188, 190, 217, 232, 270, 271, 272, 284, 285, 286, 363, 437, 442
 Medine 17, 18, 34, 49, 95, 128, 174, 185, 186, 194, 195, 203, 206, 207, 209, 215, 216, 220, 286, 289, 290, 293, 295, 297, 299, 325, 327, 329, 330, 331, 332, 333, 366, 370, 384, 387, 388, 390, 443, 444, 448
 Medînetü's-Selâm 441, 444, 447, 448, 449, 457, 458
 Medyen 59, 60, 62
 Mehdî 446
 Mehdî b. el-Mansûr 443
 Mehlâil b. Kaynân b. Enûş b. Şîs b. Âdem 49
 Mehre 210
 Mekke 49, 58, 59, 69, 73, 87, 93, 116, 117, 128, 183, 206, 268, 295, 297, 298, 299, 300, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 328, 329, 332, 333, 372, 373, 378, 379, 384, 399, 403, 417, 436, 443, 444, 448
 Melkîkerib 99
 Memmâm b. Kabîsa 238
 Menbic 123
 Mencûf 194
 Mencûf b. Sevr 194
 Menî' 56
 Menûsihr 59, 144
 Merchrâhit 360
 Merdâmsîne er-Rüveydeştî 142
 Merdânbeh 160
 Merdânsîne 150, 151, 157, 160
 Merdânşâh 169, 173
 Merdânşâh b. Hüzmüz 196, 198
 Merec 218
 Merhânûs 91
 Mersed b. Şeddâd 56
 Merv 72, 91, 92, 111, 202, 388, 397, 419, 420, 422, 449, 451
 Mervân 290, 296, 297, 329, 351, 410, 416, 418, 422, 423, 424
 Mervân b. el-Hakem 212, 293, 350, 351, 353, 424
 Mervân b. Muhammed 232, 410, 414, 415, 419, 422, 423
 Mervân ed-Dabbî 429
 Mervân oğulları 359, 360, 379, 425
 Merve'r-Rûz 397, 419
 Meryem oğlu İsa 95, 98
 Merzûbân 459
 Mes'ade b. Amr el-Utbî 263
 Mes'ûd b. Amr 301, 348, 349, 353
 Mescid-i Harâm 49, 333, 378
 Mesih 138, 164
 Mesleme b. Abdulmelik 393
 Mesleme b. Hâlid 238
 Mesrûk 117, 118, 252, 263
 Metâbih 59
 Mevâlî 420
 Meylânûs 91
 Meysân 128
 Meysere el-Abdî 393, 394, 395

- Meyyâfârkin 121, 133, 218, 362
 Mezâr 366, 370
 Mezâr bölgesi 178
 Mezhac 307
 Mezhic 209, 210, 357
 Mezhic oğulları 237, 244
 Mezopotamya 358
 Mısır 53, 58, 61, 62, 88, 92, 164,
 221, 222, 283, 291, 357, 424
 Mısır b. el-Kıbt b. Hâm 53
 Mısır b. Hâm 61
 Mi'kal 304
 Mihkân b. Gazvân 419
 Mihkan b. Sa'lebe 190, 326
 Mihnefb. Süleym 45, 174, 184, 188,
 210
 Mihrân 174, 175, 176, 347
 Mihrân el-Ekber oğulları 119
 Mihrân günü 176
 Mihricân 94, 194
 Miltât b. Amr b. Himyer b. Sebe' 61
 Minâ 378
 Minfitâh 61
 Minûşehr 60, 61
 Mirkâl Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs
 240
 Mis'ar b. Fedekî 257
 Mu'tasım 461, 462
 Mu'tasım-Billâh 461, 462
 Mu'temir b. Kahtân 58
 Mu'temir oğulları 58, 59
 Muâviye 201, 203, 204, 205, 218,
 220, 221, 222, 223, 224,
 225, 226, 227, 228, 230,
 232, 233, 234, 235, 236,
 241, 242, 243, 245, 247,
 249, 250, 251, 252, 254,
 257, 258, 260, 261, 264,
 265, 266, 267, 273, 276,
 279, 281, 283, 285, 286,
 287, 288, 290, 291, 292,
 293, 294, 295, 296, 298,
 310, 347, 348, 354, 416
 Muâviye b. Hudeyc el-Kindî 263
 Mûbez 113, 114, 128, 129
 Mudar 102, 106, 107, 203, 237, 362,
 402, 408, 409, 410, 413, 444
 Mudarlılar 397
 Mufaddal 341
 Mugallis b. es-Serrî 435
 Mugîre 182
 Mugîre b. Şu'be 44, 178, 179, 181,
 197, 205, 265, 287, 288, 291
 Muhacirler 205, 206, 209, 220, 221,
 229, 331, 344
 Muhacirler Mezarlığı 379
 Muhammed b. Akîl b. Ebû Tâlib 323
 Muhammed b. Ali 355, 393, 394,
 395, 396, 398, 399, 400, 417
 Muhammed b. Ali b. Abdullah b.
 Abbâs 346, 393, 419
 Muhammed b. Amr b. el-Âs 263
 Muhammed b. Bünâne 433
 Muhammed b. Ebî Huzeyfe 221
 Muhammed b. Ebû Bekir 214, 215
 Muhammed b. Ebû Süfyân 263
 Muhammed b. el-Eş'as 305, 307,
 308, 315, 363, 365, 366,
 368, 369, 371, 422, 435, 444
 Muhammed b. el-Hanefiyye 211,
 212, 240, 289, 297, 329,
 355, 356, 361, 366, 370,
 371, 372, 373
 Muhammed b. el-Müsennâ 411,
 413
 Muhammed b. Hâlid 405, 408, 409,
 410, 425, 426, 427
 Muhammed b. Hâlid Buhârâhuzâh
 459
 Muhammed b. Humejd et-Tûsî 459
 Muhammed b. Huneys 393, 394
 Muhammed b. Îsâ 451
 Muhammed b. Mesleme 185, 186,
 203, 206
 Muhammed b. Osmân b. Temîmî
 357
 Muhammed b. Süleym 217
 Muhammed b. Süleymân 391
 Muhammed b. Talha 210
 Muhammed b. Umeyr b. Utârid 298
 Muhammed b. Zerr 433
 Muhammed el-Emîn 449, 450, 456,
 457
 Muhammed el-Mehdî 444
 Muhammed el-Mu'tasım 458
 Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye 443

- Muhammire 443
 Muhârik b. el-Hâris 223, 238, 250, 263
 Muhaşşir et-Temîmî 363
 Muhriz b. Huneyş b. Dalî' 264
 Muhsin b. Müzâhim es-Sülemî 402
 Muhtâr 356, 357, 358, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 371, 372, 374, 385
 Muhtâr b. Ebî Abîd 210
 Muhtâr b. Ebû Ubeyd 272, 355
 Muhtâr b. Ebû Ubeyde 300, 354
 Mukâtil b. Hâkim 419, 422
 Mukâtil oğulları sarayı 317, 318
 Mukâvil 81, 94
 Murad Mezarlığı 365
 Murâd sancağı 263
 Murakka' b. Sümâme el-Esedî 325
 Murre b. Munkiz el-Abdî 323
 Mus'ab 365, 369, 373, 375, 376, 377
 Mus'ab b. Zübeyr 353, 365, 368, 369, 370, 371, 374, 375, 377
 Musa (Hz.) 61, 62
 Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed 446
 Mûsâ b. el-Hâdî 444
 Mûsâ b. el-Mehdî 444
 Mûsâ b. İmrân 62, 63, 71, 284
 Mûsâ b. Ka'b 396
 Mûsâ b. Nusayr 74, 75, 381
 Mûsâ el-Akta' 460
 Mûsâ el-Hâdî 443, 444
 Mûsîl 147
 Mûsîl el-Ermenî 146, 149
 Mustalik oğulları 288
 Musul 50, 97, 98, 99, 165, 218, 232, 357, 360, 362, 441, 447
 Mutahhir b. Fâtıma bint Ebû Müslim 458
 Mühelleb 335, 336, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 348, 369, 372, 374, 401
 Münzir 101, 105, 106, 109, 110, 122, 123, 237, 255, 301, 370
 Münzir b. el-Cârûd 301, 370
 Münzir b. el-Hâris 101
 Münzir Ebî Nu'mân 105
 Mûsâvir 417
 Müsennâ 171, 172, 173, 174, 175, 176, 180
 Müseyyeb b. Necebe 289
 Müslim 299, 300, 303, 307, 308, 309, 315, 331, 332
 Müslim b. Akîl 299, 300, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 313, 315
 Müslim b. Amr el-Bâhilî 300
 Müslim b. Amr es-Seksekî 263
 Müslim b. Avsece 305, 307
 Müslim b. Rebîa el-Ukaylî 362
 Müslim b. Saîd el-Hadramî 300
 Müslim b. Ubeyş 335, 336
 Müslim b. Ukbe 238, 294, 328, 329, 330, 332
 Müşâci' b. Mes'ûd 210
 Mütelemmis 56
 Müzhic 306
N
 Nâbil b. Kays 238
 Nâbit 60
 Nâbite 59
 Nadr b. Kinâne 81, 87
 Nâfi' b. el-Ezrak 334, 338, 339
 Nâfi' b. el-Hâris 177
 Nâfi' b. Hilâl 322
 Nasr 412, 413, 414, 415, 416, 418, 420, 421, 422
 Nasr b. Seyyâr 402, 410, 411, 413, 414, 415, 418, 419, 420, 422
 Nebâtî dili 128
 Nebhân oğulları 459
 Nebu Haz Nasar 54
 Necâşî 116, 117, 239, 251
 Necd 58, 60, 220
 Necdet el-Harûrî 371
 Necdân 65, 66, 73, 92, 115, 116
 Necdâniye 371
 Neha' 363, 365
 Nehrevân 142, 272, 274, 278, 281
 Nehrevân Köprüsü 270, 271
 Nehrü'l-Melik 128
 Nemir 378
 Nemir b. Kâsıt kabilesi 174
 Nemir b. Kâsıt oğulları 172, 238
 Nemrûd 55, 56, 57, 59
 Nemrûd b. Ken'ân 55, 56

Nersâ 218
 Nersî 101, 102
 Nesâ 111, 400, 419
 Neseî 122, 389, 397, 419
 Nesnâs 63
 Nesrâ 110
 Nevfel b. Abdîmenâf oğulları 177
 Nezzâl b. Âmir 281, 283
 Nihâvend 94, 96, 132, 195, 196,
 198, 199, 200, 205, 398,
 422, 442
 Nihâvend Kalesi 199
 Nihâvend Savaşı 195
 Nil 87, 424
 Nîlâb 100
 Nîlât 100
 Ninova 318
 Nîsâbûr 91, 218, 419
 Nizâr oğulları 408
 Nû Erdeşîr 50
 Nu'aym b. Hübeyre 237
 Nu'mân 108, 109, 110, 122, 178,
 262
 Nu'mân b. Beşîr 294, 295, 298, 300,
 302, 328, 329, 373
 Nu'mân b. el-Aclân el-Ensârî 262
 Nu'mân b. Mukarrin 191, 197, 198
 Nu'mân b. Münzir 108, 109, 117,
 122, 166, 168
 Nûh 49, 50, 51, 52, 55, 60, 63, 87
 Nuhâ 68
 Nuhâricân 142, 162, 184, 199, 200
 Nuhayle 175, 230, 231, 273, 279,
 321
 Nusaybin 50, 104, 123, 134, 218,
 232, 358, 362

O-Ö

ordu divanı 134, 453
 Osman (Hz.) 202, 203, 204, 207,
 209, 213, 218, 219, 220,
 221, 222, 223, 224, 226,
 227, 228, 233, 234, 312, 321
 Osmân b. Ali 324
 Osmân b. Ebi'l-Âs 195, 201, 202
 Osmân b. Huneyf 203
 Osmân b. Ma'mer el-Kureşî 335
 Osmân b. Nehîk 438
 Osmân b. Ziyâd 301

Ölü Deniz 58
 Ömer (Hz.) 15, 91, 172, 173, 174,
 177, 178, 179, 180, 181,
 185, 186, 188, 190, 191,
 192, 194, 195, 196, 197,
 203, 220, 266, 274, 287,
 310, 345, 357, 393
 Ömer b. Abdülazîz 387, 388, 390,
 391, 392, 393
 Ömer b. Ali b. Ebû Tâlib 371
 Ömer b. el-Alâ 443
 Ömer b. el-Hüseyn 327
 Ömer b. İbrâhîm 412
 Ömer b. Sa'd 309, 315, 320, 321,
 322, 323, 325, 326, 363,
 365, 366
 Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs 309
 Ömer el-Cu'fî 362
 Özbekistan 122

P

Peygamber (Hz.) 11, 40, 42, 67, 69,
 93, 128, 165, 169, 177, 182,
 197, 198, 203, 204, 205, 206,
 211, 229, 230, 240, 244,
 251, 253, 260, 276, 304,
 325, 326, 332, 349, 355, 386
 Philippus 81, 82, 83, 85
 Philippus oğlu İskender 88

R

Rabî' b. Huseym 229, 230
 Rabî' b. Ziyâd el-Hârisî 210
 Râfi' b. Hadîc el-Ensârî 262
 Râfi' b. Hudeyc 379
 Râfi' b. Nasr 449
 Râfi' b. Nasr b. Seyyâr 448
 Rahbe 280, 281
 Rakka 50, 102, 218, 232, 441, 447,
 448
 Râm Erdeşîr 99
 Râm-ı Feyrûz 113
 Ramses (II.) 61
 Râsib oğulları sancağı 263
 Râşid 363
 Râvendîyye 441
 Ravh b. Zinbâ' 329, 352
 Rebâb 281
 Rebeze 325, 443

- Rebî' kabilesi 243
 Rebîa 67, 107, 108, 237, 244, 248,
 249, 285, 307, 365, 376,
 402, 411, 413, 414, 419, 420
 Rebîalılar 210, 243, 244, 251
 Recâ b. Hayve 391
 Reml Vadisi 75
 Res Nehri 461
 Revând b. Bivâres el-İzdihâk 50
 Rey 91, 96, 113, 138, 140, 141, 196,
 230, 320, 345, 358, 364,
 422, 448, 453, 454
 Reyyân b. Velîd 53
 Rib'î b. Kâs 217
 Rifâa b. Şeddâd 237
 Rifâa b. Talîk 241
 Riyâh 214
 Riyâh b. Mürre 66
 Rubîl 79
 Rufâa b. Sevvâr 365
 Ruhâ 123, 362
 Rum 79, 88, 89, 100, 122, 423, 438,
 447, 448, 449, 457
 Rûm b. el-Yefer b. Sâm 52
 Rûmiyye 123, 437, 438
 Rusâfa 447
 Rûşenk 86
 Rüstem 53, 77, 78, 79, 135, 179,
 180, 181, 182, 183, 184, 187
 Rûveyme eş-Şeybânî 237
S-Ş
 Sa'd 181, 182, 183, 184, 185, 186,
 187, 188, 189, 207
 Sa'd b. Ebî Vakkâs 180, 190, 203,
 206, 264, 287, 310
 Sa'd b. Kays 237, 241
 Sa'd b. Mâlik 379
 Sa'd b. Mes'ûd 210, 217, 271, 272
 Sa'd b. Vakkâs 186, 189
 Sa'd oğulları 208, 237
 Sa'd Rebâb oğulları 237
 Sa'lebiyye 173, 174
 Sa'sa'a 234
 Sa'sa'a b. Sûhân 233
 Sâbât 284, 285
 Sabbâh b. Cülhûme el-Himyerî 263
 Sâbit b. Akram 180
 Sâbûr 97, 98, 100, 101, 102, 103,
 104, 105, 109, 119, 144,
 195, 341
 Sâbûr b. Ebrekân 142, 150, 161,
 163
 Sâbûr b. Erdeşîr 99, 100
 Safiyye 215, 376
 Sağânîler 389
 Sağâniyân 112, 120, 122, 388, 389,
 397, 419
 Sâib 200
 Sâib b. Akra' 194, 197, 199
 Sâib b. Mâlik el-Eş'arî 371
 Saîd b. Abdullah 298
 Saîd b. Abdurrahmân b. Hassân b.
 Sâbit 374
 Saîd b. Abdülazîz b. el-Hakem b.
 Ebû'l-Âs 393, 394
 Saîd b. Cübeyr 390
 Saîd b. Gaylân 406
 Saîd b. Kays 209, 214, 262, 268, 281
 Sakbe 319
 Sakîf 179, 210, 239, 287, 325, 378
 Sâlih 57
 Sâlih b. Şakîk 263
 Sâlihîn 448
 Sâlim b. Abdullah 388
 Sâm 49, 50, 51, 52, 53, 61, 87
 Sâmâl b. Erhab'am b. Süleymân b.
 Dâvûd 79
 Saman oğulları 346
 San'a 71, 73, 87, 93, 116, 118, 186
 Sâre 57, 58
 Sâsân 80, 161
 Sasan oğulları 108, 159, 160, 161
 Sâsânî İmparatoru 189
 Sâve 421
 Saydûdâ 92
 Saymera 161, 194
 Sebe' b. Yeşcûb 59, 60
 Sebe' melikesi Belkıs 73
 Sedûm 58
 Sefâh b. Kürdûs 362
 Sefevân vadisi 52
 Seffâh 107
 Sehl b. Huneyf 203, 247, 262
 Sehl b. Sa'd es-Sâidî 390

- Sehl b. Sunbât 461
 Sehm oğulları 378
 Sekûn 408
 Selâmân 378
 Selçuklular 346
 Selîb b. Kays 173
 Selm 59, 411
 Selmân 188, 300
 Selmân b. Rebîa el-Bâhilî 288
 Semerkand 76, 81, 91, 99, 122, 336, 389, 397, 422, 448
 Semle b. Recâ 192
 Semûd 52, 57, 345
 Semura b. Cündüb 294, 373
 Ser Deryâ Nehri 122
 Serâf 368
 Serahs 203, 419
 Serât 58
 Serâya Şemerra 126
 Sevâd 102, 133, 358, 364
 Seyf b. Zû Yezan 117, 118
 Sifâh 313
 Sıffîn 190, 210, 218, 233, 244, 245, 264, 278, 287, 319, 348
 Sicistan 77, 78, 79, 96, 122, 203, 217, 397
 Sind 51, 88, 395, 435
 Sîne 192, 193
 Sirâc b. Mâlik el-Has'amî 289
 Siyâvuş 64, 65, 135
 Siyb 271
 Slav diyarı 89
 Slavlar 89
 Slavların yurdu 88
 Sodom 58
 Su'dâ 407
 Subey' b. Yezîd el-Hadramî 263
 Sudan 39, 63, 87, 88, 397
 Sudanlılar 108
 Suğd 389
 Suhbân 106, 107, 108
 Sûl 388
 Sûs 76, 103, 194
 Süfyân b. Amr 223, 233, 238
 Süfyân b. el-Ebred 345, 346
 Süfyân b. Leylâ 289
 Süfyân b. Sevr en-Nükrî 255
 Süheyl b. Adî 342
 Sührek 195
 Süleyk b. Abdullah 188
 Süleym b. Mansûr 250
 Süleyman (Hz.) 37, 56, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 79, 94
 Süleymân b. Abdülmelik 346, 390, 391
 Süleymân b. Dâvûd 56, 62, 75
 Süleymân b. Kesîr 396, 397, 398, 403
 Süleymân b. Surad 237, 251, 264, 298
 Süleymân b. Yesâr 387
 Sümâme b. Havşeb 263
 Sümeine 194
 Sümeine 287, 288
 Sürâka 367, 368
 Sürremenreâ şehri 458
 Süryanice 51
 Süveyd 321
 Süveyd b. Amr el-Esedî 107
 Süveyd b. Ebû Kâmil 372
 Süveyd b. el-Hâris el-Müzenî 433
 Süveyd b. Kutbe 171, 176, 177
 Süveyd b. Mukarran 199
 Süveyr b. Âmir 226
 Süvrâ 176
 Şa'bî 354, 355, 356, 380
 Şâhân Şâh 156
 Şâhîn 164, 166
 Şâhinşâh 133, 134, 136, 137
 Şâlih 51
 Şam 44, 50, 52, 58, 63, 72, 74, 75, 76, 79, 91, 92, 103, 123, 124, 148, 164, 172, 181, 183, 187, 196, 197, 203, 204, 205, 207, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 233, 238, 243, 245, 246, 253, 257, 258, 259, 262, 264, 268, 273, 274, 281, 286, 287, 290, 294, 302, 304, 305, 307, 325, 326, 328, 329, 330, 331, 333, 334, 349, 350, 351, 352, 353, 357, 358, 360, 361, 364, 368, 371, 374, 377, 379, 383, 384, 385,

- 390, 391, 393, 394, 399,
404, 405, 406, 408, 409,
414, 416, 417, 418, 422,
423, 424, 434, 436, 437,
439, 441, 444, 447, 448, 457
- Şam emîrliği 205
- Şam Ezdlileri 246
- Şamer Ebû Kerib 76
- Şamlılar 226, 230, 232, 233, 234,
238, 241, 245, 247, 248,
249, 250, 251, 253, 254,
260, 285, 360, 423
- Şaş 122
- Şattularab 50
- Şebes b. Ravh 438
- Şebes b. Rib'î 237, 277, 298, 307,
321, 323, 366
- Şeddâd 54, 55
- Şeddâd el-Hilâlî 237
- Şedîd 54, 55
- Şehriyâr 146, 164, 169
- Şemir 76, 77, 78, 79
- Şemir Ebû Kerb 99
- Şemmerac 126
- Şennî 216
- Şerahbil b. Amr b. Muâviye 323
- Şerât 316
- Şerîk 301, 302, 303, 304
- Şerrâh 162
- Şervîn b. Kâmecâr 142
- Şervîn ed-Destebây 124
- Şeybân oğulları 175, 192
- Şikk b. Sa'b 404
- Şia 298, 393, 394, 395, 398, 400,
417
- Şibâm 370
- Şibl b. Yezîd 325
- Şiiler 300, 303, 304, 398, 399, 403
- Şimr 366, 370
- Şimr b. Zî'l-Cevşen 307, 321, 322,
326, 366, 370
- Şimra b. er-Reyyân el-İclî 244
- Şirin 167
- Şirûveyh 165, 166, 168, 169, 170,
191
- Şirzâd 159, 169
- Şîs 49, 55
- Şuayb 60, 62, 69
- Şûhar 114, 119, 120
- Şûrâ Heyeti 204
- Şureyh b. Ebû Evfâ 270, 277, 278
- Şureyh b. Hânî' 231, 232, 264, 268,
292
- Şureyh el-Cüzâmî 255
- Şürabhîl 106, 224
- Şürabhîl b. es-Sımt 182, 183, 223,
236
- Şürabhîl b. Zî'l-Kilâ 361
- T**
- Tabaseyn 422
- Taberistan 111, 151, 155, 158, 195,
196, 340, 343, 346, 443, 458
- Tahâristan 112, 122, 390, 419, 422,
435
- Tâhir 451, 453, 454, 455, 456, 457,
458
- Tahir oğulları 346
- Tâif 265, 288, 373, 377, 378, 386,
404
- Talha 196, 204, 207, 209, 210, 212,
221, 225
- Talha b. Züreyk 396
- Talikân 419
- Talkân 397
- Tâlût 42, 69
- Tanca 65, 74, 88
- Târik b. Kudâme 431, 433
- Târik b. Ziyâd 74
- Tarîf b. el-Hâbis 238
- Tarsus 404, 405, 457, 458
- Tasm 52, 65, 66, 94
- Tasm b. İrem 52
- Tasm kabilesi 66
- tavâif kralları 92, 93, 94, 95, 96, 98
- Tâvîl ve Târis 90
- Tay kabilesi 147, 166, 174, 188,
210, 368
- Tay sancağı 236
- Taylasân 160
- Taysefûn 61, 91, 98, 102, 104, 109,
120, 123, 124, 128
- Taysefûnec 128
- Tebük 203
- Tedmür 72
- Temîm 243, 248, 307, 325, 365,
377, 410, 413, 414, 426

- Temîm b. Nasr 413
 Temîm kabilesi 174, 229, 370
 Temîm oğulları 263, 353
 Temîmliler 237
 Temren 375
 Ten'im 313
 Tevrat 69, 115
 Tevvec 195
 Teymere 121
 Teymürrebâb 210, 281, 365
 Theodus 148, 149, 155, 164, 167
 Tibet 81
 Tihâme 58, 60, 73, 87, 94, 106, 116,
 329, 377
 Timurlenk 389
 Tirmiz 113, 136
 Tuleyha 180, 181, 189, 197
 Tunus 65
 Tûs 59, 419, 422, 449
 Tûbba' b. Melkîkerib 99, 413
 Tûbba' el-Akrân 81, 87
 Türk 110
 Türk beldeleri 72
 Türk Hâkânı 134, 135
 Türk ülkesi 87, 89
 Türkistan 112, 122
 Türkler 47, 89, 111, 113, 128, 136,
 202, 383, 389, 458
 Tüster 191, 192, 194
 Tüster Köprüsü 272
 Tüster Nehri 100, 338
U-Ü
 Ubeyd b. Hureys 308
 Ubeyd b. Yerbû' 68, 69
 Ubeyde b. Amr 289
 Ubeydullah 244, 318, 325, 349,
 351, 353, 363
 Ubeydullah b. Amr es-Saîdî 361
 Ubeydullah b. el-Hurr 317, 327, 362
 Ubeydullah b. Mâhûz 334
 Ubeydullah b. Mevhib 343
 Ubeydullâh b. Müslim 362
 Ubeydullah b. Ömer 226, 234, 240,
 243
 Ubeydullah b. Subey' el-Hemedânî
 298
 Ubeydullah b. Utbe 387
 Ubeydullah b. Zâbyân 377
 Ubeydullah b. Ziyâd 294, 295, 300,
 301, 302, 303, 304, 305,
 307, 317, 318, 320, 324,
 325, 326, 334, 335, 346,
 348, 358, 359, 361
 Ubeydullah b. Zübeyr 365
 Ubulle 118, 171, 177
 Udes b. Zeyd el-Hanzalî 107
 Ufeyra 66
 Uhnûh 49
 Uşşuvân 114
 Uhud kayası 206
 Ukayl 415
 Ukayl b. Ma'kıl 414
 Ukayşer el-Esedî 378
 Ukbe b. Âmir 207, 262
 Ukbe b. Nâfi' 75
 Ukkâşe b. Mihsan 180
 Ulbe b. Huceyye 262
 Umâra b. Ukbe 300, 357
 Umâre b. Hassân 203
 Umeyr 359, 360
 Umeyr b. Butayn el-İclî 399
 Umeyr b. el-Hubâb 359, 360, 362
 Umeyr b. Utârid 237
 Umman 52, 65, 66, 93, 97, 177, 197,
 353, 384
 umre 204, 311
 Ureyne 370
 Urfa 123
 Urumşîr 119
 Urve b. el-Mugîre 375
 Urve b. Kays 191, 298
 Urve b. Mûhelhil 201
 Urve b. Udeyye 263
 Urve b. Verd 186
 Urve b. Zeyd 91, 173, 175, 200, 345
 Urve b. Zübeyr 379, 387
 Ustâd Erdeşîr 99
 Utbe 178, 222
 Utbe b. Ebî Süfyân 221, 239, 263
 Utbe b. Gazvân 177
 Uzeyb 315, 317
 Uzeyb çölü 186
 Uzeybu'l-Hamâmat 317
 Übülle 118
 üheyr b. el-Kayn 314

Ümeyye 253

Ümeyye b. Ebû's-Salt 387

Ümeyye oğulları 351, 364, 376,
387, 390, 393, 394, 396,
397, 401, 408, 426, 429

Ümmü Ca'fer 445

Ümmü Gülsüm 282, 297

Ümmü Habîbe 266, 351

Ümmü Seleme 330, 362, 363

Ümmü Sinân es-Saydâviyye 274

Ümmü'l-Benîn el-Âmiriyye 324

Ürdün 58, 101, 238

Ürdün Gassânîleri 238

Ürdün Hemdânîları 238

Ürdün Kuzâalıları 238

Ürdünlüler 238

Üsâme b. Zeyd 206

Üseyd b. Abdullah 419

V

Vadilkurâ 187, 330

Vâsit 390, 398, 399, 400, 407, 409,
422, 423, 425, 426, 427,
429, 433, 434

Vebâr b. İrem 52, 63

Vebre suyu 330

Vehrîz 118

Vehrîz b. el-Kâmeccâr 117

Velîd 233, 296, 297, 387, 388, 408

Velîd b. Abdulmelik 346, 390

Velîd b. Amr 325

Velîd b. er-Reyyân 53

Velîd b. Mus'ab 53, 61

Velîd b. Utbe 240, 295

Velîd b. Utbe b. Ebî Mu'ayt 201

Velîd b. Utbe b. Ebû Süfyân 295

Velîd b. Yezîd 406, 407, 408, 409,
410, 425

Verdân 347

vergi 155

Verkâ b. el-Muammer 255

Y

Ya'rub 56, 57, 58

Yâfes 49, 50, 55, 60, 87

Yâfes b. Nûh 51, 53, 60, 63

Yâfes oğulları 59, 61

Yahûdâ b. Ya'kûb 69

Yahudi 115

Yahudiler 95, 115, 116

Yahyâ b. Ali b. Îsâ 456

Yahyâ b. el-Hudayn b. el-Münzir b.
el-Hâris b. Va'le 402

Yahyâ b. Hakîm b. Safvân b. Ümeyye
295, 298

Yahyâ b. Nuaym 401

Yaktîn b. Mûsâ 437

Yaktîn el-Ebzârî 417

Yâm 50

Yan'um b. Amr 71

Yâsir Yan'um 75, 76

Ye'cûc ve Me'cûc 90

yedi kral 94

Yeksûm b. Ebrehe 117

Yemâme 52, 65, 66, 67, 68, 69, 93,
97, 220, 371

Yemen 39, 49, 52, 56, 57, 58, 59,
60, 61, 62, 63, 67, 71, 73,
74, 75, 76, 78, 79, 81, 87, 94,
99, 100, 101, 107, 108, 115,
116, 117, 118, 196, 197, 203,
220, 266, 312, 313, 325, 332,
353, 384, 397, 412, 442

Yemenliler 237, 408, 410, 411

Yerbûî 316

Yermük 148, 187

Yermük günü 181

Yesrib 94, 339

Yeşkür oğulları 338, 349

Yezdân Cüşnes 109, 137, 138, 139,
140, 165, 166, 168

Yezdecerd 105, 108, 109, 112, 179,
181, 184, 187, 189, 190,
191, 195, 196, 202

Yezdecerd b. Sâbûr b. Behrâm Gûr
109

Yezdecerd b. Şehriyâr b. Kistrâ
Ebrevîz 179

Yezdecüşnes 142, 150, 151, 160

Yezdek 138, 142

Yezdek b. Merdânşâh 169

Yezedfenâ 123

Yezîd 294, 295, 296, 310, 311, 325,
326, 327, 328, 329, 332,
335, 347, 350

Yezîd b. Abdulmelik 393, 395, 396,
404

- Yezîd b. el-Husayn 269, 270, 271, 272, 359
 Yezîd b. el-Velîd 408, 409
 Yezîd b. Enes 354, 358, 359
 Yezîd b. Esed 219, 223, 238
 Yezîd b. Hâni' 256
 Yezîd b. Huceyye en-Nükrî 262
 Yezîd b. Husayn 270, 277
 Yezîd b. Hübeyre 238
 Yezîd b. Kays el-Erhabî 217
 Yezîd b. Mezyed 447
 Yezîd b. Muâviye 121, 300, 313, 326, 328, 329, 331, 333, 346, 351, 358
 Yezîd b. Mühelleb 158, 346
 Yezîd b. Ömer 422, 423, 425, 430
 Yezîd b. Ömer b. Hübeyre 409, 410, 418, 422, 425, 429
 Yezîd el-Esbahî 324
 Yiksirt Serda Nehri 389
 Yûbâra 459, 461
 Yuhâyir 93, 94
 Yûsuf (Hz.) 69
 Yûsuf b. Akîl et-Tâi 427
 Yûsuf b. Ömer 398, 400, 401, 404, 407, 409
 Yûsuf b. Ya'kûb 61
 Yûşa' b. Nûn 63
 Yültekin 136, 137
- Z**
 Zâb 61, 144
 Zâbeyn 422
 Zâbilistan 122
 Zâruayn 100
 Zâtürk 315, 325, 436
 Zeber Hüsrev 123
 Zekeriya oğlu Yahya 95
 Zemâr 116
 Zendeverd 128
 Zendik Mânî 100
 Zerdüş 77, 100
 Zerkâ 67
 Zermihr b. Şûhar 119, 120
 Zev 64, 65
 Zevâbî bölgesi 217
 Zeyd b. Abdullah en-Nehaî 183
 Zeyd b. Adî b. Hâtîm 271
 Zeyd b. Ali 404
- Zeyd b. el-Hâris 238
 Zeyd b. Erkam 326
 Zeyd b. Vehb 248
 Zeyneb 297
 Zî Tuvâ 379
 Zilkelâ' 304
 Zimem 413
 Zinbâ' b. Nu'mân 422
 Ziyâd 179, 287, 288, 291, 292, 293, 294
 Ziyâd b. Abdullah 433
 Ziyâd b. Abdurrahmân 407
 Ziyâd b. Abîd 348
 Ziyâd b. en-Nadr 209, 231, 232
 Ziyâd b. Merhab 220
 Ziyâd b. Sâlih 410, 425, 430, 431
 Ziyâd b. Ubeyd 179, 287
 Ziyâd el-A'cem 338
 Zû Ceyşân 65, 66, 67, 71
 Zû Cuşem Dağı 316
 Zû Kâr 208, 209
 Zû Nuvâs 115, 116, 117
 Zû Sa'lebân 116
 Zû Şerh 71
 Zu'l-Ez'âr 71
 Zu'l-İz'âr 67, 69
 Zû'l-Ektâf 102, 108
 Zû'l-Kilâ' 238, 243, 244, 245
 Zû's-Şenâir 93
 Zübâle 315
 Zübeyde 453
 Zübeyr 204, 207, 209, 210, 211, 212, 221, 225
 Zübeyr b. Avvâm 204
 Zübeyr b. el-Ervec et-Temîmî 310
 Zübân kabilesi 210
 Züfer b. el-Hâris 238, 246
 Zühel 237
 Züheyr 184, 314, 319
 Züheyr b. el-Kayn 316, 319, 323
 Zülkarneyn 79, 90

İSLAM KLASİKLERİ PROJESİ

Editör: Prof. Dr. Mehmet Azimli

Yayınlananlar

1. Salim b. Zekvan, (70/689), *es-Sire*, çev. Harun Yıldız.
2. İbnü'l-Kelbi, (204/820), *Kitabu'l-Esnam*, çev. Beyza Bilgin.
3. Kasım b. Sellam, (224/838), *Kitabu'l-Emval*, çev. Cemalettin Saylık.
4. Zühri, (124/741), *el-Meğazi*, çev. Muhammet Nur Akdoğan.
5. İbn Hibban, (354/965), *es-Siretu'n-Nebeviyye*, çev. Harun Bekiroğlu.
6. Ezraki, (250/864), *Ahbaru Mekke*, çev. Yunus Vehbi Yavuz.
7. Ebu Hanife Dineveri, (282/895), *el-Ahbaru't-Tıval*, çev. Zekeriya Akman, Nusr. Bolelli, İbr. Tüfekçi.

Çevirisi Teslim Edilenler

8. İbn Kuteybe, (276/889), *el-İmame ve's-Siyase*, çev. Cemalettin Saylık.
9. İbn Rüsteh, (300/912), *Kitabu Alaki'n-Nefise*, çev. Ali Fuat Eker.
10. İbn Adim, (660/1262) *Buğyetü't-Taleb fi Tarih-i Haleb*, çev. Hayri Alkan.
11. Yahya b. Adem, (203/818), *Kitabu'l-Haraç*, çev. Osman Eskicioğlu.
12. İbn Zebale, (199/814), *Ahbaru'l-Medine, Ezvacu'n-Nebi*, çev. Fatih Mehmet Yılmaz, Abd. Çırak.
13. Muhammet el-Şeybani, (189/803), *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*, çev. İbrahim Sarmış, Said Şimşek.
14. İbn Kuteybe Dineveri, (276/889), *el-Mearif*, çev. Hasan Ege, Remziye Ege.

Çevirisi Bitenler

15. İbnu'l-Fakih, (290/902), *Kitabu'l-Buldan*, çev. H. Avni Güllü.
16. Yakubi, (294/905), *Tarih*, çev. Sedat Seçkin Bozkurt.
17. el-Mağribi, (333/944), *el-Mihan*, çev. Mehmet Kavşut.
18. Mesudi, (345/956), *et-Tenbih ve'l-İşraf*, çev. Mikdat Eser.
19. İbn Ebi Şeybe, (230/845), *Kitabu'l-Meğazi*, çev. Ramazan Önal.

Çevirisi Yapılmakta Olanlar

20. Süleym b. Kays el-Hilali, (76/695), *es-Sakife*, çev. Muhammed Nur Akdoğan.
21. İbn İshak, (151/768), *Siretü İbn İshak*, çev. Selahattin Yıldırım.
22. Mamer b. Raşid, (153/770), *el-Cami*, çev. Ahmet Oğuz.
23. Rebi b. Habib, (180/796), *Müsned*, çev. Fuat Koca, M. Emin Eren.
24. Seyf b. Ömer, (180/796), *Kitabu'l-Cemel*, çev. Sıddık Korkmaz.
25. Ebu Yusuf, (182/798), *Kitabu'l-Haraç*, çev. Murat Peçe.
26. Ebu Yusuf, (182/798), *Kitabu'l-Asar*, çev. Yahya Solmaz.
27. Ebu Yusuf, (182/798), *er-Reddü ala Siyeri'l-Evzai*, çev. İbrahim İlhan.
28. Muhammet el-Şeybani, (189/803), *Kitabu'l-Hiyel*, çev. Saffet Köse.

29. İbnü'l-Kelbi, (204/820), *Mesalibu'l-Arab*, çev. İlyas Uçar.
30. Vakıdı, (207/823), *Fütuhu's-Şam*, çev. Sinan Dolayman.
31. Minkari, ((212/827), *Vakatu Sıffin*, çev. Cemalettin Saylık .
32. İbn Hişam, (218/833), *es-Siretü'n-Nebeviyye*, çev. Cahit Külekçi.
33. Ezdi, (231/846), *Futuhu's-Şam*, çev. Ali Dadan.
34. İbn Habib, (245/859), *el-Muhabber*, çev. Adem Apak-İsmail Güler.
35. İbn Habib, (245/859), *el-Munemmak*, çev. Erhan Kayhan.
36. Cahız, (255/869), *el-Osmaniyye*, çev. çev. Muhammed Nur Akdoğan.
37. Cahız, (255/869), *el-Beyan ve't-Tebyin*, çev. İsmail Araz.
38. İbn Şebbe, (262/876), *Tarihu'l-Medineti'l-Münevvera*, çev. Şahin Bal, Bilal Abır.
39. İbn Abdülhakem, (268/882), *Siretü Ömer b. Abdülaziz*, çev. Hüseyin Arı.
40. İbn Kuteybe, (276/889), *Uyunu'l-Ahbar*, çev. İsmail Araz.
41. İbn Kuteybe, (276/889), *Fazlu'l-Arab ve't-Tenbih ala Ulumiha*, çev. İsmail Araz.
42. İbn Tayfur, (280/893), *Kitabu Bağdat*, çev. Mustafa Hizmetli.
43. Ebu Zura ed-Dimeşki, (281/894) *Tarihu Ebu Zura*, çev. Edip Akyol.
44. El-Hayyat, (300/912), *el-İntisar*, çev. Metin Yıldız.
45. İbn Ebi Davut, (316/927), *Kitabu'l-Mesahif*, çev. Abdülkadir Karakuş.
46. İbn Abdurabbih, (328/940) *el-İkdu'l-Ferid*, çev. Musa Kazım Yılmaz
47. Cehşiyari, (331/942), *Kitabu'l-Vüzera ve'l-küttab*, çev. Selahattin Polatoğlu, M. Şirin Aladağ.
48. Hemdani, (334/945), *Sıfatı Cezirati'l-Arab*, çev. Cuma Karan
49. Mesudi, (345/956), *Mürucu'z-Zeheb*, çev. Hüseyin Güneş, Abdurrahim Dilek, Ahmet Yasin Tomakin.
50. Yazarı Meçhul, (350/961), *Kitabu'l-Uyun ve'l-Hadaik fi Ahbari'l-Hakaik*, çev. Saim Yılmaz.
51. Makdisi, (355/966) *el-Bed ve't-Tarih*, çev. Zeki Serdaroğlu
52. Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, (356/967), *Mekatilü't-Talibiyyin*, çev. Cemil Keskin.
53. Hamza Isfehani, (360/970), *Tarihu Sini Müluku'l-Arz ve'l-Enbiya*, çev. Habib Demir.
54. Yazarı Meçhul, *Ahbaru'd-Devleti'l-Abbasiyye*, çev. Ahmet Nuri Koca.
55. Yazarı Meçhul, *Ahbaru'l-Beramika*, çev. Zeynep Dağ.

EBÛ HANÎFE ED-DİNEVERÎ

el-Ahbâru't Tivâl / Eskilerin Haberleri

el-Ahbâru't-Tivâl eski çağ İran tarihini olabildiğince detaylı aktarımları yanında Hz. Ömer dönemi fetihlerinden başlayarak müellifin kendi devrine yakın Mu'tasım dönemine kadar anlatımlar sunuyor. Aktardığı kimi rivayetler çok ilginç sonuçlar verecek nitelikte olup bu yönüyle araştırmacılar için değerli malzemeler sunmaktadır.

ANKARA OKULU YAYINLARI

